

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN VE BÖLGESEL
POLİTİKALARININ DEVLET KİMLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ**

(DOKTORA TEZİ)

ENGİN KOÇ

BURSA-2019

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN VE BÖLGESEL
POLİTİKALARININ DEVLET KİMLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ**

(DOKTORA TEZİ)

ENGİN KOÇ

Danışmanı

PROF. DR. TAYYAR ARI

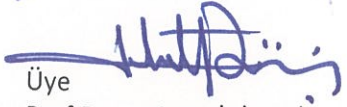
BURSA-2019

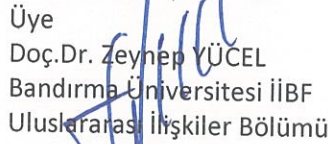
TEZ ONAY SAYFASI

T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

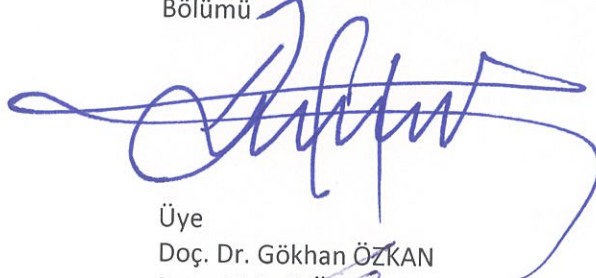
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası Bilim Dalı'nda 711416002 numaralı Engin KOÇ'un hazırladığı "İran ve Suudi Arabistan İlişkilerinin ve Bölgesel Politikalarının Devlet Kimliği Bağlamında Analizi" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 24.07.2019 günü 11:00 – 13:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı)
Prof. Dr. Tayyar ARI
Uludağ Üniversitesi İİBF Uluslararası
İlişkiler Bölümü

Üye
Prof. Dr. Ferhat PİRİNÇCI
Uludağ Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Üye
Doç. Dr. Zeynep YÜCEL
Bandırma Üniversitesi İİBF
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Üye
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Uludağ Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi
Bölümü

Üye
Doç. Dr. Gökhan ÖZKAN
Bursa Teknik Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

24.07.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18.06.2019

Tez Başlığı: "İran Ve Suudi Arabistan İlişkilerinin Ve Bölgesel Politikalarının Devlet Kimliği Bağlamında Analizi" Olan Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam 358 sayfalık kısmına ilişkin, 18.06.2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18.06.2019

Adı Soyadı: Engin KOÇ
Öğrenci No: 711416002
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
Programı: Uluslararası İlişkiler
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof.Dr. Tayyar Arı
18.06.2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “İran ve Suudi Arabistan İlişkilerinin ve Bölgesel Politikalarının Devlet Kimliği Bağlamında Analizi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

 18.06.2019

Ad Soyadı: Engin KOÇ

Öğrenci No: 711416002

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Engin KOÇ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	:xii+ 353
Mezuniyet Tarihi	: 2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Tayyar ARI

İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN VE BÖLGESEL POLİTİKALARININ DEVLET KİMLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

1979 İran Devrimi'nin ardından ortaya çıkan yeni konjonktür ile İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet artmıştır. Bu rekabet, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bölgedeki ülkelere de yansyarak modern Ortadoğu'nun en önemli siyasi meselelerinden biri hâline gelmiştir. İran Devrimi'nden günümüze İran'ın dış politik söylemleri ve rejim ihracı politikaları, Arap monarşileri tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır. Arap Baharı hareketlerinin Mart 2011'de Suriye'de başlaması ile İran ve Hizbullah, Suriye rejimini desteklerken Suudi Arabistan ve müttefikleri ise muhalifleri desteklemeyi tercih etmiştir. Ayrıca İran; Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de giderek daha güçlü hâle gelmiş ve bu bölgelerde Suudi Arabistan ile bir çıkar çatışması yaşamaya başlamıştır. Bu çalışmada, İran ve Suudi Arabistan ilişkileri ile bu ülkelerin bölgesel politikaları devlet kimliği bağlamında incelenmiştir. Ayrıca, 1979'dan sonra İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde yaşanan gerilimler, değişen ve değişmeyen siyasi öncelikler, temel ayrışma ve rekabet alanları ile iki ülkenin bölgesel siyasetleri devlet kimliği ve konstrüktivist yaklaşım bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, Ortadoğu, Devlet Kimliği, Konstrüktivizm

ABSTRACT

Name and Surname : Engin KOÇ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Ph.D.
Page Number : xii+ 353
Degree Date : 2019
Supervisor (s) : Prof. Dr. Tayyar ARI

THE ANALYSIS OF REGIONAL POLICIES AND RELATIONS BETWEEN IRAN AND SAUDI ARABIA IN THE CONTEXT OF STATE IDENTITY

After the Iranian Revolution in 1979, which emerged a new conjuncture in the region, competition between Iran and Saudi Arabia, which directly or indirectly reflects to countries in the region, is one of the most important political issues of the modern Middle East. Since Iranian Revolution, Iran's foreign political discourses and its regime-exporting policy was perceived as a threat by Arab monarchs in the region. Iran has become increasingly stronger in Iraq, Syria, Lebanon and Yemen, so it has entered into a conflict of interest with Saudi Arabia in these regions. Initially, Arab Spring movement started in Syria on March 2011, with this Iran and the allied Hizbollah's have supported to Syrian regime, while Saudi Arabia and His allies were supporting oppositional movement. In this research, the topic of the analysis of regional policies and relations between Iran and Saudi Arabia in the context of state identity has examined. In this study, tensions, changing and unchanging political priorities, basic separation and competition areas in the relations between Iran and Saudi Arabia, and regional politics of these two countries after the Iranian revolution in 1979 has analyzed in the context of state identity and constructivist approach.

Key Words: Iran, Saudi Arabia, Middle East, State Identity, Constructivism

ÖN SÖZ

Bu çalışmada İnan ile Suudi Arabistan'ın ikili ilişkileri ve bölgesel politikaları konstrüktivist yaklaşım bağlamında incelenmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, İnan ve Suudi Arabistan arasında uzun zamandır devam eden rekabetin konstrüktivist bir çerçevede değerlendirilmesini sağlamaktır. Ayrıca bu çalışmada, Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan değişimin ve siyasi süreçlerin analiz edilmesi hedeflenmektedir.

Tez çalışmamın planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgisini ve desteğini esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Tayyar Arı'ya teşekkür ederim. Yaptığım çalışmanın kaynak toplama ve analiz kısmında Kahire Amerikan Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezinde, bana araştırma desteği sağlayan ülkemizin değerli kurumu TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Uzun süren eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen babama ve anneme, stresli tez çalışma dönemlerimde bana en güçlü desteği sağlayan sevgili eşime ve oğluma teşekkür etmeyi bir borç bilirim, emeği geçenlere minnettar kaldığımı belirtmek isterim.

Engin KOÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEVLET KİMLİĞİ VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ	
1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIM.....	9
1.1.1. Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Konstrüktivizm	9
1.1.2. Konstrüktivizmin Temel Söylem ve Yaklaşımları	14
1.1.3. Konstrüktivizmin Devlet Kimliği Vurgusu	23
1.2. DEVLETİN KİMLİKSEL ROL ALGISI VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ	31
1.3. DEVLET KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN TEMEL FAKTÖRLER	35
1.4. ORTADOĞU’DA DEVLET KİMLİKLERİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ	40
1.5.1. Din ve Mezhep	41
1.5.2. Etnisite	47
1.5.3. Klan ve Aşiret Yapıları	49
1.5.4. Bölge Ülkelerinin Büyük Güçler ile İlişkileri	52
1.5.5. Devletlerin Ekonomik Kapasiteleri	54
1.5.6. Ordu -Siyaset İlişkisi	57
2. BÖLÜM: İRAN- SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE STATÜKO VE DEĞİŞİMİN ANALİZİ	
2.1. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN DEVLET KİMLİKLERİNİN KURUCU UNSURLARI: DÜŞMAN KİMLİKLER	61
2.1.1. İran Devlet Kimliğinin Temel Kurucu Unsurları.....	61
2.1.2. Suudi Arabistan Devlet Kimliğinin Temel Kurucu Unsurları	70
2.2. 1925-1945 İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN DEVLET İNŞA SÜRECİ	79
2.2.1. Rıza Şah’ın Milliyetçi İran’ı ve İngiltere’nin Artan Nüfuzu	79
2.2.2. Kabilelerin Devlete Entegre Edilmesi ve Vahhabilerin Sistem İçerisinde Eritilmesi	83
2.2.3. İran-Suudi Arabistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisi	87
2.2.4. Yemen’de İmametçilere Karşı Mücadele	91
2.2.5. II. Dünya Savaşı Yıllarının İran’a Etkisi ve Monarşinin Tutumu	93
2.3. BÖLGESEL GELİŞMELERİN İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ	98

2.3.1. Soğuk Savaşın İlk Yıllarında İran ve Suudi Arabistan	98
2.3.2. Filistin Sorununa Yönelik İran ve Suudi Arabistan Monarşilerinin Tutumu	101
2.3.3. Arap Milliyetçiliğinin İran ve Suudi Arabistan Rejimlerine Yönelik Tehdidi	104
2.3.4. İran'da Petrolün Millileştirilmesi Girişimi ve Musaddık Darbesinin İran Toplumuna Etkisi	106
2.3.5. Süveyş Krizi ve Suudi Arabistan'ın Artan Bölgesel Endişeleri.....	112
2.3.6. Irak Tehdidine Karşı İran ve Suudi Arabistan Yakınlaşması.....	116
2.3.7. Ak Devrim Uygulamaları: Şah'a Karşı Artan Memnuniyetsizlik.....	122
2.3.8. 1967 Altı Gün Savaşı ve İran- Suudi Arabistan'ın Savaş Politikaları	126
2.3.9. İki Ayaklı Stratejide İran ve Suudi Arabistan'a Biçilen Roller	130
2.4. İNGİLTERE'NİN BÖLGEDEN AYRILMASININ İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI	133
2.4.1. İran'ın Körfezde Güç Arayışı: Abu Musa ve Tunb Adalarının İşgali	134
2.4.2. Dofar Sorunu ve Yemen Savaşı'nda İran-Suudi Arabistan Politikaları.....	137
2.4.3. 1973 Savaşı ve Petrol Krizinde İran-Suudi Arabistan Politikaları	141
2.4.4. Lübnan İç Savaşında İran-Suudi Arabistan'ın Öncelikleri	145
2.4.5. İran-Irak Sınır Sorunu ve Suudi Arabistan'ın Yaklaşımı.....	149
3. BÖLÜM: DEVRİM SONRASI İRAN-SUUDİ ARABİSTAN'IN DEVLET KİMLİĞİ, İKİLİ İLİŞKİLER VE BÖLGESEL POLİTİKALARA ETKİSİ	
3.1. İRAN DEVRİMİ'NİN SUUDİ ARABİSTAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİNE ETKİLERİ	153
3.1.1. İran Devrimi'nin Toplumsal Dinamikleri ve İran'da Devlet Kimliği Değişimi	153
3.1.2. Velayet-i Fakih Sistemi veya İran'da Devrim Rehberliği	159
3.1.3. İran Devrimi ve Devrim İhracının Körfez Devletlerine Etkisi	167
3.1.3.1. Kâbe Baskını ve Suudi Arabistan Monarşisine Yönelik Selefî ve Şii Kıyam	173
3.1.3.2. 1981 İran Destekli Bahreyn Darbe Girişimi.....	178
3.1.3.3. Lübnan Hizbullahı'nın Kurulması ve İran'ın Lübnan'da Güçlenmesi	181
3.1.3.4. Suudi Arabistan'ın İran-Irak Savaşı Politikası	184
3.1.4. Afganistan'ın İşgali ve İran-Suudi Arabistan'ın Öncelikleri	189
3.1.5. İran'da Pragmatistlerin İktidara Gelmesinin İran- Körfez İlişkilerine Yansıması	194
3.1.6. Saddam'ın Kuveyt'i İşgalinin İran-Suudi Arabistan İlişkilerine Yansıması	199
3.1.7. İran'da Reformist Değişim ve Suudi Arabistan ile İlişkiler	204
3.1.8. 11 Eylül Saldırılarına İran ve Suudi Arabistan'ın Tepkileri	209
3.2. IRAK İŞGALİ SONRASI İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN BÖLGESEL NÜFUZ ELDE ETME ÇABALARI	213
3.2.1. Saddam sonrası Irak'ta İran ve Suudi Arabistan Rekabeti	214
3.2.2. Sedir Devrimi sonrası Lübnan'da İran ve Suudi Arabistan	219
3.2.3. Ahmedinejat ve İran Dış Politikasında Değişim.....	221

3.3.4. Hamas, Hizbullah ve FKÖ Üçgeninde İnan ve Suudi Arabistan.....	227
3.3.5. Suudi Arabistan'ın Yemen'e Müdahalesi ve İnan'ın Tepkisi	234
3.3. 2010-2016 ARAP BAHARI VE İNAN- SUUDİ ARABİSTAN'IN ORTADOĞU'DA ARTAN NÜFUZ MÜCADELESİ	238
3.3.1. İnan ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı Algılamaları ve Tepkileri.....	240
3.3.2. Devrim'den Darbeye Mısır'da İnan ve Suudi Arabistan'ın Politikaları.....	248
3.3.3. Arap Baharının Bahreyn'e Sıçraması Sonrası İnan-Suudi Arabistan	253
3.3.4. Suriye ve Lübnan'da İnan ve Suudi Arabistan: Statüko & Revizyon Mücadelesi	259
3.3.5. Yemen'de Artan Şiddet Sarmalında İnan-Suudi Arabistan'ın Etkisi	272
3.3.6. ABD Askerlerinin Çekilmesi Sonrası Irak'ta Artan Bölünmede İnan ve Suudi Arabistan'ın Rolü.....	278
3.3.7. Muhammed Bin Selman'ın Veliht Seçilmesi Sonrası Suudi Arabistan	285
3.3.8. Katar Krizinde İnan ve Suudi Arabistan	292
SONUÇ	300
KAYNAKÇA	305
ÖZGEÇMİŞ	351

KISALTMALAR

Kısacma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	Anglo-İran Petrol Şirketi
AIPAC	Amerikan-İsrail Kamu İlişkileri Komitesi
APOC	İngiliz-İran Petrol Şirketi
ARAMCO	Suudi Arabistan Petrol Şirketi
AWACS	Havadan Uyarı ve Kontrol Sistemleri
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirliği
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DAEŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
FIFA	Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
JCPOA	Ortak Geniş Aksiyon Planı-İran Nükleer Anlaşması
KİK	Körfez İş Birliği Konseyi
MMRAP	Arap Yarım Adası Müslüman Devrimcileri Hareketi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PFLOAG	İşgal Altındaki Arap Körfezini Özgürleştirme Cephesi
PGCC	Persian-Körfez İşbirliği Teşkilatı
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SAVAK	İstihbarat Toplama ve Denetleme Ajansı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
YAC	Yemen Arap Cumhuriyeti
YDHC	Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti
YPG	Halk Koruma Birlikleri
PYD	Demokratik Birlik Partisi

GİRİŞ

Ortadoğu çalışmaları alanında yapılan akademik çalışmaların önemli bir kısmı, Uluslararası İlişkiler disiplinine büyük oranda hâkim olan realist ve neorealist teori perspektifinde yapılmıştır. Bunun temel nedeni, I. Dünya Savaşı'nın ardından günümüze kadar Ortadoğu'da yaşanan siyasi süreçlerin her iki teorinin temel iddialarını desteklemesi ve günümüzde dahi Ortadoğu'da çatışma ortamının devam etmesidir. Bu nedenlerden dolayı Ortadoğu alanında yapılan birçok akademik çalışmada bölge ülkelerinin yapıları, ikili ilişkileri, çatışmalı alanları, savunma alanındaki rekabetleri ve dış politikaları yoğun bir şekilde incelenmiştir. Fakat ideolojik faktörler ve maddi olmayan normatif unsurlar -kimlik, kültür, din ve mezhep vd.- bu çalışmalarda doğal olarak göz ardı edilmiştir.

Yapılan çalışmalarda gözlemlenen bu süreklilik ile birlikte Ortadoğu; din, mezhep, dil, etnisite ve kültürel farklılıklar bakımından dünyanın en zengin coğrafyalarından birisi olmuştur. Bu gibi nitelikleri ile Ortadoğu, sosyal unsurların değerlendirildiği akademik çalışmalara önemli veriler sağlamaktadır. Bununla birlikte Ortadoğu'nun kültürel ve sosyolojik zenginlikleri, aynı zamanda bölge içerisindeki birçok devlet, toplum ve alt kimlikli grup arasındaki çatışmaların da kaynağını oluşturmuştur. Özellikle bölge devletlerinden bazılarının, inşa sürecini ve meşruiyetini yukarıda bahsettiğimiz normatif sosyal unsurlar aracılığı ile güçlendirmeye çalışması; Ortadoğu'daki devletlerin yapılarında normatif unsurların ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın hemen ardından Kafkasya ve Balkanlar'da ortaya çıkan etnik, dini ve mezhepsel çatışmalar uluslararası ilişkilerin temel ilgi alanını değiştirmiştir. Soğuk Savaş'ın ardından diplomasi, savaş, güvenlik, uluslararası hukuk ve terörizm gibi konuların anlaşılması için etnisite, kimlik, kültür ve din gibi yeni paradigmlar ortaya çıkmış ve akademik çalışmalarda daha yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Post-pozitivist ve konstrüktivist düşünürler bu gibi tartışmaların yapılmasında önemli roller oynamışlardır. Bu düşünürler Uluslararası İlişkileri anlamada kimlik, kültür ve inanç gibi normatif unsurların en az ekonomik ve askeri güç kadar önemli olduğunu; hatta bunların normatif unsurlardan bağımsız bir şekilde

anlaşılamayacağını savunmuşlardır. Konstrüktivistler ayrıca, devletlerin çıkarının, devletlerin sahip olduğu verili olmayan ve sonradan kazanılan kimlikler tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. Konstrüktivistler Uluslararası İlişkiler disiplinde göz ardı edilen unsur ve konuları gündeme getirerek disipline yeni bir perspektif kazandırmaya çalışmışlardır.

Soğuk Savaş sonrası dönemden günümüze kadar Uluslararası İlişkiler alanında kimlik bağlamında yapılan akademik çalışmalar bütün dünyada giderek artmıştır. Fakat Türkiye’de uluslararası ilişkiler alanında, özellikle Ortadoğu çalışmalarında, bu konular oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Uluslararası ilişkileri ilgilendiren birçok alanda normatif unsurların belirleyiciliğine yönelik yapılan yerel çalışmaların sınırlı ve yetersiz olması, İran ile Suudi Arabistan’ın ikili ilişkileri ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında çalışılmasında önemli ve teşvik edici bir unsur olmuştur. Özellikle İran ve Suudi Arabistan’ın farklı etnik kimliklere sahip olması, birbirine rakip mezhepsel kimlikleri benimsemesi ve tarihsel süreç içerisinde çatışmalı ilişkilere sahip olması ikili ilişkilerin normatif unsurlar bağlamında analiz edilmesini kolaylaştırmaktadır. Örnek teşkil etmesi açısından aşağıda, kimlik-devlet kimliği ve İran-Suudi Arabistan ikili ilişkileri hakkında literatürde yer alan başlıca kaynaklar hakkında bilgi verilecektir. Böylece, bu çalışmanın yapılan diğer çalışmalardan ayırt edici yönüne değinilecektir.

Alexander Wendt, “Identity and Structural Change in International Politics”¹ isimli çalışmasında, kimliklerin uluslararası ilişkilerdeki yapısal değişimi nasıl etkilediğinden bahsetmiştir. Wendt, aynı zamanda “Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi” eserinde de kimlik, kültür ve diğer normatif unsurların, uluslararası ilişkileri anlamadaki önemine değinmiştir. Katzenstein ise, “Milli Güvenlik Kültürü ve Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlikler”² çalışmasında devlet kimliklerinin küresel ve yerel çevreler, kültür veya kurumlar tarafından değil; normlar tarafından inşa edilip meşruiyet kazandırıldığını iddia etmektedir. Cho, “State Identity Formation in Constructivist Security Studies”³ adlı eserinde, ulusal güvenliğin konvansiyonel ve eleştirel yapılandırmacı yaklaşımlar vasıtası

¹ Alexander Wendt, “Identity and Structural Change in International Politics”, *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, ed. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwill, London: Lynne Rienner Publishers, 1996

² Peter J. Katzenstein, *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev. İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014

³ Young Chul Cho, “State Identity Formation in Constructivist Security Studies: A Suggestive Essay” *Japanese Journal of Political Science*, Vol.13, Issue 03, September 2012

ile iç ve dış devlet kimliğinin inşasını nasıl tamamlayacağı hakkında düşüncelerini aktarmıştır.

İran dış politikası çalışmalarında önemli bir entelektüel olan Arshin Adib-Moghaddam'ın "The International Politics of the Persian Gulf"⁴ eserinde, yazar, Ortadoğu devletlerinin kimliklerindeki değişimi, daha çok bölgesel rekabete ve bölge ülkelerinin küresel güçler ile olan ilişkilerine göre incelemiştir. Yazar bu incelemeyi yaparken yerli aktörleri, dışa bağımlı edilgen aktörler olarak tanımlamıştır. Banafsheh Keynoush'un "Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?"⁵ Başlıklı eseri, devrim öncesi ve sonrası İran-Suudi Arabistan ilişkilerini anlamada en kapsamlı eserlerden biri olmaktadır. Fakat yazarın eserinde sistematik ve teorik yaklaşımın bulunmaması bu eserin, salt tarihsel kronolojik bir kaynak olarak görülmesine neden olmuştur. Sözü edilen eksikliklere rağmen İran-Suudi Arabistan ilişkileri hakkında elimizde bulunan bu çalışma, oldukça önemli bilgileri ve belgeleri sunması açısından önemli bir değere sahiptir.

Kahire Amerikan Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Direktörü Robert Mason'un "Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East"⁶ adlı eseri ise, Ortadoğu'daki güvenlik problemlerinin ve çatışmaların, İran ile Suudi Arabistan'ın ekonomik ve politik ilişkilerine yön veren etkileri hakkında yapılmış bir çalışmadır. Mason, bu eserinde Amerika'nın İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkilerindeki belirleyici rolüne yoğun bir şekilde değinmiştir. Ayrıca ikili ilişkilerin, Amerika'nın İran ve Körfez politikalarından bağımsız düşünülmemesi gerektiği üzerinde durmuştur. Mason'un editör olarak derlediği "The International Politics of Arab Spring"⁷ eseri, Arap Baharı'nda İran ve Suudi Arabistan ekseninde yaşanan rekabeti ve motivasyon unsurlarını anlamada önemli bilgiler sunmaktadır. Suudi Arabistan ve Körfez çalışmalarında önemli bir isim olan Gregory Gause'un 2010 yılında kaleme aldığı "The International Relations of the Persian Gulf"⁸ adlı eseri ise, İran Devrimi'nin

⁴ Arshin Adib-Moghaddam, *The International Politics of the Persian Gulf*, New York: Routledge, 2006

⁵ Banafsheh Keynoush, *Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?*, London: Palgrave Macmillan, 2016

⁶ Robert Mason, *Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East*, London: I.B. Tauris Press, 2015

⁷ Robert Mason, "Obama Administration and Arab Spring: Waiting for a Doctrine", *The International Politics of Arab Spring*, Ed. Robert Mason, New York: Palgrave Macmillan, 2014

⁸ Gregory Gause III, *The International Relations of the Persian Gulf*, New York: Cambridge University Press, 2010

sonrasında bölgede yaşanan gelişmelerin, Amerikan dış politikası açısından güç dengesi ve sınır aşan kimlikler çerçevesinde değerlendirilmesi bakımından önemli bilgiler içermektedir.

Karşılıklı ilişkileri anlamada bir diğer önemli kaynak, İngiliz bir akademisyen olan Simon Mabon'un kaleme aldığı "Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East"⁹ isimli eserdir. Bu eserde İran-Suudi Arabistan ikili ilişkileri; kavramlar, tarihi özellikler, devlet inşa modelleri, mezhepsel karşıtlıklar ve güvenlik algıları gibi konular üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmaların dışında; tink thank, araştırma merkezi ve Ortadoğu siyasetini ilgilendiren, akademik çalışmalar yapan bağımlı ve bağımsız düşünce kuruluşlarının hazırladığı raporlardan oluşan alternatif kaynaklar mevcuttur.

Bu çalışmada ise, İran-Suudi Arabistan ikili ilişkilerinin ve bölgesel politikalarının kimliksel, ideolojik ve kültürel boyutu incelenecektir. İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkileri incelenirken İslam ve demokrasi, otoriter rejimler, insan hakları, eşitlik, milliyetçilik, devrimci ideoloji, hac meselesi, bölgesel hegemonyayı elde etme ve vekâlet savaşları gibi konuları analiz etmede alternatif bakış açıları getirilecektir. Bu anlamda iki devletin temsil ettikleri kimliklerin inşa süreçleri, kültür ve etnisite gibi unsurların ikili ilişkilere ve bu devletlerin bölge politikalarına nasıl yansıdığı konusu irdelenecektir.

Bu çalışma, 1979 İran Devrimi sonrası devletin değişen rejim, bürokrasi, dış politika, ekonomi ve güvenlik politikaları neticesinde yeniden inşa edilen kimliğini incelemektedir. İran'ın devrim sonrası süreçte Suudi Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini nasıl etkilediği, konstrüktivist yaklaşım bağlamında analiz edilerek her iki ülkenin dış politikasında önemli rollere sahip temel normatif parametrelerin açıklanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte 1979 İran Devrimi'nden sonra İran'ın devlet yapısında meydana gelen değişimin sadece kendisi ile sınırlı kalmadığını ve bölgeye yayılan şok ekişi tartışılacaktır.

Çalışmanın kapsamı ve planı ise, 1979 İran Devrimi sonrası İran'ın değişen rejim, bürokrasi, dış politika, ekonomi ve güvenlik politikaları neticesinde yeniden inşa edilen

⁹ Simon Mabon, *Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East*, New York: I.B. Tauris, 2013

devlet kimliğinin, Suudi Arabistan ve diğer Ortadoğu devletleri ile ilişkilerini nasıl etkilediğini konstruktivist yaklaşım bağlamında analiz edilerek her iki ülkenin dış politikasındaki temel parametrelerin açıklanmasını içermektedir. Bu çalışmada İran Devrimi sonrası İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkilerinde ve iki devletin bölge politikalarında yaşanan temel gerilimler, değişen ve değişmeyen politik öncelikler, temel ayrılık ve rekabet alanları kimliksel bağlamda ve üç temel bölümde analiz edilmiştir.

Çalışmanın İlk bölümünde teorik ve kavramsal çerçeve başlığı altında dış politika analizinde yapı-fail sorunu bağlamında konstruktivist teorinin ayrıcalığı ve temel argümanları açıklanacak ve konstruktivist kuramın eksik kalan içsel yönünü güçlendirmek için rol teorisinin kullanılma gerekçesine yer verilecektir. Ayrıca alt başlık olarak devlet kimliğini oluşturan içsel, dışsal ve uluslararası sistemsel faktörler analiz edilmiştir. Ortadoğu’da devlet kimliklerinin müşterek bileşen unsurları olan din-mezhep, etnisite, aile-aşiret yapıları, bölge devletlerinin süper güçler ile ilişkileri ve ordu-siyaset gibi önemli konular tartışılarak bu unsurların günümüzde bile hayati öneme sahip olduğu örnekler sunularak açıklanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü ise dört alt bölümde incelenmiştir. İlk alt bölümde İran ve Suudi Arabistan’ın devlet kimliklerinde sahip oldukları temel kurucu unsurları ve tarihsel yapılanma süreçlerinde hasım kimlikler olarak tanımlanan Araplık-Farslık ve Sünnilik-Şiiliğin rolüne değinilmiş ve bunun devlet inşa süreçlerindeki rolü tartışılmıştır. 1925 yılından II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İran ve Suudi Arabistan’ın karşılaştığı içsel ve dışsal siyasi, ekonomik ve sosyal problemlerin ikili ilişkilere ve ibtidai devlet kimliklerine etkisi ise ikinci alt bölümde incelenmiştir. Özellikle İran’da Şah Rıza’nın Kaçar Hanedanlığı’nı lağv ederek iktidarı ele geçirmesinden sonra meşruluğunu güçlendirmek için artan milliyetçi politikalar, Suudi Arabistan’da devletin inşasında aktif görev alan İhvan Örgütü’nün dağıtılması, ikili resmi ilişkileri kurmak için girişilen teşebbüsler ve ortaya çıkan engeller, Suudi Arabistan’ın ülke sınırlarını güçlendirmesi ve Şah Rıza’nın darbe ile tahttan ayrılması gibi olaylar bu kısımda yer verilen konular olmuştur.

İkinci bölümün üçüncü alt bölümünde ise, Soğuk Savaş’ın ilk yıllarından İngiltere’nin Körfez’den askerlerini çekme kararı almasına kadar geçen süreçte İran ve Suudi Arabistan’ın Ortadoğu’da meydana gelen önemli olaylara karşı yürüttüğü

politikaları ve temel motivasyonları ele alınmıştır. Özellikle Filistin Sorunu, petrolün millileştirilmesi, Blok lideri ülkelerin bölgeye nüfuz etme çabaları, Süveyş Krizi, Irak Darbesi, Yemen Darbesi, Ortadoğu’da komünizmin yayılması gibi konularla İran’ın ve Suudi Arabistan’ın temel yaklaşımını belirleyen itici unsurlar devlet kimliğinin önemli bir yapısı olan monarşilerin meşruiyetini koruma bağlamında analiz edilmiştir. Dördüncü alt bölümde ise İngiltere’nin Körfez’den ayrılmasına müteakiben bölgede artan İran-Suudi Arabistan rekabeti, artan Sovyet baskısı, Arap-İsrail Savaşı sonrası ortaya çıkan Petrol Krizi, artan silahlanma, Lübnan iç savaşının patlak vermesi ve İran-İrak arasında ortaya çıkan sınır çatışmaları ve İran’ın Körfez’de artan gücü analiz edilmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan İran Devrimi sonrası İran-Suudi Arabistan ilişkileri ise dört alt bölümde incelenmiştir. Birinci alt bölümde İran Devrimi’ni ortaya çıkaran toplumsal ve dini dinamikler, devrim sonrası İran’da ihdas edilen devlet kimliğinin omurga ve beynini oluşturan velayet-i fakih teorisi ve rehberlik makamı analiz edilmiştir. İran Devrimi sonrası İran’ın Körfez Arap devletlerine yönelik devrim ihraç stratejisi ve girişimleri açıklanmıştır. Bunun yanında İran Devrimi’nin Suudi Arabistan’a ve devlet kimliğine etkisi analiz edilerek Lübnan gibi ülkelerde teşekkül edilen İran destekli milis ve politik grupların temel inşa motivasyonları açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci alt bölümde ise Afganistan’ın Sovyetler tarafından işgal edilerek hem İran hem de Suudi Arabistan için tehdit olması ele alınmıştır. Afganistan sorununa yönelik politikaları analiz edilerek İran, Afganlı Şiileri güçlendirmeye çalışırken, Suudi Arabistan’ın ise Selefi kimliğini kullanarak Afganistan’da Sovyetlere karşı mücadele eden askeri unsurlara nasıl destek sağladığı gösterilmiştir.

Bu kısımda; devrimin, kendi sınırları içerisinde de yayılma korkusunu taşıyan Körfez devletlerinin, Körfez İş Birliği Teşkilatı’nı kurarak kendi aralarındaki iletişimi arttırmaya ve ortak politikalar yürütmeye çalıştıklarına değinilmiştir. Ayrıca Humeyni’nin ölümü sonrası İran’da devleti idare eden Hamaney ve Rafsancani’nin pragmatist ve reformist politikalara yönelmesi, Cumhurbaşkanlığı kurumu ile Rehberin sıkıntılı ilişkiler yaşaması ve bu sürecin devam eden etkisi açıklanmıştır. Ayrıca İran’ın körfez ülkeleri ile ilişkilerini yumuşatma nedenleri, İran ve Suudi Arabistan lehine Körfez’de artan Saddam tehdidine karşılık Suudi Arabistan ile ilişkileri yumuşatma, 11 Eylül Olayları’nın İran ve

Suudi Arabistan'ın bölgesel ve uluslararası politikalarında yaşattığı temel değişimleri ve bu olayların devlet kimliklerine ne gibi yansılarda bulunduğu analiz edilmiştir.

Üçüncü alt bölümde ise Irak işgali sonrası İran ve Suudi Arabistan'ın bölgede nüfuz ve güvenliklerini arttırmak için Irak başta olmak üzere Lübnan, Yemen ve Filistin'de her iki devletin mezhep kimliği bağlamında oluşturmaya çalıştıkları cepheler ve bu cephelerde sürdürülen rekabetlerde normatif unsurların ne gibi rol oynadıkları açıklanmıştır. Özellikle Irak'ta mezhepsel kimliklerin hızlı bir şekilde "Irak Ulus Kimliği" haline gelmesi ile artan iç çatışma, milis yapılanmaları ve bürokraside karşılaşılan sorunlara İran ve Suudi Arabistan'ın müdahale etme isteği analiz edilmiştir. Lübnan'da Sedir Devrimi sonrası artan bölünme, Ahmedinejat'ın İran'da cumhurbaşkanı olması ile devrim ilkelerine yeniden radikal dönüşüm yaşanmasındaki belirleyici unsurlar açıklanmıştır. Filistin'de Hamas ve El Fetih ayrımında tarafların saf tutması ve Yemen'de Husiler ile hükümet arasında çatışmaların artması, İran ve Suudi Arabistan'ı birbirlerine ve vekâlet örgütlerine karşı daha sert tepki vermeye yöneltmiş ve destekledikleri taraflar arasındaki ayrımları derinleştirmiştir. Çalışmada bu durum ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise, Arap Baharı halk hareketlerinin başlamasından sonra Mısır, Bahreyn, Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan'da meydana gelen hadiselerin İran ve Suudi Arabistan arasında yaşanan ikili ilişkilere ne gibi etkileri bulunduğu tartışılmıştır. İran'ın ve Suudi Arabistan'ın Arap Baharı'nı nasıl algıladıkları, ne gibi tepkilerde buldukları ve bu tepkilerin devletlerin benimsedikleri kimlikler ile ne gibi bağlantılara sahip olduğu irdelenmiştir. Özellikle Mısır'da Mursi'nin iktidara gelmesi ve askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırılması, Bahreyn'de yaşanan protesto ve çatışmalarda iki devletin temel bakış açıları, Suriye'de Esat rejimine yönelik takınılan farklı tavırlarda tetikleyici etmenler, Yemen Krizi'ne yönelik İran'ın ve Suudi Arabistan'ın birbirlerine zıt yerlerde durmalarının temel nedeni ve Katar Krizi gibi bütün bölgeyi ilgilendiren meselelerde bu devletlerin bakış açılarını etkileyen temel normatif etkenler analiz edilmiştir. Ayrıca Suudi Arabistan Kralı Selman'ın oğlu Prens Selman'ı veliyaht göstermesi sonrasında, Suudi Arabistan devlet kimliğinde yaşanan değişimler ve bunun Katar başta olmak üzere bölge politikasına yansımaları ele alınmıştır. Kısacası, son bölümde devrim sonrasında 2018 yılına kadar İran ve Suudi Arabistan'ın ikili ilişkileri ve bölgesel politikaları; Ortadoğu'da

yaşanan yerel, bölgesel ve uluslararası ilişkileri etkileyen olaylar devlet kimliği bağlamında analiz edilmiştir.

1. BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DEVLET KİMLİĞİ VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIM

1.1.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER TEORİLERİ VE KONSTRÜKTİVİZM

Uluslararası ilişkilerde, hâlihazırda devam eden veya olması tahmin edilen olayları, gelişmeleri, politikaları, savaşları ve ittifakları açıklayan tek bir uluslararası ilişkiler teorisinden, yaklaşımından veya perspektifinden bahsetmek mümkün değildir. Aynı zamanda, farklı tarihsel dönemlerde ortaya atılan ve birbirlerinden oldukça farklı temel argümanlara ve iddialara dayanan Uluslararası İlişkiler alanındaki teorik ve felsefi çalışmalar, alan içi analiz çalışmalarında ciddi tasnif sorununu gündeme getirmektedir.

Uluslararası İlişkiler teorileri, bir devletin diğer devletleri anlaması (tanımlaması) ve bu devletler ile nasıl ilişki geliştireceği ve çıkar çatışması karşısında nasıl bir tepki vereceği konusunun anlaşılmasına ilişkin temel varsayım ve teorik açıklamaları sunmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında temel meselelere ilişkin soruların nasıl sorulacağı ve sorunların nasıl analiz edilmesi gerektiği konusunda çok sayıda teorik bakış açıları bulunmaktadır.¹⁰

Bilimsel araştırmaların sistematik bir şekilde yürütülebilmesi ve anlaşılabilir bir şekilde analiz edilebilmesi için birtakım sınıflandırma ve düzenleme yöntemleri kullanılmaktadır. Uluslararası İlişkilerdeki teorik tartışmalara ilişkin “great debates” olarak adlandırılan dört büyük kronolojik kuramsal tartışmadan söz edebiliriz. Bunlardan birinci tartışma realizm-idealizm olarak bilinen 1930-1940’lı yıllara hâkim olan tartışmadır. İkinci tartışma, gelenekselci-davranışsalcı teoriler çerçevesinde yapılan ve 1950-1960’lı yıllara hâkim olan tartışmadır. Üçüncüsü, 1980’li yıllarda başlayan neorealizm-neoliberalizm arasında yapılan paradigmlar arası tartışmadır. Son olarak dördüncü tartışma ise rasyonalist/pozitivist teoriler-eleştirel/post-pozitivist teoriler

¹⁰ Lene Hansen, *Security As Practice: Discourse Analysis of the Bosnian War*, London: Routledge, 2016, s.15.

arasında yapılan ve günümüze kadar devam eden tartışmadır.¹¹ Uluslararası ilişkilerde yaşanan teorik tartışmalarda uluslararası toplumda yaşanan ve bütün dünyada derin izler bırakan I. ve II. Dünya Savaşının çok önemli etkisi olmuştur. Bununla beraber teorik çalışmalar Soğuk Savaş, Yumuşama Dönemi, nükleer silahların icat edilmesi ve kullanılması ve Soğuk Savaş sonrası dönem gibi uluslararası ilişkilerde yaşanan tarihsel sosyolojik süreçlerden bağımsız düşünülmemektedir. Bu süreçlerin her biri alan çalışmalarına önemli katkılar sunmuş ve yenilikler getirmiştir.

1980'li yıllarda Uluslararası İlişkiler çalışmalarını iki tartışma oldukça çok etkilemiştir. Bunlardan birincisi neorealistler ve neoliberaler arasındaki rasyonalist düşünce odaklı tartışmalardır. Klasik realizm, uluslararası ilişkileri birey merkezli ve bireyin doğası ile açıklarken neorealizmin en önemli temsilcisi olan Waltz, Uluslararası Politika Teorisi¹² adlı çalışmasında uluslararası ilişkileri sistem üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Waltz'a göre uluslararası sistemin yapısı, anarşi ve askeri gücün dağılımı ile alakalı olup bu yapı, devletlerin davranışlarını kısıtlayabilir.¹³ Realistler bir aktörün çıkarımının diğer aktörlerin çıkarımlarını nasıl etkilediğinin, neoliberal ve neorealistler ise bu çıkar tercihlerinin stratejik bir şekilde nasıl gerçekleştiğinin üzerinde durmaktadır.¹⁴ Anarşinin bir çevrede devletler varlıklarını güvenli bir şekilde devam ettirebilmek için sadece kendi güçlerine güvenmelidir. Bunun nedeni devletlerin diğer rakip devletleri potansiyel birer tehdit unsuru olarak görmesidir.¹⁵

Neorealizm, maddi dünyanın sosyal dünyadaki belirleyici gücüne inanır. Neorealistler için, sosyal dünya yalnızca maddi dünyanın bir yansımasıdır.¹⁶ Neorealizmin ve neoliberalizmin rasyonalist kaidelerini reddeden konstrüktivistler ise, normatif ve maddi yapıların, çıkarların ve eylemlerin oluşturulmasında kimliğin merkezi

¹¹ Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Der. Tayyar Arı, Bursa: Dora Yayınevi, 2014, s.3.

¹² Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev. Osman S. Binaltı, Phoenix Yayınevi, 2015

¹³ Nilüfer Karacasu, "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012, s.122.

¹⁴ Stephan M. Walt, "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Policy*, Spring 1998, s.4.

¹⁵ Ken Both, "Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*, Vol. 67, No. 3, July, 1991, s. 533.

¹⁶ Ganjar Nugroho, "Constructivism and International Relations Theories", *Global & Strategis*, Th. II, No. 1, 2008, s.89.; John J. Mearsheimer, "Yapısal Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, ed. Tim Dunne ve diğerleri, Çev. Özge Keleşçi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.87.

rolü, fail ve yapıların karşılıklı oluşumunun önemini vurgulayan dünya siyaseti üzerinde sosyolojik bir perspektif geliştirmeye çalışmışlardır.¹⁷ Konstrüktivistler, rasyonalistlerin aksine aktörlerin peşinde koştuğu çıkarları nasıl oluşturduklarının göz ardı edildiğini düşünmektedirler. Konstrüktivistlere göre kimlik ve çıkarlar verili değildir, zaman içerisinde ve diğer aktörler ile girilen etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır.

İkincisi ise, rasyonalist düşünürler ve eleştirel düşünürler arasında meydana gelmiştir. Soğuk Savaş'tan günümüze bu tartışmalar rasyonalistler–konstrüktivistler ve konstrüktivistler–eleştirel teorisyenler arasındaki tartışmalar ile yer değişmiştir.¹⁸ Modern toplumsal ve siyasal hayatı içten bir eleştiri yöntemiyle sorgulayan eleştirel teori çalışanlarını ortak bir noktada toplamak gerekirse bunların hepsinin özgürleştirici (emancipatory) görüşlere sahip olmasıdır.¹⁹ Soğuk Savaş'ın son yıllarına doğru çalışmaları dikkat çeken eleştirel düşünürler, ortaya çıkan yeni soru ve sorunların geleneksel teoriler çerçevesinde anlaşılamayacağını düşünen Waltz'ın iki kutuplu uluslararası sisteminden daha karmaşık olan yenedünyanın sorunlarını anlamak amacıyla sosyal bilimlerde yeni bakış açıları geliştirmeye çalışmışlardır.²⁰

Smith gibi bazı yazarlar uluslararası ilişkilerdeki yeni dönem postpozitivist (postyapısalcılık, postmodernist, feminist teoriler) çalışmalarının tamamını eleştirel teori çerçevesinde değerlendirmiştir.²¹ Eleştirel teorinin en önemli amacı, uluslararası ilişkilerin alternatif teorisine ve pratiğine ulaşmak için, egemen devletlerin modern sistemi ile ilişkili dışlayıcı dinamikleri aşmak ve tüm dünyadaki özgürlük, adalet ve eşitliği daha iyi teşvik edecek bir kozmopolit düzenlemeler dizisi kurma olasılığına dayanmaktadır.²² Eleştirel teori aynı zamanda, mevcut yapıların değişmez olduğunu varsayan toplumsal dünya hakkındaki ampirik iddialara karşı durmaktadır. İnsan, kültür,

¹⁷ Richard Price and Christian Reus-Smit, “Dangerous Liaisons, Critical International Theory and Constructivism”, *European Journal of International Relations*, Vol.4, No.3, 1998, s.259.

¹⁸ Cristian Reus-Smit, “Constructivism”, *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s.188.

¹⁹ Richard Devetak, “Critical Theory”, *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005, ss.137-138.

²⁰ Nil S. Şatana, “Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.12, Sayı.46, 2015, s. 21.

²¹ Steve Smith, “Positivism and Beyond”, *International Theory: Positivism&Beyond*, Ed. Steve Smith, Ken Both, and Marysia Zalewski, New York: Cambridge University Press, 1996, s. 12.

²² Devetak, “Critical Theory” a.g.m, ss.159-160.; Mehmet Akif Okur ve Hakan Övünç Ongur, “Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.292.; Raymond Geuss, *Eleştirel Teori*, Çev. Ferda Keskin, 2b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, s.88.

kimlik ve toplum gibi sosyal gerçeklerin verili olmayıp toplum ve sistemi dönüştürebilecek öznel unsurlar olduğu ileri sürülmektedir.²³

Soğuk Savaş'ın sonsuza kadar süreceği ve dönemin yoğun ideolojik kırılması devam edeceği düşünülürken Sovyetler Birliği'nin dışarıdan bir askeri müdahale olmaksızın dağılması, Uluslararası İlişkiler çalışmalarında rasyonel teoriyi savunanlara eleştirel bir şekilde yaklaşılmasına neden olmuştur.²⁴ Soğuk Savaş'ın çatışmasız bir şekilde sona ermesi Uluslararası İlişkilerin ana akım teorilere olan güveni oldukça sarsmıştır. Uluslararası İlişkiler disiplininin ana akım teorilerinin bu neticeyi yeterince açık görememeleri, uluslararası siyasette yaşanan değişim ve dönüşümü algılayamamaları mevcut ana akım teorilere rakip ve alternatif olarak postmodernist ve konstrüktivist (inşacı) yaklaşımların ilgi odağı olmasını sağlamıştır.²⁵ Bu gelişmeler ayrıca Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkiler disiplinde kimlik, kültür ve etnisite alanında yapılan akademik çalışmaların artmasını sağlamıştır.

Soğuk Savaş'ın son yıllarına dayanan ve savaşın sona ermesi ile uluslararası sistem, ulus devlet ve uluslararası örgütlere ilişkin bir takım radikal bakış açıları ortaya çıkmıştır. Post-Sovyet ülkelerinin iç politikada radikal değişimler geçirmesi ve sonradan yaşanan uyum çabaları ve çatışmalar neticesinde kültür ve kimlik gibi konular, Uluslararası İlişkilerde daha fazla ilgilenilen alanlar haline gelmiştir.²⁶ Özellikle eleştirel teori çalışanlar ana akım teorilerin verili olarak kabul ettiği rasyonel aktör, hâkim devlet, uluslararası anarşi ve pozitivizm gibi temel kavramları sorgulamak ve bunlara ilişkin bilimsel söylemleri tartışmaya açmayı hedeflemiştir.²⁷ Postyapısalcılar ise, kimlik ve dış politikanın söylemler ile inşa edildiği ve söylemler arasında nedenselliğin olmadığını

²³ Andrew Linklater, "The Achievements of Critical Theory", *International Theory: Positivism & Beyond*, Ed. Steve Smith, Ken Both, and Marysia Zalewski, New York: Cambridge University Press, 1996, s.279-280.

²⁴ Stefano Guzzini, "A Reconstruction of Constructivism in International Relations" *European Journal of International Relations*, 6:2, 2000, s.155; Karacasu, a.g.m., s.111.

²⁵ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.151.

²⁶ Richard Crockatt, "The End of the Cold War", *The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations*, Ed. John Baylis and Steve Smith, 2. Edt, New York: Oxford University Press, 2001, s. 92.

²⁷ Hakan Övünç Ongur, "Post-Yapısalcılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.227.

düşünmektedirler. Kimliklerin söylemler aracılığı ile inşa edilmesinden dolayı aslında somut ve gerçek kimliklerden de bahsetmemiz mümkün olmamaktadır.²⁸

Postyapısalcılar konstrüktivizme giden teorik süreçte çok önemli roller oynayarak realizmin teorikleştirdiği dış politika alanında anarşi, iç politika alanında düzen, hukuk ve adaletin önemli olduğu iddiasına şiddetle karşı çıkmışlardır. Onlara göre bu, devletin modern anlamda ortaya çıkması için ve meşruiyetini sağlaması için bir kurgudur. Bu iddiaya ve dolayısıyla postyapısalcılara göre devletler kimliklerini inşa ederken sürekli dış düşmana ihtiyaç duyarlar.²⁹ Uluslararası ilişkiler hakkında yapılan çalışmalarda kullandığımız teorik çerçeveye bağlı olarak, kimliğe atfedilen önem ve kimliğin üstlendiği rol değişim göstermektedir. Özellikle post yapısalcılar ve sosyal konstrüktivistler kimlik olgusunu kullanarak uluslararası ilişkilerdeki yaşanan gelişmelere anlam vermeye çalışmaktadır.³⁰

Konstrüktivizm'e göre bir toplumdaki inançlar, ulus kimliği ve kültürel eğilimler devletlerin politik davranışlarının oluşumunda, uluslararası konularını belirlemelerinde ve kimliklerinin inşa edilmesinde bize yardımcı olmaktadır. Ayrıca Konstrüktivizm bizi olağan ve sıradan siyasi tartışmaların ötesine götürerek siyasi yaşamın yeni yönlerini keşfetmemiz için zihin dünyamızda yeni pencereler açmaktadır.³¹ Konstrüktivistler ayrıca, temelde ekonomiden daha fazla sosyolojik gerçeklere önem vererek kimlik ve çıkarların inşası üzerinde durmaktadırlar. Bunun da devletlerin özünde yapısal anlamda verili olmayan sosyal etkileşimler aracılığıyla inşa edildiğini savunmaktadır.³² Bu anlamda konstrüktivizm; pozitivist ve post-pozitif teoriler arasında ve uluslararası ilişkilerde üçüncü yol olarak tanımlanan ve uluslararası ilişkilerin sosyal ve normatif yönüne vurgu yapan kuram olarak da ifade edilmiştir.³³ Konstrüktivistlerin 1990 sonrası uluslararası ilişkiler çalışmalarında giderek önem kazanmasında bu teorinin, disiplinin

²⁸ Senem Aydın-Düzgit, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 160

²⁹ Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.384.

³⁰ Düzgit, a.g.m. s.159.

³¹ Hossein Salimi, "Foreign Policy as Social Construction", *Iran and International System*, Ed. Anoushiravan Ehteshami and Reza Molavi, New York: Routledge, 2012, p.132.

³² Alexander Wendt, "Ortak Kimlik Oluşumu ve Devlet", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Ed. Esra Diri, Çev.Emre Erşen, İstanbul: Der Yayınları, 2017, s.681.

³³ Sezgin Kaya, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar", *Ankara Üniversitesi SBS Dergisi*, Cilt:63, No:3, 2008, s.83.

toplumsal yönüne vurgusu ve rasyonalist yaklaşımlarla postpozitivist yaklaşımlar arasında karma bir düşünsel yolu temsil ettiği iddiası etkili olmuştur.³⁴ Konstrüktivistlerin maddi yapılara önem vermemesinden ziyade sosyal dünyanın maddi öğelere olan etkisi ve karşılıklı etkileşim bağlamında çıkarların inşa edildiğine vurgu yapmaktadır.

Konstrüktivizm ayrıca, Uluslararası İlişkileri yapı-fail gibi sınırlamaların ötesinde analiz etmeye çalışan postmodern ve eleştirel teorilerden de farklı bir yaklaşıma sahip olmuştur. Konstrüktivizm, bu yaklaşımları göz ardı etmemekle birlikte uluslararası ilişkilerin temel düzeyde yapı ve fail ekseninde karşılıklı etkileşim aracılığı ile inşa edildiğini savunmaktadır. Ayrıca uluslararası ilişkilerin yapı ve faile indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu savunan bakış açısı konstrüktivizm olarak tanımlanmaktadır. Konstrüktivistler, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin kimlik gibi normatif unsurları dış politika ve güvenlik analizlerinde yeteri kadar ele alınmadığını ve bu unsurların yeniden ele alınması gerektiği üzerinde durmuştur.³⁵ Ayrıca, konstrüktivistler uluslararası politikayı inşa eden en temel unsurların fikirler ve düşünceler olduğunu bireyler ve grupların diğer birey ve grupların fikirlerine kendi fikirlerini kabul ettirmeleri durumunda daha da güçlü olacaklarını savunmaktadır.³⁶

1.1.2. KONSTRÜKTİVİZMİN TEMEL SÖYLEM VE YAKLAŞIMLARI

Konstrüktivizm, uluslararası ilişkiler disiplinini şekillendiren geleneksel kuramsal çerçeveden farklı olarak alanın göz ardı edilen kimlik, kültür ve norm gibi konuları akademik çalışmaların merkezine almıştır.³⁷ Konstrüktivist düşünürler, devletlerin benimsediği norm ve kurallar ile yeni çıkar ve kimliklerini inşa edeceklerini ve devletlerin inşa edilen yeni kimliklere uygun politikalar belirleyeceğini savunmaktadırlar.³⁸ Konstrüktivizme göre, uluslararası ilişkilerin tesis edilmesi sosyal ilişkilere bağlıdır. Uluslararası ilişkiler sosyal bir ilişki olarak maddi unsurlardan ziyade manevi, sosyal, kültürel, düşünsel unsurlar üzerine kurulmuştur. Konstrüktivistler devlet,

³⁴ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında "Konstrüktivist Dönüşü" Anlamak", *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, Cilt. 9, No.2, 2009, s. 772

³⁵ Helin Sarı Ertem, "Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği", *Güvenlik Stratejileri*, Sayı. 16, 2008, s.180.

³⁶ Jack Snyder, "One World, Rival Theories" *Foreign Policy*, No. 145, Nov. - Dec., 2004, s.60.

³⁷ Zeynep Arkan, "'Via Media' vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity", *All Azimuth*, Vol: 3 No:2, July 2014, s.23.

³⁸ John M. Hobson, *The State and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2000, s.146.

anarşi, egemenlik, ittifaklar, güç dengesi, büyük güçler, ulusal çıkar, tehdit vb. gibi olguların esasen varlığı maddi ve değişmez olmayan sosyal inşalar olduğuna inanmaktadırlar.³⁹ Yukarıda saydığımız olgular geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri tarafından verili olarak kabul edilirken konstrüktivizm bu olguları zaman içerisinde değişim gösteren sosyal olgular olarak görmektedir.⁴⁰

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında rasyonalist teorileri savunan düşünürler devlet veya bireyi analizlerinin temel birimi olarak görmektedir.⁴¹ Konstrüktivistler ise sosyal ontolojiyi benimseyerek sosyal bir varlık olarak kabul ettiği birey ve devletlere ilişkin verilen anlam ve değerlerden dolayı bu kavramlara önem vermektedir.⁴² Konstrüktivizmin materyalist yaklaşıma alternatif bir bakış açısı sunmasında devletlerin kimlik ve çıkar algılamaları oldukça etkili olmuştur. ABD'nin Kuzey Kore'den daha güçlü ve etkili nükleer füzelere ve kitle imha silahlarına sahip olan İngiltere'yi kendisine tehdit olarak görmemesi maddi ve realist perspektiften anlaşılması oldukça güç bir durum olmaktadır. Fakat konstrüktivist bakış açısından bu durumun izahı mümkün ve kolay olmaktadır. Çünkü uluslararası ilişkiler konstrüktivist bir perspektiften değerlendirilirken inançlar, beklentiler ve yorumlar önemli unsurlar olmaktadır ki devletlerin dost-düşman ilişkilerini de bu algı ve kendisi için anlamlandırdığı kimlik ile belirlemektedir.⁴³ Bundan dolayıdır ki devletler kendi kimliklerinin anti-tezi veya ötekisi olan devlet kimliklerini kendileri için tehdit olarak algılamaktadır.

Konstrüktivizmin, Uluslararası İlişkiler alanında ve çalışmalarında bir teoriden ziyade disipline ilişkin bazı genel varsayımların yeniden yapılandırıldığı bir çerçeve olarak da anlaşılması gerektiğini belirtmek gereklidir.⁴⁴ 1990'lı yılların başından günümüze uluslararası ilişkiler disiplinde kimlik çalışmalarını ele alan birçok

³⁹ Mustafa Küçük, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.325.

⁴⁰ Sorensen Jackson and Georg Robert, *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, 3rd ed, New York: Oxford University Press, 2006, pp:164-165.

⁴¹ Robert M.A. Crawford, *Idealism and Realism in International Relations*, New York: Routledge, 2000, s.5.

⁴² Scott Burchill and Andrew Linklater, "Introduction", *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s.26.; Rumelili, a.g.m., ss.153-154.

⁴³ Ian Haurd, "Constructivism", http://faculty.wcas.northwestern.edu/~ihu355/Home_files/17-Smit-Snidalc17.pdf, 2008, s.301

⁴⁴ Martin Weber, *Constructivism and Critical Theory, An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007, s.98.

akademisyenin özellikle realist ve rasyonel bakış açısına alternatif paradigmlar sunmak isteyenlerin ilgi alanını büyük oranda konstruktivizm oluşturmuştur. Bunun en temel nedeni, realist teori uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışırken askeri güç ve ekonomik unsurların üzerinde durmaktadır.⁴⁵ Fakat Konstruktivistler realistlerden oldukça farklı olarak uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin birbirlerini nasıl algıladığı, nasıl yorumladığı konusu üzerinde durmaktadır. Yani konstruktivistlere göre karar alma sürecinde devletler için düşünsel öğelerin maddi öğelerden daha fazla öneme sahip olduğu düşünülmektedir.⁴⁶

Uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde konstruktivizmin en önemli varsayımları ise şunlardır; birincisi, realizm de olduğu gibi devletler uluslararası sistemin temel aktörleridir;⁴⁷ ikincisi, post modernizmde olduğu gibi devletler ve kimlikleri maddi yapılardan ziyade, öznel ve birbirlerini etkileyen sosyal yapılardan oluşmaktadır;⁴⁸ üçüncüsü ise, devlet kimlikleri ve devletlerin çıkarları, çoğunlukla insan doğası ya da iç politika ile sisteme dışsal olarak belirlenmek yerine, bu yapılar tarafından inşa edilmektedir.⁴⁹ Konstruktivistler normatif ve maddi yapıların önemine vurgu yapmakla siyasi eylemi şekillendirmede kimliğin rolü, yapısı ve failer arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinde durmaktadırlar.⁵⁰

Wendt, fikirlerin maddi güç unsurları ile ele alınmasını savunan ılımlı konstruktivizmden daha fazla ileri giderek anarşik nedenler üstünde durularak devletleri güvenlik rekabetine sokan neorealizme meydan okumaya çalışmıştır. Çünkü, Wendt'e göre, sistemin çatışmacı ya da barışçıl olup olmadığı, anarşinin ve iktidarın değil,

⁴⁵ Martin Griffiths and Terry O' Callaghan, "Realism", *An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007, s.56.; Felix Berenskoetter, "Identity in International Relations", *The International Studies Encyclopedia*, (Ed. Robert A. Denemark), Vol: VI, Wiley-Blackwell Publication, 2010, s.3595.

⁴⁶ Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş ve Erhan Keleşoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.58.

⁴⁷ Joseph M. Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3, Summer, 1988, ss.498-499.

⁴⁸ Roland Bleiker, "Postmodernism", *An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007, s.93.

⁴⁹ Wendt, "Identity and Structural Change in International Politics", s.48.

⁵⁰ Steve Smith and Patrica Owens, "Alternative Approaches to International Relations", *The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations*, Ed. John Baylis and Steve Smith, 2. Edt, New York: Oxford University Press, 2001; Reus-Smit, a.g.m., s.188.

söylemsel sosyal uygulamalarla yaratılan ortak kültürün bir işlevidir.⁵¹ Konstrüktivist yaklaşım, bundan dolayıdır ki uluslararası ilişkiler teorilerinin merkezi konularından anarşi, güç dengesi ve çıkar, iktidarın ele alınması ve dünya siyasetindeki değişim gibi birçok konuya alternatif anlayışlar sunmaya çalışmaktadır.⁵² Örneğin; konstrüktivist perspektiften bakıldığında “anarşi”⁵³ devletlerin ürettiği bir olgu olup, devletlerarasındaki ilişkiler bütününden ayırt edilemez, ayrıca anarşi olgusu dünyanın değişmez kanunlarından da değildir. Realizmin sorgulayamadığı egemenlik, anarşi, güvenlik gibi kavramlar konstrüktivizm için açıklanması gereken sosyal olgulardır.⁵⁴

Konstrüktivizm, ayrıca materyalizm ve rasyonalizmden de oldukça farklıdır. Konstrüktivizm insan topluluklarının oluşturduğu yapıyı kültürel bir olgu olarak görürken materyalizm ise bunu fiziki bir olgu olarak görmektedir. Rasyonalizmden farklı yönü ise yapıların davranış ile kimlik ve çıkarları da inşa ettiğidir.⁵⁵ Kimlik ve çıkar arasındaki zıtlığı ortadan kaldırmak için kavramların tarihsel süreçteki değişimi, çok yönlü etkileşimi ve kavramları tanımlayan aktörlerin rollerinin ne olduğunu bilmek önemlidir. Gerek kimlik, gerekse çıkar kavramı devletlerin farklı zaman dilimlerinde düzenin tesis edilmesi ve güçlendirilmesinde önemli rollere sahip olmaktadır.⁵⁶ Konstrüktivistler çıkarların kökenlerini sahip olunan kimliklerin şekillendirdiğini, devletlerin çıkarlarını ise devletlere özgü kimliklerin belirlediğini savunmaktadırlar. Bu anlamda benimsenen kimlikler devletlerin iç ve dış politikadaki tercihlerini belirler. Kendilerine özgü ulusal rol ve diğer aktörlere karşı uygun davranışı göstermelerinde benimsenen kimlikler önemli rol oynamaktadır.⁵⁷

Konstrüktivistlere göre aktörler ve yapılar birbirlerini inşa etmektedirler. Anarşi kavramı bir anlam taşımaktadır, çıkarlar devlet kimliklerinin inşa sürecinin bir kısmını oluşturmaktadır, güç hem maddi hem de maddi olmayan unsurlardan oluşmakta ve dünya

⁵¹ Dale C. Copeland, “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, *Constructivism and International Relations*, Ed. Stefano Guzzini and Anna Leander, New York: Routledge, 2006, p.1.

⁵² Ted Hopf, “The Promise of Constructivism in International Relations”, *International Security*, Vol. 23, No. 1 Summer, 1998, s.172.

⁵³ Uluslararası ilişkiler teorilerinin anarşi olgusuna bakışını anlamak için bkz: Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011, ss. 71-99.

⁵⁴ Küçük, “Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”, ss.325-326.

⁵⁵ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev.Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, 2b., İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s.243.

⁵⁶ Gülriz Şen, *Devrimden Günümüze İran’ın ABD Politikası*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2016, s.43.

⁵⁷ Mahdi Mohammad Nia, “Holistic Constructivism: A Theoretical Approach to Understand Iran’s Foreign Policy”, *Perceptions*, Spring-Summer 2010, s.7.

politikasında değişim hem mümkündür hem de oldukça güçtür.⁵⁸ Konstrüktivistler uluslararası ilişkilerin genelde sosyal boyutlarına ve değişimin ihtimaline önem göstermektedirler. Geleneksel teoriler ise sistemin maddi unsurlarına merkezi bir önem vermektedir.⁵⁹ Değişimin ise savaş ve çatışma gibi maddi güç unsurlarının aracılığı ile gerçekleştiğini düşünmektedirler. Çünkü uluslararası sistemdeki anarşinin varlığı bunu gerektirir. Konstrüktivist düşünürler arasında da devletin uluslararası ilişkilerde temel aktör olması, uluslararası ilişkilerin sosyal bir boyutunun olması ve yapı-fail eşitliğine dayanması gibi temel konularda hemfikir olunmasına rağmen diğer detaylarda önemli farklılıklar da bulunmaktadır.

Konstrüktivimin üç önemli teorisyeni olan Onuf, Kratochwill ve Wendt'in temel düşünce ve perspektifleri bu ayrımı anlamamızda çalışmaya katkı sağlayacağından ilerleyen satırlarda bu teorisyenlerin düşünce ve perspektifleri açıklanmıştır. Uluslararası ilişkiler disiplinine konstrüktivist katkıyı sunan ve kuramın en önemli mümessili olarak kabul edilen "World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations" isimli kitabın yazarı olan **Nicholas Onuf**'tur.⁶⁰ Onuf, konstrüktivizminin insanların toplumu inşa etmesi, toplumların da tekrardan insanları inşa ettiği temelinde konstrüktivizmi ele almakta ve bunun sürekli bir inşa süreci olduğu, konstrüktivizm üzerinde düşünmek için sürekli birbirlerini inşa eden insan ve toplumların ortasından meselenin ele alınmasını savunmaktadır.⁶¹ Ayrıca dil, kurallar, kurumlar ve politikalar toplumların inşa edilmesinde sadece birer araçtır ve bu araçlar maddi unsurları kaynağa dönüştürmektedir.⁶² Yani bu uygulamalar özellikle norm ve kurallar düzenleyici özelliklerinden ziyade toplumun inşa edilmesini sağlamaktadır. Onuf, diğer sosyal bilimlerden de yararlanarak dünyadaki tüm sosyal gerçekliklerin insan tarafından inşa

⁵⁸ Hopf, a.g.m., s.181.

⁵⁹ K.M. Fierke, "İnşacılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, ed. Tim Dunne ve diğerleri, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.200.

⁶⁰ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, 1989

⁶¹ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds Constructivism Social Science and International Relations*, Routledge, New York: 2013, s.4.,

⁶² Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı 1, Haziran 2008, s.223.; Senem Aydın-Düzgit, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, s. 160

edildiğini, uluslararası ilişkiler disiplininin de insanlar tarafından inşa edilebilirliğine vurgu yapmıştır.⁶³

Onuf, (Wendt de aynı şekilde) Giddens'in "sosyal bilimlerin yapılandırılması teorilerinden" etkilenmiş pozitivist ve post pozitivistler arasında bir orta yol bulma arayışına girişmiştir. Giddens'e göre bütün sosyal bilimlerde yapı ve fail karşılıklı olarak süreç içerisinde inşa edilmekte olup verili bir olgu değildir.⁶⁴ Onuf'a göre yapı-fail arasında etkileşimi sağlayan kalıplar birer kuraldır. Kurallar insanın konuşma eylemleri ile meydana geldiklerinden zaman içerisinde değişmesi de mümkündür.⁶⁵ Onuf, 'Parsing Personal Identity' isimli diğer bir çalışmada ise kimliğin uluslararası ilişkiler çalışmalarının en popüler çalışma alanlarından birini oluşturduğunu, bununla alan uzmanlarının üzerinde net olmayan, şüpheli kaideler bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ Wendt ise Onuf'tan farklı olarak kimlik olgusunun dış politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli bir etmen olduğunu savunmuştur ki çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu noktaya çokça değinilecektir.

Bir diğer önemli konstruktivist düşünür olan **Kratochwill** "Errors Have Their Advantage" isimli çalışmada uluslararası ilişkiler teorilerindeki epistemolojik zayıflığın eleştirisini politik hayattaki analizler için kural ve normların araştırılması üzerinde durmuştur.⁶⁷ Kurallar, kültür ve normlara konstruktivist perspektifte yer vermektedir. Kuralların Dünya Ticaret Örgütü gibi yapılarda düzenleyici bir yapıya sahip olduğunu düşünen Kratochwill, kurucu kurallar olarak tanımladığı normları ise devletin egemenliği gibi konularda eylemlerin ortaya çıkmadaki önemine vurgu yapmaktadır.⁶⁸ Kratochwill, konstruktivist yaklaşımı eleştirel sosyal teorinin iki temel ilkesi ile şekillendirmiştir. Sosyal dünyamızın pozitivist yöntemler ile anlaşılmaya çalışılması ve kavram ve teorilerin birey ve toplumların sosyal tecrübeleri üzerinde etkili olduğu

⁶³ Birgül Demirtaş, "İnşacılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.156.

⁶⁴ Antony Giddens, *Central Problems in Social Theory*, London: Palgrave Mac Millan Publisher, 1990, s.231.

⁶⁵ Fulya Ereker, "Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Fail-Yapı Sorunu", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.9, Sayı.36, Kış, 2013, s.60.

⁶⁶ Onuf, a.g.e., 2013, s.75.

⁶⁷ Friedrich Kratochwil, 'Errors Have Their Advantage', *International Organization*, Vol.38, No.2 Spring 1984, ss.305-320

⁶⁸ Friedrich Kratochwill and John Ruggie, "International Organization: A State of the Art on an Art of the State", *International Organization*, Vol.40, No.4, 1986; "Karacasu, a.g.m., s.114.

varsayımının eleştirisidir.⁶⁹ Onuf ve Kratochwill'in yanında Konstrüktivizme önemli katkılar sunan John Ruggie ve Richard Ashley gibi teorisyenler yapı ve devlet dışı aktörler konularına alternatif bakış açıları kazandırmışlardır.

Uluslararası ilişkileri anlamaya çalışan temel teorilerden olan neorealizm tamamıyla maddi yapılara önem vermekte olup kimlik ve kültür gibi olgular neorealizmde çok öne çıkmamıştır. **Alexander Wendt**'in konstrüktivizminde ise hem maddi yapıların hem de failerin bir arada değerlendirilmesi lüzumuna inanılmaktadır.⁷⁰ Yani uluslararası sistemin inşası devletlerin birbirleri ile kurdukları etkileşim ve bu etkileşim esnasındaki inanç (kimlik, kültür, değer) ve beklentiler tarafından belirlenir. Bunlar da maddi yapılardan çok daha fazla sosyal yapılardır.⁷¹ Alexander Wendt ayrıca, konstrüktivizmi bir uluslararası siyaset teorisi olarak ifade etmemektedir. Konstrüktivizm daha çok birbirlerinden farklı olan aktörlerin nasıl inşa edildiklerine bakmamızı sağlayan değerler olarak kabul edilmektedir.⁷² Konstrüktivizm kısa zaman içerisinde ilgi odağı olması ile alanda birçok makale ve alanın başyapıtı olan "Social Theory of International Politics"⁷³ adlı eseri kaleme alan Alexander Wendt, konstrüktivist teorinin şekillenmesinde en önemli entellektüel katkıları sunmuştur.

Şiddetin denetim altına alınması ve sistemin değiştirilmesi devletler tarafından yapıldığı için konstrüktivizm, devlet merkezli bir teori olması sebebiyle diğer sosyal unsurlar göz ardı edilmemiştir.⁷⁴ Uluslararası politikada devlet dışı aktörlerin gittikçe artan önemine rağmen, devletler egemenlikleri konusunda hala kıskançtırlar ve bu nedenle devletler, uluslararası ilişkilerin merkezinde diğer aktörlerden daha fazla yer almaktadır.⁷⁵ Rasyonalistler ve konstrüktivistler arasında iki ampirik mesele önem kazanmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin kimlik ve çıkarlarının iç ve sistemsal düzeyde inşa edilme sınırları; diğeri ise, devlet kimlikleri ve çıkarlarının hangi düzeye

⁶⁹ Martin Griffiths, Steven C. Roach and M. Scott Solomon, *Fifth Key Thinkers in Interntional Relations*, Ed 2nd., New York: Routledge, 2009, s. 126.

⁷⁰ Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçeklik", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012, s.28.

⁷¹ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.38.

⁷² Wendt, a.g.e., s.22.

⁷³ Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999

⁷⁴ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.25.

⁷⁵ Alexander Wendt, "Collective Identity Formations and the International State", *American Political Science Review*, Vol.88, No.2, 1994, s.385.

kadar durağan olduğudur.⁷⁶ Wendt, devletin kimliğinin, çıkarlarının ve eylemlerinin arasında bir bağ olduğuna inanmaktadır. Devletin sosyal ve kurumsal kimlikleri arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, uluslararası toplumun bir devlete yüklediği statüye, role veya kişiliğe atıfta bulunurken; ikincisi ise, bir devleti kurumsal hâle getiren insan, materyal, ideolojik veya kültürel faktörlere atıfta bulunmaktadır.⁷⁷

Wendt'e göre postmodernist, feminist, konstrüktivist ve neomarksizm gibi dördüncü kuşak tartışmada yer alan eleştirel teorilerin ortak yönleri, uluslararası ilişkilerin sosyal tarafına ve kimlikler ile çıkarların karşılıklı olarak inşa edildiği üzerindeki sava dayanmaktadır.⁷⁸ Konstrüktivistler, bir devletin güvenliğine hangi devletlerin tehdit oluşturduğunun veya oluşturacağına daha kolay anlaşılmasını sağlayan unsurun realist teoride üzerinde durulan anarşiden ziyade sahip olunan kimliklerin etkisi üzerinde durmaktadır.⁷⁹ Wendt, devletlerin düşmanlarına dostlarından daha farklı davrandıklarını, bunun nedeninin düşmanlarının kendilerini tehdit etmesi olduğunu ifade etmiştir. Örneğin ABD açısından Kanada ve Küba farklı anlamlar ve algılar ifade ettiği gibi, İngiltere'nin sahip olduğu nükleer silahlar ile Sovyetlerin sahip olduğu nükleer silahlar ABD tarafından farklı çağrışımlara sebep olmaktadır.⁸⁰ Bu da devletlerin sahip olduğu kimliklerin devletlerin dost-düşman seçimini, müttefik ve tehdit algılamasındaki stratejik önemini göstermektedir. Devletlerin kimliklerinin, devletlerin çıkar ve tehdit algılamasının belirlenmesinde ve dostluk ilişkilerinin kurulmasında hayati rollere sahip olduğu ortaya koyulmaktadır.

Wendt konstrüktivizmin en önemli üç özelliği üzerinde durmaktadır. Bunlar, devletlerin uluslararası ilişkileri anlamada temel analiz birimleri olması; devletler sistemindeki kilit yapıların maddi yapılardan ziyade devlet kimlikleri ve çıkarları gibi öznel ve sosyal yapılara sahip olması; devlet kimlikleri ve çıkarlarının bu gibi sosyal yapılar tarafından inşa edilen önemli bileşenler olmasıdır.⁸¹ Wendt ayrıca kimliklerin hem iç hem de dış yapılar tarafından oluşturulduğunu, ben ve ötekisine ait düşüncelerin

⁷⁶ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.58.

⁷⁷ Reus-Smit, a.g.m., s.200.

⁷⁸ Alexander Wendt, "Constructing International Politics", ss. 71-72.

⁷⁹ Michael N. Barnett, "Ortadoğu'da Kimlik ve İttifaklar", *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev. İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s.446.

⁸⁰ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring, 1992, s. 397.

⁸¹ Alexander Wendt, "Collective Identity Formations and the International State", s.385.

kabulleniş biçiminin kimliğin parçaları olduğunu da belirtmiştir.⁸² Devlet kimlikleri dış politikanın şekillenmesinde nedensel ve kurucu bir role de sahiptir. Devletler farklı zamanlarda sahip oldukları farklı kurumsal kimlikler aracılığı ile farklı düşünce ve değerleri öncelik olarak almaktadır. Bu da konstrüktivist açıdan devlet kimliği ve dış politika bağlamında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Konstrüktivizmin kimlik ve dış politika ilişkisinde kültürel norm ve değerlerin devletlerin dış politika yapım sürecini nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır.⁸³

Konstrüktivist çalışmalarda Wendt'in çalışmaları merkezi bir öneme sahip olmuş olsa da Kratochwill ve Onuf gibi teorisyenler de konstrüktivizmin anlaşılması ve alana katkı sağlamasında önemli derecede etkin olmuşlardır. Bu üç yazar arasında anlaşılabilir bir sınıflandırma yapmak gerekirse; Onuf ve Kratochwil, kurallara ve konuşma eylemi (speech act) kuramına vurgu yaparken Wendt, kimlik etrafında şekillenen, verili olmayan kimliği merkeze alan sosyolojik geleneklere dikkat çekmektedir.⁸⁴ Çalışmanın kavramsal çerçevesi kimlik/devlet kimliği merkezli olduğu için çalışmada konstrüktivizm ve Wendt'in "kimlik" anlayışı; aktörlerin verili olarak sahip olmadığı diğer aktörler ile etkileşim esnasında geliştirdiği, devam ettiği ve dönüştüğü bir perspektiften incelenecektir. Devlet kimliğinin tanımı hakkında net veya çoğunlukla mutabık kalınan bir tanım olmaması, devlet kimliği kavramının çalışmamızda kullanılması ve yorumlanmasında birtakım zorluklara sebep olmuştur. Bunun yanında kimlik- devlet- dış politika kavramları, birtakım akademisyenlerin eserlerinde geçen tanımlardan hareketle çalışmamızda kullanılarak devlet kimliği kavramı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Konstrüktivist teorik çalışmanın eksik taraflarına değinmek gerekirse, Wendt ve diğer konstrüktivistlerde kimlikten anlaşılması gereken aşağıdan yukarıya doğru bir inşa sürecinde ortaya çıkan bir olgu olurken, süreçsel aşamada farklı bir şekilde inşasını tamamlayan ulusların veya devletlerin durumlarını anlamak zor olmaktadır. Bazı devletlerde ve toplumlarda devlet kimliği statik bir görünüm arz ettiğinden mevcudun korunması adına toplumsal dinamiklerin devlet kimliğine zarar vereceği düşünülerek

⁸² Wendt, a.g.e., s.279.

⁸³ Mahdi Mohammad Nia and Abdolmajid Seifi, "The Identional Nature of Iranian-Saudi Interactions", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 5, No. 4, Winter 2015, s.93.

⁸⁴ Maja Zehfuss, *Constructivism in International Relations*, Cambridge: University of Cambridge Press, 2004, ss:11-22.

izole edilmektedir.⁸⁵ Konstruktivizm, pozitivism sonrası uluslararası ilişkileri açıklayan en iddialı teorilerden olmakla birlikte pozitivist yaklaşımlardan tamamıyla da kurtulamaması teorinin bir diğer eksik tarafıdır.⁸⁶ Bununla birlikte Karacasulu konstruktivizmi sistematik olarak sunmanın zorluğunu ve teorinin argümanlarının rasyonel ve post pozitivist anlamda belirsizliğini vurgulamıştır. Ayrıca konstruktivizmin uluslararası ilişkiler ile sınırlı kalmayıp, sosyoloji, eğitim ve psikoloji gibi alanlar ile de ilgili bir görüş olarak ortaya çıkmış olup alana has bir yaklaşım olmaktan uzak olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

1.1.3. KONSTRÜKTİVİZMİN DEVLET KİMLİĞİ VURGUSU

Devletler ve toplumlar oldukça karmaşık yapılara sahip oldukları için yekvücut olmuş bir kimliğe sahip değildirler. Aynı zamanda devletlerin ve toplumların tarihsel süreçlere ve kendine has olan mütemeyyiz birtakım özelliklere sahip oldukları görülmektedir.⁸⁸ Bu gerçek de devlet kimliğini net olarak tanımlamamızda birtakım sorunları ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca önceki satırlarda da bahsedildiği gibi konstruktivizm iç politik unsurların devletlerin dış politikalarına etkisine yeteri kadar değinmemiştir. Dolayısıyla da devletlerin kimlik ve çıkar etkisi üzerinde çok durmaması konstruktivizmin eksik kalan yönlerini göstermekte ve çalışmanın bir sonraki bölümünde rol teorisini neden kullandığımızı açıklamaktadır.

Kimlik olgusu hem bireyler hem de toplumlar için hayati derecede öneme sahiptir. Kimlik insanların, toplumların ve devletlerin kendilerini tanımlarken benimsediği ve uğrunda birçok zorluğu tercih ettiği bir olgudur. Kimlik, bireyler ve toplumlar için ekonomik değerler kadar belki de daha değerli bir sosyal realiteye sahiptir. Çünkü kimlikler insanların kendilerini belirli bir grup veya düşünceye ait hissetmesini ve kendilerinin ruhsal doyum elde etmesini sağlamaktadır.⁸⁹ Kimlik olgusu uluslararası ilişkiler disiplinde yer alan birçok konuda merkezi bir öneme sahip olmaktadır. Giderek

⁸⁵ Çalış, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, s.17.

⁸⁶ Faruk Yalvaç, "Uluslararası Teorilerindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik," s.27.

⁸⁷ Karacasu, a.g.m. s.112.

⁸⁸ Şen, a.g.e., s.42.

⁸⁹ Nil Ş. Şatana, "İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss:309-310.

yaygın bir şekilde akademik dünyada kullanılan uluslararası kimlik çalışmaları,⁹⁰ birçok alanda farklı tartışmalara yol açmakta ve günlük yaşamın birçok yerinde önemli sonuçlar ortaya çıkaran işlevsel bir yapıya sahip olmaktadır.⁹¹

Sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler çalışmalarında kimlik olgusu ele alınmak ile birlikte kimlik çalışmalarında ele alınan etnik, ulusal ve devlet kimliği oldukça farklı tanım ve anlamlara sahip olmakta ve birbirleri ile sürekli karıştırılmaktadır. Etnik kimlik, etnik grubun kimliği olarak tanımlanmaktadır. Etnik grup ise, geçmişe ait ortak bir soy mitine dayanan, kendi içerisinde mutabık bir ad, ortak bir soy, tarihsel anı, kültür ve geçmişte yaşadığı veya şu an hâlihazırda yaşadığı bir toprak parçasında etnik dayanışma bilincine sahip olan gruptur.⁹² Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan etnik çatışmaların nedenlerinin ele alındığı eserinde Yılmaz⁹³ etnik kimliği “kişi düzeyinde değişik kriterler temelinde sübjektif bir his, bir psikolojik bağ meselesi” olarak tanımlamıştır. Yani etnik kimlik, ortak bir soy (bir tür hayali akrabalık) kavramına dayanmaktadır; kültür ise, paylaşılan tasvirleri, normları ve uygulamaları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Ulus kimliği ise, kavramı zayıf da olsa bir siyasi topluluk etrafında şekillenmektedir. Siyasi topluluk, içinde yaşayan bütün insanlar için ortak kurumlar ve bütün vatandaşların uyması gerektiği tek bir yasayı gerektirmektedir. Ulus kimlikleri, ulusu oluşturan siyasi topluluğun belirli sınırlar ile sınırlandırılmış toplumsal mekân–toprak parçası üzerinde aidiyet bağı tesis etmesini gerektirmektedir.⁹⁴ Aynı kültür çerçevesinde müştereken yaşayan insanlar ortak mukaddesat ve birbirlerine oldukça yakın farklılık ve aynılık çizgilerine sahiptir ki bu da ulus kimliği olarak tanımlanmaktadır.⁹⁵

Ulus kimliği ülkenin sınırları içerisinde belirli bir zaman sürecinde ve ulusu oluşturan bireylerin kolektif karakteri ve ortak iradesini yansıtmaktadır. Ulusal kimlikler, biz ve ötekilerin karşılaştırılmasına yapıcı bir güç olabileceği gibi tahripkâr yıkıcı bir güç

⁹⁰ Kuniko Ashizawa, “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”, *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008, s.571

⁹¹ Fuat Keyman, “Kimlik ve Demokrasi”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 8b, Der. Atilla Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, s.217.

⁹² Ülke Arıboğan, Gülden Aymar ve Beril Dedeoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der. Faruk Sönmezoğlu, 4b, Der Yayınları, İstanbul, 2010, ss:271-272.

⁹³ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 3.

⁹⁴ Antony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev.Bahadır Sina Şener, 8b, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.24.

⁹⁵ Nevzat Köseoğlu, *Milli Kültür ve Kimlik*, 5b., Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 37.

de olabilir. Yapıcı anlamda kültürel ve sosyal dayanışma, kalkınmada önemli rol oynayabileceği gibi, ulusal ve etnik ön yargıların giderilmesinde iyi kullanılamaması durumunda düşman üreten bir olgu olacaktır.⁹⁶ Ulusal kimlikler çözüldüğünde iç savaşlar, ulusal parçalanma krizi, değişen ittifak kalıpları, mevcut devletlerin dağılması ve yenilerinin oluşturulması veya oluşturulamaması gibi önemli problemler de ortaya çıkarmaktadır.⁹⁷

Uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde kimlik önemli bir yere sahiptir. Kimlik, bireysel anlamda liderler üzerinden, toplumsal düzlemde ise milliyetçilik ve dış politika kültürü gibi olgular ile devletin politikalarını etkileyebilmeyi başarmaktadır.⁹⁸ Ulusal kimlikler iki şekilde biçimlenmektedir. Birincisi, toplumun bütün kesimi tarafından katılım sağlanan ulusal kimlik süreçleriyedir. İkincisi ise, toplumda yer alan belli bir kesimin anlayışını tüm topluma kabul ettirmesi ile oluşan ulusal kimlik inşa sürecidir.⁹⁹ Ulus kimliği sadece dış politikada devletlerarasında yaşanan ilişkilerde ortaya çıkmaz. Ulus kimliği devletlerin ilişkilerinin iç politikada birbirleri ile mücadele eden farklı fikirler ve ideolojilerin çatışması ile de ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰

Ulusal ve etnik kimlikler aynı zamanda tarihsel etkileşimler ile ortaya çıkan kimliklerdir. Bu kimlikler bizim ötekisine yönelik oluşturduğumuz algı merkezine dayalı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durumda etnik kimlik ve ulusal kimlik birbirlerinden oldukça farklı kavramlardır. Etnik kimlik çok uzun bir geçmişe sahipken ulusal kimlik 19. yüzyıl sonlarında Avrupa'da ortaya çıkan ve dünyanın büyük bir kısmına yayılan modern bir olgudur.¹⁰¹ Batılı anlamda ulus kimliği bireyin kendi tercihlerine bırakılan bir intisap iken Batılı olmayan anlamda bu müsamahanın olmadığı yani kendi topluluğunda kalsa veya bu toplumdan uzaklaşsa da aidiyet kimliğini organik olarak sonsuza dek taşıması anlamına gelmektedir. Fakat ulus kimliğinin batılı olmayan modeli etnik kimlik olarak tanımlanabilir.¹⁰² Bunun yanında ulus kimliği salt anlamda anladığımız devletin vatandaşının sahip olduğu vatandaşlık bağı ile tesis edilen siyasal kimlikten oldukça

⁹⁶ Ahmed Eşref, "İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi", *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.90.

⁹⁷ Paul A. Kowert, "National Identities: Inside and Out", *Security Studies*,8:2-3,1998, p.1.

⁹⁸ Rumelili, a.g.m., s.379.

⁹⁹ Hakkı Büyükbaş, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-1913 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 251.

¹⁰⁰ Hasan Kösebalan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnanç, BingBang Yayınları, Ankara, 2014,s.58.

¹⁰¹ Eşref, a.g.m., s.89.

¹⁰² Smith, *Milli Kimlik*, s.28.

farklıdır. Ulus kimliği, vatandaşlık kimliğinde olduğu gibi istenildiğinde değiştirilebilen bir kimlik türü değildir. Ulus kimlikleri, içinde bulunduğu iklim ve coğrafyadan tabii olarak etkilenen kimliklerdir. Bununla birlikte ülke vatandaşlarının taşıdığı kimliklerin değişmesi gibi ulus kimliğinin değişmesi kısa sürede mümkün değildir.¹⁰³

Ulusal kimlik, içsel bir şekilde inşa edilen kolektif karakter ve ortak bir iradenin oluşumu ile tanımlanmaktadır. Ulusal kimlikler bize ortak tarihi oluşum, ortak etnik köken, kıyafet ve dil ve toplu politik değerler hakkında fikirler vermektedir. Devlet kimliği ise, elitler tarafından devlete sembolik olarak atfedilen, uluslararası topluluk için bir anlam ifade eden ve devletin dış politika yönlenmesini belirleyen bir nitelik veya nitelikler kümesidir. Devlet kimliği ulusal kimlikten farklı olarak ulusa ait olan değil devletin kurumsal yapısına ait olan bir kimlik türü olduğu için ulusal kimlikten farklıdır.¹⁰⁴ Ulus kimlikler, devlet kimliklerinin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bir devlette baskın olan ulus kimliği ve bu kimlik etrafında çizilen çıkarlar devletlerin kimliklerinin de belirlenmesinde önemli roller üstlenmektedir.

Etnik kimlikler, ulus kimliğine göre değişimi daha zor gerçekleştiren kimlikler olmakla birlikte devlet kimliklerinin savaş, devrim, demokratik seçim, askeri darbe ve uluslararası siyasette var olan güç dengesi aracılığı ile değişimi daha kolay gerçekleşmektedir. Bireyin kimlikleri gibi, devletin kendilik kavramı olan devlet kimliği, genellikle diğer devletlerle (ve muhtemelen uluslararası örgütler gibi diğer uluslararası aktörlerle olan ilişkiler ve etkileşimler yoluyla) zaman içinde oluşur ve değiştirilir. Bireysel kimlik gibi devlet kimliği de sadece bir devletin tanımlayıcı bir niteliği değil aynı zamanda başkalarının varlığını veya kimliğini yansıtacak şekilde devlete atıf yapan bir sosyal ve ilişkisel anlayıştır.¹⁰⁵ Konstrüktivist teorisyenler devlet kimliğinin kaynakları ve dinamikleri ile ilgili olarak uluslararası ilişkilerin çalışma alanını genişletmişlerdir. Konstrüktivistler, devlet kimliği ile ilişkili olarak devletlerin nasıl

¹⁰³ Abdullah Buksur, "Etniklik ve Uluslararası İlişkiler", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 12, Yaz 2013, s. 244.

¹⁰⁴ Bahar Rumelili, "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.380.

¹⁰⁵ Kuniko Ashizawa, "When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy", *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008, p.575.

hareket etmesi gerektiği ve devletlerin izlediği politikaları daha anlaşılabilir kılmaya çalışmaktadır.¹⁰⁶

Uluslararası ilişkilerde devleti harekete geçiren ve politikalarını belirleyen düşünümsel faktörler ve kimlikle alakalı gerçekler vardır. Konstrüktivistler fikirlerin, toplumsal değerlerin ve kimliğe ilişkin olan unsurların uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletlerin politikalarını sınırladıklarını ve belirlediklerini iddia etmektedir.¹⁰⁷ Uluslararası ilişkiler çalışmalarında yer alan konstrüktivist kurama göre kimlik, devletlerin tercihlerinin ve davranışlarının sosyal yapısını oluşturmaktadır. Bundan dolayı sosyal birer aktör olan devletler egemenliği altında bulunan toplulukların benimsediği din, mezhep, etnisite vb. gibi kimliklere sahiptir.¹⁰⁸

Ortadoğu'da yer alan devletler, rejimlerinin sahip olduğu devlet kimliklerini ve rejimlerini korumak için dışarıda rekabet hâlinde oldukları güçlerden ziyade kendi sınırları içerisinde yer alan ve kendileri için öncelikli tehdit oluşturan yerel unsurlar ve muhalefet ile mücadele etmeyi öncelemektedirler.¹⁰⁹ Bu da devlet kimliklerinin devletlerarası etkileşim yolları ile inşa edilebileceği gibi, devlet-toplum ilişkileri ile de inşa edilebildiğini göstermektedir. Gerek Ibn Suud'un Arabistan'ında olduğu gibi gerekse Şah Rıza'nın İran'da yapmaya çalıştığı gibi devletler benimsediği yasalar veya kurallar ile vatandaşlarının yaşam tarzları ve devlet ile olan ilişkilerini belirledikleri gibi aynı kurallar ve normlar ile devletlerin kendi kimlikleri de yeniden inşa sürecine girmektedir.

Kimlik problemi uluslararası ilişkiler çalışmalarında gün geçtikçe ilgi çekmek ile birlikte devlet kimliği kavramı da konstrüktivist söylemin dikkat çekici bir özelliği haline gelmektedir.¹¹⁰ Kendi çıkarının (self interested) sağlanmasına odaklanan neorealist teorinin önceliği; zaman ve mekân anlamında devletin uluslararası siyasetteki tek ve ebedi varlığını (rolünü) bilmektir. Konstrüktivizm ise neorealist varsayımdan çok farklı olarak devletlerin benlik ve kimliklerinin tarihi, kültürel, siyasi ve sosyal yönlerini

¹⁰⁶ Vittorio Nicholas Galasso, "Honor and the Performance of Roman State Identity", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 8., 2012, ss:173-174.

¹⁰⁷ Şaban Çalış, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, 5b., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, s.13.

¹⁰⁸ Rumelili, a.g.m. s.159.

¹⁰⁹ Gause, *The International Relations of the Persian Gulf*, s.9.

¹¹⁰ Maxym Alexandrov, "The Concept of State Identity in International Relations: A Theoretical Analysis", *Journal of International Development and Cooperation*, Vol.10, No.1, 2003, s.33.

anlamaya çalışmaktadır.¹¹¹ Konstrüktivizmin, kimlik (devlet kimliği) ve kültür konusuna verili unsurlar olarak bakmaması, bunları daha çok sosyal ve değişebilen unsurlar olarak görmesi konstrüktivist teorinin uluslararası ilişkiler ve kimlik çalışmalarında en ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır.

Devletler kimliklerini oluştururken devletin sınırları dâhilinde olan birçok farklı kimliklerden hangilerini ne amaç ile seçtiği sorusu, konstrüktivistlerin çok fazla üzerinde durmadığı bir olgu olmaktadır. Devlet kimliği, hem amprik çalışmalarda hem de rasyonalist düşünürler tarafından yeterince düşünülmemiştir. Konstrüktivist bakış açısından bakıldığında uluslararası ilişkilerde aktör olan devletlerin çıkarları kimliklerine göre biçimlendirilir. Wendt, devlet kimliğini daha çok dışsal açıdan tanımladığından uluslararası arenadaki devlet eylemlerini gözlemleyerek kimliğini anlamamız gerektiğini düşünmektedir.¹¹² Wendt'in devlet kimliği tasavvurunun eksik kalan içsel yönleri ve etkileri ise, çalışmamızın bütünlüğünün sağlanması adına çalışmamızın bir sonraki kısmında rol teorisi bağlamında analiz edilecektir.

Konu ile ilgili yapılan akademik çalışmaların birçoğunda birbirlerinden oldukça farklı devlet kimliği tanımları yapılmaktadır. Örneğin; Çalış'a göre devlet kimliği¹¹³ "Devletin kendisini özdeşleştirdiği, nitelendirdiği veya tanımladığı bir dizi düşünceler, ilkeler ve eylemler bütünüdür." Matsumura ise¹¹⁴ devlet kimliğini bir devletin uluslararası sistemde kapasite ile orantılı olarak hangi rolü oynaması ve nasıl bir konuma sahip olması gerektiği şeklinde inşa edilmesi gerektiğine değinmiştir. Ayrıca devletin süper güç, bölgesel güç ya da orta bir güç olması konusunda aldığı pozisyon olarak tanımlamaktadır. Lynch'e göre¹¹⁵ devlet kimliği, yalnızca liderlerin söylemleri ile değil, devletin eylemleri ve ideallerinin kamuoyuna eklenmesinde ifade edilen devletin niteliği ve amacı hakkındaki inanç kümeleriyle ilgili bir kavramdır.

Alexandrov gibi bazı yazarlar ise devlet kimliğini iki boyutta ele almaktadır. Bunlar; dâhili (konstrüktivizmde ihmal edilmiştir) ve harici boyutlardır. Devlet

¹¹¹ Hopf, a.g.m., s.176.

¹¹² Alexandrov, a.g.m., s.33-38.

¹¹³ Şaban Çalış, "Ülül, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 13, Cilt 4 Kış 1999, s.6.

¹¹⁴ Masahiro Matsumura, "The Japanese State Identity as a Grand Strategic Imperative", Washington, D. C: *Brookings Institution Center for Northeast Asian Policy Studies*, May 2008, s. 3.

¹¹⁵ Marc Lynch, "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and The Politics of State Identity", *Security Studies*, 8:2-3, 1998, s.349

kimliğinin iç boyutu, devletin kendi içindeki seçkinler ve halk arasında bu devlet hakkında tasvirleri ve inançlarını ifade ederken diğer devletlerdeki elitlerin ve genel halkın o devlete ait inançları devlet kimliğinin dış boyutunu ifade eder.¹¹⁶ Ashizawa'ya göre devlet kimliği, uluslararası ilişkilerin yürütülmesinde devletin düzenlediği ve öngördüğü kişilik ve ayırt edici imajı ifade eden bir tür kimlik olarak tanımlanmaktadır. Yani, devlet kimliği, ülkenin ve onu neyi temsil ettiğinin bir anlayışını ifade eder.¹¹⁷ Wendt ise, çalışmalarında bu tanımlamaları genişleterek devletin kendini tanımlaması ile diğer devletlerin bu tanım çerçevesinde tanımlanan devleti tanıması şartını getirmiştir.

Devlet kimliği bir devletin davranışında en önemli faktörlerden olduğuna göre dikkat edilecek önemli bir husus bu devletin mevcut kimliğini nasıl edindiği ile ilgili sorudur.¹¹⁸ Örneğin; modern çağın başlarında bazı devletler, kurumsal kimliklerin oluşturulması sürecinde dini kaynakları kullanmış ve azınlık gruplarına baskı uygulayarak onları sınırlarından uzaklaştırmıştır. İspanya, İngiltere ve Fransa'daki gibi politik elitler ise devletlerinin kimliklerini belirleme konusunda dini kaynakları kullanmıştır.¹¹⁹ Ulus-devletin inşası sürecinde özellikle Ortadoğu'da etnik kimliklerin dağılımı, mezhepler, güçlü nüfuz sahibi aileler ve sonrasında ise azınlıklar devletlerin kimliklerini inşa etmede etkili araçlar olmuştur.

Kimlikler sadece kişisel ve psikolojik olarak tanımlanmalarının yanında aktörlerin sosyal anlamda birbirlerini etkilemesi ile de tanımlanmaktadır. Etkileşim ve katılımın gerçekleştiği kurumsal bağlamlarda aktörler kendilerine bazı kimlikler atfetmektedir. Devletlerde aynı aktörler veya bireyler gibi diğer devletler ile ilişki kurarak kendi kimliklerini inşa etmektedirler.¹²⁰ Kimliğini diğer devletler ile etkileşime girerek belirleyen devletler, sonraki süreçlerde kimliklerine uygun olan çıkarlarını ve bu çıkarlara yönelik dış politikalarını belirlemektedir. Örneğin; bir devletin barışçıl bir devlet

¹¹⁶ Alexandrov, a.g.m., s.39

¹¹⁷ Kuniko Ashizawa, "When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy", *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008, s.575

¹¹⁸ Yücel Bozdağoğlu, "Konstruktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012, s.133.

¹¹⁹ Heather Rae, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s. 37.

¹²⁰ Shibley Telhami and Michael Barnett, "Introduction: Identity and Foreign Policy in the Middle East", *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, Ed. Shibley Telhami and Michael Barnett, New York: Cornell University Press, 2002, p.8

kimliğine sahip olursa barışçıl çıkar algısı ve dış politika yürüteceği beklenmektedir.¹²¹ Yaşayan bir organizma olan devlet, varlığını sürdürme ve küresel politikada durduğu alanı tayin etmede temel öge olarak sahip olduğu kimliğini kullanmaktadır.¹²²

Devlet kimliği, devletlerin çıkarlarının tanımlanmasında, düşman algılamalarında ve kuracağı ittifaklara ilişkin tercihlerinde önemli role sahiptir. Örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin NATO üyeliği konstrüktivist kuram perspektifinden yorumlandığında Türkiye'nin kendi Batılı kimliğini tescil etmesi ile açıklanabilir.¹²³ Bir başka örnek vermek gerekirse ABD, İngiltere'nin nükleer silah kapasitesini kendisine bir tehdit olarak görmezken Kuzey Kore'yi (İngiltere'den daha az nükleer silah kapasitelerine sahip olmalarına rağmen) kendisine tehdit olarak görebilmektedir. Bunun nedeni ABD'nin İngiltere ve Kuzey Kore'nin devlet kimliklerini kendi devlet kimliği mekanizmasında farklı olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Yani Amerika ve İngiltere'nin güçlü benzer sosyal ve kültürel ortak yönlerinin olması, ortak geçmiş, ortak ittifaklar ve ortak politik normlara sahip olması iki devletin birbirlerini tehdit olarak görmesini engellemektedir.¹²⁴ Aynı şekilde ABD, nükleer silah gücüne sahip olan bir Pakistan'ı kendi ulusal çıkarları ve rejimini koruma açısından kendisine çok ciddi bir tehdit olarak görmezken, henüz nükleer bir silaha sahip olmamış İran'ın nükleer teknoloji hamlelerini dahi kendi çıkarları açısından büyük tehdit olarak görmektedir.

Devlet kimlikleri, inşa edildikten sonra tekrar değişim geçirebilme eğilimlerine sahiptir. Devlet kimliklerindeki değişim hükümet ve siyasal değişimden çok farklı bir konumdur. Fakat devletlerin yaşadığı dramatik değişimler (1952 Hür Subaylar Darbesi, 1958 Irak Darbesi 1979 İran Devrimi gibi) sonucu çıkar ve dış politikalarının tamamen değişmesi neticesinde yeni devlet kimlikleri de rejim ile birlikte inşa edilmektedir.¹²⁵ Bir devlet diğer devletleri onlara atfettiği kimlikler ile yorumlarken aynı zamanda olağan sosyal etkileşim aracılığı ile kendi kimliğini de yeniden inşa etmektedir.¹²⁶ Örneğin bir insanın kardeş, oğul, öğretmen ve vatandaş olarak sahip olduğu ve rollerle bağlantılı pek çok kimliği mevcuttur. Benzer şekilde, bir devletin; egemen, özgür dünyanın lideri,

¹²¹ Demirtaş, a.g.m., s.160.

¹²² Erman Akıllı, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Ankara: Nobel Yayınları, 2013, s.14.

¹²³ Rumelili, a.g.m., s.159.

¹²⁴ Joshua S. Goldstein ve Joh C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BigBang Yayınevi, 2015, s.147.

¹²⁵ Rumelili, a.g.m, s.381.

¹²⁶ Hopf, a.g.m., s.175.

emperyal güç gibi birden fazla kimliği olabilir.¹²⁷ Karşı devletleri de terörist devlet, haydut devlet, diktatör devlet gibi kimlikler ile tanımlayabilmektedir.

1.2. DEVLETİN KİMLİKSEL ROL ALGISI VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİSİ

Alexander Wendt'in şekillendirdiği sistematik konstrüktivizm kapsamında devlet kimliğinin şekillenmesinde en önemli unsurlardan olan iç faktörler analiz dışı bırakılmıştır. Konstrüktivist dış politika analizinde devlet kimliğinin oluşumu sadece sistematik etkileşim sonucu oluştuğu düşüncesi ile sınırlı kalmaktadır. Yani devletlerin iç politikaları, rejimleri, lider yapıları ve etnik kimliklerinin devlet kimliğine etkisi göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla devletlerin birbirleriyle ilişkileri öncesi diğer devletler hakkında herhangi bir fikre sahip olmadığı düşünülmektedir.

İç faktörlerin konstrüktivist teorinin dışında tutulması konstrüktivizmin ikna edilebilirliğini zayıflatan önemli bir etken olmaktadır. Dış politikanın oluşum sürecinde siyaset yapıcılar kendi politikalarını şekillendirirken devlet kimliğinin hem iç hem de dış boyutuna dikkat etmektedir. Bu dikkat etmek ise dış politika analizi yapılırken bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde ortak bir yaklaşım sergilenmesi olarak ifade edilmektedir ki bu yaklaşım "rol teorisi" olarak tanımlanmaktadır.¹²⁸ Sosyal Bilimler'de rol teorisine ilişkin ilk çalışmalar bireylerin davranışlarını anlamak amacıyla dış politika analiz çalışmalarından ziyade sosyal psikoloji ve sosyoloji alanlarında yapılmıştır.¹²⁹ Rol teorisi; Uluslararası İlişkiler ve siyaset biliminde ise ilk defa Holsti'nin konuya ilişkin kaleme aldığı "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy" isimli makalesi ile devletlerin uluslararası politik rollerine ilişkin çalışma yapılmıştır.¹³⁰

Modern kimlik kavramları tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin son yıllarda en çok ilgilendikleri alan olmaktadır. Bunun yanında birçok akademisyen ulusal olmayan (non-

¹²⁷ Wendt, "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", s.398.

¹²⁸ Yücel Bozdağoğlu, a.g.e., ss.137-138.

¹²⁹ Micheal Grossman, "Role Theory and Foreign Policy Change: The Transformation of Russian Foreign Policy in the 1990s", *International Politics*, No:42, 2005, s.335.

¹³⁰ Marijke Breuning, "Role Theory in Foreign Policy",

<http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-334?print=pdf> s.1. (05.06.2017)

nationalistic) dinsel bir devlet kimliğine dayanan hanedanlık meşruiyeti (dynastic legitimacy) yerine milletlerin, milliyetçiliklerin ve ulus kimliklerinin sosyal konstrüktivizmi üzerinde durmuştur.¹³¹ Siyasi ve kültürel bir bakış açısı içeren rol teorisi, dış politika analizinin anlaşılmasını oldukça kolaylaştırmaktadır. Rol mefhumlarının, kültürel normların ve ulusal değerlerin dış politika açısından nasıl bir eyleme ve söyleme dönüştüğünü göstermektedir. Bu anlamda ulusal rol, toplumun ve kültürün bir ulusun dış politikasına ve devlet kimliğinin inşasına nasıl hizmet ettiğinin incelenmesi için sahip olduğumuz birkaç kavramsal araçtan biridir.¹³² Devletlerin dış politikalarını anlamamız ve anlamlandırmamızı kolaylaştıran rol teorisi, ulusal politikaları belirleyen elitlerin düşünceleri, bu elitlerin uluslararası sistem hakkındaki anlayışları ve kendi devletlerine ilişkin diğer devletlerin rol algılaması üzerine odaklanmaktadır.¹³³

Devlet kimliklerinin dış politika ile ilişkisini anlamamız için devletlerin ulus kimliklerinin ve baskın ulusal rollerinin devletlerin çıkarlarına ve dış politikasına olan etkisi de incelenmelidir.¹³⁴ Ulus kimliği, genel anlamda bir milletin müşterek sosyal kuralları, dili, gelenekleri, değer yargıları ve müşterek düşünme şeklini içermektedir.¹³⁵ Anthony Smith ise ulusal kimliğin, “toplumun kuşaklar boyu süren bir devamlılık duygusuna, ortak tarihsel olaylar ve hatıralara, bütün bunlar üzerinde oturan ortak bir kader duygusuna dayandığını”¹³⁶ ifade etmiştir. Ulusal kimlik, bir başka tanımda ise, birlikte var olan ve aynı zamanda çakışan sosyal, irksal, dinsel, dilsel ve cinsel kimlikler de dâhil olmak üzere bir ülkedeki kimliksel bütünlük olarak ifade edilmiştir.¹³⁷ Arı ise, ulusal kimliği bir ülkedeki insanların kendilerini tanımlama biçimi olarak ifade etmiş ve

¹³¹ William Ochsenwald, “Islam and Loyalty in the Saudi Hijaz 1926-1939”, *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 47, Issue 1, 2007, s.8

¹³² Lisbeth Aggestam, “Role Identity and The Europeanisation of Foreign Policy: A Political–Cultural Approach”, *Rethinking European Union Foreign Policy*, ed. Ben Tonra and Thomas Christiansen, Manchester: Manchester University Press, 2004, s.82 ; Valerie M. Hudson and Christopher S. Vore, “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow” *Mershon International Studies Review*, Vol.39, No.2, Oct.,1995, s.226

¹³³ Vit Benes, “Role Theory: A Conceptual Framework For the Constructivist Foreign Policy Analysis?”, *Third Global International Studies Conference* “World Crisis. Revolution or Evolution in the International Community?”, Portugal: University of Porto, 17-20 August 2011, s.1.

¹³⁴ Thomas Banchoff, “German Identity and European Integration”, *European Journal of International Relations*, Vol. 5, No.3. 1999, ss.261-262.

¹³⁵ Ebru Çoban Öztürk, “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, 2014, s.90.

¹³⁶ Kudret Bülbül, “Kültür ve Medeniyet Tartışmalarına Türkiye’den Bakmak”, *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Ankara: Orion Kitabevi, 2009, s.264.

¹³⁷ Jack Citrin, Cara Wong and Brian Duff, “The Meaning of American National Identity”, *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ed. Richard D. Ashmore and others, Vol.3, New York: Oxford University Press, 2001, s.71.

bu tanımlamanın bölgesel ve küresel politikanın belirlenmesinde önemli unsurlardan biri olduğuna değinmiştir.¹³⁸

Uluslararası sistemde bir devletin diğer devletler ile birçok sosyal konum ve rol çerçevesinde ilişkileri bulunmaktadır. Devletlerin sahip olduğu kimlikler ve kimliklerinin tezahürleri olan roller, devletlerin uluslararası sistemde sahip oldukları algılara göre değişim göstermektedir.¹³⁹ Uluslararası siyasetin yürütülmesinde bir devletin kendisini nasıl gördüğü ve diğer devletler tarafından nasıl görülmek istendiğine ilişkin kimlikler, roller ve algılar devletin iç ve dış politikasının anlaşılmasına yönelik önemli derecede katkı sağlamaktadır.¹⁴⁰ Devletler sürekli bir biçimde karşılıklı etkileşim sürecinde bulunmakta ve kendileri arasında ben ve öteki algısını oluşturmaktadır. Ben ve öteki algısını güçlendiren devletler ulusal çıkarlarını zaman içerisinde yeniden tanımlayarak dış politikalarında değişim yapmayı tercih etmektedirler.¹⁴¹ Bu da devletlerin dış politik yönelimleri ve çıkar algılamalarında kurumsal kimliklerinin oynadığı önemli rolü göstermektedir.

Holsti, her devletin diğer devletlerden oldukça farklı rollere sahip olabileceği üzerinde durmuştur. Örneğin devletler; devrimci, bölgesel lider, bölge koruyucusu, aktif bağımsız, bağımsızlık destekçisi, anti-emperyalist, inancın savunucusu, arabulucu, anti Siyonist olma vb. gibi rollere sahip olabilir. Örneğin, küçük ve askeri açıdan zayıf olan ülkeler, çatışma durumlarında arabuluculuk rolü ve barışın sağlanmasında önemli roller oynarlar.¹⁴² Devletlerin uluslararası sistemde de farklı kimlikleri ve bu kimlikler ile bağlantılı farklı rollere sahip farklı dış politikaları olması devlet ve ulusların kimlik ve rollerine uygun politikalar peşinde koştuğunu ve bunları gerçekleştirmek istediklerini göstermektedir.

Devletler ayrıca benimsedikleri kimliklerini koruyabilmek için bazı politikaları yerine getirmelidir. Bu, devletlerin doğası gereğidir fakat devletler bu çıkarlarını istediği

¹³⁸ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2008, s.220.

¹³⁹ Naomi Bailin Wish, "Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions", *International Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 4, Dec., 1980, s.533.

¹⁴⁰ Ömer Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, Bursa: Dora Yayınları, 2009, s. 118.

¹⁴¹ Hakkı Büyükbaş, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-1913 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 249.

¹⁴² Kal Holsti, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, September 1970, s.242-271.

şekilde inşa edeceği anlamına da gelmemektedir.¹⁴³ Sosyal bir yapıya sahip olan devletler statik ve değişmeyen rollere sahip olmayıp, dinamik ve bir amaca yönelik rollere sahip olmaktadır. Devletlerin rollerinin değişimi ise rastlantısal ve tesadüfî olmayıp rasyonel ve bilinçli bir şekilde inşa edilmektedir.¹⁴⁴ Örneğin; 1939'daki Alman ulusal kimliği kendine özgü şovenist ve münhasır bir kimlik iken günümüzde önemli Avrupa milletleri ile birlikte yaşamaktadır ve uluslararası toplumdaki rolünü yeniden inşa etmiştir; Sırp kimliği ise, Yugoslav kimliğinin evrim geçirmesi ile radikal bir değişim göstererek şovenizme eğilim göstermiştir.¹⁴⁵ Yukarıda zikr edilen konuya bir başka örnek ise II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası için Japon ulus kimliği için geçerlidir. II. Dünya Savaşı sonrası Asya'da Japonya'nın oldukça savaşçı ve yayılma geleneğine sahip olan devlet kimlikleri, uluslararası sistemin de dayatmasıyla devlet kimliklerini değiştirmek ile birlikte dış politikadaki yönelimi ve tezlerini de değiştirmiştir.¹⁴⁶

Birey, toplum ve devletlerin kimlik tahayyüllerinin değişmesi doğrudan ve dolaylı olarak güvenlik algısı, kim olduğumuz, müttefik-düşman ilişkilerini ve rakip tarafı belirleyen kimlik ve rol algısının değişmesini sağlamaktadır.¹⁴⁷ Bir kimlik, herhangi bir şekilde tanımlandığında muhakkak bir öteki kimliksel varlıktan söz etmek zorunluluğu vardır. Bu da karşı kimliği oluşturmaktadır. Yani ontolojik açıdan bakıldığında ben ve ötekisi arasındaki ayırmadan tamamen kurtulmak hem birey hem de toplumlar için mümkün gözükmemektedir.¹⁴⁸ Günlük hayatta bireylerin kendilerini diğer bireyler karşısında tanımladığı ve bu kimliklere uygun hareket ettiği kimlikler hatta alt üst kimlikleri olduğu gibi devletler de kurumsal davranışlarını belirleyen veya bu davranışların belirlenmesinde etkili olan kimlik ve rollere sahip olmaktadır.

Rol teorisi bağlamında devletlerin sahip olduğu kimlikler, devletlerin diğer devletler ile bulunduğu etkileşimden ziyade siyasetçilerin inanışları ve iç politikanın bir

¹⁴³ Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, s.295.

¹⁴⁴ Lisbeth Aggestam, "Role Theory and European Foreign Policy", *European Union's Roles in International Politics Concepts and Analysis*, ed. Ole Elgström and Micheal Smith, Oxon: Routledge, 2006, ss. 21-22

¹⁴⁵ Alexander Wendt, "Collective Identity Formations and the International State", s.387.

¹⁴⁶ Linus Hagström and Karl Gustafsson, "Japan and Identity Change: Why it Matters in International Relations", *The Pacific Review*, Vol. 28, No.1, 2015, ss:1-20.; Richard Ned Lebow, *National Identities and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, s.45.

¹⁴⁷ Hasan Kösebalan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnanç, Ankara: BingBang Yayınları, 2014, ss.19-20.

¹⁴⁸ İbrahim Kalın, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 5b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2016, s.13.

bileşeni olduğu varsayılmıştır.¹⁴⁹ Uluslararası ilişkilerde kimliğin önemi bireyin durumu ile alakalı bir olgu olarak da incelenebilir. Bireyin durumunun değişmesi ile bireyin aidiyet, kimlik ve söylemleri de değişmektedir. Bu değişim bireyin rekabet içerisinde olan seçkinlerin çıkarları tarafından araçsal olarak kullanılmasını netice verebilmektedir.¹⁵⁰ Örneklendirmek gerekirse 1985 yılında alkol bağımlılığından Evanjelist bir rahip sayesinde kurtulan G.W. Bush, köktenci Protestan kimliğe göre kendini yeniden doğmuş olarak kabul etmektedir. Bush, 1995'te Teksas Valisi, 2000 yılında ise ABD başkanı olmasını tanrının kendisine ilahi bir misyon yüklemesi ile açıklamıştır. ABD'de önemli güce sahip neoconların Bush'un yeni kazandığı kimlik ve inancı ışığında Afganistan'ı ve Irak'ı işgal etmesi buna güzel bir örnektir.¹⁵¹ Buna benzer şekilde siyasi tarihi şekillendiren veya içerisinde önemli yer işgal eden siyasi karar alıcıların sahip olduğu veya söylemde kullandığı kimlikler ulusal kimliğin teşekkülü ve dış politikanın anlaşılmasında önemli bir veri olmaktadır.

1.3. DEVLET KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN TEMEL FAKTÖRLER

Habermas'a göre devlet¹⁵², “Hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavram olup, nesnel anlamda, içte ve dışta egemen bir devlet gücüne; coğrafyası bakımından, kesin olarak sınırları çizilmiş ülke topraklarına, sosyal açıdan da, mensupların tümüne, yani devlet halkına işaret eder.” Bunlarla birlikte devletlerin oluşumunda normatif unsurlar da oldukça etkili olmuştur. Bir insanın kimliğinde birden çok yön ve aidiyetler bulunduğu ve yaşamının devam etmesi sürecinde sahip olduğu muhtelif kimliklerden birisinin öne çıkarak bireyin baskın kimliği olması gibi devletlerin de diğer devletlerden farklı kimlik unsurları, bileşenleri ve aidiyetleri vardır. Devletler iç politikadaki öncelikleri, yabancı

¹⁴⁹ Wendt, Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi, s.283.

¹⁵⁰ Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press, 1984; Antony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, 8b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.41.

¹⁵¹ Ahmet İnsel, “Bush ve Neo-Con’lar, Evanjelizm, Armageddon”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, Cilt: III, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.17. daha fazla bilgi için bkz. Özdemir Akbal, “Evanjelizmin Gelişim Süreci ve ABD’nin Ortadoğu Politikasına Etkisi”, *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013, ss:39-55.

¹⁵² Jürgen Habermas, “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak, 9b., Çev. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s.15.

lkeler ile ilişkileri ve uluslararası sistemin belirleyici etkisi aracılığıyla kendi kimliklerini inşa etmekte ve belirlemektedir. Bir devletin kimliğinin oluşmasında ve diğer devletlerin kimliğinden ayrışmasında temel olarak içsel, dışsal ve uluslararası sistemsel olmak üzere üç faktörden bahsedebiliriz.

İçsel Faktörler: Matsumura'ya göre her devletin siyasi lideri, doğal sınırları, ekonomik büyüme ve gelişmesi, teknolojik kabiliyetleri, askeri güç ve kamuoyu gibi unsurlara göre içyapısal bağlamda devlet kimliği şekillenmektedir.¹⁵³ Hükümet liderleri veya ulusal parti liderleri, ulusal çıkarlar çerçevesinde gerçek bir muhalefet söz konusu olduğunda devletlerinin ülke içindeki ve dışındaki olası temsilcileri olmaları hasebiyle devletin çıkar ve ilkelerini en üst düzeyde ifade ederler. Ulusal ve uluslararası kamuoyundan önce, belirli devletleri dost ve düşman olarak tanımlarlar.¹⁵⁴

Demokratik ülkelerde muhalif partinin ve iktidar partisinin kendi kimlik tanımlamaları ve bunlara yapılan itirazlar devlet kimliğinin inşa evresinde en önemli içsel unsurlar arasına girmektedir.¹⁵⁵ Devletlerin kimliklerinin belirlenmesinde demokratik seçim imkanının bulunduğu ülkelerde içsel faktörlerin inşasında önemli faktörlerden biri olmaktadır.¹⁵⁶ özellikle seçimleri etkileyen unsurlar olan ülkenin ekonomik durumu, insan haklarına verilen önem, sosyal refah düzeyi gibi konular, seçim sonuçları ile devletlerin kimliğini yeniden şekillendiren içsel faktörlerden olmaktadır. Aynı zamanda seçilmiş liderin seçim vaatlerini yerine getirip getirmemesi ve lobi çalışmaları bu süreçte etkili olmaktadır.

Devrim gibi radikal değişim yöntemleri ile devletlerin sahip olduğu kimlikler değiştirilebilmektedir. Aynı zamanda devletin eliyle gerçekteşirilen yerli kurumsal düzenlemeler ve seçim sonuçları neticesinde bir devletin kimliği değişim gösterebilmektedir. Bazen de ideolojik grupların ülke içerisinde mücadeleleri neticesinde devlet kimliği en güçlü olan grup tarafından değiştirilebilmektedir.¹⁵⁷ Devlet kimliği,

¹⁵³ Matsumura, a.g.m., s. 3.

¹⁵⁴ Banchoff, a.g.m., s. 269.

¹⁵⁵ Jelena Subotic, "Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans", *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, June 2011, s.312.

¹⁵⁶ Thomas J. Volgy and John E. Schwarz, "Does Politics Stop at the Water's Edge? Domestic Political Factors and Foreign Policy Restructuring in the Cases of Great Britain, France, and West Germany", *The Journal of Politics*, Vol. 53, No. 3, Aug., 1991, s. 623

¹⁵⁷ Ycal Bozdağlıoğlu, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, New York: Routledge, 2003, ss.26-27..

devletin kendi sınırları içerisinde meydana gelen ekonomik, demografik ve politik değişimler neticesinden de etkilenebilmektedir. İlerleyen satırlarda açıklanacağı gibi ekonomik açıdan petrol ihracatına bağımlı rantiyer bir devletin dış politikasını ve kimliğini belirleyen unsurlar ile dış desteğe veya tarımsal ürünlerin ihracatına bağımlı devletlerin kimlikleri, politikaları ve ittifak seçenekleri farklı olacaktır.

Günümüzde devletlerin inşa sürecinde aşiretçilik, mezhepçilik, bölgeselcilik ve diğer alt kimlik rollerine olan bağımlılık devam etmektedir. Bu da devlet mekanizmasını yönetenler ile meşru otoriteye itaat etmesi beklenen toplumun mücadele etmesi ve yönetilen toplumun iktidarla arasına mesafe koymasının en temel nedeni olmaktadır.¹⁵⁸ Ulus-devletlerin oluşumunda kültürel değerler önemli bir yere sahip olsa da ulus-devletin varlığı ve kimliği sadece kültürel unsurlar ile açıklanamaz. Bununla birlikte ulusların sahip olduğu yerel kültürler ulus-devletlerin kimliklerini biçimlendirmede ve davranışlarını şekillendirmede önemli bir unsurdur.¹⁵⁹ Buna göre önemli derecede kültürel farklılıklar olmaksızın derin etnik farklılıklar olabilir (Boşnaklar, Sırlar, Hırvatlar gibi) ve etnik sınırlar olmaksızın (örneğin, İngiliz orta sınıfı ile İngiliz işçi sınıfı arasında olduğu gibi) kültürel çeşitlilik de bir çeşit etnik kimliği oluşturmaktadır.¹⁶⁰ Dil ve ulus kimliği arasında tabii bir bağ olduğu bilinmekle birlikte¹⁶¹ dil ve devlet kimliği arasında da bir bağ bulunmaktadır. Özellikle modern ulus-devletlerin tanıdığı “resmi dil” devletlerin kimliksel teşekküllerinde de önemli rol oynamaktadır. Özellikle, Türkiye ve İran gibi imparatorluk bakiyesi olan ve ulus devlet olarak yeniden inşa edilen, etnik ve mezhebi birçok farklı kimliklerin bulunduğu devletler, kuruluş aşamasındaki baskın etnik grubun dilini resmi dil olarak seçmiştir.

Dışsal Faktörler: Gelişmekte olan devletler, ulusal kimliğin tesisinde iki temel problem ile karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisi; mevcut devletin sömürge devletlerine karşı verdiği mücadele sonrası bağımsızlık elde etmesi neticesinde ulusal kimliğin anti

¹⁵⁸ Lisa Anderson, “The State in the Middle East and North Africa”, *Comparative Politics*, Vol. 20, No. 1 Oct., 1987, s.1.

¹⁵⁹ Dana P. Eyre ve Mark C. Suchman, “Statü, Normlar ve Geleneksel Silahların Zenginleştirilmesi: Kurumsal Bir Teori Yaklaşımı”, *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev.İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s.119.

¹⁶⁰ Thomas Hylland Eriksen, “Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences”, *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ed. Richard D. Ashmore and others, Vol.3, New York: Oxford University Press, 2001, s.43.

¹⁶¹ John Myhill, *Language, Religion and National Identity in Europe and the Middle East*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006, s.6

kolonyal özelliğe sahip olmasıdır. İkincisi ise; sömüren devletlerin yeni devleti oluşturan uluslara miras bıraktığı ülke sınırlarıdır. Yani gelişmekte olan devletlerde ilk önce devlet oluşturulmuş ve bu devletlere ilişkin paralel uluslar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu da post-kolonyal devletler içerisinde birçok siyasal, sosyal ve etnik problemin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁶² Uzun yıllar Ortadoğu, Orta Asya ve Balkanlar'da yaşanan etnik, mezhepsel ve ideolojik çatışmaların temel nedenlerinden biri, bahsedilen post-kolonyal devlet yapıları olmuştur. Bu devletlerin sınırlarının jeopolitik gerçeklik ve etnik duyarlılıklardan uzak, keyfi bir şekilde çizilmesi, etnik ve devletlerarası çatışan ideolojilerin körüklenmesi, sorunlu ve iç içe geçmiş etnik nüfuz alanlarının bırakılması bunların en önemli özellikleridir.

Devletlerin kimliğinin teşekkülünde dış müdahale ve manda rejimine de maruz kalması önemli bir etkidir. Suriye örneğinde olduğu gibi 1920-1946 yıllarında Fransız Manda rejimi altında şekillenen modern Suriye devleti, Fransızların Suriye'de bulunan Nusayrileri orduya kazandırıp devleti mezhepsel bir azınlığa emanet etme gayretiyle günümüze kadar devam ederek devlete mezhepçi bir yön kazandırmıştır.¹⁶³ İnşa sonrası kabul edilen veya tanımlanan devlet kimliklerine dışsal faktörlerden kaynaklı yeni unsurlar eklenebilir veya çıkartılabilir. Barışçıl söylemlere sahip bir devletin komşu ülkelerden yakın tehdit algısı hissetmesi sonrası ofansif politika ve söylemleri kullanması gibi bir devletin yakın ve ölümcül bir dış tehdit hissetmesi de devlet kimliğinin inşa edilmesinde önemli araçlardan biri olmaktadır.

Arap dünyasının I. Dünya Savaşı sonrası büyük güçlerin çıkarları çerçevesinde bölünmesi ve parçalanması, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Arap devletlerinin suni bir şekilde Batılı güçler tarafından oluşturulması bölge devletlerinin kimliklerinin inşasındaki harici unsurların ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Körfez'in önemli gelir kaynağı olan petrolün kontrolüne ilişkin yaşanan mücadeleler, İsrail'in Batılı devletler tarafından korunması ve bölge petrollerinde çıkarları olan yabancı süper güçlerin arasındaki mücadeleler bölge devletlerinin kimliklerinin inşasında çok önemli roller oynamıştır.¹⁶⁴ Bunun yanında iki komşu ülke

¹⁶² Andrew Heywood, *Siyaset*, çev. Bican Şahin, Ankara: Adres Yayınları, 2007, s.159.

¹⁶³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 6b., Bursa: Dora Yayınları, 2014, s.126-134.

¹⁶⁴ Özden Zeynep Oktav, *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011, s.9.

arasında yaşanan sorunlu veya pozitif ilişkiler de devlet kimliklerinin inşasında önemli unsurlar olarak görülmektedir.

Uluslararası Sistemsel Faktörler: Tarihsel sosyolojik çalışmaların değindiği gibi uluslararası devlet mekanizması ve devlet-toplum ilişkileri devlet kimliğinin inşa edilmesinde önemli roller oynamaktadır. Devlet hem içsel faktörler hem de uluslararası sistemsel faktörler tarafından inşa edilmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır.¹⁶⁵ Özellikle 1648 Vestfalya Anlaşması, 1789 Fransız İhtilali, 1815 Avrupa Uyum, I. ve II. Dünya Savaşları gibi uluslararası sistemdeki devletleri temelden etkileyen tarihsel olayların gerek Avrupa, gerekse uluslararası toplumdaki diğer aktörlerin değişen kimliklerine etkisi önemlidir.

İki kutuplu sistemin egemen olduğu Soğuk Savaş sürecinde çatışmalar daha çok ideolojik kimlikler üzerinden ortaya çıkmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması ile dünyanın gelişmiş refah düzeyi daha da yükseleceği, sınırların ortadan kalkacağı, malların ve insanların serbest dolaşacağı insanlığın bugüne kadar görmemiş olduğu bir yeni dünyanın temellerinin atılacağı inancı birey ve toplumlarda hâkim olmaya başlamıştır.¹⁶⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası ilişkilerde siyasi belirsizlik ve tartışmalardan daha güçlü bir şekilde kimlik meseleleri merkezi önem arz etmiştir. Avrupa uyum sürecinin geleceği, artan yabancı düşmanlığı, neomilliyetçi akımlar AB'ye Doğu Avrupa ülkelerinin entegrasyon süreçleri, eski Sovyet coğrafyası, ABD gibi birçok yerde yaşanan gelişmeler kimlik odaklı politikaları merkezi öneme getirmiştir.¹⁶⁷ Soğuk Savaş sonrası dönem sadece etnik kimlikleri değil yanında haydut devlet, terörist devlet, nükleer tehdit olan devlet gibi yeni devlet kimliklerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır

Ayrıca Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, ASEAN, NATO, Şangay İş Birliği Örgütü, IMF, Dünya Ticaret Örgütü, OPEC gibi uluslararası örgütlü yapılar devletlerin meşruiyetini tanıyarak ve kendi örgütlenmesi içerisinde kabul ederek devletlerin kimliğinin inşa edilmesi veya değişmesine etkide bulunabilmektedir. 1952 yılında NATO'ya girmeden önceki ve sonraki Türk devlet kimliğinin bir olmayacağı gibi,

¹⁶⁵ Şen, a.g.e, s.57.

¹⁶⁶ Amin Maalouf, *Çivisi Çıkmış Dünya*, 17b., Çev.Orçun Türkay, İstanbul: YKY Yayınları, 2009, s.17-20.

¹⁶⁷ Peter J. Katzenstein, "Milli Güvenlik Üzerine Alternatif Perspektifler", *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev. İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s.37.

2011'den sonra Dünya Ticaret Örgütüne üye olan Çin'in de ne devlet kimliği ne de dış politika öncelikleri aynı olmayacaktır.

1.4. ORTADOĞU'DA DEVLET KİMLİKLERİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ

Modern ulus devlet şeklinde olmasa¹⁶⁸ ve kültürel mirası devretme konusunda başarısız da olsa kurumsal anlamda devlet sisteminin ilk örneklerinin ortaya çıktığı coğrafya, Ortadoğu coğrafyası olmuştur. Bunun en önemli iki etmeni bölgenin sahip olduğu tarımsal ekime elverişli coğrafi alana sahip olması ve bunun sosyal boyutu olarak sistemli ve teşkilatlı yapıların gerektiği yönetme şekillerinin ortaya çıkmasını hızlandırmış olmasıdır.¹⁶⁹ Her devlet ve ulus, farklı ve görece ayrıcalıklı kimliklere sahip olmaktadır. Ortadoğu, Avrupa, Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrasya, Uzak Doğu ve diğer bölgeler kendilerine ait bölge devletlerinin kimliklerinin inşasına yardımcı olacak birtakım temel hayati bileşenlere sahip olmaktadır. Ayrıca, bugün Ortadoğu'daki devletlerin istikrarsız ve devlet kimliklerinin oldukça karmaşık bir yapı sergilemesinin en önemli nedenlerinden biri I. ve II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemin güncel etkileri olmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası süreçte bölgeyi kontrol eden İngiltere, Fransa, Sovyetler ve Amerika gibi bölgenin yerel siyasi unsuru olmayan yabancı güçlerin belirlediği devlet sınırlarının potansiyel doğal sınırlardan bağımsız ve keyfi çizilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Ortadoğu bölgesinde geçmişte birçok siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların kaynağı olmuş ve günümüzde dahi devletlerin geleceği ve halkların yaşamı açısından önemini devam ettirmektedir.

Ortadoğu'ya ilişkin çalışmalarda kimlik temelli çalışmaların öne çıkmasının en önemli sebebi bölgede kimlik kaynaklı sosyal ve siyasal hareketlerin giderek artması olmuştur. Bu durum, Ortadoğu çalışan akademisyenlerin giderek kendilerini geleneksel

¹⁶⁸ Uluslararası sistemde genişlemekte olan devlet yapısı ile Ortadoğu'da bulunan geleneksel devlet yapılarının karışması sonucu yerelde melez diyebileceğimiz yeni devlet yapıları çıkmıştır. Bu yapılar hem Doğulu hem de Batılı özelliklere sahip olmaktadır. Bununla birlikte Arapların geleneksel siyasi yapılarından kaynaklanan durum siyasal, içtimai ve finansal açıdan Batılı bir devlet mekanizmasını ortaya çıkarmakta yetersiz olmakta ve Westfalyan model ile uyumlu olmamaktadır. Bknz: Gökhan Bacık, *Modern Uluslararası Sistem*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007, s.212.

¹⁶⁹ Hamza Ateş ve Soner Ünal, "Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat", *Bilgi*, Cilt.8, No:1, 2004, s. 21.

teoriler dışında bakış açılarına yönelmiştir.¹⁷⁰Bir başka açıdan bakıldığında Ortadoğu'da devlet inşa süreçlerinde kurucu liderin, başat kabile ve toplumların yapısında önemli yapısal faktörlere sahip olduğu düşünülmektedir. Buna ek olarak Lübnan ve Suriye gibi devletler ise etnik, mezhepsel ve dini aidiyetler ile yapay bir şekilde toplumun bütün unsurlarının birbirine karşı denge kurması ile inşa edilmiş devletlerdir. Körfez ülkelerinde daha da baskın bir nitelik olarak ise eski tüccar kabile reislerinin, devleti hâlihazırda yönetiyor olması, günümüzde dahi siyasi kabilecilik anlayışının baskın bir rol oynadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.¹⁷¹

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya politikasında artan öneme sahip olan Ortadoğu devletleri, yaygın birtakım özelliklere sahiptir. Bunlar; başka bir güce bağımlı olmaları, otoriter ulus devlet görüntüsüne sahip olmaları, petrol zengini rantiyer devlet veya dış desteğe bağımlı olmalarıdır.¹⁷² Ayrıca, bölge devletlerinde din ve mezhep¹⁷³ olgusunun görmezlikten gelinememesi, devletlerin birbirlerinden oldukça farklı ve çeşitli rejimlere sahip olması ve ordunun (askeri yapılanmanın) devlet içerisindeki belirleyici role sahip olması Ortadoğu devletlerinin yapısal özellikleri olma yanında, devlet kimliklerinin de temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Ortadoğu'da enerji kaynaklarının ortaya çıkmasının bölgede devam eden devlet inşa sürecini etkilediğini ve yeni ortaya çıkan devlet inşa sürecinin aynı zamanda petrol zengini ülkelerin kimlik, çıkar ve politikalarını güçlü bir şekilde etkilediğini söyleyebiliriz.

1.5.1. DİN VE MEZHEP

Din ve mezheplerin Ortadoğu devletlerinin kimliklerine etkisinin irdeleneceği bu kısımda teolojik bir akademik çalışmadan ziyade din olgusunun ulusal-uluslararası politika ve devlet kimliğini etkilemesi üzerinde durulacaktır. Dinin mevcut Ortadoğu

¹⁷⁰ Telhami and Barnett, a.g.e., p.3.

¹⁷¹ Nadine Sika, "The Arab State and Social Contestation", *Beyond The Arab Spring: Evolution Ruling Bargain in the Middle East*, Ed. Mehran Kamrava, New York: Oxford University Press, 2014, ss.74-75

¹⁷² Marion Boulby, "Extra-Regional Interests, Authoritarian Elites, and Dependent State Formation in the Arab World", *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, s.48.; Ehteshami, Anoushiravan, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 42, Summer 2014, s.31

¹⁷³ Mezhep yaygın olarak, gidilen yol, meslek, görüş, metot, yöntem anlamında kullanılmaktadır. Bknz: Kazım Mudir Şaneçi, "Dinler ve Mezhepler Tarihine Bir Bakış", Çev. Şahin Ahmetoğlu, *Iğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 2, Ekim 2013, s.183.

siyasi meselelerinde önemi, dinler tarihi ile alakalı bir durumdur. Üç önemli semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın kökenlerinin ve bu dini insanlara tebliğ eden elçilerinin (peygamberlerin) inançlarını tebliğ etme alanının Ortadoğu bölgesi olması, dinin bölgedeki sosyolojik etkisini gösteren en güçlü olgu olmaktadır. Üç kitabî dinin yanında Yezidilik, Zerdüştlük, Bahailik ve diğer Ortadoğu merkezli azınlık dinlerinin burada bulunması din olgusunun Ortadoğu için her anlamda önemini göstermektedir. Mezhepsel farklılıklar konusunda coğrafyanın çoğunluk nüfusunu oluşturan Müslümanlar Sünni, Şii, Alevi, Zeydi, İsmaili ve Dürzî mezhepleri arasında bölünmüştür. Hıristiyanlarda ise Rum, Süryani ve Keldani, Nasturi ve Ermeni Ortodokslar yanında Asuri, Maruni, Katolik, Rum, Süryani, Ermeni ve Keldani Katoliklerden de söz edebiliriz. Mezhepsel bölünme Müslüman ve Hıristiyanlar ile sınırlı bir olgu olmayıp Yahudilerin arasında da bulunmaktadır.

Ortadoğu'da farklı diller, töreler ve diller olmakla birlikte Ortadoğu devletleri, milletleri ve dinleri arasında da kendi içlerinde oldukça farklılıklar bulunmaktadır. Ortadoğu, dünyanın geri kalan diğer bölgelerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir.¹⁷⁴ Ortadoğu'nun, Batı'da olduğundan farklı olarak ulus-devletin dine karşı verdiği mücadelede çok başarılı olduğu söylenemez. Bu da Ortadoğu'nun diğer coğrafyalardan daha farklı olarak din unsurunun ülkelerin iç ve dış politikalarında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.¹⁷⁵ Fakat Fransız Devrimi sonrası milliyetçiliğin bütün dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da yayılması halklarda sekülerleşmeyi arttırmak ile din ve mezhebin toplumdaki gücüne ulaşamamıştır.

Devlet ve dinin birleşmesi ve özdeşleşmesi ile ortaya çıkan Doğulu politik paradigmayla, uzun yıllar din-devlet ilişkilerine mesafeli yaklaşan ve hatta uzun yıllar çatışan Hıristiyanlığın egemen olduğu toplumlarda aynı durum mevcut değildir. Bunun nedeni Müslüman toplumlardan farklı olarak Hıristiyan toplumlarda en baştan kilise ve siyasi otorite farklı kimlikler ile tanımlanırken, Doğulu toplumlarda her ikisi özdeş olarak kullanılmıştır. Ortadoğu'da din ve sosyo-politik yapıların ayrılmazlığı günümüze kadar devam edip gelmiştir. Günümüze kadar gelen bu yapıların ve geleneklerin güç ve derin tarihsel köklere sahip olmasından bölge ülkelerinde laik yapıların tesis edilmesi de

¹⁷⁴ Fred Halliday, *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*, Çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s.9.

¹⁷⁵ Mehmet Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, 2b., Ankara: Barış Patin Kitabevi, 2016, s.97.

oldukça zor olmuştur.¹⁷⁶ Aynı zamanda bölgede var olan devletlerin, siyasi ve ideolojik gruplar, diğer politize olmuş yapılara karşı ortak paydalarını daraltarak mezhepsel ayrıcalıklarını bilinçli bir şekilde derinleştirmek için tarafların kendi inanç, kültür ve kimliklerini her zaman ikame etmeye çalışması Ortadoğu'daki potansiyel çatışma alanlarını da güçlendirmektedir.

Ortadoğu'da inşa edilen sistematik politik yapılar sadece güç ve paranın maddi konfigürasyonları yanında, kimlikten kaynaklı (din, mezhep ve etnisite gibi) kültürel normları ve moral unsurları da içermektedir.¹⁷⁷ Özellikle Ortadoğu'da din, çoğu zaman dolaylı veya doğrudan siyasal iktidarların birincil meşruiyet kaynağı olmuştur. Din aidiyeti; siyasi otoriteye ailevi, grup, aşiret bağlarından daha yüksek makro derecede sadakat sağlamaktadır.¹⁷⁸ Bu da dünyanın diğer coğrafyalarında olduğu gibi Ortadoğu'da da din, devletlerin kimliklerini inşa edilme sürecinde çok önemli merkezi rol oynadığını ve ileride de oynayacağına işaret etmektedir. Bunun yanında devletlerin sahip olduğu inanç, din ve mezhep grupları gibi dinsel organizasyonlar diyebileceğimiz yapılar diğer devletleri etkileme ve üzerlerinde nüfuz sağlamak gibi politikalar için de yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.¹⁷⁹ Çünkü inancın ulusal devlet sınırlarını aşan çok boyutlu bir yapısı ve geniş bir yayılma potansiyeli bulunmaktadır.

Ortadoğu'da özellikle Suudi Arabistan ve İran, dini bir rejim ve otorite ile devleti idare ettiklerini ifade ederken İslam'ın emir ve öğretilerinden iç ve dış politikalarını belirlerken birtakım referanslara başvurmaktadır. Bu ülkelerde liderler, şariat kurallarının tatbikine söylem düzeyinde de olsa yer vermektedirler ve yönetici elitler kendi meşruiyetlerini bu İslami söylemler ile birleştirmeye özen göstermektedir.¹⁸⁰ Hatta İslam öncesi İran tarihinde hükümdarlar din aracılığı ile kendi toplumları karşısında meşruiyet kazanmakta ve halkı yönetme örneklerinde bulunmaktadır. İran'da İslam devletlerinin

¹⁷⁶ Amir Ahmad Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları, 2011, s.35-48.

¹⁷⁷ Raymond Hinnebusch, *The International Politics of Middle East*, Manchester: Manchester University Press, 2003, s.2.

¹⁷⁸ Hossein Razi, "Legitimacy, Religion, and Nationalism in the Middle East", *The American Political Science Review*, Vol. 84, No. 1, Mar., 1990, s.75.

¹⁷⁹ Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, 3th ed., London: 2004, s.154.

¹⁸⁰ Moataz A. Fattah, "Islam and Politics in the Middle East", *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, s. 300

kurulması ve sonrasında Şii Safevileri, kendilerine Şahin Şah (Şahların Şahı) ünvanını ekleyip, yönetimlerine ilahi bir dayanak kazandırarak topluma hükmetmişlerdir.¹⁸¹

Arap Yarımadası'nda bugün dahi Vahhabi ulemanın 18. yüzyılın ortasında kazandıkları siyasi iradeyi güçlü bir şekilde etkileyen dini otoritesi devam etmektedir. Muhammed bin Abdulvahhab'ın kabilesi Suud rejimine dini ve siyasi meşruiyet sağlamak adına hem rejim hem de vatandaşlar üzerinde etkisini devam ettirmektedir. Bu anlamda Vahhabilerin sistemde devamlılığı Suudi Arabistan devletinin bekasına bağlı kılınmıştır. Din ve dinsel imgeler ile meşruiyet ve toplumda genel kabul oluşturma, muhafazakâr olarak nitelenen siyasi idareler ile sınırlı olmayıp Muhammed Rıza Şah gibi seküler liderler tarafından da önemli görülmüştür. İlginçtir ki Muhammed Rıza Şah, kendisi ile yapılan bir röportajda ilahi koruma altında olduğunu ve Tanrı'nın yardımı ile birçok defa ölümden kurtulduğunu ve Hz. Ali'yi rüyasında defalarca gördüğünü ve Hz. Ali'nin karşı karşıya kaldığı birçok sorunun çözümünde kendisine yardım ettiğini söylemiştir.¹⁸²

Suriye örneğine baktığımızda ise, Hafız Esat iktidarı ele geçirmesi ile hızlı bir şekilde eski yönetimin bürokratlarını saf dışı bırakarak ülke yönetiminin stratejik yerlerine kendine ve yakın çevresine tehdit olmayacak Nusayrileri getirmiştir. Bu gelişmeler ile Suriye gibi çoğunluğu Sünni olan bir ülkede kendi azınlık iktidarının sıkıntı yaşayacağını fark eden Esat, Nusayriliğin İslam'ın bir ekolü olduğuna ilişkin bir fetva almış ve sonrasında ülkenin anayasasına da devlet başkanının Müslüman olması gerektiği ifadesini ekletmiştir.¹⁸³ Esat, bu şekilde dini anlamda da kendisine meşruiyet sağlamıştır. Bu gibi gelişmeler Ortadoğu'da bir iktidarın ne kadar din ve mezhepten uzak seküler bir rejim inşa etse de bunu da yine dinden yardım alarak yerine getirmesi önemini göstermektedir.

¹⁸¹ Safevilere dayandırılan birçok kaynakta Safevi Hanedanlığının mensupları 7. İmam Musa Kazım'a dayandırılarak dolayısı ile Hz. Ali ile ilişkilendirilerek Seyyitlik (Hz. Peygamberin soyundan gelme) isnad edilmiştir. Bu da Safevilerin On İki İmam'ın yolunda bulunduğu ve Şiiğin kurucularından olduğunu iddia etmişlerdir. Bkz: Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 8b., İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, s.15. Muhammed R. Hafeziniya, *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Çev.Kaan Dilek, Ankara: İraniyat Yayınları, 2017, s.168.

¹⁸² Kermit Roosevelt, *Karşı Darbe*, İstanbul: Nehir Yayıncılık, 1979, s.85.

¹⁸³ Muhammed Hüseyin Mercan, *Suriye Rejim ve Dış Politika*, İstanbul: Açılım Kitap, 2012, s.70.

Ortadoğu'nun bir diğer önemli mezhebi olan Nusayriler hakkında bilgi vermek gerekirse, bugün Suriye topraklarında bulunan Cebel'ül Ensariye veya Cebal'ül Aleviyye diye bilinen dağlarda yaşayan, mevcut Suriye rejiminin idari ve askeri kısmında tek güçlü olan mezhepsel grubu ifade etmektedir.¹⁸⁴ Nusayrilik, Muhammed bin Nusayr tarafından İslam öncesi Bâtını fikirler ve Sabilik dininden etkilenmiş olup, bugün Türkiye'de varlığı güçlü bir şekilde devam eden Anadolu Aleviliğinden de oldukça farklı bir felsefeye sahip olmuştur. Fransızların Suriye'yi işgali ve yerel bir müttefik bulma girişimi neticesinde Fransızlar tarafından Suriye Alevileri, Arap Alevileri veya Akdeniz Alevileri gibi isimlendirmelerde bulunulmuştur.¹⁸⁵ Ayrıca İslam'ın temel ilkeleri olan tevhid, nübüvvet (peygamberlik), ahiret inancı, Nusayrilerde gerek Sünni gerekse Şii mezhebinden oldukça farklı yorumlanması Nusayrilerin, tarihsel süreçte her iki mezhep tarafından dışlanmalarına neden olurken sosyal yönden ve inanç yönünden kendi içlerine daha fazla kapanmalarına neden olmuştur. Bunun en önemli göstergesi ise Nusayri inanç ve kültürünü tam anlamı ile aktaran yazılı ve herkesin kolay ulaşacak bir kaynağa sahip olmamasıdır.

Suriye'nin İran-İrak Savaşı esnasında kendi etnik topluluğuna ait olan Iraklı Arapları desteklemeyerek, rejimin mezhepsel yanlış politikalarından dolayı Bağdat'ın kötü ilişkilere sahip olduğu Şii İran'ı desteklemesi Ortadoğu çalışmalarında, hem rejim çıkarı-ulusal çıkar hem de mezhepsel aidiyet ile etnik aidiyet çekişmesinde rejim çıkarı ve mezhepsel aidiyetin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Bu olgunun tersi bir yaklaşım da mevcuttur. Mesela, Iraklı Şiiler, İranlılar ile her ne kadar aynı mezhebe ait olsalar da taraflar arasındaki Fars-Arap etnik farklılığı dönem dönem kendini gösterebilmekte, mezhep üstü kimliklerin ikili ilişkilerde müşahade edilmesine sebep olabilmektedir. Bunun yanında Şii fıkında imani bir rükün sayılan "İmamet" inancı ise bütün dünyadaki Şiileri birbirlerine yakınlaştıran bir olgu olurken Sünni Müslümanlar ile arasındaki ayrışmayı da derinleştirmektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 6b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.120

¹⁸⁵ Murat Bardakçı, "Suriye'deki Aleviliğin Türk Aleviliği ile Hiçbir Alakası Yoktur", *Habertürk*, 04.09.2018, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2128267-suriyedeki-aleviligin-turk-aleviligi-ile-hicbir-alakasi-yoktur> (E.T.04.09.2018)

¹⁸⁶ "Bütün inanlar (müminler) kardeştir." Hadis-i Şerif'i Sünnilerin büyük bir kısmı tarafından Şii Müslümanları da mümin yani inanan veya iman edenler olarak içine aldığı düşünülürken Şiiler tarafından Sünniler "Müslüman" olarak kabul edilmekte "Mümin" olarak kabul edilmemektedir. Bunun en önemli

Bir başka açıdan ise Şiiilerin demografik açıdan üstün olduğu Irak'ı yıllarca Sunni olan Saddam ve çevresinin yönetmesi, Sünni nüfusun baskın olduğu Suriye'nin Nusayri azınlık tarafından yönetimi ve Şii nüfusun yoğun yaşadığı Bahreyn'i Sünni bir hanedanın yönetmesi bölgede din-mezhep temelli istikrarsızlığa neden olabilmekte¹⁸⁷ ve din-mezhep olgusunun devlet kimliği açısından devam eden önemini göstermektedir. Bununla birlikte İran'ın ulusal sınırları içerisinde etnik açıdan oldukça heterojen bir yapıya sahip olması ve ulusal bütünlüğe karşı olası etnik meydan okumaları ortadan kaldırmak için devrim sonrasında dini ve mezhepsel açıdan Şiilik temelli politikaları sürdürmeyi tercih etmiştir.

Din ve mezhepler, Ortadoğu'da birçok Arap devletine şekil vermiş ve kimlik kazandırmıştır. Bunun yanında İsrail devletini de şekillendirerek Yahudi devlet kimliği kazandırmıştır. 1948 yılında İsrail Bağımsızlık Bildirisi'nde "İsrail Yahudiliğin doğuş yeri" olarak ifade edilerek kutsanmıştır.¹⁸⁸ Din, mekânsal bir jeopolitik söylem olarak hem ulus hem de devlet kimlik inşa sürecinde güçlü sonuçlar doğurabilecek potansiyel taşımaktadır. Dini ve milli kimliğin inşa edilmesinde mekâna dayalı (Kabe, Mescid-i Aksa, Süleyman Mabedi, Hz. Meryem Kilisesi) teopolitik söylemler çok önemli unsurlar olmaktadır.¹⁸⁹ Örnek olarak İsrail'in Süleyman Mabedi'nin inşa etme ve eski yurda dönüş gibi söylemleri, Mehdi'nin Araplara göre Şam'da bulunan Emevi Camii'nde yeryüzüne inmesi, İranlılara göre Kum'da bulunan Cemkeran Camiine gelmesi gibi tartışmalar dinin mekânsal olarak jeopolitik açıdan değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu da bu kutsal yerlerin savunulması, korunması veya ele geçirilmesi için devletlerin politikalarını etkilemektedir.

İnşacı teori çerçevesinden bakıldığında bir ülkenin Müslüman, Yahudi veya Hıristiyan çoğunluklu nüfusa sahip olması, Katolik, Protestan, Ortodoks, Sünni, Alevi çoğunluklu nüfusa sahip olması, o ülkenin dini veya mezhebi kimliğinin devlet kimliği olmasını sağlamaz. Burada önemli olan nokta, muayyen devletin kendi kimliği ile din

nedeni ise Sünnilerin İmamet inancını benimsememesi bundan dolayıdırki birçok Şii tarafından Sünniler dini anlamda kardeş olarak görülmemekle hıdayet ulaştırılması gerekenler olarak nitelendirilmiştir. Muhtemeldir ki, İran'ın devlet ve kültürel çıkarlarının yanında Sünni coğrafyalardaki yayılma (tebliğ) girişiminde bulunmasının temel dini ve felsefik gerekçesi bu olmalıdır.

¹⁸⁷ Mesut Şöhret, "Ortadoğu'da Devlet Yapıları", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sisteem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.16.

¹⁸⁸ Robert D. Lee, *Religion and Politics in the Middle East: Identity, Ideology, Institutions and Attitudes*, 2th ed., Boulde: Westview Press, 2014, s.81.

¹⁸⁹ Engin Akçay ve Fatih Sezgin, "Dini Jeopolitiği Anlamak", *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013, s.31.

arasında nasıl bir bağ kurduğu ve uluslararası çevrede yer alan diğer devletlerin o devletin dinsel kimliğine ilişkin nasıl bir tutum sergilediğidir.

1.5.2.ETNİSİTE

Ortadoğu milli, etnik ve dini kimliklere aidiyet bakımından dünyanın diğer bölgelerinden benzersiz bir mozaığe sahiptir. Birçok dinin merkezi Ortadoğu olduğu gibi Türk, Arap, Fars, Kürt, Ermeni, Asuri ve Keldani gibi etnik grupların da yaşam alanı ve medeniyet merkezleri Ortadoğu olmuştur. Bölgede heterojen etnik yapıların bulunması ve bunların inanç ve kültür ekseninde de birbirlerinden ayrılması özellikle I.Dünya Savaşı'ndan önceki süreçten günümüze gelene kadar birçok sosyal sorun ve etnik çatışmanın da kaynağını oluşturmaktadır.

Ortadoğu'da hâkim etkin unsurlar olan Türkler, Araplar ve Farslar kendi geçmiş ve soylarını bölgenin medeniyet ve tarihi açısından en önemli taşıyıcısı olarak görmektedirler. Örneğin; İran ulusu kendisini Ortadoğu'nun en eski bir medeniyet mirasçısı olarak görmektedir. Fars medeniyeti İslam'dan önce var olduğu gibi İslam medeniyetinin gelişimine ve yayılmasına da önemli katkılar sağlamıştır.¹⁹⁰ Bununla birlikte Emeviler ve Abbasiler döneminin belirli kesitlerinde İranlılar başta olmak üzere Arap olmayanlara karşı yapılan yanlış muamelelere karşılık doğal bir tepki ortaya çıkmış, bu da İran coğrafyası merkezli uzun yıllar sürecek ayaklanma hareketlerini ortaya çıkarmıştır.¹⁹¹ İranlıların ise geçmişteki kendi büyük imparatorluk güçlerine olan özlemleri, Emeviler ve sonrasında Abbasi iktidarına karşı öfke ve nefret ortaya çıkarmıştır.¹⁹² Bugün dahi Farslar Arapları etnik olarak aşağı görmelerinin temelinde yatan neden, Fars imparatorluğunun ve medeniyetinin Arapların eli ile yıkılması olmaktadır.

İslam öncesi dönemde çok güçlü ve uzun yıllar devam etmiş kurumsal bir devlet kimliğine sahip olmayan Araplar, kuzeyde Fars-Sasaniler ve Bizanslılara komşuydu.

¹⁹⁰ Shahram Akbarzadeh and James Barry, "State Identity in Iranian Foreign Policy", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2016 Vol. 43, No. 4, s.616.

¹⁹¹ Hamid Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.35.

¹⁹² Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, 2b., Ankara: Adres Yayınları, 2010, s.30.

Bugünkü Arap yarımadası ise birbirleriyle kandaş ve rakip olan kabilelerden oluşmuştur.¹⁹³ Ayrıca küçük şehirlerin etrafına toplanan Arap kabileleri uzun yıllar güçlü bir devlet meydana getirmeyi başaramamışlardır.¹⁹⁴ İslam'ın doğuşu ve sonrasında inşa edilen İslam devletleriyle siyasi anlamda mevcudiyetini Arap yarımadasından Avrupa kıtası ortalarına (Endülüs Emevi Devleti) kadar yayması ise olağanüstü bir başarı, tarihsel anlamda bir kesit olmuştur.

Bölge ülkelerinin güncel sınırlarının emperyalist devletler tarafından belirlenmesi fakat ulus-devlet mantığına uymayan ülke vatandaşlarının etnik, dini ve kültürel kimliği ile uyumsuz ülke sınırlarının çizilmesi bölge halklarının vatandaşları oldukları devletlere aidiyet hissetmesinin en önemli engeli olmuştur.¹⁹⁵ Ayrıca Ortadoğu'nun mevcut sınırının Batılılar tarafından keyfi olarak oluşturulması sonucu yeni kurulan devletlerin halklarında toplum-iktidar ilişkisi sürekli problemlidir. Rejimler kendi mevcut sınırlarını kendi halklarına karşı korumaya çalışırken bölünmüş toplumlar ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁶

1. Dünya Savaşı'nın ardından Arapların yaşadığı bölgeler de Batılı devletlerin cetvelleri ile çizilmiştir. Lübnan ve Ürdün, Suriye topraklarından koparılmış; Kuveyt, Irak sınırları içerisinde icat edilmiş ve dolayısıyla Arapların birleşmesi de engellenmiştir. Yeni kurulan bu devletlerin başına küçük kralcıklar getirilerek uzun yıllar birbirleri ile rekabet edecek hanedanlar oluşturulmuştur. Bunun en güzel örneği Şerif Hüseyin'in bir oğlunu Irak, diğerini Ürdün kralı yaparak Suudi Arabistan'daki Suud yönetimi ile uzun yıllar sürecek düşmanlığın tohumları atılmıştır. Bütün bu gelişmeler Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinden ziyade mikro milliyetçiliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁹⁷ I. Dünya Savaşı sonrası İran ve Türkiye gibi ülkelerde ise ortaya konulan katı ulusalcı politikalar, ilerleyen yıllarda ülkesel bütünlüğü sarsacak birtakım etnik çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu radikal politikalar İran ve Türkiye ile sınırlı olmayıp Mısır, Suriye ve Irak'ta da devletin inşa süreçlerinde ve kimliklerinin teşekkülünde oldukça ilgi görmüştür. Değişen olgu hâkim Arap kimliği ile Mısırlılık, Suriyelilik veya Iraklılık oluşmuştur.

¹⁹³ Adnan Demircan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, 2b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s.13-14.

¹⁹⁴ Tufan Gündüz, *Kur'an ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, s.11.

¹⁹⁵ Oktav, a.g.e., s.23.

¹⁹⁶ Emin Salihi, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2017, s.80.

¹⁹⁷ Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu ve Türkiye*, 5b., İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s.20.

1.5.3. KLAN VE AŞİRET YAPILARI

Bugün Ortadoğu'daki mevcut devletlerin güç ve kapasitelerindeki çeşitlilik, geçen yüzyıl boyunca bölgede yaşanan devlet inşası ve bürokratik oluşum süreçlerini yansıtmaktadır. Modern Batı bürokrasilerinden farklı olarak Ortadoğu ülkelerinde bürokratik gelişim, egemenliğin uluslararası kabulü olmadan devlet gücünü elinde tutan kişiler tarafından yavaş, zayıf ve genellikle şiddet kullanılarak kurulmaya çalışılmıştır.¹⁹⁸ Sömürge dönemi sonrasında Ortadoğu'da on dokuz Arap devleti ya da devletçığı diyebileceğimiz siyasi otorite kurulmuştur. Bu otoritelerin başlarında ise kral, emir, şeyh, sultan, bey veya imam diyebileceğimiz devlette ailesel miras haklarına sahip kişiler var olmuştur.¹⁹⁹

Ortadoğu'da aşiretler arası ilişkiler ve aşiretlerin siyasette belirleyici birer güç olması Modern Arap devletlerinin kimliklerinin otokritik yapılar kazanma sürecine de katkı sunmuştur.²⁰⁰ Yeni kurulan devlet veya sistemde güç kazanan sınıf veya aileler kendi yüksek çıkar ve menfaatlerini korumak için devletin yanında kalarak hatta bazen varoluşsal destek sağlayarak devletin desteğini almışlardır. Sömürge dönemi ve sonrası dönemde ülkelerin iktidarını ellerinde tutan yerel güçlü aileler ve aşiretler işgal ettikleri pozisyonlar bağlamında hem kendi geleceğini hem de onları bu pozisyonlara getiren güçlerin çıkarlarını korumuş ve bu çıkarlara tehdit olmamalarını sağlamıştır. Devletlerin rejimlerini belirleyen ve ellerinde tutan bu elit grup, kendilerini veya kendilerinin temsil ettiği rejimlerin çıkarlarını ulusal çıkarlardan üstün tutmuşlardır.

İngiltere ve Fransa Ortadoğu'yu kendi çıkarları çerçevesinde bölmüş ve kendi çıkarları çerçevesinde Ortadoğu'nun daha önce görmediği farklı rejimler tesis etmişlerdir.²⁰¹ Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından batılı güçler tarafından kurulan ve sınırları jeopolitik gerçeklere dayanmayacak şekilde çizilen Arap yarımadası devletlerinin otorite ve rejimleri, birbirlerinden farklı gibi gözükse de devlet otoritesinin kurumsallaşması,

¹⁹⁸ Anderson, a.g.m., s.3.

¹⁹⁹ Owen, a.g.e., 2004, s.40.

²⁰⁰ Lingyu Lu and Cameron G. Thies, "War, Rivalry, and State Building in the Middle East", *Political Research Quarterly*, Vol. 66, No. 2, June 2013, s.241.

²⁰¹ Bernard Lewis, *The Middle East*, New York: Scribner Press, 1995, s.343.

ulus kimliğinin tesisi, ekonomik gelişim yönünden sınırlı bir durum arz etmektedir.²⁰² Ortadoğu devletlerinin tamamına yakını kendi rejimini kabul ettirmek için kendine en yakın bulunduğu aşiret, kabile, mezhep veya etnisitenin kimliğini o ulusun ve devletin kimliği olarak kabul ettirmektedir. Bu da rejimin toplumun kendisine yakın olan kısmını asli unsur olarak algılamak, kendisine yakın olmayan etnisite, mezhep veya aşiretleri ikinci derecede hatta üçüncü derecede bir vatandaş olarak görmesine neden olmuştur.

Modern zamanda Ortadoğu devletleri kendi rejimlerini, dini bağlarla olduğu kadar kabile bağları aracılığı ile de koruma özelliğine sahip olmuştur. Saddam Hüseyin Irak'ta Araplara, Araplar içerisinde azınlık Sünnilere ve onlar içerisinde de kendi hemşerileri olan Tikritlilere önem vermiştir. Aynı şekilde Esat rejimi Suriye'nin azınlık etnik kimliğini oluşturan Nusayriilerin çoğunluktaki Sünnilere karşı Esat rejimine sadakati, Ürdün'de Haşimi rejimini destekleyen yerel bedevi unsurların bulunması²⁰³ Ortadoğu'da kabilesel unsurların devlet inşa ve kimliğinde ne kadar önemli unsur olduklarını göstermektedir.

Suudi Arabistan'da uzun yıllardır ticareti elinde tutan aşiretler, Suud Devleti'nin kurulması ve Necd ve Hicaz'ın kontrol altına alması için İbn-i Suud'a maddi destek sunmuşlardır. Bunlardan Ali Rıza, el Kuseybi, Bin Ladin, Ka'ki ve Nasıf gibi büyük aileler Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinin artması neticesinde ekonomik alanda günümüze kadar güçlü bir şekilde gelen etkilerini sürdürmüştür.²⁰⁴ Hatta Kral Abdulaziz'in eşleri arasında bulunan ve Arapların Sudayri kabilesinden olan eşlerinin Abdulaziz'in diğer eşleri arasında ülke yönetiminin stratejik mevkilerinde göreceli olarak pozitif ayrımcılığa sahip olmuştur.²⁰⁵ Sudayriiler, Suudi Arabistan'ın güney bölgelerinde Yemen sınırının hemen kuzeyinde yer alan bölgede etkin bir kabile olmakla birlikte

²⁰² Salihi, a.g.e., s.13.

²⁰³ Boulby, a.g.e., s.49.

²⁰⁴ Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, 3b., İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2013, s.17.

²⁰⁵ Kral Abdulaziz devletin inşa döneminde Sudayri, Şammar, Jivuli gibi aşiretler başta olmak üzere birçok büyük aşiretler ile evlilikler aracılığı ile bağ kurmuştur. Bu evliliklerden olan çocukları ileride ülke yönetiminde iktidara sahip olmak için annelerinin bulunduğu aşiret önemli bir araç olmuştur. Özellikle Kral Abdulaziz'in Sudayriilere mensup olan Hassa binti Ahmet Sudayri'den sahip olduğu çocuklar (sudayri yedilisi olarak bilinmektedir) ülke yönetiminde her dönem kral, bakan, veliaht gibi üst pozisyonlar kazanmıştır. Bazen aşiretler arasında ciddi rekabete de sebebiyet veren bu yapı bakanlıklar arasında da rekabete neden olmuştur (genellikle Savunma ve İçişleri Bakanlığı Sudayri kontrolünde Kraliyet Muhafızları Şammarların kontrolünde) gibi. Abdullah Erboğa, "Suudi Arabistan'da Ordu ve Siyaset: İthal Güvenlik ve Hanedan Dengesi", *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017, s.188-189.

merkezi yönetimde de Sudayrilere bağlı birçok kabile üyesi önemli görevler üstlenmektedir.²⁰⁶

İngiltere'nin Körfez'i terk etmesi, terk edeceğinin anlaşılması ile ardından kurulan Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri de kurucu ailelerinin iktidar ve kontrolünde bugüne kadar politik varlıklarını idame edebilmiştir. Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerinde kraliyet ailesi, devletteki üst düzey sivil ve askeri görevlerin yanında dış politika danışmanlarını da kendi kraliyet ailesine mensup kişilerden seçmektedir.²⁰⁷ Ortadoğu'da varlığını devam ettiren ve ülkelerin siyasetlerine oldukça kolay nüfuz edebilme kabiliyetleri olan büyük aşiretler, devletler ile entegre olduğunda sisteme muazzam bir güç olarak katılırken sisteme entegre edilmediği veya düşmanlaştırıldığında da ülkenin istikrarını bozacak bir potansiyele sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Lübnan'daki Canbolat ve Kataip Ailesi, Ürdün'de yaşayan Haşimiler, Suriye'de rejimin bel kemiği olan Nusayriler ve Esat ailesi, Devrim Öncesi İran'da Pehlevi ailesi, Irak'ta işgal öncesi Saddam'ın akrabası olan Tikritli aşiretler, Libya'da Kaddafi'nin mensup olduğu aşiret,²⁰⁸ Körfez ülkelerinden Katar'da Thani, yedi emirlikten oluşan BAE'ni oluşturan aileler, Kuveyt'te Sabah ailesi, Umman'da Sultan Kabus'un ait olduğu Said ailesi ve rakip aşiretler gibi örnekler Ortadoğu devletlerinin kimliklerinin inşa sürecinde ve sonunda oldukça önemli pozitif ve negatif rol oynamıştır. Petrol gelirlerine bağımlı olan ve Yemen gibi yeterli düzeyde merkezileşmemiş devletlerde aşiretler ülkenin tamamına yayılması gereken petrol gelirlerine sahip çıkarak merkezi devletin daha da zayıflamasına sebebiyet vermektedirler.

Bunun yanında Suudi Arabistan, Katar, Umman, Kuveyt, BAE, Fas ve Ürdün gibi ülkeler monarşiyle yönetilmektedir. Monarşinin mensup olduğu kraliyet aileleri bazen güç sahibi önemli bir ailenin öncü temsilcilikleri olabilmekte, bazen ise devleti yöneten ailenin devletin kuruluşunda oynadığı hayati rol ülkeyi yönetmede meşruiyet kaynağı olmaktadır. Ayrıca Irak ve Ürdün monarşisinde olduğu gibi peygamber ailesine

²⁰⁶ Tim Niblock, *Saudi Arabia Power, Legitimacy and Survival*, New York: Routledge, 2006, s.26.

²⁰⁷ Owen, ag.e., s.49.

²⁰⁸ Aşiret olgusu Mısır ve Tunus'ta belirli bölgelerle sınırlı ve iktidarın gücünü sınırlama potansiyeline sahip değilken, Libya'da aşiretler toplumun doğal aidiyet bağı olmakta ve iktidarın geleceğini etkileme potansiyeline sahip olmaktadır. Bknz.Hamit Bozarlan, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*, 4b., Çev.Melike Işık Durmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s.24.

mensubiyet gibi dini motifli bağlar da monarşilerin meşruiyet inşa sürecinde etkili olmuştur. Ortadoğu'da rejimin sahibi olan aileler yakın akraba kabilelerine ekonomik, sosyal, siyasal ayrıcalıklar sağlayarak bunların rejime karşı tehdit oluşturmamalarını ve destek sağlamalarını temin etmeye çalışmaktadırlar.²⁰⁹ Suudi Arabistan bu neden ile kuruluş yıllarında bedevi kabileleri kendisi için bir tehdit olarak görmektense onları Arap yarımadasını Suud ailesi etrafında birleştirecek askeri bir endüstriman olarak kullanmıştır. Bununla birlikte İran, dağınık kabile ve aşiretleri merkezi hükümete karşı tabi olmaları için ezmeye çalışmış bu da uzun yıllar aşiretler ve merkezi hükümetler arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur.

1.5.4.BÖLGE ÜLKELERİNİN BÜYÜK GÜÇLER İLE İLİŞKİLERİ

Ortadoğu siyasetinin teşekkülünde en önemli etken son iki yüzyıldır bölgede oldukça etkin olan, askeri ve ekonomik anlamda güçlü olan Batı dünyası olmuştur.²¹⁰ I. Dünya Savaşı öncesi Ortadoğu'nun bölge güçleri olan Osmanlı ve İran'ın (Safevi-Kaçar) uzun dönem birbirleri ile rekabeti sürdürmeleri ve bölgedeki dominant güç olma mücadelesi her iki devleti de güçsüzleştirirken bölgede yabancı güçlere daha da etkin olma fırsatı vermiştir.²¹¹ Özellikle giderek zayıflayan İran'ın 19. yüzyılda Rusya ile imzaladığı Gülistan ve Türkmençayı anlaşmalarıyla Kuzey Azerbaycan'ı Rusya'ya kaptırması, sonrasında I. ve II. Dünya Savaşları'nda işgale uğraması İran'ın bugün dahi dış güçlere karşı ilişkisinde oldukça temkinli davranmasına sebep olmaktadır.²¹²

Gelvin,²¹³ Ortadoğu ve Mezopotamya'daki devletlerin inşa sürecini şu şekilde anlatmaktadır; “Levant ve Mezopotamya'da devlet inşası bölgede yaşayanlar tarafından değil, muzaffer Avrupalı güçler tarafından başlatılmıştır. Mili kurtuluş savaşlarıyla ülkelerini kuran Washington ve Garibaldi gibi liyakatli liderler olmadı. Amerikan Devrimi'nde olduğu gibi, ulus inşasının efsanevi sembolü haline gelen bir Valley Forge

²⁰⁹ Michele Penner Angrist, “The Making of Middle East Politics”, *Politics & Society in the Contemporary Middle East*, Ed. Michele Penner Angrist, Sec. Edt., Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2013, s.20.

²¹⁰ Halliday, Ortadoğu Hakkında 100 Mit, s.40.

²¹¹ Lewis, a.g.e., s. 332

²¹² Fatma Aslı Kelkitli, “İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk savaş Sonrası İran Dış Politikası”, *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.218.

²¹³ James L. Gelvin, *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.227.

de olmamıştı. Bir yerli Bismarc ve Napolyon çıkıp vatandaşlarına fetihleriyle vatanseverlik ruhu aşılamadı. Levant ve Mezopotamya'daki devletler masa başında diplomatlar tarafından yaratıldı, sınırları başkaları tarafından çizilmiş ve bağımsızlıklarını da genellikle zahmetli müzakereler sonucunda adım adım kazanmıştır.” Devletlerin kuruluş aşamasında dış güçlerin etkisi olduğu gibi devletlerin sonradan maruz kaldığı veya bırakıldığı kırılım dönemlerinde de dış güçlerin önemli oranda etkileri olacaktır.

Modern Suudi Arabistan'a dönüşecek olan III. Suud Devleti'nin 1902'de Riyad'ı İngiliz desteği ile işgal etmiş. İngilizlerin I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlılara karşı Suud ailesini desteklemesi karşılığında da bağımsız bir Arap devleti sözü vermiştir. Daha sonrasında tekrar Suud ailesi ile anlaşarak Şerif Hüseyin'in iki oğlundan birini Irak ve diğerini Ürdün kralı yapması, fakat Suudilerin Körfez bölgesini ele geçirmesine izin vermemesi Arap yarımadasında yer alan devletlerin kuruluşunda bölge dışı güçlerin ne kadar etkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise sömürgeci ülkelerin Ortadoğu'dan yavaş yavaş ayrılması, elbette bu bölge ülkelerinin mutlak bağımsızlık kazandığı anlamına gelmemiş. Bölge hızlı bir şekilde ABD ve SSCB'nin liderlik ettiği çift kutuplu gerilim döneminin yaşandığı bir bölgeye inkılâp etmiştir.

Mayıs 1948 Arap-İsrail Savaşı sonrası SSCB'nin Arap ve İsraili taraflar ile askeri ve siyasi ilişkiler geliştirmesiyle Sovyetlerin, Ortadoğu'daki etkinliği artmaya başlamıştır. 1952 Hür Subaylar Devrimi ile Mısır, Sovyetlere yakınlaşmıştır. Musaddık Darbesi ile sonuçlanan İngiliz-İran petrol uyuşmazlığı SSCB'nin prestijini bölgede arttırırken Batı Bloğu, Ortadoğu'da yalnızlaşmaya başlamıştır. Bu nüfuz artışını engellemek adına ABD'nin desteği ile Türkiye tarafından Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin birlikteliğinde 1955'te Bağdat Paketi kurulmuştur.²¹⁴ Paketin ilanı ile Ortadoğu devletleri de Soğuk Savaş'ın etkisini yakından hissetmeye başlamışlardır. 1957 yılında ilan edilen Eisenhower Doktrini sonrası Ürdün ve Lübnan'da doktrine istinaden Amerikan askerlerinin çağırılması Ortadoğu'daki bazı devletler açısından dış güce dayanmanın ne denli hayati derecede zorunluluk olduğunu göstermiştir.

²¹⁴ Engin Koç, “ABD Dış Politika Doktrinlerinin Ortadoğu'ya Yansıması”, 2. *Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi*, (Ed. Ragıp Pehlivanlı ve Selçuk Demirkılıncı), İksad Yayınları Mayıs 2017, s. 27

Bölgedeki devletler (Kuveyt, Katar ve BAE gibi) bağımsızlıklarını korumak için güçlü ülkeler ile her konuda iyi geçinmeye gayret etmektedirler. 1961 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal hareketine karşılık İngiltere'nin Kuveyt'e asker göndermesinden anlaşılacağı gibi ²¹⁵ güçlü devletler de bu bölgedeki kırılan devletler üzerinde oldukça geniş nüfuz alanlarına sahip olmaktadır. Katar ve Umman gibi devletler ise, hem küresel güçler (ABD, Rusya ve Çin) ile dengeli ilişkiler gerçekleştirirken hem de bölgesel güçler, (İran ve Suudi Arabistan gibi) komşu devletler ile de dengeli ve çok boyutlu ilişkiler gerçekleştirmeyi tercih etmektedir.

Şah döneminde İran, ABD (Batı) ve İsrail'in bölgedeki en önemli müttefiki olurken Devrim sonrası bu yönelim ters istikamete doğru ilerlemiştir. İran Devrimi sonrasında Humeyni rejimi çok önemli bir sorun ile karşılaştı ki o da ABD ve Batılı eski müttefiklerinin tecrit politikalarıdır. İran'ın İsrail, ABD ve Batı karşıtlığı neticesinde hızlı bir şekilde tecride maruz bırakılması ve giderek içeri kapanması neticesinde Tahran'da bulunan otoriter rejim daha da güçlenerek farklı muhalefet hareketlerinin dolaylı olarak ses çıkarmasına engel olmuştur.²¹⁶ İran, devrim sonrasında uzun bir dönem tamamen bağlantısız politikalar izlemeye çalışmış olsa ve bunu yapmış olduğunu iddia etse de uluslararası politikada maruz kaldığı yalnızlığı gidermek için Rusya ve Çin'e yaklaşmıştır. Bölge devletlerinin her anlamda büyük güçler ile geliştirdiği ilişkiler devlet kimliklerinin inşa edilmesi, rol algılarının belirlenmesi ve çıkarların oluşmasında önemli roller oynamaktadır.

1.5.5. DEVLETLERİN EKONOMİK KAPASİTELERİ

I.Dünya Savaşı öncesi hemen hemen tek bir entegre ekonomik yapıyı temsil eden Arap Ortadoğusu, Osmanlı sonrasında birçok ekonomik çeşitlilik ve sistemlere bölünmüştür. Her yeni devletin kendine özgü gümrük tarifeleri yanında ekonomiyi belirleyen yasaları, parası ve dış güçler ile finansal bağları oluşmuştur.²¹⁷ Sömürge yönetimleri sömürü ekonomilerini belirlerken siyasete iktisattan daha çok önem

²¹⁵ Lewis, a.g.e., s.360.

²¹⁶ Hasan Yücel Başdemir, "Fundamentalizm", *Dünya'da ve Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin, Ankara: Orion Yayıncılık, 2013, s.591.

²¹⁷ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Yayınevi, 2008, s.195.

vermişlerdir. Özellikle Fransa ve İngiltere örneğinde “böl ve yönet” politikası ile iktisadi açıdan israfa neden olan yapay siyasi yapılar ortaya çıkarmışlardır. Sömürgeler dışarıdan mali destek almadıklarından kısıtlı ekonomik kaynaklarını sosyal refah ve kamu hizmetinden ziyade yönetim ve iç güvenliğe ayırmışlardır. Sömürge ülke ile sömürgeci ülkenin para biriminin birbirine bağlanması sömürülen ülkenin iktisadi açıdan oldukça zarara uğramasına sebep olmuştur.²¹⁸

Ortadoğu ülkelerinin devlet yapılarını etkileyen unsurlardan bir diğeri ise yabancı güçler veya emperyalist güçler ile aralarında imzalanan ve dolaylı sömürüyü temsil eden imtiyaz antlaşmaları olmuştur. Ortadoğu’da 1901’de imzalanan “D’arcy Petrol İmtiyazı” ilk petrol imtiyazı olarak bunun en önemli göstergesi olmuştur. Bu imtiyaz ile İran, Kaçarların hâkimiyeti altında bulunan bütün topraklarda altmış yıllığına petrol ve diğer doğal kaynakları çıkarma, işleme ve dünya piyasalarına arz etme imkânı bulmuştur.²¹⁹ Modern Ortadoğu’nun sınırlarının çizilmesinde bölgenin sahip olduğu ekonomik getirisi çok yüksek enerji kaynaklarının ele geçirilmesi büyük bir faktör olmuştur. Bundan dolayıdır ki bölgenin sınırlarını çizen devletler bu kaynakların tek ve istikrarlı bir elde toplanmamasına da özen göstermişlerdir.

Özellikle İran örneğinde çalışmanın ilerleyen sayfalarında açıklanacağı gibi petrolün ülkenin refah ve askeri gücünü arttıracacağı düşünülmesi ters tepki yaparak İran’da dış güçlerin etkinliğini arttırmış, bu etki 1979’ a kadar devam etmiştir.²²⁰ Var olan askeri güç de İran-İrak Savaşı’nda yok edilmiştir. 1938 yılından petrol bulunana kadar geçen zamandaki Suudi Arabistan Krallığı ile petrol bulunduktan sonraki krallığın politikaları aynı olmayacağı gibi devletin kimliği de aynı olmayacaktır. Petrol öncesi hac, hurma ve hayvan ticaretine dayalı ve aşiretlerin ekonomik destek verdiği Krallık yapısı ile petrol gelirleri sonrasında hızlı bir şekilde rantiyer bir krallığa dönüşen Suudi Arabistan aynı devlet değildir. Muhammed bin Selman’ın Suudi Arabistan veliahtı seçilmesi ile ülke kalkınması için dışa dönük ekonomik programlar uygulayacağını göstermesi de elbette gelecek yıllarda Suudi Arabistan’ın devlet kimliğindeki değişimlerin erken habercisi olmaktadır.

²¹⁸ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, 2b, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015, s.74-75.

²¹⁹ Gelvin.a.g.e., s.194.

²²⁰ Gündoğan, a.g.e., s.211.

II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden Cezayir, Irak, Libya, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde petrolün bulunması ve dünya piyasalarına sürülmesi ile bu devletlerin gelirlerinde muazzam derecede artış olmuştur.²²¹ Bir ülkenin mevcut ekonomik yapısı, gelirleri ve üretim biçimi ile devletin örgütlenme ve siyasal rejimi arasında önemli bir bağ vardır. Ortadoğu'da birçok devlet rantiyer devlet sınıfındadır.²²² Özellikle Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Libya devlet gelirlerinin büyük bir kısmının dış dünyadan elde edilen ve ülke halkının az bir kısmının üretim aşamasına müdahil olduğu devlet biçimidir. Devlet gelir üzerinde hâkim olduğu için tasarrufunda da devlet hâkimdir. Refah devletlerinden farklı olarak verginin genellikle talep edilmediği veya çok az talep edildiği Ortadoğu ülkelerinde rantiyer bir şekilde devlet, sivil toplum ve kamuoyu da gelişmemektedir.²²³

Bölgedeki zayıf devletlerin doğal kaynaklar haricindeki temel gelirleri dış yardım, tarım gelirleri, küçük işletmeler ve ülke dışında çalışan iş gücünün ülkeye getirdiği dövizlerdir. Sanayinin gelir düzeyinde çok bir karşılığı olmadığı bölge olan Ortadoğu'da, ekonomik gelişmeler de devlet kontrolünde gerçekleşmektedir.²²⁴ Petrol zengini olan devletler aynı zamanda petrolü ve diğer değerli enerji kaynakları olmayan Ürdün, Lübnan ve Pakistan gibi ülkelere ekonomik yardımlar yaparak ve iş gücü istihdam etme fırsatı vererek bu ülkelere de kendi politik çıkarları çerçevesinde etki etme fırsatı kazanmaktadırlar. Ortadoğu'da mülteci veya diğer Arap ülkelerden işçi misafir eden konuk ülkeler ile misafir edilen ülkenin hükümeti arasında ilişkiler bozulduğunda en büyük zararı ilk olarak misafir işçiler görmekte ve bu işçilerin kendi ülkelerine dönmesi ile ekonomik açıdan zayıf olan hükümetler daha da zayıflamaktadır.

Ürdün ve Lübnan gibi rantiyer olmayan devletlerde ise petrolün olmaması fakat stratejik öneme sahip olmalarından sürekli bir şekilde bölge içi ve dışı güçlerin ekonomik yardımlarını almaktadırlar. Bölgenin zengin ülkeleri olan körfez ülkelerinin petrol gelirlerini bir diplomatik silah olarak kullanması ve diğer bölge dışı ülkelere bir denge unsuru olarak kullanması Ortadoğu ekonomileri açısından önem arz etmektedir. Petrol

²²¹ Owen, a.g.e., s.23.

²²² Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", *The Arab State*, Ed. Giacomo Luciani, Los Angeles: University of California Press, 1990, s.50.

²²³ Erdem Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.57-58.

²²⁴ Mirjam E. Sorli, Nils Petter Gleditsch and Havard Strand, "Why Is There so Much Conflict in the Middle East?", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 1, Feb., 2005, s.147.

zengini ülkeler enerji kaynaklarını aynı zamanda ittifak ilişkilerini geliştirmek için ve küçük (zayıf) ülke olarak tabir edilen devletlerin iç ve dış politikalarında belirleyici bir güç için kullanmaktadır. İran ve Suudi Arabistan'ın Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'de nüfuz arayış çabalarında olduğu gibi...

Petrol gelirlerine bağımlı olan rantier devletler, petrol fiyatlarında beklenmedik düşüş yaşanması durumunda petrole bağımlı devletlere göre paradoksal bir şekilde daha fazla zarar görmekte ve ekonomik gelirlerin sert bir şekilde düşmesi bu gibi devletlerde beraberinde sosyal ve siyasal değişimleri de tetiklemektedir.²²⁵ Bölgedeki zayıf devletlerin ekonomik bağımlılığı aynı zamanda onları politik açıdan da etkisiz bırakmaktadır. Çünkü ekonomik anlamda (hatta savunma alanında da) bağımlı devletler, kendilerine ekonomik destek sağlayan patronlarını hoşnut etmedikleri takdirde ciddi ekonomik ve siyasi krizlere maruz kalabilirler. Neticede bu bağımlılık ilişkisi, zayıf devletlerin bağımsız dış politika izleyememesine ve kendi devlet kimliklerini istedikleri gibi inşa edememesine veya dış etkenlerden güçlü bir şekilde korunmasına neden olmaktadır.

1.5.6. ORDU -SİYASET İLİŞKİSİ

Ordu-Siyaset ilişkileri bağlamında Ortadoğu ülkelerinin otoriter rejimlere sahip olması, ordunun modernleşme sürecinde aktif role sahip olması, bölgenin doğal kaynaklarından elde edilen gelirlerin büyük kısmının savunma harcamalarına ayrılması ve iç politikanın askeri mekanizmadan bağımsız bir şekilde gelişmemesi yönüyle Ordu-Siyaset ilişkisi bölge ülkelerinin en önemli ortak özellikleri olmaktadır.²²⁶ Siyasi iktidarı elinde bulunduran hükümet, soyut bir anlam ifade etmek ile birlikte somut etkileri olan devlet kavramından oldukça farklıdır. Fakat otoriter rejime sahip birçok Ortadoğu ülkesinde devlet ve hükümet mahiyeti birbirinin yerine geçmiştir. Ortadoğu'da kurulu rejimler anayasal monarşi, askeri diktatörlük, haneden rejimi, tek parti gibi rejimlere

²²⁵ Halit İbrahim, Lanet En Neft: Hal Tahattit Aruş El Halic El Arab, *TRT Arabia*, 15.09.2019, <https://www.trtarabi.com/explainers/العربي-الخليج-عروش-د-تهد-هل-النفط-لعنة/17508>

²²⁶ Veysel Kurt, "Ortadoğu'da Ordu-Siyaset İlişkilerinin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017, s.7.

sahip olmak ile birlikte bu rejimlerin genel tipolojisi otoriter olmalarıdır.²²⁷ Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da merkezi devlet idarelerinin yıkılması Kaçar ve Osmanlı bakiyesi olan topraklarda kurulan yeni devletlerin merkezi idareyi inşa edilmesini kolaylaştırmak için güçlü ordu ve karizmatik lider ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Tesis edilen ordular ise hem rejimin hem de rejim kurucularının iktidarda uzun yıllar kalmasının garantisi olmuştur.

Sömürge sonrası dönemde Ortadoğu, Irak'ta ilk olarak General Bekir Sıdkı'nın 1936 yılında yaptığı darbeden günümüze kırk beş askeri darbe geçirmiştir. Bu darbelerin meşruluğu ise devletlerin ve ulusların inşasında önemli bir yer olan ordunun devlet ve ulusun koruyucuları olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.²²⁸ Irak'ta General Sıtkı'nın 1936'da darbesi ile başlayan darbeler dönemi, 1941 yılında Bağdat'taki İngiliz üssünün kuşatılması olayı uzun bir müddet Irak bürokrasisini etkileyecektir. 1958 yılında ikinci bir darbeyi tecrübe eden Irak'ın bürokratik yapısı hâlâ askeri unsurlardan tam olarak arındırılmamıştır.

Suudi Arabistan'daki askeri yapılanmada ise, kraliyet ordusunun bel kemiğini Suud Hanedanlığının merkezi olan Necd bölgesinde yaşayan bedeviler ve akraba kabileler oluşturmaktadır. Bu ordu mensupları doğrudan kraliyet ailesine bağlı olup Suudi rejiminin güvenliğinin sağlanmasına hizmet etmektedir.²²⁹ Suud bin Abdulaziz, devletin teşekkül devrinde dağınık bir görüntüye sahip ve paramiliter grupları andıran aşiretleri, İhvan (Kardeşler) çatısı altında revize ederek "Beyaz Ordu", "İhvan-el Mücahid" ve son olarak da "Ulusal Muhafız" birliği adı altında kurumsallaştırılmıştır. Ulusal muhafızların en temel görevi özellikle Nasırcılığın yayılmasına karşı düzenli orduyu kontrol edebilecek ve Suud rejimini koruyacak sadık bir askeri birlik oluşturmaktır.²³⁰ Bundan dolayı Suud ordusunun en stratejik kademelerine geleneksel olarak Suud ailesinin önemli üyelerinden kişiler geçirilmektedir. İran'da da devrim sonrası dönemde ordu eski rejimin

²²⁷ Demirhan Fahri Erdem ve Çiğdem Erdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplulukları'nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt.7, Sayı, 14, 2013, s.214

²²⁸ Bayram Sinkaya, "Ortadoğu'da Asker-Siyaset İlişkisi ve Askeri Darbeler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.8, Sayı. 76, Eylül-Ekim 2016, ss:51-52.

²²⁹ J.E. Peterson, *Historical Dictionary of Saudi Arabia*, second ed., Oxford: The Scarecrow Press, 2003, s.3.

²³⁰ Sebastiano Andreotti, "The Ikhwan Movement and Its Role in Saudi Arabia's State-Building", *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, s.104.

kalıntılarından olabildiğince temizlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ulusal orduyu dengeleme kapasitesine sahip ve rejime bağlı Devrim Muhafızları, Besic ve diğer alternatif silahlı paramiliter gruplar kurulmuştur.²³¹

1952’de Mısır yönetimine el koyan Nasır, 1954’te İngiltere’nin Süveyş Kanalı’ndaki askeri birliklerini çekmesine dair anlaşma imzalanır imzalanmaz polis ve kolluk kuvvetlerinin sayılarını arttırmaya başlamıştır. Nasır, adeta yeni bir orduyu yeni silah ve teçhizatlar aracılığıyla kurdu. 1956’da 80.000 kişilik orduya sahip Mısır, 1966’da 180.000’e ulaşmıştır. 1956 yılında gayri safi milli hasılanın %18,3’ü savunmaya ayrılırken bu harcama 1970’de 55.7’ye kadar arttırılmıştır. Irak’ta 1960 yılında %28.4 ve Suriye’de %23,5 olan savunma harcamaları 1970’de Irak’ta 44,2 Suriye’de ise 37,9 oranına ulaşmıştır.²³² Ortadoğu rejimlerinde ordunun mali anlamda güçlenmesi devlet içerisindeki kontrol ve etkisinin de artmasını sağladığı için devlet kimliklerinin inşasında, ulusal kimliklerin belirlenmesine dost-düşman ve öteki ayırımının yapılmasında da önemli rol oynamaktadır.

Fransızlar 1920’de Suriye’de kurdukları askeri akademi aracılığı ile Sünni ailelerin tercih etmedikleri askeri okullara Nusayri ve Dürzi ailelerin çocuklarını yerleştirmiştir. Böylece 1946’da bağımsızlığını ilan edecek olan Suriye’nin geleceğinde önemli etkileri olacak olan azınlık askeri bürokrasisi, ülke içi dengeye sokulmuş olacaktır.²³³ 1949 yılı ve sonrasında Suriye’de yaşanan askeri darbeler ve bu askeri darbeler neticesinde modern Suriye’de teşekkül eden Nusayri rejimi, Ortadoğu ülkelerinde rejimin çıkarlarının ulusal çıkarlardan daha üstün görülmesi ve ordunun temel niteliğinin ulus çıkarlarının değil rejim çıkarlarının korunmaya yönelik algısını gösteren güzel bir örnektir. Mart 2011 Olayları’ndan sonra yaşanan süreçte Suriye rejiminin kendi güvenliğini sağlamak ve halkın talep ettiği reformları yapmamak adına mezhepsel ayrışmayı kullanması ve Nusayri azınlık ile İran’dan gelen Şii milislerin rejimi korumak için birlikte mücadele etmesi, ordu içerisindeki yapılanmanın devlet kimliği üzerindeki etkisini anlamak adına önem arz etmektedir.

²³¹ Hakkı Uygur, “Devrim Muhafızları’nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran’da Ordu ve Siyaset”, *Ortadoğu’da Ordu ve Siyaset*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017, s.19

²³² Owen, a.g.e., ss.24-25.

²³³ Cleveland, a.g.e., s.248.

İsrail’de ise Ordu-Bürokrasi ilişkisi ve bunların devlet kimliğine olan etkisine baktığımızda İsraili askeri elitlerin hem iç hem de dış politikadaki önemi, istihbarat raporlarında ordunun görüşünün öncelikli olarak değerlendirilmesi ordunun devlet içerisindeki güçlü etkisini göstermektedir. Emekli olan ordu çalışanlarının siyasi hayata aktif olarak katılması, hatta bazı partilere liderlik yapması dikkat çekmektedir. İsrail ordusu ayrıca İsrail’e dışarıdan gelen Yahudilerin toplum yapısına hızlı ve sorunsuz bir şekilde entegrasyonunun sağlanması için yoğun seminer programları, gezi ve kurs hizmetleri vermektedir.²³⁴ Bu da hem İsrail ulus kimliğinin inşa edilmesinde hem de Yahudi devlet kimliğinin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Lübnan’daki askeri yapılanma ise farklı etnik ve dini grupların birleşmesinden teşekkül ettiği için gerek 1958 yılındaki krizde, gerekse 1975-1990 iç savaşında ülkesel bütünlüğü ve devlet hâkimiyetini korumaktan daha çok kendi etnik ve dini grubunun çıkarlarını korumayı ve desteklemeyi tercih etmiştir. Bu yönelim Lübnan’da devam eden kaotik durumun daha da belirsizleşmesine neden olmakta ve ülkede ciddi anlamda güvenlik açığı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Ortadoğu devletlerindeki mevcut Ordu-Siyaset ilişkisi devletlerin kimliklerinin inşa edilmesinde ve muhalefetin bastırılmasında en önemli etkin unsurlardan biri olduğu ve bu durumun günümüzde dahi devam ettiği bilinmektedir.

²³⁴ İbrahim A. Anlı, “İsrail: Bir Ulus-Ümmetin Dini Jeopolitiği”, *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013, s.117.

2. BÖLÜM: İRAN- SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNDE STATÜKO VE DEĞİŞİMİN ANALİZİ

İki devlet arasındaki ilişki ve dış politika analizlerini sadece devletlerin kurumsal yapılarını şekillendiren rejimler ile değil aynı zamanda toplumsal hayatın diğer yönleri olan aile, ekonomi, kültür, iktidar ve sosyal hareketler gibi tarihsel sosyolojiyi etkileyen unsurları da göz önüne alarak incelemek gerekmektedir.²³⁵ Çalışmanın bütünlüğünün sağlanması açısından burada Modern İran ve Suudi Arabistan devletlerinin inşasında etkili olan faktörler ve bu faktörlerin devletlerin ilkel kimliklerine olan etkisi analiz edilecektir. Her iki devletin bölgede gerçekleşen ve kırımlara sebebiyet veren veya global politikayı etkileyen olaylar karşısında takındığı tavır ve belirlediği politikalar devrim öncesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerini anlamada çok önemli veriler olmaktadır. Bu dönemde her iki devletin monarşi ile yönetilmesi ve Arap Milliyetçi hareketlerine karşı zıt politikalar izlemeleri yanında Soğuk Savaş'ın Batı Bloğunda yer almaları da önemli ortak paydalardır. Bununla birlikte çalışmada gösterileceği gibi özellikle İngiltere'nin Körfezi terk etmesi ile Körfezde hegemonya sağlama ve benzeri gibi konularda ikili ilişkiler birçok sorunlu alanlara da sahip olmuştur.

2.1. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN DEVLET KİMLİKLERİNİN KURUCU UNSURLARI: DÜŞMAN KİMLİKLER

2.1.1. İRAN DEVLET KİMLİĞİNİN TEMEL KURUCU UNSURLARI

İran, Ortadoğu bölgesi için oldukça benzersiz özelliklere sahiptir. İran çoğunluğu Sünni olan bir coğrafyada Şii, aynı zamanda Arap eksenli bir coğrafyada Fars nüfusa sahip olan ²³⁶ İran, İslam öncesi dönemde Sasaniler, Ahamenişler ve Persler gibi kurmuş oldukları güçlü devletler ile özdeşleşmiştir. Aynı zamanda İran derin zıtlıklara sahip bir ülkedir. İran, dünyanın hem en eski ülkelerinden biri hem de en yenilerinden biridir. İran siyasi tarihi M.Ö. 600'de İran'ı birleştiren Büyük Siruz'a kadar gitmektedir ki İranlılar bugün de Siruz'un torunları olmaktan gurur duymaktadırlar. İran kültüründe şah ve

²³⁵ Frad Halliday, "For an International Sociology", *Historical Sociology of International Relations*, Ed. Stephen Hobden and John M. Hobson, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s.246

²³⁶ Vahdettin Bingöl, *Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması*, Ankara: Orion Kitabevi, 2013, s.112.

krallar kendilerini Tanrı olarak görmese de Tanrının yeryüzündeki ortağı olarak görmüşlerdir.²³⁷

İran çok eski bir medeniyete sahip olmak ile birlikte sahip olduğu devlet yapısı ve idari kurumları da bölgedeki diğer devletler ile kıyaslandığında oldukça eski zamanlara dayanmaktadır.²³⁸ İran'ın 3000 yıllık tarihsel sürecindeki en önemli özelliği din ve devletin birliği meselesi olmuştur. Bu birlik aynı zamanda izleri günümüze dek uzanan Mezopotamya'da bölgesel temellere dayanan köklü bir geleneğin yansımaları oluşturmuştur.²³⁹ İran'da binlerce yıl din devletin temel ve ayrılmaz en önemli ögesi olurken devlet de dinin koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Devletin sahip olduğu dini karakter ona hem meşruluk hem de onun toplumsal birliktelik aracı olmasını sağlamıştır.²⁴⁰

Farsların İslam'ı kabul etmesi ile bu gerçek İran siyasi tarihinde devam etmiştir. Arap-İslam ordularının Fars topraklarını fethetmesinden sonra İran, dilsel ve ulus kimliğini güçlü bir anlamda İranlılık kimliği ile korumuştur. İran'ın İslam öncesi dönemlerde güçlü bir medeniyet ve kültüre sahip olması Farsların İslamlaşması ile birlikte kimlik olarak İranlılık dini anlamda da İslam inancının benimsenmesi toplumda ikili bir kırılma dengesini doğurmuştur. İran'da bu iki kutbun yani İslam ve İranlılığın dengesi sağlanamaması toplumda dönem dönem tansiyonun artmasına sebep olmuştur.²⁴¹ İran'ın İslamlaşması sonrasında günümüze kadar devam eden İranlılık ve Müslümanlık kimliği tartışmaları bugün dahi İran toplumunda devam etmektedir.

Yeryüzünde farklı zaman aralıklarında birçok medeniyet kurulmuş ve zaman içerisinde yok olmuştur. Bu medeniyetlerin birçoğu zamanın geçmesi ile birlikte diğer kültür ve medeniyetlerle karışmış veya rakip olan diğer medeniyetler tarafından ortadan tamamen kaldırılarak tarih sahnesinden silinmiştir. Günümüzde hayatta kalmayı başarabilen medeniyetlerden en önemlilerinden biri de İran (Fars) Medeniyetidir. Farsların Müslüman olması medeniyet anlamında bazı değişimler geçirmesine neden

²³⁷ John Farndon, *Iran*, Cambridge: Icon Books, 2006, s.13.

²³⁸ Tahereh Ahin, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Devlet Yapısı", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43 Sayı 2, Haziran 2010, s.82.

²³⁹ Ahmad Fekri, a.g.e., s.39.

²⁴⁰ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011, s.37.

²⁴¹ Simoglou Alexandros, "Iran: A Brief Study of the Theocratic Regime", <http://www.eliamep.gr/old/eliamep/files/PN05.07.Simoglou9612.pdf> p.3 (24.01.2015)

olmakla kendi varlığını da İslam medeniyetiyle birlikte devam ettirmeyi başarabilmiştir. Lewis'in de İran'ın Tarihi adlı makalesinde tespit ettiği gibi İranlılar dışında kalan Suriye, Irak, Mısır ve Kuzey Afrika ülkeleri İslamlaşırken aynı zamanda dil ve kültür olarak Araplaşmışlardır.²⁴² İran ise kendi (Farsça) milli dilini günümüze kadar muhafaza etmek ile birlikte İslam dinine kendine ait olduğu kültürü empoze etmiş ve İslam içerisindeki yeni fragmanları destekleyerek 1500'lü yıllarda Şii mezhebinin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

İran zannedilenin tersine İslamlaşması ile birlikte Şiileşen bir coğrafya değildir. Aksine uzun yıllar güçlü entelektüelleri ve kurumları ile Sünniliğe güçlü kaynaklık etmiştir. Örneğin; Sünnilerin arasında oldukça muteber alimlerden olan İmam-ı Gazali, İmam-ı Azam, Şair Hafız ve Sadi birer Şii değil Sünni idiler. İran'ın Şiileşme süreci ilerleyen satırlarda açıklanacağı gibi Safeviler döneminde devlet politikası olarak hatta bazen de baskı kullanılarak inşa edilmiş bir kimliktir. İlginçtir ki Türklerin Müslüman ve Sünni olmasına yardım eden İran medeniyet havzasında etkin güç olan Türkler de Farsların Şiileşmesine katkı sağlamıştır.²⁴³

İranlılar 16. yüzyılda Safevi Türkleri ile birlikte on iki İmam (isna aşari) olarak bilinen Hz. Ali ve diğer on bir imamı Müslümanların gerçek önder ve yöneticileri olarak kabul ederek Şii mezhebini benimsemişlerdir. Son imam olan İmam Mehdi'yi ise Peygamberin bir rivayetine dayandırarak dünyaya adalet ve nizam getirecek olan son kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir.²⁴⁴ Safevilerin Şiileşmesi ile birlikte İran'da yerleşik Sünni sufi tasavvuf hareketleri zayıflayarak Şii dini ekoller hızlı bir şekilde çoğalmıştır.²⁴⁵ İranlılar açısından ise Şiiliğin kabulü kolay bir mesele olmuştur. Bunun birçok nedenlerinden biri Hz. Ömer'in orduları tarafından yakalanan son Sasani prensesinin Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin ile evlenmesidir. Bundan dolayı birçok İranlı kendilerini Peygamberin torunları olarak kabul etmektedir. Ayrıca Hz. Ali taraftarlarının Hz. Ömer'e olan öfkesi İranlıların Şiiliği kabul etmesini ve savunucusu olmalarını kolaylaştırmıştır.²⁴⁶ Fekri'ye göre Şia²⁴⁷, "kültür ve inanç olarak, Anadolu'da

²⁴² Bernard Lewis, *Iran in History*, <http://shahab.pe.wvu.edu/OtherFiles/IRAN-in-History.pdf> p:1-2.(10.02.2018)

²⁴³ Mahmud Erol Kılıç, *Ayrılmaya Değil Birleştirmeye Geldik*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015, s.86.

²⁴⁴ Keynoush, a.g.e., s.25.

²⁴⁵ Ali Şeriati, *İran ve İslam*, 2b., Ankara: Fecr Yayınları, 2014, s.76.

²⁴⁶ Farndon, a.g.e., s. 43.

²⁴⁷ Ahmad Fekri, a.g.e., s.73.

teşekkül eden Alevilik anlayışının ötesinde, Emevilerin baskıcı uygulamalarına maruz kalan İranlıların, ulusal kimlikleri üzerinden gösterdikleri tepki, düşünce ve kültürel inanç biçimi” olarak tanımlanmıştır. Bunun da Şiiliğin anti-Emevi (Arap) bakış açısına sahip İran coğrafyasında zemin bulması ve hızlı bir şekilde yayılmasını sağladığını söyleyebiliriz.

16. yüzyılda ise Safevilerin, kaybettikleri toprakları yeniden kazanmak ve kendi sınırlarına yeni topraklar katma mücadelesi territorial bir sorun ve Osmanlılara karşı bir mücadele iken giderek Sünni Osmanlılara karşı dini bir görüntüye evrilmiştir. Bu süreç ile birlikte Safeviler, Şiiliği 200 yıldan fazla kendi halkına özgürlük ve refah sağlamaktan ziyade ellerinde bulunan siyasi gücü meşrulaştırmak ve pekiştirmek için kullanmıştır. Özellikle Sünni rakipleri olan Osmanlılara karşı uzun yıllardır yürütülen savaş ve çatışmaları meşru kılmak amacıyla önemli bir iç ve dış politika aracı olmuştur.²⁴⁸ Bugün dahi İran’da Şii mezhebine dayalı din inancı rejimin meşruiyetini sağlamada en önemli unsur ve bölgede İran’a rakip olan devletlere karşı kullanışlı bir güç olmaktadır.

İran devlet kimliğinde önemli bir unsur milli bilinçtir ki; İranlılar kendilerini İslam toplumunda yer alan Araplar ve Türklerden farklı görerek İslam öncesi devlet geleneğine ve siyasi sisteme sahip olduklarını bundan dolayı da güçlü bir ulus bilince sahip olduklarını düşünmektedir.²⁴⁹ İran’ın Ortadoğu’nun ulus kimliği en güçlü olan devletlerinden birisi olmasının önemli nedenleri vardır. Bunda etkili olan nedenler ise, güçlü kültürü, İslam öncesi uzun bir imparatorluk geleneğine sahip olması birçok büyük ve güçlü Müslüman devletin bugünkü İran sınırlarında yaşamış olması ve son olarak dünyadaki Şii’leri siyasi anlamda etkileyecek merkezi konuma sahip olmasıdır.

İran gibi ideolojik devletlerin dış politikasında savunulan ideolojiyle birlikte, jeostratejik konum, ekonomik zorunluluklar, geçmiş miras, dini yapı, sahip olunan doğal kaynaklar, uluslararası sistemsel faktörler gibi ulusal çıkarları etkileyen unsurlarla

²⁴⁸ R.K. Ramazani, “Iran’s Foreign Policy: Independence, Freedom and Islamic Republic”, Ed. Anoushah Ehteshami and Mahjoob Zweiri, *Iran’s Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, 2008, s.4.

²⁴⁹ İran, antik dönemden günümüze doğudan ve batıdan farklı kavimlerin istilasına uğrasada Pers kültür, gelenek ve dilini unutmadığı gibi topraklarına yerleşen Arap, Türk ve Moğolların yönetimleri ve kültürlerini de etkilemeyi başarmıştır. Bknz: Hatice Doğan, “İran Siyasi Tarihi”, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.4.; Ahmedî, “İran’da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?”, s.33.

açıklanabilir.²⁵⁰ Bundan dolayıdır ki Şiilik, İran devlet kimliği ve dış politikasında oldukça önemli bir unsur olmakla birlikte mutlak en temel unsur da değildir. İran, Ortadoğu ve Afrika gibi Şii azınlık nüfusların bulunduğu coğrafyalarda Şiilik üzerinden politika yürütmeye çalışırken Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa gibi coğrafyalarda klasik ulus devlet mantığı ile hareket etmeyi tercih etmektedir. Bu da İran'ın hem bir modern ulus devlet hem de dini teokrasi ile yönetilen bir şer'i devlet ayrıcalığına sahip olduğunu göstermekte ve İran'ın dış politikada manevra alanının ne kadar geniş ve etkili olduğuna işaret etmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise İran'da düzgün bir şekilde işleyen devlet mekanizması bulunmamaktadır. Şah devleti kendi yakın akrabaları, bakanları, aile efradı, aşiret reisleri, toprak ağaları ve kendisine yakın din adamları ile yönetmekteydi.²⁵¹ Savunmada ise 1879 yılında Ruslar tarafından organize edilen ve her yönü ile Rus kimliğine sahip bir Kazak Tugayı kurulmuştur. Bu tugayın görevi Şah'ın muhafızları olarak görev almalarıdır. Bu durum ve Rusya'nın Kuzey İran'ın birçok bölgesini kontrol etmesi ve hızlı bir şekilde güneye yönelmesi durumun vahametini göstermektedir.²⁵² Kaçarların Tahran dışında kalan bölgeleri askeri anlamda kontrol edememesi merkezden uzak ve kırsalda kalan bölgelerin aşiretler tarafından yönetilmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum uzun bir dönem aşiretler arası denge politikaları izlenerek sürdürülmüş olsa da sonraki yıllardaki Modern İran'ın kuruluşu sürecinde Şah'ın en çok başını ağrıttacak konulardan birisi olacaktır.

Kaçarların İngiltere ve Rusya tarafından sömürülen bir ülke olmuş olması hem İran ulusal kimliğine hem de İran devlet kimliğinin biçimlenmesine etkisi olmuştur.²⁵³ 1901 yılında Kaçar Şah'ı Ahmet ile petrol imtiyaz antlaşması imzalayan William Know D'archy 1908'de İran'da ilk petrolü bulmuş ve 1909'da İngiliz-İran Petrol Şirketi kurulmuştur. 30 Ağustos 1908 tarihinde Çarlık Rusya'sı ve İngiltere bir anlaşma ile İran'ı üç bölgeye ayırmıştır. Kuzey Rusların hakimiyet alanı; Güney İngilizlerin; orta kısım ise ortak nüfuz alanı olmuştur. 1915'te ortak nüfuz alanı da işgale uğramış ve bu durum 1917 Rus Devrimi'ne kadar devam etmiştir. 1919 yılında İran'ın büyük bir bölümü

²⁵⁰ Gündoğan, a.g.e., s.169.

²⁵¹ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s.3-4.

²⁵² Lewis, a.g.e., s.336.

²⁵³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s.194.

İngiltere'nin eline geçmiştir.²⁵⁴ İran'ın mevcut sınırlarının belirlenmesi süreci modern Ortadoğu'da inşa edilen devletlerin sınırlarından oldukça farklı olup, toprak bölüştürülmesi yolu ile elde edilmemiştir. İran'ın sınırlarının belirlenmesi daha çok İngiltere, Rusya ve Osmanlılar ile giriştiği güç mücadeleleri neticesinde güncel sınırları son şeklini almıştır.²⁵⁵ Hatta İran bu dönemde topraklarının büyük bir kısmını ve Afganistan gibi tarihsel hinterlandını da kaybetmiştir.

I. Dünya Savaşı dönemlerinde İran ekonomik, siyasal ve sosyal bakımdan oldukça zayıf bir durumdaydı. Rusya'da 1917 yılında devrim yaşanmasaydı ve Rusya kendi içinde bu büyük değişim ile meşgul olmasaydı İran'ın Gürcistan ve Azerbaycan gibi Rusya'nın uzun yıllar bir parçası olacağını söylemek mübalağa olmayacaktır.²⁵⁶ 1921 ve 1927 yıllarında İran ve Sovyetler arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en önemli kısmı ise üçüncü bir devlet veya onun müttefiki Sovyetlere karşı İran'ı tehdit eder veya baskı uygularsa İran hükümeti de bunu engelleyemezse Sovyetlerin İran topraklarına askeri birliklerini sokmasını öngörmüş olmasıdır.²⁵⁷ Çalışmanın ilerleyen satırlarında görüleceği gibi bu anlaşma aracılığı ile 1941 yılında İngiliz-Rus ortak işgalinin meşruluğu sağlanmıştır.

Bu dönemde ayrıca Tebriz merkezli Türklerin ayaklanmaları da artmış 1918 Tebriz merkezli Türk Azadistan devleti kurulmuş olsa da 1920 yılında Kazak Tugayları tarafından yıkılmıştır.²⁵⁸ Kuzistan'da kurulan Arabistan Devleti yine 1920'de yıkılmıştır. 21 Şubat 1921'de İngiltere'nin de desteği ile General Rıza Han yaklaşık 3000 asker ile Tahran'da denetimi ele geçirmiş ve ardından sıkıyönetim ilan etmiştir. Kaçar Şah'ı Ahmet Şah'ı tahtından indiren Rıza Han başbakanlığa İngilizlere yakın Ziya Tabatabai'yi getirdi.²⁵⁹ Rıza Han (Rıza Şah-Şah Rıza) 1921 yılına kadar Rusların Şah'ı ve Kuzey İran'ı korumak için eğittiği Kazak Süvarilerinde görevli orta rütbeli bir subaydı. Şah'ı kendisini ordu kumandanı ve müttefiklerini de bakanlık görevlerine atamalarına ikna etmiştir. Rıza Han'a göre İran ulusal kimliğinin istikrar ve gururunu restore etmesinin tek

²⁵⁴ Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s.98.

²⁵⁵ Mohammad Reza Djalili and Thierry Kellner, *100 Soruda İran*, Çev. Reşat Üzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017, s.25.

²⁵⁶ Farndon, a.g.e., s. 84.

²⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, 19b., İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.190.

²⁵⁸ Tohid Melikzade, "I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basını", *Karadeniz Araştırmaları*, S.4., Kış 2005, ss: 53-64

²⁵⁹ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s.63-64.

yolu askeri bir disiplinden geçmesiydi.²⁶⁰ Gerçekte ise İngiltere, İran Şahının İran'ı yönetecek bir kabiliyette olmaması ile birlikte askeri bir gücün İran'ı hem kendi çıkarları çerçevesinde kontrol edeceği hem de diğer bir gücün İran'a müdahalesinde tampon görevi üstleneceği için mevcut durumu uzun bir süre desteklemiştir.

Rıza Han, 1921-1923 arasında savaş bakanı olarak görev yapmış, 1923 yılında Şah ve Başbakan Tabatabay'ı devirerek kendisini başbakan olarak görevlendirmiş, 1924 yılında ise suni bir cumhuriyet denemesinden sonra ise nihayetinde kendisi 1925 yılında monarşinin başına geçmiş ve kendi hanedanlığını ilan etmiştir.²⁶¹ Rıza Han'ın İngilizler tarafından desteklenmesinin önemli nedenlerinden birisi Almanya'nın denizde artan gücüne karşılık İngiliz savaş gemileri ve sanayisinin giderek İran petrolüne daha da ihtiyaç hissetmesi ve İran'daki Kaçar Hanedanlığının İran'ın bütünlüğünü ve petrolünü koruyacak güce sahip olmasıydı. Bu nedendir ki 1921'den 1925'e gelene kadar Rıza Han, ülkedeki birçok etnik ve kabile ayaklanmasını bastırarak İngiltere'ye karşı rüşünü ispat etmeye çalışmıştır.

İran'da 1925 yılına kadar, diktatörlük ve keyfi yönetime destek verenler ile muhafazakâr demokratlar arasında iktidar mücadelesi çekişmesi yaşanmış olsa da Rıza Han sahip olduğu askeri güç ile bu mücadeleyi kolay bir şekilde kazanmıştır.²⁶² Rıza Han'ın bu mücadeleden galip çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi İran'ın muhafazakâr kesimi olan ulemanın rejimin şekillenmesi üzerindeki belirleyiciliğidir. İran rejiminin cumhuriyet olması durumunda muhafazakâr kesimin tasfiye olacağını Türkiye örneğinden İran ulemasına yansıtması kendisine şüphe ile yaklaşanları ikna etmiştir. Ayrıca Rıza Han İran'ın kutsal şehirlerinden biri olan Kum'da bulunan türbelere ziyarete gitmesi, dini kutlamaları ordunun eli ile yaygınlaştırması, Irak'ın Necef şehrine hac amacıyla gitmesi Rıza Han'ın muhafazakâr kesimden destek kazanmasını sağlamıştır.²⁶³ Baktığımızda İran modern devlet kimliği başlangıç yıllarında İngiltere ve Rusya ile

²⁶⁰ Farndon, a.g.e., s. 86.

²⁶¹Michael P. Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 4, Nov., 1992, s.639.

²⁶² Homa Katozian, "Rıza Şah Döneminde Devlet ve Toplum", *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemi*, Der. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.18.

²⁶³ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, Oxford: Oxford University Press, 1988, s.81.

sürdürülen ilişkiler, İran'ın yabancı devletlere verdiği ayrıcalıklar, seküler kesim-muhafazakâr kesim mücadelesinin önemli etkileri olmuştur.

İslam öncesi İran kültüründe dini ve siyasi kurumlar birbirleri ile özdeşleştiği halde İslam'ın Fars topraklarında yayılması ile Araplara bir tepki olarak eskiye özlemin artmasıyla özdeşleşen yeni yapılar çatışma konusuna dönüşmüş ve günümüze kadar muhalif Şii kültürünü devam ettirmiştir.²⁶⁴ Safeviler ve Kaçarlar döneminde İran'da Şii ulemalar oldukça güçlü pozisyonlar kazanmıştır. Çünkü ulema sınıfı özellikle adalet, eğitim, ailevi ilişkilerin tesisi ve ticari meselelerde arabuluculuk gibi önemli meselelerde İran toplumunun içinde önemli bir mevkide yer almaktadır siyasi otorite ise topluma hitap edecek çok fazla bir alternatifte sahip olmamıştır.²⁶⁵ Bu gerçeği Shayegan²⁶⁶ şu şekilde izah etmektedir: “Ulema İran'da her zaman muazzam bir etkiye sahip olmuştur. Küçümsenmeyecek bazı tarihçiler, bu durumun tarihsel öncülleri bulunduğunu düşünmektedir; onlara göre bu durumun, İslam öncesi İran'da, Sasaniler dönemindeki din adamları kastının (Mobadan) İslami-Şii versiyonu olduğu söylenebilir... İran'daki ruhban sınıfının, Sünni İslam'daki Ulema'nın aksine, iyice kökleşmiş kurumlara, yayılma alanı geniş sıçramalara ve iletişim şebekelerine sahip olan bir tür kasta çok benzemektedir.”

İran siyasetinde ulemanın bulunduğu konum ve siyasi iradeye karşı güç kaynakları iyi anlaşılmalıdır. İran'da ulema İslam dünyasının diğer bölgelerinden oldukça farklı bir güce sahiptir ve bağımsızdır. Hususen merce-i taklid olan ulema kendi tabilerinin de 'humus' olarak adlandırdıkları özel bir zekâtı kabul etmesi ulemayı ekonomik yönden bağımsız yapmak ile birlikte siyasi iradeye karşı da önemli bir rakip olarak ortaya çıkarmıştır.²⁶⁷ Günümüzde dahi Irak'ta Şii dünyadaki en muteber merce-i taklidlerden olan Ayetullah Sistani Irak ve İran başta olmak üzere Şiiilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden tabisi bulunmakta ve kendisine yıllık kazançlarının yüzde beşini humus zekâtı olarak vermektedirler. Bundan dolayıdır ki bazı merce-i taklidlere yapılan bağışlar dünyadaki yoksulluk sınırı altında olan devletlerin toplam gelirlerinden daha fazla olduğu düşünülmektedir.

²⁶⁴ Ahmad Fekri, a.g.e., s.59.

²⁶⁵ Djalili and Kellner, *100 Soruda İran*, s.42.

²⁶⁶ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, çev. Haydun Bayrı, 5b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s.183.

²⁶⁷ Mahmud Erol Kılıç, *Ayrılmaya Değil Birleştirmeye Geldik*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015, s.103

Rıza Han iktidarın ilk yıllarında İran'ın bozulmuş devlet düzeni ve merkeziyetçi yapısını tesis etmek için yarı özerk bulunan liderler ve potansiyel özerk yapılara meydan okumuş ve birkaç olumsuzluğa rağmen kayda değer başarılar kazanmıştır. Aşiretsel desteklerin yerine ordudaki samimi dostlarının desteğine önem veren Rıza Han güvenilir dostlarına mükâfat olarak ise bürokraside kritik makam, askeriyede yüksek rütbe komutanlıkları ve idarede eyalet yöneticilikleri tevdi etmiştir.²⁶⁸ İran'da yönetimi ele aldığı ilk yıllarda iyi ilişkiler kurduğu ve meşruiyetini İran ulemasının desteği ile güçlendirmeyi başaran Rıza Han çok geçmeden ulema ile de ilişkileri bozulmaya başlamıştır.

Rıza Han, ulemanın İran'da güçlü kaldığı sürece kendisinin politik pozisyonunun zayıflayacağını iyi bilmekteydi. Rıza Han kendisini âlimlerin onayladığı bir belge ile Şah olarak atadıktan sonra ulema ile hesaplaşmaya kararlıydı. 1927'den itibaren Şah Rıza, hükümet, idari ve askeri alanda bir dizi reform hareketleri uyguladı ve bu alanlara hâkim olan ulema sınıfının yerini öğretmenler, askerler, bürokrat ve avukatlar ile yenilemeye çalıştı. Ulemanın Şah'a bölük bir muhalefet çerçevesinde direnmesi ve Şah'ın ulemayı gerici olarak yaftalaması ile ulema gücünü siyasette hızlı bir şekilde kaybetmeye başlamıştır.²⁶⁹ Şah Rıza, bütün dini okulları ve medreseleri devlete bağlamış ve eğitim kurumlarının tamamını kendi rejiminin kontrolü altına almak istemiştir. Ulemaların Şah'ın bu uygulamalarına direnmesi 1936 yılından itibaren Meşhed başta olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinde yüzlerce kişinin ölümü ile sonuçlanan protestolara neden olmuştur.²⁷⁰ Şii ulemanın Şii Fıkhi'ndan kaynaklı haklarını Şah'a kaptırmak istememesi ve bu reformun Şii dünyasında ulemanın pozisyonuna büyük zarar vereceğini düşünmeleri Şah'a karşı çıkmalarının en önemli nedenleri olmuştur.

İran'da Rıza Şah ile Şii ulema arasındaki çekişme Şah'ın tesettür gibi İslam'ın kesin bir emrini yasaklaması gibi nedenlerden dolayı oldukça sert yaşanmıştır. Bundan dolayıdır ki İran'daki toplumsal tartışma milliyetçiler ile muhafazakârlar arasında yaşanan ideolojik bir tartışma ile sınırlı olmamıştır.²⁷¹ 1940'lı yılların başında Şah'ın

²⁶⁸ Cronin, a.g.e., ss.142-144.

²⁶⁹ Mohammad H. Faghfoory, "The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 4, Nov., 1987, ss.413-415.

²⁷⁰ Judith Colp Rubin, "The Republic of Islam", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed. Barry Rubin, London: M.E.Sharpe, 2012, s.357

²⁷¹ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", s.43.

politikalarına karşı cephe alan İslami gruplardan ilki Fedayin-i İslam olarak isimlendirilen grup olmuştur. Bu grup, bir dizi politikacının ve entelektüelin suikastına adı karışmış Şah karşıtı bir yapılanmadır. Humeyni'nin İran dışına sürgün edilmesine kadar yakın ilişkiler kurduğu bu grup 1970'li yıllarda da Şah karşıtlığında önemli roller oynamıştır.²⁷² İran, modern zamanda sadece milliyetçi veya sol fikirlerin değil muhafazakâr kesimi temsil eden İslami referans kaynaklı fikirlerin de yükseldiği bir ülke olmuştur. Rıza Şah ile Şii ulema arasındaki bu çekişme kısa bir dönem dondurulduysa da 1963 yılında Ak Devrim uygulamaları ile Muhammed Rıza Şah ile tekrar tartışma alanına çekilecek ve İran devriminin en önemli meşru dayanaklarından birisi olarak Şah muhalefeti tarafından sık sık kullanılacaktır.

2.1.2. SUUDİ ARABİSTAN DEVLET KİMLİĞİNİN TEMEL KURUCU UNSURLARI

İslam öncesi dönemde Arap Yarımadası'nda bazı krallık ve imparatorlukların var olduğu bilinmektedir. Bu oluşumlar İran kadar güçlü olmasa da Arap yarımadasında bölgede bir devlet kurumu ve kültürü örneği görmemiz açısından önemlidir.²⁷³ Arap yarımadasında etkili olan Arap etnisite merkezli siyasi idareler İran siyasi yapılarına göre çok daha parçalı, kurumsal devlet geleneğinin gelişmediği ve yeknesak bir devlet düzeninin olmadığı siyasi yapılar olmuştur.²⁷⁴ Bununla birlikte günümüz Modern Suud devlet kimliğinin devlet inşa sürecinde çok önemli içsel kurucu unsurlarından bahsedebiliriz.²⁷⁵ Bunlardan özellikle; kabile, aile, din ve ekonomik unsurlar Suud devlet kimliğinin inşa ve devamlılığında büyük rol oynamış ve oynamaktadır. Arapların değer dünyasında en önemli meta olan belirli bir kabile, boy ve aşiretle olan mensubiyete sahip olmadır ki bu durum bugün de geçerliliğini korumakta ve devletin içindeki görev paylaşımına da sirayet etmektedir.²⁷⁶

İslam dünyasında dahi İslam dininin en sert yorumu olarak değerlendirilen hatta birçok Sünni Müslüman'ın da eleştirdiği Vahhabilik Suudi Arabistan devletinin ve

²⁷² Abbas William (Bill) Sami, *Iran, Guide to Islamist Movements*, Ed. Barry Rubin, New York: M.E. Sharpe, 2010, s.252.

²⁷³ Greg Fisher, *Arabs and Empires Before Islam*, Oxford: Oxford University Press, 2015.

²⁷⁴ Yusuf Korkmaz, *İran-Suriye Bölgesel İttifakı*, İstanbul: Matbuat Yayınları, 2015, s.15.

²⁷⁵ Neil Partrick, "Domestic Factors and Foreign Policy", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.2.

²⁷⁶ Korkmaz, a.g.e., s.27.

kimliğinin inşa edilmesinde önemli rol oynamıştır. Ekolün kurucusu Muhammed bin Abdulvahhab, 1703 yılında Necd'e yakın Uyeyne'de doğmuş ve Araplar içerisindeki en önemli kabilelerden biri olan Beni Temim'e mensuptur. 1743 yılına kadar farklı şehirlerde din eğitimi alan Abdulvahhab kendi doğduğu şehre geri gelmiştir. Kitabı't Tevhid isimindeki bir kitabında temel öğretilerini şekillendirmiştir. Geleneksel Sünniliğe muhalif bazı fikirlerinden dolayı Osmanlı idaresine yakın yöneticilerin baskısıyla Uyeyne'den kovulan Abdulvahhab'ı Dir'iyye'deki Suudlar himayesine almıştır. Dir'iyye'yi tercih etmesindeki en önemli faktör ise o dönem Suudların üyesi olduğu Aneze Aşireti'ne mensup Mesalih kabilesinin Osmanlı'ya yakın duran ve Necd bölgesinde nüfuz sahibi olan Beni Halid kabilesi ile aralarında yaşanan husumetin sağlamış olduğu güç dengesi idi.²⁷⁷

I. Suud Devleti, Diriyye'de 1744 yılında Suudların Muhammed bin Adulvahhab ile yaptığı anlaşma (Diriyye Anlaşması) ile Muhammed bin Suud, Abdulvahhab'ın davet ve ekolünü benimseyeceği ve kafirler ile mücadele edeceği sözünü vermiş ve Abdulvahhab'dan da kendisi başarılı olduğu takdirde kendisinden başka siyasi otorite ile ittifak kurmayacağı ve Diriyye halkının kendisine vergi vereceği taahhüdünü almıştır.²⁷⁸ Bunun neticesinde ilk Suud devleti²⁷⁹ kurulmuşsa da 1811 yılında Osmanlı idaresi altında bulunan Mısır'ın valisi olan Mehmet Ali Paşa'nın ordusu tarafından yıkılmıştır, II. Suud Devleti ise, 1843 yılında Faysal bin Turki tarafından kurulmuş. 1891 yılında Bugünkü Irak'ta yer alan Şammar bölgesindeki Reşid Oğullarının Riyad'ı işgali ve Turki'nin vefatı ardından tekrar yıkılmıştır. III. Suud Devleti ise 1902 yılında de facto bir şekilde; 1916'da ise de jure olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁸⁰ Suudi Arabistan bu tarihten sonra geleneksel yerel yapılarını muhafaza etmek ile birlikte, Suudiler ve Vahhabiler koalisyonu ekseninde ülke sınırları içerisinde bölünmüşlüğü ortadan kaldırılmaya çalışacaktır. Osmanlı Devleti'ne muhalif kabilelerin ikna edilmesi ile önemli bir güce

²⁷⁷ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, ss:17-18.

²⁷⁸ Nuqra Al Tihami, "Muhammad ibn Abd Al Wahhab and His Call For Monotheism", *A History of Arabian Peninsula*, Ed. Fahd al Semmari, New York: I.B.Tauris, 2010, s.103.

²⁷⁹ Günümüze kadar varlığı devam eden din ile siyaset arasında ittifak kuran bu anlaşmaya göre; Vehhabi imamlar dini, sosyal ve hukuki konulardan sorumlu olurken, Emirliği üstlenen Suud ailesi ise siyasi ve askeri liderlik görevini üstlenmektedir. Natana J. Delong-Bas, "Islam and Power in Saudi Arabia" *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, s.411.

²⁸⁰ Peterson, a.g.e., s.7.

dönüşecek olan Suud-Vahhabi ortaklığı gelecekte uzun yıllar Suudi Arabistan'ın sosyal ve siyasi hayatına da önemli tesiri olacaktır.²⁸¹

Suud ailesinin kendisini Arap coğrafyasında baş aktör olarak görmek istemesinin de bazı sosyolojik ve tarihsel dayanakları vardır. Bunlardan özellikle Suud ailesinin ait olduğu Ruwalla kabilesinin Anaiza olarak isimlendirilen Necd, Irak ve Suriye'de kabilesel bağları olan büyük bir oluşumun bir parçası olması önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte federasyon olarak nitelendirebileceğimiz bu oluşumun (Anaiza) Arapların ilk atası olarak görülen ve Arap isminin buradan geldiği düşünülen Yaarab'a dayanması Suud ailesinin diğer kabile ve aşiretlere kıyasla daha kolay otonomi elde ettiğinin önemli bir nedeni olmaktadır.²⁸²

Sosyal yapılar insanların sahip olduğu kimlik ve peşinde koştukları çıkarların belirlenmesinde önemli etkilere sahiptir. Biri Afganistan biri de Los Angeles'ta doğan iki kişinin hayata bakışı ve hedefleri farklı olacaktır.²⁸³ Çölde yaşayan bir bedevi ile kentli bir insanın anlayışı ve hayata bakışı da farklı olacaktır. Vahhabiler, Hariciler gibi bedevi hayat tarzını devam ettiren Arap kabilelerinin kent yaşamına geçmekle birlikte adet ve göreneklerini kent hayatında devam ettirmeleri sürecinde ortaya çıkmıştır.²⁸⁴ Bu noktadan bakıldığında Vahhabizm ile düşünsel ekolü İslam'ın ilk yıllarına dayanan Harici din anlayışının önemli sosyolojik bağlar bulunduğu söylenebilir.

Kuruluşunun temel felsefesinde Şiiliğe ve Tasavvufi hareketlere karşıtlık olan Vahhabilik bu hareketlerin dine dışarıdan sokulan bid'atlar olduğunu ve Müslümanları küfre götüreceğini savunmuştur.²⁸⁵ Vahhabilik, baskıcı politik rejimlere benzer bir şekilde otoriter bir yapıya sahip olmuştur. Vahhabiler ayrıca, otoriter rejimlerin farklı fikirleri kabul etmemesine benzer bir şekilde ve kendi temel düşüncelerini sorgulayacak alternatif ideolojilerin ortaya çıkma ihtimaline karşı özellikle dindeki monopolcü görüşlerinin yanında siyasete nüfuz edebilecek başka bir dini görüşü kabul

²⁸¹ Jacob Goldberg, *The Foreign Policy of Saudi Arabia*, London: Harvard University Press, 1986, pp:6-112.

²⁸² Dilip Hiro, *Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy*, London: Hurst Publication, 2018, s.17.

²⁸³ Joseph Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renana Akman, 3b., İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009, s.93.

²⁸⁴ Demircan, a.g.e., s.65.

²⁸⁵ Başdemir, a.g.e., s.527.

etmemektedirler.²⁸⁶ Din, medeni hayat ve toplumsal düzen konularında yapay düşünceye sahip ve sert mizaçlı olan bu insanlar Suudi Arabistan'ın kuruluş dönemi ve Vahhabilik ekolünün teşekkül evrelerinde lokomotif rolünü üstlenmek ile birlikte devletin inşa edilmesi, korunması ve muhalif kabilelerin baskı yolu ile ikna edilmesinde de bariz öneme sahip olmuştur.

Suud kabilesi ve Vahhabiler, ortak inanç, ekonomik ihtiyaç, kabileler arası barış anlaşması ve kabile entegrasyonlarından dışlama tehdidi ile birçok öteki olarak kabul edilen kabileler ile ittifak etmeyi başarmıştır. Bununla birlikte devlet düzenine geçişte kendine problem çıkarma potansiyeline sahip aşiretsel yapıları da değiştirmeye çalışmıştır. Bu radikal değişimi gerçekleştirmenin en önemli aracı ise dini kullanmak ile olacaktır. Aynı peygamberin ilk günlerindeki gibi Tanrı adına Vahhabilikte çok tanrılık ve şirk olarak tanımlanacak her obje ve inanış tahrip edilerek Selefin çizgisine gelineceği Vahhabi ulema tarafından kendilerine tabi olanlara emredildi. Bu emir ile İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren varlığını devam ettiren Peygamber ve sahabelerinin kabirleri, evleri ve İslam tarihi açısından önemli olarak kabul edilen mekanlar hatta Kâbe dahil hepsi putperestliğin kalıntıları olarak tanımlanacaktır. 1801-1802'de Hz. Hüseyin'in kabri, 1803-1804'te Medine'de Cennet'ül Baki mezarlığı tamamen yıkılmış hatta Hz. Muhammed'in kabri dahi bu yıkımdan oldukça zarar görmüştür.²⁸⁷ Fakat İslam Dünyasından gelmesi muhtemel olan şiddetli tepkilere maruz kalmamak için Hz. Muhammed'in kabrini yıkma teşebbüsü başarısız kalmıştır.

Arap Yarımadası daha doğrusu Hicaz bölgesinin bir diğer önemli ailesi olan Şeriflerin ise uzun yıllar tabi oldukları Osmanlılar ile birtakım sorunlar yaşaması Hicaz'da istikrarın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Şerif Hüseyin, Temmuz 1915'te İngiliz Yüksek Komiseri McMahan'a bir mektup göndermiş ve İngiltere'nin bir bağımsız Arap devletini desteklemesi şartına karşılık kendisinin Osmanlılara karşı isyan edeceğini bildirmiştir. Hüseyin'in tahayyülündeki Büyük Arabistan, Mısır'ın doğusunda Arapça konuşulan bütün bölgeyi içermekteydi.²⁸⁸ İngiltere, Şerif Hüseyin'e Osmanlı ile değil kendileri ile ittifak yapması halinde Arabistan'ın iç işlerine müdahale etmeyeceği, dış

²⁸⁶ Madawi Al-Rasheed, *Contesting the Saudi State Islamic Voices From a New Generation*, New York: Cambridge University Press, 2007, s.5.

²⁸⁷ Salam Hawa, *The Erasure of Arab Political Identity*, New York: Routledge, 2017, s.163

²⁸⁸ Cleveland, a.g.e., ss.176-177.

müdahalelerden koruyacağı, Araplara her türlü mali, askeri ve siyasi desteği vereceğini ayrıca Osmanlı Hanedanlığındaki Halifeliğin de Peygamber soyundan gelen kendisine verileceğini vaat etmiş ve neticesinde Şerif Hüseyin ve taraftarlarının Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesini sağlamıştır.²⁸⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonunda parçalanması ile birlikte Türkler ve Arapların uzun yıllardır sürdürdükleri siyasi birlik de sona ermiştir. Mekke'deki Haşimiler'in temel iddiaları 1916 yılında İngilizlerin de desteği ile Osmanlılara isyanı başlattıklarında Türklerin elinde olan Hilafeti tekrar Araplara kazandırmak ve Arapların eski şanını kazanmasını sağlamaktı.²⁹⁰ İngilizler, I. Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu'da hem Şerif Hüseyin'e hem de 1917 tarihindeki Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere devlet kurma sözü vermiştir. İngilizler ayrıca, Osmanlıların merkezi gücünü dağıtacağı düşüncesi ile Osmanlılara karşı mücadelelerinde Şerif Hüseyin ve taraftarlarına oldukça cömert ekonomik ve askeri desteklerde bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki etkisinin azalma sürecini hızlandırmıştır.²⁹¹

I.Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda bugünkü Suudi Arabistan sınırlarının bulunduğu coğrafyada Arap ulus kimliği oldukça zayıftı. 26 Aralık 1915 tarihinde Suud bin Abdulaziz (İbni Suud) ile İngilizler arasında yapılan anlaşma neticesinde kurulan ittifak ile Abdulaziz başıbozuk olan bedevi kabileleri İhvan²⁹² çatısı altında askeri bir yapılanma ve Vahhabi ideoloji nüfuzunda dinsel bir birlikteliği sağlamayı başarmıştır. Özellikle bu birliktelik Hicaz bölgesinde Hâşimilerin kazandıkları gücün etkisizleştirilmesinde ve yeni nüfuz alanın kazanılmasında çok önemli rol üstlenmiştir.²⁹³ 1915 yılına gelindiğinde bu örgüt düzenli bir ordu görünümü kazanmıştır. Hicret felsefesi ile oluşturulan bu örgüt kendi toprak ve yaşam tarzlarını inançları doğrultusunda bırakıp başka yerlere din ve inancını daha doğru yaşamak için hicret ettiklerinden kendilerini kardeşler anlamına gelen "İhvan" kelimesi ile vasıflandırmışlardır.

²⁸⁹ Yerasimos, a.g.e., s.136.

²⁹⁰ Maalouf, a.g.e., s.84.

²⁹¹ Gelvin, a.g.e., s.219.

²⁹² İhvan örgütü ve faaliyetleri hakkında daha geniş bir bilgi için; Daniel Silverfarb, "Great Britain, Iraq and Saudi Arabia: Revolt of the Ikhwan, 1927-1930, *The International History Review*, Vol.4, No.2, May 1982, ss.222-248.

²⁹³ Andreotti, a.g.e., ss.91-93.

İbni Suud ve Vahhabi âlimleri arasında Arabistan'ın birleştirilmesi için tesis edilen İhvan Örgütü, kırsalda yaşayan asi, başıbozuk ve kontrolü zor olan Vahhabileri, yeni ve eski kent yerleşim alanlarına Vahhabi öğretilerini daha iyi yaşama ve yayma düşüncesi ile onları bir araya getirmeye ve şehirlileştirmeye çalışmıştır. İbn Suud bu hamle ile hem bedevileri dini inançlar çerçevesinde kontrol etmeye çalışırken hem de yeni yaşam alanları kurarak bedevi aşiretleri birer askeri garnizon olarak kullanmaya çalışmıştır.²⁹⁴ Vahhabilerin güçlenmesi Suudların Arap Yarımadasında daha da etkin bir güç olmasını sağlayarak gelecekte inşa edilecek devlette omurga görevi üstlenmesini gerekli kılmıştır.

Vahhabiliği kabul etmekte zorlanmayan bedevi kabileler Vahhabilikte olduğu gibi tikel bir asabiyyeye yani aşiret egemenliğine sahiptirler. Aşiretsel bağların dışında kalan her alanın yağmalanması, ele geçirilmesi ve sahiplenilmesi mübah toplumsal, siyasal ve coğrafi alanlar olarak algılanmaktadır. Vahhabiler kendileri gibi düşünmeyen insanları küfre girme ve Allah'a isyan etmeyle itham etmektedirler. Vahhabiler küfür fenomenini hem politik hem de dini bir yayılmacılık ve hükümlanlık olarak kabul etmektedirler. Geleneksel Sünni ekollerde kelime-i şهادet getirenlerin Müslüman sayılma ilkesi Vahhabilerde geçerli değildir. Bundan dolayıdır ki Vahhabiler Müslümanlar ile de rahat bir şekilde savaşmışlardır.²⁹⁵ Bununla birlikte yaşadıkları yerlerde bulunan gayri Müslimlerin (Hristiyan ve Yahudi) kendilerine Allah tarafından verilen ve korunması gereken emanetler olarak gören Vahhabiler diğer din mensupları ile çatışmaktan uzak durmayı tercih etmişler ve İslam tarihi sürecinde genellikle kendilerinden olmayan Müslümanlar ile savaşmışlardır.

18. yüzyılın ortalarında Vahhabilerin yaşadığı Necd bölgesi²⁹⁶ Raşid ve Suud ailesi tarafından yönetilirken 19. yüzyılın sonuna doğru bu bölge tamamen Suud ailesi tarafından kontrol edilmekteydi. Hicaz olarak adlandırılan batı kısmı ise Osmanlı

²⁹⁴ Büyükkara, İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, s.50.

²⁹⁵ Aziz Al Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler*, 2b., çev. Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.225.

²⁹⁶ Necd bölgesi, Arap tarihinde özellikle, Hz. Peygamber döneminde de sorunlu bir bölge olarak kalmıştır. Müseylemet'ül Kezzab başta olmak üzere yalancı peygamberlerin bu bölgeden türemesi ve sonraki dönemde de muhtelif isyancı gurupların bu topraklardan nevalanmasından dolayı tarihi süreç içerisinde problemleri bir yer olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda bölge halkının cahil ve bedevi olmasının yanında Abdulvehhab'ın yağmacılık fikrini bidatler ile cihat olarak niteleyerek kutsallaştırması, son olarak ise, fikirlerini kabul etmeyenleri ise tekfir edip, kafir ilan etmesi, bölgede fikirlerinin hızlı bir şekilde yayılışını kolaylaştırmıştır. Bknz: Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 3b, 1986, s.99.

halifesinin idaresi altında bulunmaktaydı. Osmanlıların hakimiyeti I. Dünya Savaşı'nın ortalarına kadar devam etmiştir. Mekke Şerifi Hüseyin İngilizlerin de desteği ile Osmanlılara karşı ayaklanarak burada siyasi nüfuz elde etmeyi başarmıştır.²⁹⁷ Abdulaziz, Suudi Arabistan'da kabileler arası konfederasyonun yerine merkezi bir siyasi idare kurmayı tercih etmiştir. Merkezde kendisinin arzusu ile yönetilen bir yönetim oluşturması yazılı bir anayasa ile olmayıp, dini temellere dayandırıldığı iddia edilmektedir.²⁹⁸

Şerif Hüseyin, Haşimi Krallığı'nı yeni ilan etmişti ki bölgedeki bir diğer yerli rakip olan İbni Suud Şerif Hüseyin ile çatışmayı başlattı. Zayıf bir direnç neticesinde Şerif Hüseyin'in birlikleri yenilmiş ve İbni Suud'a teslim olmuştur.²⁹⁹ Suudi Arabistan'ın bazı resmi kaynaklarına dayanılan bilgilere göre ise Hicaz bölgesini İngilizler ile birlikte kontrol altına alan Şerif Hüseyin ve müttefikleri, Suudların kontrol ettikleri Necd bölgesi ile Hüseyin'in oldukça kötü ilişkilere sahip olduğuna değinmiştir. Ayrıca Hüseyin'in Necd'den gelen hacılara Mekke'ye giriş izni vermediğine değinmiş ve Abdulaziz'in Haşimilere karşı savaş açmasının, Mekke ve Medine'yi kendi kontrolü altına almasının nedeni olarak öne sürmüştür.³⁰⁰ Şerif Hüseyin'i Batılı müttefiklerinin gözden çıkarmasının nedenlerinden en önemlisi Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilga ettiği Hilafet kurumunu kendisi üzerinden ihya etme çabası olmuştur.

1924 yılında İbni Suud Mekke'yi ele geçirmiş ve İngiliz destekli Haşimi Arap Krallığı'nı tekrar İngilizlerin desteği ile ortadan kaldırmıştır.³⁰¹ İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e ihaneti sonrası iki oğlundan Faysal'ı Irak, Abdullah'ı ise Ürdün kralı ilan etmiştir. İhvan örgütünün tepkisine neden olan bu olay sonrası bölgede dengelerin değişmesi ihtimaline binaen İhvan üyelerini sınırlandırmak için 7 Kasım 1922'de Suud ailesi ile Ukayr Antlaşması imzalanarak Necd-Irak ve Necd- Ürdün sınırları çizilmiş bu sınırların güvenliği ve İhvan'ın sınırlandırılması Suudilere bırakılmıştır.³⁰² 1927'de İngiltere ile imzaladığı Cidde Antlaşması ile Abdulaziz, İngilizler tarafından Suudi Arabistan bölgesinin kralı olarak tanınmıştır.

²⁹⁷ Muhammad Rizwan, Muhammad Arshid and Muhammad Waqar, "From Rivalry to Nowhere: A Story of Iran-Saudi Ties", *Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, Volume 19, Issue 9, Ver. IV Sep. 2014, s.93.

²⁹⁸ Cleveland, a.g.e., s.497.

²⁹⁹ David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, New York: I.B. Tauris, 2006, s. 72.

³⁰⁰ Muhammed İsmail İbrahim, *Tarih'ul Memleket'ul Arabiyet'ul Suudiye*, Cidde: Dar'ul Isfahani ve Şerkehu, 1973, s.84.

³⁰¹ Yerasimos, a.g.e., s.172.

³⁰² Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*, s.84.

İbni Suud, İngiltere'nin Doğu ve Güneydoğu Körfez kıyısı olan Arabistan topraklarında hayati çıkarlarının olduğunu anlamış ve Londra'nın da desteği ile 1925 yılında Mekke, Medine ve Cidde'yi kontrolü altına almayı başarmıştır. Şerif Hüseyin oğlu Ali namına tahtan uzaklaşsa da Ali ülkeyi terk etmiş ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte İbni Suud kendisini 1928 yılında Hicaz Kralı ve Necd Sultanı olarak ilan etmiştir. İbni Suud bu unvanı 1932'de krallığını Suudi Arabistan olarak değiştirene kadar kullanmıştır.³⁰³ İran, Şiilik ve Şiilere düşman olan Vahhabi ekolünün temsil edildiği bir devletin kurulmasını çok olumlu karşılamamıştır. Bunun nedeni Vahhabilerin Irak ve Suudi Arabistan'ın doğu eyaletlerindeki Şiilere gösterdikleri tepki ve geleneksel Arap-Fars husumetidir.

Suudi Arabistan'da devletin ideolojisinin dini temelli bir biçime sahip olduğu aşikardır. Rejim İslami kuralların geçerli olmasına dikkat eder ve halkının muhafazakâr eğilimlere sahip olmasına özen göstermektedir. Ayrıca rejim kendisini İslam'ın koruyucusu ve dış dünyadaki tek temsilcisi olarak görmektedir.³⁰⁴ Bununla birlikte Suud kabilesinin geçmişte İngilizler ve şu an ise Amerika ile müttefikliği Suud'a destek veren bununla birlikte İngiltere ve Amerika'yı da kafir gören Vahhabiler açısından önemli ikileme sebep olmakta ve bu durumun açıklanmasını zorlaştırmaktadır.

Suudi Arabistan, İran'dan farklı olarak tarihsel derinliği (Geçmiş İran İmparatorlukları) ve mevcut dini kimliği (Şii/İslam) çatışan ve çekişen zıtlıklara sahip değildir. Bundan dolayı İran'da kültürel ve dini kimlikler Suudi Arabistan'da yaşanan kısır tartışmalara nazaran daha gergin, derin ve karmaşıktır.³⁰⁵ Suudi Arabistan'ın devlet kimliğinde İslam'ın önemli yeri olması bir bakıma anlaşılır bir durumdur. Bütün Müslümanların ibadet ederken Kabe'ye yönelmeleri, Peygamberin ve dava arkadaşları olan sahabelerinin bugünkü Suud topraklarından çıkması, Müslümanların farz olan hac ibadetini Suud topraklarında yerine getirmesi, İslam'ın Suud devlet kimliğinde kolay bir şekilde yer almasını kolaylaştırmakta ve Suud Monarşisine stratejik avantaj sağlamaktadır.

³⁰³ Lewis, a.g.e., s.344.

³⁰⁴ Niblock, a.g.e., s.8.

³⁰⁵ Shokrollah Kamari Majin, "Iranian and Saudi Cultural and Religious Identities: Constructivist Perspective", *Open Journal of Political Science*, No.7, 2016, s. 68

Suudi Arabistan vatandaşlarının büyük bir kısmı kendisini nesilleriyle ve yaşadıkları coğrafi bölgelerin kimlikleri üzerinden tanımlamaktadır. Kabile bağları birçok Suud vatandaşının hala kendini tanımlarken öncelikli kimliği olmakta ve bu bağlar diğer kabilelerden olan kişiler ile iletişime girerken önemli bir rol oynamaktadır. İnsanların diğer kabilelerden olan kişilere saygı duymak ile birlikte kendi klanını daha yüksek görme eğilimi Modern Suud toplumunda açık bir şekilde gözlenebilen bir olgudur.³⁰⁶ Suudi Arabistan kuruluşundan bugüne kendi iç sınırlarında rejime yönelik bazı muhalif akımlara da sahip olmuştur. Bunlar Doğu eyaletlerinde bulunan ve kendilerini İran'a yakın gören Şiiler, Batı medyasında "Cihadi Selefî" olarak tanımlanan ve rejimin İslami kurallara göre yönetilmediğini savunan muhafazakâr gruplar, orta sınıfı oluşturan liberaller ve Suudi Arabistan'ın kurulduğu günden itibaren rejime entegre olmakta zorlanan Hicazlı yani Mekke, Medine ve Taifli büyük aşiretler olarak sıralanabilir. Özellikle Hicazlılar kendilerini Necd'in bedevi kabilelerinin rejimlerine oldukça yabancı hissetmekte ve Vahhabilik ve temel kurallarını kabulde zorlanmaktadırlar.³⁰⁷ Bununla beraber Vahhabilik Suudi Arabistan'da kamusal alan ve vatandaşların kolektif ahlaki kuralların uygulanmasının sağlanmasında güçlü etkisini sürdürmektedir.

Suudi Arabistan'ın yönetim şekline baktığımızda ise kral ülkeyi şeriata isnat eden anayasal kanunlarla mutlak bir monarşi ile yönettiği gözükse de krallığı ilgilendiren bütün kararların monarşi tarafından alınacağı anlamına da gelmemektedir. Hanedan üyeleri, prensler, Vahhabi ulema karar alma sürecinde önemli derecede etkilere sahip olmaktadır. Kralın atadığı ve 150 üyeden oluşan Danışma Meclisi tavsiye niteliğinde görüşler sunarken Suud vatandaşların eğitim seviyesi yükselmesi ile hanedan dışından da önemli mevkilerde Suud vatandaşları yer alabilmektedir. Yeni kralın belirlenmesinde ve seçiminde ise 2006 yılında Kral Abdullah tarafından inşa edilen Biat Heyeti önemli rol oynamaktadır.³⁰⁸

³⁰⁶ Sebastian Maisel, "The New Rise of Tribalism in Saudi Arabia", *Nomadic Peoples*, Vol. 18, No. 2, *Special issue: Reshaping Tribal Identities in the Contemporary Arab World*, 2014, s.103

³⁰⁷ Mehmet Ali Büyükkara, "Ortadoğu'da Mezhepler ve İslami Hareketler", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed. Zahide Tuba Kor, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss.473-474.

³⁰⁸ Cengiz Tomar, *Ortadoğu: Kıyametin Kapısı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018, ss: 61-62.

2.2. 1925-1945 İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN DEVLET İNŞA SÜRECİ

2.2.1. RIZA ŞAH'IN MİLLİYETÇİ İRAN'I VE İNGİLTERE'NİN ARTAN NÜFUZU

19. yüzyılda Müslümanların çoğunluk olarak yaşadığı devletlerin İngiltere, Rusya ve Fransa gibi büyük devletler tarafından sürekli olarak yenilgiye uğratılması İranlı elitlerin bir kısmının çöküşü durdurabilmek için milliyetçi politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Bu dönem İran devlet adamlarının büyük bir kısmının büyük devletlerin dini kimliklerden ziyade milli unsurlara dikkat verdiği, terakki ve güçlenmek için milliyetçi değerlerin yüceltilmesi gerektiği ifade ettikleri görülmüştür.³⁰⁹ İranlı milliyetçiler, toplumun küçük bir kısmı tarafından gerçek manada yaşamsal bir değer ile bağlanılan etnisite ve dinin kimliksel boyutunun İran'ın geri kalmasının en önemli nedeni olarak görmüştür. Bundan dolayı bu milliyetçiler toplumsal bir tepkiden de çekinerek İran'ı İslam'ın temel değerlerinden ayırmak mümkün olmasa da en azından Arap kültür ve dilinin İran kimliği üzerindeki etkisinden sıyrılması gerektiğini düşünmüşlerdir.³¹⁰

18-20. yüzyılda ortaya çıkan birçok devrimin aksine İran'da yaşanan 1906 İran Anayasa Devrimi İran için aynı derecede başarı sağlayamamış ve İran'da merkezi bir devlet inşasını gerçekleştirememiştir. Anayasa devrimi ile İran'daki otokratik yapılar güçlenmiş, ülkede birkaç yıl süren bir iç savaş yaşanmış ve 1911 yılının son aylarında Rusya, İran'ın kuzey topraklarını ele geçirmiştir.³¹¹ 1926 yılında Şah olarak tahta çıkana kadar Rıza Han laik bir milliyetçilik çerçevesinde güçlü ordu, merkezi bir devlet kurmak için gayret göstermiştir. Rıza Han, kendisine karşı cephe alan askeri ve sivil muhalefeti de pasifize ederek kendi güvenliğini de tesis etmeyi başarmıştır.³¹² I. Dünya Savaşı'ndan sonra İslam Dünyasının birçok ülkesinde Türkiye'nin modellik yaptığı hızlı bir sekülerleşme süreci başlamıştır. İran'da da Rıza Şah ülkesinin modern anlamda inşası

³⁰⁹ Ahmedi, "İran'da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?", s.28.

³¹⁰ Gholam Reza Afkhami, *The Life and Times of the Shah*, London: University of California Press, 2009, s.18.

³¹¹ Arjomand, *The Turban for the Crown :The Islamic Revolution in Iran*, s.59

³¹² Stephanie Cronin, "İran'da Ordu, Sivil Toplum ve Devlet:1921-1926", *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemi*, Der. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.115.

için Türkiye modelini benimsemiştir. Fakat Mustafa Kemal'den farklı olarak İran'ı Avrupa tarzı cumhuriyet ile değil hanedanlık ile yönetmeyi tercih etmiştir.³¹³

İran'ın modern milliyetçilerinden biri olan Mahmut Afşar, İran'ın ulusal birliğe ulaşmasının en kısa yolu olarak Farsçanın ülkenin tamamında konuşulması, bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılması, kılık kıyafetteki farklılıkların ortadan kaldırılması, diğer etnik unsurların konuştuğu dilin unutturulmasını savunmuştur. Afşar ayrıca bu politikaların gerçekleşmediğinde İran'ın ulusal ve ülkesel bütünlüğünün risk altına gireceğini ifade etmiştir.³¹⁴ Bu da aynı zamanda Nicholas Onuf'un konstrüktivist anlayışında belirtildiği gibi insanların toplumu inşa etmesi sonrasında toplumun tekrar insanları inşa etmesi sürecinde dilin araçsallaştırılması tezini doğrulamaktadır.³¹⁵ Ayrıca Caner'in belirttiği gibi³¹⁶; "Rıza Han'ın milliyetçiliği, temelinde tarihsel ve ideolojik unsurlar yatan, bilinçli ve planlı çabaların bir ürünüdür. Diğer bir deyişle Farslaştırma çabaları, çok uzun bir süre başka uluslar tarafından yönetilen İran'ın, bu kez kendilerine Fars denilen "arı" bir ırk tarafından yönetilmesi düşüncesinden doğmuştur. Dolayısıyla Rıza Pehlevinin yapmak istediği şey, esasen ulus kimliğine ulaşamamış ve kendisini dinsel veya etnik farklılıklar ile tanımlayan bir coğrafyayı ulusal bir kavram etrafında bütünleştirme çabasıdır."

Şah, İran'ın modernleşmesi adına önemli atılımlar başlatmış. Yabancı kaynak ve yatırımcıların da dahil olduğu bu projeler İran halkına yeni ekonomik fırsatlar sunma kapasitesi bulunmakla birlikte, Kuzey'de Sovyet sınırlarına doğru giden doğal gaz boru hatları da gelecek açısından İranlıların refahını yükseltme beklentisini de güçlendirmekteydi. Fakat Şah'ın bu politikaları gerçekleştirirken Ortadoğu toplumlarında önemli bir sosyal hastalık olan "pastanın bir kısım tarafından yenmesi" durumu da ortaya çıkmıştır.³¹⁷ Ekonomik atılımlar ile birlikte İran'da milliyetçi politikalar Rıza Han'ın iktidara geçmesi ile yavaş yavaş uygulanmaya başlamıştır. Pehlevi döneminde Farslar, Azeriler, Türkmenler, Kürtler, Araplar, Beluciler, Ermeniler ve Yahudiler gibi bölünmüş

³¹³ Maalouf, a.g.e., s.82.

³¹⁴ Hikmet Erdoğan, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, İstanbul: IQ Yayınları, 2008, ss.17-18.

³¹⁵ Onuf, *Making Sense, Making Worlds Constructivism Social Science and International Relations*, Routledge, s.4.,

³¹⁶ Cantürk Caner, "İran'da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, (Edt.Bariş Adıbelli), İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012, ss.29-30.

³¹⁷ Roosevelt, a.g.e., s.7

kimlikler İran'ın en belirgin özelliğini yansıtmakta ve toplumdaki patrimonyalizmi ayakta tutmaktaydı. Pehlevi, İran milliyetçiliği, sekülerlik, kültürel modernizm, rasyonalizm gibi kavramları kullanarak İran ulus kimliğini bir üst kimlik olarak güçlendirerek diğer kimlikleri zayıflatmak istemiştir.³¹⁸

Rıza Han devleti yeniden teşekkül ettirirken Şii İslam'ı kendisine en büyük engel olarak gördüğü için İranlı mollaları sistemden dışlamaya çalışmıştır. Ayrıca İranlıların ulusal kimliklerine vurgu yaparak ülkenin ismini Siruz zamanında kullanılan “İran” olarak değiştirmiştir. Her İranlı çocuğun Firdevsi'nin beyitlerinden ezberlemesi gerektiği hususunda eğitim müesseselerine emir vermiştir.³¹⁹ Şah'ın bu değişikliğe gitmesinin İran isminin Pers kavramı gibi etnik bir kavram değil coğrafi bir birliktelik sembolü olarak kullanılması ve ortak sınırlar içerisinde yaşayan halkların üzerinde birleştirici bir anlama sahip olması da önemli rol oynamıştır.³²⁰

1935 yılında Rıza Şah'ın Pehlevi soy ismini almasıyla hem kendisini hem de ülkesini İslam öncesi Sasaniler ile ilişkilendiren Rıza Şah hem ülke hem vatandaşların tamamını Aryenlerin ülkesi anlamında “İran” olarak ifade etmiştir. Rıza Şah, Pers milliyetçiliğini etkili bir şekilde kullanarak ülkedeki diğer milletler olan başta Türkler, Kürtler ve Araplar sistemden dışlamaya başlamıştır.³²¹ Bununla beraber İran vatandaşlarının %40lık bir kesiminin belki daha fazla bir oranının Türk olması ve hatırı sayılır bir oranda Sünni Kürt ve Beluci nüfusa sahip olması ve diğer Sünni-Şii etnik unsurları içerisinde barındırması Rıza Şah'ın Fars milliyetçiliği yanında coğrafi milliyetçilik konusundaki vurgusunun önemini göstermektedir.

Sasani ve Ahamenid imparatorluklarının sembolü olan aslan ve güneş İran bayrağı üzerine çizilmiş, ayrıca Sasanilerden esinlenerek kurduğu yeni hanedanlığı da “Pehleviler” olarak isimlendirilmiştir.³²² Rıza Han'ın başbakanı olan Faruki birçok

³¹⁸ Hüseyin Beşiriyye, “İran'da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.79.

³¹⁹ Shayegan'a göre “Firdevsi gibi bir şairin 10. yüzyılda kafasını meşgul eden büyük “ulusal kimlik” teması, 20. yüzyıl sonunda dinsel taasubun taarruzuna karşı kültürel milliyetçiliği diriltme mücadelesi veren düşünür için hala güncel olduğunu” ifade etmiştir. Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, s.18; Farndon,a.g.e., s. 90.

³²⁰ Hafeziniya, a.g.e., s.23.

³²¹ Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s.85.

³²² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18b., İstanbul: İmge Yayınevi, 2009, s.87.

konuşmasında Şah'ın politikalarını teyit edercesine Rıza Şah ile tarihi İran'ın şahları arasındaki benzerlikten bahsetmiş ve Şahların dağınık İran halkını tekrardan toparlayarak İran'ı yeniden dünyanın en güçlü devletlerinden birisi haline getireceğini ifade etmiştir.³²³ Şah İran'ın yüzyıllık aşağılanma dönemini hafızalardan silme adına ülkesinin ismini 20 Mart 1935 tarihinde Pers'ten İran'a çevirmiş ve yurtdışındaki bütün diplomatik temsilcilere ve diğer ülkelere de bu notayı göndermiştir.³²⁴ Ülke isminin değişmesi mevcut siyasi, ekonomik ve toplumsal durumun değişeceği anlamına gelmemek ile beraber Şah, iç politikada kendi meşruiyetini daha kolay sağlamaya çalışmıştır.

Rıza Şah, bu yenilikler ile İranlıların mezhepsel, etnik ve kültürel mikro aidiyet bağlarını İranlılık ve İran ulus kimliği etrafında makro aidiyet bağları kazandırmaya çalışmıştır. Şah'ın bu politikaları idealist bir düzeyde topluma yansısı da toplumun diğer kesimleri tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanmamıştır.³²⁵ Bununla birlikte İngiltere, Rıza Han'ın milliyetçi politikaları ve anti Sovyet politikalarından oldukça memnun kalmıştır. Çünkü İran, o dönem İngiltere için hem Sovyetlerin Basra körfezine inmesini engellemek için bir jeopolitik bariyer hem de komünizm ideolojisine karşı bir engel olmaktaydı. İngiltere savaş gemilerinin ise İran petrolü ile çalıştığı düşünüldüğünde Şah'ın İngiltere için bölgede çok stratejik bir ortak olduğunun söylenmesi abartı değildir.

Fars milliyetçiliğinin yansıması sadece insanlara, mekânlara ve şehirlere verilen isimler ile kendisini göstermemiştir. Aynı zamanda uzun yıllar dönüşümlü olarak Türklerin, Arapların ve İranlıların etkisinde bulunan körfezin isimlendirilmesine de yansımıştır. Körfez, İran tarafından "Fars Körfezi" olarak tanımlanırken, Araplar tarafından "Arap Körfezi" olarak tanımlanmış Türkler ise kesintili de olsa dört yüzyıl hâkim oldukları bu bölgeyi "Basra Körfezi" olarak tanımlamışlardır. Bu bölge İran ve Arap yarım adasının körfez kıyılarında bulunan coğrafi alanı kapsamaktadır. Çoğu batılı kaynaklarda ise Fars Körfezi anlamına gelen "Persian Gulf" tabirinin kullanılması İran'ın devrim öncesi Batılı ülkeler ile geliştirdiği stratejik yakınlığından kalma bir tabirdir.³²⁶

³²³ M. Reza Ghods, "Iranian Nationalism and Reza Shah", *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, Jan., 1991, s.43

³²⁴ Djalili and Kellner, 100 Soruda İran, , s.30.

³²⁵ Özge Özdemir, "İran'da Siyaset ve Toplumsal Yapının Dönüşümü" *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.66.

³²⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.371.; Ali Demir, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt.13, Sayı, 1, Mayıs 2014

Bugün dahi isimlendirilme sorunu devam eden körfez bölgesi İranlılar tarafından Fars Körfezi ve Araplar tarafından Arap Körfezi olarak kullanılmaya devam etmiştir.

2.2.2. KABİLELERİN DEVLETE ENTEGRE EDİLMESİ VE VAHHABİLERİN SİSTEM İÇERİSİNDE ERİTİLMESİ

Suudi rejiminin temel yapısı Vahhabi hareketinin esinlendiği Sünni/Hanbeli âlimlerden biri olan İbni Teymiyye tarafından formüle edilmiş bir iktidar paylaşımına dayanıyordu. Devletin iki yönetici direği olarak ümera (yöneticiler) ve ulemayı (din alimleri) kabul etmiştir. Ümera güvenlik ve iç düzeni korumaktan sorumluydu. Ulema ise Vahhabi ekolünün değerlerini ve düşüncelerini savunmak ve şeriatın kurallarını güncel meselelere göre yorumlamaktan sorumluydu. Vahhabi ulema aynı zamanda Suud ümerasına tavsiyeler sunma hakkına sahip olmuştur. Modern Suud devletinde, kabile yasalarına tabi tutulan Vahhabilik ile ülkeye hükmeden Suud ailesi daima entegre bir şekilde varlığını devam ettirmiştir.³²⁷ Suudi Arabistan'da Vahhabiler güçlü pozisyonlara sahip olmakla birlikte mezhebi anlamda Suudi Arabistan'da yaşayan Şiiilerin yanında birçok Sünni Müslüman da Vahhabiliğe mesafeli olan mezheplere tabi olmaktadır. Bunlardan özellikle Necd'de Hanbeli ve Şafî ve Batı Suudi Arabistan'da ise Maliki ve Hanefi mezhebine tabi olanlar çoğunluktadır.³²⁸

Suudi Arabistan'da monarşinin başı olan Kral, Suud ailesinden İbni Suud'un oğullarından seçilmektedir. Kral'ın prensleri ise ülkenin birçok resmi kurumunda doğrudan sorumluluk sahibidirler. Prensler Kral'ın politika belirlemede de etkili olmakta ve danışmanlık da yapmaktadırlar. Kraliyet ailesinin 7000 prense sahip olduğu düşünüldüğünde devletin merkezi ve yerel yönetiminde kraliyet ailesinin ne kadar güçlü bir etkiye sahip olabileceğini anlamak zor olmayacaktır.³²⁹ Suudi Arabistan, devlet adamları (Suud Ailesi) ve din adamlarını (Vahhabiler) entegre bir şekilde yönetime

³²⁷ Joseph Kostiner, *The Making of Modern Saudi Arabia 1916-1936*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s.73.

³²⁸ Pascal Menoret, *The Saudi Enigma*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s.36.

³²⁹ Niblock, a.g.e., s.11.

katılmasını sağlayarak din aracılığı ile devletin kurumsal kimliği ve rejimin meşruiyetini pekiştirmeye çalışmıştır.³³⁰

Kral Abdülaziz'in ilk dönem Necef sonra Riyad'dan çevre illere atadığı vali ve siyasi yetkililerden kendi kabile, akraba veya sadık müttefiklerinden olmasına dikkat etmesi ise sistemin devamlılığının korunması açısından önem arz etmiştir. 1,5 milyon kilometre karelik bir coğrafi alana sahip olan Suudi Arabistan'ın şehirler arasındaki mesafenin uzun çöllerden oluşması Suudi Arabistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan aşiretlerin farklı aidiyet bağları geliştirmesine neden olmuştur. Necd bölgesinin Irak, Bahreyn ve İran'a yakın olması, Mekke, Medine ve Cidde'nin binlerce yıldır hac ve ticaret açısından önemli şehirler olması, Cizan ve Necran'ın Suudi Arabistan'dan ziyade Yemen kabilelerine yakın olması Suudi Arabistan'ın kendi sınırları içerisindeki teritorial ve sosyolojik bölünmüşlüğü göstermektedir.³³¹

İbni Suud, Vahhabilik anlayışı çerçevesinde etrafında dağınık şekilde bulunan aşiretleri modern hayata katmayı başarmış ve Krallığa hizmet için kendilerine yüksek dini vecibeler yüklemiştir. Aşiret şeyhlerine Vahhabi öğretilerinin eğitimi verilmiş ekonomik ve ticari yardımlar yapılarak konumları muhafaza edilmeye çalışılmıştır.³³² Ayrıca İbni Suud, Hicaz ve Necd'deki aşiret reislerinin kızları ile evlenerek diğer aşiretleri Vahhabilik ideolojisi çerçevesinde bir araya getirmeye ve onlara mutlak lider olmaya çalışmıştır. İbni Suud ayrıca bedevi kabilelerin yaşamsal çıkarlarını elde etmek için ihtiyaç duydukları ticaret yollarının güvenliğini sağlaması diğer kabilelerin Suud kabilesine olan bağımlılıklarının artmasını sağlamış bu da İbni Suud'un gücünü diğer kabile liderlerine karşı pekiştirmiştir.³³³ Ayrıca kendi pozisyonunu güçlendirirken diğer aşiretler ile de çocukları olan prensler aracılığı ile kan bağı olan akraba olma yoluna gitmiştir.³³⁴

³³⁰ Joseph Nevo, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.3, July 1998, s.37

³³¹ Ghassane Salameh and Vivian Steir, "Political Power and the Saudi State", *MERIP Reports*, No. 91, October 1980, s.14.

³³² İbni Suud'un Arap Yarımadasındaki rakip kabileleri kendi krallığına entegre etmesi ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Kostiner, *The Making od Modern Saudi Arabia 1916-1936*, ss:13-70.

³³³ Hawa, *a.g.e.*, s.162.

³³⁴ İbni Suud, Suudi Arabistan'ı kolay br şekilde yönetmek ve aşiretler arası konsolidasyonu sağlamak için birçok büyük aşiretin reislerinin kızları ile evlense de Sudayri aşireti diğer klanlardan öne çıkmıştır. Bunun en oneli nedeni Sudayrilerin Necd merkezli bir aşiret olması ve İbni Suud'un en çok sevdiği eşi Hassa binti Ahmed el Sudayri'den Kral Fahd ve Kral Selman gibi ülke yönetiminde doğrudan en üst pozisyona sahip

1926'da İhvan ile Suudileri karşı karşıya getirecek bir olay vuku bulmuştur. Mısır hükümeti her sene olduğu gibi 1926'da da Kabe'nin örtüsü ve hac mekanına götürecekleri adı "Mahmel" olarak bilinen değerli hediyeleri taşıırken Necdli Vahhabi hacıların saldırısına uğramıştır. Mısırlı askerlerin Necdililere ateş açması üzerine çatışma çıkmıştır. Olay Suud ile Mısır hükümeti arasında diplomatik bir krize dönüşmüştür.³³⁵ Bu sorunun yaşanmasında önemli bir tarihsel faktör I. Suud Devletinin ve Vahhabi öncülerinin Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa tarafından ortadan kaldırılması olmuştur.

İhvan ve Suud ailesi arasında bu olay sonrası sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mart 1929'un sonuna kadar İhvan ve Abdülaziz el Suud arasında sürtüşmeler devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni İbni Suud'un İngiltere ile olan bağımlılığı ve İhvan liderlerinin İbni Suud'un makamında gözü olmasından kaynaklanmıştır.³³⁶ Bu dönemde yaşanan hadiseler Suudi Arabistan'ın o günün şartlarında inşa ettiği devlet kimliği ile alakalı bir durumdur. Suudi Arabistan kurumsallaşmamış olan devlet yapısı ve otoritesini; kralın liderliğinin kabul edilmesi, rejimin sahibi olan hanedana sadakat gösterilmesi ve hanedanın temsil ettiği dini anlayışa karşı bir görüşün olmamasına dayandırmıştır. İhvan ise bu anlayışa o dönem problem oluşturan en öncelikli bir yapıya dönüşmüştür.

1927'de İngiltere ve Suudi Arabistan arasındaki Cidde Antlaşması ile İngiltere, Suudi Arabistan'ın "tam ve mutlak bağımsızlığını" tanımış ve bu yeni krallığın savunmasının İngiliz kaynaklı silah, teçhizat ve sistem himayesinde korunma güvencesini elde etmiştir.³³⁷ İhvan gruplarının İngilizlerin doğrudan nüfuz alanı içerisinde bulunan Irak ve Kuveyt'e saldırımları hatta bazı bölgelerde sivilleri katletmeleri İngiltere ve

kişilerin gelmesidir. Stéphane Lacroix, *Awakening Islam The Politics of Religious Dissentin Contemporary Saudi Arabia*, London: Harvard University Press, 2011, s.9.

³³⁵ Bu olay ve Mekke'nin işgali sonrası yaşanan yıkım neticesinde diğer Müslümanlar tarafından büyük bir güven sorunu yaşayacağını düşünen İbni Abdulaziz, İslam ülkelerine haber göndererek Mekke'ye delegeler göndererek mevcut durum hakkında kendilerinin bilgi alabileceğini bildirmiştir. Çok ilginçtir ki bu davet ilk öncelikle İran Şahı Rıza tarafından kabul edilerek Mekke'ye delegeler gönderilmiştir. Ayrıca bu olay Şah Rıza'nın İslam'a verdiği önem ve hassasiyet olarak İran toplumu tarafından algılanmıştır. Bknz: Saeed M.Badeeb, *Saudi -Iranian Relations:1932-1982*, London: Cener fo Arab and Iranian Studies, 1993, s.33.; Büyükkara, İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, s.108.

³³⁶ James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2004, s. 186.

³³⁷ Matthew Fallon Hinds, *The US, The UK and Saudi Arabia in World War II: Middle East and the Origins of a Special Relationships*, London: I.B. Tauris, 2016, s. 2

Suudilerin arasını bozacak bir düzeye gelmiştir. Hicaz ve Necd'de Kral Abdülaziz'in ordu ve bürokraside yaptığı yeniliklere de İhvan örgütü mensupları karşı gelmişlerdir.³³⁸

1929 Sebile Savaşı başlamadan Mart 1929'da İbni Suud ile müttefikliğe devam eden Vahhabi ulemadan Abdullah el Ankari, Abdullah bin Zaim, Ebu Habib eş Şutri Necd yakınlarındaki Sebile denilen düzlükte İhvan liderlerinden Faysal ed-Deviş, İbni Bicad ve İbni Hüseyin ile uzlaşmaya çalışmış fakat ihvanın İbni Suud'u Müslüman saymadığını ifade etmesi ile savaş kaçınılmaz olmuştur.³³⁹ İhvan'ın bu kadar tepki çekmesi sonucunda İngiltere, İhvanın silahlı kanadından büyük bir kısmını hava saldırıları ile ortadan kaldırmıştır. Ayrıca rejime yakın olan Vahhabi ulemalar İhvan üyelerinin aşırıcular olarak nitelenen Hariciler olduğunu öne sürerek kendilerine yönelecek toplumsal tepkileri de sınırlandırmaya çalışmışlardır. Suud Rejiminin kendisine tehdit olacak radikal Vahhabileri "Harici" sıfatı ile birleştirmesi uzun yıllar devam edecektir.

Sebile Savaşı ve sonraki yıl Suudi Arabistan'ın Ahsa eyaletinde devam eden askeri operasyonlar neticesinde İhvan dağıtılmıştır. İsyancı kabile reisleri ölüm ile cezalandırılmakla birlikte kabileleri de kendilerine düşen hisseleri almıştır. En büyük isyancı kabilelerden olan Ertaviyye ve Gatğat tamamen dağıtılmış mallarına el konulmuştur. İbni Suud'a sadık ve ihvan ile çarpışan kabileler ise mükafatlandırılmıştır. Bugün Modern Suudi Arabistan'ın parçalı ordu yapısından olan Kraliyet Muhafızlarının kuruluşu ve sisteme entegre oluşunun tarihi, Sebile Savaşına dayanmaktadır.³⁴⁰ İhvan'ın silahsızlandırılması ve sistem dışına çıkartılmasının en önemli nedeni Suudi modern devlet olgusunun önünde bariyer olmaları, kendi başlarına vergi toplayarak merkez ile bütünleşememeleri, rejimin omurgası olan Suud ailesini İngilizler ile ilişkileri nedeni ile aşağılamaları, yaptıkları yağma hareketleri ile Suudi Arabistan ile komşu ülkelerin arasını bozmaya çalışmaları olmuştur.

Suudi Arabistan'da bunlar yaşanırken İran'da Rıza Han, tüm muhalefeti susturmak için 1927'de bütün partileri yasaklamıştır. Bununla da kalmayarak direnen

³³⁸ Hassan Mneimneh, *Saudi Arabia, Guide to Islamist Movements*, Ed. Barry Rubin, New York: M.E. Sharpe, 2010, s.373

³³⁹ Büyükkara, İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, s.127-129.

³⁴⁰ Mehmet Ali Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, 3b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s.99.

entelektüel ve siyasetçileri de hapis cezasına çarptırmıştır. Şah ayrıca İran'da ulusal bütünlük ve kimliği sağlamak adına merkezden uzak ve dağınık olan aşiretleri zorunlu göçe tabi kılmıştır. Direnç gösteren aşiretler ise rejim tarafından zorlanarak yerlerinden edilmiştir.³⁴¹ Zorunlu göç politikası sadece Suudi Arabistan'daki göçer kabilelere has olmayıp, Irak ve İran'da da uygulanmaktaydı. Bu kabilelere kasaba ve şehirlerde sabit iş ve toprak vererek düzenli hayata geçmeleri için alan açılmıştır. Özellikle sulama projelerinin de yapılması kıt kanaat bir yaşam sürdüren kabilelere binlerce kişiyi beslemek ve ticaret yapmak için mahsul kazandırmayı hedeflemekteydi. Fakat bu proje Suudi Arabistan'da uygulama açısından sorunlar ortaya çıkardığı gibi İran'da da aynı sorunlarla karşılaşmıştır. İran'da tatbik edilmeye çalışılan bu projeyi özellikle Kaşkaylar kabul etmemiş ve merkezi hükümet ile ilişkileri bozulmuştur.³⁴² 1939 yılına gelindiğinde bile Suudi yönetimi Hicaz bölgesinin kırsal alanlarında tam olarak tanınmamak ve kabul edilmemek ile birlikte şehir merkezlerinin bütün köşelerine hâkim olmuştur. Bu da Suud yönetiminin dikkatli bir şekilde, yavaşça ve karmaşık süreçler neticesinde sınırlarının kontrolünü sağladığını göstermektedir.³⁴³ Bu aynı zamanda Suudi Arabistan devlet yapısının kırılğan taraflarını göstermektedir.

Yukarıdaki bilgilere dayanarak bugün dahi Suudi Arabistan'ı modern devlet ve hükümet sistemleri içerisinde uygun bir kategoriye koymak oldukça zor bir iş olmaktadır. Bunun temel nedenleri şunlardır: Suudi Arabistan monarşi ile yönetilmekle birlikte kral ülkedeki en önemli kişiler arasında önemli karar alıcılardan birisi olmaktadır. Bir aile egemenliği görüntüsü var olmakla birlikte iktidarın yapısında oldukça değişken bileşenler varlığını devam ettirmektedir. Krallık kendisini İslam devleti olarak tanımlamakla birlikte birçok seküler kural ve kaidelere ülkenin yönetiminde yer vermiştir. Toplumsal anlamda gelenek ve göreneklerine oldukça bağımlı kabilesel bir toplum olmanın yanında modernitenin izlerinin ülkenin her yerinde bulunması şaşırtıcı olmaktadır.³⁴⁴

2.2.3. İRAN-SUUDİ ARABİSTAN ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN TESİSİ

³⁴¹ Erdoğan, a.g.e., s.69-70.

³⁴² Roosevelt, a.g.e., s.75.

³⁴³ Ochsenswald, a.g.m., s.7.

³⁴⁴ William B.Quandt, *Saudi Arabia in the 1980s*, Washington D.C.: The Brookings Institution, 1981, s.76.

1902 yılında Riyad'ın ele geçirmesi ile başlayarak otuz yıl devam eden süreçte Kral Abdülaziz, kurnaz siyasi ve askeri manevralar ile birbirinden oldukça farklı anlayış, gelenek, din algısı, coğrafi yerleşim alanı ve etnik faktöre dayanan kabileleri ve Necd, Kasım, Hasa, Hail, Hicaz ve Asir bölgelerini birleştirerek Suudi Arabistan Krallığını inşa etmiştir.³⁴⁵ Zahiren Suudi Arabistan'ın kurulmasında açıktan herhangi bir Batılı ülkenin yardımı olmaması ve İngiltere'ye mesafeli politikalar izlenilmesi Abdülaziz'e Araplar arasında güçlü bir meşruluk sağlamıştır. Farklı aşiretlerden yaptığı evlilikler sayesinde kabileleri rejime ortak etmeye başarmış kendisini de bu örgütlenmenin en güçlü bireyi haline getirmiştir.³⁴⁶

Aralık 1925'te Rıza Han'ın Rıza Şah olması sonrası Kral Abdülaziz Tahran'a bir tebrik ve 3 yıldır kabile savaşları nedeni ile gelmelerine izin verilmeyen İranlı hacıların Mekke'ye gelişlerine izin belgesi göndermiştir. Şah Rıza, Kral Abdülaziz'in tebrikini kabul etmek ile birlikte Necd ve Hicaz'dan oluşan Suudi Krallığı ile diplomatik ilişki kurmaktan çekinmiştir.³⁴⁷ İran 1929 yılında Suudi Arabistan ile diplomatik ilişkileri tesis etmek için görüşmelere başlamış fakat Şiiilerin önem verdiği kutsal mekânların Vahhabiler tarafından tahrip edilmesi iki taraf arasında sorunların devam etmesine neden olmuştur.³⁴⁸ Bununla birlikte 1929 yılında Suudi Arabistan ile İran arasında dostluk anlaşmasının imzalanmasında en temel faktörlerden biri olan Suudi ekonomisinin çöküntüde olması ve bunu dışarıdan özellikle İran ve Suriye'den gelen Şii hacıların ekonomik getirileri ile giderme hedefinden kaynaklanmıştır.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıç tarihi olarak 1929 yılı kabul edilse de bu sadece diplomatik açıdan iyi niyet beyanı taşımaktadır. İki ülke dostluk anlaşması imzalamalarına rağmen ekonomik ve siyasi açıdan 1950'li yılların sonuna kadar çok ciddi bir ilişkiye sahip olamamıştır. Bunun en temel nedeni ise her iki ülkenin de alt yapı çalışmalarına yönelmesi ve kendi sınırları içerisinde egemenliğini kalıcı hale getirecek süreçler ile ilgilenmesidir.³⁴⁹ Modern İran ve Suudi Arabistan devletlerinin ortaya çıkmasına kadar hatta II. Dünya Savaşına kadar İran-Suudi Arabistan

³⁴⁵ Hinds, a.g.e., s.28.

³⁴⁶ Robert A. Harper, *Saudi Arabia*, 2ed., New York: Chelsea House Publishers, 2007, s.62.

³⁴⁷ Keynoush, a.g.e., s.53.

³⁴⁸ Wynbrandt, a.g.e., s.187.

³⁴⁹ Rizwan, Arshid and Waqar, a.g.e., ss.93-94.

ilişkileri geleneksel ve kısıtlı ticari ilişkiler ve hac ibadeti kaynaklı turizm çerçevesinde sınırlanmıştır.

1926'da Hicaz'daki bütün kutsal yerleri 1927'de ise Hicaz bölgesinin tamamını ele geçiren Abdülaziz, 1932 yılında Hicaz ve Necd Krallığını Suudi Arabistan olarak değiştirmiştir. Modern Suudi Arabistan 1932 yılında resmi bir şekilde kurulmuş olsa da kabile ittifakları, kabileler arası kan davaları, İbni Suud'a olan gevşek bağlılık ülkenin politik manzarasını şekillendirmeye devam etmiştir. Necd ve Hicaz toprakları her ne kadar birleşmiş olsa da Hicaz'ın Avrupa ve Batı etkisinde olmasının açık bir şekilde müşahade edilmesi daha muhafazakâr ve bedevi alışkanlıklara sahip Necd halkı üzerinde merkezi otoriteye şüpheyle yaklaşılmasına neden olmuştur.³⁵⁰ Özellikle Hicaz'da bulunan kutsal mekânların Abdülaziz'in idaresine geçmesi devletin gelirlerinin artması ve çeşitlenmesi o günlerde yaşanan durum bakımından Abdülaziz'in gücünün artmasını sağlamıştır. Ayrıca Hicazda yüzyıllardır varlığını devam ettiren Sufi tarikatların tasfiye edilmesi Vahhabiliğin Hicaz'da da rahat yayılmasını sağlamış ve Suud rejiminin daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Bu dönemde Suud rejiminin en temel güvenlik endişesi ise iç politik unsurlardan kaynaklanmaktadır. Daha önceden bir ve birleşmiş bir şekilde kurumsal bir devlet çerçevesinde yaşama tecrübesi olmayan ve başı buyruk hareket etme alışkanlıklarına sahip olan bedevi kabilelerin ilk defa merkezi bir devlet yapısı tarafından kontrol edilmesi oldukça zor olmuştur. Dış ilişkilerde Riyad'ı tedirgin eden mesele ise Haşimi ailesi fertlerinin ileride kendileri açısından bir sıkıntı olup olmayacağı konusuydu.³⁵¹ Irak ve Ürdün'ün Haşimi hanedanlığı tarafından kontrol ediliyor olması ve Suudi Arabistan'daki birçok kabileler ile akrabalıklarının bulunması Riyad açısından birinci derecede güvenlik ve meşruiyet sorununa neden olmuştur.

Suudi Arabistan diğer ülkeler ile ikili ilişkilerini geliştirmek ve tanınırlığını arttırmak için 1926 yılında Dış İşleri Müdürlüğü kurmuştur. Bu kurum 1930 yılında Dışişleri Bakanlığı adı altında revize olmuştur. 1926 yılında İngiltere ile birlikte Sovyetler, Fransa, Hollanda ve Türkiye Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını tanımıştır.

³⁵⁰ Wynbrandt, a.g.e., s.188.

³⁵¹ İmad Abdussalam Rauf, *Mamlakat'ul Arabiat'ul Suudiyah Bayna'l Harbayn Alamayn*, Jeddah: Dar'ul Akhzam, 2005, s.299.

1929'da İran diplomatik görüşmelere başlamış, 1931 yılında ABD Suudi Arabistan'ı tanımış, bölge ülkelerinden Mısır ise 1926 yılında İhvan üyelerinin Mısırlı hacılara saldırması nedeni ile 1953 yılında Kral Abdülaziz ölene kadar Suudi Arabistan'ı tanımamıştır.³⁵² Suudi Arabistan'ın bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurması Krallığın bölge siyasetini yürütmede manevra kabiliyetini güçlendirmek ile birlikte Suud rejiminin de güçlenmesini sağlamıştır.

1921-1933 yılları arasında İran hem Sovyetler hem de İngiltere ile ciddi sorunlar yaşamaktaydı. Sovyetler ile ilgili temel sorunlu alanlar Sovyetlerin İranlı komünistleri destekleyerek komünizmin İran'da yayılmasına çalışmasıdır. İngiltere ise 1932 yılında Şah, İngiliz-İran Petrol Şirketinden (APOC)³⁵³ hisselerinin arttırılmasını talep etmiş ve 1901'deki imtiyaz anlaşmasını fesh etmiştir. İngiltere imtiyaz anlaşmalarının tek taraflı iptal edilemeyeceğini ifade etmiş ve Basra Körfezine savaş gemilerini göndermiştir. Ayrıca, Milletler Cemiyetinin desteğini de alan İngiltere diplomatik açıdan da İran'ı sıkıştırarak sorun çözülmüş ve sonrasında yapılan görüşmeler neticesinde İran'ın hisseleri arttırılmıştır.³⁵⁴ İran ve İngiltere arasında ortaya çıkan bu sorun Şah'ın Almanya'ya yakınlaşması ve İngiltere'yi dengelemesi gerektiği dersini vermişse de ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi Şah bu politikasında başarılı olamamıştır.

Hem Suudi Arabistan hem de İran süper güçleri dengelemek açısından yeni ittifak ve iyi komşuluk ilişkilerine sahip olunması gerektiğini anlamıştır. 1932 yılında Suudi Arabistan ve İran arasında diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin ardından Abdülaziz, İranlı hacıları ibadetlerini yapma konusunda koruyacağını ve kolaylık sağlayacağını taahhüt etmiş ve iki ülke arasında ticaretin arttırılması hedeflenmiştir. Anlaşma hem Cidde hem de İran'da imzalanmış ve Milletler Meclisi arşivine gönderilmiştir. Hoveide İran'ın Suudi Arabistan ilk büyükelçisi olarak Cidde'ye atanırken, Rashid Pasha ise Suudi Arabistan'ın Tahran'daki elçisi olarak atanmıştır.³⁵⁵

Kral Abdülaziz Mayıs 1932'de oğlu Prens Faysal bin Abdülaziz'i üst düzey yetkilerle donatarak Tahran'a 6 günlük bir diplomatik ziyaret için göndermiştir. Bu, iki

³⁵² Wynbrandt, a.g.e., s.187.

³⁵³ Şirketin ismi ülkenin ismi ile değişerek AIOC (Anglo Iranian Oil company) İngiliz İran Petrol Şirketi olmuştur.

³⁵⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995, s.190-191.

³⁵⁵ Keynough, a.g.e., s.54-55.

ülke arasındaki ilk üst düzey ziyaret olarak tarihe geçmek ile birlikte ikili ilişkilerde gelinen noktayı göstermesi açısından önem arz etmektedir.³⁵⁶ Kral Abdülaziz'in Prens Faysal'ı İran'a göndermesi Suudi Arabistan'ın küresel güçler ile ilişkilerini geliştirirken bölgesel denge politikasına önem vermesi ve iki ülke arasında Bahreyn meselesi gibi olası sorunların çıkmasında iyi niyete sahip olduğu olarak yorumlanmaktadır.³⁵⁷ İki egemen devlet arasında tesis edilen resmi ilişkilerin ardından ilişkiler iyileşmeye devam etmek ile birlikte her iki taraf temkinli politikalar yürütmeye gayret etmiştir. Bunda en önemli neden ise iki ülkenin arasında tarihsel, mezhepsel ve toplumsal rekabetin devam etmesidir.

2.2.4. YEMEN' DE İMAMETÇİLERE KARŞI MÜCADELE

1891'den itibaren Yemen'de (Kuzey Yemen) hanedanlık kuran İmam Yahya, devleti Zeydi mezhebi temelinde İmamet rejimi ile yönetmeye çalışmıştır. İngiltere'ye karşı Osmanlı saflarında savaşan İmam Yahya 1918'de Osmanlının bölgeden çekilme sonrasında bağımsızlığını ilan etmiştir.³⁵⁸ Osmanlı sonrası dönemde İdrisiler, Suudlar ve İngilizler ile mücadele etmek zorunda kalan İmam Yahya'nın Güney Yemen'de hakimiyet kurmasına İngilizler doğrudan engel olmuştur.³⁵⁹ Yemen'in Osmanlı sonrası dönemde siyasi olarak uzun yıllar devam eden kronik bölünmüşlüğü devam etmiştir. Güney Yemen İngilizlerin kontrolüne geçerken, İmam Yahya Kuzey'i kontrol etmeyi başarmıştır. Fakat bürokratik açıdan devlet yönetme tecrübesine sahip olunmadığından burada kalan Türkler bürokrasiyi yönetmeye devam etmiştir.³⁶⁰

Osmanlının yıkılmasıyla Yemen fiili olarak bağımsızlık kazanmak ile birlikte İngilizlerle 1934'e kadar savaşmaya devam etti. Yemen, 2 Eylül 1926'da İtalya ile dostluk ve ticaret anlaşması imzalayarak hem İngiliz hem de Suudilere karşı bir denge unsuru kazanmış oldu. 1934 yılında Suudi Arabistan'ın baskılarından dolayı İngiltere'ye

³⁵⁶ Badeeb, *a.g.e.*, s.49.

³⁵⁷ Abdulhakim Aamir Al Tahhavi, *Al Alaqat As Saudiyya wa Al Iraniyya wa Eseruha Fi Duwal al Khalic al Arabi, 1951-1981*, Riyadh: Maktabateh Abiiqa, 2004, s.29.

³⁵⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.211.

³⁵⁹ Yusuf Yazar, *Ortadoğu'nun Son Yüzyılı*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017, s.42.

³⁶⁰ Emre Yıldırım, "Yemen Ortadoğu'nun Taşrasındaki Çatışma", *İNSAMER*, 2015, s.5

de yakınlaşarak Londra ile bir dostluk anlaşması imzalamıştır.³⁶¹ Abdülaziz ve İmam Yahya'nın Arabistan-Kuzey Yemen sınırında bulunan Asir bölgesi üzerinde güç mücadelesi 1934'te iki ülke arasında bir savaşa neden olmuş ve bu savaşta İmam Yahya yenilmiştir. Savaş sonunda İmam Yahya Asir bölgesini Suudi Arabistan'a bırakmıştır.³⁶² Savaş sonrasında imzalanan Müslüman Dostluk ve Kardeşliği Anlaşmasının kabul edilmesinde Suudi Arabistan'ın Yemen'de güç kazanması İngiltere, İtalya ve Fransızları oldukça rahatsız etmesi neticesinde Kral Abdülaz'ın kendi üzerinde baskı hissetmesine sebep olmuştur.³⁶³

1934'te imzalanan Taif anlaşması ile ilk defa Yemen ve Suudi Arabistan arasında bir sınır çizilmiştir. Kuzey Yemen'in Kızıl denize yakın bazı toprakları Suudi Arabistan'a geçse de bu bölgelerin Yemen ile olan kabile bağları ve hayvancılık ile uğraşan bedevilerin ülke sınırını tanımamasından dolayı başkent Riyad, bölgede tam kontrolü sağlayamamıştır.³⁶⁴ Bununla birlikte anlaşma ile resmi bir şekilde Suudi Arabistan ve Kuzey Yemen birbirini tanımış ve kalıcı barışı tesis etme beyanında bulunmuştur.³⁶⁵ Suudi Arabistan'ın topraklarına ilhak ettiği bu bölge oldukça muhtemel sınır problemlerini çözmenin yanında sıcak ve tarım için oldukça verimsiz olan Kızıl Deniz kıyılarından farklı olarak serin ve oldukça verimli ekim alanlarına da sahip olması Suudi Arabistan'ın Yemen'e müdahale etmesinde önemli rol oynamıştır.³⁶⁶

20 yıllığına imzalanan bu anlaşma neticesinde aynı zamanda bu anlaşmaya göre Yemenliler, Suudi Arabistan sınırları içerisinde vize başvurusu olmadan çalışma hakkı elde etmiştir.³⁶⁷ 1937 yılına geldiğinde dünyanın her tarafında artan gerginlik ve savaş emarelerinin yükselmesi ile birlikte bölge ülkeleri İran, Irak, Türkiye ve Afganistan kendi aralarında sınır sorunlarını çözme, iç işlerine karışmama ve ortak sorunlar ile mücadele

³⁶¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995, ss.189-190.

³⁶² Mark N. Katz, "Yemeni Unity and Saudi Security", *Middle East Policy*, Vol.1, No. 1, 1992, ss.5-6.

³⁶³ Serpil Açıkalm, Gamze Coşkun ve Sedat Laçiner, *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kışkacında Bir Ülke*, Ankara: USAK Yayınları, 2010, ss.63-64.

³⁶⁴Brian Whitaker, "Yemen and Saudi Arabia", al-Bab, 05.03.2015, <http://al-bab.com/blog/2015/03/yemen-and-saudi-arabia#The Treaty of Taif, 1934> (30.10.2017)

³⁶⁵ Askar Halwan Al-Enazy "The International Boundary Treaty" (Treaty of Jeddah) Concluded between the Kingdom of Saudi Arabia and the Yemeni Republic on June 12, 2000", *The American Journal of International Law*, Vol. 96, No. 1, Jan., 2002, s.161.

³⁶⁶ Gerald De Gaury, *Faisal: King of Saudi Arabia*, London: Arthur Barker Limited, 1966, s.32.

³⁶⁷ John Duke Anthony, Whither Saudi Arabia –Yemeni Relations Interests and Implications for U.S. Policies", *U.S.-GCC Corporate Cooperation Commite*, No.3, Washington, 1999, s.18

etme konusunda “Sadabad Paktı”³⁶⁸ olarak bilinen bir pakt imzalamışlardır. Bu pakt yeni bağımsızlık elde eden devletlerin egemenliğinin tanınması ve bölgeye dış müdahalenin engellenmesi konusunda bir niyet beyanı taşımaktadır.

1938 yılında Suudi Arabistan’ın Bahreyn’e yakın bir şehri olan Dahran’da petrolün bulunması ile birlikte Suud ekonomisinde petrolün etkisi yavaş yavaş da olsa gözükmeye başlamıştır. Suudi Arabistan’ın yerel nüfusu petrol işlerinde çalışmak için sınırlı olması Suudi Arabistan’ın Yemen, İran ve Hindistan’dan işçi getirmesinin yolunu açmıştır. Suud yönetimi İran’ın Bahreyn’de hak iddiasından endişelendiğinden ve bu işçilerin Şii Bahreynlileri örgütlemesinden korktuğundan dolayı Hindistanlı işçiler daha çok tercih edilmiştir.³⁶⁹ Suudi Arabistan ve Yemen sınırının yeteri kadar coğrafi ve tarihsel gerçekliğe uygun çizilememesi ve ihtilafli alanların devam etmesi ile iki ülke arasında bölünen kabileler iki ülke arasında mal, silah ve diğer kaçakçılık işlerinde yoğun bir şekilde meşgul olmuşlardır.

2.2.5. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARININ İRAN’A ETKİSİ VE MONARŞİNİN TUTUMU

Şah, İran’ın kuruluş sürecinde tam bir bağımsız dış politika yürütmekten ziyade farklı olarak büyük güçler arasında denge politikasına dayanmayı tercih etmiştir. Özellikle İran’da bol miktarda petrolün bulunması sonrasında Şah kendi koltuğunu korumak için önce İngilizler daha sonrasında ise Amerikalılar ile ittifak kurmuştur.³⁷⁰ Fakat Şah, İngilizlere bu kadar bağımlı olmanın rasyonel olmadığını farkındaydı bundan dolayı 1930 sonrası Almanya’ya her konuda yakınlaşmayı çıkarları çerçevesinde tercih etmiştir. İran teknik açıdan Almanya’dan önemli derecede destek görmek ile birlikte bu yakın ilişkiler İngiltere ve Rusya’nın dikkatinden kaçmamıştır.³⁷¹ Şah’ın Almanya’ya

³⁶⁸ Saldırmazlık ve dostluk antlaşması olarak ifade edilebilecek olan Sadabad Paktı ile Türkiye, Irak, İran ve Afganistan’ın yer aldığı bir pakt oluşmuştur. İran’dan kaynaklanan Irak, Afganistan ve Türkiye sınır problemleri, Kürt aşiretlerinin ulusal sınırları aşan isyan hareketleri, ülkelerin bağımsızlıklarını vurgulama ihtiyacı hissetmeleri bu anlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. İtalyan faşist, SSCB komünist yayılmacılığı karşıtı olan bu pakt İngiltere ise dışarıdan desteklemektedir. Bknz: Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, *1923-1938 Ortadoğu’yla İlişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 19 b., Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss.365-367.

³⁶⁹ Owen, a.g.e., s.117.

³⁷⁰ Maalouf, a.g.e., s.82.

³⁷¹ Cleveland, a.g.e., s.214.

yaklaşmasında ve ilişkileri geliştirmesinde Şah'ın Farsların Ari Irk olduğu söylemi ve Alman üstün ulus söylemlerinin benzerliği önemli bir faktör olmuştur.

Almanya ise bu dönemde özellikle teknik alanda İran'a destek vermiştir. Ayrıca Almanya İran'a altyapı çalışmalarının güçlendirilmesi için mühendisler, eğitim sisteminde kalifiyeli bireylerin yetişmesi için danışmanlar göndermeyi de eksik etmemiştir. Almanya'nın İran'daki kendi istihbarat ajanları ve ordu içerisindeki subaylarının İranlı askerleri eğitmesi hem Rusya hem de İngiltere'yi oldukça rahatsız etmiştir.³⁷² Şah Hitler'in Avrupa'da güçlenmesinden ve etki alanını hızla geliştirmesinden rahatsız değildi. Özellikle Hitler'in faşist politikaları çerçevesinde İranlıların Aryan ırka ait olduğu söylemleri Şah'ın duymak istediği verilerdi. Şah aynı zamanda 1939 yılında diğer bir faşizan politikalar izleyen Japonya ile dostluk anlaşması imzalamış ve II. Dünya Savaşı'nda tarafsız olacağını fiilen göstermiştir.³⁷³ İran kamuoyu Almanya'ya daha sıcak bakmak ile birlikte 1939 yılında Sovyet-Alman antlaşmasının imzalanması ise İran'da derin kaygıya ve hayal kırıklığına sebep olmuştur. Almanya'nın Sovyetlere 1941'de Barbarossa harekâtını başlatması ise bu hayal kırıklığını gidermiştir.³⁷⁴

İngiltere ve ABD'nin Almanya'ya karşı Sovyet ordusuna desteklerini göndermek için en uygun bölgenin İran toprakları olması, Türkiye'nin tarafsız olduğundan dolayı boğazlardan geçişe izin vermemesi İran'ın stratejik önemini arttırmaktaydı. İran Ağustos 1941'de İngiltere ve Sovyetler tarafından işgal edilmiş ve İran'da Rıza Şah tahtından indirilip yerine oğlu Muhammed Rıza geçirilmiştir. Müttefik kuvvetler İran'daki yerel unsurların tepkisini çekmemek için Ocak 1942'de İran ile bir ittifak anlaşması imzalayarak kendilerini yabancı işgalci değil İran'ın müttefiki olarak göstermişlerdir.³⁷⁵ İran'ın işgal edilmesinin en önemli nedeni İran'ın Basra Körfezinde sahip olduğu jeopolitik konumu ve sahip olduğu petrol kaynaklarıydı. Sovyetler ve İngiltere, İran'ın başka bir ülke tarafından işgali söz konusu olduğunda bunun ulusal çıkarlarına çok büyük zarar verme ihtimali taşımasından dolayı İran'ı kendileri işgal etmiştir.³⁷⁶

³⁷² Steven R.Ward, *A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Washington: Georgetown University Press, 2009, ss.151-152.

³⁷³ Chris Paine and Erica Schoenberger, "Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954", *Middle East Research and Information Project*, No. 37, May, 1975, s.16.

³⁷⁴ Djalili and Kellner, *100 Soruda İran*, s.33.

³⁷⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.340.

³⁷⁶ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.423.

Muhammed Rıza Şah ise, Sovyet destekli Tudeh Partisine karşı denge oluşturmak ve kendi otoritesini sağlamlaştırmak için dini grupları kontrollü bir şekilde destekleyerek dindar insanların desteğini kazanmaya çalışmıştır.³⁷⁷ 1943 Tahran Konferansı, Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında imzalanmış İran'ın müttefik kuvvetler ile birlikte olduğu tescil edilmiştir. Buna karşı ise İngiltere ve Rusya İran'ın savaş esnasında uğradığı zararların giderileceği ve ülkenin işgaline son verileceğini taahhüt etmiştir. Pratikte uygulanması zor olan bu taahhütler neticesinde Soğuk Savaş'ın en önemli kırılım alanlarından birisi olan Almanya (Berlin) sorunu yanında İran (Tahran) sorununu ortaya çıkarmıştır.

II. Dünya Savaşından sonra tesis edilen Soğuk Savaş'ta Ortadoğu çok önemli dönüm noktaları yaşamıştır. Bölgedeki mevcut İngiliz-Fransız etkisi giderek azalırken ABD ve SSCB etkisi giderek artmıştır. Bu iki yeni süper gücün en önemli özellikleri manda ve sömürge karşıtlığı ve yoğun ideolojik politikalar takip etmek olmuştur. Bu süreç itibariyle bölge siyasi birlikleri birer bağımsız ve meşru devletlere dönüşüm göstermiştir.³⁷⁸ Sovyetlere denge oluşturmada ABD ve İngiltere, Şah'a destek verme karşılığında İran'da büyük nüfuz elde etmişlerdir. Bu da İran'ı sürekli dış desteği arayan bir ülke konumuna getirmiştir.³⁷⁹ Şah ise bir taraftan kendi gücünü tekrardan konsolide etmeye çalışırken diğer taraftan halkına bağımsız politikalar yürütebildiğini göstermek için yeni politikalar yürütmeye çalışmışsa da çok başarılı olamamıştır.

II. Dünya Savaşının ilk aşamalarında hem ittifak tarafı hem de mihver tarafı Suudi Arabistan'ı yanına çekmeye çalışsa da Abdülaziz ittifak devletleri lehine tarafsızlığını koruyabilmişti. Suudi Arabistan'ın tarafsız kalmasındaki en önemli etkenlerden biri zaten oldukça azalmış olan hac gelirlerinden ekonomik anlamda daha da çok etkilenmemek olmuştur. Bununla birlikte muhtemel bir Almanya veya İtalya saldırısına uğrama veya bu devletler tarafından işgal edilip petrol kaynaklarının kontrol edilmesi doğrudan ABD'yi endişelendirmiş ve Suudi Arabistan savaş boyunca ABD tarafından korunmuştur. Suudi-ABD yakınlaşmasının diğer bir önemli nedeni ise Suudi Arabistan'ın İngiltere'ye daha

³⁷⁷ Mojtaba Mahdavi, "Ayatollah Khomeini", *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, s.182.

³⁷⁸ Boulby, a.g.e., s.48.

³⁷⁹ Gündoğan, a.g.e., s.94.

şüphesi bakması olmuştur.³⁸⁰ Çünkü İngiltere'nin inşa ettiği Ürdün ve Irak monarşilerinin halihazırda Suudi Arabistan rejiminin meşruiyeti konusunda tereddütleri devam etmekteydi.

1942 yılına gelindiğinde ABD ve Suudi Arabistan birbirlerine yakınlaşma ihtiyacı duymuştur. Kral İbni Suud ve Faysal Washington'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Başkan Roosevelt ile görüşülmüştür. ABD tarafı aynı yıl hem iade-i ziyarette bulunmuş hem de General Roys'un komutanlığında Dahran'a askeri hava alanı inşa edilmeye başlanmıştır.³⁸¹ Roosevelt, Mayıs 1945'te, Kral Abdülaziz ile Kızıldeniz'deki ABD kruvazörü üzerinde şubat ayında bir araya gelerek ABD-Suudi ilişkilerini resmileştirmiştir. Roosevelt, ABD petrol çıkarlarının güvenliği karşılığında Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını destekleme sözü vermiştir.³⁸² ABD ve Suudi Arabistan'ın yakın ilişkiler kurmasındaki en önemli nedenler Suudi Arabistan'ın ispatlanmış petrol yatakları ve stratejik limanları olurken diğer taraftan Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını korumak amacıyla güçlü bir müttefike sahip olma isteği ve devlet inşa sürecinde çekilen ekonomik zorlukları azaltma arzusu olmuştur

1943 yılında İranlı Şii hacıların Kabe'ye ellerindeki çöpleri atma iddiası sonucu Suudi güvenlik görevlileri tarafından İranlı hacılar yakalanarak idam edilmiştir. 1929 yılından beri devam eden dostluk ilişkilerine zarar veren bu olay neticesinde gerginleşen ilişkiler, 1944 Mart ayında diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur. İran meseleyi kendisi açısından gurur ve prestij olarak algılamak Suudi Arabistan ise egemen devletin sorumluluğu olarak algılamıştır.³⁸³ Bununla birlikte kesilen diplomatik ilişkilerin hangi üçüncü ülkeler tarafından devam edeceği meselesi ortaya çıkmıştır. İran, Mısır'ın veya Irak'ın Suudi Arabistan diplomatik misyon kanallarının kendi ülkelerinin yarıda kalan işlerini temsil edeceği teklifini Suudi Arabistan çok hoş karşılamamış ve Mısır'ı kabul edebileceğini belirtmiştir. Bu kararı almasının en önemli nedeni Irak ve Suudi Arabistan arasında devam eden sınır sorunları olmaktadır. İran ise, Lübnan'ın diplomatik

³⁸⁰ Daniel Silverfarb "Britain, the United States, and the Security of the Saudi Arabian Oilfields in 1942", *The Historical Journal*, Vol. 26, No. 3, Sep., 1983, ss. 719-726

³⁸¹ Wynbrandt, a.g.e.,s.197.

³⁸² Keynough, a.g.e., s.58.

³⁸³ Saeed M. Badeeb, *Saudi-Iranian Relations: 1932-1982*, London: Centre For Arab And Iranian Studies And Echoes., 1993, ss:50-51. Aktaran Adel Altoraiifi, *Understanding The Role Of State Identity in Foreign Policy Decision-Making The Rise And Demise Of Saudi-Iranian Rapprochement (1997-2009)*, The London School Of Economics And Political Science, London, 2012, ss.99-100. (Basılmamış Doktora Tezi)

misyonları tarafından devam eden ilişkilerin takip edilmesi kararı alınmıştır. Ekim 1947’de her iki liderin de ilişkileri tekrar başlatmak amacıyla olumlu niyet beyan etmesi sonrasında tekrar diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir.³⁸⁴ İlişkilerin yeniden tesisinde Sovyetlerin sıcak sulara inme ihtimaline karşı Batı Bloğunun bölgesel ittifakı pekiştirme çabası büyük rol oynamıştır.

İran ve Suudi Arabistan I. Dünya Savaşının sonundan Soğuk Savaş’ın ilk yıllarına kadar bazı noktalarda benzer bazı noktalarda ise farklı devlet inşa süreçlerine yöneldikleri görülmüştür. Bunlar her iki devletin monarşilerinin meşruiyetlerini güçlendirmeye çalışmaları, dış güçler ile ilişkilerinde ihtiyatlı davranmaları, bir önceki monarşiden oldukça farklı siyaset yürütmeye çalışmalarıdır. Bununla birlikte Suudi Arabistan monarşisi kabile ve aşiretleri rahat yönetebilir bir hale getirirken İran monarşisi kendi topraklarında yaşayan kabile ve aşiretleri uzun yıllar sıkıntı yaşayacağı bir düşmana dönüştürmüştür. İran monarşisi toplumun üst kısmından devlet entegre sürecini başlatırken Suudi Arabistan ise toplumun en alt kesimi olan bedevileri devlete entegre etmeyi kısmen başaracaktır. Suudi Arabistan büyük güçler ile ilişkilerinde daha ihtiyatlı olurken İran bu güçleri birbirine karşı kullanmayı tercih ettiğini ve bunun 1941 yılında olduğu gibi bir taht değişikliğine sebep olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca İran bu süreçte yüzyıllardır temsilciliğini yaptığı Şii dini kimliği üçüncü plana atmıştır. Suudi Arabistan ise meşruiyetinin önemli bir kaynağını din daha doğrusu Vahhabi ekolünün topluma dayatılmasından kazanmıştır.

Suudi Arabistan 1945 yılında Ürdün’e karşı denge oluşturmak için Mısır ile ilişkilerini geliştirme ve Arap Ligi’ne katılma kararı almak ile birlikte bunu bazı şartlara bağlamıştır. Bunlardan en önemlileri; Suudi Arabistan’ın toprak bütünlüğünün garanti altına alınması, Lübnan, Irak ve Suriye’nin bağımsızlığının korunması gerektiği gibi koşullara bağlamıştır.³⁸⁵ Suudi Arabistan’ın komşu ülkeler ile ilişkilerini düzeltmek istemesinin en önemli nedeni hala Arap yarımadasında önemli etkisi olan ve Suudi Arabistan’ın da topraklarında talepleri devam eden Haşimi Hanedanlığına karşı bölgesel bir güç dengesi sağlama amacı olmuştur. Suudi Arabistan’ın Haşimi Hanedanlığı endişesi ilerleyen bölümlerde açıklanacağı gibi uzun yıllar devam etmiştir.

³⁸⁴ Badeeb, *a.g.e.*, s.51.

³⁸⁵ Vassiliev, *a.g.e.*, s.348

2.3. BÖLGESEL GELİŞMELERİN İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

2.3.1. SOĞUK SAVAŞIN İLK YILLARINDA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

II. Dünya Savaşının akabinde Sovyetler ve ABD önderliğindeki iki kutuplu Soğuk Savaş'ın en önemli mücadele alanlarından biri Ortadoğu olmuştur.³⁸⁶ George Kenan'ın Sovyetler Birliğini çevreleme politikasının kısa bir zaman içerisinde Amerikan hariciyesinde genel kabul görmesi ile birlikte Amerikan siyaset yapıcılarını Sovyetlerin Avrupa başta olmak üzere diğer önemli coğrafi nüfuz alanlarına yayılmasını önlemek adına ittifak ağlarını genişletmeye başlamışlardır.³⁸⁷ Özellikle Batı dünyası başta olmak üzere diğer büyük devletlerin petrolün gelecekteki ekonomik ve siyasi önemi ile birlikte diğer enerji kaynaklarının da teknolojinin geliştirilmesi ve kullanılması alanında oynayacağı eşsiz rolü anlaması devletlerin Ortadoğu bölgesine daha stratejik çıkarlar ile bakmalarına neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında İran ve Suudi Arabistan, önemli stratejik jeopolitik konumları ve enerji kaynakları nedeni ile bu konum ve kaynaklara ihtiyacı olan güçlü devletlerin dikkatini çekmiştir.

Sömürge altındaki birçok ülke II. Dünya savaşından sonra bağımsızlık kazanmıştır. Yeni kurulan birçok devletin inşa sürecinde nüfus açısından ülkede dominant olan etnik gruplar ülkenin idaresinde son söz sahibi olmuştur. Hegemon olan etnik gruplar hâkimiyet tesisini ülkenin merkezden uzak bölgelerine yaymaya çalıştığında diğer etnik gruplara karşı ya asimile veya sindirme politikaları uygulamıştır.³⁸⁸ Özellikle İran'da Farslar'ın kendilerini ana unsur olarak tanımlaması ile beraber, kültürel ve dilsel tek-tipleştirme politikaları İran'da uygulamaya başlatılmış oldu. Okullarda Azeri Türkleri başta olmak üzere Kürt, Arap ve Beluci çocuklarına da mecburi olarak Farsça eğitim verilmesi İran'da yaşayan Türkler başta olmak üzere diğer etnik unsurları oldukça

³⁸⁶ Hinnebusch, a.g.e., s.21.

³⁸⁷ Martin Griffiths and Terry O'Callaghan, *Al Maşim'al Asasiyyah fi Al Alaqat'ul Duwaliyya*, Dubai: Markaz'ul Khalij Al Baahus, 2002, ss.36-37.

³⁸⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s. 10.

rahatsız eden bir uygulama olmuştur.³⁸⁹ İran’da etnik gruplar Şah’ın Fars milliyetçiliği politikalarına kendi etnik kimliklerini siyasal açıdan güçlendirerek veya Şah’a karşı Sovyet yanlısı birtakım gruplar ile ittifak ilişkisi kurarak tepki göstermiştir.

Kasım 1945-Haziran 1946 arası dönemde Sovyetlerin Kuzey İran’dan asker çekme konusunda isteksizliği ve Azeriler ile Kürtlerin yaşadığı Mahabad bölgesinde kendisine yakın bazı ayrılıkçı hareketleri sahiplenmesi ile İran II. Dünya Savaşı’nın sonunda İngiltere-ABD ve Sovyetler arasında bazı anlaşmazlıkların ve çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur.³⁹⁰ Şah, Sovyetlerin İran’dan çekilmesine karşılık imtiyazlı petrol önermiş fakat bu teklif halkın İran Şah’ına karşı büyük bir tepki göstermesine ve halkın Şah’ı zayıf görmesine neden olmuştur. Moskova ise bu teklifi kabul etmemiştir. İran’ın kuzeyine gözünü diken Moskova yönetimine karşılık ABD, İngiltere’nin yanında durarak BM’de İran’ın toprak bütünlüğünü desteklemiş ve Sovyetlerin İran topraklarından çekilmemesi durumunda güç kullanacaklarını ifade etmiştir.³⁹¹ İran ve Almanya topraklarındaki işgalin sonlandırılması ve yabancı askerlerin çekilmemesi hadisesi uluslararası politikayı benzersiz bir biçimde şekillendirecek olan Soğuk Savaş döneminin başlamasına neden olmuş ve bu kurulan yeni olgu yarım asra yakın bir süre önemini korumuştur.

Sovyetler, Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında İran üzerinden Ortadoğu petrolü ve Körfez’e ulaşmaya çalışırken; Türkiye üzerinden boğazlar, Ege Denizi ve Akdeniz’e; Yunanistan üzerinden ise Doğu Akdeniz’e etkinlik oluşturma çabasına girişmişlerdir. Bu bölgeler her ne kadar İngilizlerin II. Dünya Savaşı öncesi oldukça güçlü olduğu alanlar olsa da İngiltere’nin şu an bu bölgeleri koruyacak askeri ve ekonomik güce sahip olduğu anlamına gelmemektedir.³⁹² II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş konjonktüründe ise İngiltere-Rusya arasındaki rekabet yerini giderek ABD ve SSCB arasında nüfuz mücadelesine bırakmıştır.³⁹³ İngiltere ve ABD arasındaki bu rol

³⁸⁹ Ahmed Eşref, “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.113.

³⁹⁰ Gary R. Hess, “The Iranian Crisis of 1945-1946 and the Cold War”, *Political Science Quarterly*, Vol. 89, No. 1, Mar., 1974, s.117.

³⁹¹ Steven W.Hook ve John Spainer, *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*, çev. Özge Z. Tanırlı, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2014, s.35.; Geoffrey Roberts, “Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943–8”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 46, No. 1, January 2011, ss: 66-67

³⁹² Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.396.

³⁹³ Dabashi, a.g.e., s.129.

değişiminin en büyük nedeni İngiltere'nin körfezi ve Batılı müttefiklerinin çıkarlarını bölgede koruyacak güce sahip olmamasıdır. İngiltere İran'da etkili bir güç olmak ile birlikte Sovyetlerin nüfuz çabalarına karşı yeteri kadar güçlü olmaması ABD'nin bölgeye doğrudan müdahale etmesini ve bölgede giderek güçlenmesini sağlamıştır.³⁹⁴

ABD'nin Soğuk Savaşın ilk yıllarındaki İran politikasında öncelikli hususlar Sovyetlerin İran'a nüfuzunun engellenmesi ve İran petrolünün Washington kontrolünde Batı bloğu ülkelerine kolay bir şekilde ulaştırılması olmuştur. Washington bu amaçla İran'a ekonomi ve savunma alanında birçok uzman personelini göndermiş ve İran'daki altyapı çalışmalarına destek vermiştir.³⁹⁵ Sovyetler karşısında daha güçlü bir İran görmek isteyen İngiltere ve Amerika, Şah'ın kendi iktidarını sağlamlaştıracağını düşündüğü politikalarını desteklemiştir. 1946 yılında işgal kuvvetlerinin İran'dan ayrılması ile birlikte Şah iç politikaya yoğunluk vermeye başlamıştır. Özellikle Azerbaycan eyaletinde kısmen özerk olan Türklere yönelerek muhtemel Sovyet etkisine girme ihtimaline karşı özerk Azerbaycan'a son vermiştir.³⁹⁶ Mahabad'da kurulan Kürt devleti de aynı yıl Şah'tan payına düşen hissesini almış ve Şah'ın ordusu tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Şubat 1945'te Yalta Konferansı sonrasında ABD Başkanı Roosevelt ve Kral Abdülaziz görüşmesi Suudi Arabistan ve ABD ilişkilerinin en önemli dönüm noktası olmakla birlikte ABD petrol şirketlerinin Suudi Arabistan'daki ayrıcalıklı konumunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Kral Abdülaziz, İngilizler dahil Avrupalı güçlere güvenmediğinden Amerikalıların bölgede sömürü geçmişi olmadığından Washington'a yakın olmayı tercih etmiştir.³⁹⁷ Kral Abdülaziz, Soğuk Savaşın ilk yıllarında Sovyetlerden coğrafi olarak uzaklığı nedeni ile kendisini güvende hissetmiştir. Fakat ilerleyen zaman içerisinde Sovyetlerin sıcak denizlere inme politikası ve dünyanın birçok yerindeki sol hareketleri desteklemesi Suudi rejiminin kendini tedirgin hissetmesine neden olacaktır.

³⁹⁴ Charles Kupchan, *The Persian Gulf and the West: The Dilemmas of Security*, New York: Routledge, 1987, s.10.

³⁹⁵ Roland Popp, "An Application of Modernization Theory During the Cold War? The Case of Pahlavi Iran", *The International History Review*, Vol:3, No:1, 2011, s.80.

³⁹⁶ Erdoğan, a.g.e., ss.161-162.

³⁹⁷ Chad Parker, *Making the Desert Modern: Americans, Arabs, and Oil on the Saudi Frontier, 1933-1973*, Boston: University of Massachusetts Press, 2015, s.18.

1947 yılında ABD Başkanı Truman Sovyetlerin Türkiye ve Yunanistan üzerinde Ortadoğu'ya yönelme eğiliminde olduğunu fark etmiş ve kendi ismi ile anılacak Truman Doktrinini Kongreye açıklamıştır. Buna göre özgür ulusların iç (Yunanistan'daki sol gruplar) ve dış (Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi) baskılara karşı ABD tarafından ekonomik açıdan desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yardımlar Türkiye ve Yunanistan ile sınırlı kalmamıştır. Truman Doktrini çerçevesinde Körfez güvenliğinin güçlendirilmesi açısından Suudi Arabistan'a askeri bir üs ve Bahreyn'e yeni bir liman inşa edilmiştir.³⁹⁸ Suudi Arabistan'ın ABD'nin kendi topraklarında üs kurmasına izin vermesine iten nedenler Sovyet tehdidinin yanında İngiltere'ye oldukça yakın ilişkilere sahip olması, ayrıca Irak ve Ürdün Haşimi krallıklarından duyulan güvenlik endişeleridir.³⁹⁹ Suudi Arabistan kendi monarşisini daha güvenli bir şekilde devam ettirmek ve yerli rakiplerine karşı uluslararası destek kazanmak amacı ile Amerika ile ilişkilerinin gelişmesine önem göstermiştir. Muhammed Rıza Şah da kendi toprak bütünlüğünü korumak ve etnik milliyetçi ve sol akımlara karşı daha güçlü olmak için Amerika ve Batı ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır.

2.3.2. FİLİSTİN SORUNUNA YÖNELİK İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN MONARŞİLERİNİN TUTUMU

I. Dünya Savaşının sonuna kadar Filistin nüfusunun %90'ı Müslüman olan Araplardan oluşmuştur. Yahudiler Filistin'de yaşayan Hıristiyanlar ile birlikte azınlık nüfusuna sahip olmuştur. Yahudiler, dini ve tarihi açıdan Kudüs'ü kendileri için ana vatan olduğunu iddia etmektedir. 1930'lu yıllarda Hitlerin Avrupalı Yahudilere karşı uyguladığı kitlesel katliamlar neticesinde Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan birçok Yahudi, Filistin topraklarına yerleşmeye başlamışlardır.⁴⁰⁰ Yahudilerin Filistin'de giderek çoğalması ve bölgenin yerli unsurları olan Müslümanlara karşı baskı ve şiddet uygulamaları neticesinde Filistin topraklarında Arap-Yahudi çatışmaları başlamıştır. Günümüze kadar güçlü bir şekilde devam eden Filistin sorunu her dönem gerek İran gerekse Suudi Arabistan açısından ilgi ile takip edilmiştir.

³⁹⁸ Kupchan, a.g.e., ss.13-14.

³⁹⁹ Josh Pollack, *Saudi Arabia and the United States, 1931- 2002, Middle East Review of International Affairs*, Vol. 6, No. 3, September, 2002, s.79-80.

⁴⁰⁰ Wynbrandt, a.g.e., ss.201-202.

1922 yılında Milletler Cemiyeti, Filistin'i İngiliz yönetimine vermiştir. 1922 yılından I. Arap –İsrail Savaşına kadar Filistinli ve diğer Araplar ile Yahudiler ve en büyük destekçileri olan İngiliz askerleri arasında çatışmalar sürmüştür. 1944'te Mısır'ın İskenderiye şehrinde Arap Ligi kurulmuş ve Filistin sorununa yönelik ortak politikalar benimsenmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Ürdün Kralı Hüseyin iki devletli çözüme sıcak bakarak Arap Filistin topraklarını kendi topraklarına katmayı istemişti. Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkeleri ise bu fikre katılmamışlardır.⁴⁰¹ Buna benzer şekilde Arap devletlerinin Filistin sorununun çözümüne yönelik kendi öncelikleri ve aralarındaki rekabet nedeni ile ortak politika ortaya koyamamaları Arap devletlerinin günümüze kadar devam edecek kronik sorunları ortaya çıkaracaktır.

Filistinli Araplar ve Filistin'e göç eden Yahudiler arasında bağımsız bir Arap devleti ve Yahudi devleti etrafında dönen tartışmalara bir çözüm bulamayan İngiltere, 2 Nisan 1947'de Filistin meselesini BM Genel Kuruluna taşımıştır. 7 Temmuz 1947'de Suudi Arabistan, Filistin'deki mandanın sona ermesi ve bağımsız bir Arap Filistin devletinin kurulmasınının BM Genel Kurulunda görüşülmesini talep etmiştir. Hindistan ve Yugoslavya ise Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilen, başkenti Kudüs olan bağımsız federal bir Filistin devleti kurulması fikrine sahiplerdi. İran ise, Filistin'in taksim edilmesi durumunda bölgedeki şiddet, bölünme ve istikrarsızlığın daha da artacağını düşünmekteydi.⁴⁰²

29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulunun aldığı 181-A sayılı karar ile Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında bölüştürülmesi kararı verilmiştir. İngiltere'nin ilgili karar doğrultusunda birliklerini çekmeye başlaması ile Yahudiler kendilerine verilen toprakları kontrol etmeye başlamış, Araplar ise bu kontrole engel olmak için Yahudiler ile çatışmaya başlamıştır. BM'nin bu kararı hem İran hem de Suudi Arabistan'ın tepkilerine neden olmuştur.⁴⁰³ İngiltere'nin 15 Mayıs 1948'de Filistin'deki güçlerinin tamamını çekeceğini bildirmesi taraflar arasındaki çatışmanın şiddetini arttırmıştır. Yahudilerin bağımsız İsrail devletini İngilizlerin çekilme süresi dolmadan kısa bir süre önce ilan

⁴⁰¹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, 4b., İstanbul: Kronik Kitap, 2017, s.78.

⁴⁰² Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, London: Yale University Press, 2007, s.20.

⁴⁰³ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.90-95.

etmeleri ve hemen sonrasında ABD'nin ve birkaç gün sonra Sovyetlerin bu devleti tanınması neticesinde I. Arap-İsrail Savaşı resmen başlamıştır.

Suudi Arabistan günümüze kadar İsrail ile resmi anlamda ekonomik, siyasi ve diplomatik ilişki tesis etmemiştir.⁴⁰⁴ 1948 yılında I. Arap-İsrail Savaşının başlaması ile birlikte Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, Ürdün, Irak ve Lübnan İsrail'e karşı savaş ilan etmişlerdir. Arap devletlerinin İsrail'i hedef alması Yahudiler ve Filistinli Müslümanlar arasındaki anlaşmazlığı iki egemen devlet arasındaki mücadeleye taşımıştır. Bu da dünya kamuoyunun Filistin sorununa bakışının Arap-İsrail anlaşmazlığı algısına kaymasına neden olmuştur.⁴⁰⁵ Yahudilerin Arap devletleri tarafından düşman ilan edilmesi Yahudilerin Batı Dünyası tarafından daha da güçlü bir şekilde ekonomik, askeri ve diplomatik aygıtlar ile desteklenmesini netice vermiştir.

Truman'ın Yahudileri desteklemesi ve İsrail'i bağımsız bir devlet olarak tanınması Amerika'nın Suudi Arabistan ile ilişkilerinde anlaşmazlık oluşturmuştur. Kral Abdülaziz, birçok kez medya karşısında Amerikalıların Siyonistleri desteklemesini ağır bir şekilde eleştirse de ABD ve Suudi Arabistan ilişkilerinin Filistin sorunu bağlamında tehlikeli bir tarafa çekilmemesi gerektiğinin de farkında olmuştur.⁴⁰⁶ Bununla birlikte Kral Abdülaziz, ilke olarak Arap topraklarında bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmıştır. Amerika'nın Filistin bölgesine yerleşen Yahudileri desteklemesi ve buraya gelmelerini kolaylaştırmasını Abdülaziz hoş karşılamamış ve buna karşı ABD'nin sahip olduğu Aramco imtiyazını kullanmaya çalışmışsa da Amerikan politikası karşısında önemli bir netice elde edememiştir.⁴⁰⁷ Amerika'nın İsrail'e destek vermesinin altında yatan teorik bazı nedenler bulunduğu iddia edilmektedir. Bunlar; İsrail'in etrafının düşman devletler ile çevrili bir devlet olması, demokrasi ile yönetilebilen bir ülke olması, Yahudi halkının geçmişte yaşamış olduğu travmalara karşı bir mükafatlandırma ve İsrail'in politikalarının İsrail'e düşman olan devletlerinkinden ahlaki açıdan daha üstün olduğu iddialarıdır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Rene Rieger, "Saudi Arabia' Relations With Israel and Palestine", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed. Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.150.

⁴⁰⁵ Gelvin, a.g.e., s.259.

⁴⁰⁶ Maurice Jr. Labelle, "The Only Thorn": Early Saudi-American Relations and the Question of Palestine, 1945-1949", *The Journal of The Society for Historians of American Foreign Relations*, Vol.35, No.2, 2011, s.257.

⁴⁰⁷ Pollack, a.g.e., s.81.

⁴⁰⁸ Stephen M.Walt ve John Mearsheimer, *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası*, İstanbul: Zodyak Yayınları, 2014, s.20.

ABD ve Batılı ülkelerin bu iddiaları geçmişte olduğu gibi bugün de birçok devlet ve insan tarafından sorgulanmakta ve eleştirilmektedir.

Suudi Arabistan'da 1947 yılında krallık için başka bir tehdit unsuru ortaya çıkmıştır. Ürdün Kralı Haşimi Abdullah'ın Arapları bir devlet çatısında toplayacak ülkelere sahip olmasıdır. Çünkü Abdullah mensubu olduğu Haşimi kabilesinin Peygamber'in soyundan olması nedeni ile Arapların önemli bir çoğunluğunu kendisine tabi kılma potansiyeline sahip olmasıdır. Kral Abdullah'ın Arapların toplu halde yenik çıktığı I. Arap-İsrail Savaşı sonunda Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü kendi sınırlarına eklemesi ise Suudi Arabistan'ın güçlü protestosuna neden olmuş ve Ürdün revizyonist olmakla suçlanmıştır. 1951 yılında Kral Abdullah'ın bir suikast neticesinde öldürülmesi ve tahta torunu Hüseyin'in geçmesi ile Suudi Arabistan rahat nefes almaya başlamıştır.⁴⁰⁹ Suudi Arabistan'ın Filistin meselesinde ABD ve İsrail karşıtı bir dil kullanmasının Müslüman ülkelerden gelebilecek tepkinin yanında en büyük nedeni Ürdün'ün taksim planından yararlanarak kendi sınırlarını Suudi Arabistan'ın çıkarları aleyhine genişletmek istemesi olmuştur.

İsrail, I. Arap-İsrail Savaşından sonra Arap komşuları ile anlaşamayacağını farkındaydı. Bundan dolayı İsrail Başbakanı Ben Gurion bölgede Arap olmayan ülkeler ile ilişkilerini geliştirerek izole edilmişlikten kurtulmak istemiştir. İran, İsrail'in varlığına karşı takındığı muhalefete rağmen 1950 yılında de facto şekilde tanıyarak ilişkiler tesis etmiştir.⁴¹⁰ Şah, Arap ve Müslüman ülkelerin tepkisini çekmemek için resmi bir şekilde İsrail'i tanımasa da İsrail'i geleneksel rakipleri olan Araplara karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Ayrıca 1941 Darbesi sonrası tahta çıkan yeni Şah için İsrail, İran'ın uluslararası toplum tarafından tanınırlığının artması ve Sovyetlere karşı daha güçlü bir şekilde Amerikan desteğini alması için de büyük fırsat olmuştur. Bu nedenledir ki Şah uzun yıllar İsrail ile yürüttüğü örtülü ilişkilerinden oldukça yararlanmıştır.

2.3.3. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN REJİMLERİNE YÖNELİK TEHDİDİ

⁴⁰⁹ Wynbrandt, a.g.e., s.205.

⁴¹⁰ Dalia Dassa Kaye, Alireza Nader and Parisa Roshan, "A Brief History of Israeli-Iranian Cooperation and Confrontation" *RAND Corporation*, 2011, s.10.

I. Arap-İsrail savaşında ordu içerisinde karizması yükselen Nasır'ın, savaşın kaybedilmesi ve Mısır Başbakanı Nahhas'ın Kral Faruk tarafından görevinden alınması ve yerine atanan başbakanın istifası ile eline büyük bir fırsat geçmiş, Mısır'ın istikrarını sağlama adına 22-23 Temmuz 1952 gecesi ordu içerisindeki kendi ideolojisine yakın olan arkadaşları ile birlikte darbe yapmıştır.⁴¹¹ Nasır, kısa bir süre sonra krallığı ortadan kaldırarak cumhuriyet ilan etmiş ve kendisini de Mısır'ın cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir. Batı dünyasına karşı çok sert söylemler kullanan Nasır, bütün Arapların birleşmesi gerektiği ve monarşilerin ortadan kaldırılması gerektiği fikrini savunmuştur. Komşu ülkeler, özellikle Monarşi ile yönetilen Arap devletleri ve kendi nüfusları içerisinde Arap azınlık barındıran ülkeler, Nasır'ın fikirlerinin muhatap bulmasından endişe etmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Arap milliyetçilerinin çoğunluğu Batılı standartlarda eğitim almış ve Batı'nın modern siyasi sistemlerinden etkilenen kişiler olmuştur. Bu dönem Arap milliyetçileri için İslam; bireysel ve sosyal hayata düzen getiren uygulamalardan ziyade ulusal bir din ve kültürel mirasın önemli bir parçası olarak kullanılmıştır.⁴¹² 1952 yılında Nasır'ın Kral Faruk Hanedanlığını ortadan kaldırması sonrası oluşturduğu Sosyalist Arap Milliyetçisi rejimi İran ve Suudi Arabistan'ın Mısır'a karşı ortak yakın politikalar izlenmesine neden olmuştur. Nasır'ın Sovyetlere yakınlaşması Kral Abdülaziz'in gözünde Şah'ı daha fazla iş birliği yapılabilecek bir dost haline getirmiştir.⁴¹³

Şah, Nasır'ın emperyalist olarak tanımladığı ABD ve İsrail ile yakın politikalara sahip olduğundan Nasır'a karşı bölgesel bir rakip olmuştur. Bununla birlikte İran'ın Huzistan bölgesinde yaşayan Arapların, Pehlevi rejiminin aleyhine Arap milliyetçiliğine yönelme ihtimali Şah'ı oldukça tedirgin etmiştir. Şah, Nasır'ı dengelemek için hem İsrail ile olan ilişkileri geliştirmiş hem de Nasır karşıtı bölge ülkelerine yakınlaşmayı tercih etmiştir. Gerek İran gerekse Suudi Arabistan'da Nasır'ın fikirlerinin giderek yayılması ve Arap Milliyetçisi muhalefetin giderek iki devletin rejimlerine yönelik tehdit oluşturması Nasır'dan endişelenmelerinin ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

⁴¹¹ Davut Dursun, "Cemal Abdülnasır", *DİA*, C.VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 297.

⁴¹² İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, 2b., İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s.32.

⁴¹³ Keynoush, a.g.e., s.66.

Aramco şirketi, 1950li yılların başında Suudi Arabistan'daki yerel işçilerin bir kısmını eğitim amacıyla Mısır ve Lübnan'a göndermiştir. Bu işçiler Suudi Arabistan'a geri döndüğünde şirketlerde yüksek mevki kazanmak ile birlikte ekonomik açıdan durumları çok fazla değişmemiştir. Petrol şirketinde çalışan işçiler 1953'te Kral Abdülaziz'in ölümünden kısa bir süre önce beyanatta bulunmuş ve çalışma şartları ve ücretlendirilmelerinde değişiklikler talep etmişlerdir. Suud hükümetinin bu talepleri dinlememesi sonucu büyük bir grev ile birlikte bölgede şiddet olayları yaşanmıştır. İki hafta süren bu olayların Suudi Arabistan'a ciddi etkileri olmuştur. Suud rejimi olayların Mısır kaynaklı olduğunu düşünmüş ve eğitim için yurtdışına giden Suud vatandaşları da dâhil olmak üzere sınırlama getirmiştir.⁴¹⁴

Nasır'ın Arap milliyetçisine dayalı politikaları, Suudi Arabistan'ın monarşi temelli rejimini tehdit ettiği gibi İran'ın da bölgede büyük bir Arap nüfusu içerisinde güç kaybetmesine sebep olacağından Arap milliyetçiliğinin karşısında Suudi Arabistan ile İran'ın ortak politika izlemelerini kolaylaştırmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte İran ve Suudi Arabistan arasındaki mevcut diplomatik ilişkiler küresel ve bölgesel gelişmelerin de yardımı ile güvenlik ve enerji boyutundan farklı gelişmelere de evrildiği söylenebilir. Gerek Şah Muhammed Rıza gerekse Kral Suud gelişen ikili ilişkilere yönelik daha hassas politikalar izlemeye çalışmıştır. Suudi Arabistan'ın Arap milliyetçiliğine karşı rejimini koruma telaşı, İran'ın ise kendi sınırları içerisinde yaşayan Arapları etnik anlamda kendisine karşı bir tehdide dönüştürmeme çabaları Nasır'a karşı İran-Suud ittifakının kökenini oluşturmuştur.

2.3.4. İRAN'DA PETROLÜN MİLLİLEŞTİRİLMESİ GİRİŞİMİ VE MUSADDIK DARBESİNİN İRAN TOPLUMUNA ETKİSİ

İran'da asil bir aileye mensup olan Muhammed Musaddık, 1943 yılında milletvekili seçilmiştir. 1949 yılında birbirinden oldukça farklı görüşte olan parti ve grupları Şah'ın otoritesinin sınırlandırılması ve İran egemenliğinin korunması konusunda Ulusal Cephe adı altında birleştirmeyi başarmıştır. Musaddık ve Ulusal Cephesi Anglo İran Petrol Şirketinin petrol gelirlerinden İran'ın yararlanması için 1949 yılındaki yapmış

⁴¹⁴ Commins, a.g.e., s.109.

olduğu değişikliği az bulmuş ve Suudi Arabistan gibi en az %50-%50 oranında olmasını talep etmiştir.⁴¹⁵ 1951 yılına gelindiğinde Şah, içeride Fedayan-ı İslam, Tudeh ve Musaddık'ın ulusal cephesi ile ayrı ayrı sorunlar yaşarken dışarıda ise İngiltere ile AIOC'nin hisselerinin paylaşımı konusunda tartışma devam etmekteydi.⁴¹⁶

20 Mart 1951 tarihinde İran Meclisi İran petrollerinin millileştirmesi için bir kanun tasarısı geçirmiş ve Musaddık'ı ani birşekilde İran'ın başbakanı olarak seçmiştir. Musaddık'ın gayretleri neticesinde Şah istemeyerek de olsa Mayıs ayında İran petrollerinin millileştirilmesine yönelik kanunu onaylamak zorunda kalmıştır.⁴¹⁷ Musaddık'ın millileştirme kararından dönmemesi ve İngiltere ile artan sürtüşmenin giderek sertleşmesi iki ülkenin ilişkilerini zedelemiştir. İngiltere, İran petrolünün dünya piyasalarında satılmaması için ambargo uygulamış, petrol gemilerine el koymuş ve deniz kuvvetlerini körfeze konuşlandırmıştı. Ayrıca BMGK'ye İran'ı şikâyet etmişse de bir sonuç alamamıştır.⁴¹⁸

İran petrolü, İngiliz buharlı gemilerinin I. ve II. Dünya Savaşlarında kıtalar arası seyrini sağlamıştır. Ayrıca savaş yıllarından sonra Avrupa kıtasının petrol ihtiyacının %90'lık bir kesimini tek başına sağlamıştır. Irak sınırındaki Abadan'a Anglo-İran Petrol Şirketi'nin (AIOC) inşa edilen petrol rafinerisi 1980 yılına kadar dünyanın en büyük petrol rafinerisi olarak çalışmıştır.⁴¹⁹ Bununla birlikte Savaş sonrası Batı ve Uzak Doğu sanayisi için İran'dan gelen petrolerin stratejik önemi oldukça fazla olmuştur. Ayrıca İran gibi bir ülkenin Sovyetlere yaklaşması durumunda bu kaynaklardan mahrum kalma endişesi Batılı devletlerin gerektiğinde İran'a karşı çok sert politikaları da uygulayabileceklerini göstermiştir.

Musaddık 1949 yılından itibaren önemli oranda din adamlarının desteğini almak ile birlikte Sovyet destekli Tudeh Partisi'nin de Ulusal Cepheyi desteklemesi din adamlarını yavaş yavaş Musaddık'tan uzaklaştırmıştır. ABD ve İngilizler ise Musaddık'ın bu derece Sovyetler ve yerli milliyetçiler tarafından desteklenmesini kendi

⁴¹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.428-431.

⁴¹⁶ Keynoush, a.g.e., s.60.

⁴¹⁷ Brent E. Sasley, "Iran", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed.Barry Rubin, London: M.E.Sharpe, 2012, s.78.

⁴¹⁸ Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s. 268.

⁴¹⁹ Farndon, a.g.e., s.95.

çıkarları açısından hiç hoş karşılamamıştır. ⁴²⁰ Musaddık İran petrollerinin millileştirilmesi ile birlikte bir takım kalkınma projelerine yönelmiştir. İlerleyen dönemlerde petrol ambargosu ve enflasyonun yükselmesi ile birlikte planlanan projeler hayata geçirilememiş ve süreç Musaddık'ın aleyhine dönmeye başlamıştır. Özellikle komünist Tudeh Partisinin bozulan İran ekonomisi ve artan işçi grevleriyle birlikte Ulusal Cephe aleyhine dönmesi ve Musaddık'ı ağır bir şekilde eleştirmesi, ardından muhafazakâr kesimin aynı şekilde Musaddık'ın politikalarını dini bakımdan sorgulaması ülke çapında protesto ve grevlere neden olmuştur. Tudeh'in güçlenmesini Moskova etkisi olarak gören İngiltere ve Amerika yanlısı subaylar Musaddık'ı devirmek için elverişli bir bahane bulmuşlardır.⁴²¹

Bu dönemde Musaddık aleyhine gerek İran gerekse uluslararası kamuoyunda yoğun bir şekilde propaganda yapılarak kendisi hakkında komünist, Yahudi, Bahai, diktatör ve aşırı dinci gibi birbirlerinden oldukça farklı dezenformasyonlarda bulunulmuştur. İran ayrıca İngiltere ve Amerika tarafından ekonomik ambargolar ile terbiye edilmeye çalışılarak Musaddık'ın yönetimi yıpratılmaya çalışılmıştır. ⁴²² İngiltere'nin İran'daki petrol imtiyazını kaybetme endişesi nedeni ile Musaddık'a oldukça kızan Londra yönetimi ile birlikte Şah'ın İran siyasetinden pasifize edilerek muhtemel sonuçları itibari ile Sovyetler tarafından desteklenecek Musaddık ve İran hükümeti Amerika'nın da Musaddık'tan rahatsız olmasını sağlamıştır.⁴²³

Amerika'nın İngiltere ile birlikte 16 Ağustos ve 19 Ağustos 1953 tarihinde Ajax operasyonunu düzenlemesi Sovyet tehdidinin İran üzerindeki etkisini sonlandırmıştır. Ayrıca, Batı Avrupa ve Uzak Doğu'daki müttefiklerine enerjinin kesintisiz ulaşması garantiye alınmıştır. Bu darbe ABD'nin Ortadoğu enerji kaynaklarının sahipleri olan ülkelerin millileştirme girişimlerine karşı da bölge ülkelerine bir uyarı mesajı niteliği de taşımaktadır. Öyleki bu süreçte bölge enerji kaynaklarında geniş hisseleri bulunan petrol şirketleri bundan büyük endişeye kapılmıştır. Sovyetlerin sıcak denizlere inmedeki önemli bir jeopolitik bariyeri olan İran'ın, Batı Bloğu adına sorun teşkil etmesini önlemek adına yapılan bu darbe aynı zamanda da Arapların demografik anlamda yoğun bir şekilde

⁴²⁰ Lee, a.g.e., s.177.

⁴²¹ Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, ss.271-277.

⁴²² Hakkı Uygur, "1953 Darbesi ve Hatırlattıkları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt:8, Sayı:76, Eylül-Ekim 2016, s.16.

⁴²³ Roosevelt, a.g.e.,s.13.

yaşadıkları coğrafyada yerel destek bulmak isteyen İsrail için de oldukça önem arz etmiş ve darbe desteklenmiştir.

İngiltere ve Amerika'nın da destek verdiği darbe ile tekrar yönetime gelen Şah Muhammed Rıza ise İngilizlere ve Amerikalılara yakın, Sovyetlere uzak politikalar uygulamaya yeniden ve daha güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bu amaç ile askeri ittifaklar geliştirmek isteyen Şah, İngiltere'nin de içinde bulunduğu Bağdat Paketi'ne katılmıştır.⁴²⁴ İran'ın komşusu olan ve petrol ihraç eden diğer devletler İran'ı bu durumda yalnız bırakmıştır. İngiltere'nin baskısı ile Kuveyt ve Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Körfez ülkeleri üretim oranlarını yükselterek İran'dan kaynaklanan kayıplar giderilmiş ve Musaddık'ın devrilme süreci daha da hızlandırılmıştır.⁴²⁵ Musaddık'ın İran petrolünü millileştirme politikaları ve Nasır'ın milliyetçilik ve Batı karşıtlığı fikirleri güçlü bir şekilde Ortadoğu'da taraftar bulmuştur. İran ve Mısır'ın yanında birçok bölge devletinde Batı karşıtlığı bu olaylar sonrasında daha da yükselişe geçmiştir.

Ulusların tarihlerinde yaşanan ve bütün fertler tarafından hatırlanan tarihsel olaylar ulusların sinir uçlarını harekete geçirmektedir. Uluslar bu hatırlama ve hatıralar ile birlikte kimliklerine dair güçlü bilinç kazanırlar. İranlılar da bu gibi acı olayların hatırlanması ile kimliklerini ve ülkelerinin tarihlerini ulusal bilinçleri altında korumuşlardır.⁴²⁶ Millileştirme ve sonrasında gelen darbe İran halkı tarafından unutulmayacak bir anı olarak kalacak, İran Devrimi'nde ve sonrasında toplumun belirli bir kesimi tarafından devamlı tartışılacak ve gündeme getirilecekti. Devrim sonrası anti Amerikan ve anti Batıcılığı arttırmak için de kullanılacak olan bu darbeye aynı zamanda İran İslam Devrimi sürecine giden yolda toplumun ödediği bedelleri devrim hanesine kaydederek İran halkının anti Batıcılığa karşı sempati duyması ve devrim değerlerine inanması sağlanmıştır.

Ortadoğunun birçok ülkesinde (Mısır, Yemen, Irak ve Ürdün) giderek hızlı bir şekilde artan Sovyet etkisini azaltmak için Amerika, 1953 yılında Suudi Arabistan'la Askeri Eğitim Görevi isimli proje ile Suudlu güvenlik kuvvetlerini eğitmeye

⁴²⁴ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "1946-1960 İran'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 19 b., Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.651.

⁴²⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.433.

⁴²⁶ Cihangir Moini Alemdari, "İran'da Kimlik, Tarih ve Anlatı", *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedî, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.16.

başlamıştır.⁴²⁷ 1953 yılında Abdülaziz el Suud'un ölümü sonrasında Suud bin Abdülaziz babasının vasiyeti üzerine Suudi Arabistan'ın Kralı, kardeşi Faysal bin Abdülaziz ise veliaht (aynı zamanda iç işleri ve dış işleri bakanı) olarak tayin edilmiştir. Kral Suud, Mart 1954'deki konuşmasında Meclis-i Vüzera (Bakanlar Kurulu) tanıdığını, babasından devir aldığı prensipler ve geleneklere bağlı kalarak ülkeyi yöneteceğini ve anti-siyonist politikasını sürdüreceğini dile getirmiştir.⁴²⁸

Kral Suud dönemi aynı zamanda Suudi Arabistan devletinin resmi inşa dönemlerinden birini oluşturmaktadır. Kurumsal devlet yapısı ve kimliğine sahip olmayan Suudi Arabistan, Kral Suud'un tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Eğitim, Ziraat, Petrol ve Hac Bakanlıkları gibi birçok önemli yeni bakanlık ve teşkilat kurmuştur. İran'da ise Şah, Musaddık'ın baskılarına dayanamayıp ülkeyi terk etmiş ve ABD-İngiliz darbesi ile Musaddık'ın devrilmesinden sonra tekrar İran'a dönmüştür. Şah, 1953 sonrası otoritesini tesis etmek ve muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla oldukça sert politikalar uygulamaya başlamıştır. Dış politikada ise kendisinin yıkılan imajını inşa etmek ve güvenilir bir müttefik olduğunu göstermek amacıyla ABD ve İngiltere ekseninde politikalar yürütmeye devam edecektir.

I. ve II. Dünya Savaşında Sovyetleri kontrol altında tutmak için İngiltere öncülüğünde müttefik politikalar geliştirilmiş, 1945 yılından sonra Doğu Avrupa ve Ortadoğu'da artan Sovyet etkisini dizginlemek için ilk adımı ABD'nin aksine İngiltere atmıştır. İngiltere'nin bölgede zayıfladığı zamandan itibaren ise ABD, Sovyet karşıtı politikaları devam ettirmiştir. Ortadoğu ve yakın coğrafyasında Sovyet tehdidine açık olan ülkeler; başta Yunanistan, Türkiye ve İran olmuştur. Sovyetlerin bu politikasının stratejik hedefleri ise sıcak denizlere inmek ve Ortadoğu'da nüfuz alanları elde etmek olarak açıklanmaktadır.⁴²⁹ 1952 Hür Subaylar Darbesi sonrası Mısır, giderek Sovyetlere yakınlaşan bir ülke olmuştur. Nasır'ın ve dolayısıyla Sovyetlerin Ortadoğu'da giderek artan etkisi ve bu etkinin Soğuk Savaş konjonktürü çerçevesinde Amerikan çıkarlarına verdiği zararı engellemek amacıyla bölge ülkelerinin bir pakt etrafında bütünleşmesi gerektiği öngörülmüştür.

⁴²⁷ Joshua Teitelbaum, *Saudi Arabia and The New Strategic Landscape*, California: Hoover Institution Press, 2010, s.8.

⁴²⁸ Wynbrandt, a.g.e.,s.210.

⁴²⁹ Hook ve Spainer, a.g.e.,s.34.

Mayıs 1955'te Amerika'nın desteği ile Türkiye ve Irak arasında bir güvenlik anlaşması olarak kurulan Bağdat Paktı'na kısa bir süre içinde Pakistan, İngiltere ve en son olarak İran dahil olmuştur. Suudi Arabistan ise Haşimilerin kontrolünde olan Irak'ın, Ürdün'ü Suudi Arabistan aleyhine etkileyerek bölgesel güç dengesini dönüştürme ihtimalinden dolayı Mısır ve Suriye ile birlikte kurulan bu paktın tesisini eleştirmiş ve paktın Arap dünyasını böleceği ve İsrail'e manevra alanı vereceğini ifade etmiştir.⁴³⁰ İsrail'de ise, Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ın ortak yaklaşımını kendi güvenliği açısından Arap komşuları tarafından çevrelendiği hissini uyandırmıştır.

Bağdat Paktı, Ortadoğu ülkelerini Batı Bloğuna yaklaştırma ve Sovyetlere karşı bir tampon olma amacıyla kurulmuşken sonuç olarak bölgeyi üç gruba bölmüştür. Birinci grubu paktı destekleyen Irak, Pakistan ve İran oluşturmuştur. İkinci grup, pakta karşı çıkan ve bölgeyi parçalayacağını düşünen Mısır, Suriye, Yemen ve Suudi Arabistan'dır. Üçüncüsü ise tarafsız olan gruptur ki; bu devletler Ürdün ve Lübnan olmuştur. Bu bölünmenin ortaya çıkması bölgede Amerika'dan ziyade Sovyetlerin etki alanının genişlemesini sağlamıştır.⁴³¹ Suudi Arabistan Şubat 1954'te Krallığa konuşlanan Amerikan yardım heyetini ülkeden çıkarmış ve Sovyetlerin bölgedeki en güçlü müttefiki olan Nasır ile savunma anlaşması imzalayarak birçok Mısırlı askeri uzmanı misafir etmiştir.⁴³² Suudi Arabistan'ın Bağdat Paktı'na karşı soğuk bakmasının en önemli nedeni pakt aracılığıyla Irak Haşimi Krallığının Riyad rejimi aleyhine daha da güçlenerek ileride Bağdat çıkarlarına yönelik problemler ortaya çıkarması endişesidir. Ortadoğu ülkelerinin karakteristik bir özelliği olan birbirleri ile kalıcı dostluk politikaları yürütememeleri nedeni ile bölge ülkeleri kendi komşularını ve akraba topluluklarını her dönem Sovyetler ve Amerika'dan daha tehlikeli görmüştür.

İran'ın Bağdat Paktı'na katılması dış politikada da yenilenmelere gideceğini göstermiştir. Geleneksel olarak dış politikada tarafsızlık ve denge politikaları yürüten Şah, 1953'te yaşanan olaylar neticesinde bölgede tarafsız politikalar yürütemeyeceğini anlamış ve neticede İran'da Batı'ya yakın politikalar yürütmeye gayret göstermiştir.⁴³³

⁴³⁰ Keynoush, a.g.e., s.67.

⁴³¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.443.

⁴³² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, Bursa: Alfa Yayınları, 2017, s.141.

⁴³³ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014, s.265.

İran, Suudi Arabistan'ın endişelerini çok dikkate almamıştır. Çünkü kendisi için pakta katılmak 1953 darbesi sonrası süreçte zayıflayan rejim ve ordusunu yeniden ve daha güçlü bir şekilde inşa etmek için zorunlu bir yönelimdir. Suudi Arabistan, Amerika ile uyumlu çıkarlara sahip olsa ve Sovyetlerin yayılmacı politikasından endişelense de Irak'ın (Haşimilerin) bölgede kendi aleyhlerine gücünü pekiştirmesinden daha çok endişe duymaktaydı. Pakta karşı çıkan Kral Suud, Nasır ile iyi ilişkiler sürdürmeye çalışmış fakat kendi ordusunu Nasır'ın Arap milliyetçi fikirlerinden tamamen koruyabildiği söylenemez.⁴³⁴ Bu nedenle Kral Suud uzun yıllar orduda Nasır kaynaklı bir darbe girişiminden endişe duymuştur.

Muhammed Rıza Şah'ın Mısır Kralı Faruk'un kız kardeşi ile evlenmesi İran'ın Arap dünyasında artan etkisi olarak gözükmüş ve birçok taraf bu evliliği eleştirmiştir. Bununla birlikte 1957 yılında Şah'ın Bağdat Paktı ve buna bağlı bölgede yaşanan gelişmeleri değerlendirmek için Suudi Arabistan'a bir diplomatik ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret sonrası ikili ilişkilerde gözle görülür iyileşmelerin yaşanmasını sağlamıştır. İki ülke 1958 Lübnan Krizi, Nasır'a karşı etkin mücadele edilmesi, Irak'ın sınırlandırılması ve Körfez Arap Şeyhlikleri ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda birbirleri ile mutabık kararlar almışlardır. Bununla birlikte İran'ın İsrail ile ilişkiler kurmak istemesi, İsrail'e petrol satışını arttırması gibi durumlarla Arapların İsrail konusundaki hassasiyetlerine dikkat etmemesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerini yıpratırsa da çok büyük bir sorunu ortaya çıkarmamıştır.⁴³⁵

2.3.5. SÜVEYŞ KRİZİ VE SUUDİ ARABİSTAN'IN ARTAN BÖLGESEL ENDİŞELERİ

Amerika ve İngiltere, Nasır'ı daha fazla Sovyetlere yakınlaştırmamak, bölgedeki etkinliğini sınırlandırmak ve onunla barışmak üzere Nasır'ın Asuan'da yapmayı planladığı baraj için Mısır'a kredi vermeyi teklif etmişlerdir. Nasır'ın bu tekliflere ılımlı yaklaşacağını düşünen Batılılar tam tersi bir durum ile karşılaşmışlardır. Mısır ve Nasır'ın Arap devletlerinde giderek artan karizması ve Çin Halk Cumhuriyetini tanıyarak Batıyı resmen karşısına alması Nasır'ın bölgedeki etkisini daha da arttırmıştır. Nasır'ın Doğu Bloğu ülkelerine yakınlaşarak Çekoslovakya'dan Sovyet silahlarını temin etmesi

⁴³⁴ Keynough, a.g.e., s.68-69

⁴³⁵ Badeeb, a.g.e., s.55.

Amerika ve İngiltere'nin kredi tekliflerinden vazgeçmelerine sebep olmuştur.⁴³⁶ Nasır ise, Amerika ve İngiltere'nin bu hamlesine karşı cevabını Temmuz 1956'da açıldığı günden itibaren çok önemli bir jeopolitik ve ekonomik konuma sahip Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan ederek vermiştir. Nasır bu hamle ile İngiliz-Fransız ortaklığı Kanal Şirketini ortadan kaldırmak ile birlikte Avrupa'ya akan petrolü de denetim altına almıştı. İngiltere ve Fransa, Nasır'ı durdurmak için 29 Ekim 1956'da İsrail ile savaşmasının önünü açmışlardır. İsrail, Sovyetlerin Nasır'ın arkasında durması nedeniyle ve ABD'nin de Ortadoğu'da prestij kaybını önlemek için İngiltere ve Fransa'ya baskı uygulayarak çatışmaları sonlandırmışlardır.⁴³⁷

Suudi Arabistan, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesine destek vermiştir. İngiltere, Fransa ve İsrail'in Mısır'a saldırması sonrasında ise İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini kesmiş (İsrail ile zaten herhangi bir ilişki mevcut değildi) Nasır'a ekonomik ve askeri destek vermiştir. Nasır ve Kral Suud arasındaki ilişkiler Nasır'ın Suudi Arabistan'ı ziyaretinde Pan-Arapçılık etrafında birleşme fikrini sunması ve Suudi Arabistan'da birtakım subaylar ile yakın ilişki kurmasının anlaşılmasından sonra giderek endişe ile karşılanmış ve ikili ilişkiler kontrollü bir seviyede tutulmaya çalışılmıştır.⁴³⁸ Mısır'dan giderek endişelenen Suudi Arabistan monarşisi Mısır'a karşı farklı bölgesel güçlere yakınlaşma ihtiyacı duymuştur.

Suudi Arabistan monarşisinin Nasır'ın sosyalist ve milliyetçi ideolojisinden tehdit algılaması neticesinde Kral Suud komşu ülkelerinden olan ve aynı zamanda tarihsel rakip ve düşmanları olan Irak (II. Faysal) ve Ürdün (Kral Hüseyin) monarşilerine yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bu yakınlaşma Suudi Arabistan'ın devlet sisteminde monarşinin biricikliği, değiştirilmezliği ve üstünde vehmi bile olsa herhangi bir paralel otorite tesis edilemezliğini göstermektedir. Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın, Arap Dünyasındaki bütün devletlerin birleşmesi ve monarşilerin fesih edilmesi fikrini asla kabul etmediğini göstermektedir. Bunda bir etkili neden ise Suudi Arabistan'ın Mısır'a oran ile çok az bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu şekil bir birleşme teşebbüsü Suudi Arabistan'ı edilgen bir konuma getireceği için olumlu karşılanmamaktadır. Bu birleşme aynı zamanda Suudi

⁴³⁶ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H.Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, ss:585-587.

⁴³⁷ Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, ss:301-304.

⁴³⁸ Wynbrandt, a.g.e.,ss:216-217.

Arabistan'ı oluşturan ittifaki grupların da sistemden dışlanarak kimliklerini kaybetmesine neden olacağı için kabul edilmemektedir.

Ortadoğu'da ilk millileştirme hareketinin İran'da ortaya çıkması bütün Ortadoğu halkları üzerinde sömürgeci yabancı güçlerin durdurulabileceğini göstermiştir. En azından insanlar bunun mümkün bir şey olduğunu İran örneğinde görmüştür. Nasır, Musaddık'ın AIOC'ı millileştirmesini Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi olayına tatbik etmiştir.⁴³⁹ İran, İsrail-Mısır çatışması sürecinde İsrail ile ilişkilerini kesmemiştir. Bu dönemde İran-İsrail ilişkilerinin güçlenmesini etkileyen birtakım gelişmeler olmuştur. Bunlar, Sovyet tehdidinin Ortadoğu'da yayılma imkânı bulması, Sovyetler ile yakın ilişkiler kuran Arap rejimlerinin güçlenmesi ve Arap milliyetçisi-Batı karşıtlığı fikrine sahip olan Nasır gibi liderlerin İran'ın ulusal çıkarlarını tehdit etmesidir.⁴⁴⁰ Bununla birlikte Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirerek bir krize neden olması bu kanaldan geçen İran petrolünün dış pazarda arz konusunda sıkıntı yaşamasına, bürokrasi, özel sektör ve askeri alanda yapmayı planladığı reformlara daha az kaynak aktarımına neden olmuştur.⁴⁴¹

Süveyş Savaşı'nın ardından İngiltere, Ortadoğu'daki nüfuz alanlarını giderek kaybetmiştir. Mısır'ın savaşta mağlup olması ile birlikte Arap sokaklarında kahraman olarak kabul edilen Nasır ve destekçisi Sovyetlerin ise bölgede etkisi giderek artmıştır. ABD Başkanı Eisenhower, İngiltere, Fransa ve İsrail'in Süveyş'i işgal planlarını oldukça mantıksız ve sömürge anlayışını devam ettiren bir uygulama olarak görmüş ve bölgenin giderek Sovyetlere yakınlaştığını fark etmiştir. Amerika'nın hayati çıkarlarını Ortadoğu bölgesinin kontrolünün kendisi haricinde bir gücün kontrolünde olmaması olarak tanımladığından dolayı Ortadoğu'daki mevcut Sovyet nüfuz alanlarını daraltmak ve kendi müttefiklerine güvence vermek istemiştir.

Başkan Eisenhower, Ortadoğu'da Sovyet etkisini kırmak için kendisine kongre tarafından bazı yetkiler verilmesini talep etmiştir. Bunlar, Sovyetlerin nüfuzunu engellemek için Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve askeri yardımda bulunmak, komünist

⁴³⁹ Ofer Israeli, "Twilight of Colonialism: Mossadegh And the Suez Crisis", *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 1, Spring 2013, s.150.

⁴⁴⁰ Parsi, a.g.e., s.22.

⁴⁴¹ Nathan J. Citino, *Eisenhower, King Saud, and The Making of U.S.-Saudi Relations*, Bloomington: Indiana University Press, 2002, s. 151.

lkeler tarafından gelebilecek saldırıdan korunmak için tehdit altındaki ülkelerin Amerikan askerleri tarafından korunmasını sağlamak.⁴⁴² Eisenhower'ın bu doktrini ilan etmesinin temel nedeni Ortadoğu'da Mısır ile başlayan Sovyet yakınlaşmasının domino etkisi göstererek diğer bölge devletlerinin de Sovyetlere yakınlaşmasını engellemek olmuştur.⁴⁴³ Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesinden ABD ile ilişkileri kötü olan Sovyetler, Mısır ve Suriye rahatsız olmuştur. Eisenhower Doktrini'nin ilan edilmesi kısa bir süre sonra Ortadoğu ülkelerini kutuplaştırarak Soğuk Savaş'ın içerisinde bölgesel bir Soğuk Savaşa sebebiyet vermiştir.

Kral Suud, ABD'ye düzenlediği bir ziyaret esnasında Amerika'nın kendisine yakın olan ülkeleri daha fazla desteklemesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunda Nasır'ın giderek yayılan popülaritesi ve Arap milliyetçiliği fikirleri etkili olmuştur. Suudi Arabistan'ın Nasır'dan aynı derecede endişe duyan Ürdün Haşimi Krallığı ile Nasır'a karşı ittifak kurmak amacı ile barışması Nasır'ın bölgede ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁴ Suudi Arabistan Amerika'nın Mısır'a karşı alternatif dengeleyici bir g oluşturması için Krallığın askeri hava alanları yenilenmiş silah eğitim ve satış programı oranları yükseltilmiştir.⁴⁴⁵

İran da Eisenhower'ın tekliflerinden oldukça memnun olmuştur. İran, Amerika'nın bu politikası ile hem ekonomik anlamda kötüleşen durumunu düzeltmek hem de şah'a bağlı olan orduyu güçlendirmek ve modernize etmek için önemli bir fırsat yakalamıştır. ABD ise İran'ın bulunduğu önemli jeopolitik konum, petrol kaynakları ve halkın ABD'ye yakın olan şah'tan memnuniyetsizlikleri nedeni ile İran'ın Sovyetler açısından daha kolay bir hedef olma ihtimaline binaen İran'a verilen önemi arttırmıştır.⁴⁴⁶ Ayrıca Eisenhower Doktrini ve "Barış İçin Atom" erevesinde oluşturulan yeni politikalar ile İran'da nükleer teknolojinin temelleri de bu dönemde atılmıştır.⁴⁴⁷ İran bu

⁴⁴²Dwight D. Eisenhower, *Eisenhower Doctrine*, January 5, 1957,

https://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf (10.11.2017)

⁴⁴³ Burton Kaufman and Diane Kaufman, *The A to Z of The Eisenhower*, The Scarecrow Press Maryland, 2009, s.86.

⁴⁴⁴ Veysel Ayhan, *Ortadoğu ve Petrol*, 2b., Bursa: Dora Yayınları, 2009, s.175.

⁴⁴⁵ Citino, a.g.e., s.102.

⁴⁴⁶ Kristen Blake, *The U.S.-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962*, Maryland: Universty Press of America, 2009, s. 104-110.

⁴⁴⁷ İlginçtir ki bugün İran'ın nükleer bir g olmasına karşı en sert duruş sergileyen ABD yönetimi İran'ın nükleer güç sahibi olması için 1950'li yıllarda İran'ı bu gce sahip olmasını teşvik eden de ABD idi. ABD, o yıllarda İran'dan aldığı petrolü ucuza kapama ve kendisine nükleer bağımlılık oluşturma adına bazı

süreçten itibaren gerekli nükleer teknolojiye hızlı bir şekilde yönelerek yurtdışından birçok bilim adamını İran'a davet ederek gerekli nükleer altyapı çalışmalarını hızlandırmıştır.

1957 Ürdün'de Kral Hüseyin'i devirmeye çalışan Arap milliyetçisi subaylarına ve Filistinli Araplara karşı Kral Hüseyin, istikrarsızlığa sebep olan faaliyetlerin komünistlerce tertiplendiğini belirterek açık şekilde ABD'den destek istemiştir. Aynı şekilde Kral Hüseyin Lübnan'daki Müslüman Arapların Nasır'ın fikirleri etrafında birleşmesini Lübnan'ın geleceği açısından tehlikeli olarak algılayarak Cumhurbaşkanı Chamoun ABD askeri kuvvetlerini Lübnan'a davet etmiştir. Ürdün ve Lübnan, Eisenhower doktrininden yararlanan ilk ülkeler olmuştur.⁴⁴⁸ Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun'un Arap Milliyetçilerini kızdıran bu teşebbüsü ulusal paktın ihlali olarak algılanmıştır. 1958 baharında Chamoun'un tekrar Lübnan Cumhurbaşkanı olma teşebbüsü ile Lübnan'daki farklı mezhep ve dini kırılımlarda bulunan gruplar arasında çatışmalar başlamıştır. Irak'taki Haşimi monarşisinin yıkılması ise Chamoun'a istediği fırsatı vermiş ve ülkesinin Mısır, Suriye ve Sovyetler tehdidi altında bulunduğunu ifade ederek Amerikan hükümetinden yardım talep etmiştir.⁴⁴⁹ Buna benzer gelişmeler her dönem Modern Lübnan'ın kırılğan ve sekteryen yapısı Lübnan'ın hem bölgesel güçlerin hem de bölgenin tamamını kontrol etme amacını taşıyan küresel güçlerin mücadele alanına dönüşmesini kolaylaştırmıştır.

2.3.6. IRAK TEHDİDİNE KARŞI İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN YAKINLAŞMASI

Ürdün üzerinden Lübnan'a müdahale amacıyla giden Irak ordusunun başındaki komutan General Kasım emri altındaki askeri birlikleri Bağdat'tan Lübnan'a doğru

şirketlerini İran'ın nükleer gelişimine faydalı olacak materyal satmasını teşvik etmiştir. Nükleer enerji elde etmek için birçok İranlı araştırmacı Şah döneminde ABD ve Avrupa'da eğitim görmüş ve İranlı akademisyenlere bu konularda olanak sağlanmıştır. 1960lı yılların ortasında İran'ın Basra Körfezine yakın bazı şehirlerde kentine Fransız ve Alman şirketler tarafından ilk reaktör geliştirilmiştir. Şah'ın niyeti yirmiye yakın reaktör oluşturma ve uranyum zenginleştirilmesi yaparak nükleer silahlarda kullanılacak bir seviyeye getirmektir. Bknz: Farndon, a.g.e., s.174.; Mustafa Balbay, *İran Raporu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006, s.13.

⁴⁴⁸ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.190-192.

⁴⁴⁹ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, Bursa: DoraYayıncıları, 2009, s. 75-77

gitmelerini yönlendirecekken 14 Temmuz 1958 yılında Nasırcı bir grup subay ile birlikte Irak'ta Haşimi Krallığına son vererek monarşiyi darbe ile ülke yönetiminden uzaklaştırmıştır.⁴⁵⁰ Bu darbe Kral Suud'un Arap milliyetçilerine verdiği sert tepkinin ve Nasır'ın fikirlerinden abartılı bir şekilde endişe duymasının ne kadar yerinde olduğunu göstermesi açısından önem arz etmiştir. Bu darbe aynı zamanda da İran'ın kendi sınırları içerisinde yaşayan Arap vatandaşlarını Nasır'ın fikirlerinden etkilenen Arap milliyetçilerine karşı korumak için dikkatli adımlar atmasının psikolojik nedenini ortaya koymaktadır.

1958 darbesi sonrası Sovyetler, Irak'ta giderek güçlenmiştir. Irak'ın hızlı bir şekilde Sovyet Bloğuna kayması Şah'ın endişelerinin artmasına neden olmuştur. Sovyetler aynı zamanda İran'a baskı kurarak saldırmazlık anlaşması imzalamak istemişse de İran, ABD ve müttefiklerinden baskı görerek Sovyetler yerine İran-ABD savunma anlaşmasını imzalanmıştır.⁴⁵¹ Bunun en önemli nedenlerinden biri; ABD'nin baskısı yanında İran'daki Sovyet yanlıları ve İran'ın Sovyetler nüfuzu altında bulunan komşularının Şah rejimine karşı düşmanca propaganda yapmaları Şah'ı tedirgin etmesinden, Şah ABD ile anlaşmaya kolay razı olmuştur.⁴⁵² Irak'ın Bağdat Pakti'nden çıkmasından sonra pakt isim değiştirilerek CENTO ismini almış ve genel merkezi Ankara'ya taşınmıştır.

Darbe ardından Şah kendisini Sovyet etkisine karşı daha savunmasız hissetmiş ve ABD'den ekonomik ve askeri yardımların arttırılmasını talep etmiştir ve neticede ABD Şah'a ordusunu güçlendirmek için uçak, tank ve mayın temizleme araçları göndermiştir. ABD, Irak'ta monarşinin yıkılmasından sonra Şah'ı ayakta tutmanın en önemli aracı söz verdiği reformların hayata geçirilmesine yardımcı olmak olduğunu anlamıştır. Amerika bu reformları Şah'ın hayata geçirmesi için önemli oranda ekonomik destekte bulunmuştur.⁴⁵³ Ayrıca Pehlevi ve Baas arasında Arap ve Fars kimliklerinin uzantıları olan rekabet alanları da ortaya çıkmıştır. Her iki devletin kimlik politikalarına

⁴⁵⁰ Roby Barrett, "Intervention in Iraq, 1958-1959", *The Middle East Institute Policy Brief*, No. 11, April 2008, ss.1-12.

⁴⁵¹ Roham Alvandi, "Iran and the Cold War", *Iranian Studies*, Vol.47, No.3, 2014, s.375.

⁴⁵² Blake, a.g.e., s. 95.

⁴⁵³ Blake, a.g.e., ss. 118-120.

yönelmeleri ve bunu otoriter bir şekilde gerçekleştirmeye çalışmaları neticesinde rekabete ve birbirlerini ötekileştirmeye dayalı devlet kimliklerini ortaya çıkarmıştır.⁴⁵⁴

1958 yılında Suriye ve Mısır'ın birlikteliği ile Birleşik Arap Devleti (1958-1961) kurulmuştur. Kral Suud ile birlikte Ürdün ve Irak krallarını da oldukça rahatsız eden bu gelişmeden çok kısa bir zaman sonra Bağdat'ta II. Faysal tahtından indirilerek idam edilmiştir. Irak Darbesinin gerçekleşmesi, Nasır'ın Arap dünyasında artan etkisi, Kral Suud'un kendi yakın çevresine iktidarda oldukça geniş yetkiler vermesi hem Suudi Arabistan hakkında hem de rejimin temel dayanağı olan ulema sınıfında Kral Suud'un kardeşi Velihaht Faysal'a (Bedevilerin güçlü desteğine sahiptir) tahtı bırakması gerektiği üzerinde görüş birliğine varmasını sağlamıştır.⁴⁵⁵ Geleneksel monarşiye dayalı yönetimlerini sürdürmek isteyen Suudi Arabistan ve Ürdün, yaşanan gelişmelerin ardından Sovyetlere yakın olan Mısır, Suriye ve Irak'a karşı açık bir mücadeleye girişmiştir. Hatta Suudi Arabistan, Nasır'ın ortadan kaldırılması için Suriye istihbaratından destek bile almayı denemiş fakat başarılı olamamıştır.⁴⁵⁶ Suudi Arabistan ayrıca darbe sonrası Irak'ta statükonun korunması için ve devrimci faaliyetlerden daha fazla etkilenmemek için Bağdat Pakti'nde olan ülkelerin Irak'a müdahale etmesini talep etmiştir.⁴⁵⁷ Suudi Arabistan, Irak darbesi ile birlikte zayıf ve kontrol edilebilir bir Irak Haşimi Hanedanlığı yerine süratli bir şekilde Sovyet etkisi altına giren ve bir anda marjinalleşen daha güçlü bir rakip bulmuştur.

Kral Faysal'ın⁴⁵⁸ 1964 yılında tahta oturduktan sonraki ilk işi Nasır'ı yatıştırmak olmuştur. Kral Faysal, Irak-Ürdün ittifakına da Birleşik Arap Cumhuriyeti BAC'a (Mısır, Suriye, Güney Yemen) karşı da pozitif tarafsız olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca BAC'nin tepkisini azaltmak için Amerikan hava kuvvetlerinin Dahran'dan Ürdün'e uçmalarına izin vermemiş ve Haşimi monarşileri ve BAC arasında arabuluculuk yapmaya çalışmıştır.⁴⁵⁹ İran ise, Nasır'ın Arap milliyetçiliği tehdidi yanında General Kasım'ın da İran'daki Araplara muhtemel nüfuz etme girişimlerine karşı İsrail ve Türkiye ile birlikte Mısır,

⁴⁵⁴ Moghaddam, *a.g.e.*, s.16.

⁴⁵⁵ Wynbrandt, *a.g.e.*,s.218.

⁴⁵⁶ Ferhat Pirinççi, *Silahlanma ve Savaş*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2010, ss.211-212.

⁴⁵⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.463.

⁴⁵⁸ Kral Faysal Suudi Arabistan devleti ve dış politikasında büyük bir öneme sahiptir. İbni Saud'un isteği ile on dokuz yaşındayken 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansına katılması, 1930 yılından itibaren Suudi Arabistan'ın dış işleri bakanlığı görevini yürütmesi nedeni ile Suudi Arabistan tarihinde en önemli siyasi liderlerden birisi olmuştur. Bknz: Salameh and Steir, *a.g.e.*, ss.11-12.

⁴⁵⁹ Stephen M.Walt, *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1987, s.73.

Suriye ve Irak'a karşı istihbaratı bilgi paylaşımına ve iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.⁴⁶⁰ Güçlü ve rakip bir Irak'ın kendisi için sorun yaratacak potansiyelde olmasına karşılık Tahran, Irak'taki Kürt ve muhalif Şii hareketler ile ilişkilerini güçlendirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca Irak Darbesi ile Suudi Arabistan devlet kimliğinde çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Monarşinin el değiştirmesi ve Amerika ile daha da yakınlaşmanın yanında Riyad, Ürdün ile ilişkilerini geliştirerek Arap monarşilerinin devamını sağlamayı savunmuşlardır.

Osmanlılar bugünkü Irak olarak isimlendirilen coğrafyayı üç vilayet çerçevesinde yüzyıllarca yönetmiştir: Musul eyaleti; Anadolu ve Suriye, Bağdat eyaleti; İran ve Basra eyaleti ise, körfez ve Hindistan ticareti ile yakından ilişkilendirilerek yönetilmiştir. Osmanlı döneminde etnik ve dini bakımdan oldukça bölünmüş olan bu coğrafyada zorla kurulmaya çalışılan bir ulus devlet inşasının uzun yıllar süren bedeli olacaktır. Aynı zamanda İngilizlerin çizdiği elverişsiz ve Irak'a hayat hakkı tanımayan sınırlar Irak'ı klasik bir kara devleti statüsüne koymuştur. Basra körfezine ulaşımı zorlaşan Irak'ın 58 kilometrelik kıyı şeridinin oldukça bataklık olması neticesinde Irak tabii bir refleks ile Kuveyt'in sınırlarına her dönem göz dikmiştir.⁴⁶¹

Kuweyt'in 19 Haziran 1961 tarihinde İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasının ardından General Kasım, Kuveyt'in Osmanlı dönemi Irak topraklarına ait olduğunu iddia ederek Kuveyt'i işgal etmeye çalışmıştır. İngiltere'nin Kuveyt'i terk eden askerlerinin geri dönmesi ve sonrasında Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye askerlerinden oluşan Arap Ligi askerlerinin Kuveyt'e gönderilmesi neticesinde General Kasım'ın işgali sona ermiştir.⁴⁶² General Kasım'ın ilhak girişimi bütün bölge devletlerinin ortak tepki vermesine neden olmuştur. Çünkü Kasım, Kuveyt'i işgal ederek hem jeopolitik açıdan güçlenecek hem de Kuveyt'in devasa petrol kaynaklarına sahip olacaktır. Bu ise Irak'ın Soğuk Savaş Ortadoğu'sundaki bütün güç dengesini kendi lehine bozacağını göstermiştir. Özellikle ABD ve Batı Bloğuna yakın olan İran, Körfez ülkeleri, Ürdün ve Suudi Arabistan bu ilhakı kendi monarşilerine ve çıkarlarına karşı tehdit olarak görmüşlerdir.

⁴⁶⁰ Parsi, a.g.e., s.28.

⁴⁶¹ Cleveland, a.g.e., s.229-230.

⁴⁶² Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, İstanbul: Küre Yayınları, 2003, s.65.

Kuveyt üzerinde Irak ve Suudi Arabistan'ın hak iddiasında bulunması iki ülke arasındaki olumsuz ilişkilerin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Küçük, stratejik derinlikten yoksun fakat jeopolitik ve ekonomik açıdan oldukça hayati bir öneme sahip olan Kuveyt hem Irak hem de Suudi Arabistan açısından çok önemli değere sahip olmaktadır. Ayrıca Kuveyt'in iki ülkeye de komşu olması muhtemel bir ilhak girişiminde ilhak eden tarafa büyük bir üstünlük sağlarken karşı tarafın da ulusal çıkarlarına çok büyük darbe vurma potansiyeline sahip olmaktadır.⁴⁶³ Bu nedenlerden dolayı Suudi Arabistan için Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesi kabul görmemiştir. İran Şah'ı da aynı nedenler ve Irak'ın İran'ın Huzistan'daki Arap vatandaşlarını kendisine karşı etnik kimlikleri aracılığı ile kışkırtma endişesi ile bu ilhaka karşı çıkmış ve Irak'ın Kuveyt işgalini tanımamıştır.

Yemen'de ise 1948 yılında bir suikast neticesinde öldürülen İmam Yahya'nın yerine oğlu İmam Ahmet ülke yönetiminin başına geçmiştir. İmam Ahmet'in 1961 yılında eceli ile ölmesi sonrasında monarşinin başına oğlu İmam Bedr geçmiştir. Reformist bir kişiliğe sahip olan Bedr, 1952 Mısır Hür Subaylar Darbesi ve 1958 Irak Darbesi'nden etkilenen Yemen ordusundaki Nasır yanlısı subaylar tarafından 26 Eylül 1962'de darbeyle tahtından indirilmişse de Bedr, Kuzey Yemen'deki Zeydi kabilelere sığınarak mücadelesine devam etmiştir. Bedr'in Mısır destekli cumhuriyetçiler ile olan mücadelesi devrim önderi Genelkurmay başkanı Abdullah Sallal'ın darbe sonrası dış politika ve ülke rejimini tanımlaması ve açık bir şekilde Sovyetler yanlısı monarşi karşıtı politikalar belirlemesi Yemen sorununun uluslararası bir sorun haline gelmesine sebep olmuştur.⁴⁶⁴ Mısır'ın yakın çevresinde kalan Suudi Arabistan ve Ürdün monarşileri Nasır tehdidinin giderek kendilerine yaklaştığının farkına vardıklarından dolayı Suud ve Haşimi monarşileri arasındaki müttefiksel ilişkiler Nasır'a karşı daha da güçlenmiştir. Bu darbe Soğuk Savaş döneminde ortaya çıktığı ve Nasır üzerinden Yemen'de Sovyet destekli bir yönetim kurulma girişimi olması nedeni ile ABD-İngiltere ve Sovyetler arasında Yemen üzerinden devam eden mücadelede ikinci derece devam eden bir vekâlet savaşı görünümü kazanmıştır.

⁴⁶³ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s.30.

⁴⁶⁴ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.178-179.

Suudi Arabistan, İmametçiler-cumhuriyetçiler mücadelesinde güçlü olan aşiret bağlarını Mısır'ın desteklediği cumhuriyetçilere karşı kullanmış hatta bazı Suudi aşiretler de Yemenli İmametçiler için savaşa destek vermişlerdir. Ayrıca Suudi Arabistan, topraklarında çalışan Yemenlilerin bir kısmını savaşa kanalize etmeyi başarmıştır.⁴⁶⁵ Bununla birlikte diplomatik anlamda da gerek Birleşmiş Milletler gerekse Amerika ile yaptığı görüşmelerde Yemen'i Yemenlilerin yönetmesi gerektiği ve Mısır'ın tutumunun kabul edilemez olduğu görüşünü sürekli bir şekilde dile getirerek Mısır'ın Yemen'deki etkinliğini sınırlandırmaya çalışmıştır.⁴⁶⁶ Darbenin hemen sonrasında Yemen Arap Cumhuriyeti (YAC) ilan edilmiş ve 20'den fazla ülke tarafından hemen tanınmıştır. YAC, Arap Yarımadasında ilk vücuda gelen cumhuriyet olması ve monarşiyi devirmesi özelliği ile Suudi Arabistan monarşisi için ciddi bir tehdit kaynağı olmuştur. Bunun yanında birkaç Suudi Arabistanlı pilotun kullandıkları uçakları ile birlikte Mısır'dan sığınma talebi istemesi ve Suud rejimine karşı birtakım darbe çalışmalarında bulunulması Riyad rejimini ciddi bir şekilde endişelendirmiştir.⁴⁶⁷

Riyad hükümeti İmamiye rejimini korumak için uzun bir süre Kuzey Yemen'e para desteğinde bulunmuş ve silah sağlamıştır.⁴⁶⁸ Yemen'de büyük aşiret liderlerini kendi kontrolüne alan Suudi Arabistan, aynı zamanda Kuzey Yemen-Güney Yemen güç dengesini de sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶⁹ İlerleyen satırlarda aktarılacağı gibi güneyde sosyalistlerin güçlenmesine karşılık olarak Suudi Arabistan Kuzey Yemen'i destekleyecektir. Bu da Yemen'de devam eden yerel sorunları bölgesel ve küresel ölçekte etki uyandıran bir seviyeye taşımıştır.

Mısır'ın Yemen'deki cumhuriyetçileri desteklemesi neticesinde Mısır-Suudi Arabistan diplomatik ilişkileri kesilmiştir. Suudi Arabistan, Yemen'deki mücadelede kendi monarşisi ve sınırlarını korumak ile birlikte Suudi Arabistan içerisindeki muhtemel Nasır yanlısı Cumhuriyetçilere de gözdağı vermek istemiştir. Nasır ise, 1956 Süveyş Kanalı Krizi ve sonrasındaki kayıplarını Yemen'de telafi ederek bölgesel bir güç olduğunu tekrar göstermeye çalışmıştır. Nasır, Yemen'de bu başarıları elde etmek için

⁴⁶⁵ Açıklıkın, Coşkun ve Laçiner, *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kısacasında Bir Ülke*, s.70.

⁴⁶⁶ Al Tahhavi, *a.g.e.*, s.29.

⁴⁶⁷ Wynbrandt, *a.g.e.*, s.221; Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, 10b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.474.

⁴⁶⁸ Neil Partrick, "Saudi Arabia's Relations With Egypt", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.56.

⁴⁶⁹ Marc Pellas, "Armed Struggle in North Yemen", *MERIP Reports*, No. 22, Nov., 1973, s.24.

70.000'den fazla Mısır askerini 1967 Arap-İsrail Savaşı çıkana kadar Kuzey Yemen'deki cumhuriyetçileri korumak için görevlendirilmiştir.

İran ise, Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılcı bir politika izlediğini ve bu politikanın yavaş yavaş Basra Körfezi'ne doğru geldiğini fark ettiği için Suudi Arabistan ile birlikte Yemen'de İmam rejimini desteklemiştir. Ayrıca Şah, Kuzey Yemen'deki Zeydilere (İmam Bedr taraftarları) yardım etmek için 30,000 gönüllü savaşçıyı Jidde'ye göndermiştir.⁴⁷⁰ Ayrıca 1960 yılında İran ve İsrail arasında resmi diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi Nasır'ı da oldukça kızdırmış bir girişim olduğundan Nasır, İran'ın Huzistan bölgesinde yaşayan Araplara Şah'a karşı ayaklanmalarını telkin etmişse de çok başarılı olamamıştır.⁴⁷¹ İran, Nasır'ın karşı hamlelerine tepkisini Kuzey Yemen'de Cumhuriyetçilere karşı mücadele eden İmametçileri daha güçlü bir şekilde destekleyerek vermiştir. Yemen Krizi Suudi Arabistan ve İran'ı birbirlerine daha da yakınlaştırmış ve Mısır'a karşı daha güçlü ve kapsamlı politikalar yürütmelerini sağlamıştır.

2.3.7. AK DEVRİM UYGULAMALARI: ŞAH'A KARŞI ARTAN MEMNUNİYETSİZLİK

Muhammed Rıza Şah, merkezi otoriteyi güçlendirmek için kendine bağlı askeri unsurları güçlendirmiş ve 1957'de kurduğu SAVAK istihbarat toplama ve denetleme ajansı ile rejim güvenliğini arttırmaya çalışmıştır.⁴⁷² Bu gelişmeler ile birlikte 1953 darbesinden sonra İran siyasi hayatından hızlı bir şekilde Tudeh ve Ulusal Cephe tasfiye edilmiştir. İlginçtir ki bu gelişmelerin ardından Şah karşıtı olan muhalefet kendisini milliyetçilik, sosyalizm ve liberal jargonlar ile değil, İslamcı temalar altında birleşmeye başlamıştır.⁴⁷³ Bu gelişmelerin yaşanmasında gerek ulusal cephe gerekse de sol gruplar içerisinde yaşanan bölünme, yeteri kadar örgütlenememe ve İranlı muhafazakâr kesimin Şah ve bürokrasisi tarafından ciddi bir şekilde sindirilmeye çalışılması İslamcılarının Şah'a karşı muhalefet içerisinde güçlenmesini hızlandırmıştır.

⁴⁷⁰ Keynough, a.g.e., s.73-76.

⁴⁷¹ Faisal bin Salman al Saud, *Iran, Saudi Arabia and The Gulf, Power Politicsin Transition*, New York: I.B.Tauris, 2003, s.8.

⁴⁷² Owen, a.g.e., 2004, s.81.

⁴⁷³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s.122.

Muhammed Rıza Şah, ilk olarak 1948-1955 tarihleri arasında petrolün beklenmedik bir şekilde devlet gelirlerini yükseltmesi ile bir reform politikası yapmaya karar vermiştir. Fakat 1951'den sonra İran'a uygulanan ambargo ve yaptırımlar neticesinde reform programı gerçekleştirilememiştir. Sanayi ve tarımın gelişmesi için ikinci kalkınma planı 1955-1962 yılları arasında uygulanmış kısmen başarılı olmuştur. Şah, bu iki tecrübe ile çok daha geniş ve kapsamlı reform politikaları uygulamaya karar vermiştir.⁴⁷⁴ Şah, 1961 yılında İran Anayasasını modernleşme programını yavaşlattığı ve engel olduğu düşüncesi ile askıya almıştır.⁴⁷⁵ Ayrıca Şah'ın bu anayasa değişikliği ile kadınlara oy hakkı verilmesi meselesi muhafazakarları rahatsız ettiği gibi sosyalistlere uygulanan baskılarda sol grupları oldukça rahatsız etmiştir.⁴⁷⁶ Anayasal bağımlılıktan kurtulan Şah, kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde yeni bir modernleşme planı ile İran'ı kalkındırma hamlelerine başlamıştır.

Muhammed Rıza Şah, Ocak 1963 yılında reform çalışmalarına ilişkin altı temel reform alanı belirlemiştir. Bunlar; toprak reformu, toprak reformunun finansmanı için devlete ait bazı mülkiyetlerin satılması, kadın haklarının artırılması, orman ve otlakların kamulaştırılması, okuma yazmanın ülke çapında artırılması, endüstriyel işçilerin sosyal durumunun iyileştirilmesidir.⁴⁷⁷ 1963 yılında İran'ın %75'i ülkenin kırsal kesimlerinde yaşıyordu. Şah, İran'daki toplam ekilebilir alanın %85'lik kısmının sahibi olan birkaç yüz toprak ağasından ve dini lider-kurumlardan alıp kırsalda yaşayan çiftçiler arasında paylaşım yapmak isteyerek toprak reformu yapmıştır.⁴⁷⁸ Dışarıdan bakıldığında büyük bir devrim niteliğinde olan bu teşebbüsler neticesinde İran'ın geleneksel toplumsal yapısı dikkate alınmadan uygulamaya geçilen toprak reform politikalarının halk arasında devletin eli ile kolaylıkla gerçekleştirilemeyeceği açık olsa da Şah bu gerçeği dikkate almamış ve toplumun birçok kesiminden büyük tepki çekmiştir.

İran Başbakanı Hüveyda ise, Ak Devrim uygulamalarının zaruriyetinden bahsederken eski sistemin tamamen yıkılması gerektiği ancak bu şekilde yeni ve modern

⁴⁷⁴ René Theberge "Iran: Ten Years After The "White Revolution"" *MERIP Reports*, No. 18, June, 1973, s.10.

⁴⁷⁵ Yazar, a.g.e., s.113.

⁴⁷⁶ Ahmad Al Baz, *As Sawra wa Al Harb Tashakkal al Alaqaat Iraniyyati al Khalijiyeti*, Kahire: Arabi Publishing, 2018, s.25.

⁴⁷⁷ Arjomand, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, s.72-73

⁴⁷⁸ Aristokrasinin çekildiği tarım alanları ve yeni toprak sahiplerinin üretim aşamasındaki yetersizliği neticesinde İran'da 1970 yılının ortasına kadar gıda kıtlığı yaşanmıştır Farndon, a.g.e., s.109.

bir sistemin kurulacağından bahsetmekteydi. Fakat bu yeni kurulacak olan sistem yüzyıllardır İran’da var olan toplumsal yapıyı özellikle kırsal kesimdeki toprak ağalarını ve vakıf aracılığıyla bu topraklara sahip olan din adamlarına büyük zarar vereceği çok açıktı.⁴⁷⁹ Şah ayrıca, kadınlara oy hakkı, bilgi ordusu, sağlık ordusu, kalkınma ve medeniyet inşası ordusu ve hakseverlik evleri gibi yapılar kurarak Ak Devrim’in uygulamalarını bütün İran’a yaymaya çalışmıştır.⁴⁸⁰ Şah, reformları yaparken halkı ikna veya değişim sürecine ortak etmekten ziyade halkın önemli bir kesimini karşısına alarak otoriter bir şekilde davrandığı için birçok problem ile karşılaşmıştır. Şah, reform uygulamaları ile Şii ulemanın sahip olduğu veya destek aldığı geniş toprak sahiplerinin gücünü kırmıştır. Ayrıca ulemanın sahip olduğu vakıf ve dernek gibi toplumsal kurumlar da devletin kontrolü altına alınmaya çalışılmıştır. Fakat bu, mollalar ile arası zaten bozuk olan Şah’ın muhafazakâr kesim tarafından daha da sert eleştirilmesine neden olacaktır.

1963 yılında İran Şah’ı Muhammed Rıza’nın yapmış olduğu “Ak Devrim” uygulamalarından Şii ulema oldukça rahatsız olmuştur. Şiiilerin önemli liderlerinden Ayetullah Burucerdî’nin⁴⁸¹ vefatı üzerine Humeyni İran’daki Şiiilerin çoğunluğu tarafından popüler ve karizmatik bir dini lider olarak kabul görmüştür. Humeyni Şah’ın uygulamalarına karşı protesto ve Şiddet eylemlerine başvurması sonucu yakalanıp yurtdışına sürgüne gönderilmiştir.⁴⁸² Ak Devrim uygulamalarına tepki olarak ortaya çıkan olayların İran’ın birçok yerine yayılması neticesinde Şah, İran’da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmış ve İran sınırlarında güvenlik tedbirlerini arttırmıştır.

1963 olayları Humeyni’nin Şah’ın meşru otoritesini İran’ın geniş toplumsal tabanı içerisinde sorgulatması için de önemli bir imkân sağlamıştır. Humeyni de bu durumu en güzel şekilde kullanmış özellikle toplumun muhafazakâr kesiminin duygularına hitap ederek Şah’a olan toplumsal kını arttırmayı başarmıştır. Humeyni, reform programlarının özü itibari ile İslam’a uygun olmadığını ve Şah’ın İran’daki uzun dönem baskı altında tuttuğu İslami toplumu yavaş yavaş eritmek için bu uygulamaların bir proje olduğunu

⁴⁷⁹ James A.Bill, “Modernization and Reform From Above: The Case of Iran “, *The Journal of Politics*, Vol. 32, No. 1, Feb., 1970, ss. 32-35

⁴⁸⁰ Erdoğan, a.g.e., s.166.

⁴⁸¹ Muhammed Rıza Şah döneminde devlet-ulema uyumu Ayetullah Burucerdî ve Şah arasındaki ittifaka, ulemanın genekselleşen Şii anlayışta olduğu gibi siyasete karşı mesafeli olmasına, devletin ise ulemanın yaşam alanına müdahale etmemesine dayanıyordu. Burucerdî’nin vefatı ile bu denge hızlı bir şekilde bozulmuştur. İran’da muhafazakar ulema sınıfı Şah’a karşı şiddetli bir şekilde muhalefet kanadına geçmiştir. Serpil Sancar, *Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi*, 2b., Ankara: Nika Yayınevi, 2016, s.70.

⁴⁸² Dabashi, a.g.e., s.146.

defalarca tekrar etmiştir. Humeyni 5 Haziran'da güvenlik görevlileri tarafından tutuklansa da Şah, halkın kitlesel ve kontrolsüz tepkisinden korktuğu için Humeyni'yi tekrar serbest bırakmıştır.⁴⁸³ Ayrıca Humeyni tutuklandığı zaman Şah, Humeyni'den kurtulmak için onu idam etmek istemiş fakat Ayetullah Şeriatmedari ve Milani önderliğinde İran'daki Ayetullahlar, Humeyni'ye bir günde Ayetullah unvanını vererek idam edilmesine engel olmuştur. Bunun nedeni İran'da Ayetullahların idam edilme konusunda dokunulmazlığı olmasıdır.⁴⁸⁴

Humeyni ise, Şah'a karşı muhalefetini daha sert şekilde sürdürmesi nedeni ile 1964 yılında tutuklanarak ilk önce bir sene kalacağı Türkiye'ye daha sonra ise 1978 yılına kadar kalacağı Irak'a bir sene sonra İran'a muzaffer bir devrimci olarak döneceği Fransa'ya gönderilmiştir.⁴⁸⁵ Ak Devrim uygulamalarının iki temel nedenden dolayı başarılı olmadığı söylenebilir. İlk olarak devrim etkili bir şekilde uygulanamadı ve bazı durumlar nedeni ile İran'ın ekonomik ve sosyal koşullarını daha da kötüleştirdi. Örneğin birçok köylü yeniden dağıtılan topraklardan yeterince istifade edemedi. Köylüler kente göç ederek ayakta kalmak zorunda kaldılar. İkincisi; toprak reformları ulema ve soyluların gücünü azaltarak rejime karşı muhalif tarafa geçmelerini sağlamıştır.⁴⁸⁶

İran'da bunlar yaşanırken Suudi Arabistan'da daha farklı bir reform hareketi ortaya çıkıyordu. Kral Faysal babası Kral Suud tarafından 39 yaşındayken Suudi Arabistan'ın dış ilişkilerinden sorumlu olarak atanmıştır. Kral Faysal, Suudilerin Hicaz'ı ele geçirmesinde ve 1934 Yemen Savaşı'nda ordu içerisinde oldukça başarılı bir görüntü sergilemiştir. Kral Suud'un sağlık problemleri nedeni ile devletin geleceğine yönelik en önemli görevler Faysal'a devredilmiştir. Eisenhower doktrinin ilanından hemen sonra Kral Faysal (o zamanda prens) Eisenhower ile görüşerek, Sovyetlerin Ortadoğu'daki etkinliklerinin sınırlandırılması, ekonomik ilişkilerini geliştirilmesi, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın güçlü destek vererek silahlandırılması ve İsrail'in işgal altında tuttuğu Gazze'den çekilmesi konusundaki görüşlerini bildirmiştir.⁴⁸⁷ 1964 yılında Suudi Arabistan'ın kralı olan Faysal, 1975 yılına kadar kendisinden önceki krallardan oldukça

⁴⁸³ Gündoğan, a.g.e., s.109.

⁴⁸⁴ Sancar, a.g.e., s.77.

⁴⁸⁵ Barış Adıbelli, *Pax Persica: İran Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Yayınları, 2017, s.15.

⁴⁸⁶ Sasley, "Iran", s.79.

⁴⁸⁷ Helmut Mejcher "King Faisal Ibn Abdul Aziz Al Saud in the Arena of World Politics: A Glimpse from Washington, 1950 to 1971", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, May, 2004, ss. 5-9.

farklı politikalar izlemiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerde Kral Faysal'ın iç ve dış politikadaki reformist uygulamalarına değinilecek ve Suudi Arabistan devleti açısından ne gibi değişimlere imza attığı hakkında bilgi verilecektir.

2.3.8. 1967 ALTI GÜN SAVAŞI VE İRAN- SUUDİ ARABİSTAN'IN SAVAŞ POLİTİKALARI

Kral Faysal, Suud tahtına çıktığı ilk gün Suudi Arabistan ve Mısır'ın Yemen'de nüfuz elde etme mücadelesinden dolayı Nasır, Kral Faysal'a dolaylı yollardan hakaret ederek onu Suudi Arabistan'ın en son kralı olarak tanımlamıştır. 23 Kasım 1965'e gelindiğinde Yemen savaşı iki tarafı da oldukça yıpratmıştır. Kral Faysal ve Nasır sürpriz bir şekilde aynı yıl ilk yüz yüze görüşmelerinde, devam eden Yemen sorununu bitirmek için anlaşma (Cidde Anlaşması) imzalamış ve Siyonizm ile mücadele konusunda iki lider mutabık kaldıklarını bildirmiştir.⁴⁸⁸ 1965 sonrasında artan iyi ilişkilerin en temel nedenlerinden biri de Mısır ve İsrail arasındaki savaş söylemlerinin giderek artması ve olası bir savaş ihtimalinin Mısır'ı Yemen ve kendi sınırları içerisinde zor durumda bırakma endişesi olmuştur.

Kral Faysal, 9-14 Aralık 1965 tarihinde Tahran'a yaptığı bir ziyaret sonunda Şah ile birlikte bir bildiri kaleme almış ve bu bildiriye İslam ülkelerinin katılacağı uluslararası bir konferans yapma kararı almıştır. Faysal'ın bu talebini Ürdün, Pakistan, Fas ve Tunus desteklerken başta Mısır, Kuveyt, Lübnan, Libya ve Sudan desteklememiştir. Ayrıca Nasır, bu girişimi Bağdat Paketi'nin yerini alacak emperyalizm ve Siyonizm'in bir oyunu olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁹ Nasır, kendisi gibi karizmatik bir lider olan Kral Faysal'ın Araplar içerisinde güçlenmesini istemediğinden dolayı bu fikre karşı çıkmayı tercih ederek Arap halklarının Kral Faysal'a olan ilgisini azaltmaya çalışmıştır. Provaktif politikalar yürütmeye gayret gösteren Kral Faysal komşu ülkeler ile de daha istikrarlı ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir.

Şah Muhammed Rıza ise, İsrail ve Arap ülkeleri arasında dengeli ilişkiler kurmaya çalışsa da başarılı olduğu söylenemez. Şah, İsrail'i kendi ülkesi için büyük bir

⁴⁸⁸ Joseph Mann "King Faisal and the Challenge of Nasser's Revolutionary Ideology", King Faisal and the Challenge of Nasser's Revolutionary Ideology, *Middle Eastern Studies*, Vol.48, No.5, 2012, ss.749-751.

⁴⁸⁹ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.228.

tehdit olarak görmemek ile birlikte İsrail'in bölgede tek dominant güç olmasını da istememiştir. Bunun nedeni İsrail'in İran ile kıyaslandığında oldukça küçük bir nüfuz yapısına sahip olması ve İran-İsrail sınırlarının birbirine uzak olmasıdır. Ayrıca İsrail'in bölge ülkelerine oranla güçsüz olması durumunda İran'ın kendi üzerinde daha fazla Arap ve Sovyet baskısını çekeceğini düşünmüştür.⁴⁹⁰ İran'ın kendi çıkarlarına dayalı mevcut dış politikası bölgede yaşayan Arap komşularını oldukça rahatsız etmek ile birlikte bölgedeki bütün Arap devletler tarafından dışlanan İsrail'i de oldukça memnun etmekteydi. Ayrıca İsrail'in İran savunmasına yaptığı katkı ve ABD ile güçlü ekonomik ve askeri ilişkileri geliştirmenin yolunun bölgede İsrail ile kabul edilebilir ilişkiler kurmak olduğunun farkında olan Şah, İsrail'e söylem düzeyinde tepki göstermekten başka bir yaptırımı olmamıştır.

Nasır, 23 Mayıs 1967 günü uluslararası bir su yolu olan Tiran Boğazı'nı ablukaya alarak İran'dan (İsrail'e tek petrol aktaran Ortadoğu ülkesi) İsrail'in Eliat limanına gelen gemilere engel olmak için boğazı İsrail ulaşımına kapatmıştır.⁴⁹¹ Akabinde 1 Haziran 1967'de Bağdat'ta toplanan Arap ülkeleri İsrail'e karşı olası bir savaş durumunda birtakım ortak kararlar almışlardır. Bunlar; İsrail'i destekleyen devletlere petrol ihracatını durdurmak, Arap ülkelerinde bulunan petrol şirketlerinin toplantı kararlarına uymasını sağlamak, aksi takdirde millileşmeye gideceklerini belirtmişler ve diğer petrol üreticisi Müslüman ülkelere kendilerine bu konuda destek talep etmişlerdir. Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi petrol ihracatına bağımlı ülkeler bütçe dengesini korumak için bu kararlara sıcak bakmasa da büyüyen toplumsal muhalefeti kontrol etmek ve rejim güvenliğini (Nasırcı fikirlerden) korumak için alınan kararları kabul etmişlerdir.⁴⁹²

İran ise, İsrail ile olan ikili ilişkileri bozmamak için alınan kararları kabul etmemiş ve taraflara itidalli olunmasını tavsiye etmiştir. Bu dönemde Araplar tarafından İsrail'i destekleyen ülkelere uygulanan petrol ambargosu en çok bölgede petrolden kârını yükselten ve İsrail ile ticaretini kesmeyen İran'ın işine yaramıştır. Arap devletleri giderek ekonomik krizin içine girerken İran hem daha fazla petrol satmış hem de bu gelişmeler sayesinde İran Batılı ülkeler ile daha samimi ilişkiler kurmuştur. İran böylece

⁴⁹⁰ Parsi, a.g.e., s.30.

⁴⁹¹ Ian Smart, Oil, The Super -Powers and The Middle East, *International Affairs*, Vol. 53, No. 1, January, 1977, s.20.

⁴⁹² Ayhan, *Ortadoğu ve Petrol*, s.228-233.

1951-1953 yıllarında Musaddık'a karşı uygulanan ambargodan dolayı kayıplarını telafi edebilmiştir.

İran, petrol ambargosunu kabul etmemek ile birlikte Suudi Arabistan ve Mısır ekseninde birleşen İsrail ve Batı karşıtlığı duruşunu kendi kamuoyunu kontrol edebilmek için sözde de olsa takip etmek zorunda kalmıştır. Filistinli mülteciler meselesi, İran'da bulunan Amerikan askerlerinin statüsü ve Ak Devrim uygulamaları esnasında birleşen muhalefeti daha da güçlendirmemek Şah'ın öncelikli politikası olmuştur.⁴⁹³ Şah, bütün taraflar ile bir şekilde anlaşarak en azından radikal yönelimlerden uzak durarak çatışan güçler arasında dengeyi sağlamayı tercih etmişse de bu yönelim çok başarılı olmamıştır.

Mısır'ın Tiran Boğazı'nı İsrail'e karşı ablukaya alması İsrail'i tahrik etmiş ve 5 Haziran 1967 tarihinde Moşa Dayan komutasında İsrail ordusu İngiltere'nin da desteği ile Mısır, Ürdün ve Suriye'ye ansızın saldırarak altı gün gibi kısa bir süre içerisinde üç devletin hava savunma ve saldırı, altyapı ve limanlarını tahrip ederek savaşı İsrail kazanmıştır.⁴⁹⁴ İsrail bu savaşta sınırlarını oldukça genişletmiştir. Batı Şeria ve Doğu Kudüs başta olmak üzere Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri, ve Mısır'ın Sina Yarımadası da İsrail'in kontrolü altına girmiştir. Ayrıca Filistin Sorununun temel meselelerinden birisi olan topraklarını terk eden Filistinli ve diğer ülkelerin vatandaşlarının oluşturduğu mülteci sorunu daha da ciddi bir sınıra yükselmiştir.

Suudi Arabistan ve diğer petrol ihraç eden ülkelere bazıları, 6 Haziran'da İsrail'in Mısır'a saldırıları sırasında Amerika ve İngiliz askeri birliklerinin İsrail'e yardım ettiklerini iddia etmiş ve bu iki ülkeye petrol ambargosu uygulanmıştır. Kararın alınmasından hemen sonra ABD ve İngiltere'ye petrol sevkiyatı durdurulmuştur.⁴⁹⁵ Amerika da Suudi Arabistan ve petrol ambargosu alan diğer Arap devletlerine silah ambargosu uygulamıştır. Ayrıca Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'da Amerika aleyhine gösteriler düzenlenmiş ve ABD büyükelçiliği saldırıya uğramıştır. Bunun yanında Bazı

⁴⁹³ Moghaddam, *a.g.e.*, s.13.

⁴⁹⁴ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003, ss.192-193.

⁴⁹⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.254.

Suudi Arabistanlı gönüllü savaşçılar ise Ürdün üzerinden Filistin'e geçerek savaşa katılmışlardır.⁴⁹⁶

Petrol ambargosunun Suud ekonomisine verdiği zararı gören Kral Faysal, 7 Temmuz 1967'de İngiltere ve Amerika'ya uygulanan petrol ambargosunun sonlandırılması gerektiğini çünkü bu iki ülkenin İsrail'e yardım ettikleri konusunda ellerinde bir delil olmadığını ifade etmiştir. Mısır başta olmak üzere petrol ihracatına bağımlı olmayan Arap ülkeleri ise Kral Faysal'ı Arap davasına ihanet etmek ile itham etmiştir.⁴⁹⁷ Bu itham Kral Faysal'ın tutumunda herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır. Suudi Arabistan ve Amerika arasında yaşanan bu olumsuz gelişmeler Suudi Arabistan dış politika tarihi açısından önemli bir dönem olmak ile birlikte İsrail'e karşı yaklaşımında Suudi Arabistan'ın bağımsız davranabilme kapasitesinin görülmesi açısından da önem arz etmektedir.

Arap-İsrail Savaşı'nda yenilen Nasır, savaşta ülkesinin büyük bir yıkıma uğraması, artan enflasyon ve işsizlik nedeni ile derin bir ekonomik krize sürüklenmiştir. Nasır, bu kötü şartlardan kurtulmanın tek yolunun Suudi Arabistan'a yakınlaşmak olduğunu bildiği için Suudi Arabistan ile Ağustos 1967 tarihinde Hartum'da bir konferans tertiplemiş ve Yemen'den askerlerini geri çekme, monarşiyi rahatsız etmeme ve Suudi Arabistan'ın iç işlerine karışmama konusunda taahhüt vermiştir.⁴⁹⁸ Savaş öncesi dönemde Mısır-Suudi Arabistan ilişkileri çok iyi olmasa da savaş sonunda Suudi Arabistan Nasır'a oldukça cömert davranarak ordusunu tekrar kurması ve altyapı sistemlerini yenilemesi için hatırı sayılır miktarda yardım yaptığı bilinmektedir. Suudi Arabistan'ın bu yardımları Nasır'ı oldukça etkilemiş olmalı ki; Eylül 1967'de petrol ambargosu kaldırılmıştır.⁴⁹⁹

Altı Gün Savaşı'nın bölgesel anlamda en önemli neticelerinden birisi 1950-1960'lı yıllarda Nasır'ın karizmatik liderliğinde şekillenen Arap milliyetçiliği fikrinin güç kaybetmesi ve bölgede artan ABD etkisine paralel olarak bölge ülkelerinin süper güçler

⁴⁹⁶ John D. Ciorciari, "Saudi-U.S. Alignment After The Six-Day War", *MERIA Journal*, Vol. 09, No.02, Jun 2005, <http://www.rubincenter.org/2005/06/ciorciari-2005-06-01/> (16.11.2017)

⁴⁹⁷ M. S. Daoudi and M. S. Dajani, "The 1967 Oil Embargo Revisited", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 13, No. 2, Winter, 1984, s.72.

⁴⁹⁸ Mann, a.g.e., ss. 754-755

⁴⁹⁹ Keith Crane and Others, "Imported Oil and U.S. National Security", *RAND Corporation*, 2009, s.27.

ile ilişkilerini güçlendirmesidir.⁵⁰⁰ Kral Faysal, Nasır'ın popülaritesinin ve Arap milliyetçiliği fikrinin hızlı bir şekilde azaldığının farkına vararak Filistin ve Kudüs davasına sahip çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Filistin'den Arap ülkelerine göç eden Filistinli mültecilere oldukça önemli ekonomik destekler sağlamış ve 1969 yılında İslam Konferansı Örgütünü kurmayı başarmıştır.⁵⁰¹

BMGK 22 Kasım 1967 tarihinde 242 sayılı kararı almıştır.⁵⁰² İran bu kararı desteklemiş ve silah gücü ile işgal edilen toprakların tanınamayacağını ifade ederek, İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklardan hemen çekilmesi gerektiğini, savaş ile toprak kazanmanın kabul edilemeyeceği kararını desteklemiştir. İran'ın 242 sayılı kararı desteklemesinin diğer bir nedeni ise, kendi sınırlarını muhtemel Sovyet veya Arap yayılcılığına karşı uluslararası toplumda koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır.⁵⁰³ Ayrıca 1968 yılında Baasçıların yaptığı Irak Darbesi İran'da Arap milliyetçiliğinin yayılması endişesini artırmıştır. İran'da Arapların yaşadığı Huzistan bölgesinin Arap vatanının bir parçası olarak talep edilmesi İran için kabul edilebilir bir durum değildir.⁵⁰⁴ İran'ın sorunlu ilişkiler yaşadığı komşusu olan Irak'ın daha radikal bir şekil kazanması güvenlik açısından İran'ı paradoksal bir şekilde İsrail'e yakınlaştırmaya devam ettirmiştir. Ortadoğu ülkelerinden Irak, Suriye, Mısır ve Yemen'e Sovyetlere yakın iktidarlar gelmesi Suudi Arabistan'ı öncelikli tehdit algısı taşıdığı Haşimi rejimden daha büyük bir tehdit olarak Sovyet nüfuzunun engellemesi için politikalar geliştirmeye yöneltmiştir.⁵⁰⁵ Bundan dolayıdır ki; Suudi Arabistan ve Ürdün monarşilerinin ilişkilerinin iyileşmesi bölgedeki Sovyet Bloğuna bir tepki olarak ortaya çıkmıştır denilebilir.

2.3.9. İKİ AYAKLI STRATEJİDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'A BİÇİLEN ROLLER

⁵⁰⁰ Hourani, a.g.e., s. 409-410.

⁵⁰¹ Bruce Riedel, "How the 1967 War Dramatically Re-Oriented Saudi Arabia's Foreign Policy", 30.05.2017, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/05/30/how-the-1967-war-dramatically-re-oriented-saudi-arabias-foreign-policy/> (17.11.2017)

⁵⁰² BMGK 242 sayılı kararı için bkz: United Nations, <http://www.un.org/Depts/dpi/palestine/ch3.pdf> (15.11.2017)

⁵⁰³ Parsi, a.g.e., s.31.

⁵⁰⁴ Oktav, a.g.e., s.97.

⁵⁰⁵ Teitelbaum, a.g.e., s.8.

1956 Süveyş Krizi'nden sonra bölge ülkeleri üzerinde Sovyet nüfuzu giderek artmıştır. 1957'de Eisenhower Doktrini ile ABD, Ortadoğu'da kendi etkinlik alanını korumaya çalışmıştır. Fakat 1957'de Suriye Bunalımı, 1958'de General Kasım Darbesi sonrası Irak'ın Bağdat Pakti'nden ayrılması, Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyetini kurma kararı almaları bu süreci başarısız kılmıştır. Ayrıca 1962 Küba Füze Krizi, 1964 yılında Johnson Mektubu krizi ile Türkiye-ABD ilişkilerin gerginleşmesi, 1967 Arap-İsrail Savaşı, 1968 yılında Brejnev'in Sosyalist devletlerin güvenliklerini sağlama politikaları ve devam eden Vietnam Savaşı'nda Amerikan kamuoyu baskısının giderek artması ABD yönetiminin Ortadoğu politikasını zorlaştırırken Sovyetlere de önemli bir nüfuz alanı açılmıştır.⁵⁰⁶ Pehlevi Hanedanlığının kurulmasından yıkılmasına kadar İran ile Suudi Arabistan birbirleriyle kıyaslandığında benzer ideolojik yapı ve devlet kimliklerine sahip olmakla birlikte dönem dönem monarşik yapılarına karşı ortak tehdit veya çıkarlar üzerinden ilişkilerini güçlendirmişlerdir. Nixon'un iki ayaklı stratejisi bağlamında ortak iş birliği ve koordinasyonun sağlanmaya çalışılması bunun en önemli göstergesi olmuştur. Bununla birlikte İran Devrimi'ne kadarki dönemde Şah'ın Körfezde proaktif politikaları Suudi Arabistan'da bazen rahatsızlıklara da sebep olmuştur.

1969 yılında Amerika'da Cumhuriyetçilerin iktidara gelmesi ve Nixon'un başkan olması ile Amerika Ortadoğu'daki politikalarını değiştirme ihtiyacı hissetmiştir.⁵⁰⁷ Nixon yeni stratejisinde Amerika'nın müttefiklerine karşı nükleer koruma dâhil bütün sorumluluklarını yerine getireceği, ekonomik ve askeri yardımları devam ettireceğini taahhüt etmiştir. Fakat bölge ülkelerinin savunulmasında sorumluluğun öncelikle ABD'nin bölgedeki müttefik devletlerine ait olacağını ifade etmiştir.⁵⁰⁸ Bu şekilde Amerika bölgedeki çatışmalardan kendini uzak tutarak kendi müttefiklerini sahaya sürerek bölgesel politika ve çıkarlarını korumaya çalışmıştır.

Körfezin, İngiltere ve ABD çıkarları açısından, iki önemli devleti olan İran ve Suudi Arabistan, İngiltere'nin bölgeden 1971 yılında ayrılacağını ilan etmesinden sonra Körfez ülkelerinde bu karar endişeye neden olmuştur. Kültürel ve siyasi açıdan oldukça

⁵⁰⁶ Koç, "ABD Dış Politika Doktrinlerinin Ortadoğu'ya Yansıması", s. 28-29.

⁵⁰⁷ "Nixon's Strategy in the Middle East", *MERIP Reports*, No. 13, Nov., 1972, ss. 3-6.

⁵⁰⁸ J. L. S. Girling "Kissingerism: The Enduring Problems", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 51, No. 3, Jul., 1975, ss.327-328.

farklı olan bu iki devletin istikrar ve iş birliği içinde bulunması Batılı devletler açısından büyük önem taşımaktaydı. İran ve Suudi Arabistan'ın körfezdeki küçük emirliklerin topraklarında uzun yıllardır devam eden iddiaları vardı. Körfezde yaşanacak olası bir İran-Suudi Arabistan rekabeti İngiltere'nin bölgeden çıkmasını zorlaştırırken, Amerika'nın da bölgedeki etkisini tehlikeye atma potansiyeline sahiptir.⁵⁰⁹ Örnek olması açısından bu dönemde İran'ın Bahreyn'de hak talep etme ve Bahreyn'i kendi topraklarının eski bir eyaleti olarak görme meselesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerini sorunsuz bir şekilde devam ettirmenin ne kadar zor olduğunu göstermiştir.

1966 yılında Kral Faysal, Tahran'a resmi bir ziyarette bulunmasına karşılık 1968 yılında Şah iade-i ziyaret için Riyad'a geleceğini duyursa da Suudi Arabistan'ın Bahreyn'in bağımsızlığını desteklemek için yaptığı çalışmalardan oldukça rahatsız olmuş ve ziyaretini iptal ederek tepki göstermiştir.⁵¹⁰ İran, adada yaşayanların birçoğunun köken olarak İranlı olması ve Şiilerin çoğunlukta bulunması nedeni ile Tahran hükümeti Bahreyn'i İran'ın on dördüncü eyaleti olarak tanımlamıştır.⁵¹¹ Muhammed Rıza Şah'ın Ocak 1969'da Hindistan da katıldığı bir konferansta uzun yıllar Tahran'dan ayrı bir yapı olan Bahreyn'in İran topraklarına katılması gerektiğini ve bunu yapmak için zor kalması durumunda askeri güç kullanacağını duyurması Körfezdeki tansiyonu hızlı bir şekilde arttırmıştır.⁵¹² Ocak 1969'da İran Şah'ı Bahreyn'de bir plebisit yapılması çağrısında bulunmuşsa da 30 Nisan 1970'de ise BM Genel Kurulu Bahreyn'i tam bağımsız ve egemen bir devlet olması gerektiği kararı almıştır.⁵¹³ Suudi Arabistan bu kararı olumlu karşılarken, İran alınan kararın adil olmadığını belirtmiştir.

Amerika, ayrıca İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile birlikte İran ve Suudi Arabistan'a askeri ve ekonomik yardım yaparak İngiltere'nin bölgedeki yerini almalarını ve güvenliklerini korumalarını sağlamıştır. Amerika, çoğu zaman birbirleri ile problem yaşayan bu iki devleti destekleyerek birbirlerine daha da yakınlaşmasını ve iş birliğini kolaylaştırmıştır. Amerika'nın körfezde İran ve Suudi Arabistan'ı güçlendirmeye dayalı

⁵⁰⁹ W. Taylor Fain, *American Ascendance and British Retreat in The Persian Gulf*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008, s.175.

⁵¹⁰ Forence Gaoup, "War of Words: Saudi Arabia vs Iran", *European Union Institute for Security Studies*, February 2016, s.1.

⁵¹¹ Fain, a.g.e.,s.175.

⁵¹² Edward Gordon, Resolution of Bahrain Dispute, *The American Journal of International Law*, Vol. 65, No. 3, Jul., 1971, ss. 561-562.

⁵¹³ Christin Marschall, *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami*, London: Rotledge Curzon, 2003, s.8.

bu politikasına “twin pillar strategy” yani iki ayaklı strateji olarak tanımlanmaktadır.⁵¹⁴ Suudi Arabistan’ın askeri gücü o günün şartlarına bakıldığında İran kadar etkili olmadığından aslında ABD’nin bu stratejisi daha çok İran’a dayanmaktaydı. Suudi Arabistan ise Batı Bloğunu destekleyici ihtiyati bir güç olarak kabul edilmiştir.

İran ve Suudi Arabistan, Basra Körfezi ve OPEC içerisinde dengeli bir rekabet sürdürmüş ve iki ülkenin oldukça farklı rejimleri ilişki kurmak ve sürdürmekte ideolojik problemler ile karşılaşmamıştır. Özellikle iki alanda iki devlet birbirini desteklemiştir: Birincisi bölge ve ülkelerdeki statükonun (monarşilerin) devam etmesi; ikincisi ise, Arap milliyetçilik fikrinin (Irak ve Nasır eksenli) bölgede etkinlik alanının sınırlandırılmasıdır.⁵¹⁵ Amerika’nın İki Ayaklı Stratejisi’ni devreye sokması ise hem Sovyetler hem de Irak’ı oldukça rahatsız etmiştir. Bu gelişmeler Irak’ın Sovyetlere yakınlaşarak 1972 yılında Sovyetlerle dostluk anlaşması imzalamasına neden olmuştur. Irak ve Sovyetler arasında imzalanan bu anlaşmadan sonra Amerika, İran ve Suudi Arabistan’a olan askeri ve ekonomik desteklerini arttırarak cevap vermiştir.⁵¹⁶

Amerika’nın iki ayaklı stratejisinin bölgede çok etki uyandırmaması ve diğer Arap devletleri tarafından hoş karşılanmamasının nedeni ise, Şah’ın Basra Körfezinde kurmaya çalıştığı hegemonya olmuştur.⁵¹⁷ İran’ın 1971 yılında Birleşik Arap Emirlikleri’ne ait stratejik değeri yüksek olan üç adayı işgal etmesine rağmen gerek Amerika gerekse Saudi Arabistan tarafından İran’a karşı pasif politik hamleler ile karşılık verilmesi ve İran’ın Bahreyn’de hak iddia etmesi 1979 İran Devrimine kadar çok ciddi tepki verilmemiştir. Bununla birlikte her iki ülkeninde devlet kimliklerinde en önemli unsurlardan olan monarşileri Irak ve Sovyetlerin tehdidi altında olması nedeniyle ortak menfaatlerini koruma adına aralarındaki ihtilafli noktaları göz ardı etmişlerdir.

2.4. İNGİLTERE’NİN BÖLGEDEN AYRILMASININ İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI

⁵¹⁴ Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD*, Bursa: Alfa Yayınları, 2004, ss.228-229.

⁵¹⁵ Paul Aarts and Joris van Duijne, “Saudi Arabia After U.S.-Iranian Detente: Left in the Lurch”, *Middle East Policy*, Vol. XVI, No.3, Fall 2009, s. 65.

⁵¹⁶ Keynoush, a.g.e., s.90.

⁵¹⁷ Parsi, a.g.e.,s.43.

İran ve Suudi Arabistan yeryüzünde modern teknolojik imkânlar ile kanıtlanmış petrol rezervlerinin önemli bir kısmını kendi sınırları içerisinde barındırmaktadır. İran ve Suudi Arabistan, kanıtlanmış petrol kaynaklarının 1/4'üne, deniz yolu taşımacılığı ile ihraç edilen petrolün 1/8'ine sahip olan körfezin iki güçlü ve stratejik ülkesi olmaktadır. Her iki devlet aynı zamanda sınırları içerisinde geniş topraklar, yüksek nüfus, mezhebi çoğunluk, askeri güç ve jeopolitik ayrıcalıklara sahiptir. İran ve Suudi Arabistan bu özellikleri ile bölgeyi kendi çıkarları çerçevesinde kontrol etmek ve bölgesel gücün taşıyıcısı olmak istemektedirler. İki devlet zaman zaman körfezin istikrarını sağlayan güçler olmak ile birlikte çıkarları çatıştığında bölgeyi istikrarsızlaştıran en önemli ülkeler de olmaktadır.⁵¹⁸ Bu nedenle ABD, İngilterenin Körfezi terketmesi ardından bölgeye daha sağlam bir şekilde nüfuz ederek taraflar arasında bir kontrolör rolü olmayı da üstlenmiştir.

Bu dönemde, ilerleyen satırlarda anlaşılacağı gibi İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde her iki ülkenin monarşi ile yönetilmesi, Batılı güçler ile istikrarlı ilişkiler yürütülmesi ve devrim sonrası görülecek olan mezhepsel kutuplaşmanın olmaması körfezde güç pekiştirmek dışında bir dereceye kadar makul her iki devlet arasında çok büyük kriz alanlarının olmaması ikili ilişkilerin daha sağlıklı devam etmesini sağlamışsa da Körfez'de ortaya çıkan güç boşluğu iki devletin birbirinin lehine pozisyon almalarını kolaylaştırmıştır. Gelecek sayfalarda İngilterenin Basra Körfezinden ayrıldıktan sonra ortaya çıkan güç boşluğunun ve yeni konjonktürün İran-Suudi Arabistan ilişkilerine yansımalarına değinilecektir.

2.4.1. İRAN'IN KÖRFEZDE GÜÇ ARAYIŞI: ABU MUSA VE TUNB ADALARININ İŞGALİ

İngiltere II. Dünya Savaşı'ndan sonra Körfez bölgesindeki nüfuz alanlarında giderek güç kaybetmeye başlamıştır. 1953 yılında Musaddık darbesi ve darbe sonrasında İran'da güvenilirliği azalan İngiltere, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi ve sonrasında 1956 Süveyş Krizi sürecinde bölgede geçmişteki gibi etkisi kalmadığı görülmüştür. 1958 yılında General Kasım'ın Irak'ta askeri darbe ile İngiltere destekli

⁵¹⁸ Cavid Veliyev, "Suudi Arabistan-İran İlişkileri" *Kaosa Doğru İran*, Ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, 2b., Ankara: Fark Yayınları, 2006, s.407.

Haşimi Krallığını sonlandırması İngiltere'nin bölgede zayıfladığını teyit etmiştir.⁵¹⁹ Amerika'nın petrol başta olmak üzere bölgede artan diğer jeopolitik çıkarlarını koruma ve Sovyetlere bu bölgeyi kaptırmama stratejisi ile bölgede Amerika'nın etkisi daha fazla artmaya başlayacaktır.

İngiltere'nin körfezden çekilmesini ve Amerika'nın Nixon Doktrini çerçevesinde İran'ı silahlandırmasını kendisi açısından jeostratejik bir kazanım olarak algılayan Şah, İran'ın ekonomik ve askeri nüfuzunu bölgede arttırmak için oldukça yüklü miktarda silahlanmaya başlamıştır.⁵²⁰ İran'ın stratejik hamleleri iki ayaklı stratejinin diğer ayağı olan Suudi Arabistan'ı tabiatıyla rahatsız etmiştir. İngiltere'nin Körfez'den çekilmesi ve buradaki güç boşluğunun İran tarafından doldurulmaya çalışılması Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfezin diğer ülkeleri de İran'ın bölgede giderek güçlenmesini kuşku ile karşılamıştır.⁵²¹

İran, bölgede Suudi Arabistan'ın hatırı sayılır askeri ve siyasi gücünü kabul etmek ile birlikte Körfez'in kendisi tarafından kontrol edilmesini her dönem öncelikli çıkarı olarak görmektedir. Suudi Arabistan ise gerek kendi nüfusu içerisinde yer alan Şii azınlığı gerekse İran'ın Bahreyn'de jeopolitik çıkarlarına engel olabilecek Şii çoğunluğun İran tarafından kontrol edilme ihtimalini her zaman kendi ülkesel bütünlüğü açısından tehdit olarak görmektedir.⁵²² Devrim sonrası İran-Suudi Arabistan ikili ilişkiler ve bölgesel politikalarının belirleyicisi olacak bu iki farklı perspektif ve politikalar İran ve Suudi Arabistan arasında uzun yıllar sorunlu ilişkiler yaşanmasının da en temel nedeni olacaktır.

İngiltere'nin 1971'de Basra Körfezinden çekilmesiyle İran'ın etkinliğinin artmasına paralel olarak yaşanmıştır. İran dış politikada Amerika'nın da desteği ile körfez ve körfezin güvenliği konusuna daha fazla önem vermeye başlamıştır. İran, körfezin düşman bir güç tarafından kontrol edilmesi durumunda petrolünün çıkış güzergâhının kapanmasını önlemek için Şah, Abu Musa ve Tunbs adalarını Kasım ayında işgal ederek

⁵¹⁹ Ayhan, *Ortaoğu ve Petrol*, ss.161-162.

⁵²⁰ James F. Goode, "Assisting Our Brothers, Defending Ourselves: The Iranian Intervention in Oman, 1972-75", *Iranian Studies* Vol. 47, No. 3, 2014, s.442.

⁵²¹ Goode, a.g.e., ss.445-449

⁵²² Neil Partrick, "Saudi Arabia and Iran", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, I.B.Tauris, London, 2016, s.112.

endişesini gidermeye çalışmıştır.⁵²³ Basra Körfezinde yer alan bu adalar Şah'ın Irak'a karşı güçlenmesinde, bölge hegemonyası yarışında etkinliğinin artmasında ve İran'ın petrol ve güvenlik gibi jeostratejik kazanımlar elde etmesinde önemli bir yeri olmaktadır. Şah, aynı zamanda bölge ülkelerine İran'ı daha ciddi bir şekilde tanımasını gerektiğine ilişkin göz dağı da vermiştir.

İran'ın adalar hakkındaki temel tezi ise, Ebu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb olarak adlandırılan adaların İran'ın tarihsel toprak parçası olmasına rağmen İngilizlerin bu adaları haksız bir şekilde Araplara verdiğini iddia etmesidir. İran, İngiltere'nin körfezden çekilmesi ile Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) bağımsızlık ilan etmesi tartışmalarının yürütüldüğü bir sırada Ebu Musa Adasına asker çıkartmıştır.⁵²⁴ İngiltere ise İran'ın körfezde diğer bir potansiyel hâkimiyet alanı olacak olan Bahreyn'deki tarihsel egemenlik iddialarından vazgeçmesi şartıyla herhangi bir tepki ortaya koymamıştır. Bununla beraber BAE içerisindeki emirliklerin ve körfezin diğer küçük monarşilerinin de adalara ilişkin farklı politika ve bakış açılarına sahip olması İran'ın adalardaki varlığını kolaylaştırmıştır.⁵²⁵

İran bu süreçte Körfezde Amerikan jandarması olarak görüldüğü için askeri olarak güçlenmesi de tabii olarak Amerikan desteği ile gerçekleşmiştir. İran'ın arkasında Amerikan desteğini bulması ve artan askeri gücü nedeni ile adaları işgal etmesine Mısır ve Suudi Arabistan gibi merkezi Arap ülkelerinin çok güçlü tepki vermemesini sağlamıştır.⁵²⁶ Aynı zamanda Sadam'ın körfez ülkeleri ve İran'a rejim ihraç çalışmalarını yürütmesi Irak'ın İran'dan daha büyük bir tehdit olarak görünmesini sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki ne Suudi Arabistan ne de BAE dahil diğer körfez ülkeleri İran'ın körfezde güçlenmesine çok ses çıkarmamışlardır. Fakat bu işgal uzun yıllar ikili ilişkilerin devam ettirilmesinde özellikle kriz dönemlerinde tansiyonun artmasına sebep olmuştur.

Körfez'de diğer bir hegemonya kurmak isteyen Suudi Arabistan ise, Körfez kıyı şeridi ve yakın adalarda bulunan tarihsel iddialarını Krallığın BAE ile ilişkilerine

⁵²³ Marschall, a.g.e., s.8.

⁵²⁴ Ahmad Jalinusi and Vahid Barari Arayee, "The Three Islands: (Abu Musa, the Greater & Lesser Tunb Islands) Integral Parts of Iran", *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XIX, No.4, Fall 2007, ss.1-10.

⁵²⁵ Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.164-165; Bahman Aghai, "The Greater and Lesser Tunbs and Abu-Musa", 05.09.2011, <https://iranian.com/main/blog/diba/greater-and-lesser-tunbs-and-abu-musa.html>.E.T.10.11.2017

⁵²⁶ Salman al Saud, a.g.e., s.124.

yansıtmaktadır. Suudi Arabistan, BAE'nin Bureymi bölgesini kendisine verilmesini talep etmiş uzun süren görüşmeler neticesinde BAE'nin Katar ile arasında yer alan kıyı şeridini Suudi Arabistan'a devir etmesi ile BAE ile Suudi Arabistan arasında olumlu ilişkiler tesis edilmiştir.⁵²⁷ Suud yönetimi, İran'ın Abu Musa ve Tunb adalarını işgalini hoş karşılamamak ile birlikte bu girişimi alttan almıştır. İran'ın körfezde nüfuzunun artmasından korkan Suud yönetimi askerî açıdan İran ile kıyaslandığında oldukça cılız bir konumda olduğu ve aynı güvenlik şemsiyesi altında hareket ettikleri için mümkün olduğunca petrolün fiyatı, körfezde hegemonya ve İsrail meselesi gibi doğrudan çatışma konularına girmemeye özen göstermiştir.⁵²⁸

2.4.2. DOFAR SORUNU VE YEMEN SAVAŞI'NDA İRAN-SUUDİ ARABİSTAN POLİTİKALARI

Sultan Said Teymur (1932-1970), İngilizler ile güçlü ilişkiler kurmuş ve bunun neticesinde Umman'da merkezi idareyi tesis etmeyi başarmıştır. Fakat İngiltere ile kurulan güçlü ilişkiler, Umman'ın ekonomik ve sosyal anlamda dünyanın en gerisinde kalmasına engel olamamıştır. Teymur'un oğlu olan Sultan Kabus bir saray darbesi tertipleyerek babasını tahttan indirmiş ve Umman'ın idaresini ele almayı başarmıştır.⁵²⁹ Sultan Kabus, 1970 yılında iktidarı ele aldığı Umman'ın en temel problemi 1964 yılında babası Sultan Said'e karşı başlamış olan ayaklanmayı sonlandırmak (1976) ve oldukça ilkel bir sisteme sahip olan Umman altyapısını yeniden inşa etmek olacaktır. 1960 yıllarının sonuna doğru Marksistlerin kontrolüne geçen Dofar bölgesinde, monarşi karşıtı güçler; başta Sovyetler, Çin ve Güney Yemen tarafından merkezi yönetime karşı desteklenmiştir.⁵³⁰

Umman'ın kıyı şeridine yakın başkentinin bulunduğu Maskat ile denizden uzak ve dağlar ile çevrili Dofar bölgesinde ekonomik, kültürel ve dini açıdan oldukça farklı yapılara sahip topluluklar bulunmaktadır. Nasırcı bir grup isyancı tarafından Dofar Kurtuluş Cephesi adı altında başlatılan Dofar ayaklanması 1965 yılına gelindiğinde İşgal

⁵²⁷ Anthony H. Cordesman, *Saudi Arabia Enters the Twenty-First Century*, London: Praeger, 2003, s. 80-83

⁵²⁸ Gündoğan, a.g.e., ss.304-305.

⁵²⁹ Cleveland, a.g.e., s.515.

⁵³⁰ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.515.

altındaki Arap Körfezinin Kurtuluşu İçin Popüler Cephe (Popular Front for the Liberation of the Occupied Arab Gulf (PFLOAG) olarak isimlendirilen Leninist ve Marksist bir örgüte evrilmiştir.⁵³¹ Bu örgüte Nasır'ın yanında Sovyetler, Çin ve Güney Yemen'deki solcular da destek vermiştir.

Muhammed Rıza Şah, 1972-1979 yılları arasında Irak hariç körfez ülkeleri ile göreceli olarak iyi ilişkiler yürütmekteydi. Bölge ülkeleri İran'ı Irak ve Sovyetlerden gelen tehditleri önleyici bir duvar olarak düşündükleri için Şah'ın körfezdeki hegemonyacı tavırlarına çok aldırış etmemişlerdir. Şah ayrıca, Kuzey ve Güney Yemen, Somali, Pakistan'ın Belucistan eyaleti özellikle de Umman sultanı Kabus'a karşı ayaklanan Sovyet destekli gruplara karşı Dofar ayaklanmasının bastırılmasındaki gibi hayati rollere sahip olmuştur.⁵³² Sultan Kabus, Dofar Savaşı'nda en büyük askeri desteği İran Şah'ından almıştır. Şah, Sultan Kabus'a lojistik ve askeri destek sağlamak için 205 helikopter ve 1500 özel asker görevlendirmiştir. Şah aynı zamanda hem kendi ordusunun performansını diğer bölge ülkelerine gösterme hem de BAE ait olan Tunbs adalarını işgal ettiği için bölge ülkelerinin kızgınlığını Umman Sultan'ına destek vererek telafi etmek istemiştir.⁵³³ Suudi Arabistan, İngiltere'nin körfezden çekilmesi ile ortaya çıkan güç boşluğundan en çok yararlanacak olan ülkenin İran olduğunun, körfezdeki adaların Şah tarafından işgal edilmesi ve Dofar Ayaklanmasına doğrudan müdahalesi ile tekrar farkına varsa da Yemen, Irak ve Umman'daki mücadelelerde İran ile aynı safta yer almıştır. Bu müşterek politikaların en önemli nedeni her iki monarşinin de ortak kimliksel niteliklerinden kaynaklı Sovyetlerin ideolojik baskısına maruz kalmaları olmuştur.

İran, Umman Sultanını desteklemek için Sultanın mücadele ettiği Marksist örgütlere karşı sahada mücadele vermiştir. İngiltere'nin askeri yardımı, İran'ın sahadaki gücü ile Umman'daki Marksistler önemli ölçüde zayıflatılmıştır.⁵³⁴ İran'ın askeri olarak Sultan Kabus'u desteklemesinin en temel nedeni körfezdeki kazanımlarını korumak, kendi ve bölgesel çıkarları lehine bölgede oluşabilecek Marksist yapılara engel olmaktır. BAE ise, bölgedeki radikal solcu ve anti monarşist hareketlerin kendisini de

⁵³¹ Ian Skket, *Oman: Politics and Development*, New York: Palgrave, 1992, s: 36-37.

⁵³² Steve A.Yeltiv, *The Absence of Grand Strategy The United States in The Persian Gulf 1972-2005*, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2008, s. 34.

⁵³³ Skket, a.g.e., s.49.

⁵³⁴ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, s.111.

etkileyeceğinden korkarak İran'ın kendi adalarını işgal etmesine çok ses çıkarmamıştır.⁵³⁵ Suudi Arabistan da İran ile benzer nedenlerden dolayı yani Sovyet yayılmasını önlemek, bölgedeki sol girişimleri sınırlandırmak ve geleneksel monarşileri korumak için İran ile yakın politikalar izlemeye kendisini mecbur hissetmiştir.⁵³⁶ Ortadoğu'da iki rakip devlet olan İran ve Suudi Arabistan aralarındaki farklı ve öncelikli politikalara rağmen Sovyetlerin yayılmasından ve anti monarşist hareketlerin güçlenmesinden endişe ettiklerinden dolayı Umman'ın komünistler ile mücadelesine iki ayaklı strateji çerçevesinde ortak destek vermişleridir.⁵³⁷

Suudi Arabistan ve Umman, modern devlet inşa süreçleri öncesi uzun yıllar günümüzde BAE sınırları içerisinde olan Büreymi üzerinde güç mücadelesinde bulunmuş iki rakip yapı olmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan, uzun yıllar Umman'da İmamet rejimini kurmak isteyen İbadi muhalifleri Muskat'a karşı desteklemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası sınır anlaşmazlıklarını çözemeyen iki devlet 1970'te Sultan Kabus'un Umman tahtına oturmasıyla Suudi Arabistan-Umman ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Riyad bölgedeki değişen konjonktür ve etkinliğini arttıran Sovyetlerin de tesiriyle İmamet grubu ile bağıni koparmaya başlamış ve Umman ile sınır sorununu çözmek istemiştir. Körfez'de hızla yükselen Sovyet tehdidi ve İngiltere'nin körfezdeki askeri gücünü çekmesi Suudi Arabistan ve Umman'ı da birbirlerine yakınlaştırmıştır. 1972 yılında Riyad, Umman'a teknik ve askeri konularda destek vereceğini ifade etmiş ve bu çerçevede Umman'a 12 milyon dolar tutarında ekonomik yardımda bulunmuştur. 1975 yılına gelindiğinde Riyad'ın Umman'a olan yardımı 150 milyon dolar tutarına ulaşmıştır.⁵³⁸

Riyad, Umman'a askeri ve ekonomik yardım yaparak Umman'ın hızlı bir şekilde İngiltere etkisinden çıkarak kendi eksenine girmesini arzulamıştır. Suudi Arabistan Umman'a tekrar ile İngiltere'nin sorumsuz bir şekilde Güney Yemen'den ayrılarak burada Arap monarşilerine karşı bir güç boşluğu oluşturduğu bundan dolayı güvensiz bir

⁵³⁵ Marschall, a.g.e., s.9.

⁵³⁶ Sherifa Zuhur, *Saudi Arabia*, California: ABC Clio, 2011, s.109.

⁵³⁷ Teitelbaum, a.g.e., s.10.

⁵³⁸ Joseph A. Kechichian, *Oman and The World The Emergence of An Independent Foreign Policy*, Santa Monica: RAND, 1995, ss: 66-73.

müttefik olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁹ Ayrıca Suudi Arabistan ve BAE, İran'ın Umman'a müdahale etmesini ve buraya asker göndermesini İran'ın körfezdeki gücünü pekiştirme ve egemenliğini tescil etme göstergesi olarak algılayıp bunu kaygı ile karşılanmışsa da açık bir tepki vermekten uzak durmuşlardır.⁵⁴⁰ İran'ın askeri gücü, Suudi Arabistan'ın ise mali yardımları ile Umman, Marksist Leninist grupları pasifize ederek ülke bütünlüğünü sağlamıştır.

Mısır (Cumhuriyetçiler) ve Suudi Arabistan (İmametçiler), 1964 yılından itibaren Yemenli taraflar arasında savaşı sonlandırmak için görüşmeler yaptıysa da 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın bitmesine kadar bundan bir netice alınamamıştır. Mısır, İsrail karşısında yenilmesinin ardından Yemen'deki askerlerini çekeceğini, Suudi Arabistan ise Yemen'de monarşiyi savunanları desteklemeyeceğini belirtmiştir. Mısır askerlerinin çekilmesi sonrasında iktidardan darbe ile uzaklaştırılan General Sallal yerine Yemenlilik kimliği ağır basan Kadı Abdurrahman el İryani geçmiş ve 19 Mayıs 1970'te taraflar arasında bir anlaşma imzalanarak sekiz senelik iç savaş bitirilmiştir.⁵⁴¹ Anlaşmaya göre İmam Bedr, Yemen'e dönmeyecek fakat Yemen hükümetinde kralcılar adil bir şekilde temsil edilecektir. 23 Temmuz'da Suudi Arabistan, 29 Temmuz'da İngiltere ve sonrasında İran yeni kurulan Yemen Cumhuriyeti'ni resmen tanımıştır. İngiltere de 1964 yılında İşçi Partisi'nin seçimleri kazanmasından sonra bir karar alarak Süveyş'in doğusundan çekileceğini bildirmiş ve 30 Kasım 1967'de Güney Yemen'e bağımsızlık vermiştir. Solcular 30 Kasım 1970'de iktidarı ele geçirerek ülkenin ismini Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (YDHC) olarak değiştirmiştir.⁵⁴² Suudi Arabistan Sana'da Mısır destekli cumhuriyetçiler ile çatışırken, 1967 yılında İngiltere'nin Aden'i terk etmesi ile birlikte kısa bir zamanda Güney Yemen'de Marksist bir yönetim iktidara gelmiştir. Yemen sınırları içerisinde Suudi Arabistan'ın müdahil olduğu ikinci bir mücadele alanı açılmıştır.

Yeni kurulan YDHC ile Suudi Arabistan (İran da dahil) temel açıdan çatışan çıkar ve önceliklere sahip iki yapı olmuştur. Suudi Arabistan ve İran'ın Kuzey Yemen ve Umman'daki güçlü askeri varlığı, YDHC'nin anti monarşi karşıtlığı ve Sovyetler ile

⁵³⁹ Geraint Hughes, "A Proxy War in Arabia: The Dhofar Insurgency and Cross-Border Raids into South Yemen", *The Middle East Journal.*, Vol. 69, No. 1, Winter, 2015, s.103.

⁵⁴⁰ Erdoğan, a.g.e., s.363.

⁵⁴¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.212.

⁵⁴² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.188-194.

güçlü ilişkilere sahip olması Suudi Arabistan ve İran'a yönelik potansiyel tehdit içermesi hem Suudi Arabistan hem de İran'ı YDHC konusunda endişelendirmekteydi.⁵⁴³ Kuzey Yemen (Yemen Arap Cumhuriyeti (YAC) ile Güney Yemen (Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (YDHC)) arasında 1970 sonrasında başlayan çatışmalar bölgede bir kez daha Suudi Arabistan ve İran iş birliğini gerçekleştirmiştir. Sovyetler ve Marksizm'in kendi sınırları içerisinde yayılmasından endişe duyan iki rejim, İran Devrimi'ne kadar Yemen meselesinde ortak hareket etmişlerdir. Suudi Arabistan'ın ekonomi ve silah açısından desteklediği Kuzey Yemenlilere İran'dan askeri danışmanlar gönderilmiş ve İran da YAC'lı pilotlara eğitim vermiştir.⁵⁴⁴ Kuzey Yemen'in cumhuriyet kimliği kabul edilmekle birlikte Güney Yemen'in Marksist kimliği İran ve Suudi Arabistan tarafından yeni öteki düşman olarak tanımlanmıştır.

2.4.3. 1973 SAVAŞI VE PETROL KRİZİNDE İRAN-SUUDİ ARABİSTAN POLİTİKALARI

1973 Savaşı'nın (Ekim, Yom Kippur ve Ramazan Savaşı olarak da adlandırılmaktadır) temel nedeni 1967 Savaşı'ndan sonra İsrail'in işgal ettiği Mısır, Suriye ve Ürdün'ün topraklarının diplomatik yollar ile geri alınamaması olmuştur. İsrail'in 1967 Savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmek istememesi üzerine Mısır ve Suriye birlikteliğinde İsrail'e karşı 1973 yılının ilk aylarında başlayan koordinasyon oluşturma çabaları Eylül ayının sonlarına doğru ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda diğer Arap ülkelerinin de destek verdiği bir anti İsrail koalisyonuna dönüşmüştü.⁵⁴⁵ Ayrıca Nasır gibi karizmatik bir liderin ardından Mısır lideri olan Enver Sedat, İsrail'den 1967 Savaşı'nda kaybedilen toprakları tekrar geri alarak toplumsal açıdan Mısır siyasetindeki meşruiyet ve konumunu güçlendirmek istemesi İsrail'e karşı askeri mücadele verilmesini kolaylaştıran etmenler olarak ortaya çıkmıştır.

Ekim ayında ise, OAPEC üyesi devletlerin aldığı üretimi kısma kararı ile başlayan petrol krizi birkaç hafta sonra üye ülkelerin petrol üretim kotalarını daha da kısıması ile

⁵⁴³ Fred Haliday, *Revolution and Foreign Policy: the Case of South Yemen 1967-1987*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s.158.

⁵⁴⁴ Fred Haliday, *Arabia Without Sultans*, London: Penguin Press, 1974

⁵⁴⁵ Avraham Sela, "The 1973 Arab War Coalition: Aims, Coherence, and Gain- Distribution", *Israel Affairs*, Vol.6, No.1, 1999, s.38.

petrol krizi tırmanmıştır. Kota kısma yanında OAPEC üyeleri ürettikleri petrolün varil başına fiyatını da arttırmışlardır.⁵⁴⁶ OAPEC ülkelerinin üretimi kısması ve fiyatları arttırması ile petrol kaynaklarına ulaşım problemi dünya enerji piyasalarında ortaya çıkmıştır. Dünyanın birçok bölgesi bu krizden etkilenmekle birlikte Batı Avrupa ve Japonya başta olmak üzere Ortadoğu enerji kaynaklarına bağımlı olan teknoloji üretici ülkeler oldukça zarar görmüştür. Üretilen ürünlerdeki kâr oranlarının arttırılması için ihraç edilen temel teknoloji ve tüketim ürünlerine zam yapılmış bu durumun faturası ise petrolden yoksun ve petrole bağımlı gelişmekte olan ülkelere kesilmiştir.

Suudi Arabistan her ne kadar 1973 Savaşı'na aktif askeri ve siyasi destek sağlamışsa Riyad'ın savaşa katılımının sembolik bir taraf tutmadan öteye geçmediği söylenebilir. Bunun en önemli nedeni 1970'ten itibaren İsrail hava kuvvetlerinin Suud hava sahasını geçip kullanılmayan petrol rafinelerini vurarak Suud savunmasının İsrail karşısında ne kadar güçsüz olduğunu göstermesi önemli rol oynamıştır.⁵⁴⁷ Kral Faysal, İsrail'i destekleyen devletlere karşı petrol ambargosuna başlangıçta katılmak istememiştir. Bunun nedeni Suudi Arabistan gelirlerinin azalmasıyla birlikte güçlü ilişkiler kurduğu ve devletin kurumsallaşması aşamasında en çok destek aldığı Amerika ve Avrupalı ülkeler ile olan iyi ilişkilerini bozmak istememesidir.⁵⁴⁸ Amerika ve müttefiklerinin İsrail'i destekleme konusunda inat etmesi Kral Faysal'ı İsrail müttefiklerine karşı konulan petrol ambargosunda lider kişi haline getirmiştir.

Kral Faysal (1964-1975), Suudi Arabistan'ın her yönden gelişmesinde en önemli rol oynayan liderlerinden biri olmuştur. Kral Faysal, gerek Suudi Arabistan'da gerek diğer Arap ve üçüncü dünya ülkelerinde eğitim ve yardım faaliyetlerini desteklemiş, Müslüman ülkeler ile yakın ilişki kurmayı tercih etmiştir. 1973 yılında yaşanan petrol krizini ABD ile yakın ilişkilerine rağmen destekleyerek bölge ülkelerinin büyük bir kısmı tarafından saygı görmüştür.⁵⁴⁹ Kral Faysal, İslam ülkeleri ile yardımlaşma ve dayanışma adı altında Pan-İslamcı politikalar geliştirmiş ve bu şekilde Nasır'ın Arap Sosyalizmi projesine de alternatif muhafazakâr bir cephe açmıştır. Aynı zamanda iç politikada ülke

⁵⁴⁶ Robert Mason, *Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia: Economics and Diplomacy in the Middle East*, London: I.B.Tauris Press, 2015, s.11.

⁵⁴⁷ Rieger, a.g.e., s.150.

⁵⁴⁸ Gerd Nonneman, "Saudi-European Relations 1902-2001: A Pragmatic Quest for Relative Autonomy", *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, Changing Patterns of European Security and Defence, Jul., 2001, s.647

⁵⁴⁹ Peterson, a.g.e., s.9.

yönetiminde etkili olan Vahhabi ulemayı da kendine yakınlaştırarak Suud devlet mekanizmasındaki meşruiyetini de güçlendirmeye çalışmıştır.⁵⁵⁰

ABD'nin İsrail'e 2,2 milyar dolar askeri yardım yapacağı sırada Suudi Arabistan'ın 18 Ekim'de petrol üretiminin %10 oranında keseceğini duyurması bütün dünyada şok etkisi yaratmıştır.⁵⁵¹ Suudi Arabistan ayrıca ARAMCO'yu oluşturan Mobil, Chevron, Texaco ve Exxon firmalarının genel müdürleri ile toplantı yapmıştır. Toplantıda ABD'nin İsrail'e silah yardımını durdurulmaması durumunda Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere Amerika'ya dost Arap ülkelerin Amerika ile ilişkilerini gözden geçireceklerini ifade etmiştir.⁵⁵² Kral Faysal, Suudi Arabistan'ın Batı ile ilişkilerini geliştirmek ile birlikte devletin din ve monarşi bağlamındaki yapısının korunmasına da özen göstermiştir. Petrol Krizi ile birlikte bütün Arap ve Müslüman dünyasında popülaritesi artan Kral Faysal, konjonktürel durumlarda da Batı'ya sırt çevirmeyi başarabilen bir lider olmuştur. Sovyetler ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışan Faysal, bölgenin kutuplaşmaması için bölge içi itilaflarda uzlaşmayı tercih etmiştir. Faysal'ın Müslüman ülkeler ile dayanışma kurma çabaları aynı zamanda İran Şahı'na da yakın ilişkiler kurulabilecek bir müttefik olduğunu göstermiştir.⁵⁵³

Arap devletlerinin İsrail'e destek veren ülkelere uyguladığı petrol ambargosuna İran taraf olmamıştır. Petrol sevkiyatına devam ederek ambargonun tesirini zayıflatan Şah, Batılı çok uluslu şirketlere de İran'ın kapılarını açmıştır.⁵⁵⁴ Suudi Prensi Fahd'ın Tahran ziyareti sırasında İran'ın da İsrail'e ambargo uygulaması gerektiği hakkındaki tavsiyelerini dinlemeyen Şah, savaş süresince tarafsızlığını muhafaza etmek ile birlikte Mısır'a ham petrol desteği ve savaş cephesinde yaralananlara yönelik tıbbi destek sağlamıştır.⁵⁵⁵ Petrol krizi süresince İran petrol fiyatlarının yükselmesini kendisi

⁵⁵⁰ Thomas Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia Violence and Pan-Islamism Since 1979*, New York: Cambridge University Press, 2010, s.17.

⁵⁵¹ Mason, a.g.e., s.13.

⁵⁵² Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*,s.344; Louis Turner and James Bedore, "Saudi Arabia: The Power of the Purse-Strings", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 54, No. 3, Jul., 1978, s. 408

⁵⁵³ Helmut Mejcher "King Faisal Ibn Abdul Aziz Al Saud in the Arena of World Politics: A Glimpse from Washington, 1950 to 1971", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, May, 2004, s.23.

⁵⁵⁴ Gündoğan, a.g.e., s.246.

⁵⁵⁵ Keynough,a.g.e., s.91.; Bernard Weinraub, "Shah of Iran Urges Arabs To End Their Oil Embargo" 22.11.1973,<http://www.nytimes.com/1973/12/22/archives/shah-of-iran-urges-arabs-to-end-theiroil-embargo-shah-of-iran-urges.html> (20.11.2017)

açısından çok iyi kullanmış ve petrol üreten ülkelere ambargoya son verilmesi çağrısında bulunarak petrole bağımlı olan Batılı ülkeler ile olan ilişkilerini güçlendirmek için kullanmıştır.⁵⁵⁶ İran mevcut politikaları ile Batı için bölgede ne kadar önemli bir işbirlikçi güç olduğunu göstermek ile birlikte iki ayaklı stratejinin en önemli ayağının kendisi olduğunu tekrardan ispat etmiştir.

İran'ın bu savaşta petrol gelirlerini arttırarak avantaj sağlamasıyla birlikte Arapların İsrail ile olan mücadelesinde galip gelmelerini kendi çıkarları açısından da istememiştir. Çünkü İsrail'e karşı galip olan Araplar, İsrail'in bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan İran için bir dezavantaj oluşturabilecekti.⁵⁵⁷ Ambargo döneminde ekonomik açıdan oldukça yüksek kazanımlar elde eden Şah bölgede güç kaybeden OAPEC üyesi ülkelere nazaran güç ve karını arttırmayı başarmıştır. Bu olağan üstü gelir ve Batı desteği ile Şah yeni bir imparatorluk kurma amacıyla ABD'nin de desteği ile askeri harcamalarını yüksek oranda arttırmıştır.⁵⁵⁸

1973 Ekim ayının sonlarında Suudi Arabistan, Birleşmiş Milletlerin 242 sayılı kararı uyarınca İsrail'in işgal altındaki topraklardan tamamen çekilmesini istedi ve OAPEC üyeleri aralık ayında petrol ambargosunun kaldırılmasını kademeli olarak İsrail askerlerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmesine bağladılar.⁵⁵⁹ Ocak ayı itibari ile gevşetilen ambargo ise OAPEC üyesi ülkeler açısından giderek önemini ve stratejik etkisini kaybetmeye başlamış ve 18 Mart 1974 tarihinde petrol ambargosu sona erdirilmiş. Petrol krizinden en çok faydalananlar petrol üreten ülkeler olmuştur. Bu ülkeler normal gelirlerinden çok fazla kazanç elde etmiştir. Avrupa ve Japonya gibi petrol bağımlısı olan ülkeler ise ekonomik anlamda oldukça zor bir süreç yaşamıştır. Haziran 1974'te ABD başkanı Nixon, Kral Faysal'ı ziyaret etmek için Riyad'a gitmiştir. Başkan düzeyinde Suudi Arabistan'a ilk ABD ziyareti olan bu adım, iki ülke arasındaki gerginliği

⁵⁵⁶ Yeltiv, a.g.e., s.34.

⁵⁵⁷ Parsi, a.g.e., s.44.

⁵⁵⁸ Healter Lehr Wagner, *Creation of Modern Middle East: Iran*, 2th Edition, New York: Chelsea House Publishers, 2009, ss. 51-54.

⁵⁵⁹ "The 1973 Oil Embargo: Its History, Motives, and Consequences", *Oil and Gas Journal*, 05/02/2005, <http://www.ogj.com/articles/print/volume-103/issue-17/general-interest/the-1973-oil-embargo-its-history-motives-and-consequences.html> (01.12.2017)

azaltmak adına oldukça önemli olmuştur. Bu görüşme sonrasında Kral Faysal 1974 yılının sonunda Times dergisinde yılın kişisi olarak seçilmiştir.⁵⁶⁰

Arap-İsrail Savaşı öncesi ve sonrası durum Kral Faysal, liderliğindeki Suudi Arabistan'ın devlet kimliğinde muhafazakârlık, Pan-İslamcılık, anti-komünizm ve anti-siyonizm gibi temel etki alanlarını somutlaştırmıştır. Suudi muhafazakârlığı Vahhabizm'in yanında bölgedeki Arap monarşilerinin statükolarının devamı olarak nitelenebilmektedir. İslamcılık ise seküler pan-Arapçılığa (Nasır'ın liderliğindeki) karşı en güçlü yerel tepki olarak değerlendirilebilmektedir. 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları ise Kral Faysal'ın Suudi Devlet kimliğindeki muhafazakar yapının en önemli pekiştirici unsuru olan Siyonist ötekisini de ortaya çıkarmıştır.⁵⁶¹ Faysal, artan petrol fiyatlarının mali kârlarını Suudi Arabistan'ın kalkınmasında kullanmayı başarmış Krallık sınırları içerisinde birçok yeni üniversite, okul ve hastane inşa ettirmiştir.

2.4.4. LÜBNAN İÇ SAVAŞINDA İRAN-SUUDİ ARABİSTAN'IN ÖNCELİKLERİ

1947 Taksim Planı ve 1948 Arap-İsrail Savaşının ardından Lübnan'ın kronik sorunlarına bir yenisi daha eklenmiştir. Filistin sorunu bağlamında Yahudi militanların saldırılarından kaçan Filistinlilerin Lübnan'a sığınması ile Ortadoğu'da yeni bir sorun daha başlamıştır. 700.000 ile 1.000.000 arasında değişen ilk dönem Filistinli sığınmacılara 1967 savaşı sonrası 700.000 civarında daha Filistinli sığınmacı eklenmiştir. Lübnan'daki sığınmacı Filistinlilerin kısa bir zaman içerisinde askeri ve politik gruplar çevresinde örgütlenmesi ve Lübnan topraklarından İsrail'e saldırımları Lübnanlı Hıristiyan grupların tepkisini çekmiş ve Lübnanlı Hıristiyanlar orduyu kullanarak Filistinlileri ezmeye çalışmıştır.⁵⁶² Lübnan'daki Filistinlilerin Lübnan hükümeti tarafından kontrol edilme çabaları ve Marunilerin sistem içerisinde göreceli hâkim rollerinin devam ettirilmesi Lübnan'ın kontrolsüz bir şekilde istikrarsızlaşmasına neden olmuştur.

⁵⁶⁰ Wynbrandt, a.g.e., s.236.

⁵⁶¹ Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, London: Saqi Press, 1998, s.344.

⁵⁶² Ayhan ve Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, s.82-85.; Lewis, a.g.e., s.365.

1970 Kara Eylül olaylarında ise, Kral Hüseyin'e bağlı Ürdün bedevi birlikleri Filistinlilerin üzerine saldırmış ve on gün içerisinde binlerce militan öldürülerek etkisiz hale getirilmiştir. Ürdün'den çıkartılan El Fetih lideri Arafat ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) tarafından Lübnan, İsrail'e karşı bir cephe rolü statüsü kazanmıştır. Lübnan Devleti'nin Filistinli milisleri durduracak yapısal unsurlara sahip olmaması Filistinli gerillaların Lübnan'a geçmesinin en büyük nedenini oluşturmuştur. 1973 yılında İsrail'in Filistinli mültecilerin yaşadığı iki şehre saldırması uzun yıllar Lübnan'ı iç savaşa sokacak gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Mart 1974'te Beyrut'ta yaşayan ve göreceli olarak yoksul sınıfa ait Şiilerin lideri İranlı Musa Sadr, "Mahrumlar Hareketi" olarak bilinen hareketi başlatmıştır. "Silahı ve silahlı mücadeleyi erkeğin süsü" olarak tanımlayan Sadr, İsrail'in Lübnan topraklarına saldırması durumunda merkezi hükümetin harekete geçmesini beklemeden İsrail'e karşı saldırıya geçeceğini ifade etmiştir. Lübnanlı Şiilerin İsrail'e karşı mücadele etmeleri için askeri eğitim kampları açan Sadr, Emel Hareketi'nin de vücut bulmasını sağlamıştır.⁵⁶³ Bununla birlikte Sadr, FKÖ'nün Güney Lübnan'daki faaliyetlerini tasvip etmeyerek örgütün Sünni Müslümanları radikalize ettiğini savunmuştur.

Ortadoğu Arap devletlerinde sosyalizmin yayılması ve istikrarsız hükümetlerin kurulması açık bir ekonomik yapıya sahip olan Lübnan'ın giderek güçlenmesini hızlandırmıştır. Ülkenin 1970'e kadarki istikralı hali Beyrut'u hem bölge de hem de bölge dışından bir çekim gücüne çevirmiş ve ülkede uluslararası bankacılık sisteminin gelişmesine neden olmuştur. 1970'e kadar birçok mezhepsel grup ve liderler de bu sistemi kendileri için oldukça karlı olduğu için bir şekilde desteklemiştir.⁵⁶⁴ Bununla birlikte Lübnan'da sayıları giderek artan Filistinli mültecilerin yanında diğer mezhepsel kimliklerin giderek sivrilmesi Lübnan'ı uzun yıllar uğraştıracak krizlere sürüklemiştir. 1975 yılında Beyrut'ta bir kilise açılışı sırasında Marunilerin kimliği belirsiz insanlar tarafından katledilmesi ve sonrasında Maruni Falanjistlerin, Filistinli mültecileri taşıyan bir otobüsü tarayarak yirmi yedi kişiyi öldürmesi Lübnan iç savaşının fitilini yakmıştır. Müslümanlar Dürzi Canpolat'ın liderlik ettiği Ulusal Hareket'e bağlı olurken Hıristiyanlar Cemayel ailesinin önderlik ettiği Lübnan cephesinde toplanmıştır. Lübnan

⁵⁶³ David Hirst, *Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı*, Çev. Timur Demirtaş ve diğerleri, İstanbul, Matbuat Yayınevi, 2015, s.111-128.

⁵⁶⁴ Brent E. Sasley, "Lebanon", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed.Barry Rubin, London: M. E. Sharpe, 2012, s.67.

ordusu içerisindeki etnik grupların kısa bir zaman içerisinde ordudan ayrılarak milis kuvvetlerine katılması Lübnan'ı kontrolsüz bir iç savaşa sokmuştur.⁵⁶⁵

İran için ise, Lübnan'da nüfuz alanı oluşturmak tarihin hiçbir döneminde zor olmamıştır. Bunda en büyük destek ise İran'ın dönem dönem Lübnan'a gönderdiği Şii misyonerler ve din adamları aracılığı ile gerçekleşmiştir. 1972 yılına kadar Şah ve yakın bürokrasisi ile Lübnan'da İran vekalet gücü oluşturan Sadr bu tarihten sonra Şah ve Savak'a sırtını dönerek Şah muhalifi olan gruplar ile hareket edecektir.⁵⁶⁶ Sadr ayrıca Akdeniz'de kendisinin etkisinde olacak bir Şii kuşağı için de çalışmalarını başlatmıştır. Sadr, Suriye'deki Nusayrileri kendine yakınlaştırmak için Nusayrilerin Şiiiliğinin bir mezhebi olduğu yönünde bir fetva çıkarmıştır. Günümüze kadar fikhî ve usulî açıdan tartışılan fetva ile Esat Suriye toplumu ve İslam dünyasından görmediği meşruluğu hak edebilmek için önemli bir fırsat ele geçirmiştir.⁵⁶⁷ Suudi Arabistan ve Lübnan'ın siyasi ve ekonomik ilişkileri ise, iç savaş öncesi normalin üzerinde iyi bir seviyede idi. Suudi Arabistan, Lübnan'da birçok yatırımlara imza atmış, her sene binlerce Suudi Arabistan vatandaşının turist olarak Lübnan'a gitmesini teşvik etmiş ve bazı petrol boru hatlarını Lübnan'ı da içine alacak şekilde inşa ettirerek Lübnan'ın bölgedeki stratejik önemini artmasını sağlamıştır.⁵⁶⁸ 1973 yılında Lübnan Cumhurbaşkanı Süleyman Franj'ın Riyad ziyareti ile Suudi Arabistan-Lübnan ikili ilişkileri daha da fazla pekiştirilmiştir.⁵⁶⁹

Lübnan'da iç savaşın başlaması ve bu esnada Irak, Libya ve Sovyetlerin kendilerine yakın grupları desteklemesi bununla birlikte Lübnan krizinin uluslararası bir krize dönüşebilmesi hâliyle Suudi Arabistan'ı oldukça endişelendirmiştir. Lübnan'ın çatışan gruplarından Dürziler başta olmak üzere Sünni gruplar ve hatta Maruniler de Suudi Arabistan'dan destek almışlardır. Suudi Arabistan ise Marunilerin şiddet eylemlerini kınamak ile birlikte tarafların çok üzerine gitmemeyi tercih etmiştir. Ayrıca Enver Sedat ile Arafat'ın Filistin sorunu üzerindeki uzlaşmaz tutumlarını ortadan kaldırmaya çalışan Suudi Arabistan, FKÖ'nün içerisindeki ılımlı ve uzlaşmacı kanadı

⁵⁶⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.103-105.

⁵⁶⁶ Amir Taheri, *Kanlı Terörün İçyüzü Hizbullah*, Çev. Hikmet Bila, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1990, s.87.

⁵⁶⁷ Ayşe Karabat, *Suriye Savaşları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.45.

⁵⁶⁸ Nasser Kalawoun, *The Struggle For Lebanon: A Modern History of Lebanese-Egyptian Relations*, New York: I. B. Tauris, 2000, s.120

⁵⁶⁹ Turki Aldakhil, "On Khaled al-Faisal's Beirut Visit, What Do We Want from Lebanon?", 28.11.2016, <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/11/28/On-Khaled-al-Faisal-s-Beirut-visit-what-do-we-want-from-Lebanon-.html> (04.12.2017)

kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Suudi Arabistan, Filistinli mültecilerin Lübnan'ın iç işlerine karışmasına ve Lübnanlıların Filistinlileri sınır dışı etmesine de karşı olarak taraflara arabuluculuk etmiştir.⁵⁷⁰ Suudi Arabistan, Lübnan sorununa yönelik uzlaşmacı girişimde bulunarak 18 Ekim 1976'da Riyad da bir konferans düzenlemiş ve bu konferansta Kral Halid, Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, Suriye Devlet Başkanı Hafız el-Esad ve FKÖ lideri Yasir Arafat'ın katılımıyla Lübnan'da bir ateşkes anlaşması imzalanması kararı verilmişse de bu konferanstan savaşı sonlandırabilecek bir sonuç alınamamıştır.⁵⁷¹

Şah ise, İran'ın Beyrut Büyükelçisi Ahmet Atabaki aracılığı ile hem Lübnan'ın finans sektörünü elinde tutan Maruniler hem de ülkede yaşayan Arap Şiiler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Şah ayrıca Kum'da bulunan Ayetullah Borujerdi aracılığı ile her sene Lübnan'daki Şiilere 33.000 dolar yardım göndermiş bu yardımlar Şii okulların inşası ve mollara hediye olarak takdim edilmiştir. Lübnan iç savaşının evrelerinde Irak ve Libya ile yakın ilişkiler kuran Musa Sadr da Şah'ın gözünden düşerek İran tarafından desteklenmemeye başlamıştır. İç savaşın ilerleyen günlerinde Dürzi ve FKÖ'lü militanlar ile arası daha da bozulan Sadr, Lübnan'daki Hıristiyanlara yakınlaşmış ve Hareket'ül İçtima'ya dahil olmuştur.⁵⁷² 1978 yılında Sadr, Libya'ya gitmek için Beyrut'tan ayrılmış ve şüpheli bir şekilde ortadan kaybolarak şu ana kadar akıbetinden herhangi bir haber alınamamakla birlikte Libya eski lideri Kaddafi Sadr'ın kayboluşundan sorumlu tutulmuştur.

1977 yılına gelindiğinde Irak'ta sürgünde yaşayan Humeyni, kendisini taklit eden taraftarlarının dikkatini Lübnan iç savaşına çekmiş ve savaşta zarar gören Şiiler için yardım çalışmaları başlatmıştır. Humeyni FKÖ'nün İsrail ile mücadelesine destek verirken, Arafat'ı İran'ın Beyrut Büyükelçiliği konusunda uyarmış ve İran elçisinin Amerikalılara çalıştığı uyarısını yapmıştır. Humeyni, Irak'tan çıkartılınca Arafat Humeyni'yi Lübnan'a davet etse de Humeyni bu daveti kabul etmeyerek Paris'e gitmeye karar vermiştir.⁵⁷³ Lübnan Krizi daha çok Suriye ve İsrail arasında nüfuz elde etme

⁵⁷⁰ M.Grame Bannerman, "Saudi Arabia", Lebanon in Crisis: Participants and Issues, Ed. P. Erdward Haley and Lewis W. Snider, New York: Syracuse University Press, 1979, pp:117-123.

⁵⁷¹ Vassiliev, a.g.e., s.821.

⁵⁷² Samii, "The Shah's Lebanon Policy: the Role of SAVAK", ss.59-85

⁵⁷³ H. E. Chehabi, "The Anti-Shah Opposition and Lebanon", *Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, Ed. Houchang Chehabi and Rula Jurdi Abisaab, I.B.Tauris, 2006, s.193-195.

yarışını ifade etse de birçok bölgesel ve küresel aktör değişen ittifakların destekçisi olmuştur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında İran ve Suudi Arabistan'ın Lübnan politikalarının anlaşılması açısından bu bölümde iki ülkenin politikaları sınırlı bir şekilde ele alınmıştır.

2.4.5. İRAN-İRAK SINIR SORUNU VE SUUDİ ARABİSTAN'IN YAKLAŞIMI

Emperyalist Batılı devletlerin mevcut Ortadoğu ülkelerinin sınırlarını keyfi bir şekilde çizmesi neticesinde inşa edilen yeni devletlerin siyasi otoritesi ile bu sınırlarda yaşayan etnik gruplar arasında uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Devlet otoritesine gösterilmesi gereken itaat ve sadakat ise bu bölgelerde yaşayan insanlar tarafından devlet altı ve devlet dışı aktörlere gösterilmiştir. Bu kronik bozukluk bazı bölge devletlerinin irredentist politikalar belirlemesinin en önemli nedenini oluşturmuştur.⁵⁷⁴ Ortadoğu'da kronik sınır sorunlarının olması devletler arasındaki eşit ve güvenilir ilişkilerin gelişmesini engellerken aynı zamanda bölgeye yönelik diplomatik ve askeri dış müdahalenin de artmasını kolaylaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra imparatorluğun Irak'taki üç eyaleti olan Musul, Basra ve Bağdat'ın Irak sınırları içerisinde kalmasıyla Osmanlılar ile İranlıların sınır problemleri Irak ile İran'a tevarüs etmiştir. Sınır problemlerinin en önemlisi Şattularap'ın sahip olduğu stratejik konum olmaktadır. Bölgede petrol endüstrisinin de gelişmesi ve nehrin iki tarafında iki ülkeye ait limanların bulunması iki ülke için Şattularap'ın stratejik önemini daha da arttırmıştır. İran-İrak aralarındaki sınır sorunlarından dolayı İran, Irak'ı 1929 yılında tanımış ve Sovyet tehdidini engelleme girişimleri çerçevesinde İran, Irak ile 1937 yılında Sadabat Paketi'nin imzalanılmasından önce İngiltere baskısı ile anlaşma yapmış olsa da bu anlaşmanın maddelerinden çok memnun kalmamıştır. Irak'ta 1958 yılında yaşanan darbe sonrasında Irak'ın kendi kara sularını 12 mil olarak belirlemesi, İran'ın ise nehir boyunca Thalwg hattı prensibini uygulayacağını bildirmesi iki ülkeyi krizin eşiğine getirmiştir. 1968 Irak darbesi sonrası Irak'ın nehrin tamamı üzerinde ve İran'ın Huzistan bölgesinde hak iddia etmesi iki ülkeyi

⁵⁷⁴ Hinnebusch, a.g.e., s.5.

savaşın eşiğine getirmiş ve bu ülkelerin kendi çıkarları lehine çalışan karşıt grupları desteklemelerine neden olmuştur.⁵⁷⁵

İrak'ın 1972 yılında Sovyetler ile savunma anlaşması imzalayarak yüklü miktarda silahlanmaya gitmesi Batı Bloğunu tedirgin ederek bloğun İran'a ve Kürtlere olan desteklerini arttırmıştır. Irak ise İran'daki muhalif Araplar başta olmak üzere, Kürtler ve diğer Şah karşıtı muhalefeti desteklemiştir. Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi 1970 sonrasında İngiltere'nin körfez bölgesinden çekilmesi ile ortaya çıkan boşlukta İran'ın etkinliği hızla artmaya başlamıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrası ekonomik açıdan önemli derecede mesafe kat eden İran, finansal birikimlerini silahlanmaya yatırarak bölgenin en önemli gücü olmakla birlikte Irak'ın üzerine de askeri baskı uygulamaya da başlamıştır.

İran ve İsrail ise, Irak'ta inşa edilmeye çalışılan yeni sistemi kendileri için ortak tehdit olarak görmüştür. Bağdat'a karşı ortak mücadele etme konusunda mutabık kalan bölgenin Arap olmayan bu iki ülkesi Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtleri merkezi hükümete karşı desteklemeyi kararlaştırmış. Mossad ve Savak'ın ortak istihbarat faaliyetleri ile Kürtleri Bağdat hükümetine karşı kışkırtmayı başarmıştır.⁵⁷⁶ Nixon ve Kissinger, İran'a 30 Mayıs 1972 tarihinde bir günlük bir ziyarette bulunmuş ve İran'ı her türlü modern silah teçhizatı ile destekleme niyetlerini tekrar etmişlerdir. İkili Şah'a Kürtleri de Irak'a karşı destekleyeceklerine dair söz vermiş ve Barzani'nin Bağdat hükümetine karşı daha da sivrilmesini sağlamışlardır.⁵⁷⁷ Şah, İngiliz sömürgesi döneminde belirlenen ve Şattülarap nehrinin kontrolünün Irak'a bırakılmasını öngören hiçbir düzenlemeyi kabul etmemiş en azından nehir üzerinde eşit egemenlik hakkının olmasını iddia etmiştir. Şah, Bağdat hükümetini köşeye sıkıştırmak ve istediği tavizleri koparmak için Kürt grupları bir araç olarak kullanmaya karar vermiştir.

16.000 Irak Askeri ve Kürt peşmergesinin canına mal olan savaş dönemi; İran'ın Irak ile 1975 Cezayir Anlaşmasını imzalaması, İran ve Amerika'nın Kürt gruplar

⁵⁷⁵ Özcan, a.g.e., s.85-96.

⁵⁷⁶ Kaye, Nader and Roshan, "A Brief History of Israeli-Iranian Cooperation and Confrontation" a.g.e., s.11.; Nader Entessar, "The Kurds in post revolutionary Iran and Iraq", *Third World Quarterly*, Vol.6, No.4, 1984, ss.918-919

⁵⁷⁷ Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Çev.Mehmet Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s.141.

üzerindeki desteği geri çekmesi ile sona ermiştir.⁵⁷⁸ Barzani, Irak hükümetine karşı saldırıları durdurduğunu ilan etmiş ve aileleri ile birlikte yaklaşık 100.000 Iraklı Kürt İran'a sığınmıştır. Barzani'nin İran ve Amerika'nın talimatı ile Kürtleri yarı yolda bırakması neticesinde Celal Talabani, Kürdistan Demokrat Partisinden ayrılarak Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisini kurmuştur.⁵⁷⁹ Bu savaştan oldukça kazançlı çıkan Şah ise, Cezayir'de düzenlenen OPEC toplantısında Irak ile varılan anlaşmaya göre Şattularap sınır çizgisi Thaweg (yarı hat) olarak belirlemiştir. Irak ise, Kuzistan'ın kendisine bağlanması gereken bir Arap toprağı olduğu iddialarından vaz geçmiş ve İran'ın Kürtleri desteklemeyeceği ve sınırları içerisinde Irak'a karşı milis gücü barındırmayacağı kararı alınmıştır.⁵⁸⁰ Şah'ın, Irak üzerinde önemli kazanımlar elde etmesi Körfez'in tamamında daha rahat hareket etmesine ve müttefiki Amerika tarafından daha değer görmesini netice vermiştir.

İran ile olduğu kadar Irak ile de tarihsel sorunlu ilişkilere sahip olan Suudi Arabistan, 1932-1958 yılları arasındaki en büyük tehdit algısı Irak Haşimi rejimi olmuştur. 1958 devriminden sonra Suudi Arabistan'ın rejim ekseninde tehdit hissettiği Irak, 1968 sonrasında ise Suudi Arabistan ile doğrudan ve dolaylı yollardan Güney Yemen ve Umman üzerinden karşılıklı mücadelelerini sürdürmüşlerdir.⁵⁸¹ Kral Faysal, Irak ve İran'ı yatıştırmaya çalışmak ile birlikte İran'ın Kürtlere destek vermesine ses çıkarmamıştır. Bunun en temel nedeni sınır ve rejim problemi yaşadığı Bağdat hükümetinin Kürtlerle meşgul olmasıyla Irak-Suudi ilişkilerindeki gerilimi azaltabilme ihtimalidir.⁵⁸² Suudi Arabistan, aynı zamanda İran'ın Irak ile uğraşarak hem Irak'ın Kuveyt ve Riyad'a yönelik güç kazanmasına engel olmuş hem de bunu İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile etkinliği artan İran'ın gücünü sınırlandıracak bir unsur olarak değerlendirmiştir.

1975 Cezayir Anlaşması, İran'ın stratejik kazanımları yanında Irak-Sovyet ilişkisinin zayıflamasını ve Irak-Körfez ülkeleri ilişkilerinin gelişmesini netice vermiştir. Özellikle Irak ve Suudi Arabistan kesişen sınırlarındaki petrol sahaları üzerinde uzun

⁵⁷⁸ Joe Stork, "Iraq and the War in the Gulf", *MERIP Reports*, No. 97, Iraq, Jun., 1981, s.7.

⁵⁷⁹ Mahir Aziz, *The Kurds of Iraq*, New York: I.B.Tauris, 2011, s.74.

⁵⁸⁰ Kerim Yıldız, *Kurds in Iraq The Past, Present and Future*, London: Pluto Press, 2004, s.23

⁵⁸¹ Beth K. Dougherty and Edmund A. Ghareeb, *Historical Dictionary of Iraq*, Maryland: Scarecrow Press, 2013, s.546.

⁵⁸² Keynough, a.g.e., s.89.

yıllar devam eden belirsizliği ortadan kaldırılarak ortak bir anlaşmaya varmışlardır.⁵⁸³ İran ve Suudi Arabistan'ın diplomatik ilişkilerinin tesis edildiği günden İran Devrimi'ne kadarki süreçte İran-Suudi Arabistan ilişkileri genel anlamda çatışmadan uzak olmuş ve ortak çıkarlar belirleyici rol üstlenmiştir. Bunun temel nedeni iki yerel monarşik devletin ortak tehditler bağlamında kendi monarşilerine yönelen endişeleri giderme çabası olmuştur. Aynı zamanda gerek İran gerekse Suudi Arabistan, komünizmin bölgede yayılması, Arap milliyetçiliği başta olmak üzere anti monarşik hareketlerin sınırlandırılması ve Batı ile dostane ilişkileri etkileyebilecek konularda paralel politikalar izlemiştir. İngiltere'nin körfezden ayrılmasından sonra İran ve Suudi Arabistan arasında bölgede hegemonya ve nüfuz sağlama yarışında yeni durumu kendi lehlerine çevirecek girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu nüfuz sağlama yarışında daha güçlü ve avantajlı çıkan ABD'nin yoğun askeri ve siyasi desteğini alan İran olmuştur. Devrim öncesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin en önemli birleştirici unsuru monarşilerin korunmasına yönelik ortak iş birliği girişimleri olmuştur. Her iki devlette çıkar algısını monarşik kimlikleri üzerine bina etmiştir.

⁵⁸³ John P. Miglietta, *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*, New York: Lexington Books, 2002, s.254.

3. BÖLÜM: DEVRİM SONRASI İRAN-SUUDİ ARABİSTAN'IN DEVLET KİMLİĞİ, İKİLİ İLİŞKİLER VE BÖLGESEL POLİTİKALARA ETKİSİ

Bu bölümde İran Devrimi sonrası dönemde İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde ve iki ülkenin bölge politikalarında yaşanan gerilimler, değişen ve değişmeyen politik öncelikler, temel ayrılık ve rekabet alanları devlet kimliği bağlamında ve üç bölümde analiz edilecektir. İlk bölümde İran Devrimi'nin İran Devlet kimliğinde ve dış politik çıkarlarında nasıl bir dönüşüm gerçekleştirdiği ve bu dönüşümün Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerine yansımaları incelenecektir. İkinci bölümde Amerika'nın 2003 yılında Irak işgali sonrası İran ve Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'da güvenlik açısından ve siyasi açıdan ne gibi öncelikleri olduğu analiz edilecektir. Ayrıca bölgede artan mezhepçilik ve vekil örgütlerin ikili ilişkilere etkisi irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise, "Arap Baharı" olarak da bilinen halk hareketlerinin başlamasından 2018 yılına kadarki süreçte Ortadoğu ve uluslararası siyaset açısından ciddi sonuçlar doğuran gelişmelerin İran ve Suudi Arabistan için ne anlam ifade ettiği ve dış politik öncelikleri normatif değerler bağlamında irdelenecektir.

3.1. İRAN DEVRİMİ'NİN SUUDİ ARABİSTAN VE KÖRFEZ ÜLKELERİNE ETKİLERİ

3.1.1. İRAN DEVRİMİ'NİN TOPLUMSAL DİNAMİKLERİ VE İRAN'DA DEVLET KİMLİĞİ DEĞİŞİMİ

Konstrüktivist teori açısından bakıldığında devletler sürekli değişim ve dönüşüm içinde olan sosyal ve toplumsal ilişkilere sahip yapılardır. Devletler diğer devletler ile etkileşime girerek kendi siyasi sosyalleşmesini sağlayabilen dinamik aktörlerdir. Değişimini sağlayan devlet mekanizması, sırası ile; ulusal çıkarı ve nihayetinde dış politikasındaki yönelim ve motivasyonlarını da değiştirmektedir.⁵⁸⁴ Çalışmanın önceki bölümlerinde açıklandığı gibi devlet dönüşümlerinin iç, dış ve uluslararası faktörel etkileri bulunmaktadır. Özellikle tarihte yaşanan ve kitleleri etkileyen her bir olay ortaya

⁵⁸⁴ Büyükbaş, a.g.m., s. 252.

çıkıldığı toplum ve bireylerin psikolojik durumundan ayrı bir şekilde ele alındığında doğru sonuçlar elde edilebileceği söylenemez.⁵⁸⁵ İran Devrimi de aynı şekilde İran'ın iki yüzyıldır devam eden ulusal gurur zedelenmesi, kukla rejimler ve Batı kontrollü liderler tarafından yönetilmesi, devrime taraf olan insanların Şah'a karşı takındıkları muhalefetin sebeplerini anlamadan devrimin İran devleti üzerinde bugüne kadar devam eden etkisi de yeterince anlaşılamayacaktır.

1963 Ak Devrim uygulamalarından sonra değişen toplumsal yapı ve Şah'a yakın elitlerin olağanüstü müreffeh hali toplumdaki kutuplaşmayı ve Şah'a karşı muhalefeti tetikleyen önemli bir etken olmuştur. İran'da Şah karşıtlığı rejim tarafından görmezden gelinmeye çalışılırken muhalif ulemalar ise, öğrenciler ve fakir kesim tarafından daha da güçlendirilmiştir.⁵⁸⁶ Şah'ın Savak aracılığı ile kitle hareketlerini engellemeye çalışması ve Humeyni'ye yakın muhafazakâr hareketleri bastırmaya çalışması; muhalefetin daha da sertleşmesini ve birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır.⁵⁸⁷ İlginçtir ki; Şiiliğin en önemli kültürel ögesi olan bir İmam'ın etrafında toplanma âdeti İran'da baskı ve ikinci derece vatandaşlığa itilen muhafazakâr kişilerin Humeyni'nin etrafında toplanmasını, cami ve medreselerin siyasallaşmasını kolaylaştırmıştır.⁵⁸⁸

Mücahidin-i Hak gibi örgütler ise Şah rejimine karşı diğer muhalif hareketler ile giderek diğer örgütlü birleşmiş ve Marksizm ile İslam'ın sentezi fikirler ortaya koyan 100.000 kişilik bir gerilla grubuna sahip bu güç ile Şah'ın tahtına göz dikmişlerdir.⁵⁸⁹ Bunun yanında Halkın Mücahitleri gibi radikal örgütler, Tudeh gibi komünist yapılar da Şah muhalefetine karşı diğer muhalif hareketler ile birleşmiştir. Bütünsel anlamda İran halkının Şah ve Şah'ın iç-dış destekçilerine karşı tahammülsüzlüğü ve halkın giderek kötüleşen ekonomik ve sosyal durumu İran'da monarşiye karşıt olan tarafların daha net çizgiler çerçevesinde birleşmesini ve mücadele etmesini ortaya çıkarmıştır.

1973 Petrol krizinde petrol gelirlerinden oldukça yüksek derecede kâr elde eden Şah rejimi, ekonomik ve teknolojik kapasitesini aşan altyapı, silahlanma ve kurumsallaşma politikalarına yönelmiştir. Ülke içerisinde yanlış yönetimden kaynaklanan

⁵⁸⁵ Demircan, a.g.e., s.62.

⁵⁸⁶ Heather Lehr Wagner, *The Iranian Revolution*, New York: Chelsea House Publishing, 2010, s. 14.

⁵⁸⁷ Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015, s.358.

⁵⁸⁸ Erol Kılıç, a.g.e., s.92-93

⁵⁸⁹ Farndon,a.g.e., s.132

sorunlar hızlı bir şekilde enflasyonun yükselmesine ve fakirleşmeye sebep olmuştur. Ülkede giderek artan yolsuzlukların yanında ekonominin iyi yönetilememesi, İran'ı ciddi ekonomik ve sosyal krizlere maruz bırakırken Şah'a karşı muhalefeti de güçlendirmiştir.⁵⁹⁰ 1976'da kamu harcamalarının devletin petrol gelirlerini aşması İran'da ekonomik sıkıntıları gün yüzüne çıkartmıştır. Tam bu dönemde Şah, ABD'den de bir uyarı olarak Başkan Carter İran'ı insan hakları konusunda uyarmış ve entelektüel kesim ve muhalefete dolaylı yoldan destek sağlamıştır. Şah'ın 1978'de başlayan protestolar döneminde bir kısım muhalefet ile masaya oturması ise muhalefet tarafından Şah'ın zayıflığı olarak algılandığı için bu durum muhalefetin Şah'a karşı gücünü ve karşıtlığını arttırmıştır.⁵⁹¹ 1978 yılının ortasına gelindiğinde Şah'a karşı muhalefet oldukça çeşitli bir şekil arz etmiştir. İran'da Şah ve ihdas ettiği rejime karşı Tudeh Partililer, Marksistler, Fedaiyan-ı Hak, Halkın Mücahitleri, Maocular, İslamcılar ve liberaller ile birlikte yüz binlerce öğrenci aynı safta yer almaktaydı.⁵⁹²

Irak ve Fransa'da sürgünde bulunmuş Humeyni, İran'da devrim sürecinde Şiiliğin geleneksel başkaldırı kültürünü modern bir başkaldırı hareketine çevirerek ve geleneksel Şiiliği revize ederek siyasallaştırmıştır.⁵⁹³ İran'ın geleneksel Şii kültüründe siyasal ve toplumsal karşı çıkmalar önemli bir gelenek olmaktadır. 1890-1891 Tütün Boykotu gibi olaylarda iktidar ve güçlü devletlere karşı gösterilen tepkiler İran'da politik otoritenin meşruiyetini kabul etmeyen kitlelerin ulemanın meşruiyetini merci sıfatı ile tanımalarını sağlamıştır.⁵⁹⁴ İran Devrimi'nde Humeyni'nin merci sıfatı ile mevcut siyasi otorite yerine devrim lideri olarak meşruluğu tanınmıştır. Humeyni'nin liderliğindeki İran Devimi sadece monarşiyi ortadan kaldırılarak İslamcılığın teokratik bir düzenin kurulmasını netice veren bir devrim olmamış aynı zamanda İslamcı ideolojinin son iki yüzyılda teokratik bir devleti devrim yolu ile inşa ettiği tek örnek olmuştur.⁵⁹⁵ Bununla birlikte İran Devriminin İslami bir devrim olup olmadığı 1979 yılından beri tartışıldığı ve net bir sonuca varılmadığı için çalışmada İran Devrimi olarak belirtilmiştir.

⁵⁹⁰ Shaul Bakhash, "Historical Settings", *Iran a Country Study*, ed. Glenn E.Curtis and Eric Hooglund, Washington: Library of Congress Cataloging, 2008, s.46.

⁵⁹¹ Farhad Khosrokhavar ve Oliver Roy, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, 2b., Çev.İsmail Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.23.; Doğan, a.g.e., s.37.

⁵⁹² Arjomand, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, s.106.

⁵⁹³ Dağı, a.g.e., s.45.

⁵⁹⁴ Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, 9b., İstanbul: Doğan Kitap, 2013, s.171.

⁵⁹⁵ Doğan, a.g.e., s.4.

İranlı devrimcilere göre Şah rejimi, İran'ın Müslüman ve muhafazakâr yapısını görmezden gelmiş Fars dili, Aryan Irkı, Antik Fars Medeniyeti ve monarşiye sadakat gibi söylemleriyle İslam öncesi Pers kültürüne daha çok yönelmiştir. İran Devrimi ise İran'ın mücadelecisi ve devrimci İslami (Şii) kimliğini oldukça öne çıkarmıştır.⁵⁹⁶ Devrim İran'da kitleleri sosyokültürel bir değişime sokarak Şah dönemi toplumsal açıdan revaçta olmayan İslam ve anti Batıcılık gibi yeni ideolojik yönelimleri ortaya çıkarmıştır.⁵⁹⁷ Devrim sonrasında ise, İran devlet ve ulus kimliğine yönelik farklı tartışmalar ortaya çıkmıştır. Muhafazakâr İranlılar, İran devlet ve ulus kimliğini Şii temelli düşünmüşlerdir. İranlı laikler ise bunu din ve mezhep algısından ziyade etnisite ve dile indirgemişlerdir.⁵⁹⁸ Diğer bir takım Şii ulema ise siyasetten ictinab etme kültürlerini ortaya koyarak günümüze kadar devrimci İslamcılardan bağımsız şekilde davranma kararı almışlar ve bunu devam ettirmişlerdir.

Bununla birlikte İran Devrimi her ne kadar İslami devrim olarak tanımlansa da sol jargonlardan önemli derecede kavramlar devşirilmiştir. İnkılap (devrim), ideoloji (sınıfsız toplum) ve mustazafın (ezilenler/proleterya) gibi sol kavramlar küçük evrimler ile İslami devrimin temel kavramlarına dönüşmüştür.⁵⁹⁹ Bu kavramların İran Devrimi sürecinde aktif bir şekilde kullanılmasının en önemli nedeni Şah döneminde kırsaldan Tahran başta olmak üzere İran'ın diğer büyük kent merkezlerine edilen göçler sonucu artan işsizlik ve gecekondularda biriken sosyal tatsızlığı Şah'a karşı ve yeni bir sistem inşa etme niyeti önemli bir rol oynamıştır.

1979 yılına kadar birçok sağ ve sol ithal devrim modellerinin Ortadoğu'da İran Devrimi'nin gerçekleşmesi bölgenin ilk defa kendi kimliğine has ve yerel bir dönüşüm sağlamasına neden olmuştur.⁶⁰⁰ İran siyasi tarihi üzerine çalışmalar yapan birçok akademisyen İran Devrimi'ne yönelik farklı tanımlamalarda bulunmuştur. Dabashi'ye göre;⁶⁰¹ 1979 Devrimi çeşitli ekonomik, toplumsal ve ideolojik kaynak ve amaçlardan doğan bir ulusal kurtuluş hareketiydi. Devrim sürecine katılan güçlü ve amansız bir

⁵⁹⁶ Lee, a.g.e., s.172.

⁵⁹⁷ Mahmood Monshipouri, *Muslims in Global Politics*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009, s.165.

⁵⁹⁸ Hossein Karimifard, "Constructivism, National Identity and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Asian Social Science*, Vol. 8, No. 2, February 2012, s.240.

⁵⁹⁹ Khosrokhavar ve Roy, a.g.e., s.13.

⁶⁰⁰ Bozarlan, a.g.e., s.51.

⁶⁰¹ Dabashi, a.g.e., s.161.

İslamcı grup bütün diğer gruplara üstün gelerek, devrimi istediği istikamete yöneltmiş ve ona “İslami” devrim demiştir. Rakel’e göre ise İran Devrimi, İran’ı uzun yıllardır kontrol etmeye çalışan yabancı güçlere toplumun patlayan bir öfkesi olmuştur. Ayrıca İran Devrimi, 1890-1891 Tütün İsyanı, 1905-1906 Anayasa Devrimi, 1950-1953 petrolün millileşmesi hadisesi gibi modern İran tarihini derinden etkileyen zincirleme olayların sonuncusu olmuştur.⁶⁰²

İran Devrimi sonrasında Humeyni’nin de iradesiyle İran Başbakanlığı makamının başına Mehdi Bazargan getirilmiştir. Oldukça mutedil ve İran’ın Körfez’deki Arap komşuları ile ilişkilerine de önem veren bir kişi olan Bazargan, dış politikada da oldukça mutedil davranmaya çalışmıştır. Suudi Arabistan ile ilişkilerini devam ettirmek istediği ve Körfez’de güvenliğin ortaklaşa sağlanması gerektiği konularında Riyad ile ilişkilerine önem veren Bazargan radikal devrimciler tarafından çok sevilmemiştir.⁶⁰³ İran Devrimi sonucunda İran’ın ilk cumhurbaşkanı olan Mehdi Bazargan, İslam Devrimi’ne karşı olduğu gerekçesi ile görevinden alınmıştır. Aslında Bazergaan, İslam’ın kurallarının siyasete hâkim olması, din ve siyasetin ayrı olarak düşünülmemesi gerektiğini hatta bunun Hıristiyan kültürünün İslam dünyasındaki bir etkisi olduğunu savunmuşsa da Humeyni ile ters düşmesi nedeni ile görevinden aniden uzaklaştırılmıştır.⁶⁰⁴

Mehdi Bazargan hükümetinin düşmesiyle Modern İran tarihinde geçmişte hiç olmadığı kadar Şii din adamlarının önderleri olan Ayetullahların yolu açılmıştır. Humeyni’nin “İkinci Devrim” olarak tarif ettiği bu olay neticesinde laik milliyetçi kesim ülke yönetiminden hızlı bir şekilde uzaklaştırılmaya başlamıştır.⁶⁰⁵ İran Devrimi sonrası toplum ve idarede ortaya çıkan yönetsel boşluk karizmatik lider Humeyni tarafından süratli bir şekilde doldurulmuş, dolayısıyla diğer grupların kendi aralarında mücadele etme oranı azalmıştır.⁶⁰⁶ 31 Mart’ta yapılan referandum sonucunda ise İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. 3 Aralık’ta tekrar yapılan halk oylaması ile Humeyni’nin İran yönetimi için Irak’ta sürgündeyken kategorize etmiş olduğu Velayet-i Fakih sistemini merkeze alan Anayasa taslağı İran’ın yeni anayasası olarak kabul

⁶⁰² Eva Patricia Rakel, “Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution:1979–2006”, *The Greater Middle East in Global Politics*, ed. M. Parvizi Amineh, Brill NV, Danvers, 2007, s.148

⁶⁰³ Al Tahhavi, a.g.e. s.159.

⁶⁰⁴ Sancar, a.g.e., s.102.

⁶⁰⁵ Sohail Hashmi, “Iran’s Second Revolution”, *Harvard International Review*, Vol. 4, No. 2, October 1981, s. 4

⁶⁰⁶ Ahmad Fekri, a.g.e, s.172.

edilmiştir.⁶⁰⁷ İran Devrimi sonrasında kurulacak siyasal sistem ve rejimin ne olacağı konusunda devrimci gruplar arasında ortak bir fikir birliği mevcut değildi. Solcular hariç Şah karşıtı muhalifler yeni siyasal yapının İslami temelli bir yapıda olması konusunda mutabık olmakla birlikte bunun şekli konusunda ortak bir görüş sahibi değildir.⁶⁰⁸

İran'ın devrim sonrası süreçte yaşadığı gelişmeleri devrimi destekleyen muhafazakâr kesim oldukça iyi kullanarak devrimin odak noktasının belirlenmesinde ve siyasal tartışmaların kendi eksenlerinde devam etmesi için oldukça iyi bir şekilde kullanmıştır. Öyle ki İran'ın dış politikası bu süreçte belirleyici olmuş ve Amerika - İsrail gibi ülkeler ile kurulan ilişkilerde devrimin en güçlü yansımaları gözükmiştir. Ayrıca İran'da ki devrimciler bu süreci yöneterek İran ulusal ve devlet kimliğinin yeniden inşa edilmesi için oldukça araçsallaştırmışlardır.⁶⁰⁹ 4 Kasım 1979'te kendilerini “İmam'ın Çizgisini Takip Eden Müslüman Öğrenciler” olarak tanımlayan devrime sadık öğrenciler tarafından başlatılan ve 444 gün süren ABD'nin Tahran Elçiliği'ndeki rehine krizinde Amerikalılar, personellerini kurtarmak adına başlattığı operasyonda (Kartal Pençesi “Eagle Claw”) başarısız olmuş bu İran'ın daha da radikalleşmesine ve anti Amerikancı söylemler kullanmasına neden olmuştur.⁶¹⁰ Bununla birlikte İran Devrimi kendi içerisinde ulusal, muhafazakâr ve Marksist eğilimlerin tamamını barındırmaktadır. Rehine krizinden sonra ise İran Devrimi giderek teokratikleşmiş ve diğer eğilimlerin etkisini rejimden silmeye çalışmıştır.⁶¹¹ Referandum sonrası sol kesimin hızlı bir şekilde ülke yönetiminde uzaklaştırılarak Humeyni ve ekibi İran siyasetine tam anlamıyla hâkim olmaya başlamıştır.

İranlı devrimcilerin ABD büyük elçiliğini işgal ederek, elçilik çalışanlarını rehin alması İran'ın uluslararası hukuk kurallarını çiğnediği algısının hızlı bir şekilde yayılmasına sebebiyet vermiştir.⁶¹² Şen, rehine krizinin İran devrim ve kimliğine etkisini şu şekilde⁶¹³ açıklamaktadır: “Rehine Krizi İran'da devrimci yönetimin kendini

⁶⁰⁷ Pınar Arıkan, “İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasal Partiler”, *ORSAM Rapor No:112*, Mart 2012, s.5.

⁶⁰⁸ Sancar, a.g.e., s.141.

⁶⁰⁹ Suzanne Maloney, “Identity and Change in Iran's Foreign Policy”, *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, Ed. Shibley Telhami and Michael Barnett, New York: Cornell University Press, 2002, p.89.

⁶¹⁰ Adıbelli, a.g.e., s.49.

⁶¹¹ Dabashi, a.g.e., s. 161.

⁶¹² Carl Brown, *Religion and State The Muslim Approach to Politics*, New York: Columbia University Press, 2000, s.161.

⁶¹³ Şen, a.g.e., s.128.

tanımlaması kadar ülke içinde süren güç mücadelelerinin ABD'ye karşı yönelmiş uluslararası bir mücadele ile iç içe geçmesi açısından önemlidir. Krizin devrimcilerin ABD'ye karşı çıkıp, onunla mücadele etmeyi ülkenin uluslararası kimliğinin sembolü yapma arzusunu perçinlediği görülmektedir. Büyükelçiliğin işgali ABD'ye karşı yeni bir zafer kazanıldığı hissiyatını güçlendirmiş ve Amerikan karşıtlığı kısa süre içinde yeni devletin ideolojik sütununa dönüşmüştür". Amerikalıların elçilik personelini kurtarmak için başlattığı ve tam bir fiyasko ile sonuçlanan "Tabes Operasyonu" İran ve Amerika arasındaki ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmak ile birlikte tamir edilmez bir seviyeye yükselmesine neden olmuştur. Ayrıca bu süreçten sonra İran, İslami devrim çizgisinde daha radikal adımlar atmaya başlamıştır.⁶¹⁴

Ocak 1980 yılında İran ilk cumhurbaşkanını Halkın Mücahitleri tarafından desteklenen İslamcı solcu bir kişi olan Ebu'l Hasan Benisadr'ı seçmiştir. Ebu'l Hasan Benisadr'ın Temmuz 1981'de Humeyni tarafından görevden alınması sonrasında ikinci cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai olmuş, bunun da 30 Ağustos'ta bir suikasta uğramasının ardından ise devrimin ilkelerine çok yakın bir isim olan Hüccetülislam Ali Hamaney cumhurbaşkanı seçilmiş ve Humeyni ölene ve kendisi İran Devrim Rehberi olana kadar bu vazifesini yerine getirmiştir.⁶¹⁵ Gerek seküler gerekse muhafazakâr rakiplerini sindirmeyi başaran Humeyni, İran siyasi tarihinde radikal anlamda birçok önemli adımlar atmış olup, bunlardan en önemlisi bir sonraki bölümde açıklanacak olan İran siyasi sistemine Velayet-i Fakih teorisini kazandırması olmuştur. Kratochwil'e göre ise, İslam Cumhuriyeti fikri uluslararası sistemde geniş bir yankı uyandırmış ve Batı karşıtı ya da anti-modernist olarak tanımlanan siyasi kimlik şekilleriyle ilgili yeni meydan okumalara da yol açarak uluslararası ilişkilere hâkim teorik geleneklerinde yeniden sorgulanmasına ve anti tezler üretilmesini sağlamıştır.⁶¹⁶

3.1.2. VELAYET-İ FAKİH SİSTEMİ VEYA İRAN'DA DEVRİM REHBERLİĞİ

⁶¹⁴ İzzeti, a.g.e.,s.82-83.

⁶¹⁵ Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ed.Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2011,s.37.

⁶¹⁶ Friedrich Kratochwil, "Religion and (Inter-)National Politics: On the Heuristics of Identities, Structures, and Agents", *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 30, No. 2 (Apr.-June 2005), p. 113.

II. Dünya Savaşından sonra din ve devletin birbirleri ile ilişkisi, etkileşimi ve hangisinin daha baskın olduğu hakkında çeşitli tartışmalar yapılmış ve Batı karşıtı hareketler dünyanın hertarafında artmaya başlamıştır. Müslüman toplumların arasında da reformist ve geleneksel muhafazakâr kültürel fikirler tartışması devam ederken yeni nesil liderlerin bir kısmı ise hem Batı'ya hem de eski geleneksel yapıya karşı çıkmıştır. Yerel siyasi liderlerin eleştirilmesi toplumsal ve siyasi hayatta radikal ideolojilerin de ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. 1970'li yılların sonrasında İslami terminolojiler ile ifade edilen İslami muhalefetin ilk başarısı 1979 İran Devrimi ile olmuştur.⁶¹⁷ İran, kadim bir medeniyet mirasına sahip olması ve bu medeniyetin oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmasından dolayı kültürel, 1979 Devrimi'nin gerçekleşmesi ile ideolojik, devrimin lokomotifini olan mezhep ve din unsurlarını barındırdığından dolayı Şii mezhepsel unsurları içerisinde barındıran bir yapıya sahip olmaktadır.⁶¹⁸ İran Devrimi ardından İslami ve mezhebi referanslar devlet ve toplumun her yerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Devlet başkanı ve otoritesini meşru sayan Sünni yaklaşım ile karşılaştırıldığında geleneksel Şiilik iktidara mesafeli olan ve iktidarın meşruiyetini tanımayan fakat ihtilalci de davranmayan bir ekol olarak devam etmiştir. Şii İslam tarihinde fukahanın gayb imamın yardımcıları olarak görülmesi ise Şii toplumda her dönem savunulan bir içtihat fikri olmamıştır. Çünkü Geleneksel Şiilikte devlet başkanlığı müessesesi sadece gayb olan İmam'ın hakkı olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle Şii ulema velev ki kendi devletleri Şii yöneticiler tarafından da yönetilse iktidarın sahiplerini meşru olarak görmemektedirler.⁶¹⁹ Gayb İmam adına Şii ulemanın (merce-i taklid'in) İslam'ın dini vecibelerini yerine getirmesi ve ahlaki davranışların toplum içerisinde sağlanmasındaki vazifesi uzun yıllardır devam etmiştir. Fakat ulemanın siyasi otoriteyi tek başına kontrol altında tutması ise Şii geleneği açısından hoş karşılanmamaktadır.⁶²⁰ Çünkü Şiilik açısından dünyevi bağ ve hanedanlık bağı liderin meşruiyetini sağlamak için yeterli olmamaktadır.

⁶¹⁷ John O.Voll, "Political Islam and The State", *Islam and Politics*, Ed.John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, ss.56-57.

⁶¹⁸ Abdullah Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, İstanbul: Seta Kitapları, 2017, s.16.

⁶¹⁹ İsmail Safa Üstün, "İmamiye Şiasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni'nin Velayet-i Fakih Kavramı, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, 13-15 Şubat 1993, İstanbul, ss.376-382.

⁶²⁰ Mazlum Uyar, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2., Ocak-Nisan 2006, s. 85

Humeyni Irak'ın Necef şehrinde sürgündeyken Şah'a ve Şah'ın mütteliklerine karşı muhalefetini uzun yıllar devam ettirmiştir. Necef'te camilerde verdiği hutbeler ve gazetecilere verdiği röportajlarda Şah'ın yönetim şeklinin (monarşinin) meşru bir yönetim şekli olmadığını iddia etmiştir. İran'daki Müslümanlara çağrıda bulunan Humeyni, Şah rejimine karşı halkın başkaldırması ve İslami bir yönetim şeklini inşa etmesi gerektiği konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu fikirlerini temel alan Velayet-i Fakih adı altında bir kitap olarak neşrederek İran'da kendi taraftarları aracılığıyla bu fikirlerin yayılmasını sağlamıştır.⁶²¹ İran devrimi sonrası değişen iç politika, dış politika ve devlet kimliğini net bir şekilde anlamak için ilk önce Velayet-i Fakih kavramını anlamak gerekmektedir. Çünkü devrim sonrasında hayata geçirilen bu kavram etkisi bugün dahi devam eden yeni devlet sisteminin her alanında büyük değişikliklere neden olduğunu söyleyebiliriz.

İran tarihinde din ve devletin (siyasetin) iç içe geçmesi, devlet dininin oluşması, din temelli siyasi bir ideoloji sisteminin teşekkülü yeni bir olgu olmayıp Sasaniler döneminde ortaya çıkmıştır.⁶²² İranlılar tarih boyunca dinden meşruiyet alan dünyevi “Şahları” tanımıştır. Diğer din adamları ise manevi Şah-Tasavvuf Şah'ı olarak kabul edilmiştir. İran Devrimi ile birlikte manevi Şahların siyasi idareyi ele alması ile “yönetici Şah” ortaya çıkmış olup İranlılar oldukça yeni bir uygulama ile karşılaşmıştır.⁶²³ 11. ve 12. yüzyıllarda Velayet-i Fakih teorisinin temelleri atıldığı bilinmekle birlikte, kavramsal anlamda ilk olarak Molla Ahmet Narraki (1771-1829) tarafından şahın halk üzerinde otoritesi bulunduğu, Şii ulemanın ise Şah üzerinde otoritesi olduğunu ifade etmiş fakat o günün şartlarında sadece politik meselelerden uzak birkaç konu üzerinde sınırlı kalmıştır.⁶²⁴

Siyasal alana mesafeli duran ve sosyal muhafazakâr bir yapıya sahip olan Şii geleneğe din adamları mutlak liderliğe ancak Gizli (meçhul ve saklı olan) İmam'ın sahip olacağına ve ona itaat edilmesi gerektiğine inanmışlardır.⁶²⁵ Humeyni kendinden önceki yüzyıllardır devam eden Şii geleneğin bütün iktidarlarını gayri meşru sayması ve bundan

⁶²¹ Bakhsh, a.g.e., 2008, s.45.; İmam Humeyni, *Velayet-i Fakih İslam Devleti*, Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran

⁶²² Korkmaz, a.g.e., s.8.

⁶²³ Abdullah Yeğin, *İran Siyasetini Anlama Klavuzu*, Ankara: Seta Yayınları, 2013, s.22.

⁶²⁴ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, s.37.

⁶²⁵ Mahdavi, a.g.e., s. 181.

dolayı Şii din adamlarının siyasetten uzak durmasına farklı bir yorum getirmiştir. O da krallığın-monarşinin dünyanın en kötü sistemi olduğunu kabul etmiş ve Müslümanların bu yönetim şekline uzak durması gerektiğini tavsiye etmiştir. Humeyni monarşinin yerine Gizli İmam gelene kadar ilahi bir liderin (Rehber) İmam'a vekâleten inanmış Şiilere öncülük etmesi gerektiğini öne sürmüştür.⁶²⁶ Ayrıca, Humeyni'ye göre din ve siyaset birbirinden ayrı tutulamaz. Buna da Peygamberin kendisi ve Peygamber sonrasında yönetimde hem dindar hem de siyaset ve idareden sorumlu bulunan imamları örnek göstermektedir.⁶²⁷

Humeyni'nin Velayet-i Fakih düşüncesi din adamlarının siyasete müdahil olması veya olmaması tartışmasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Humeyni'nin düşüncesine göre İslam tehlikededir ve korunması için İslami bir devlet teşekkül edilmelidir. Bu devleti en iyi idare edebilecek kişiler ise Peygamberlerin ve on iki imamın yeryüzündeki varisleri olan Şii ulemadır. Yani ümmetin idaresi öncelikle ulemanın sorumluluğundadır.⁶²⁸ Humeyni, Velayet-i Fakih'in gerekliliğini "Mehdi'nin gaybeti döneminde olduğumuz bugünde İslami yönetimin kurallarının yerinde kalması ve sürdürülmesi gerektiği; kargaşaya yer verilmemesi için, hükümet teşkili de gerekir" olarak ifade etmiştir.⁶²⁹ İslam dünyasında geçen yüzyıla kadar pratikte örneği bulunan "Halife" yönetim şekline benzer olan Fakih'in Velayeti sistemiyle halifelikten farklı olarak; seçilmiş ve kan bağı olmadan siyasi iktidara sahip olma ve yönetme yetkisine sahip yeni bir rejim modeli geliştirilmiştir.

Devrim Rehberliği olarak da ifade edilen Velayet-i Fakih sistemi Şii düşüncesindeki İmam Mehdinin ortaya çıkana kadar İslam'ın hükümlerini devlet eliyle pratikte uygulamayı savunan bir teoridir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 5. Maddesinde ifade dildiği gibi, devlet başkanının sivil politikacılardan ziyade mutlak surette siyasete vakıf din adamlarından olması gerektiğini öngörmektedir.⁶³⁰ Aynı zamanda İran anayasasının 57. maddesine göre ise yasama, yürütme ve yargının Velayet-i

⁶²⁶ Farndon, a.g.e., s.118.

⁶²⁷ Neil Shevlin, "Velayat-e Faqih In The Constitution of Iran: The Implementation Of Theocracy", *Journal of Constitutional Law*, Vol.1, No.2, Fall 1998, s.365.

⁶²⁸ Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", s.15.

⁶²⁹ Ayetullah Humeyni, *İslam Fıkhiında Devlet*, Çev.Hüseyin Hatemi, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979 aktaran Adıbelli, a.g.e., s.24.

⁶³⁰ Mehmet Koç, *İran'da Devlet Yapıları ve Kurumlar-I:Devrim Rehberliği*, Ankara: İRAM Yayınları, 2017, s.7.

Fakih'in denetiminde olduğu ifade edilmiştir. Bu kurumlar kendi aralarında bağımsız da olsa Velayet-i Fakih'in hepsinin üzerinde mutlak otoritesi olduğu görüşü benimsenmiştir.⁶³¹ Velayet-i Fakih teorisini destekleyen Şii ulemanın temel görüşü Müslümanları yönetmek hakkının tek ve ilahi vasıflar ile donatılmış rehberin hakkı olduğudur. Bu görevin seçimler aracılığı ile lider olan yönetici tarafından yürütülemeyecek kadar kutsal olduğu görüşüne hakimdir. Rehber'e bu vazife ilahi olarak verilmektedir.⁶³² Bu ve benzeri görüşlerden dolayı İran devlet rejiminde Rehber, mutlak surette itaat edilmesi gereken geniş bir otoriteye sahip olmuştur. Aynı zamanda Rehber, Gayb İmam'ın vekili olduğu için diğer Müslümanlar üzerinde mutlak buyuruculuğa sahiptir ve Rehber'e itaatsizlik teorik anlamda düşünülemez.

İran'da tesis edilen cumhuriyet ve Velayet-i Fakih sisteminin yapılanmasında Rehber rejimin sorumsuz ama en yetkili kontrol organı olarak kabul edilmektedir, İran dış politikasında önemli olduğu zannedilen ve seçim ile gelen Cumhurbaşkanı ise İran rejiminin yetkisiz ama asli sorumlu üyesidir.⁶³³ İran'ın en yüksek otoritesi ve diğer kurumlar üzerinde en baskın güç merkezini temsil eden Rehber'i seçme ve görevinden uzaklaştırmak ile yetkili tek kurum ise Uzmanlar Meclisine aittir. Rehber'in ölümü veya rehberlik vasıflarını kaybetmesi ile yeni seçilecek rehberin meşruluğunu onaylayan kurum ise yine Uzmanlar Meclisidir.⁶³⁴ Rehber'in şahsiyetinde birçok önemli ve müspet sıfatları barındırması mecburiyeti olmak ile birlikte en önemli özelliği yönetici kabiliyetine sahip olması ve devletin karşılaştığı güncel siyasi sorunlar ile başa çıkabilecek kadar güçlü bir siyasi karaktere sahip olmasıdır.

Humeyni liderliğindeki İran Devrimi Marksist ve Maoucu devrimci düşünceden farklı olarak bir ilahi dinin siyasi ve içtimai bir devrime dönüşebilme olasılığını göstermiştir. İran Devrimi, İslam dünyasında tek olmak ile birlikte Şiiilik açısından da Mehdi'nin görevini vekâleten üstlenerek geleneksel Şii ekole de bir alternatif düşünce oluşturmuştur.⁶³⁵ İran Devrimi sonrasında Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde Şii

⁶³¹ Hafeziniya, a.g.e., s.196.; Shireen T.Hunter, *Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era*, California: ABC Clio, 2010, s. 23.

⁶³² Alireza Nader, David E. Thaler and S. R. Bohandy, *The Next Supreme Leader*, RAND Corporation, Pittsburgh, 2011, s.23.

⁶³³ Onur Okyar, *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014, s.92-93.

⁶³⁴ Sami, *Iran, Guide to Islamist Movements*, s.251.

⁶³⁵ Adıbelli, a.g.e., s.11.

Usuli⁶³⁶ gelenek iktidar ile birlikte Şiiliğe de din ve siyasetin ayrılmazlığını dikta ederek hâkim olmaya başladıysa da Ahbari gelenekte İran'da varlığını korumaktadır. İran'daki reform talebinde olan muhafazakârların Ahbariliğe olan ilgisi artmıştır.⁶³⁷ Bununla birlikte geleneksel Şiiliği savunanlar İmamların Müslümanların siyasi önderleri değil dini önderleri olması gerektiği çünkü tek gerçek mutlak önderin Mehdi'nin kendisi olabileceği düşüncesini korumaya devam etmiştir ki bu görüş Irak-Necef merkezli Ahbari görüşün güncel etki alanını göstermektedir. Şia'daki Ahbari görüş Ehl-i Sünnet içerisinde yer aldığı farz edilen Selefiliğin Şia'daki muhafazakâr grubunu tanımlamak için kullanılmaktadır.

Humeyni, Şiilik açısından radikal yeni fikirler ortaya atmış ve geleneksel Şii ulemanın devlet ile olan ve devlete istenmeyerek entegre edilmekten öteye geçmeyen Şiiliği, dinamik bir şekilde Şii ulemayı İran devletinin asli sahibi yaparak geleneksel Şiiliği de derin bir dönüşüme uğratmıştır. Şah'ı ve hanedanlığını gayri meşru bir yönetici olarak kabul etmek ile birlikte Velayet-i Fakih teorisi neticesinde Gayb İmamın vazifesi ve peygamberin vekilliği olarak "Rehber" adı altında mutlak itaat gerektiren ve meşruluğu sorgulanamayan yeni bir sistem ortaya çıkarmıştır.

Humeyni'nin velayet-i fakih teorisine karşı İranlı Türk kökenli Ayetullah Şeriatmedari başta olmak üzere İran içinden ve dışından birçok ulema karşı çıkmıştır. Şeriatmedari'ye göre Gaib İmam'ın yokluğunda merce-i taklid'in onun vekili olması Şii İslam inancı ile çelişmekteydi. Humeyni'nin emri ile merci-i taklidlikten azledilen Şeriatmedari ölünceye kadar ev hapsinde tutulmuştur.⁶³⁸ Şeriatmedari ile birlikte Ayetullah Mahmut Talakani de teoriye karşı çıkarak bütün ümmetin sorumluluğunun sadece tek bir fakihe yüklenmesinin hata ve bidat olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Lübnanlı Şii din alimi Şeyh Muhammed Cevat Muğniye de bu teoriyi kabul etmemiş ve

⁶³⁶Şii ulema geleneksel olarak iki ekol etrafında tartışmalarını devam ettirmiştir. Bunlar Ahbari ve Usuli ekolleridir. Ahbariler, içtihat ilkesini kabul etmeyerek imamın gaybeti döneminde müctehidin içtihadı kullanamayacağını düşünmekteydiler. Usuli ekol ise, imamın gaybetinde merce-i taklitlerin içtihadı kullanabileceklerini inanmaktaydılar. Usuliler aynı zamanda terce-i taklit olmayan sıradan Müslümanların tanınmış ilmine şüphesiz güvenilen ulemayı taklit etmesi gerektiğini düşünmektedirler. Zaman içerisinde Usuli ulemanın Ahbariler karşısında güçlenmesi İran'da ulemayı politik açıdan çok daha aktif bir güç haline getirmiştir. Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, 3b., Çev.Taha Cevdet, İstanbul: Pınar Yayınları, 2009, s.64-65.

⁶³⁷ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI/2, Güz 2013, s.225

⁶³⁸ Gündoğan, a.g.e., ss.159-160.; Eric Hooglund and William Royce, "The Shi'i Clergy of Iran and the Conception of an Islamic State", *State, Culture, and Society*, Vol. 1, No. 3, Spring, 1985, s.112.

bunun Şiilik içerisine sokulmaya çalışılan yeni bir diktatörlük şekli olarak düşünmüştür.⁶³⁹

İran'da Şii Müslüman reformist olarak tanınan Muhsin Kadivar ise Velayet-i Fakih teorisine eleştirmek adına Şii Hukukunda Devlet Teorileri ve Velayet Yönetimi isimli iki kitap kaleme almıştır.⁶⁴⁰ Shayegan gibi bazı seküler İranlı aydınlar göre ise Şiilik geleneksel çizgisi olan dini ve ahlaki denetleme görevini bırakarak en güçlü baskı aracına dönüşmüş ve İslam Cumhuriyetinin kurulması on iki imamın özellikle Gaybi İmam'ın görevini sonlandırmıştır.⁶⁴¹ Bir başka eserinde ise Shayegan dinin sosyal ve kamusal alanı kuşattığında asliyetini kaybederek dinin geleneğin ideolojikleştirilmesi ile büyü bozumuna uğradığını söylemektedir. Yazar Şiilikten örnek vererek şu an Gaybetü'l Kübra (Büyük Gizlilik veya Büyük Belirsizlik) döneminde varsayıldığımızdan bir İslam devletinin kurulması Mehdi yani On İkinci İmam'ın doğrudan vazifesini yerine getirmeye çalışması Şiilik anlayışı ile çelişmektedir.⁶⁴²

Humeyni'nin temel fikirlerine karşı çıkan bir diğer Şii ulema ise Necef'te yaşayan ama aslen İranlı olan Ebu'l Kasım el-Hui dir. Hui'e göre Şii fakihlerin otoritesi siyasi alana girmemeli ve bütün ulemanın yetkisi tek bir fakihte (Rehber) toplanması doğru değildir. 1992 yılında Hui'nin vefatından sonra Ayetullah Ali el-Sistani de Humeyni'nin fikirlerine karşı çıkmıştır.⁶⁴³ Velayet teorisine karşı çıkan diğer önemli Şii ulemalar ise, Ayetullah Bahaeddin Mehallati, Ayetullah Sadık Ruham, Ayetullah Ahmed Zencam, Ayetullah Ali Tahram, Ayetullah Mahmud Telakan olmuştur.⁶⁴⁴ Bunun yanında Şirazi tarikatı gibi Şiilik ve devletin bütünleştirilmesinin savunmak ile birlikte rejimin Şiiliğin bazı konularında yasaklamaya gitmesi, geleneksel Şii kurumların bağımsızlığını ortadan kaldırması ve Şii fıkıh kurallarından ziyade ülkeyi nizamın maslahatı düsturuna göre yönetmeye çalışması gibi fikirlerden dolayı rejime muhalefet edenler de bulunmuştur.⁶⁴⁵

⁶³⁹ Yıldırım Boran, *Lübnan'daki İran Hizbullah*, İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2007, ss.89-90.

⁶⁴⁰ Şahrüh Akhavi, *Ortadoğu'da Laik ve Kutsal Politikalar*, Çev. Mustafa Topal, İstanbul: Asur Yayınları, 2012, s.290.

⁶⁴¹ Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, 202.

⁶⁴² Daryush Shayegan, *Melez Bilinç*, çev. Haydun Bayrı, 3b., İstanbul: Metis Yayınları, 2018, s.40.

⁶⁴³ Mehmet Şahin, "Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ed.Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2011, s.188.

⁶⁴⁴ Üstün, a.g.ç. s.397.

⁶⁴⁵ Hadi Khodabandeh Loui, *Siyasal Şiilikte Otorite Çatışması*, *İram Analiz*, Nisan 2018, s.4.

Velayet-i Fakih anlayışı aynı zamanda Şiilik açısından en önemli mesele olan Mehdiyete meselesini zayıflatmıştır. Bunun nedeni Şiiliğin temelinde yatan gerçek adalet ve saadetin ancak Mehdi'nin liderliğinde elde edilebileceği ve dünyanın adaletsizlikler ve zulüm ile dolu olduğu inanışıdır. Humeyni'nin inşa ettiği teoride ise Mehdi'nin nüzul etmeden de Mehdi'nin vekilleri olan Fakihlerin adalet ve huzuru sağlayacağı anlayışını benimsemektedir.⁶⁴⁶ Devrim, sonra tesis edilen Velayet-i Fakih teorisi ile On İki İmam Şiiliğine dayalı ilkeler ülkenin sosyal, kültürel, politik ve dini alanlarının sınırını da belirlemiştir. Velayet-i fakih teorisine uygun olmayan görüşe sahip dini cemaat ve topluluklar rejim tarafından velev ki Şii dahi olsalar yeni rejim tarafından muhalif sayılmıştır.⁶⁴⁷

Humeyni'nin teorisine karşı çıkan Şii ulemanın temel dayanağı Şiiliğin geleneksel eğilimine olan bağlılıktır. Onlara göre Humeyni Şiilik içinde reformist bir kişiydi. Ayrıca Şah döneminde muhalefet kanadında yer alan Şeriatmedari, Humeyni gibi monarşi karşıtı değil adaletsizliğe karşı bir ulemaydı. Şeriatmedari, Şii ulemanın politikaya mesafeli kalması gerektiği, onların cami ve medreselere geri dönmesi ve bu mekanlarda toplumun irşat ve düzeltilmesi için çalışması gerektiğini siyasetin profesyonel siyasetçilere bırakılmasını savunmaktaydı. Laik ve orta sınıfın da desteğini alan Şeriatmedari velayet-i fakih teorisine de devrimden sonra tesis edilen İslam Devrim Mahkemelerine de karşı çıkmıştır.⁶⁴⁸

Bir bütün halinde İran siyasi sistemi incelendiğinde modern Ortadoğu'da hiçbir devlette olmayan kendine özgü bir sistemin varlığından bahsedilebilir. İran tipik bir tek diktatörün yönettiği bir devlet değildir. Devletin kontrolü halk tarafından seçilmemiş ve herhangi bir kuruma karşı sorumsuz bir liderin elindedir fakat yürütmede bulunan birçok yönetici açık seçimler aracılığı ile belirlenmektedir. İran il valilerinden, ilçe yetkililerine, belediye ve köylere kadar uzanan bir seçim sistemine sahiptir. İran'ın en yetkili kişisi dini lider olan Rehber'dir seçilmiş cumhurbaşkanı değildir. Rehber yasama, yargı ve yürütmeyi kontrol etmektedir. Ekonomik anlamda çok önemli dernek ve vakıfların kontrolüne sahip olan Rehber aynı zamanda da ülke yönetimini ilgilendiren birçok

⁶⁴⁶ Uyar, a.g.e., s.97.

⁶⁴⁷ Mehmet Koç, "İran'da Bir Milli Güvenlik Sorunu Olarak Tarikatlar,13.02.2017, [https://iramcenter.org/iranda-bir-milli-guvenlik-sorunu-olarak-tarikatlar/\(20.02.2017\)](https://iramcenter.org/iranda-bir-milli-guvenlik-sorunu-olarak-tarikatlar/(20.02.2017))

⁶⁴⁸ Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, s.253.

kurumda veto yetkisine sahiptir. Rehberin herhangi bir sorumluluğu yokken Cumhurbaşkanı sistemin sorumlu olan makamını oluşturmaktadır.⁶⁴⁹

3.1.3. İRAN DEVRİMİ VE DEVRİM İHRACININ KÖRFEZ DEVLETLERİNE ETKİSİ

Sol ve devrimci hareketler Arap dünyasında 1960'lı yılların ilk başlarında Arap halkları tarafından önemli derecede ilgi görmüştür. Özellikle monarşi ile yönetilen ülkeler tarafından (İran ve Suudi Arabistan gibi) artan sol ve devrimci hareketlerden önemli oranda tehdit algılamıştır.⁶⁵⁰ Bu devletler Kuzey Yemen ve Umman'daki devrimci eğilimleri bastırmak için ekonomik ve askeri anlamda oldukça büyük boyutlarda harcamalar yapmıştır. Monarşiler arası zorunlu nedenlerden kurulan ittifak birlikteliği 1979 İran Devrimi'ne kadar devam etmiştir.⁶⁵¹ İran Devrimi'ne kadar Doğu ve Batı ideolojilerinin devrimci fikirlerinin tartışıldığı Ortadoğu coğrafyası, İran Devrimi ile dini ve devrimsel hareketle tanışmıştır. Bu da bölgede yaşayan Müslüman halkların İran Devrimi temel söylemlerinin daha hızlı bir şekilde yayılacağı endişesini arttırmıştır.

İran Devrimi'nin, cumhuriyetçi ve İslami imajı Körfez'deki kitlelere model olma potansiyeline sahip olduğunu göstermekle birlikte kısa bir zaman içerisinde Körfez'deki monarşilerin geleneksel yapılarına da bir meydan okuma olmuştur.⁶⁵² İran Devrimi sonrası İran devlet kimliği monarşik ve milliyetçi bir yapıdan hızlı bir şekilde devrimci İslamcı bir şekile dönüştürmüştür. İran Devrimi'nin ideolojik değerlerini diğer ülkelere aktarılma hedefi belirlenmiştir.⁶⁵³ İran'ın devrim ihracında en önemli hedef kitleleri belirlemesi çok zaman almayacaktır. Özellikle Körfezde'ki azınlık Şiiler ve monarşi karşıtı muhalif hareketler İran Devrimi ve söylemlerinden hızlı bir şekilde etkilenecektir.

İran Devrim sonrası süper güçlerin stratejik planlarının tersine hareket ederek kafa karışıklığına sebep olmuştur. Aynı zamanda bölgenin liderlerini de Kur'an'ın hükümlerini uygulamadıkları nedeniyle ittiham altına alarak meşruiyetlerini zayıflatmaya

⁶⁴⁹ Vali Nasr, "The Present and Future of Iranian Politics", *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 1, Winter, 2008, ss. 37-38

⁶⁵⁰ Wynbrandt, a.g.e., s.244.

⁶⁵¹ Muhammed Selim El Kerim, *Al Alakat'ul Suudiyye ve Iraniyye 1979-2011*, Gayda: Darul Gayda, 2013, s.7.

⁶⁵² Dağı, a.g.e., s.97.

⁶⁵³ Moghaddam, a.g.e., s.23.

çalışmıştır. Çünkü devrimci İran'ın argümanlarına göre Arap monarşileri İslami kanunlarını uyguladığı takdirde kendi meşruiyetlerini tamamen yitirecekti. Bundan dolayıdır ki; körfez ülkeleri İran Devrimi'ni küçümseyerek devrimi maceracı ve bölgedeki güç dengesini bozucu bir unsur olarak görmüşlerdir.⁶⁵⁴ Fakat Arap monarşileri, aynı zamanda İran Devrimi'nin seslerini kısa bir zamanda diğer Arap devletlerinin meydanlarında da duymaya başlayınca İran Devrimi'ne karşı engelleme pozisyonu almışlardır.

Gharayagh Zandi'ye göre İran ve Suudi Arabistan ilişkileri genellikle dış politika, bölgesel rekabet, din, etnik kimlik ve mezhepsel kimliksel perspektiflerden anlaşılmaya çalışılmıştır. Bütün bu motivasyonlar İran-Suudi Arabistan ilişkilerini etkilemek ile birlikte kimliksel faktörler ilişkilerin tanımlanmasında temel öge olmaktadır. Bunun en önemli iki nedeni olmaktadır. Bunlardan birincisi; İran ve Suudi Arabistan'ın her ikisinin de İslam dünyasının lideri olduğu veya olmaya çalıştığı ile bağlantılı bir kimliksel rekabet olmaktadır. İkincisi ise; İran'ın devrimden sonra kendi rejimini İslam dünyasının diğer kalanı için en iyi ve kullanılabilir örnek olduğu ve Suudi Arabistan'ın bağnaz kabile devleti olduğu, marjinal gruplar tarafından yönetildiği ve siyasi sisteme hanedan ailesi haricinde siyasi katılımın olmadığı bir devlet olduğu iddiası bulunmaktadır.⁶⁵⁵

Devrim sonrasında İran'ın Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri tarafından bölgede rakip olarak algılanmasının en önemli nedenleri; İran'ın devrimci Şii kimliği ve bölgede Arap olmayan kalabalık etnik-mezhebi nüfusa sahip olması ve İran'ın bölgede bulunan yabancı güçlerin varlığını doğrudan ve her fırsatta eleştirmesidir.⁶⁵⁶ İran Devrimi aynı zamanda eskatolojik devrimsel bir yapıya sahiptir. Bozarslan bu konu hakkında şöyle der: “Eskatolojik devrimler dünyayı mevcut haliyle ya da sıra dışı olmayan tedbirlerle ıslah edilebilecek şekliyle değil de yeni ve radikal koordinatlarla tasarlayan bu ihtilallerin aynı zamanda evrensel birer model oluşturduklarını, hem kendilerini “ihraç” etme tutkusuna sahip olduklarını hem de fedakârlık ve angajman yoluyla başka ülkelerde bir mobilizasyona yol açabileceklerini görmekteyiz. Fransız, Rus ve İran devrimlerinin

⁶⁵⁴ Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, ss.27-28.

⁶⁵⁵ Davoud Gharayagh Zandi, Doç.Dr. Shahid Baheshti Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Dekanı, 26.08.2018 tarihinde Tahran Shahid Baheshti Üniversitesinde yapılan bir mülakat.

⁶⁵⁶ Dr. Javad Heirannia, Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.

bu kategoride yer aldığını söyleyebiliriz.”⁶⁵⁷ Devrimin İran’da başarılı olmasıyla beraber devrimin korunması ve ihraç edilmesine yönelik politikalar hızlı bir şekilde geliştirilmeye başlanmıştır.

Devrim sonrasında adeta yeniden inşa edilen İran devleti ve yönetici eliti kurulan yeni sistemi Devrimci İslam kimliği üzerine bina etmişlerdir. Bu anlayışa göre sistem İslam kurallarına göre yapılandırılırken İran dışındaki devletlerin İslam ilkelerine göre yeniden yapılandırılması gerektiği stratejik bir hedef olarak belirmiştir. Devrim sonrası İran anayasasının 152-155 maddelerinde belirtilen İran dış politika ilkeleri her türlü baskının reddi, İran’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün savunulması, İran dışındaki diğer Müslümanların sorunları ve hakları ile ilgilenilmesi, despot ve zalim (müstekbirin) siyasi idarelere karşı mukavemet gösterilmesi ve savaş yanlısı olmayan ülkeler ile ilişkiler tesis edilmesi politikası siyasi elitler tarafından ifade edilmiştir.⁶⁵⁸

İran devriminin ilk dönemlerinde temel söylemi olarak “her yer Kerbela her gün Aşure” kullanılarak devrimin yayılma potansiyeli matem kültürü ⁶⁵⁹ ile birleştirilerek geniş tutulmuştur. Alizade’ye göre Aşure olarak da bilinen ve Şii ideolojik kültürün birleştirici bir unsuru olan Kerbela hadisesi İran toplumunu derinden etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Toplumun inanç ve kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynayan Aşure, İran toplumunun ortak bir paydada toplandıkları nadir olgulardan birisi olmuştur. İran Devrimi öncesine kadar siyasi otoriteler tarafından kontrol altına alınmaya çalışılan Aşure ritüelleri devrim sonrası rejimin iktidarını ve meşruiyetini sağlamak için siyasi otorite tarafından kullanılmıştır. Rejim, Aşure’de halka Kerbela vakasını anlatan meddahlar aracılığı ile matemlere katılan grupları kontrol altına alınmaya çalışmıştır.⁶⁶⁰

Bununla birlikte Humeyni’nin devrimcileri Şah’ın askerlerine karşı çarpışmada cesaretlendirmek için, “Şah ve askerlerine karşı mücadele ederken şehit olmak Hz.

⁶⁵⁷ Bozarslan, a.g.e., s.13.

⁶⁵⁸ Nasır Kashef Asl, “İran İslam cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmeler: Bir İranlı Görüşü”, *Orta Doğu Siyasetinde İran*, Ed.Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Barış Kitap, Ankara, 2011, s.142.

⁶⁵⁹ Şii İslam Tarihinde Kerbela Trajedisi ile başlayan “Matem Kültürü” uzun yıllar Şiiliğin mezhep, kimlik ve kültür olarak inşa edilmesinde önemli bir araç olmak ile birlikte bugün dahi önemini korumaktadır. Özellikle İran’ın Kum ve Irak’ın Kerbela, ve Necef gibi muhafazakar şehirlerinde insanların düşünce, inanç, anma günlerinin belirlenmesi (Aşure gibi) ve giyimdeki renk tercihinin (siyah ve koyu tonların tercih edilmesi) kadar birçok siyasi ve sosyal alanlarda kendisini hissettirmeye ve inşa edici rolünü devam ettirmektedir.

⁶⁶⁰ Tevhid Alizade, “Aşura, Siyaset ve Hayat”, *İran Araştırmalar Merkezi*, 15.11.2018, <https://www.iramcenter.org/asura-siyaset-ve-hayat/> (E.T.16.11.2018)

Hüseyin'e kavuşmaktır.''' şeklinde hitap etmesi devrim esnasında kitleleri motive etmede en önemli seçilmiş travma olmuştur.⁶⁶¹ Şii kültürün yoğun izini taşıyan İran Devrimi, diğer Şiilerin yaşadıkları ülkelerde de taşınmaya çalışılarak kültür ve mezhep ideolojik bir aygıt olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte İran devrim ihracında Şiiliği temel aldığı Sünnileri; Farsları temel aldığı ise Arapları karşısına almak zorunda da kalmıştır.⁶⁶²

İran devriminde de gözüktüğü gibi tarihte yaşanmış olayların geleceğin inşasında önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Tamamıyla siyasi bir olay olan Kerbela'nın seçilmiş ve transfer edilmiş travmalar ile günümüze taşınarak kendini feda etme dürtüsüne devrimci bir şekil verilmiştir. Kerbela'nın bu şekilde anlaşılması ve aktivizasyon kazanmasında Ali Şeriatî ve Mutahhari gibi İranlı entelektüellerin Kerbela'yı moderniteye taşıması önemli bir rol oynamıştır. Kerbela travması ayrıca Humeyni tarafından devrim sonrası İran devlet kimliği inşasına yönelik bir şekilde kullanılmaya çalışılırken aynı zamanda da devrim ve baş kaldırının yeni rejimin kendisine karşı tehdit oluşturmaması için de kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁶⁶³ Ayrıca Humeyni, devrim ihracı fikrine itikadi bir boyut ekleyerek kendi taraftarlarını makul bir çizgide tutmak için monarşi karşıtlığını Şii İmamet inancı ile birleştirmiştir. Humeyni, İslam dünyasındaki birçok devletin monarşi ile yönetildiği veya ABD-Sovyet uydusu olduğu nedeniyle bu devletlerin idarelerinin meşru otoriteler olmadığını iddia etmektedir.⁶⁶⁴

Javad Salih'e göre İran devrimi ortaya çıktığında ve bütün dünya çapında geniş bir yankı uyandırdığında bölgesel anlamda buna ilk karşı gelen ve durdurmaya çalışan devlet Suudi Arabistan olmuştur. Öyle ki; Suudi Arabistan'daki birçok selefi âlim İran Devrimini sınırlandırmak için İranlıların, Arap olmayan Acemlerden oldukları, Rafizi düşünceye sahip sapkın oldukları ve İslam öncesi Pers imparatorluklarını tekrardan kurmaya çalıştıklarına dair propaganda yaparak İran Devrimi'ni sınırlandırmaya

⁶⁶¹ Hasan Onat, "Kerbelayı Doğru Okumak", Akademik ORTA DOĞU, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s. 4.

⁶⁶² Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, s.19-20.

⁶⁶³ Metin Bozan, "Tarihi Hadiselerin Konjonktürel İnşası", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2, s. 819-821

⁶⁶⁴ Gündoğan, a.g.e., s.176.

çalışmışlardır.⁶⁶⁵ Devrimin gerçekleşmesinden yaklaşık bir sene sonra Mekke ve Medine'ye gelen İranlı hacıların ellerinde Humeyni'ye ait bildirimleri dünyanın her yerinden gelen Müslümanlara dağıtmaya çalışmaları ise doğrudan Suud rejiminin dikkatini çekmiştir. Devrim öncesi Humeyni'nin Şah'a karşı propaganda yapmalarına müsaade edilen İranlı hacıların devrim sonrasında her hareketleri gözlem ve kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.⁶⁶⁶ Çünkü devrim öncesi Humeyni, Suudi Arabistan açısından İran Şah'ının meşruiyetine yönelik en tehlikeli ideolojik tehdit olurken devrim sonrası ise Suudi Arabistan rejimi için en tehlikeli bir aktöre dönüşmüştür.

İran Devrimi sonrası Devrim muhafızları başta olmak üzere, içişleri ve istihbarat bakanlığı İran Devrim hareketinin sınırdaşında etkisinin duyulmasında en önemli rol oynamıştır. Özellikle İranlı devrimciler, Irak'ta Irak İslam Devrimi Yüksek Meclisi ve Bahreyn'de İslam Kurtuluş Hareketi gibi yapılanmalara politik, ekonomik ve entellektüel destek sağlamıştır.⁶⁶⁷ Devrim sonrası İran, kendi yakın coğrafyasında bulunan Şii topluluklar ile ilişki kurma ve ortak çıkar geliştirmede teopolitik eksenli kamu diplomasisi politikaları uygulamıştır.⁶⁶⁸ Ayrıca uzun yıllar İran, Irak ile başlattığı savaşın artan maliyetine rağmen gerek devrim muhafızları gibi birlikleri gerekse kamu diplomasi araçları ile yakın ve uzak Müslüman ülkeleri bir şekilde etkilemeye çalışmıştır.

İran devrimi Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan, Irak ve Pakistan'daki Şiilere esin kaynağı olmak ile birlikte Malezya ve Filipinler'e kadar siyasal İslam üzerinden bir baskı aracı olmuştur. Körfez ülkelerinde ise İran, devrim ihracı ve Şiilerin hamiliğini yapması Irak'a sunulan körfez monarşilerinin desteğine karşı bir silah olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁹ Bu endişeden dolayıdır ki; İran-İrak Savaşı süresince Suudi Arabistan ve diğer Arap (Körfez) monarşileri kendi rejimlerini İran'ın devrim ihracı girişimlerinden korumak için Saddam'a büyük ekonomik ve askeri destek vermişlerdir. Ayrıca İran'ın bölgede mezhep eksenli politikalar yürütmesi Suudi Arabistan ve körfez ülkelerinin Vahhabilik kimliğini ötekileştirdiğinden bu devletlerin iç ve dış politikalarında Vahhabi düşünce ekolünün

⁶⁶⁵ Sayyed Javad Salehi, Prof. Dr. 26.08.2018 tarihinde Tahran Ortadoğu Araştırmalar Merkezinde yapılan bir mülakat.

⁶⁶⁶ Birol Başkan, "Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler", *Akademik Ortadoğu*, C.7, S.14,2013, s. 50.

⁶⁶⁷ Hinnebusch, a.g.e, s.194

⁶⁶⁸ Muharrem Ekşi, "İran'ın Transnasyonel ve Teopoliti – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi, *Ankasam, İran Özel Sayısı* S. 1, No.2, Ekim 2017, s.47-48.

⁶⁶⁹ Ward, a.g.e., s.267.

etkisinin daha da fazla güçlenmesine neden olmuş ve Suudi Arabistan, İran yayılmasına karşı mezhepsel kimliğini dünya çapında yaymaya daha kararlı bir şekilde başlamıştır.

İran Devrimi sonrası Suudi Arabistan devlet kimliğini etkileyen üç önemli yönelim ortaya çıkmıştır. Birincisi, din adamlarının toplumsal ve siyasal rolleri artmış ve bunlar devlet tarafından daha fazla desteklenmeye başlanmıştır. İkincisi, rejimi iç ve dış tehditlerden korumak için Suudi Arabistan ve Amerika ilişkileri gözle görünür bir şekilde güçlenmiştir. Son olarak ise, rejimin istikrarına gelebilecek eleştirilere engel olmak amacıyla sosyal harcamalarda artış sağlanarak ücretler arttırılmış, eğitim alanına daha fazla yatırım yapılmış ve sosyal refah seviyesi devlet eli ile arttırılmaya çalışılmıştır.⁶⁷⁰ Suudi Arabistan daha önceden hiç olmadığı kadar İslam ülkeleri liderleri ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır.

Gerek İran gerekse de Suudi Arabistan Körfez'in en zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip iki güçlü devleti olması ve Körfez'de kendi çıkarlarını idame ettirmeye çalışmaları geçerli bir mücadele alanı olmaktadır. Bununla birlikte İran ve Suudi Arabistan, aynı zamanda kendilerine ve mezheplerine müttefik olacak bölge devletlerinin rejimlerine ihtiyaç duymuştur. Irak, Bahreyn, Lübnan, Suriye, Yemen ve Mısır gibi ülkelerde rejimin başında duracak kişinin bu iki ülkeden birisine müttefik olması diğerinin hanesine kayıp olarak yazılacağı için bu ülkelere yönelik zaman zaman müdahaleci politikalar yürütmelerine neden olmaktadır.⁶⁷¹ İran devrimi Suudi Arabistan monarşisi başta olmak üzere Körfez'deki diğer Sünni devletleri yöneten monarşiler tarafından kendi Şii vatandaşlarını merkezi idareye karşı kışkırtıcı bir gelişme olarak görülmüştür. İran Devrimi sonrasında bölgede yaşanan aşağıda açıklanan gelişmeler ve İran'ın devrim ihraç politikaları bu endişelerin haklı taraflarını göstermektedir.

İran Devrimi sonrasında gerek İran gerekse Suudi Arabistan kendisini İslam dünyasının tek lideri olarak gördüğü için sahip oldukları yerel İslami kimlikleri jeopolitik alan kazanmak ve bölge ülkelerinde etkinliklerini arttırmak için yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu da İran ve Suudi Arabistan arasındaki mevcut jeopolitik alandaki rekabetin daha ideolojik bir boyuta taşındığını göstermiştir. Ayrıca bu bölümde

⁶⁷⁰ Niblock, a.g.e., s.55.

⁶⁷¹ Kemal İnat ve Diğerleri, "İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları", *Seta Analiz*, Sayı:48, Ocak 2016, s.8.

incelenecek olan kimliğin çıkar elde etmek için kullanımı sadece Ortadoğu ülkelerinden İran ve Suudi Arabistan'a ait olmayıp, ideolojik kimlikleri baskın hale getirmek adına dış politikadan çıkar elde etmek için aktif bir şekilde uluslararası toplumda yer alan birçok devlet tarafından demokrasi, insan hakları, sekülerizm liberalizm vb. Gibi alanlar kullanılmaktadır.

3.1.3.1. KÂBE BASKINI VE SUUDİ ARABİSTAN MONARŞİSİNE YÖNELİK SELEFİ VE Şİİ KİYAM

Şah'ın devrim yoluyla iktidardan uzaklaştırılması neticesinde İran'ın ABD ve Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleriyle de ilişkilerini ve bu ülkelerin İran rejimine bakışlarını değiştirmiştir. Kral Suud isteksiz bir şekilde İran Devrimi'nin başarısını tebrik etmiş ve İran ile dostça ilişkileri sürdürmek istediğini belirtmişse de kısa bir süre içerisinde bu söylemlerin rasyonel bir şekilde devam ettirilemeyeceğini anlamıştır.⁶⁷² ABD ise, İran monarşisinin yıkılması ile İki Ayaklı Strateji bağlamında bölgede kendine dost kalan diğer önemli müttefiki olan Suudi Arabistan rejiminin dolaylı olarak tehlikeye girdiğini anlamış ve Suudi Arabistan'ın savunulabilmesi için Amerika'nın bölge politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır.⁶⁷³ Suudi Arabistan, İran'ın devrim politikalarını sahaya yansıtmasından kısa bir zaman sonra İran Devrimi'ni ağırlıklı olarak Sünni Müslüman dünyasında Şii İslam'ı teşvik etmek ve İran'ı diğer ülkelerin iç işlerine karışmakla ittiham etmiştir. Suudi Arabistan, Körfez krallıkları için de İran'ın faaliyetlerini doğrudan bir meydan okuma olarak algılamış ve körfez monarşileri ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır.⁶⁷⁴

Suudi Arabistan'ın kendi sınırları çerçevesinde ülkesel kimlik oluşturmada kullandığı en büyük unsur kendi görüş ekolünden başka diğer dini düşünceleri kabul etmeyen Vahhabilik olmuştur. Vahhabilik açısından en güçlü ötekisi olan Şiilik nedeni ile İran'da Şiiliğin en sert ötekisi olarak Vahhabiliği tekrardan kullanmaya başlamıştır. İran Devrimi sonrasında iki ekol arasında var olan reddiyecilik daha da görünür hale

⁶⁷² Aarts and Duijne, a.g.e., s.66.

⁶⁷³ Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.240.

⁶⁷⁴ Keynough, a.g.e., s.21.

gelmiştir.⁶⁷⁵ İran Devrim'inin bu nedenlerden dolayı bugün dahi Suudi Arabistan için önemli neticeleri devam etmektedir. Örneğin; Prens Muhammed bin Selman'ın⁶⁷⁶ Ekim 2017'de Guardian gazetesine verdiği röportajda İran Devrimi ve değerlerinin körfez ülkeleri tarafından şaşkınlıkla karşılandığı ve devrimin söylem ve değerlerine anti tez oluşturmak amacıyla Suudi Arabistan dahil körfez ülkelerinin radikal İslami (Vahhabi) söylemlere başvurduğunu ve krallığın otuz yılını feda ettiğini ve bunu tekrarlamayacağını ifade etmiştir.

Muhammed bin Selman'ın verdiği bu demeç İran Devrimi'nin Suudi Arabistan monarşisinin de radikalleşmesini tetiklediğini açık bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte İran açısından en azından resmi söylemlerde Vahhabilik ve Sünnilik ayrı ayrı olarak değerlendirilmektedir. İran'a göre Vahhabilik batıl bir yol ve İslam'a uymayan bir kabile hayat tarzıdır. İran'a göre aynı zamanda Suudi Arabistan'ın kendisi için de Vehhebilik İslam dünyasının geri kalan kısmı ile siyasi ve sosyal ilişkilerin yürütülmesinde Riyad'a en zarar verici ve ön yargıya sebep olucu bir unsurdur.⁶⁷⁷

İran Devrimi'nin gerçekleşmesinden itibaren İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinde genel anlamda çatışmacı ve birbirlerinin hareket ve politikalarına şüpheli yaklaşımların hâkim olduğu söylenebilir.⁶⁷⁸ Bunun en temel nedeni Suudi Arabistan'ın 18. yüzyılda kurguladığı monarşik devlet kimliği karakteri ile devrim sonrası İran'da inşa edilen devlet kimlikleri arasında düşmanca bir ayrım mevcut olmasıdır. Suud monarşisi statükocu ve Batı yanlısı bir devlet görünümüne sahip iken İran kendisini bir cumhuriyet ve devrimci bir devlet olarak tanımlamaktadır.⁶⁷⁹ Suudi Arabistan İran Devrimi ardından en tehlikeli tehdidi Sovyet destekli radikal sol gruplardan değil kendisini ABD uşağı olarak niteleyen ve sınırları içerisinde mezhepdaşlarını Riyad'a karşı ayaklanmaya davet eden İran'dan hissetmiştir. Bundan dolayıdır ki; Humeyni'nin körfez monarşilerini hedef olarak göstermesinden itibaren Suudi Arabistan her fırsatta bölgede İran'ın güçlenmesini

⁶⁷⁵ Muharrem Hilmi Özev, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt.66, No., 2016, s.87.

⁶⁷⁶ Muhammed bin Salman, "I Will Return Saudi Arabia to Moderate Islam, Says Crown Prince", 24.10.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/i-will-return-saudi-arabia-moderate-islam-crown-prince> (25.10. 2017)

⁶⁷⁷ Dr. Javad Heirannia, Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.

⁶⁷⁸ Mabon, a.g.e, s.41.

⁶⁷⁹ Moghaddam, a.g.e.,s.30.

engellemek adına inisiyatif almıştır.⁶⁸⁰ Suudi Arabistan'ın İran karşısında proaktif politikalar izleme tercihi bugün dahi Suudi Arabistan'ın ulusal güvenliği açısından devam etmektedir.

Önceki satırlarda değinildiği gibi devletler maddi olmayan statü ve ün gibi şeylere kendilerine biçtikleri roller ile ilişkili olarak ilgi gösterebilir. Örneğin İsviçre AB ve NATO üyesi olmamasına ve 2002 yılına kadar BM'ye de üye değilken tarafsız ve bağlantısız devlet kimliği rolü ile prestij ve statü kazanarak birçok ihtilafli meselelerin diplomatik çözüm yeri olmuştur.⁶⁸¹ Vatikan'ın Hıristiyan dünyasında önemli bir merkezi yeri olması, İsrail işgali altında bulunan Kudüs'ün bütün semavi dinler ve İsrail açısından da büyük bir öneme sahip olması kutsal toprakları koruyan ülkelere politik kazanımlar da sağlamaktadır. Hac ibadetinin Suudi Arabistan'ın kontrolünde bulunması da Krallığa, İslam dünyasının sembolik anlamda merkezi devleti olma konumunu sağlamaktadır. Krallığın kontrolü altında tutulan Hac mekanları aynı zamanda devletin benimsemiş olduğu Vahhabilik ekolünün bütün dünyaya teşhir edilmesinde de önemli bir misyona sahip olmuştur.

20 Kasım 1979'da eski İhvan üyelerinden oluşan ve anti-monarşist olan Arap Yarımadası Müslüman Devrimcileri Hareketi (Muslim Revolutionaries of the Arabian Peninsula-MMRAP) Muhammed bin Abdullah Kehtani'nin ideolojik ve Cuheyman el Utaybi'nin⁶⁸² askeri liderliğinde Mekke ve Medine'yi kuşatmaya çalışmıştır. Medine'deki baş kaldırış kısa bir süre içerisinde bastırılmışsa da Mekke'deki direniş Kabe'nin isyancılar tarafından işgali nedeni ile biraz zaman almıştır.⁶⁸³ İşgalcilere göre küfrün en temel göstergesi inançsız insan ve gruplar (Amerika ve Batı) ile rejimin sürekli beraber hareket etmesidir. Ayrıca devlet inançsız kâfirler ve putperestler ile savaşması gerekiyorken para putuna tapmaya başlamış bu da işgalcilerin Suudi Arabistan monarşisini hedef almasına neden olmuştur.⁶⁸⁴ Ayrıca, isyancılar Suud ailesinin

⁶⁸⁰ Vassiliev, a.g.e., s.967.

⁶⁸¹ Goldstein ve Pevehouse, a.g.e.,s.149.

⁶⁸² Cuheyman'ın babası eski bir İhvan üyesi olup Sebile Savaşında İbni Suud'a karşı savaşmıştır. On sekiz yıl Kraliyet Muhafızlarında ordu mensubu olarak çalışan Cuheyman, 1973 yılında Suud yönetimini gayri meşru bir devlet olarak tanıdığından ve Suudi Arabistan çıkarları için çalışmanın haram olduğuna inandığı için ordudaki görevinden ayrılmıştır. 1974 yılında Suudi yönetimini eleştiren kitaplar yazmaya başlayan Cuheyman kısa bir zamanda rejime yakın diğer ulema tarafından Harici olarak ittiham edilmiştir. Bkz Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, s.101-113.

⁶⁸³ Wynbrandt, a.g.e., s.240.

⁶⁸⁴ Azmeh, a.g.e., ss.243-245.

yabancılar ile İslam dinine uymayan ilişkiler içerisinde olduğunu ve rüşvet gibi İslam'ın yasakladığı çirkin fiillerin Suudi Arabistan'da hızla arttığını ve bunun sorumlusunun Suudlar olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁸⁵

İşgalci grubun bir diğer iddiası Suudilerin Vahhabi öğretilerinden uzaklaştığı dolayısıyla İslam'dan uzaklaştığı nedeniyle yönetimlerinin meşruiyetlerini yitirdiğine yönelik düşünceleridir.⁶⁸⁶ Cuheyman ayrıca kutsal Kâbe ve diğer dini mekânların Allah'ın sınırlarını tanımayan bir rejimin (Suud rejimi) kontrolü altında olması ve bunun kabullenilmesini küfür olarak görmüştür. Suudlu yetkililer ise, Kutsal Kabe'nin korunması ve Cuheyman gibi sapık Harici düşüncelere sahip teröristlerden kurtarılması için çatışmak dahi her türlü önlemi alacağını ifade etmiştir.⁶⁸⁷ Cuheyman'ın mensup olduğu Utaybi kabilesinin Suudi Arabistan'ın kuruluşundan itibaren rejime en güçlü destek veren ve İhvan'ın içerisinde en aktif olarak bulunan kabilelerden olması çok önemli bir veri olmaktadır. Çünkü bu durum Suudi Arabistan gibi farklı kabilelerin entegrasyonu ile ortaya çıkan Suud rejiminin zayıflamasına ve kabileler arası entegrasyonu sonlandıracak bir potansiyeli içinde barındırmaktadır.

Kâbe'nin işgal girişimine en sert tepki İran'dan gelmiştir. İşgalin ikinci günü İran Devrim Rehberi Humeyni, Kabe'yi işgal edenlerin ABD ve İsrail'e bağlı güçler olduğunu televizyon ve radyo aracılığı ile bütün dünyaya duyurmuştur. Ayrıca Humeyni, bütün Müslümanlara seslenerek Kabe'nin işgalden kurtarılması için ABD ve İsrail'e karşı cihat etmeye davet etmiştir.⁶⁸⁸ İhvan teşkilatının bastırılmasından sonra Kâbe işgali ile Vahhabiler ve Suudi rejimi arasında ikinci çatlak ortaya çıkmıştır. Suudiler hem iç hem de dış politikada Kâbe baskını ile zayıflattıkları otoritelerini Sovyetlerin işgal ettiği Afganistan'daki cihada maddi ve insani destek vererek gidermeye çalışmıştır.⁶⁸⁹ Ayrıca Hac ve kutsal mekanlar Şah, ABD, İsrail ve Batı karşıtlığının yanında İran Devrim fikirlerinin İslam dünyasında yayılmasına çok önemli bir mekansal görev icra etmiştir. Aynı zamanda Humeyni Hac ibadetini politik bir şekilde kullanılması gerektiğini ve Hac mekanlarının bir ülke (Suudi Arabistan) ve bir dini ekolün (Vahhabilik) egemenliğinde

⁶⁸⁵ Hinnebusch, a.g.e., s.130.

⁶⁸⁶ Mneimneh, a.g.e., ss.373-374.

⁶⁸⁷ Pascal Menoret, "Fighting for the Holy Mosque", *Treading on Hallowed Ground: Counterinsurgency Operations in Sacred Spaces*, Edt. C. Christine Fair, and Sumit Ganguly, New York: Oxford University Press, 2008, s.134.

⁶⁸⁸ Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, s.140.

⁶⁸⁹ Büyükkara, İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik, ss.225-234

olmaması gerektiği hakkında birçok beyanatta bulunmuştur. Suudi Arabistan ise Humeyni'nin devrimci fikirlerinden korkmuş ve kendi meşruiyetini hem Suudi Arabistan içinde hem de İslam dünyasında pekiştirmek maksadı ile Kral Fahd ünvanını İki Kutsal Mekânın Muhafızı Kral Fahd olarak değiştirmiştir.⁶⁹⁰

İran Devrimi sonrasında Suudi Arabistan ve İran arasında ideolojik söylem tartışması ve hac mevsiminde meydana gelen birtakım hadiseler ilişkilerin gelişiminde belirleyici olmuştur. 1982-1983 yıllarında hac ibadetini yapan 100.000 İranlı hacının İran Devrimi İhracı propagandası yapmak için slogan ve broşür taşımaları Suudi Arabistan otoritesini oldukça rahatsız etmiş ve birkaç yıllığına İranlı hacılara hac yasağı getirmiştir.⁶⁹¹ 1987 yılında Kabe'yi ziyarete gelen İranlı hacılar ile Suudi Arabistan güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada 400'e yakın kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce insan yaralanmıştır. Bu olaylar zinciri hem İranlı hem de Suudi Arabistanlıları oldukça derinden etkilerken iki ülkenin insanların birbirleri hakkında olumsuz fikirler beslemesine de neden olmuştur.⁶⁹² Suudi Arabistan'ın İranlı hacılara yönelik sert tavırları Tahran ve İran'ın diğer şehirlerinde protesto edilmiş hatta olaylar büyüyerek bir Suudlu diplomatın hayatına kaybetmesine neden olmuştur. Tahran ve Riyad birbirlerini ihmalkârlık ve kötü niyet ile suçlamıştır. Riyad bu tarz olayların tekraren yaşanmaması için Hac ibadeti esnasında dini ve politik propaganda yapılmasını yasaklamış ve İran'dan gelecek hacılara sınırlandırma getirmiştir.⁶⁹³

Suudi Arabistan'ın doğu kıyı bölgelerinde yer alan Katif, Ahsa, Tarut, Hofuf ve Mubarraz yerleşim yerlerinde yaklaşık 1,5-2 milyon Suudlu Şii yaşamaktadır. Bu Şiiler İranlıların tabi oldukları On İki İmam Şiiğine tabidir. Bu bölgeler Suudi Arabistan'ın diğer bölgelerine göre geri kalmış bir yapıya sahiptir. Ayrıca Suudi Arabistan ihraç ettiği petrolün büyük bir kısmını da bu bölgeden çıkarmaktadır. 1940-1960 yıllar arasında Arap Milliyetçiliğine yönelerek Suudi rejimine karşı muhalefet eden Suudlu Şiiler, İran Devrimi'nden sonra tekrardan Şiiliğe yönelerek devrimci bir muhalefet olan Shirazi

⁶⁹⁰ Toby Matthiesen, *The Other Saudis*, New York: Cambridge University Press, 2015, s.128.

⁶⁹¹ Farndon, a.g.e., s.144.

⁶⁹² Marschall, a.g.e., ss.45-46.

⁶⁹³ Mabon, a.g.e., s.52-53.

Hareketine ilgi duymaya başlamışlardır.⁶⁹⁴ İran Devrimi'nden sonra giderek politikleşen Suudi Arabistanlı Şiiler, Riyad içinde büyüyen bir güvenlik endişesi olmaktadır.

28 Kasım 1979'da Suudi Arabistanlı Şiiler yasak olmasına rağmen Kutsal Aşure günlerini anmak için toplanmış, anma töreni kısa bir zamanda Şiilerin kendilerinin ekonomik, sosyal ve siyasi haklarını talep eden bir protestoya dönüşmüştür. Bir iki yıl aradan sonrada aynı şekilde yapılan protestolar neticesinde birçok Şii aktivist tutuklanmak ile birlikte Suudi Arabistan'ın en zengin doğal kaynaklarının bulunduğu fakat Şiiler meskûn olduğu için yatırım yapılmayan bölgelere yatırım yapılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁵ Vahhabilerin, Suudi Arabistan'daki Şiilerin yaşadığı bölgeleri kontrol altına almasından itibaren toplu bir şekilde yapılması yasaklanmasına rağmen Aşure günlerinin açık bir şekilde yapılması İran'ın Suudi Arabistan'daki devrimci Şii hücreleri kanalize etmekteki başarısını göstermektedir.

Ayaklanmalar Şiilerin yaşadığı bölgelere yayıldıktan sonra protestocular Suud rejimi ve Amerika'yı tehdit edercesine İran'a olası bir saldırı olması halinde İran yönetimi ARAMCO'nun çalışmasını durdurmak için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmişlerdir. Gösteri alanlarında Humeyni'nin de resimlerinin taşınması protestocuların Suud rejimine karşı İran rejiminden destek aldıklarının yeterli delili olarak görülmüştür.⁶⁹⁶ El Has bölgesinde haftalarca devam eden protesto tutuklama ve çatışmalar bunu teyit eden gelişmeler olmuştur. Suud rejimi toplumsal tepkiden de endişelendiği için Şiilerin temel hak ve hürriyetlerinde bir kısım değişikliklere gitmişse de kısa zaman sonra bu politikaları bırakmıştır.⁶⁹⁷

3.1.3.2. 1981 İRAN DESTEKLİ BAHREYN DARBE GİRİŞİMİ

Bahreyn meselesi, Arap ve Farslar arasındaki rekabetin kökenlerinden birini temsil ettiği için her dönem ikili ilişkileri anlamada önemli bir yere sahip olmuştur. İran,

⁶⁹⁴ Toby Matthiesen, *Sectarian Gulf*, Stanford: Stanford University Press, 1984, ss.22-23.

⁶⁹⁵ Commins, a.g.e., s.171.

⁶⁹⁶ Matthiesen, *The Other Saudis*, a.g.e., s.96-106.

⁶⁹⁷ Taheri, a.g.e., s.170.; Toby Craig Jones, "Rebellion on the Saudi Periphery: Modernity, Marginalization, and the Shi'a Uprising of 1979", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 38, No. 2, May 2006, ss. 213-233

emperyal bir güç olduğu dönemlerden itibaren Bahreyn'e yönelik özel bir bakış açısına sahip olup, Bahreyn'i kendi topraklarının ana karasına uzak parçası olarak görmektedir. Gerek devrim öncesi gerek devrim sonrasında İran ise medya kanalları aracılığıyla sürekli bir şekilde Bahreyn'in İran toprağı olduğunu ve orada yaşayan Arap Şiiilerin aslında İran'dan giden Farsların olduğunu iddia etmektedir.⁶⁹⁸ 1971 yılında İngiltere'nin körfezden askerlerini çekmesi neticesinde kurulan Bahreyn, körfez ülkeleri arasında diğer ülkelerden ayırt edici özelliklere sahip bir ülke olmuştur. Toplam nüfusunun çoğunluğu Şii Arap olmak ile birlikte ülke aynı zamanda Sünni el-Halife ailesi tarafından yönetilmektedir. Bahreyn bu ayırt edici özelliğı ile bölgesel güçlerin rekabetinde önemli bir rol oynamaktadır. İran'ın Bahreyn üzerindeki uzun yıllardır devam ettirdiğı hak iddiası ve mezhepsel bağ, Suudi Arabistan'ın ise jeostratejik bakımdan Bahreyn'in güvenliğini kendi güvenliğı hissetmesi ve el-Halife ailesi ile yakın ilişkilere sahip olması İran ve Suudi Arabistan arasında Bahreyn'den kaynaklı potansiyel sorun alanları oluşturmaktadır.

Humeyni'nin İran Devrimi öncesi ve sonrası konuşmalarını içeren kaset ve videolar Körfez ülkeleri başta olmak üzere diğer coğrafyalara muhafazakâr Şiiiler aracılığı ile yayılmıştır. Humeyni'nin bu kayıtlardaki temel teması Körfez ülkelerindeki rejimlerin anti-İslamcı olduğı ve Müslümanlar tarafından devrilmesi gerektiğidir. İran, Şiiilerin yoğunlukta yaşadığı fakat Sünni azınlık tarafından yönetilen Bahreyn'de bu hedefini yerine getirmek için İran Devrimi'nden etkilenen Bahreyn Kurtuluş İslam Cephesini (al-Jabha al-Islamiyya li Tahrir al-Bahrayn & The Islamic Front for the Liberation of Bahrain) desteklemiştir.⁶⁹⁹ 13 Aralık 1981'de Bahreyn İçişleri Bakanlığı El-Halife ailesinin iktidardan düşürölüp İran ekseninde bir Şii İslam Devleti kurma teşebbüsünde bulunmaları nedeni ile farklı milletlerden toplam 73 kişinin yakaladığını duyurmuştur. Bahreyn hükümeti suçluların İran tarafından yönlendirildiğini, hükümet binasını, radyo ve televizyon yayın merkezlerini ele geçirmeye çalıştıklarını iddia etmiştir.⁷⁰⁰ Bahreyn Kurtuluş İslam Cephesi'nin yakalanan üyelerinin bir kısmı örgütün Humeyni ile olan bağı hakkında; İran'ın kendilerini silahlandırdığını, hatta sahte Bahreyn polis üniformalarını

⁶⁹⁸ Muhanna Al Habil, *Al Khalic Al Arabi ve Al Zehf İrani*, Beyrut: Al Muassasat'ul Arabiyyatu Al Dirasat ve Neşr Al Merkezil Arabi, 2017, s.65

⁶⁹⁹ Joseph Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Media, 2009, s.47.

⁷⁰⁰ Hasan Tariq Alhasan, "The Role of Iran in the Failed Coup of 1981: IFLB in Bahrain", *Middle East Journal*, Vol.65, No.4, Autumn 2011, s.607.

İran'dan temin ettiklerini ve İran medyasının kendileri için yoğun propaganda faaliyetinde bulduklarını kabul etmişlerdir.⁷⁰¹ Kâbe işgali sonrası Suudi Arabistan'da Şiilerden kaynaklı meydana gelen olaylar ve Bahreyn darbe girişiminden sonra Körfez ülkeleri İran ile ilişkilerine daha temkinli yaklaşmaya başlamışlardır.

Bu darbe teşebbüsünde Körfez ülkeleri Bahreyn'in sadece başlangıç noktası olduğu ve bütün körfez monarşisinin tehlike altında olduğunu düşünmüşlerdir. Suudi Arabistan darbe girişiminden İran'ı sorumlu tuttu. Hemen sonrasında Bahreyn, Katar, BAE, Umman ve Suudi Arabistan arasında KİK temellerini oluşturan savunma anlaşması imzalanmıştır.⁷⁰² Bahreyn'deki darbe girişiminden sonra Kuveyt'te de muhtemel bir darbe endişesinden dolayı İran'a yakınlığı ile bilinen birçok kişi Kuveyt'ten çıkarılmış ve liderleri de idam edilmiştir. Bahreyn her ne kadar diğer körfez ülkelerine göre siyasal özgürlük ve hoşgörüyü önem veren bir ülke olsa da rejimin yıkılma tehdidi sürerken devleti daha sert politikalar ile yönetmek zorunda kalmıştır.⁷⁰³

Bahreyn'deki darbe girişiminin ardında İran'ın bulunduğu emin olan Suudi Arabistan, Bahreyn ile bir savunma anlaşması imzalamış ve Şiilerin yoğunlukta yaşadığı Doğu eyaletlerindeki güvenlik seviyesini arttırmıştır.⁷⁰⁴ 1990'lı yılların başında da rejim ve muhalif Şiiler arasında diyalogun sağlanamaması ile çatışmalar tekrardan ortaya çıkmıştır. Bahreyn hükümeti saldırganların İran destekli Bahreynli Şiiler olduğunu ifade etmiş ve ülkedeki mezhepsel bölünmenin bilinçli bir şekilde organize edildiğini ifade etmiştir. Bahreyn'in müttefiki olan Batılı güçler ise El-Halife ailesini ve rejiminin politikalarını desteklemeyi tercih etmiştir.⁷⁰⁵

Bahreyn, Körfez'deki İran-Suudi Arabistan rekabetinin ve jeostratejik konum elde etme mücadelesinin en merkezi mücadele alanlarından birini oluşturmaktadır. İran'ın Bahreyn'de yaşayan çoğunluk Şiileri kullanarak Bahreyn'de Şii bir devlet inşa etme arzusu Suudi Arabistan tarafından kendi sınır güvenliği tehdidi olarak algılanmaktadır. Bu da Bahreyn'de iki ülkenin rekabetinin uzun yıllar devam edeceğinin göstergesi

⁷⁰¹ Kevin Downs, A Theoretical Analysis of the Saudi-Iranian Rivalry in Bahrain, *Journal of Politics & International Studies*, Vol. 8, Winter 2012/13, s. 214.

⁷⁰² Dağı, a.g.e., s.106.

⁷⁰³ Taheri, a.g.e., 1990, s.163.

⁷⁰⁴ Matthiesen, *The Other Saudis*, a.g.e., .119.

⁷⁰⁵ Adam Hanieh, "Bahreyn", *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.109.

olmaktadır. 2011 yılında Arap Baharı protestolarının Ortadoğu'nun birçok tarafına yayılması ve Bahreyn'de de bu protestoların başlaması ile birlikte Bahreyn rejimi tekrardan Şii kaynaklı toplumsal muhalefete karşı güvenlik güçleriyle müdahale etme zorunluluğu ile karşılaşacaktır.

3.1.3.3. LÜBNAN HİZBULLAHI'NIN KURULMASI VE İRAN'IN LÜBNAN'DA GÜÇLENMESİ

Önceki bölümlerde incelediğimiz gibi İran'ın Lübnan ve Lübnan'daki Şiiler ile ilişkisi uzun yıllara ve tarihsel bağlara dayanmaktadır. Safeviler döneminde Şah İsmail'in İran'daki Sünni ve Türkmenleri Şiileştirmek için Güney Lübnan'daki Şiilere İran'da alan açması sonrası İran'ın günümüze kadar sürecek olan Lübnan ile stratejik ilişkileri başlamıştır. Şah döneminde de Şii toplum üzerinde ekonomik, kültürel ve politik alanlarda hâkim olan İran, devrim sonrasında Lübnan'ı İsrail, Amerika ve Arap devletleri ile ilişkilerinde önemli bir stratejik yer olarak kullanacaktır. Lübnan'ın kırılğan ve mezhepsel kimliklere göre ayrışan yapısı ise her dönem gerek İran gerekse diğer bölge ülkelerinin Ortadoğu'da etkinlik kurma mücadelelerinde önemli bir role sahip olmuştur.

1982 yılında İsrail askerlerinin Lübnan'da Filistinli mültecilerin kaldıkları Sabra ve Şatilla Kamplarında katliam yapması İran'da muhafazakâr Şiileri oldukça kızdırmıştır. İran'da mollalar cami, okul ve medreseler aracılığı ile halkı İsrail'in Müslümanlara ait olan toprakları işgal ettiğini ve insanları katlettiklerini duyurarak İsrail'e beslenen düşmanlığı arttırmışlardır.⁷⁰⁶ İsrail'in işgali sırasında Celile bölgesinden kaçan Filistinliler, Lübnan'ın Sayda şehrinde 80.000 kişilik bir çadır kent kurmuşlardır. 6 Haziran 1982'de İsrail uçakları Eyn el-Hive bölgesini 10 gün boyunca bombalamış ve 11 Haziran'da Beyrut'un güneyine ulaşmıştır. Aynı gün Suriye'nin de onayı ile İran'dan gelen 1000 kişilik Devrim Muhafızı (Pasdaran) Suriye topraklarından geçerek Beka Vadisi'ne yerleşmiştir. Lübnan Diriliş Lejyoları ve Emel Örgütü'nden kopan birçok Şii, Devrim Muhafızlarının önderliğinde ve Muhammed Hüseyin Fadlallah liderliğinde

⁷⁰⁶ Mustafa Kibaroglu, "İran'ın nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri" *Kaosa Doğru İran*, Ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, 2b., Ankara: Fark Yayınları, 2006, s.75.

İran'ın da desteği ile Hizbullah olarak isimlendirilecek yeni bir örgüt etrafında birleşmişlerdir.⁷⁰⁷

Hizbullah'ın Lübnan'da ortaya çıkmasını sağlayan etmen sadece İran Devrimi değildir. Aynı zamanda Lübnan'da hâlihazırda askeri birlikleri bulunan Suriye de önemli bir rol oynamıştır. İsrail'in Lübnan'a ölçsüz müdahalesi Lübnan'daki Şiilerin öfkelerini kamçulamış ve tahrik edici bir kamçı olmuştur ki Hasan Nasrallah İsrail'in Beyrut işgalini kastederek yıllarca “Düşman bu adımı atmasaydı” diyerek bu gerçeği dillendirecektir.⁷⁰⁸ İran Devrimi ve İsrail'in Lübnan'ı işgali Hizbullah'ı Lübnan toplumunun çevresinde yer alan bir örgüt iken toplumunun merkezinde bir öneme getirmiş ve kolay bir şekilde güçlenmesini sağlamıştır. Hizbullah'ın kendisini dini ve devrimci bir hareket olarak ifade etmesi aynı zamanda Emel'in daha temkinli ve seküler ilkelerine karşı Şiiler arasında da güçlü bir rakip olarak gözükmüş ve Emel'den (Emel İslam) ayrılan muhafazakâr Şiilerin Hizbullah'a geçmesiyle gerek Lübnan Şii toplumunda gerekse diğer ülkelerde yaşayan Şiiler arasında Hizbullah'a daha çok önem gösterilmesini sağlamıştır.⁷⁰⁹

Hizbullah'ın İran ile derin bağlantılara sahip olduğu örgütün sözcüsü İbrahim el Emin'in Biz Lübnan'daki İran, İran'daki Lübnan'ız sözleri ile ifade etmiştir. Ayrıca örgüt tarafından yayınlanan tanıtım belgesinde de İran'daki Velayet-i Fakih'e bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Hizbullah ayrıca, İsrail işgali nedeni ile kurulan bir örgüt olduğundan dolayı ideolojik temelini “işgale karşı direniş” olarak belirtmiştir. Lübnan'da 1983 yılında Amerikalı ve Fransalı askerlere düzenledikleri saldırılar, Emel Hareketi'nin Lübnan'daki Müslümanlar üzerindeki olumsuz algısını giderme ve Velayet-i Fakih teorisi çerçevesinde hareket etmesi Hizbullah'ın en önemli özellikleri olmuştur.⁷¹⁰ Humeyni, İran Devrimi sonrası şehadet⁷¹¹ ve cihat kavramları yeniden yorumlayarak mehdi

⁷⁰⁷ Farndon, a.g.e., s.145.; Ward, a.g.e., s.267.; Yıldırım Bozan, *Ortadoğu'da Direniş*, İstanbul: Siyah Beyaz Yayıncılık, 2011, s.72-73.

⁷⁰⁸ Hirst, a.g.e., s.211.

⁷⁰⁹ Eyal Zisser, “Hizbullah in Lebanon: Between Tehran and Beirut, Between the Struggle with Israel, and the Struggle for Lebanon”, *Lebanon Liberation, Conflict and Crisis*, Ed. Barry Rubin, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s.158

⁷¹⁰ Ayetullah El Libi, *Lübnan Hizbullahı ve Filistin Davası*, İstanbul: Küresel Kitap, 2014, s.70-71.

⁷¹¹ Şiilikte yer alan Şehadet fikrinin kaynağı Kербela'da Muharrem ayında şehit edilen üçüncü imam Hz. Hüseyin'den esinlenilmiştir. Fakt bu matem geleneği İranlılarda tarihsel anlamda İslam öncesi dönemlere uzanan bir bağa sahip olmaktadır. Özellikle Firdevsinin Şahnamesinde yer alan Siyavuş'un katli edilmesi gibi hadiseler bize İran'da ki geleneksel matem kültürünü göstermektedir. Ayrıca başlangıçta tamemn apolitik bir tapınma olan Kербela asli anlamda gözyaşı, matem ve çileyi sembolize etmektedir. Fakat Humeyni Şiilikteki şehadeti politize etmeyi başararak Hz. Hüseyin'in monarşi karşıtı ve devrimci bir lider

inancının devrimci bir rol üstlenmesini sağlamıştır.⁷¹² Bu kavramların Hizbullah tarafından İsrail ve diğer rakipleri ile mücadelesinde üyelerinin motivasyonunun artırılmasında ve diğer ülkelerdeki Şiiilerin desteğinin alınmasında önemli rol oynayacaktır.

İslam dünyası liderliğine oynayan İran için Filistin sorunu ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Araplara karşı güçlü olmak zorunda olan İran, Arapların Filistin meselesine yönelik çıkan kısık seslerinden oldukça fazla istifade etmiştir. Arap toplumuna kendisini ve devrimin ilkelerini sunarken Filistin sorunu, Hamas, ABD ve İsrail karşıtlığını iyi kullanan ve İsrail'e karşı mücadele eden Sünni örgütleri de destekleyen İran, Filistin meselesine yönelik politikalarından dolayı birçok Müslüman tarafından desteklenmekte ve önemli derecede kabul görmektedir.⁷¹³ Hizbullah Örgütü'nün kurulması ile Lübnan'da parlamenter olarak düşük temsiliyet hakkı bulunan Şiiiler Lübnan içerisinde önemli bir siyasi nüfuz alanı da elde etmeyi başarmışlardır. Ayrıca Hizbullah, İsrail ile olan mücadelesinden dolayı sadece Şiiilerin değil Lübnan dışındaki Sünnilerin de dikkatini çekmiş ve örgüte dünyanın birçok yerinden destek sağlanmasını gerçekleştirmiştir.

1988 yılında Güney Lübnan'da Filistinli mültecilerin yaşadıkları kamplara saldıran Emel ile Filistinli mültecileri destekleyen Hizbullah arasında artan tartışmalar çatışmaya dönüşmüştür.⁷¹⁴ Bu tarihten sonra Lübnan ve İslam Dünyasında giderek popüleritesi ve desteği azalan Emel Örgütü'nün kaybettiği kazanımları Hizbullah adım adım ele geçirmeye başlamıştır. Ayrıca Lübnanlı Şiiiler, Lübnan toplumunda diğer dini ve mezhebi unsurlardan daha fazla nüfus artışına sahip olduklarını iddia ederek Lübnan parlamentosunda daha fazla temsiliyet hakkı talep etmiştir. İsrail'in Lübnan'a saldırması ve Beyrut'u kuşatmasını kınayan Suudi Arabistan, İsrail'e tepki göstermek ile birlikte İsrail'in en önemli müttefiki olan Amerika'yı zorlayıcı pratik adım atmaktan da kaçınmıştır.⁷¹⁵ Suudi Arabistan Veliyaht Prensi Fahd 6 Ağustos 1981'de Riyad Radyosu'na verdiği bir mülakatta Filistin sorununa yönelik çözüm önerilerinde bulunmuş ve bunu sekiz temel ilkede belirtmiştir. Temelde BMGK'nin 242 ve 338 sayılı kararlarına

olduğu sembolize edilmiştir. Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, s.119-120.

⁷¹² Teitelbaum, a.g.e., s.15.; Dağı, a.g.e., s.49.

⁷¹³ Barış Doster, "İran Dış Politikası ve Rusya", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, Edt. Barış Adıbelli, İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012, ss.251-252.

⁷¹⁴ Boran, a.g.e., s.180.

⁷¹⁵ Vassiliev, a.g.e., s.968.

değınilen planda İsrail'i tanımadan İsrail ile barış içerisinde yaşanabileceğini bunun için de İsrail'in işgal ettiği topraklardan çıkması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda da Amerika'nın tek taraflı olarak İsrail'i desteklememesi gerektiği görüşü İsraili yetkililer tarafından hoş karşılanmamıştır.⁷¹⁶ 15 Kasım 1988 tarihinde Cezayir'de toplanan Filistin Milli Konseyi, Filistin Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Marş ve bayrağı da belli olan yeni devletin sınırlarının çoğunluğu ise İsrail işgali altında gösterilmiştir. Kısa bir zaman içerisinde ondan fazla devlet tarafından kabul edilen Filistin ile İsrail arasında doğrudan ikili müzakereler 1993 yılında başlamıştır.⁷¹⁷ Hizbullah, Filistin devlet fikrini kabul edip tanırken İsrail Devleti'nin varlığını ve sınırlarını tanınamakta ve hiçbir şekilde müzakereci taraflardan olmayacağı politikasını sürdürmektedir.

3.1.3.4. SUUDİ ARABİSTAN'IN İRAN-IRAK SAVAŞI POLİTİKASI

Devrim sonrası İran'ın ideolojik ve kimliksel anlamda hem bölgesel devletler hem de küresel süper güçler ile ilişkilerinde değişme yaşanmıştır. İran, devrimin “mustazafın” vurgusuyla Körfez ülkeleri ve diğer İslam ülkelerinde yaşayan halklar ile Batı ve emperyalizm karşıtlığı yolunda güçlü ilişkiler kurarak İran lehine güç devşirmeyi başarmış ve etki alanını yaymıştır. Irak ve Körfez ülkeleri İran'ın potansiyel manevra alanının güçlenmesine karşılık iki cihetten İran'ı durdurmaya karar vermişlerdir. Birincisi, Irak Savaşı aracılığı ile; ikincisi ise, KİK'i tesis ederek.⁷¹⁸ İran, gerek Şah dönemi gerekse devrimden sonra Irak'a karşı elinde iki kozu tutmaya çalışmıştır. Bunlardan birincisi aynı mezhebe tabi oldukları Basra bölgesindeki Şii Araplar, diğerleri ise kuzeyde yaşayan ve Bağdat yönetimi ile sıkıntılı ilişkilere sahip olan Kürtlerdir.⁷¹⁹

İran Devrimi neticesinde İran'da Şii bir İslam Devleti kurulmasıyla bu yeni kurulan devlet bölgede yaşayan diğer Şiilerin dikkatini çekmiştir. Özellikle Ortadoğu'da en kalabalık Arap Şii nüfusa sahip olan Irak ve Bahreyn'deki Şiiler devrime oldukça sempati ile yaklaşmışlardır. Ayrıca Saddam'ın uzun yıllar Irak'ta yaşayan Şiileri Irak'ın

⁷¹⁶ Anthony H. Cordesman, *Western Strategic Interests in Saudi Arabia*, Hampshire: Croom Helm, 1987, s.42; Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, s.451-452.

⁷¹⁷ Yazar, a.g.e., s.158.

⁷¹⁸ Dr. Javad Heirannia, Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.

⁷¹⁹ Ali Semın, “ABD'nin İşgali Sonrasında Irak'ta İran Etkisi ve Türkiye,” *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.341.

ikinci sınıf vatandaşı olarak görmesi, onları toplumsal ve siyasi hayatta ötekileştirmesi İran'ın Irak'a kolay nüfuz edebilmesinin önünü açmış ve Irak toplumunda İran'ın kendisine müttefik olacak grupları bulmasını da kolaylaştırmıştır.⁷²⁰ Bununla birlikte Saddam'ın İran'ın Huzistan bölgesinde yaşayan Arapları etnik kimlik aracılığı ile kendi saflarına çekebileceği ve İran rejimine zarar verebileceği düşüncesi Saddam'ın İran'a karşı daha sert kararlar almasını kolaylaştıracak en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Humeyni, devrim ihracı politikasının en kolay yayılım alanını Irak'ta bulabileceğini düşünmekteydi. Humeyni'nin bu motivasyona sahip olmasının en önemli nedeni Irak'ın Şiilik açısından önemini yanında Bağdat yönetimi tarafından görmezden gelinen %60'lık bir Şii nüfusun Saddam'a karşı beslediği intikam duygusu olmuştur. Bundan dolayıdır ki; Humeyni, Haziran 1979'da Irak'ta Şiilere seslenerek gayr-i meşru olarak tanımladığı Baas rejimine karşı isyan etmeleri çağrısında bulunmuştur. Saddam Hüseyin ise petrol kaynaklı artan gelirleri ile Körfez'deki gücünü arttırmak ve Arap dünyasında söz sahibi olmak için devrimin hemen ertesinde İran'ı zayıflatarak hem kendini daha güvenli hissetmek hem de bölgede en güçlü devletin kendisi olduğunu göstermek için fırsat kollamıştır.

İslam Devrimi ile birlikte İran mezhep eksenli politikalara dönerek Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez Arap ülkelerini kendisinden uzaklaştırmıştır. İran-İrak Savaşı'nın temellerinde İran'ın Irak'taki Şiilere devrim ihracını benimsetmesi ise çok önemli bir rol oynamıştır.⁷²¹ İran-İrak Savaşı Humeyni'ye İran'da otoritesini güçlendirmek için muazzam bir imkân vermiştir. Aynı zamanda Humeyni'nin İran'da kendisine karşı muhalif olanları da tasfiye etmek için en uygun şartlar bu savaş döneminde ortaya çıkmıştır. Humeyni'nin Kudüs'ün yolu Kербela'dan geçer gibi sözleri ile Irak'ta İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi durumunda İran Devrimi ilkelerinin bütün Müslüman coğrafyaya yayılacağı hedefi çizilmiştir.⁷²²

Suudi Arabistan-İrak ilişkileri ise, her iki ülkenin jeopolitik etkileri nedeni ile istikrardan uzak bir yapıya sahip olmuşsa da iki ülkenin de Arap olması ve Arapların temsil edildiği kuruluşlarda bulunması nedeni ile bir şekilde kontrolden çıkmaması

⁷²⁰ Hirst, a.g.e., s.203.

⁷²¹ Doç.Dr. Mohamed J. Al-Khraisha, Ürdün Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Fakültesi Öğretim Üyesi ile 11.04.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

⁷²² Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, a.g.e., s.68.; Khosrokhavar ve Roy, a.g.e., s.28.

sağlanmışır. İki ÷lke arasında 1922, 1938, 1975 ve 1981 yılında sınır anlaşmaları yapılması Suudi Arabistan ve Irak sınırlarının potansiyel gerilim alanlarına sahip olduğunu göstermektedir. İki ÷lkenin arasında kaçakçılık başta olmak üzere, bedevi aşiretlerin sınır ihlali, Kuveyt üzerinde hak iddiaları ve Irak'ın Hasa bölgesine yönelik toprak talebi gibi gerginlik alanlarına sahiptir.⁷²³ Irak Baas rejimi uzun yıllardır Suudi Arabistan ve çıkarlarını doğrudan ve güçlü bir etkiyle Ortadoğu'da sınırlandırmaya çalışmış bir rejim iken İran ise devrim sürecinden yeni çıkmış iç ve dış politikada belirsizlikleri devam eden bir ÷lke görünümü vermekteydi. Fakat İran'ın devrim sonrası Riyad ile ilişkilerinde provokatif davranışlara yönelmesi Suudi Arabistan'ı Irak ile ilişkilerini düzeltme ve geliştirmeye zorlamıştır. Ayrıca hem Irak hem de Suudi Arabistan'da yaşayan Şiiilerin kendi rejimlerine karşı güvenlik tehditleri ortaya çıkarması gerek Irak gerekse de Suudi Arabistan'ı oldukça endişelendirmiştir.

Kral Halit 1979 sonrasında Suudi Arabistan'ı doğrudan ilgilendiren üç temel önemli gelişme ile yüzleşmiştir. Bu gelişmelerden birincisi: İran Devrimi ve devrimin Suudi Arabistan'daki Şii azınlığa yansımalarıdır. İkincisi: Komünizmin bölgesel yayılma potansiyelini gösteren Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesidir ki Suudi Arabistan'ı güvenlik açısından Amerika'ya daha fazla yaklaştırmıştır. Üçüncüsü ise sekiz yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı olmuştur. İran'ın, Suudi Arabistan'ın Amerika ile ilişkilerini İslam dünyasında propaganda malzemesi olarak kullanması Suudi Rejiminin hem kendi halkı hem de İslam dünyasının çoğu tarafından sert şekilde eleştirilmesini netice vermiştir.⁷²⁴ İran-İrak Savaşı'nda Suudi Arabistan, Irak'a sağladığı finansal yardım ve petrol fiyatlarının düşmesi ile birlikte petrol gelirlerinden de önemli derecede kayba uğramıştır. Modernleşme projelerinde de tıkanmaya uğrayan Suudi Arabistan alt yapı çalışmalarına ayıracağı gelirlerini de önemli bir oranda kısarak güvenlik ve kimlik odaklı politikalara yönelmiştir.⁷²⁵

Suudi Arabistan ayrıca İran'ın toprak bütünlüğünün de bozulması durumunda Irak ile sorun yaşayacağını bildiğinden ve petrole bağımlı olan kendi ekonomisinin körfezde

⁷²³ İzzeti, a.g.e., s.29.

⁷²⁴ Madawi Al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, 2th ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s.138. Bu açıklamalar ile birlikte devrim sonrası yıllardan itibaren gözlemlenen İran ve Amerika ilişkilerinden kaynaklanan çıkar çatışma alanları görünen provokasyon girişimleri ve askeri çatışma alanlarından daha büyük olmaktadır. Bknz: Al Habil, a.g.e., s.31.

⁷²⁵ Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, a.g.e., s.75.

sınırlandırılmayan bir savaştan zarar görme ihtimali olacağından savaşın ilk günlerinde “bekle gör” politikasını izlemiştir. İran rejiminin doğrudan Suud rejimi başta olmak üzere Körfez’in diğer monarşilerini hedef alması ve körfez ülkelerinde yaşayan Şiileri merkezi hükümetlerine karşı kışkırtması ile birlikte İran’ın Suudi Arabistan tarafından daha büyük ve sınırlandırılması gereken bir tehdit olarak algılanmasına ve daha proaktif politikalar yürütmesine neden olmuştur. İran ve Irak her ikisi de gerek nüfus gerek ideoloji ve gerekse askeri kapasite bakımından Suudi Arabistan’dan güçlü olmaları ve bu iki gücün çarpışmaları bölgede güç dengesini sürdürmeye çalışan Suudi Arabistan’ın işine en çok yarayacağı düşünülmüştür.⁷²⁶ Bununla birlikte Iraklı Şiiler arasında İran’a dolayısıyla Velayet-i Fakih sistemine yakın duran gruplar da ortaya çıkmıştır. Bu grupların en önemlisi 1982 yılında Tahran’da kurulan Irak İslam Yüksek Konseyi olmuştur. Konseye bağlı milis gruplardan Bedir Tugayı ise İran-İrak Savaşı’nda İranlı Şiilerin yanında Irak’a karşı savaşması Irak açısından ne kadar dezavantajlı bir durum olduğu ortadadır.⁷²⁷

Saddam, Ağustos 1980’de Suudi Arabistan’ı ziyaret ederek kendilerine destek vermelerini talep etmiştir. Kral Halit tarafından hoş karşılanan Saddam’ın ziyareti sonrası Suudi Arabistan ve Kuveyt, Irak’ın İran ile savaşında ilk destekçi ülkeler olmuştur. Suudi Arabistan ve Kuveyt her ne kadar Irak’ı kendilerine tehdit olarak görseler de o vaziyette en tehlikeli düşman olarak İran’ın yayılmacılığını gördükleri için Irak’a güçlü askeri ve ekonomik destek vermeyi tercih etmişlerdir. 1981 yılına kadar Suudi Arabistan 10, Kuveyt ise 5 milyar dolar değerinde Irak’a destek vermiş savaş sonuna kadar ise bu destek 50 milyar doları bulmuştur. Suudi Arabistan ve Kuveyt aynı zamanda Irak’a limanlarını açarak petrol satışlarına devam etmesini kolaylaştırmıştır.⁷²⁸ İran’ın Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki ittifak ilişkisini eleştirmesi ise taraflar açısından hiçbir sonuç vermemiştir.

Humeyni’nin devrim ihraç etme girişimi İran’a yakın ve içerisinde Şii nüfus barındıran bütün ülkeleri oldukça rahatsız etmiştir. Bununla birlikte İran’a karşı Irak ile bir savaşa katılmanın petrol kaynakları ve alt yapılarına katlanılmaz zarar verebilme ihtimalinden dolayı da körfez monarşileri Saddam’a başlangıçta çok isteksiz

⁷²⁶ Nozar Alaolmolki, *The Persian Gulf Region in the Twenty First Century*, Maryland: University Press of America, 1996, s.140; Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.391-393.

⁷²⁷ Bayram Sinkaya, “Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri”, *Seta Rapor*, No.9, Mayıs 2013, s.11.

⁷²⁸ Efraim Karsh, *The Iran-Iraq War 1980-1988*, Nothhants: Osprey Publishing 2002, s.69.

davranmışlardır.⁷²⁹ İran tehdidinden endişelenen Arap ülkelerinin büyük bir kısmı Saddam'ın İran düşmanlığını tahrik ederken Umman ve BAE Irak'a hava sahalarını açmamışlardır. Ayrıca Suriye ve Libya da Irak'ın İran'a saldırma planlarına destek vermeyerek karşı çıkmıştır.⁷³⁰ Savaş esnasında BM Güvenlik Kurulu'nun geçici üyesi olan Yemen, savaşın ilk haftalarında tarafsız davranmaya çalışırken Irak'ta yaşayan yüz binlerce göçmen Yemenli işçinin geri dönme ihtimali ve uzun yıllar Suudi Arabistan'a karşı Yemen'i destekleyen Saddam faktörü nedeni ile Irak tarafında yer almıştır.⁷³¹ Irak, Arap dünyasının doğu sınırlarının muhafızıydı. Irak, aynı zamanda diğer Arap devletlerindeki azınlık olan Şiilerin İran tarafından kışkırtılmasının önünde en güçlü bir bariyerdi. Bundan dolayıdır ki Suriye dışındaki birçok Arap Devleti İran-Irak Savaşı esnasında İran Devrimi'nin etkisini azaltmak için Irak'a ciddi askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur.

1984 İlkbaharında İran; Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın Irak'a askeri ve ekonomik desteğine bir tepki olarak bu iki ülkenin Körfez'de bulunan tankerlerine ateş ederek bunları batırmıştır.⁷³² Irak savaş uçaklarının İran'ı bombaladıktan sonra hava sahasını hızlı terk etmek için Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın hava sahasına girmesi ile İran kaçan uçakları takip etmiş ve neticede Kuveyt ve Suudi Arabistan hava sahasını ihlal etmiştir. Haziran ayında İran'ın hava sahası ihlallerini sürdürmesine bir cevap olarak iki Suudi F-15 uçağı İran'ın sınır ihlallerini savaş uçakları ile engellemiştir.⁷³³ İran ile tamamen köprüleri atmak istemeyen Riyad, 1985 yılında İranlı hacılara tekrardan hac izni vermiş ve ilişkileri yumuşatmaya çalışmıştır. Suud Dışişleri Bakanı olan Prens Suud Tahran'a resmi bir ziyarette bulunmuş, İran-Irak Savaşının bir an önce bitirilmesi gerektiğini, İran-Suudi Arabistan ekonomik ve politik ilişkilerinin iyileştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. 7 Aralık 1985 tarihinde İran Dışişleri Bakanı da Suudi Arabistan'ı ziyaret etmiş ve ikili ilişkilerde karşılıklı güven oluşturmak istemiştir.⁷³⁴

İran-Irak Savaşı başlamasından hemen sonra ABD Genelkurmay Başkanı David Johns Suudi Arabistan'a giderek daha önce İran'a verilmesi planlanan AWACS savaş

⁷²⁹ Heather Lehr Wagner, *Iraq*, 2nd ed., Chelsea House Publishers, New York, 2009, s.79-80

⁷³⁰ Kaveh Farrokh, *Iran at War 1500-1988*, Osprey Publishing, 2011, s.348

⁷³¹ Açıkalm, Coşkun ve Laçiner, *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kıskaçında Bir Ülke*, s.75-76.

⁷³² Armaoğlu, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.772.

⁷³³ Ward, a.g.e., s.272.

⁷³⁴ Gündoğan, a.g.e., s.95.

uçaklarının satışı için gerekli prosedürleri yürüterek bunun karşılığında Suudi Arabistan'da Amerikan Acil Müdahale Güçlerinin bulundurulmasına yönelik izin alınmıştır. Suudi Arabistan'ın stratejik öneme sahip olan bu savaş uçaklarını alması ve Amerika'nın da savaş bölgesine oldukça yakın bir bölgede konumlanması hem ABD'nin hem de Suudi Arabistan'ın bu savaşın bir parçası olduklarını göstermektedir.⁷³⁵ Sekiz yıl boyunca bir yıpratma savaşı içerisinde mutlak bir galibiyet elde edemeyen İran ve Irak tarafları savaşın Hürmüz Boğazından geçen tarafsız devletlerin tankerlerine zarar vermesi ve enerji bağımlısı ülkelerin bundan etkilenmesi ile bölgesel olan bir kriz uluslararası boyuta taşınmıştır.⁷³⁶

22 Temmuz 1987'de İran'ın artan saldırılarından korunmak için ABD makamlarının da onayı ile Kuveyt tankerleri Amerikan bayrağı çekmişlerdir. Amerika'nın doğrudan savaşa müdahalesini gösteren bu olay Körfez ülkeleri ile birlikte İran'a karşı olduğunun göstergesi olmuştur.⁷³⁷ 18 Temmuz 1988 BM Güvenlik Kurulu'nun 598 sayılı kararı Irak saldırılarına direnmekte zorluk çeken ve askeri teçhizat bakımından da tükenen İran'ı Irak ile barış yapmaya zorlamıştır. Humeyni zehir içmekten de beter diye ifade ettiği ateşkes anlaşmasını imzalamıştır. 25 Ağustos 1988 tarihinde Cenevre'de ilgili anlaşma imzalanarak sekiz yıl süren savaş sonlandırılmıştır.⁷³⁸ Humeyni İran-Irak Savaşı'nın sonlandırılması için oluşturulan girişimleri İran'ın toprak bütünlüğü ile birlikte diğer önemli bir neden olan İran Devrimi'nin varlığını garanti altına almak için kabul etmiştir.⁷³⁹ İran Devrimi, İran devlet kimliğinde nasıl bir değişiklik yapmışsa İran-Irak Savaşı da devleti, devlet-toplum ilişkilerini, İran'ın iç ve dış politikalarını yeniden yapılandırmıştır. İran-Irak Savaşı aynı zamanda devlet kimliğindeki merkezileşme ve toplum üzerindeki hegemonyasını da güçlendirmeyi sağlamıştır.⁷⁴⁰

3.1.4. AFGANİSTAN'IN İŞGALİ VE İRAN-SUUDİ ARABİSTAN'IN ÖNCELİKLERİ

⁷³⁵ İzzeti, a.g.e.,s.88.

⁷³⁶ Adıbelli, a.g.e.,s.60.

⁷³⁷ Rakel, a.g.e., s.158.

⁷³⁸ Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.388

⁷³⁹ Ramazani,a.g.e.,s.11.

⁷⁴⁰ Şen, a.g.e., s.139.

Sovyetler, 1979 İran İslam Devrimi ile ABD müttefiki olan Şah'ın devrilmesinden dolayı bölgede kendi lehine kazanımlar elde etmiştir. ABD'nin 1970 tarihli Nixon Doktrininde Suudi Arabistan ve İran'ı İki Ayaklı Politikalarının gerçekleşmesinde kullanmış ve ABD'nin stratejisinin bir ayağını kaybetmesi bölgede Sovyetler lehine kazanımlar ile birlikte ABD müttefikleri olan ülkelerde endişe yaymıştır.⁷⁴¹ İran'ı önemli bir müttefik olarak kaybeden ABD, Yeşil Kuşak stratejisi çerçevesinde Sovyetlerin sıcak denizler ve Ortadoğu'ya inmesini önlemek için en çok desteklediği ülke Suudi Arabistan olmuştur.⁷⁴² Bu stratejiye göre Amerika, İran'ın temsil ettiği politik ve devrimci İslam anlayışına engel olmak için kendi çıkarları ile uyumlu çalışabilecek İslami örgüt ve grupları güçlendirmeye çalışmıştır.

27 Aralık 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi Washington ve Riyad arasındaki bölgesel uzlaşmayı pekiştirmiştir. Riyad, ABD'nin Afganistan'daki mücadelesini hem kendi öz finansal kaynaklarıyla hem de Afganistan'a savaşmaya giden gönüllülere yol açarak insan kaynağı olarak da desteklemiştir.⁷⁴³ Suudi Arabistan kendi sınırları içerisindeki radikal cihatçı grupları Afganistan'a gitmeleri için mobilize ederek hem Afganistan ve İslam dünyasında popülaritesini güçlendirmeye hem de kendi rejimine tehdit olabilecek kişi ve grupları radikal unsurlardan korumak için potansiyel tehlikeyi sınırları dışarısına çıkarmaya çalışmıştır.⁷⁴⁴ Suudi Arabistan, Afganistan'da dolaylı yollar ile bölgesel rakibi olan İran'ı Afganistan'daki Şii Hazaraların Afganistan'daki siyasi güçlerini zayıflatarak karşılık vermiştir. Ayrıca Suudi Arabistan, Afgan Savaşı'nda Amerika ile olan ilişkilerini de güçlendirmiştir.⁷⁴⁵

Suudi Arabistan ve ABD Afganistan'daki Sovyet işgalini sonlandırma konusunda oldukça yakın politikalar yürütmüştür. Başkan Carter Sovyetlere karşı savaşan Afgan grupları "Özgürlük Savaşçıları" olarak isimlendirmiştir. Suudi Arabistan ayrıca Müslümanların yaşadığı birçok ülkeden Afganistan'a savaşmak için gitmek isteyen

⁷⁴¹ Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.233.

⁷⁴² Büyükkara, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, s.148-150.

⁷⁴³ Keynoush, a.g.e., s.111.

⁷⁴⁴ Thomas Hegghammer and St'Ephane Lacroix, "Rejectionist Islamism In Saudi Arabia: The Story Of Juhayman Al-Utaybi Revisited", *Int. J. Middle East Stud.* No.39, 2007, s.118.

⁷⁴⁵ Guido Steinberg and Nils Woermer, "Exploring Iran & Saudi Arabia's Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game?", *CIDOB Policy Research Project*, April 2013, s. 11.

savaşçıları finansal ve ideolojik açıdan da desteklemiştir.⁷⁴⁶ Suudi Arabistan'ın savaşı ideolojik açıdan desteklemesi ile birlikte kısa bir süre sonra cihadi ve Selefi hareketlerin Afganistan Savaşı üzerinden İslam dünyasına yayılması ve popülerite kazanmasını sağlamıştır.⁷⁴⁷ Afganistan'ın SSCB işgali ardından ABD'nin Sünni Taliban'ı desteklemesi kelimenin bir diğer anlamı ile İran'ın hem Irak hem de Afganistan tarafından çifte çevreleme ile kontrol altına alındığını göstermiştir. Fakat İran özellikle Şii Hazara ve İran'a sığınan Afganistanlı Şii mülteciler aracılığıyla Afganistan'daki etkisini de devam ettirmeye çalışmıştır.

Sovyetlerin Afganistan'da artan etkisini engellemek ve Afganistan'da stratejik nüfuz alanı oluşturmak için İran, Suudi Arabistan ve Pakistan arasında siyasi ve ideolojik anlamda güçlü bir rekabet yaşanmıştır. Afganistan, gerek İran'ın gerekse de Suudi Arabistan'ın Orta Asya'ya açılan kapısı olması nedeni ile Sovyet işgali bu mücadeleyi arttırmıştır.⁷⁴⁸ İran, Sovyetlerin Afganistan işgalini kınamış ve Afgan sınırlarından çekilmesini talep etmişse de Sovyetleri kışkırtmaktan çekinmiştir. Ayrıca Sovyetlere karşı oluşturulan Washington-İslamabad-Riyad eksenini desteklemeyip aktif tarafsız kalarak Afganistan'daki Hazara Şiiilerinin hamisi olmaya çalışmıştır. Ayrıca savaş esnasında 2 milyona yakın Hazara Şii mülteciyi topraklarına almıştır.⁷⁴⁹

İran, kendisine sığınan Afgan mültecileri savaşın ilerleyen yıllarında güçlü bir şekilde kanalize ederek onların Afganistan içerisinde İran desteği ile etki alanları kazanmalarını sağlamıştır. Sovyetler İslamabad ve Riyad destekli Sünnileri kendilerine düşman ettiklerinden dolayı Hazaralar'ı kontrol altına alıp kendilerine sorun çıkarmalarını istememiştir. Bu da en çok İran'ın işine yaramıştır.⁷⁵⁰ Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın Pakistan üzerinden Afganistan ve Pakistan'daki Selefi grupları destekleyerek bunları savaşa kanalize etmesi Afganistan Savaşı sonrası İslam coğrafyasında Selefi hareketlerin artış göstererek Şiiiler ile doğrudan çatışma ortamının oluşmasında önemli rol oynamıştır.

⁷⁴⁶ Wynbrandt, a.g.e., s.246.

⁷⁴⁷ Mohammad Masad and Kenneth Christie, "State Formation, Religion, and Ethnicity in the Middle East and North Africa: An Overview", *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, s.26.

⁷⁴⁸ Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, s.92-95.

⁷⁴⁹ Vassiliev, a.g.e.,s.820.

⁷⁵⁰ Mohsen Milani, "Iran and Afghanistan", *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, Spring 2006, s.238.

İran'ın Afganistan'daki en büyük endişesi Taliban'ın Afganistan'da kontrolü ele geçirerek Afganistan'daki kendi Şii nüfuzunu sınırlamasıdır. Çünkü mevcut Afganistan sınırları Şiiliği ve Farşlığı sosyolojik yapısında önemli yer işgal etmektedir. Bunun nedeni Afganistan'ın son 500 yılında çoğunlukla İran etkisi olması, Afganistan'ın eski Fars sınırları içerisinde kalması ve Afganistan'ın iç kısımda yaşayan Hazaralar'ın Farsça konuşan Şii olmasıdır.⁷⁵¹ Devrimin ilk yılında Afganistan'daki Şii'lere devrim ihracı fikri ile yakın ilişkiler kuran Tahran, savaşın başlaması ile birlikte kendi çıkarları çerçevesinde Şii'leri destekleyerek Afganistan'da etki alanları kurmaya çalışmış ve daha reel politikalar yürütmeye çalışmıştır.

1978-1979 yıllarında meydana gelen iki olay zengin Körfez ülkelerini oldukça rahatsız etmiş ve kendi aralarında sorunları gidererek ortak paydada buluşma arzusu artmıştır. Bunlardan birincisi İran Devrimi ve muhtemel devrim ihracı politikalarının Körfez'e olan yansımaları; diğeri ise Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali ve Körfez'de artan komünizm tehdidiydi. Bundan dolayıdır ki KİK'in kurulduğu ilk günler birlikteliğin ekonomik, kültürel ve sosyal bir işlevi olduğunu belirtmiş olsa da asıl amaç rejimlerin İran'dan korktuğu Şii yayılcılığa karşı önlem alması olmuştur.⁷⁵²

İnşacı teori uluslararası örgütlerin devletleri önemli oranda etkilediğini iddia eder. Çünkü uluslararası örgütler devletlerarasında sosyal etkileşime sahne olan ortamlardır. Muayyen Uluslararası örgütlere üye olan muayyen ülkelerin kimlikleri, çıkarları, biz ve öteki algıları oldukça güçlü ve benzerdir. Bu veriler örgüte üye devletlerin ortak norm ve politikalarda birleşmesi ve ortak kurumsal kimlik inşa etmelerini kolaylaştırmaktadır.⁷⁵³ Aynı zamanda müşterek kimliklere sahip olan aktörler müşterek tehdit algısına da sahip olmaktadır ki kimlik inşaları tehdit algısı ile birlikte inşa edilmektedir. Aynı zamanda müşterek tehditler müşterek kimlik ve ittifakların kurulması ve korunmasında da büyük avantajlar sağlamaktadır.⁷⁵⁴ KİK 25 Mayıs 1981 tarihinde Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, BAE, Kuveyt ve Umman tarafından ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve güvenlik gibi gerekçelerinden dolayı kurulmuştur.⁷⁵⁵ İran Devrim sonrasında kendisini İslam ülkeleri için bir model olarak görmesi ve Körfez ülkelerinin başlarında bulunan

⁷⁵¹ Gündoğan, a.g.e., s.200.

⁷⁵² Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, ss.406-407.

⁷⁵³ Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", a.g.m., s.169.

⁷⁵⁴ Barnett, a.g.e., s.456.

⁷⁵⁵ Peterson, a.g.e., s.61.

monarşilere karşı pervasız tutumu ile Körfez monarşilerinin endişe hissetmesine neden olmuştur. İran'ın özellikle Lübnan, Beyrut ve Irak'ta Arap Şiiler aracılığı ile nüfuzunu yayması bölge ülkelerinin İran tehdit algısını yükseltmiştir.⁷⁵⁶

Hafeznia'ya göre ise, İran-Suudi Arabistan ilişkilerini şekillendiren en önemli unsur her zaman İran'ın mevcut jeopolitik konumu olmuştur ki kimlik ve diğer ideolojik meseleler ikincil fakat jeopolitik politikaları tamamlayan önemli unsurlar olmaktadır. İran'ın antik zamandan beri devam eden ve değişmeyen Körfez güvenlik politikası bulunmaktadır. Bu politika İran'ın kendisini ve diğer komşu devletlerin güvenliğini Basra Körfezi'nde komşuları ile iş birliği çerçevesinde coğrafi bütünlüğü sağlamayı amaçlamaktadır. İran bu anlamda kendisinin ve Irak'ın'da dahil olacağı sekiz bölge ülkesini (Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, BAE, Umman, Bahreyn, Irak, İran) içine alan yeni bir iş birliği konseyi (PGCC) kurarak körfezdeki güvenliğini sağlamak istemektedir. İran Devrimi ile birlikte İran'ın Ortadoğu politikasındaki en önemli söylemi bölge dışı yabancı güçlerin bölge içi sorunlara müdahil olmaması ve bölge devletlerinin kendi sorunlarını yabancı güçleri kullanmak aracılığıyla çözmesine karşı çıkmaktır ki bugün dahi İran bu politikasını devam ettirmektedir.⁷⁵⁷

Suudi Arabistan kurulan bu birlik içinde en büyük ekonomiye sahip olması, üye ülkeleri ile ortak sınırların varlığı ve konseyin merkez binasının Riyad'da bulunması, ABD ile güçlü ekonomik ve askeri ilişkilerin bulunması ve İslam'ın kutsal mekanlarının da kendi sınırlarında olmasından dolayı birlik içerisinde iş birliğinin sağlanmasında lider olma rolü üstlenmiştir.⁷⁵⁸ Suudi Arabistan, KİK aracılığı ile İran'a karşı bir denge oluşturmaya çalışmanın yanında doğal liderlik pozisyonu ile küçük Körfez ülkelerinin birbirileri ve Suudi Arabistan'ın kendisi arasında olan sınır sorunlarının da çözümüne arabuluculuk çabaları sarf etmiştir.⁷⁵⁹ KİK, İran'ın Körfez'de yayılmacı politikalarına karşı bir bariyer olma potansiyeline sahip olduğu gibi konseyin doğal lideri olan Suudi Arabistan'ın da üye ülkeler arasında lider olarak kabul görmesini sembolize etmektedir. Bununla birlikte konsey üyesi olan ülkelerin farklı çıkar algıları bulunması, dış güçler ile

⁷⁵⁶ Adıbelli, a.g.e., s.56.

⁷⁵⁷ Prof.Dr. Mohammad Reza Hafeznia, Tarbiat Modares Üniversitesi Siyasi Coğrafya&Jeopolitik Bölümü Öğretim Üyesi 26.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

⁷⁵⁸ Mason, a.g.e., s.50.

⁷⁵⁹ Hermann Frederick Eilts, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Diplomacy In The Middle East*, Ed. L. Carl Brown, New York: I.B.Tauris, 2004, s.224

bağımsız ve bazen birbirlerinin çıkarları aleyhine ilişkiler yürütmeleri konseyin kurumsal yapısı açısından tam bir entegrasyon girişimini de başaramadığını göstermektedir.

3.1.5. İRAN'DA PRAGMATİSTLERİN İKTİDARA GELMESİNİN İRAN- KÖRFEZ İLİŞKİLERİNE YANSIMASI

1985 İran-Kontra Skandalının ortaya çıkmasıyla Humeyni'nin kendisinden sonra Devrim Rehberi olacak vekili Ayetullah Montazeri ve onun ailesine mensup bazı kişilerin Humeyni tarafından kendinden uzaklaştırılmasını ve vekillikten azledilmesini netice vermiştir. Bu azil işlemi ise en çok kendisine yakın ikinci adam olan Ayetullah Ali Hamaney'e yaramış Humeyni'nin vekili olmasını kolaylaştırmıştır.⁷⁶⁰ Humeyni'nin vefatından kısa bir zaman önce İran devleti daha pragmatik ve çok yönlü politikalar izleme eğilimine girmiştir. Bunun en önemli nedeni sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı nedeni ile ekonomik ve sosyal beklentileri karşılanamayan halkın taleplerinin yerine getirilmemesi olmuştur. Rejimin kendisini korumak ve halk ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak için pragmatik politikalara yönelmesi hem kendi güvenliği hem de İran halkı için en mantıklı yol olmuştur.⁷⁶¹

İran'ın Suudi Arabistan dış politikasının belirlenmesi ve ilişkilerin yürütülmesinde devrim öncesi ve sonrası süreçte oldukça belirgin değişiklikler olduğu gibi İran'da iktidara gelen hükümetlerin Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ile ilişkilerinde oldukça belirgin ve farklı yönelimler ortaya çıkmıştır. Bu yönelimler devrim liderinin vefatı ardından İran cumhurbaşkanları seçim propagandaları ve politikaları nezdinde farklı grup ve taraflar ile isimlendirilmiştir. 1988-1997 yılında cumhurbaşkanı olan Rafsancani pragmatist politika ve grupları temsil etmiştir. 1997-2005 yılında cumhurbaşkanı olan Hatemi ise reformist olarak tanımlanmıştır.⁷⁶² 2005-2013 yılları arasında cumhurbaşkanı olan Ahmedinejat daha çok radikal ve muhafazakarları temsil etmiştir. 2013'te cumhurbaşkanı olan Ruhani ise hem pragmatistleri hem de reformcuları temsil edecektir. Bununla birlikte bölge dışı güçlere karşı çıkılması ve Filistin sorunu gibi

⁷⁶⁰ Dabashi, a.g.e., s.188.

⁷⁶¹ Keith Crane, Rollie Lal, Jeffrey Martini, *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*, Pittsburgh: Rand Corporation, 2008, s.9.

⁷⁶² Amin Saikal, "Iran and Changing Regional Strategic Environment", *Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, s.22.

değişmeyen temel söylem ve politikalar da İran dış politikasında korunmaya devam etmiştir.

Devletin benimsediği rejimin başında olan liderlerin kendilerinin sahip olduğu baskın değerler ve benimsediği roller devletlerinin politikalarını şekillendirdiğinden ve dolayısıyla devlet dış politikasının referansı olmasından doğrudan devlet kimliğine etki etmektedir.⁷⁶³ Humeyni'nin vefatı sonrasında İran'da devrimin pratik ve teorik yönlerine ilişkin birtakım tartışmalar ortaya çıkmıştır. İmamın İzinden Gidenler olarak kendilerini niteleyen, devrimin ilkelerine sıkı bir şekilde bağlı olan grup iç ve dış politikada radikal bir şekilde Humeyni'nin politikalarının devamını savunan radikal muhafazakârlar olmuştur. Devrim ihracı; aktif siyaset ve İran Devrimi çıkarına birçok grup ile ilişki kurmayı doktrin olarak benimsemek İran siyasetindeki muhafazakarların temel ilkeleri olmuştur.⁷⁶⁴

1989 Anayasa değişikliğine kadar Rehber olabilmek için adayın en yüksek merci-i taklid olması gerekmektedir. Fakat Humeyni'nin vefatından sonra atanıncaya kadar cumhurbaşkanlık görevini yürüten Hamaney, Rehber seçildiğinde Ayetullah bile değildi.⁷⁶⁵ Uzmanlar Meclisi tarafından 1979 Anayasası değiştirilmiş ve devrimin liderinden sonra rehber olarak seçilebilecek kişilerin Merce-i Taklit olması gerektiği hükmü kaldırılmıştır. Hamaney, Velayet-i Fakih teorisinde değişime giderek Humeyni'nin kavramsallaştırdığı teolojik tecrübe ve eğitime sahip en büyük Merce-i Taklit anlayışı ortadan kaldırılmıştır. Humeyni'nin vefatının ardından bir Hüccetullah fakat Ayetullah olmayan Ali Hamaney'e hızlı ve geleneklere aykırı bir şekilde Ayetullah unvanı verilmiş sonrasında ise İran'ın yeni dini lideri olarak seçilmiştir.⁷⁶⁶ Hamaney'in Rehber olarak seçilmesi velayet-i fakih anlayışındaki liyakat esasına ciddi bir darbe vurarak devrimi destekleyenlerin Hamaney ve karşıtı olarak bölünmesini ortaya çıkarmıştır.

Bu şekilde yeni anayasa değişikliği ile İran Devrimi'nin ilk anayasasında Rehber'in halkın çoğunluğu tarafından genel kabul görme ilkesi (Merce-i Taklit)

⁷⁶³ Ashizawa, a.g.e., s.581.

⁷⁶⁴ Cantürk Caner, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, Ed.Barış Adıbelli, İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012, s.81

⁷⁶⁵ Khosrokhavar ve Roy, a.g.e., s.42.

⁷⁶⁶ Shevlin, a.g.e., ss.358-382

çıkarılmış, Rehberin İran'ın başsız kalmaması için asgari şartlara sahip olması yeterli görülmüştür.⁷⁶⁷ Bununla birlikte bir başka değişiklik de gerçekleştirilmiştir. 1979 İran Anayasası cumhurbaşkanının İranlı olması gerektiği üzerinde dururken dini rehberin Müslüman olması şartını koymuştur. Cumhurbaşkanlığı kurumu ulusal çıkarlar ile ilgili bir görüntü arz ederken rehberlik tüm Müslümanları ilgilendiren bir kurum olarak göze çarpmıştır. 1989 yılında yapılan bir diğer değişiklik ile Rehber'in de İranlı olması şartı getirilmiştir. Bunun en büyük nedeni İran'da önde gelen hatırı sayılır önemli din adamlarının çoğunun Iraklı veya Lübnanlı olmasıydı.⁷⁶⁸ Bu kişilerin İran'da rehber olması durumunda farklı ülkelerde yaşayan Şiiler arasında Arap-Fars ayrımında potansiyel bölünme olacağı inancı ve İran'ın etkinlik alanını daraltacağı endişesi bu kararı almada en etkin rol oynamıştır.

4 Haziran 1989'da Hamaney yeni dini lider olarak kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanı Ali Ekber Rafsancani ise 17 Ağustos'ta görev başına geçmiştir.⁷⁶⁹ İran ekonomisi 1990'lı yılların başında devrimin maliyeti, sekiz yıl süren Irak ile savaş, hızlı nüfus artışı ve petrol gelirlerinde yaşanan düşüş nedeni ile oldukça büyük zararlar görmüştür. Rafsancani beş yıllık bir kalkınma planını devreye sokarak İran ekonomisine çeki düzen vermek istemiştir.⁷⁷⁰ İran, bölgesel ve uluslararası ilişkilerini tekrardan düzene koymak ve ekonomik canlandırmayı sağlamak için Batı ile sorun yaşamamaya çalışmış aynı zamanda Körfez ülkeleri ve bağımsızlığını kazanan eski SSCB ülkeleri ile de ikili ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir.⁷⁷¹

Rafsancani ile Humeyni arasındaki en temel belirgin fark Humeyni devrimi muhafaza etmek için İran'ı olabildiğince izolasyona tabi tutarken Rafsancani ise İran'ın bağımsızlığının dünya toplumuna, hususen ekonomik anlamda uluslararası topluluğa entegre olmasından geçtiğine inanmaktadır.⁷⁷² Bundan dolayı Rafsancani devrimin temel ilkeleri ile çelişmeden, devrimci sloganlara mesafeli durmayı tercih etmiş, İran-Irak

⁷⁶⁷ Koç, *İran'da Devlet Yapıları ve Kurumlar-I:Devrim Rehberliği*, s.9.

⁷⁶⁸ Christin Marshall, *Iran's Persian Gulf Policy*, London: Routledge Curzon, 2003, s.14, Akt. Adibelli, a.g.e., s.84.

⁷⁶⁹ Dabashi, a.g.e., s.202.

⁷⁷⁰ Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, ss.165-166.

⁷⁷¹ Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, London: Routledge, 2002, s.42

⁷⁷² Ramazani, a.g.e., s.9.; Anoushiravan Ehteshami and Raymond A. Hinnebusch, *Syria And Iran Middle Powers in a Penetrated Regional System*, London: Routledge, 1997, s.32.

Savaşı'nın izlerini silerek ülkesini yenide inşa etmek istemiştir.⁷⁷³ Rafsancani aynı zamanda toplumsal yapıda var olan “matem kültürü” gibi olguları da perde arkasından eleştirerek Müslümanların siyah ve solgun elbiseler içerisinde mutsuz bir birey izlenimi vermemeleri gerektiğini, zenginlerin de muhafazakâr olabileceği ve toplumda güçlü bir pozisyonu olan tutucu mollalara yönelttiği eleştirileri ile reformist kişiliğini birçok noktada göstermiştir.

Rafsancani pragmatik politikalar çerçevesinde Cihad-ı Sazengi (Yapım-Onarım Seferberliği) kalkınma programı ile İran'ın devrim ihracı gibi konulardaki ideolojik sertliğini yumuşatmaya çalışmıştır. Ayrıca Devrim Muhafızlarının siyasetteki etkisini azaltmak için ekonomik ve teknik anlamda iş alanı açarak daha rahat siyaset üretmek istemiştir. Fakat bu hamle paradoksal bir şekilde Devrim Muhafızlarının hem askeri hem ekonomik hem de teknik konularda ülkenin en güçlü örgütlü yapısı haline gelmesine neden olmuştur.⁷⁷⁴ Rafsancani iyi komşuluk politikası izleyerek İran'ın ulusal çıkarları açısından birtakım kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Devrim ihracı meselesinden vazgeçerek özellikle Körfez'deki komşular ile pragmatik ilişkiler sürdürmeye gayret etmiştir.

İran petrol ihracatına dayalı bir ekonomiye sahip olduğu için körfezdeki ülkelerin Basra Körfezinden rahat bir şekilde petrol nakliyatı gerçekleştirmelerini taahhüt ederek kendisinin de Körfez ülkeleri aracılığı ile uluslararası pazarlara rahat ulaşmasını sağlamıştır. Rafsancani ekonomik reform ve kalkınma politikaları uyguladığı için OPEC'in petrol fiyatlarını arttırması konusunda körfez ülkeleri ile ortak hareket etmeye çalışmıştır. Rafsancani aynı zamanda İran mallarının körfez ülkelerine rahat girebilmesi ve ihracattan kazanılan kaynakların kalkınma politikalarına olumlu katkısından dolayı bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye özen göstermiştir.⁷⁷⁵

İran, Humeyni'nin ölümü ve İran'ın dünya devletleri arasında giderek yalnızlaşması ile birlikte Ortadoğu ve uluslararası sistemde kendisinden başka devletlerin var olduğunun ve kendi değerlerini bütün dünyaya teşmil edemeyeceğinin farkına varmıştır. İran bölgesel yalnızlıktan kurtulmak için Suudi Arabistan ile ilişkilerini

⁷⁷³ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, s.139.

⁷⁷⁴ Hakkı Uygur, “Devrim Muhafızları'nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran'da Ordu ve Siyaset”, s.27-28.

⁷⁷⁵ Rakel, a.g.e., s.160.

iyileştirmenin diğer Körfez ülkeleri için de anahtar görevi üstlendiğinin farkında olduğundan ikili ilişkileri geliştirmeye Suudi Arabistan'dan başlamıştır.⁷⁷⁶ Özellikle Rafsancani döneminde İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin iyileşmesi ve ihtilaflı alanların kontrol edilebilir bir seviyeye gelmesi iki ülke açısından da lider özelliğinin ve liderlerin devlet yönetimindeki rollerinin görmezden gelinemeyeceğini göstermiştir.⁷⁷⁷

İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini sıkıntıya sokacak kıydan uzak adalar, iki devletin farklı İslami ekolleri kabul etmeleri, İran Devrimi'nin yankıları ve İran'ın Batı müttefiki ülkelere yönelik olumsuz söylemleri devam etsede Rafsancani'nin devrim ihracı politikasından geçmesi bölge ülkeleriyle ilişkilerini yeniden tesis etmek için en önemli adım olmuştur. Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın ABD merkezli oldukça sofistike silahlar ile ordusunu güçlendirmesi Tahran'ı bölgede Irak'tan sonra ikinci bir bataklığa çekebilme potansiyeli taşıdığından İran-Suudi Arabistan ilişkileri İran tarafından bilinçli bir şekilde yumuşatılmıştır.⁷⁷⁸ Suudi Arabistan'da müttefik Amerikan askerlerinin bulunduğu Haziran 1996'da Khobar Kulelerinin bombalanması neticesinde sürdürülen tatbikatta İran destekli grupların müdahil olduğunun ortaya çıkması neticesinde İran-Suudi Arabistan ilişkileri tekrardan kopma noktasına gelmiştir. İran'dan kaynaklanan bu eylemin İran-ABD ilişkilerini bozması yanında İran-Körfez ülkeleri ilişkisine de zarar vermiş hatta Körfez ülkelerini güvenlik endişesine sokarak Amerika'ya daha da yaklaştırmıştır.⁷⁷⁹ Kriz İran ve Suudi Arabistan tarafından sınırlandırılmaya çalışılarak bölgesel bir krize sebebiyet vermeden gündemden uzak tutulmuş tarafların soğukkanlı tepkiler vermesini netice vermiştir.

İran ve Suudi Arabistan arasında İslam dünyasının liderliğine ve Körfez'de nüfuz arttırmaya ilişkin rekabet daha ılımlı söylemler ile devam ederken 1996 yılından itibaren iki ülke arasında ciddi yakınlaşmalar da yaşanmıştır. İran Deniz Kuvvetleri, Suudi Arabistan'ın Cidde'deki deniz üssünü ziyaret etmiş ve iki savunma bakanı arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İran ayrıca Umman, Kuveyt ve Katar ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışarak KİK'teki ülkeler ile ortak birkaç askeri tatbikatta bulunmuştur. İran

⁷⁷⁶ Farhang Jahanpour, "Iran after Khomeini", *The World Today*, Vol. 45, No. 8/9, Aug. - Sep., 1989, s.152.

⁷⁷⁷ Dr. Javad Heirannia, Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.

⁷⁷⁸ Ray Takeyh, *Guardians of The Revolution: Iran and The World in The Age of The Ayatollahs*, New York: Oxford University Press, 2009, s. 132.

⁷⁷⁹ Takeyh, a.g.e., ss. 176-177.

ayrıca OPEC’te Suudi Arabistan ile yakın politikalar izlemiş, BAE’ye Ebu Musa ve Tunb adaları konusunda karşı denge oluşturmak için diğer KİK ülkeleri ile ortak ilişkilerini geliştirmiştir. Bununla birlikte Körfez’deki Amerikan güçleri İran ve bölge ülkeleri arasında sorun olmaya da devam etmiştir.⁷⁸⁰

Rafsanjani, Kafkasya’daki gelişmelere de oldukça pragmatik bir şekilde yaklaşmıştır. Azerbaycanlı yetkililere Azerbaycan’ın Sovyetler içerisinde kalması gerektiğini tavsiye etmiştir. Sovyetlerin dağılması konusunda isteksiz olan İranlı yetkililer Azerbaycan’daki Türk Şii’lerden ziyade Azerbaycan’ın rakibi olan Hıristiyan Ermenistan ile ilişkileri geliştirmiştir. Çeçenistan Savaşı’nı Sovyetlerin iç meselesi olarak algılayan İran’ın en temel endişesi bölgede yükselecek etnik milliyetçiliğin kendi ulusal bütünlüğüne zarar vermesi olmuştur.⁷⁸¹ Aynı zamanda 2000li yılların başında İran’da mevcut devrimci ideolojik kimliğin güç kaybetmesi ile birlikte ulusal, mahalli, geleneksel, cinsel, sınıfsal ve mezhepsel çok çeşitli alt kimlik grupları güçlenmeye başlamıştır.⁷⁸² Rafsanjani’nin pragmatik politikaları neticesinde aynı zamanda Pan-İslamcılık, Pan-İrancılığa yaklaştırılmıştır. İran muhafazakâr milliyetçiliği başta bürokrasi olmak üzere İran resmî kurumlarında görünürleşmeye başlamıştır.⁷⁸³

3.1.6. SADDAM’IN KUVEYT’İ İŞGALİNİN İRAN-SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNE YANSIMASI

İngiltere’nin Körfez’den ayrılması ile birlikte Irak, İran ve Suudi Arabistan artan petrol gelirleri ile de gerek Körfezde gerekse Ortadoğu’nun diğer bölgelerinde daha aktif rol oynamaya başlamışlardır. Bununla birlikte bu üç ülke ekonomik, askeri ve siyasi anlamda bölgenin en önemli devletleri olup, Arap Ligi, İslam Konferans Örgütü ve OPEC gibi kuruluşları etkileme ve yönlendirme kabiliyetine de sahip olmuştur. Fiziki anlamda da oldukça büyük alana sahip olan bu üç devlet oldukça farklı siyasi rejimlere sahiptir.⁷⁸⁴ Saddam, İran Devrimi ile ortaya çıkan tehdidin Körfez’e ulaşmasını

⁷⁸⁰ Daniel Byman, Shahram Chubin, Anoushiravan Ehteshami and Jerrold Green, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, ed. Byman, Daniel, Pittsburg: RAND Corporation, 2001, s.74.

⁷⁸¹ Byman and others, a.g.e., ss.78-79.

⁷⁸² Beşiriye, a.g.e., s.85.

⁷⁸³ Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik*, s.124.

⁷⁸⁴ Simon Murden, *Emergent Regional Powers and International Relations in the Gulf 1988-1991*, Lebanon: Ithaca Press Reading, 1995, s.15.

engellediği için hem Batılı devletler hem de Körfez ülkeleri tarafından savaş süresince desteklenmiştir. Savaş sonunda Saddam'ın, kalan mevcut gücünü pekiştirmek ve maddi masraflarını sıfırlamak için tarihsel iddialarının bulunduğu Kuveyt'i işgal kararı alması ile Körfez'de Irak, Körfez monarşileri tarafından doğrudan tehdit olarak algılanmıştır. Saddam'ın bu hamlesi gerek bölgesel gerekse uluslararası toplum tarafından barış ve güvenliğe yönelik ciddi bir tehdit olarak görülmüştür.⁷⁸⁵

Irak'ın Suriye'ye yakınlaşarak Arap Birliği kurma projesi ve Akdeniz'den petrol ihraç etmek için kendine alan açmanın imkânsızlığını anlaması sonucunda Irak doğrudan Basra Körfezi'ne yönelmiştir. Irak'ın Basra Körfezi'ni kendi çıkarları çerçevesinde kullanabilmesi için Kuveyt engelini kaldırılması gerektiğini anlamıştır. Bu yolda Irak, Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra vilayetinin toprağı olduğu için Irak'ın toprakları içerisine katılmasını savunmaya başlamıştır. Irak, Kuveyt'i işgal stratejisi ile sahil şeridini genişletmenin yanı sıra Kuveyt'in kanıtlanmış 90 milyar varil petrolü ile çökmüş Irak ekonomisine hayat vermeyi de planlamıştır.⁷⁸⁶ Irak, aynı zamanda Suudi Arabistan ve Kuveyt'in İran-İrak Savaşı sürecinde kendisine yapılan yardımın borçlanma sayılamayacağını çünkü kendilerini İran tehdidinden kurtardığını ifade etmiş ve 15 Temmuz'da Kuveytli bakanlar ile Cidde'de yaptığı toplantı esnasında Kuveyt'in Saddam'ın 15 milyarlık borcunu silmeyeceğini duyurması ile 1 Ağustos tarihinde Kuveyt işgali başlamıştır.⁷⁸⁷

Eylül 1988'de İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi Suudi Arabistan tarafından oldukça karışık duygular ile karşılanmıştır. Öncelikle, Saddam'ın bölgedeki askeri gücü artmak ile birlikte İran'ın zayıflatılması ve devrim ihracı faaliyetlerinin sınırlandırılması Suudi Arabistan'a yönelik doğrudan ciddi bir tehdidi de engellemiş oldu. Sahip olduğu askeri güç ile 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal edecek kadar kendini güçlü hisseden Saddam, Suudi Arabistan'ın endişelenmesine neden olmuştur ve Riyad, İran'dan hissettiği tehdidi müşahhas bir şekilde Irak'ın Kuveyt'te yayılmasında ve kendisine doğrudan bir askeri tehdit olmasında hissetmiştir.⁷⁸⁸ Suudi Arabistanlı yetkililer Saddam'ın durdurulmadığı takdirde Suudi Arabistan'ın petrol bölgeleri olan doğu

⁷⁸⁵ Tayyar Arı, *Yükselen Güç Türkiye ABD ilişkileri ve Ortadoğu*, Bursa: MKM Yayınları, 2010, s.43

⁷⁸⁶ İzzeti, a.g.e., s.31-33.

⁷⁸⁷ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, s.780.

⁷⁸⁸ Vassiliev, a.g.e.s.972.; Neil Partrick, "Saudi Arabia and Iraq", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed. Neil Partrick, London: I.B. Tauris, 2016, s.132.

kısmını işgal edeceği korkusu artmıştır. Riyad, Saddam'ın ancak uluslararası güçlerin (ABD) desteği ile durdurabileceğini, Kuveyt'in işgalden kurtulacağını ve Suud topraklarının da güvenliğinin sağlanacağı kanaatine varmıştır. 7 Ağustos'ta ise Amerikan öncülüğündeki ilk koalisyon askerleri Suud topraklarına girmiştir.⁷⁸⁹ Ayrıca Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesi neticesinde Riyad yönetimi iki ülke arasındaki bağları güçlendirmek ve Saddam'a karşı güç dengesini korumak için Kuveyt yönetiminin Riyad'da temsil edilmelerini ve hükümet kurmalarını sağlamıştır.⁷⁹⁰

Kuveyt'in işgali ile dünya gündemine oturan Irak gerek Ortadoğu enerji kaynaklarının gerek ise bölge Arap ülkeleri ve İsrail'in güvenliğini tehdit ettiğinden dolayı ABD öncülüğünde BM Güvenlik Konseyi'nin aracılığı ile ilk olarak Saddam'ın Kuveyt'i terk etmesi talep edilmiştir. Saddam'ın bu teklifi olumlu karşılamaması sonrasında ise BM Güvenlik Konseyi yeni bir kararla 15 Ocak 1991 tarihine kadar Bağdat'a Kuveyt'ten çekilmesi için mühlet tanıdı ve aksi takdirde, "bölgede uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması için gerekli her türlü yola başvurulacağı" uyarısında bulunmuştu. Saddam'ın bu kararı da tanımaması neticesinde ABD öncülüğündeki koalisyon tarafından 17 Ocak 1991 tarihinde Çöl Fırtınası Operasyonu başlatılmıştır.⁷⁹¹ Uluslararası koalisyon tarafından 26 Şubat 1991'de Kuveyt Saddam işgalinden kurtarılarak Bağdat hükümeti BM tarafından alınan bütün kararları kabul ettiğini duyurmuştur. Bu tarihten sonra 36. paralelin kuzeyi ve 32. paralelin güneyine Bağdat hükümeti askeri uçuşa yasak alan uygulamaları kararını kabul etmiş ve Irak'ın kuzeyini kontrol etmek için koalisyon güçleri tarafından "Çekiç Güç" kurulmuştur.⁷⁹²

İran, Irak'ın Kuveyt sınırına asker yığmasını kınamış ve Saddam'ın bölgeyi tekrar ateşe sokacak agresif politikalarından çekinmesi gerektiğini belirtmiştir. İran ayrıca Irak'ın Kuveyt işgalini ise Kuveyt ve Körfez ülkelerinin tamamının istikrarını bozacağı bir girişim olarak görmüştür. İran aynı zamanda bölge dışından gelen yabancı koalisyon güçlerin müdahalelerine de karşı çıkmış ve bölgedeki bütün sorunların bölgedeki bağımsız devletlerin ortak iş birliği neticesinde çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁹³

⁷⁸⁹ Lacroix, *Awakening Islam The Politics of Religious Dissentin Contemporary Saudi Arabia*, s.158.

⁷⁹⁰ Eilts, a.g.e., s.224

⁷⁹¹ İlder Türkmen, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2010, ss.26-27

⁷⁹² Sönmezoğlu, Güneş ve Keleşoğlu, a.g.e., s.201.

⁷⁹³ Marschall, a.g.e., s.106-07.

Kuveyt'in işgalinin İran'a iki önemli etkisi olmuştur. Birinci etkisi; İran'ın devrim sonrası Arap komşularıyla sıkıntılı süreçler yaşaması neticesinde kapanan iletişim kanalları açılarak İran'ın Körfez'de profilinin tekrardan yükselmesine neden olmuştur. İkincisi ise yabancı güçlerin Körfez'e gelmesi ile bölgede uzun yıllar devam edecek gerilimli bir dönem başladı. Bu durum İran'ın tekrar Batı müttefiki bölge ülkeleri ile sıkıntılı ilişkiler yaşamasına neden olmuştur. İran ayrıca Kuveyt monarşisinin meşruiyetini ve Kuveyt'in toprak bütünlüğünü tanıyarak bölge ülkeleri ile tekrardan olumlu ilişkiler kurmak istediğini göstermiştir.⁷⁹⁴ İran, Saddam tehlikesinden kurtulurken ABD'nin Körfez'de askeri ve ekonomik anlamda kendi aleyhine giderek nüfuzunun artmasına da tanıklık etmiştir. Tahran, ABD'nin kendisini yakın çevresiyle stratejik kuşatma altına almasına karşılık Rusya Federasyonu, Çin ve ayrıca Amerika ile kötü ilişkilere sahip üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Saddam'ın yayılcı ve saldırgan politikalarının Körfez devletleri ve dünya kamuoyu tarafından görülmesi Irak Savaşı sırasında büyük bir Irak destekçisi olan Kuveyt'i İran'dan özür dilemek zorunda bırakmıştır. İran ayrıca Saddam'ın Kuveyt'te bozguna uğratılması sonucunda Irak'ın askeri birliklerini İran'ın topraklarından çekmeye ve Cezayir Sözleşmesi'nin geçerliliğini kabul etmeye zorlamıştır.⁷⁹⁵ Bununla birlikte savaş sırasında alınan esirler ve tutukluların iadesi gerçekleşmiş hatta Saddam birçok savaş ve yolcu uçağını hava bombardımanından korumak için İran'a göndermiştir.⁷⁹⁶ Irak'ın askeri müdahale sonrası giderek zayıflaması İran'ın Irak'a karşı barış taleplerini daha kolay bir şekilde kabul ettirmesini netice vermiştir. Ayrıca Amerika'nın Saddam'ı vurması ile birlikte İran'ın yanı başında 500 bin kişilik bir Amerikan ordusunun bulunması İran için farklı dezavantajlar oluşturmuştur. Afganistan ve Irak tarafından çevrelenen İran bu tarihten sonra ABD'den kendisine karşı daha fazla güvenlik tehdidi hissetmiştir. Ayrıca savaş sonunda Irak'ta Şii ve Kürtlerin durumunda yeni değişimlerin olması ve Saddam'a karşı ayaklanmaların başlaması İran'ın Irak'ı daha yakından gözlemlemesini sağlamıştır.

Suudi Arabistan'ın koalisyon güçlerini kendi topraklarında misafir etmesi ve onlara aktif destek vermesi ülke içerisinde Suud rejiminin birtakım problemler ile de

⁷⁹⁴ Ehteshami and Hinnebusch, a.g.e., s.46.

⁷⁹⁵ Hunter, a.g.e., s.48.; Arı, *Irak, İran ve ABD*, s.415.

⁷⁹⁶ Şen, a.g.e., s.175.

karşılaşmasına neden olmuştur. Ağustos 1990'ın ortalarında Suudi Arabistan'ın dört köşesindeki camilerde rejimin Amerikan korumasına girmesi ve Amerikan askerlerinin Suud topraklarında konuşlanması eleştirilmiştir. Ülkenin birçok köşesinde gösteriler düzenlenerek rejimden acil ve radikal reformlar yapılması talep edilmiştir. Suud rejiminin olası bir başkaldırı veya istikrarsızlık durumunda kırılma eğilimini gösteren bu durum birkaç yıl devam etmiştir.⁷⁹⁷ Devlet olarak Suudi Arabistan, Amerika'nın Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmasına onay vermiş olsa da bu desteğin Suud vatandaşlarının çoğunluğu tarafından da kabul gördüğü anlamına gelmemektedir. Amerika'nın Irak'a saldırması ile birlikte Suud rejimine ve Kraliyet ailesine karşı muhalif muhafazakâr hareketlerde artış görülmekle birlikte bu durum Suudi Arabistan'daki anti Amerikancılığı da beslemiştir. Suudi Arabistan'da rejime mesafeli muhafazakâr grupların İslam'ın kutsal topraklarında gayri Müslim askerlere ait üstleri görmeleri radikal unsurların yapılanması ve güçlenmesi için kolaylaştırıcı rol üstlenmiştir.

Kuveyt'in işgali Körfez ülkelerini Amerika'ya daha çok yakınlaşmaya mecbur bırakırken Amerika'nın Körfez'de uzun yıllar hegemon süper güç olmasının da önünü açmıştır.⁷⁹⁸ Körfez Savaşı esnasında hem İran'ın hem de Suudi Arabistan'ın aynı tarafta olmaları İran-İrak Savaşındaki bozulan ilişkilerin de tesis edilmesini sağlamış ve kesilen diplomatik ilişkiler yeniden büyükelçilik düzeyine çıkartılmıştır.⁷⁹⁹ Aynı zamanda Suudi Arabistan tarafından 1987'de İranlı hacılara konulan Hac yasağı da kaldırılarak daha fazla sayıda İranlı hacının Mekke ve Medine'ye girişlerine izin verilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra İran ve Suudi Arabistan aynı zamanda OPEC ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde de ortak politikalar yürütmeye başlamıştır.⁸⁰⁰ Haziran 1991'de Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal Tahran'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. 1997 yılında Pakistan'da düzenlenen İslam Zirvesi'nde Rafsancani Veliht Prens Abdullah ile görüşmüştür. Bir yıl sonra ise İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Hatemi

⁷⁹⁷ Lacroix, *Awakening Islam The Politics of Religious Dissent in Contemporary Saudi Arabia*, s.3.

⁷⁹⁸ Gary Sick, "The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century", *The Persian Gulf in History*, Ed. Lawrence G. Potter, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s.305.

⁷⁹⁹ Erdoğan, a.g.e., s.365.

⁸⁰⁰ Hooshang Amirahmadi, "Iranian-Saudi Arabian Relations Since the Revolution", *Iran and the Arab World*, Ed. Hooshang Amirahmadi and Nader Entessar, London: Macmillan Press, 1993, s.152

yeni kral olan Abdullah'ı Tahran'a davet etmiş ve İslam İş Birliği Konferansı'na Tahran'da ev sahipliğinde bulunmuştur.⁸⁰¹

Savaş süresince İran aktif tarafsızlık politikaları benimserken Suudi Arabistan savaşa Irak'tan kendisine karşı doğrudan tehdit hissettiği için Kuveyt'i desteklemiş ve Saddam'a engel olmak için koalisyon güçlerine topraklarından Saddam'a saldırılarına izin vermiştir. İran, bölge dışı güçlerin Körfez'e yaklaşmasını endişe ile karşılarken Suudi Arabistan hayatsal çıkarlarından dolayı yabancı güçlerin bölgeye nüfuzunu desteklemiştir. Her iki ülkenin de Saddam'ın saldırgan politikalarının karşısında olmaları tarafları ortak bir zeminde bir araya getirerek devrim sonrasında itibaren başlayan kötü ilişkileri sonlandırmak için iyi niyet beyanında bulunulmuştur.

3.1.7.İRAN'DA REFORMİST DEĞİŞİM VE SUUDİ ARABİSTAN İLE İLİŞKİLER

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşme olgusu çok farklı bakış açılarında dünya geneline yayılmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin neo-liberal politikalara yönelmeleri bir şekilde İran'ı da etkilemiş ve devlet içerisinde ekonominin yönetilmesi konusunda tartışmalar başlamıştır. Özellikle devrim ilkelerini muhafaza etme ve daha fazla özgürlük talebinin karşılanması konusu 1997 seçimlerinin belirleyicisi olmuştur.⁸⁰² İranlı genç ve kadınlar demokrasinin bütün dünyada hızla yayılan bir olgu olduğundan farkındalığı olan kesimlerdi. 1997 yılı seçimlerinde milyonlarca İranlı; sosyal, ekonomik, politik değişim ve ülkelerinin uluslararası sisteme adapte olması amacıyla parlamento seçimlerinde oy kullanmıştır.⁸⁰³

1997 yılında İran Devrimine aktif olarak katkıda bulunan ve devrimin gerçekleşmesinde önemli emeği geçen Muhammed Hatemi 1997 seçimleri neticesinde İran'da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Reformist bir kişilik olan Hatemi, rejimin sert politikalarının iyileştirilmesi, halkın özgürlük alanlarının genişletilmesi söylemlerini kullanarak cumhurbaşkanlığı seçiminde toplam oyların % 69'unu almıştır.⁸⁰⁴ Sivil toplum, özgürlük ve çoğulculuk açısından hak ve hürriyetlerin genişletileceği umudu olan

⁸⁰¹ Said Amir Arjomand, *After Khomeini*, New York: Oxford University Press, 2009, s.142.

⁸⁰² Caner, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim", s.100.

⁸⁰³ Ramazani,a.g.e., s.13.

⁸⁰⁴ Başdemir, a.g.e., s.592.

bu dönemde özellikle gazeteciler iletişim kanalları aracılığı ile rejim ve dini liderlere yönelik daha rahat eleştiri yürütebilmişlerdir.⁸⁰⁵ 1999 yılında Hatemi'nin Papa'yı ziyareti ve 2000 sonrasında "medeniyetler arası diyalog" çalışmaları gibi projeleri sürdürmeye çalışmıştır. Hatemi medeniyetler arası diyalog stratejisi ile hem dış Hıristiyan-Yahudi (Batı) dünyası ile ilişkilerini yumuşatırken hem de bölgede Suudi Arabistan başta olmak üzere Arap monarşileri ile de ilişkilerini geliştirmek için kullanmıştır.⁸⁰⁶

İran'ın Irak ile seksiz yıl süren savaşı ve Amerika ile bozulan ilişkilerine ek olarak ekonomik anlamda giderek kötüleşmesi İran halkının devrimden olumlu beklentilerine karşı hayal kırıklığına sebep olmuştur. Dış politikada zor bir durumda olan İran'ın Cumhurbaşkanlığı'na Rafsancani ve sonrasında Hatemi'nin gelmesi ile ideolojik söylem ve politikalardan uzak pragmatist ve reform politikaları ile daha rahat hareket etme alanı kazanmıştır.⁸⁰⁷ 1997 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Hatemi'nin kazanması ile birlikte İranlılar rejime rağmen rejime karşı İran Devriminde olduğu gibi sonuçları coşku ile karşılamıştır.

Pragmatist ve ılımlı bir lider olan Rafsancani'nin üç temel politikası vardı. Bunlar; İran'ın bölge devletlerinin haritalarını değiştireme niyetinde olmadığı, ABD'nin bölgede hegemon olduğu bir güç dengesinde yerini alması gerektiği ve son olarak ise Suudi Arabistan ile ilişkileri düzelterek Körfez ülkeleri ile daha istikrarlı ilişkiler geliştirerek sekiz yıl devam eden İran-İrak Savaşı'nın kayıplarını telafi etmektir. Hatemi'nin ise stratejik açıdan en önemli amacı bütün bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışarak bölgesel stabilizasyon ile birlikte İran'ın istikrarını korumak ve ekonomik gelişimine katkı sağlamak olmuştur.⁸⁰⁸ Cumhurbaşkanı Hatemi yapmış olduğu bir konuşmada:⁸⁰⁹ "Devletin üç önemi vardır: Bağımsızlık, özgürlük ve İslam Cumhuriyeti. Ve bu üç amacın gerçekleşmesi dinamik bir toplumun gerçekleşmesi demektir." diye düşüncesini ifade etmiştir. Bununla birlikte pragmatistler de reformcular gibi Velayet-i Fakih çerçevesinde Devrim Rehberi'ni meşru otorite olarak tanıma ve İran'ın İslami bir yapıdan

⁸⁰⁵ Erdoğan, a.g.e., s.84.

⁸⁰⁶ Eric Edelman and Ray Takeyh, *Revolution&Aftermath Forging a New Strategy Toward Iran*, California: Hoover Institution Press, 2018, s.28.

⁸⁰⁷ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, s.433.; Ahmad Fekri, a.g.e., s.202.

⁸⁰⁸ Shah Alam, "The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami", *Strategic Analysis*, Vol.24, No.9, 2000, s.1631

⁸⁰⁹ Sami Oğuz, *Gülümseyen İslam Hateminin Ağzından İran'da Değişim*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001, s.82.

seküler bir yapıya çevrilmemesi konusunda muhafazakâr kanat ile aynı görüşe sahip olmaktadır. Ayrıca reformcular temel insani ve sosyal haklarda iyileştirilmeye gidilmesi ve İran'ın dünyaya daha liberal bir şekilde açılması gerektiğini savunmaktadır.⁸¹⁰

Hatemi, bu politikaları uygulamasının en önemli nedeni İran devrimini reforme etme ihtiyacının ortaya çıkmasıdır. Hatemi halkın idaresini yansıtan cumhurbaşkanının Rehber ile aynı öneme sahip olduğunu, cumhurbaşkanının eleştirilirken Rehber'in bundan muaf tutulmaması gerektiğini savunmuştur. Hatemi iç politikada demokrasi ve insan hakları konularına önem vermeyi tercih etmiştir.⁸¹¹ Rehber ile cumhurbaşkanlığı arasında olan bu tartışmanın temel tetikleyici unsuru Safevilerden beri İran tarihinde devam eden ulema-umera rekabetinin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Hatemi ise, devlet otoritesinde doğrudan seçilmiş siyasilerin etkin bir şekilde var olması gerektiğini düşünmüştür.

İran'ın devrim sonrası Devrim Rehberi ve Cumhurbaşkanlığı kurumunu ihdas eden çift kutuplu sistemi ile Rehber ülkenin dini, felsefi ve ideolojik yönüne odaklanırken yürütmeden ise ülkenin gündelik sorunlarının yönetilmesi beklenmiştir. Hem Rafsancani hem de Hatemi bu paradigmayı değiştirip yürütmeyi güçlendirmeye çalışmışlardır da çok başarılı olamamışlardır. Rafsancani Batı düşmanlığını sınırlandırmaya çalışmış, Lübnan'daki Amerika krizinin çözülmesine katkıda bulunmuş ve Oslo Görüşmelerini kısık ses ile de olsa olumlu karşılamıştır. Hatemi ise özellikle medeniyetler arası diyalog çalışmaları ile devrimci radikalizmi sınırlandırmaya çalışmıştır. Buna rağmen her iki liderin de ülkenin Rehber ekseninde yönetilen idari yapısını yumuşatmada çok başarılı olduğu söylenemez.⁸¹²

1995 yılına doğru İran'ın tekrardan Suudi Arabistan Şiiilerine önem vermeye başlaması ile birlikte Riyad-Tahran ilişkileri tekrar hızlı bir şekilde gerginlik dönemine girmiştir. Suudi Arabistan'ın İran'a karşı iç güvenlik tehdit algısı olarak gördüğü Suudi Arabistanlı Şii azınlıklar Riyad rejiminin Tahran'a doğal olarak şüpheli yaklaşmasını sağlamıştır. Fakat Hatemi'nin İran Cumhurbaşkanı olması ve radikal politikalarından

⁸¹⁰ Keith Crane, Rollie Lal and Jeffrey Martini, *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*, Pittsburgh: Rand Corporation, 2008, s.32.

⁸¹¹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Cilt.2* s.137

⁸¹² Mahmood Sariolghalam, "Prospects for Change in Iranian Foreign Policy", 20.02.2018, <http://carnegieendowment.org/2018/02/20/prospects-for-change-in-iranian-foreign-policy-pub-75569> (21.02.2018)

sakınacağını ifade etmesi ile birlikte İran-Suudi Arabistan ilişkileri tekrardan düzelmeye başlamıştır.⁸¹³ Hatemi, İran Cumhurbaşkanı olması ile birlikte Rafsancani'nin izini takip ederek KİK ülkeleriyle özellikle de Suudi Arabistan ile olan bozuk ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye gayret göstermiştir.⁸¹⁴

Körfez'de istikrarın sağlanması, Irak'ın saldırgan tutumunun sınırlandırılması, Körfez ülkelerinin İran'a yatırımlarının artırılması ve OPEC'te petrol fiyatlarının yükseltilmesi gibi konular İran ile KİK ülkelerini doğrudan birbirine yakınlaştırmıştır. Kral Fahd ise Tahran'a resmi bir ziyarette bulunarak Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesini tebrik etmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani de Suudi Arabistan'a resmi ziyarette bulunmuş fakat Suudi Arabistan'ın önde gelen Vahhabi din adamları bu ziyareti sabote etmeye çalışmıştır.⁸¹⁵ Kral Fahd, Suudi Arabistan'ın jeopolitik gerçekliğinin İran tarafından görmezlikten gelinemeyeceğini, İran'ın jeopolitik gerçekliğinin de Suudi Arabistan tarafından her dönem hesaba katıldığını vurgulamıştır.⁸¹⁶ Suudi Arabistan'ın İran'la ilişkilerini hızlı bir şekilde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda geliştirmesi ile birlikte, Riyad yönetimi İran ile ilişkilerini geliştirmeye tedirgin yaklaşan Katar ve BAE'ne de önemli telkinlerde bulunmuştur.⁸¹⁷

Kral Fahd ayrıca, 1998 yılında yaptığı diğer bir konuşmada Suudi Arabistan'ın global değişimleri görmezlikten gelemeyeceği bundan dolayı da küreselleşme sürecine ülkesinin entegre edileceğini ifade etmiştir. Kral 2000 yılında Suudi Arabistan'daki yabancı yatırımcılara sosyal açıdan daha rahat hareket alanı sağlamak amacıyla yatırımcıların temel hak ve hürriyetleri ile ilgili birkaç düzenlemeyi hayata geçirmiştir.⁸¹⁸ Her iki liderin reformist karakter ve politikalara sahip olması iki ülke arasındaki buzların erimesini kolaylaştıran bir faktör olurken ilişkileri geliştirmede de en önemli faktör olmaktadır. Fakat 2005 yılında devrim ilkelerine sıkı bağlı muhafazakâr bir liderin İran'da cumhurbaşkanı olması ile bu iyimser tablo da ortadan kısa bir zamanda kalkacaktır.

⁸¹³ Mark Gasiorowski, "Government and Politics", *Iran a Country Study*, ed. Glenn E.Curtis and Eric Hooglund, Washington: Library of Congress Cataloging, 2008, s.243

⁸¹⁴ Mahjoob Zweiri, "Arab-Iranian Relations: New Realities?", *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejat*, Ed. Anoushivan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Lebanon: Ithaca Press, 2008, s.115.

⁸¹⁵ Marschall, a.g.e., ss.142-143.

⁸¹⁶ Altorai, a.g.ç.,s.154

⁸¹⁷ Hiro, a.g.e., ss.161-162.

⁸¹⁸ Ayhan, *Ortadoğu ve Petrol*, s.81

Mayıs 1998’de iki ülke arasında karşılıklı yatırım projelerinin yanında ticari, teknik, finansal, bilimsel, kültürel, hava-deniz yolu ticareti ve spor gibi alanlarda ortak ilişkileri geliştirmek için anlaşmalar imzalanmıştır. Bunun yanında her iki ülke birbirlerinin iç işlerine karışmama ve meşruiyetlerine saygı gösterme konusunda tekrar ortak beyanatta bulunmuşlardır.⁸¹⁹ Cumhurbaşkanı Hatemi’nin İran Cumhurbaşkanı olarak seçildiği tarih ile Velihaht Prens Abdullah’ın de facto olarak Suudi Arabistan tahtına çıkma tarihleri ortak zaman aralığında bulunmaktadır. Abisinden daha yoğun bir şekilde İran ile ilişki kurmak isteyen Abdullah⁸²⁰ kendi bununla özellikle petrol fiyatlarının giderek düşmesi ile petrol fiyat ve kotalarının belirlenmesinde enerji piyasalarında etki uyandıracığını düşünmüştür. İran-Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri arasında iyileşme devam ederken Körfez’de yabancı ülkelere ait askerlerin bulunması, İran’ın BAE ait olan adaları işgali, Filistin sorunu hakkında farklı politika tutumları, İranlı hacıların sınırlandırılan kotası gibi sorunlar devam etmiştir.

Velihaht Prens Abdullah’ın Tahran ile ilişkileri geliştirmesi Suudi Arabistan’ın Ortadoğu’daki imajını da güçlendirmektedir. Ayrıca Suudi Arabistan ile İran ilişkilerinin düzelmesinin yanında Saddam tehdidinin ortadan kalkması ve Mısır ve Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi rejimin kendisine olan güvenini arttırmıştır. Bununla birlikte Amerikan askerlerinin Suudi Arabistan’a konuşlanması Krallığın imajını hem iç hem de dış politikada oldukça zedelemektedir. Suudi Arabistan’da ortaya çıkan ve kendilerini “Sahva” yani uyanış olarak isimlendirilen birtakım grupların Kral Fahd’a Amerikalı askerler konusunda ağır eleştirilerde bulunması bu etkiyi göstermektedir.⁸²¹ Bu gelişmelerin yanında Kral Fahd’ın kardeşi olan ve “Hür Prensler” hareketinin lideri olan Prens Talal bin Abdulaziz, Suud rejiminin demokratik bir şekilde ülke yönetimini gelecek nesillere bırakması gerektiğini teklifini yinelemiştir.⁸²² Radikal reform taleplerinin Suudi Arabistan’da giderek artması ise, rejime yakın bürokratlar ile birlikte devletin önemli

⁸¹⁹ Anthony H. Cordesman, “Saudi Arabia-Iran”, *CSIS*, June 2001, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/saudi_iran.pdf, ss.5-6 (23.02.2018)

⁸²⁰Kral Fahd’ın görevlerinin büyük bir kısmını üstlenen Kral Abdullah (1996-2005) gençliğinin büyük bir kısmını çölde kabileler ile geçirmiş Kral Faysal’ın desteği ile 1962 yılında Suudi ulusal muhafızlarının kumandanı olmuştur. 1970-1980 arası dönemde Suriye’de Esat, Lübnan’da Canbolat ve Irak’ta Saddam ile güçlü bağlara sahip olmuştur. Kuveyt krizi ortaya çıktığında Amerikan askerlerinin Suudi Arabistan topraklarında konuşulmasına da karşı çıktığından krallığın müttefikleri tarafından ilgi ile takip edilen bir kişi olmuştur. Bkz: Madawi al-Rasheed, “King Abdullah of Saudi Arabia Obituary”, 22.01.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/22/king-abdullah-of-saudi-arabia> (02.02.2018)

⁸²¹ Altoraifi, a.g.ç., s.200.

⁸²² Joseph A. Kechichian, *Succession in Saudi Arabia*, New York: Palgrave, 2001, s.1.

kurumlarında gücü olan Vahhabileri endişelendirmeye başlayacaktır. Sahva Hareketi içerisinde buluna kişiler tarafından da desteklenen reform taleplerine en ciddi tepki ve itirazın Kraliyet ailesi ve Vahhabi ulemadan gelmesi Suudi Arabistan devletinin kurumsal kimliksel kökenlerine aidiyetinin gücünü göstermektedir ki gelecekte de bu tepkimeler tekrar edilecektir.

17 Nisan 2001 tarihinde Tahran’da İran ve Suudi Arabistan İç İşleri Bakanları tarafından imzalanan güvenlik anlaşması “organizeli suçlar ile mücadele, resmi işlemlerde sahtecilik, ticari suçlar; silah, mal ve tarihi eser kaçakçılığını engelleme ve en önemlisi ise güvenlik sorunlarına ilişkin istihbari bilgi paylaşımı” gibi konularda mutabık kalınmıştır.⁸²³ Bu anlaşma ile taraflar aynı zamanda birbirlerinin iç işlerine karışmamayı ve birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygılı olmayı kabul etmişlerdir. İran’ın reformist Cumhurbaşkanı olan Ruhani ile Suudi Arabistan’ın pragmatist ve diyaloga açık Prens Abdullah’ın liderliğindeki ikili ilişkilerin gelişmesi İran’ın Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini de düzeltmesini sağlamıştır. İran ve bölge ülkelerinin düzelmesi bölgede artan mezhepsel gerginlikleri de oldukça frenlemiş ve mezhepsel çatışmaların da oldukça azalmasını sağlamıştır.

3.1.8. 11 EYLÜL SALDIRILARINA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN TEPKİLERİ

İran, Sovyet işgali sonrası Afganistan’ın Amerika tarafından işgaline kadarki sürede anti Taliban grupları desteklemiştir. Buna Taliban ile arası iyi olmayan Sünni gruplar da dahil olmuştur. İran, Afganistan’da proaktif politikalarının sahadaki negatif karşılığı olarak 8 Ağustos 1998’de olduğu gibi bazen diplomatik personeline suikast düzenlenmiştir.⁸²⁴ İran, Şiiler ile birlikte Afganistan’daki Tacikler ve Özbeklerin de bir kısmını kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Suud yönetimi İran’ın bunun gibi bazı gruplar üzerinde etki kurması ile Riyad yönetimi Afganistan’daki Selefilere Pakistan aracılığıyla daha çok destek vermiştir. Suudi Arabistan’ın, İran’ın Afganistan ve Orta Asya’da

⁸²³ Muriel Mirak, “Saudi Arabia, Iran Sign Security Accord”, *Executive Intelligence Review*, Vol. 28, No. 17, April 2001, s.42.; Reze Ekhhtari Amiri, “Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 16; September 2011, ss:246-251.

⁸²⁴ Steinberg and Woermer, a.g.m., s. 7.

güçlenmesini engellemek için kendine yakın Selefilere destek vermesi doğrudan Taliban'ın güçlenmesine katkı sunmuştur.⁸²⁵

Suudi Arabistan, BAE ve Pakistan ile birlikte Sovyet sonrası Taliban hükümetini tanıyan ve Taliban'a doğrudan destek veren ülkelerdir. 1998 yılında Molla Ömer'in Usame bin Ladin'i Suudi Arabistan'a teslim etmemesi ile bozulan ilişkiler 11 Eylül Saldırıları sonrası kopmuştur.⁸²⁶ Afganistan'da Peştunların ezici çoğunlukta olması İran'ın nüfuzu karşısında en büyük engel olmaktadır. Pakistan ve Suudi Arabistan'ın işine gelen bu yapı İran'ın Afganistan'da rahat hareket etmesini engellemektedir. 1992 sonrasında Kuzey İttifakı'nı kontrol etmeye çalışan İran'ı dengelemek için Taliban güç dengesi olarak çıkartılmış, Taliban'ın devrilmesi ise İran'ın Afganistan'da daha rahat hareket etme kabiliyetini arttırmıştır.⁸²⁷

11 Eylül 2001 tarihinde el-Kaide üyelerinin Washington ve New York'ta saldırılarda bulunması Suudi Arabistan'ın dini yapısının kendi çıkarları açısından kullanışlı bir element olarak gören ABD'nin görüşlerini değiştirmesine yol açmıştır. On dokuz saldırının on beşinin Suudi Arabistan vatandaşı olması ve olayın meydana gelmesinden hemen sonra bir hafta içinde 600 Suudi Arabistanlı zengin tüccar ailesinin Amerika'yı terk etmesi bütün şüpheleri Suudi Arabistan'a çekmiştir.⁸²⁸ Bununla birlikte Usame bin Ladin'in liderliğindeki el-Kaide'yi destekleyen ve cesaretlendiren ülkeler Irak, İran ve Suriye olarak Amerikalı yetkililer tarafından açıklandı ve “önleyici vuruş” olarak ifade edilen Amerikan stratejisi gerçekleştirilerek Afganistan işgal edilmiştir.⁸²⁹

Suudi siyasi elitlere göre Riyad rejiminin de düşmanı olan el-Kaide bu saldırıları iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermek için dizayn etmiştir. Bu amacın önüne geçmek adına Suudi Arabistanlı yetkililer Amerika'nın terörizm ile savaş planına koşulsuz destek vermiştir. Suudi Veliyet Prensi ile birlikte, savunma ve dışişleri bakanları da açıkça terörizme karşı savaş kampanyasını desteklemiş bu doğrultuda Suudi Arabistan'da önemli dini kuruluş ve vakıfları da kapatmış ve terör listesine koyarak radikal gruplara

⁸²⁵ Greg Bruno, “Saudi Arabia and the Future of Afghanistan”, 10.12.2008, <https://www.cfr.org/backgrounder/saudi-arabia-and-future-afghanistan>, (21.02.2018)

⁸²⁶ Steinberg and Woerner, a.g.m., s.3.

⁸²⁷ Arif Keskin, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, Ed. Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, s.47-48.

⁸²⁸ Niblock, a.g.e., s.127.

⁸²⁹ Gündoğan, a.g.e., s.386.

finans akışını durdurmaya çalışmıştır.⁸³⁰ Fakat Suud rejimine karşı muhalif olan radikal unsurlar yer altına çekilerek örgütsel faaliyetlerini daha dikkatli bir şekilde devam ettirmişlerdir.

Suudi Arabistan iç ve dış güvenliğinin sağlanmasında Amerika'nın desteğini almakla birlikte Amerika'nın olası baskısından kurtulmak için bazı temel reform girişimlerinde bulunmuştur.⁸³¹ Riyad rejimi, reformları tanıtmak amacı ile bir vizyon programı hazırlamış ve Krallık'ta rejimin güç dağılımına ilişkin birtakım temel reformların gerçekleştirilebileceğine dair göstergeleri ortaya koymuştur.⁸³² Ayrıca Amerika'nın terör listesinde olan gruplara finansal destek sağladığı iddiasıyla kraliyet ailesi mensuplarının bazıları dahil olmak üzere birçok kişiyi tutuklamış ve diğer KİK ülkeleri ile birlikte Amerika'nın terör listesinde olan grupları desteklemeyeceklerine ve finans akışına engel olacaklarına dair anlaşma imzalamışlardır.⁸³³

11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren teröristlerin çoğunun Suudi Arabistan vatandaşı olması ve bunun bütün dünya tarafından bilinmesi Suudi Arabistan'da radikal dini gruplar ile rejimin ana damarını oluşturan aileler arasında birtakım sıkıntıları göz önüne sermiştir. Bürokrasi ve idareyi elinde tutan aileler ABD ile ilişkilerin bozulmasından endişelenirken radikal muhafazakâr kesim ise ABD'ye karşı husumetini gizlemekte başarılı olamamıştır.⁸³⁴ İşgal sonrası Suudi Arabistan da Pakistan ile ilişkilerini geliştirerek yeni inşa edilecek Afganistan'da alan kazanmak istemiştir. Bu durum aynı zamanda İran'ın nüfuzunu çevrelemede de gerçekleşecektir.

11 Eylül saldırıları sonrası Cumhurbaşkanı Hatemi ve Devrim Rehberi Hamaney saldırıyı kınamıştır. İran kamuoyu tarafından da oldukça olumsuz karşılanan saldırılar Arap ülkelerinde oldukça farklı algılanmıştır.⁸³⁵ İran ve Amerika saldırıların ardından İsviçre'nin farklı yerlerinde gizli görüşmelere başladığı medyaya yansımıştır. Bu olay İran ve Amerika ilişkilerinde kontra skandalı sonrasında tesis edilen ilk diplomatik

⁸³⁰ Jennifer Davies, "US US Challenges and Choices Saudi Arabia: A View From the Inside", *The Stanley Foundation*, <https://www.stanleyfoundation.org/publications/archive/EFCgulfh02.pdf>

⁸³¹ Taufiq Subhan, "US-Saudi Arabia Relations: Coming of Age", *Economic and Political Weekly*, Vol. 38, No. 37, Sep. 13-19, 2003, s.3887

⁸³² Julia Choe, "Fading Mirage: Illusory Reform in Saudi Arabia", *Harvard International Review*, Vol. 29, No. 2, Summer 2007, s.12.

⁸³³ Gawdat Bahgat, "Oil and Militant Islam: Strains on U.S.—Saudi Relations", *World Affairs*, Vol. 165, No. 3 Winter 2003, s. 121

⁸³⁴ Keynoush, a.g.e., s.154.

⁸³⁵ Michael Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind*, New York: Vasic Books, 2008, s. 284

doğrudan görüşme olduğundan önemlidir.⁸³⁶ İran, 11 Eylül meselesinde potansiyel sorumlu olarak kalmamak için Amerikan askerlerinin İran sınırlarından Afganistan'a geçişine ve lojistik sevkiyatına izin vermiştir. İran dış işlerinin ifadesi ile Taliban sonrası dönemi için ise herhangi bir mevcut politikalarının olmadığını duyurmuşlardır.⁸³⁷ Amerika'nın 2001 yılındaki Afganistan işgali İran tarafından dolaylı olarak olumlu karşılanmıştır. Özellikle arama kurtarma çalışmalarında Amerika'ya kolaylık sağlayan Tahran 2002 yılında Tokyo'da düzenlenen Afganistan'ın yeniden yapılandırılması çalışmalarına da 560 milyon dolar tutarında yardım sağlamıştır.⁸³⁸

İran, Amerika'nın Afganistan işgaline karşı çıktığını belirtmek ile birlikte kendi açısından Taliban tehdidinin ortadan kaldırılmasından dolayı memnun kalmıştır. Harekât esnasında İran'ın en temel endişesi İran'ın Afgan rejimini çökertmesinden ziyade Amerikan askeri güçlerinin veya Amerikan müttefiki hükümetlerin Afganistan'da uzun yıllar kalma endişesinden kaynaklanmaktadır.⁸³⁹ İran Amerikan işgali sonrasında Taliban unsurlarının gerek Hazara Şii'lerini gerekse de batı İran sınırlarında yaşayan Sünnileri etkilemesi nedeniyle kendi topraklarında terör saldırılarının artmasından oldukça endişelenmiştir. Bununla birlikte İran, Afganistan'da birçok grup ile ekonomik, siyasal, kültürel, mezhepsel ve kimlikli ilişkisini güçlendirerek kayıplarını gidermeye çalışmıştır.

11 Eylül sonrası ABD, İran sınırına daha da yaklaşmak ile birlikte İran'ın dünyadaki terörizmin finansal destekçisi olduğu ve dünya barışını tehdit ettiği fikrinden de vaz geçmemiştir.⁸⁴⁰ İran ayrıca Bush'un İran'ı "Şer Ekseninde" tanıtmışından sonra da Afganistan'da ABD'nin adamı olan Hamiz Karzai'yi desteklemeye devam etmiştir. İran ve Amerika'nın çıkarlarının çakıştığı Afganistan'da ortak Taliban düşmanlığı önemli bir faktör olmuştur. İran ayrıca Amerika karşıtı Şii grupları da kendi yanına çekerek Amerika'nın Afganistan üzerinden İran'a olası baskılarına engel olmaya çalışmıştır.⁸⁴¹

⁸³⁶ Parsi, a.g.e., s.228.

⁸³⁷ Mohsen M. Milani, "Iran's Policy Towards Afghanistan", *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, Spring, 2006, s.247.

⁸³⁸ Shahram Akbarzadeh and Dara Conduit, "Rouhani's First Two Years in Office: Opportunities and Risks in Contemporary Iran", *Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, ss.2-3

⁸³⁹ Balbay, a.g.e., s.64.

⁸⁴⁰ Hunter, a.g.e., s. 12.

⁸⁴¹ Mohsen M. Milani, "Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 4., July/August 2009, s.57-58.

İran, ABD'nin kendi önündeki Taliban engelini kaldırdığını kendi ulusal çıkarları açısından olumlu bir gelişme gibi algılamakla birlikte Amerikan askerlerinin Afganistan'da kalıcı olmasında en çok endişe duyan ülke yine İran olmuştur. Irak'ın işgal edilmesi ile aynı durum söz konusu olmuş ve hem doğu hem de batıdan çevrelenmiş olan İran'ın bölgedeki jeopolitik hamle alanı doğrudan kısıtlanmıştır. İran, Amerika'nın olası bir operasyonuna maruz kalmamak için ise Amerikan güçlerini kendi etki alanındaki Iraklı gruplar ile yıpratarak Irak Savaşı'nda başarız olmasını sağlayacaktır.

3.2. IRAK İŞGALİ SONRASI İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN BÖLGESEL NÜFUZ ELDE ETME ÇABALARI

Amerika'nın 1991 ve 2003 Irak Savaşı oldukça farklı şekillerde gerçekleşmiştir. İlk savaşta Amerikan kuvvetleri birçok BM üyesi devlet tarafından desteklenirken ikinci savaşta dünya devletlerinden destek bulamamanın yanında uluslararası hukuk kurallarını açık bir şekilde ihlal ettiği için dünya kamuoyu tarafından ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Bölgesel düzlemde ise Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi bölgenin en önemli güçlü ülkeleri Amerika'nın hoyratlığından korkmaya, dolayısıyla kendilerine yönelik yakın gelecekte tehdit hissetmeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki bu üç bölgesel devlet de işgal sonrası Irak'ta kendine yakın yerel müttefikleri destekleyerek kendi güvenliklerini sağlamaya ve Irak içerisinde etkin olmaya çalışacaktır.⁸⁴² Irak içerisindeki farklı etnik ve mezhep grupları ise her birisi kendi çıkarları için ve yeni Irak siyasetinde daha güçlü bir şekilde var olmak için Irak dışı güçler etrafından destek bulmaya çalışacaktır.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de değinileceği gibi 2005-2008 yılında Irak'ta yaşanan mezhepsel çatışma ve gerilimler ve Şiiilerin ülkede artan etkilerine bakıldığında hem Şiiilerin silahlanması hem de bu silahlanmanın finanse edilmesinin arkasındaki en büyük destekçinin İran olduğu gözükmektedir.⁸⁴³ ABD'nin Irak'ta oluşturduğu yeni düzende Sünnileri Baas rejimi ile özdeşleştirmesi Sünnilerin siyasi

⁸⁴² Patrick Cockburn, *Kaos ve Halifelik*, Çev. Selim Özgül, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2017, s.61.

⁸⁴³ Keeneth Katzman, "Iran-Iraq Relations", *CRS Report for Congress*, August 2010, s. 2., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS22323.pdf> (04.04.2015)

hayattan dışlanarak Irak'ta, mezhebi ayrılımlar körüklenmiştir.⁸⁴⁴ Bunun yanında Saddam döneminde rejime karşı savaşıyan devlet dışı milis güçlerin 2003 sonrası dönemde devletin güvenlik birimlerine dönüşmesi ile ülkede var olan güvenlik sorunlarında da hızlı bir şekilde artış gözükmiştir.⁸⁴⁵ Özellikle silahlı Şii milis güçlerin ve aşiretlerin ülkede etkinliğinin artması Sünnilerin güvenlik endişelerine sebep olup, Sünnilerin silahlanma ve radikalleşme gerekçelerini de kolaylaştırmıştır. Bölgede mezhepsel kimlikler temelinde hızlı bir şekilde artan potansiyel çatışma alanları ortaya çıkarak mezhep kimliğindeki ayrışmalar hızlı bir şekilde derinleşmiştir.

3.2.1. SADDAM SONRASI İRAK'TA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN REKABETİ

2002'de ABD ve İngiltere'nin "önleyici müdahale"⁸⁴⁶ ve Irak'ın silahlanma faaliyetleri hakkındaki mevhum raporları 8 Kasım 2002'de BM Güvenlik Konseyinin 1441 sayılı karar gereği Irak'ın silah denetimine izin vermesini kararlaştırmıştır. Kasım ayı içerisinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Irak'ta ki çalışmaları başlamıştır. Irak, Mart ayı başında El Samud füzelerini imha etmeye başladıysa da 19 Mart 2003 tarihinde Amerika ve İngiltere koalisyonunun işgalinden kurtulamamıştır.⁸⁴⁷ ABD'nin Saddam ve Baas'ı tasfiye etmesi ile başlayan Irak'ın yeniden yapılanma süreci kısa bir süre sonra ülkede yaşayan etnik, mezhepsel ve farklı siyasi kimliklerin temsilcisi olan grupların mücadele sürecine dönüşmüştür. Irak merkezi yönetiminin çökmesiyle birlikte Irak hızlı bir şekilde idari ve bürokratik anlamda turbülansa sürüklenmiştir. Amerikan işgali sonrası Saddam'ın düşmesi bölge ülkelerde özellikle de İran'da karışık duygulara sebep olmuştur. Bir taraftan İran'ın Körfez'deki en önemli rakibinin bölgesel mücadelede diskalifiye olması ve sekiz sene savaştığı Baas rejiminin yıkılması İran'ı rahatlatırken; diğer taraftan da Amerika'nın giderek İran'a karşı söylemlerini sertleştirmesi ve İran'ı

⁸⁴⁴ Can Acun, "Irak'ta İsyanın Haritası: Silahlı Gruplar", *SETA Perspektif*, Sayı:55, Haziran 2014, s.1. http://file.setav.org/Files/Pdf/20140627155044_irakta_isyandin_haritasi_silahl%C4%B1_gruplar.pdf (10.04.2015)

⁸⁴⁵ Ali Semir, "Irak'ta IŞİD'le Mücadelenin Başarıya Ulaşması Mümkün Mü?", *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*, No:1208, Nisan 2015, s.1.

⁸⁴⁶ ABD'nin "önleyici müdahale" stratejisini "bir bölgenin, iktidarın, grubun ya da ülkenin tehdit üretme ihtimali karşısında bile müdahale yapılması öngörülmektedir". Beril Dedeoğlu, "11 Eylül Öncesi ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri", *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, Ed. Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, s.20.

⁸⁴⁷ Sönmezoglu, Güneş ve Keleşoğlu, a.g.e., s.202.

hem Afganistan hem de Irak yönünden çevrelemiş olması Tahran'ın güvenlik endişelerini de doğal olarak arttırmıştır.

2003'te Amerika'nın Irak'ı işgali bütün bölge ülkelerinin uzun süreli siyasi artçı şoklar hissetmesine neden olmuştur. Saddam'ın devrilmesi ile birlikte Irak'ta merkezi yönetim aniden çökmüş ve Irak'ta Şiiler, Sünniler ve Kürtler; İran-Suudi Arabistan; Amerikan işgaline destek veren ve karşı çıkan gruplar arasında amansız ve ölçsüz bir mücadele başlamıştır.⁸⁴⁸ 2003 yılında ABD'nin Irak'a saldırı ve işgalinden sonraki hedefin kendisi olacağı öngörüsünde bulunan İran bu durumdan ciddi bir şekilde endişe duymaya başlamıştır. Fakat savaş sonunda yaşanan süreç İran'ın lehine birçok gelişmeyi de ortaya çıkarmıştır. Nüfusunun %60'lık kısmı Şii olan Irak'ta yapılan seçimler sonucu Şiilerin iktidara gelmesi ve İranlı Şii din adamlarının Kerbela ve Necef başta olmak üzere Irak'ın diğer bölgelerinde giderek güçlü bir siyasi ve dini aktöre dönüşmesi bunun bir kısım göstergesi olmaktadır.⁸⁴⁹

İran'ın bölgedeki etkisinin vardığı noktayı işgalden kısa bir süre sonra Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud Faysal⁸⁵⁰ “Amerikalılar, Irak'ı İran'a gümüş bir tepside sundu.” şeklinde ifade ederek İran'ın Irak'ta çok hızlı bir şekilde güçlenmesine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Irak'ta ortaya çıkan konjonktürde önünde iki seçenek bulan Suudi Arabistan; ya Irak'ın şekillenmesinde gerçek bir belirleyici rol oynayacak veya İran'ın Irak'ta ortaya çıkan yeni durumda güçlenmesine eli kolu bağlı bir şekilde izin verecekti. Özellikle İran'ın geçici Irak hükümetini (geçiş hükümetini) tanıması ve buna finansal yardım sağlaması İran'ın Irak'ta Suudi Arabistan karşısında önemli stratejik avantajlar kazanmasını sağlamıştır.⁸⁵¹ Bauman'ın kimlik isimli eserinde⁸⁵² yer verdiği; “Devlet reayasının kümelenmesiyle benzeşen birleştirici bir ulusal cemaat sadece sonsuza kadar başarısız olmaya değil, aynı zamanda ebediyen kırılğan olmaya da mahkumdur.” ifadesi Irak için de oldukça geçerli olmuştur.

⁸⁴⁸ Cockburn, a.g.e., s.3.

⁸⁴⁹ Judith S. Yaphe, “The United States and Iran in Iraq: Risks and Opportunities”, Ed. Anoushivan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejat*, Lebanon: Ithaca Press, 2008, s.40.

⁸⁵⁰ Muhammad bin Ahmad Şadi, “Hel Gaddem Iraq ala Tabbag min Zeheb İran”, Al-Jazirah, 19.01.2012, <http://www.al-jazirah.com/2012/20120119/tj2.htm> (E.T.10.05.2018)

⁸⁵¹ El Kerim, a.g.e., s.101-102.

⁸⁵² Zygmunt Bauman, *Kimlik*, Çev.Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayınları, 2017, s.31.

Iraklı Şiiilerin ülke siyasetinde hızlı bir şekilde yükselmesi Ortadoğu; özellikle Körfez'deki Sünni monarşileri oldukça rahatsız etmiştir. Saddam ile de problem yaşayan Körfez monarşileri, Şii Irak ile daha sıkıntılı ilişkiler yaşayacakları aşikar hale geldiğini düşünmektedirler. Özellikle 2006 yılında yapılan seçimler ile Şii Nuri Maliki'nin Irak Başbakanı olmasıyla birlikte ülkede İran'ın nüfuzu hızlı bir şekilde artarken Irak ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin giderek daha da soğumasına neden olmuştur.⁸⁵³ Uzun yıllar Saddam ve Baas tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Iraklı Şiiilerin işgal sonrası Bağdat hükümetinde çok önemli yerler kazanmaları Körfez'deki mezheptaşlarını da kendi içerisinde buldukları rejimlere karşı mücadelelerinde heyecanlandırmıştır. Riyad hükümeti ise, Suudi Arabistan'da yaşayan; Riyad hükümeti ve dini destekçileri (Vahhabi ulema) ile ilişkileri oldukça kötü bir geçmişe sahip olan Şiiilerden giderek endişe duymaya başlamıştır.⁸⁵⁴

Irak'ın giderek Şii mezhepsel kimliğinin ön plana çıkması gerek Irak gerekse de Ortadoğu'da mezhepsel kimlikler üzerinden sürdürülen tartışmaların daha da artmasını sağlamış ve bölgenin kırılğan yapısının en önemli nedenlerinden birinin sınırı aşan kimlikler olduğunu bir ere daha göstermiştir. Gause'nin⁸⁵⁵ de değindiği gibi Arap, Kürt, Fars, Müslüman, Şii, Sünni ve kabile kimlikleri Ortadoğu'nun en belirgin sınır aşırı kimlikleri olmaktadır. İran, Irak, Suriye ve Türkiye sınırlarına yayılan Kürtler; Körfez'de hatırı sayılır rakamlara ulaşan Şii nüfusu; küçük bir devletin nüfusuna sahip olan bazı önemli kabilelerin birkaç ülkede akrabalık bağlarının bulunması kimliksel aidiyetlerin bölge açısından her daim önemi olduğunu göstermektedir.

Irak'ta yeni şekillenen siyasi görünüm ile birlikte İran'dan Irak'a hacılar, din adamları, diplomatlar ve diğer hükümet görevlileri, tüccarlar, istihbarat personeli, öğrenciler ve Irak'a geri dönmek isteyen İran'da yaşayan bazı önemli Şii aileler aracılığıyla İran; yatırım, yeniden yapılandırma, ticaret ve insani yardım için Irak'a yönelik ciddi ekonomik harcamalarda bulunmuştur.⁸⁵⁶ 2003 Irak işgalinden itibaren İran'ın Irak'ta destek verdiği Şii siyasi partiler aracılığıyla özellikle ülkenin güney kısmında ve merkezi hükümette büyük etkiye sahip olmuştur. Aynı zamanda İran'ın

⁸⁵³ Michael Axworthy, *Iran What Everyone Needs To Know*, New York: Oxford University Press, 2017, s.177.

⁸⁵⁴ Toby Jones, "The Iraq Effect in Saudi Arabia", *Middle East Report*, No.237, Winter 2005, s.20.

⁸⁵⁵ Gause III, *The International Relations of the Persian Gulf*, s.9-10.

⁸⁵⁶ Yaphe, a.g.e., s.45.

gerek Irak polis gücü üzerinde gerekse de Irak ulusal ordusunda beraber ortak hareket ettiği Şii gruplar aracılığıyla çok güçlü nüfuzu bulunmaktadır.⁸⁵⁷ Irak, işgal sonrası hızlı bir şekilde Sünni Arap devleti olma özelliğini yitirmiştir. Irak'ta Saddam dönemi ötekileştirilen Şiiler ve Kürtlerin de Bağdat'ta siyasal açıdan daha aktif pozisyonlar kazanmaları Irak devlet kimliğinin değişimini de güçlü bir şekilde etkilemiştir. Irak'ın giderek Sünni azınlığı sistemin dışına atarak yeni bir Şii Arap devleti olması diğer Sünni Arap ülkelerini de tedirgin etmiştir. İran'ın Iraklı Arap Şiiler üzerinde Körfez'de daha güçlü politikalar üretmesi ile Şii jeopolitiği tartışmaları da başlamıştır.⁸⁵⁸

Bazı Suudi Arabistan vatandaşlarının 11 Eylül sonrası Afganistan'a Amerikan işgalinden sonra ise Irak'a işgalci güçlere karşı savaşmaya gitmesi Suudi Arabistan'ı uluslararası politikada oldukça zor bir duruma sokarken ABD ile de ilişkilerine oldukça zarar vermiştir. ABD, Suudi Arabistan'a tepki vermek adına Amerika'daki fon kaynaklarının bir kısmını dondurmıştır. Riyad bu baskılardan kurtulmak ve uluslararası toplumun algısını farklı yönler çekmek için de İran'ın Irak'ta nüfuzunun her geçen gün arttığını gündeme getirmeye çalışmıştır. Hatta birçok Suudi Arabistanlı diplomat el-Kaide militanlarının İran tarafından desteklendiğine ilişkin bilgileri medya ile paylaşmıştır.⁸⁵⁹ Bununla birlikte Irak'a Amerikan işgalcilerine karşı savaşmak için giden birçok Suudi Arabistan vatandaşının yakalanması ve bunların güçlü Vahhabi/Selefi inanca sahip şiddet eğilimli insanlar olması Suudi Arabistan'ın güncel toplumsal yapısının hem kendileri hem de uluslararası toplum tarafından sorgulanmasına neden olmuştur.⁸⁶⁰

Mayıs 2003'ten itibaren Suudi Arabistan'da yabacıların kaldıkları konut ve sitelere yönelik el-Kaide kaynaklı saldırılar artmaya başlamıştır. 2007 yılına kadar 300 kişinin hayatına mal olan bu saldırılar Suudi Arabistan'ın farklı bir döneme girdiğini göstermiştir. 2003 öncesi Suudi Arabistan'ın içerisindeki radikal unsurları koordineli bir şekilde Afganistan, Bosna ve Çeçenistan'a kanalize etmeyi başarması Suudi Arabistan'ı paradoksal olarak ülke içi şiddetten korumak için bir savunma yöntemi olmuştur.⁸⁶¹ Veliyaht Prens Abdullah, ülkede artan din kaynaklı şiddetin sınırlandırılması gerektiğini

⁸⁵⁷ Galbraith, a.g.e., s.21.

⁸⁵⁸ Keskin, a.g.ç., s.29.

⁸⁵⁹ Keynoush, a.g.e.,s.175.

⁸⁶⁰ Madawi Al-Rasheed, *Contesting the Saudi State Islamic Voices From a New Generation*, s.9.

⁸⁶¹ Thomas Hegghammer, "Islamist Violence and Regime Stability in Saudi Arabia", *International Affairs*, Vol.84, No.4, Jul., 2008, s.701.

belirtmiş ve 2005 yılında Suudi Arabistan tarihinde ilk defa belediye seçimleri yapılmış ve kadınlara bu seçimlerde oy kullanma hakkı tanınmıştır.⁸⁶²

Irak işgali ardından hızlı bir şekilde ötekileştirilen ve ülke yönetiminden dışlanan Sünnilerin çoğunluğu yeni hükümet tarafından Baas destekçisi olarak görülmüştür. Bu dışlama Sünnilerin Irak'ta sahipsiz kalmasını ve birtakım radikal gruplara yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Irak'ta Selefilik'in hızlı bir şekilde artması neticesinde Şii-Sünni mezhep uyuşmazlıkları da hızlanarak Ağustos 2003'ten itibaren çatışmaya dönüşmüştür.⁸⁶³ Selefi menşeli kişilerin 2006 yılında Samarra'da Şiiilerin kutsal mekânlarına saldırılarda bulunulması; Irak'ta yaşanan süreç, uzun yıllar sürecek mezhep savaşı olarak tanımlayabileceğimiz çatışmaların başlamasına sebebiyet vermiştir. 2006 yılında ortalama her ay 3.000 kişi ölmüş ve artan terör olayları neticesinde 4 milyon Irak vatandaşı kendi ülke sınırları içinde yer değiştirmek ve yurt dışına göç etmek zorunda kalmıştır.⁸⁶⁴ Irak hükümeti bazı yerel aşiretlerin Irak'ta birtakım terör faaliyetleri gerçekleştiren el-Kaide örgütüne karşı silahlandırılması talebinde bulunmuştur.⁸⁶⁵ Irak'taki Şii grupların hızlı bir şekilde silahlanması ile İran'ın Şii İslamcı Partiler ve diğer Şii gruplarla Irak'ta nüfuzunu hızlı bir şekilde arttırmış; Suudi Arabistan ise Irak'ta muhalif Şiiiler, Sünniler, Kürtler ve diğer kamuoyu oluşturabilecek gruplar ile ilişkilerini derinleştirmek istemiştir.

Irak'ta Sünni ve Şii Araplar arasında gerilimin hızlı bir şekilde tırmanması ile birlikte birçok Iraklı Şii Irak'ta yapılan şiddet eylemlerinin Suudi Arabistan'dan gelen fanatik İslamcılarının ve işgal sonrası işsiz kalmış eski Baas mensuplarının yaptığını düşünmektedir. Aynı şekilde Irak'taki Şiiiler ise İran istihbaratının kendi çıkarlarını gerçekleştirmek ve Irak'ta nüfuzunu arttırmak için yerel Şiiiler üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu konusunda haklı düşüncelere sahip olmuştur.⁸⁶⁶ Suudi Arabistan ise Irak'ta artan şiddet olaylarının en büyük müsebbibinin mezhepsel ayrışmayı körükleyen politikaları sürdürmek ile suçladığı Tahran'ı suçlamaktadır.

⁸⁶² Choe, a.g.m., s.13.

⁸⁶³ Axworthy, *Iran What Everyone Needs To Know*, s.117

⁸⁶⁴ Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, "İşgalin 6. Yılında Irak", *Seta Yayınları IV*, Ocak 2009, s.30. <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24299.pdf> (08.05.2017)

⁸⁶⁵ Rick Jervis, "Iraq Considers Arming Insurgents", 07.04.2016

http://usatoday30.usatoday.com/news/world/iraq/2006-07-04-insurgents-weapons_x.htm (20.04.2017)

⁸⁶⁶ Cockburn, a.g.e., s.167.

3.2.2. SEDİR DEVRİMİ SONRASI LÜBNAN'DA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

İsrail askerlerinin 2000 yılından itibaren işgal altında tuttuğu Lübnan topraklarından askeri güçlerini çekmesi ile birlikte İsrail'in Lübnan'ı işgal etmeye çalıştığı bahanesiyle Lübnan'da asker bulunduran Suriye'nin varlığının Lübnan vatandaşları tarafından sorgulanma sürecini de başlatmıştır. Bu süreçte özellikle Maruniler ve Dürziler, Suriye aleyhtarlığının önde gelenleri olmuştur. Şii ve Sünniler başlarda rahatsızlığını çok belli etmeseler de Amerika'nın 11 Mayıs 2004'te Suriye'ye yaptırım kararı alması sonrasında Suriye'nin Lübnan'dan derhal çekilmesi gerektiğini vurgulaması ve 2 Eylül 2004 ABD'nin liderliğinde BMGK'de Lübnan'da yabancı güçlerin çıkması ve silahlı grupların silahsızlandırılmasına yönelik 1559 sayılı karar çıkarılmıştır. Bu süreç sonrası giderek Suriye'den uzaklaşan Lübnanlı Sünnilerin 14 Şubat'ta Lübnan parlamentosundaki en önemli temsilcileri olan Başbakan Refik Hariri'nin bombalı saldırı ile öldürülmesi neticesinde Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini sağlayacak olan "Sedir Devrimi" süreci başlamıştır.⁸⁶⁷ Suudi Arabistan'ın doğrudan desteklemiş olduğu Suriye'nin Lübnan'dan tamamen çekilmesi talebi, İran tarafından hoş karşılanmamış ve Lübnan'ın iç işlerine müdahale ve İsrail'in çıkarlarına hizmet ve bölgede siyonizme destek olmak olarak algılanmıştır.

14 Şubat 2005'te Başbakan Refik Hariri'nin öldürülmesi ile birlikte hem Suriye hem de Hizbullah'ın ülkedeki varlığından rahatsız olan birbirlerinden farklı gruplar, Suriye'nin Lübnan'daki kontrolü ve Hizbullah'ın İsrail'e yönelik saldırılarını protesto etmek için bir araya geldi.⁸⁶⁸ 14 Mart İttifakı olarak adlandırılan bu grup, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesi durumunda Hizbullah'ın zayıflayarak silah bırakacağını düşünmüşlerdir. Fakat Suriye'nin Nisan 2005'te Lübnan'dan çekilmesi ile İran'ın Lübnan üzerindeki Hizbullah aracılığı ile etkisi daha da artmış ve Hizbullah'ın hem Suriye'nin hem de kendisinin çıkarlarını savunması için rol elde etmiştir.⁸⁶⁹ 8 Mart olarak adlandırılan ve İran-Suriye destekli Hizbullah'ın liderlik ettiği diğer bir ittifak ise Lübnan'a yerleşen Suriye askerlerinin Lübnan'da kalmasının ülke güvenliği ve istikrarın sağlanması açısından önemli olduğunu savunanlardan oluşmuştur.

⁸⁶⁷ Ayhan ve Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, s.185-197.

⁸⁶⁸ Sasley, "Lebanon", s.78.

⁸⁶⁹ Yasin Athloğlu, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014, s.447.

Hariri'nin öldürülmesi ve sonraki süreçte Suriye ordusunun Lübnan'dan çıkarılması ile gerçekleşen "Sedir Devrimi" ve 2006 İsrail-Hizbullah Savaşı hem İran hem de Suudi Arabistan için Lübnan'a müdahalede ve nüfuz kazanmakta belli alanlar tanımıştır.⁸⁷⁰ Suudi Arabistan 33 gün süren savaş sırasında ve sonrasında sürekli bir şekilde Hizbullah ve İran'ı suçlayarak İsrail'e yapılan serserice saldırıların hem Lübnan halkını hem de bütün Arapları tehlikeye attığı yönünde suçlamalarda bulunmuştur. İran ise, Suudi Arabistan'ın İsrail ve Batılı ülkeler ile hareket ederek hem Hizbullah'a hem de Lübnan halkına zarar verdiği suçlamalarında bulunmuştur.⁸⁷¹ İran, içerisinde Hizbullah, Emel ve Michel Aoun'un bulunduğu 8 Mart Hareketi'ni desteklerken, Suudi Arabistan Hariri destekleyicilerinin dahil olduğu 14 Mart Hareketi'ni desteklemiştir. Uzun bir dönem 8-14 Mart ittifakları üzerinden birbirleri ile rekabet etmekte olan İran ve Suudi Arabistan Lübnan'daki mevcut karmaşık durumun daha da gerilmesine oldukça etkileri olmuştur.

Hariri suikastından sonra Lübnan siyasetinde var olan dış müdahale ve dış aktör gerçeği daha da artarak mezhepsel ayrışmanın derinleşmesini sağlamıştır.⁸⁷² İran destekli Şii Arapların Ortadoğu'da giderek güç kazanması Irak yönetimini ele geçirmeleri, Lübnan'da hızlı bir şekilde artan etkilerini gören Ürdün Kralı Abdullah İran'ın Ortadoğu'da bir Şii Hilali⁸⁷³ oluşturmaya çalıştığını ve Mısır Başkanı Mübarek'in ise Şiilerin kendi ülkelerinden ziyade İran'a daha sadık olduklarını ifade etmesi bölgede artan İran endişesini göstermektedir.⁸⁷⁴ Suudi Arabistan yeni süreçte 14 Mart İttifakı'nı desteklerken Amerika'dan da büyük oranda güç almaktaydı. Hizbullah'ı Lübnan'ın istikrarsızlığını tetikleyen bir faktör olarak gören Suudi Arabistan aynı zamanda Lübnanlı Sünnileri ideolojik anlamda desteklemek için Trablus gibi Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde Selefilik propagandası yürütmüştür. Lübnan'da muhafazakâr taraftarı artan ve Hizbullah'a yakınlaşan Şiilere karşı Sünniler her zaman Suudi Arabistan için alternatif vekâlet grupları olmuştur. Ayrıca Suudi Arabistan Lübnan'daki Sünnileri ülke

⁸⁷⁰ Frederic Wehrey and others, *Saudi Iranian Relations Since the Fall of Saddam*, Pittsburgh: RAND Corporation, 2009, s.79.

⁸⁷¹ El Kerim, a.g.e., s. 118.

⁸⁷² Nur Köprülü ve İlker Salih Ebre, "Lübnan'da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zemininin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.4.

⁸⁷³ Kral Abdullah'a göre İran, Arap Yarımadasının kuzeyinden başlayarak Sünni Arap ülkelerini Irak, Suriye, Lübnan ve Körfez Arap ülkelerini bir hilal halinde içine alarak kuşatmaya çalışmaktadır. Büyükkara, "Ortadoğu'da Mezhepler ve İslami Hareketler", s.471.

⁸⁷⁴ Hirst, a.g.e., s.354.

yönetiminde daha çok güçlendirmek için ekonomik ve politik destek sunmaktadır ve Sünniler üzerindeki nüfuzu arttırmak istemektedir.

3.2.3. AHMEDİNEJAT VE İRAN DIŞ POLİTİKASINDA DEĞİŞİM

Uluslararası ilişkilerin geleneksel rasyonalist analizlerine bakıldığında uluslararası ilişkilerde yaşanan çatışmaların çıkar, toprak ve güç mücadelesinden kaynaklandığı görülmektedir. Konstrüktivist teori ise çatışan tarafların düşman kimlik algısının nasıl üretildiği ve tartışmalı meselelerin nasıl vazgeçilemez bir duruma getirildiğinin sosyal unsurlar bağlamında inceler. Konstrüktivistler çatışmaların sadece verili değerlerden kaynaklanmadığını, savaşan tarafların kimlik inşa süreçleri nedeni ile de yaşandığını düşünmektedirler.⁸⁷⁵ 2005 sonrası Ortadoğu'daki gelişmelere baktığımızda, özellikle Irak'ta devlet ve kurumlarının muvafık veya muhalif mezhepsel kimliklerinin devleti inşa etme sürecinin ülkede nasıl bir şiddet sarmalına döndüğünü göstermek açısından önemli bir örnek olmaktadır. Yine Irak örneğinde derinleştirilen alt kimliksel ayrımlar toplumun bir arada yaşama ihtimalini azaltırken üçüncü devletlerin de Irak içerisinde vekil gruplar aracılığıyla daha rahat hareket etmesini kolaylaştırmaktadır.

Rafsancani, Devrim Muhafızlarını pasifize etmek ve onların ülke maliyesi üzerindeki yükünü azaltmak istemiştir. Fakat Devrim Muhafızları ekonomi ve ticarete güçlenmiştir. Hatemi döneminde, endişeli muhafazakâr rolüne sahip Devrim Muhafızları Bush'un saldırgan politik söylemleri ile ters orantılı olarak bölgenin en güçlü askeri yapılarından birisi haline gelmiştir.⁸⁷⁶ Hatemi'nin, ABD ve Batı dünyasına karşı yürütmeye çalıştığı ılımlı politikalar İran'da 2005 yılı sonrasında da reformcu hükümetlerin devamını garantilemeye çalışmıştır. Fakat Bush'un saldırgan ve İran halkını rahatsız eden ithamları neticesinde Hatemi ve reformcular politik açıdan zarar görmüş ve İran'daki muhafazakâr muhalefet hızlı bir şekilde tekrardan güçlenmiştir. Hatemi'ye karşı muhalefette duranlar Amerika'ya verdiği hiçbir tavizin işe yaramayacağını ve Amerika'nın İran Devrimi'ne bakışını değiştirmeyeceğine inanmış olup, ayrıca Amerika'ya verilecek tavizlerin İran Devrimi ruhuna zarar vereceğini düşündüklerinden dolayı Cumhurbaşkanı Hatemi'yi eleştirmişlerdir.

⁸⁷⁵ Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", a.g.e., ss.167-168.

⁸⁷⁶ Hakkı Uygur, "Devrim Muhafızları'nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran'da Ordu ve Siyaset", s.20.

Devrim sonrası İran otoriter bir karaktere sahip olsa da Humeyni sonrası cumhurbaşkanı olan Rafsancani ve Hatemi döneminde reformist bir devlet görünümüne sahip olmuştur. 2005 yılında icra edilen İran Cumhurbaşkanlığı seçiminde ise Ahmedinejat'ın seçilmesi İran'da reformistlerin zayıflayarak devletin tekrar otoriter bir şekilde yönetildiği dönemi yeniden başlatmıştır. Devlette reformistlerin adım adım tasfiye edilmesi ve devlet sansürünün güçlenmesi ile devlet tekrardan devrimci kimliğine geri dönmeyi amaçlamıştır.⁸⁷⁷ Ahmedinejat, seçim kampanyasında devrim ilkelerine sadık bir profil çizmeye özen göstermiştir. Ahmedinejat, İran'ın kırılğan ulusal güvenliğini güçlendireceğini, ekonomik refah seviyesini yükselteceğini, bireyler arasında sosyal adalet sağlayacağını kısacası İran Devrimi'nin özüne döneceğini güçlü bir şekilde vurgulamıştır.⁸⁷⁸

Ahmedinejat'ın söylemleri en çok reform döneminde zayıflatılan Devrim Muhafızları, Besic Birlikleri ve kendisine destek veren muhafazakârlardan destek almıştır. Devrim Rehberi Hamaney'in seçim sürecinde Ahmedinejat'ı desteklemesiyle cumhurbaşkanı seçiminden Ahmedinejat galip çıkmıştır.⁸⁷⁹ Ahmedinejat cumhurbaşkanı görevine başladığı ilk günlerden itibaren güvenlik ve din merkezli politikalara öncelik vermiştir. Dış politikada oldukça sert söylemler kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğini birkaç defa tekrar etmesi ve Yahudilere uygulanan soykırım aleyhindeki düşüncesi nedeni ile İran'ın birçok ülke ile sıkıntılı ilişkiler yaşamasına sebep olmuştur.⁸⁸⁰ Bununla birlikte Ahmedinejat'ın İran dışı Şii dünyada da hatta Sünniler arasında da Amerika ve İsrail karşıtlığı nedeni ile popülaritesi oldukça artmıştır. Bunun en temel nedeni Batı karşıtlığıyla birlikte medyaya yansıyan mütevazî hayat tarzı önemli bir etken olmuştur.

Ahmedinejat yönetimi Hatemi yönetiminin kendilerine göre yanlışlıklarını düzeltmek için medeniyetler arası diyolog projesini ani bir şekilde askıya almış ve uluslararası ilişkilerde Batı eksenli tek aktörlü yeni yapıyı açık bir şekilde eleştirerek anti Amerikancı muhalefete katılmıştır. İran aynı zamanda Çin, Rusya ve Hindistan ya da

⁸⁷⁷ Waaike Warnaar, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad Ideology and Actions*, New York: Palgrave Macmillan, 2013, s.35.;

⁸⁷⁸ Doğan, a.g.e., s.49.

⁸⁷⁹ Sahand Moarefy, "Changing of the Guard: The Rise of Radicalism in Iran", *Harvard International Review*, Vol. 31, No. 3, Fall 2009, ss. 12-13

⁸⁸⁰ Milani, a.g.e., s.254.

üçüncü dünya ülkelerine yakınlaşarak bölgeselcilik ve global politiklardaki değişkenliklere de yoğunlaşmaya başlamıştır.⁸⁸¹ Ahmedinejat, İran devriminin büyük şehirlerde gecekondularda yaşayan fakir “mustazafların” devrimi olduğu söylemini güçlü bir şekilde kullanılmıştır. Bunun nedeni karşı dikotonomi ile mustazafları tanımayan müstebirlerin (yerli ve yabancı) ötekileştirilmesi ile devrimin mümkün olduğu kadarıyla muhalif sesleri susturması ve yeni bir biz ve ötekiler kimliği inşa etme sürecinin başlatılmasıdır.⁸⁸²

İran, etnik bakımdan Farsların yanında Azeri Türkleri, Kürtler, Araplar, Ermeniler, Beluciler ve Türkmen ve bunlar gibi farklı milletten olan topluluklardan oluşmuştur. Bundan dolayı İran’ın devrimci siyasi liderleri Fars kimliği yerine daha kapsayıcı olan İranlılığı kullanmaktadır. Ahmedinejat da diğer İranlı siyasi liderler gibi İran medeniyetinin büyüklüğünden bahsederken bunun, sadece Farsça konuşan İranlılara ait olmadığını tüm İran sınırlarında yaşayan halklara ait olduğuna vurgu yaparak Pragmatist ve Reform dönemindeki muhafazakâr milliyetçi politikardan vaz geçildiğini göstermek istemiştir.⁸⁸³ Aynı zamanda devrimin ilk yıllarında İran iç ve dış politikasında yoğun bir şekilde kullanılan ümmet anlayışı meteforu tekrar İran siyasetinde kullanılmaya başlanmıştır.

Ahmedinejat devrimin erken dönemin değerlerini hem yurtiçi hem de yurtdışında güçlendireceğine vurgu yapmıştır. Bu şu anlama gelmekteydi; Batı, özellikle ABD ile ilişkilerde giderek çatışmacı bir tonun benimsenmesi, Latin Amerika'daki gibi sosyalist hükümet kurma çabalarının desteklenmesi ve Arap-İsrail çatışmasına yönelik daha proaktif bir yaklaşımın yeniden başlatılması, Hizbullah ve Hamas gibi grupların daha fazla desteklenmesi ve İsrail'e yönelik saldırıların devam etmesiydi.⁸⁸⁴ Ahmedinejat, ABD’nin İran’ın komşuları olan Afganistan ve Irak’ı işgal etmesi ve kendilerini sürekli bir şekilde askeri müdahale ile tehdit etmesi nedeni ile savunma politikalarına ağırlık vermeyi tercih etmiştir.⁸⁸⁵ Fakat İran’ın sert ABD ve İsrail karşıtı söylemleri ABD’nin

⁸⁸¹ Warnaar, a.g.e., s.113.

⁸⁸² Ahmad Fekri, a.g.e., s.187.

⁸⁸³ Akbarzadeh and Barry, “State Identity in Iranian Foreign Policy”, ss.617-618.

⁸⁸⁴ Hunter, a.g.e., s. 63.

⁸⁸⁵ Hakkı Uygur, “Devrim Muhafızları’nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran’da Ordu ve Siyaset”, s.33.

bölgeye daha rahat bir şekilde müdahale etmesini sağlamış ve paradoksal bir şekilde hem İran'ın hem de ABD'nin bölgede giderek güçlenmesini sağlamıştır.⁸⁸⁶

Hatemi'nin halefi olan Ahmedinejat Aralık 2005'te Mekke'de düzenlenen İslam Konferans Örgütü'nün toplantısında İran-Suudi Arabistan ilişkilerinden pozitif yönde beyanatta bulunmuş ve KİK ülkeleri ile dostane ilişkiler geliştirme niyetlerinde bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁷ Ahmedinejat yönetimi iktidara geldikten hemen sonra dışişleri bakanı olarak seçilen Muttaki ilk yurtdışı ziyaretlerini Kuveyt, Bahreyn, Umman, BAE ve Katar'a yapmıştır. Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme adımı olarak gözüken bu ziyaretler bölgede İran nüfuzunun yayılmasından en çok rahatsız olan Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. Ahmedinejat'ın Arap Şii sokaklarının yanında Filistinli Sünniler nazarında İsrail'e kullandığı sert söylemler bir anda Ahmedinejat'ı Filistin meselesinin önemli bir aktörü haline getirmiştir.⁸⁸⁸

22 Şubat 2006 tarihinde, Samarra'da bulunan 11. İmam olan Hasan Askeriye türbesine yapılan saldırı sonucu Türbe ve civarındaki mekanlar el Kaideli militanlar tarafından havaya uçurulmuştur. Sonrasındaki günlerde Mehdi Ordusu'nun milisleri Bağdat'ta birçok kontrol noktası kurmuş ve birçok Sünni camisine karşı saldırıda bulunmuş ve birçok Sünni bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir.⁸⁸⁹ Irak'ta artan mezhepsel çatışmalar Irak'ı iç savaşa her gün biraz daha yakınlaştırmıştır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Suud el Faysal ise İran'ın Irak'taki mevcudiyetinden rahatsız olarak, İran'ın Irak'ta Şii milis grupları finansal, lojistik ve askeri anlamda desteklediğini ve bunun Irak'ın istikrarsızlaşmasına sebep olduğunu birçok defa ifade etmiştir.⁸⁹⁰ İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde gerilime sebep olan bu süreçte Suudi Arabistan, Irak'ta Sünni muhalefeti güçlendirmeye çalışmışsa da çok başarılı olamamıştır.

Suudi Arabistan, İran'daki iktidar değişimini ilerleyen süreçte Rafsancani ve Hatemi'den sonra Ahmedinejat gibi oldukça sert söylemlere sahip bir liderin gelmesini İran Devrimi'nin bölgedeki gerçek yüzünü göstermesi olarak ifade etmişlerdir.⁸⁹¹ Bölgedeki İran'ın çevrenmesi ve terörizm ile mücadele meseleleri Suudi Arabistan'ın

⁸⁸⁶ Oktav, a.g.e., s.44.

⁸⁸⁷ Arjomand, *After Khomeini*, a.g.e., s.142.

⁸⁸⁸ Warnaar, a.g.e., ss.114-115.

⁸⁸⁹ Galbraith, a.g.e., s.17-18.

⁸⁹⁰ Altorai, a.g.ç., s.240.

⁸⁹¹ Partrick, "Saudi Arabia and Iran", a.g.e., s.115.

hem bölgedeki Sünni devletler hem de güçlü devletler ile ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştırmıştır.⁸⁹² Bölge monarşileri ve İran'ın yayılcı politikalarından rahatsız olan devletler Suudi Arabistan merkezli muhalefetin altında birleşirken, İran ise Hizbullah, Hamas ve Husiler gibi yerel devlet dışı örgütler aracılığı ile gücünü konsolide etmeye devam etmiştir. İran mezhep kimliği ile ortak paydalara sahip oldukları bu grupları ekonomik, sosyal ve askeri yardımlar ile destekleyerek ilişkilerini güçlendirmiştir.

Kral Abdullah'ın Suudi Arabistan tahtına çıkması özellikle ülkede yaşayan ve rejim tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Şii'leri oldukça memnun etmiştir. Birçok Suudi Arabistanlı Şii, Kraliyet ailesinden kaynaklı uzun baskı ve güvensizliği bir tarafa bırakarak Kral Abdullah'ı kucaklamayı tercih etmiştir. Bunun en önemli nedeni anti Şiilik üzerine kurulan ve güçlü bir şekilde Vahhabilik anlayışından beslenen bir krallıkta hoşgörülü bir izlenim çizen Kral Abdullah'ın siyasi ve sosyal reformlar yapabilecek potansiyele sahip olmasıydı.⁸⁹³ Kral Abdullah 23 Eylül 1923 yılında kurulan ülkesinin bağımsızlık gününü Vahhabi ulemanın hoş görmemesine rağmen kutlamış ve o günü resmî tatil yaparak Krallıkta önemli izler bırakacağını erken bir şekilde herkese göstermeye çalışmıştır.⁸⁹⁴ Kral Abdullah'ın reformist politikalara girişmesinin diğer önemli nedenleri ise, Batı dünyasının 11 Eylül sonrası Suudi Arabistan'ı radikalizm ve şiddeti beslemek ile ittiham etmesi, İran'ın Irak ile birlikte hızlı bir şekilde Körfez Şii'leri arasında nüfuzunu yaymayı engelleme çabası ve iç politikada kendi meşruiyetini Suudi Arabistan'ın öteki kimliğine sahip olan Şii'lere rıza ile kabul ettirme dolayısıyla rejimi ülke sınırları içerisinde daha da güçlendirme çabasıdır.

Afganistan ve Irak'ın işgali ile Amerika ve bazı Batılı müttefikleri tarafından dolaylı olarak çevrelenen İran'ın güvenlik politikaları gereği nükleer silah sahibi olmak istemesi gayet doğal karşılanabilmektedir. Bununla birlikte Bush'un İran'ı haydut devlet olarak değerlendirmesi ve İran rejimini doğrudan hedef alacak beyanatlarda bulunması Ahmedinejat'ın güvenlik eksenli popülist söylemlerde bulunması ve halkın kendisini desteklemesini netice vermiştir. Bu da İran rejiminin zayıflamasından ziyade güçlenmesini sağlamıştır.⁸⁹⁵ İran; Irak, Lübnan ve Suriye gibi ülkeleri ön cephe olarak

⁸⁹² Mason, a.g.e., s.35.

⁸⁹³ Jones, "The Iraq Effect in Saudi Arabia", s.21.

⁸⁹⁴ Dilip, a.g.e., s.17.

⁸⁹⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, s.443.

kullanıp kendi güvenliğini sağlayarak doğrudan askeri ve diplomatik çatışmalardan uzak kalmayı tercih etmektedir. Suudi Arabistan ve İran ile ilişkileri iyi olmayan diğer bölge ülkeleri ise İran'ın bu hamlelerini bölgesel yayılma stratejisi olarak değerlendirmektedir.

2009 İran cumhurbaşkanlığı seçimi ardından oyların çalındığı iddiası ile ülkenin dört bir yanında protestolar yapılmıştır. Ayetulah Hamaney'in oyların yeniden sayılmasını talep etmesi bir şeyi değiştirmemiştir. Bu protestolar esnasında binlerce insan tutuklanmış ve şiddet kullanılarak eylemleri bastırılmıştır.⁸⁹⁶ İran Anayasa Koruyucular Konseyi; Devrim Rehberi'nin altı üye atadığı ve altı diğer üyenin ise meclis tarafından seçilen Rehber'in onayı ile konseye giren on iki üyeden oluşmaktadır.⁸⁹⁷ Bundan dolayıdır ki cumhurbaşkanlığı seçimini ve referandum süreçlerini yöneten bu kurumda Rehber'in büyük etkisi olduğu gözükmemektedir. Rehber ile olumlu ilişkilere sahip Ahmedinejat'ın tekrar İran Cumhurbaşkanı seçilmesinde bu kurumun büyük etkisi olmuştur.

2009 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Humeyni'nin yakın takipçilerinden olan Mir Hüseyin Musavi, eski Cumhurbaşkanı Hatemi, Rafsancani ve eski meclis başkanı olan Ayetullah Kerrubi gibi şahsiyetlerin seçimlere hile karıştırıldığını idda etmişlerdir. Bu da Ahmedinejat'a desteğini devam ettiren Rehber Hamaney ile reformistlerin arasındaki bozuk ilişkinin basit bir seçim ihtilafından daha derin sorunları içerisinde barındırdığını göstermektedir. Ahmedinejat aynı zamanda Devrim Muhafızlarının da güçlü bir şekilde desteğini almıştır. Pragmatist ve Reform politikalarını uygulayan liderlerin döneminde sosyal açıdan dışa itilen fakir ve kırsalda yaşayan İranlılar ile muhafazakâr Şiiler Ahmedinejat'ı desteklemeyi tercih etmişlerdir.⁸⁹⁸

Mir Hüseyin Musavi'nin seçimde kullandığı yeşil renkten dolayı protestoları yapanlara “yeşiller veya yeşil hareketi” ismi verilmiştir. Protestolar esnasında rejim hatta Devrim Rehberi'nin dahi eleştirilmesi, Kum'da bulunan ve devrimin önderlerinden olan Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri tarafından desteklenmesi hareketin bütün toplumsal kesim tarafından desteklendiğini göstermektedir.⁸⁹⁹ Ayrıca, Shayegan'a göre Yeşil Hareketi, 2004-2005 Mısır'daki Kifaye, 2011 Tunus'ta Yasemin Devrimi'nin bir benzeri

⁸⁹⁶ Gelvin, a.g.e., s.356.

⁸⁹⁷ Alireza Jafarzadeh, *The Iran Threat*, New York: Palgrave Macmillian, 2007, s.25.

⁸⁹⁸ Axworthy, *A History of Iran: Empire of the Mind*, s. 285

⁸⁹⁹ Özdemir, a.g.e., s.75.

olarak seküler, siyasi katılım talepleri, temelsiz Batı düşmanlığının reddi, cinsiyet eşitliğini ön gören ve orta sınıfın yoğun olarak desteğini arkasına almış bir hareket olarak kabul edilmektedir.⁹⁰⁰ Yeşiller Hareketi'ni destekleyenler İran'ın ABD ve Batılı ülkeler ile daha istikrarlı ilişkiler kurmasını hedeflerken hareketin başarısız olması ve tekrardan İran'ın muhafazakâr siyasi kanadını temsil eden Ahmedinejat'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ile ikili ilişkiler daha sert bir düzleme taşınmıştır.⁹⁰¹

2009 seçimlerinden altı ay sonra Aşure döneminde vefat eden Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri'nin cenazesinde on binlerce insan toplanmış ve rejimin politikalarına karşı sloganlar atmışlardır. Munatazeri'nin insan hakları ve siyasi despotizm aleyhinde bir ömür geçirmesi cenaze namazının dahi geleneksel Şiilik çerçevesinde politize olmasını netice vermiştir.⁹⁰² İran'da seçim sonuçlarından sonra yapılan protestolar neticesinde hükümet tarafından Facebook, Twitter ve Telegram gibi birçok sosyal medya uygulamasına hükümet tarafından erişim engellenmiş ve göstericilere karşı güç kullanarak dağıtılmaya çalışılmış, çıkan çatışmalarda ise bazı göstericiler hayatını kaybetmiştir.

3.3.4. HAMAS, HİZBULLAH VE FKÖ ÜÇGENİNDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

İran ve Suudi Arabistan rekabetinde; İran Devrimi, Vahhabizm, din/mezhep, kimlik, kültür ve ideoloji her iki devletin dış politikanın belirlenmesinde ve bölgesel ittifakların tesis edilmesinde önemli unsurlar olarak kullanılmakla birlikte iki devlet arasındaki ilişkilerin bir diğer belirleyicisi ulusal güvenliğe dayalı jeopolitik çıkarlar olmaktadır. Bununla birlikte mezkûr çıkarların inşa edilmesinde ve çıkarlara yönelik politikalar belirlenmesinde sosyokültürel ve kimliksel unsurlar çok önemli derecede rol oynamaktadır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan bölge politikalarını inşa ederken ve ittifaklarını tesis etmeye çalışırken normatif unsurlar sistemi taşıyan lokomotif görevi üstlenmektedir.

⁹⁰⁰ Shayegan, *Melez Bilinç*, s.9.

⁹⁰¹ James Dobbins, Alireza Nader, Dalia Dassa Kaye and Frederic Wehrey, *Coping with a Nuclearizing Iran*, New York: Rand Corporation, 2011, s.9

⁹⁰² Nader Hashimi, "The Green Movement and The Struggle For Democracy in the Islamic Republic" *Beyond The Arab Spring: Evolution Ruling Bargain in the Middle East*, Ed. Mehran Kamrava, New York: Oxford University Press, 2014, s.208.

İran Şii bir devlet olarak Şii grupları desteklemekle birlikte kendi çıkarları ve bölgesel stratejisi açısından Sünni bir örgüt olan Hamas'ı da güçlü bir şekilde desteklemektedir.⁹⁰³ İran; Filistin ve Mescid-i Aksa meselesinin sadece Arapların değil yeryüzündeki bütün Müslümanların sorunu olduğunu düşünmekte ve bunu imkân bulduğu bütün platformlarda dillendirmektedir. Suudi Arabistan ise bu sorunlara daha bölgesel ve etnik yaklaşarak aslında bu sorunların Arapların iç meselesi olduğu ve Arapların elleri iler çözülmesi gerektiğini iddia ederek İran'ı kriz yönetiminde dışlamaya çalışmaktadır.

Mart 2002 Beyrut Zirvesi'nde Arap Birliği'nin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmek ve Filistin Sorununa kalıcı çözüm bulmak amacıyla Suudi Arabistan Kralı Abdullah bir plan hazırlamıştır. İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmek kaydı ile Arap ülkelerinin İsrail'i tanıyacağı fikrini ortaya atmışsa da bu fikir Batı ile ilişkileri istikrarlı olan Mısır, Ürdün ve Körfez ülkelerinden başka diğer Arap ve Müslüman ülkeler tarafından çok olumlu karşılanmamıştır. Kral Abdullah'ın planı özellikle İran, Suriye ve Libya tarafından çok sert eleştirilmiştir.⁹⁰⁴ Filistin davasına ihanet olarak görülen bu planın Filistinli Müslümanların güncel durumunun düzelmesinde ve geçmiş kayıplarının telafisinde herhangi bir fayda sağlamayacağı düşünülmüştür. Kendisinden önceki barış planlarından çok farklı olmayan Kral Abdullah Barış Planı hiçbir zaman uygulanamadı Bununla birlikte Suudi Arabistan, Filistin içerisinde el Fetih'i desteklemeye ve Hamas ile ilişkilerini geliştirmeye de devam etmiştir. Fakat Suudi Arabistan'ın Hamas'ın İsrail ile masaya oturmama prensibine karşı çıktığı için Hamas-İran ilişkileri daha da güçlenmeye başlamıştır.

Hamas'ın Filistin'de 2005 belediye seçimleri ve 2006 parlamento seçimlerinden zafer ile çıkması neticesinde İsrail, Hamas'ın en güçlü yerel muhalifi olan el Fetih'in de dolaylı desteğini alarak Hamas'ın uluslararası toplum tarafından tanınmasını zorlaştırmaya çalışmıştır.⁹⁰⁵ Seçim sonuçlarından ve Hamas'ın güçlenmesinden İran oldukça fazla memnun olmuştur. Filistin'de Hamas'a yönelik İsrail ambargoları artmakla birlikte İran'ın doğrudan ekonomik yardımları ile Hamas yönetimi bu süreçte az da olsa

⁹⁰³ Doç.Dr. Hassan A. Barari, Ürdün Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Fakültesi Öğretim Üyesi ile 11.04.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

⁹⁰⁴ Joseph Kostiner, "Saudi Arabia and the Arab-Israeli Peace Process: The Fluctuation of Regional Coordination", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 3, December 2009, s.422

⁹⁰⁵ Benan Kepsutlu, *Amerika'nın Ortadoğu Politikası*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2016, s.89.

rahat nefes alabilmiştir. İran, Hamas'ı sadece ekonomik kaynakları ile desteklememiş aynı zamanda askeri alanlarda da desteğini sürdürmüştür.⁹⁰⁶ Hamas'ın Filistin'de güçlenmesi İran, Suriye ve Hizbullah'ın oluşturduğu anti İsrail ve Batı karşıtlığı ve “direniş cephesi” olarak tanımlanan ittifakın güçlenmesini sağlamıştır.⁹⁰⁷ Suudi Arabistan Hamas'ın etkisinin arttığı Filistin güç dengesinin dışında kalmamak için Hamas ile de diyaloglarını geliştirmeye çalışmışsa da İran kadar Hamas'ın üzerinde etkili olamamış ikili ilişkilerini FKÖ üzerinden devam ettirmeyi daha çok tercih etmiştir.

Suudi Arabistan, İran'ın bölgedeki yayılcılığına karşı proaktif politikalar çerçevesinde Filistin Sorunu, el Fetih-Hamas anlaşmazlığı, Irak'ta devam eden Sünni-Şii rekabeti gibi konularda daha fazla rol almak mecburiyetinde kalmıştır.⁹⁰⁸ Bu anlamda Hamas'ın Filistin'de giderek güçlenmesinden kaynaklı ortaya çıkan Hamas-el Fetih çatışmalarını sonlandırmak için Suudi Arabistan Kralı Abdullah, Hamas ve el Fetih taraflarını 7 Şubat'ta Mekke'ye davet ederek ortak bir konsensüse varılmasını sağlayıcı adımlar atmıştır.⁹⁰⁹ Hamas ve el Fetih arasında Mekke Mutabakatı sağlanmış olsa da Filistin sorununa yönelik temel yaklaşımlarının farklılığı Hamas'ın İsrail ile uzlaşmaya soğuk bakarken el Fetih'in İsrail'i tanınması ve daha seküler bir yapıya sahip olması çatışmaların düşük yoğunlukta da olsa devam etmesini sağlamıştır.

Lübnan sınırına giren iki İsraili askerin Hizbullah'ın askeri kanadını oluşturan İslami Direniş Örgütü tarafından 12 Temmuz 2006'da kaçırılması Lübnan'daki Filistinliler ve Şiiler tarafından sevinçle kutlanırken İsrail Başbakanı bunu kendilerine karşı savaş ilanı olarak tanımıştır. 13 Temmuz'dan itibaren Lübnan karasularını geçen İsrail donanmasının ardından hava saldırıları ile başlayan çatışmalar 14 Ağustos'ta BMGK'nin 1701 kararı ile durdurulabilmiştir. Çatışmalar devam ederken BMGK'da 11 Ağustos 2006 tarihinde alınan 1707 sayılı kararı ile; çatışmaların sona erdirilmesi, Güney

⁹⁰⁶ Rachel Brandenburg, “Iran and the Palestinians”, <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians> (20.03.2018)

⁹⁰⁷ International Crisis Group, “Gaza's Unfinished Business,” Gaza City, Ramallah, Jerusalem, Washington, and Brussels, 23 April 2009, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 38, No. 4, Summer 2009, s.207.

⁹⁰⁸ Aarts and Duijne, a.g.e., s.68.

⁹⁰⁹ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, s.295-296.

Lübnan'da Lübnan askerleri ve UNIFIL konuşlanması, İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesi ve Hizbullah'ın silahsızlandırılmasını talep etmiştir.⁹¹⁰

İsrail'in Hizbullah hedefleri ve Lübnan sivil altyapı tesislerini vurması ile binden fazla kişi hayatını yitirmiş ve binlerce kişi de yaralanmıştır. Lübnan sınırları içinde saldırılardan kurtulmak için yaklaşık 900.000 kişi güvenli bölgelere taşınmıştır. Hizbullah'ın İran ve Suriye menşeli binlerce roketinin ise İsrail'in Kuzey sınırlarını hedef alması ile 300.000 İsrail vatandaşı da İsrail içerisinde güvenli bölgelere taşınmıştır. Hizbullah lideri Hasan Nasrallah ise 14 Ağustos 2006'da bir televizyonda katıldığı programda Hizbullah tarafından İsrail'e karşı büyük bir zafer kazanıldığını vurgulamıştır.⁹¹¹ 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a saldırması neticesinde Ahmedinejat, Esat ve Hizbullah lideri Nasrallah ortak açıklamalar ve politikalar yürütmeye çalışmıştır.⁹¹² İran'ın Ortadoğu'da etkinlik ve prestijini arttıran bu olaylar ile birlikte Suudi Arabistan'ın pasif tavırları neticesinde Riyad'ın Filistin sorunu ve diğer meselelerde de inandırıcılığı giderek azalmış olmak ile birlikte İran'ın güçlenmesi ise şüphe ile karşılanmıştır.

İsrail-Hizbullah Savaşında İsrail'in kontrolsüz bir şekilde Lübnan'ın büyük bir bölümüne saldırması, Hizbullah'ın ise buna mukavemet göstermesi ve İsrail'e ciddi miktarda zarar vermesi bir anda Hizbullah'ı Lübnan'ın en güçlü savunucusu haline getirmiş ve Hizbullah'ın İsrail karşısında silahlanmasına yönelik meşruiyet sağlamıştır. 34 gün süren savaş sonunda Başbakan Sinyora, Hizbullah'ı; Lübnan'ı savaşa ve telafisi ağır zararlara uğratmak ile suçlarken, Saad Hariri ise Hizbullah'ın Suriye ve İran çıkarları için İsrail ile savaşarak Lübnanlı sivillerin canını tehlikeye attığını ifade etmiştir.⁹¹³ Suudi Arabistan ise, İsraili askerlerin kaçırılmasını Lübnan'daki Hizbullah ve onu destekleyen dış güçlerin (İran ve Suriye) "meşru direniş" ile "hesapsız maceralar"ın farkına varmayan kişiler tarafından yapıldığı nedeni ile tepki vermiştir. Riyad'ın Hizbullah'ın bu yanlış fiilinin bütün Arapları tehlikeye soktuğu ifadesi Ürdün ve Mısır tarafından kabul edilerek

⁹¹⁰ Yıldırım Bozan, *Lübnan'daki İran Hizbullah*, İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2007, s.17-18.; Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.122-123

⁹¹¹ Yonah Alexander and Milton Hoenig, *The New Iranian Leadership Ahmadinejat, Terrorism, Nuclear Ambition, and the Middle East*, London: Praeger Security International, 2008, ss.66-67.

⁹¹² Shahram Akbarzadeh and Dara Conduit, "Charting a New Course?" *Testing Rouhani's Foreign Policy Agency in the Iran-Syria Relationship, Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, s.135.

⁹¹³ Ayhan ve Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, s.240-247.

aynı beyanatta bulunulmuştur. Filistin sorununda Arapları ikiye bölen bu gelişmenin neticesinde bölgede artan İran etkisinin önemli bir izi olmaktadır.⁹¹⁴ Hizbullah ise, Temmuz-Ağustos 2006'da yaşanan kanlı çatışmayı kendi zaferi ve İsrail'e ateşlediği yüzlerce roketi kendi gücü olarak teşhir etmiştir. Lübnan hükümeti ise Suudi Arabistan ve Mısır'ın da desteği ile hayatta kalmaya ve iç istikrarını korumaya çalışmıştır.⁹¹⁵

Suudi Arabistan, Hizbullah'ın hukuksuz bir şekilde İran aracılığıyla Lübnan'ın iç işlerine müdahalede bulunduğunu iddia etmekte ve Hizbullah'ın tamamen silahsızlandırılıp kendisine verilen dış desteğin kesilmesi için de İran'a baskı yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Suudi Arabistanlı yöneticiler ise Lübnan'ın daha istikrarlı ve güvenli bir ülke olması adına⁹¹⁶ Lübnan Merkez Bankası'na 1 milyar dolar para aktararak Lübnan ekonomisine ve bozulan alt yapısına katkı sağlamışlardır. Suudi Arabistan ayrıca Hizbullah'ın Lübnan siyasetine egemen olma girişimine de karşı durmaya çalışmıştır. Savaş sonunda Lübnan; Selefi çizgiye yakın Sünni aileleri (el Shahal) destekleyerek Lübnan'daki Sünnileri de Hizbullah'ı dengelemek maksadı ile Suud çizgisine çekmek için uğraşmıştır.⁹¹⁷

Bununla beraber Hizbullah'ın İsrail karşısında güçlü bir mukavemet göstermesi Hizbullah'ın Suudi Arabistan'da yaşayan Şiiler tarafından beğenisini kazanmasını sağlamış ve savaşın ilk günlerinden itibaren miting ve toplantılar düzenleyerek Hizbullah'ın mücadelesine destek verilmiştir. Suudi Arabistanlı Şiilerin hükümet ile arasını açan bu gelişmeler neticesinde Kral Abdullah Şiilere yönelik reform hareketlerini giderek azaltmaya başlamıştır.⁹¹⁸ Suudi Arabistan'ın gerek Lübnan hükümetine gerekse Lübnan'daki Sünnilere maddi destek sağlaması, savaş sırasında Amerika ve İsrail ile iş birliği inşa etmek için müzakere yürütmeye çalışmasından dolayı gerek Lübnan gerekse bölgedeki diğer birçok ülkenin siyasetçileri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁴ Hirst, a.g.e., s.376.

⁹¹⁵ William Harris, "Lebanon's Roller Coaster Ride", *Lebanon Liberation, Conflict and Crisis*, Ed.Barry Rubin, New York: Palgrave Macmillian, 2009, s.64.

⁹¹⁶ Turki Al Faisal bin Abdul Aziz Al Saud, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 4, Winter 2013, s.40.

⁹¹⁷ Wehrey and others, a.g.e.,ss.82-83.

⁹¹⁸ Toby Jones, "Saudi Arabia's Not so New Anti-Shi'ism", *Middle East Report*, No. 242, The Shi'a in the Arab World, Spring, 2007, s.30

⁹¹⁹ Keynoush, a.g.e., s.210.

Savaşın son günlerine doğru Hizbullah'ın Lübnan'ı savaşa sokarak yapmış olduğu stratejik hatalar akılda olmakla birlikte İsrail ordusunun ağır bombardımanı ve kontrolsüz saldırılarına karşı İsrail'e en güçlü şekilde mukavemet gösteren Hizbullah, Lübnan'da paradoksal bir şekilde gücünü konsolide edebilmeyi başarmıştır. Savaşın başlangıcında Lübnan'da %58 oranında ve çoğunluğu Şiiilerden destek alan Hizbullah Savaşın sonlarına doğru %87'lik bir destek kazanmıştır.⁹²⁰ Hizbullah'a artan destek ve sempati sadece Lübnan ile sınırlı kalmayarak bütün Arap ve Müslüman ülkelerde hızlı bir şekilde artmıştır.

2007 yılında İran ve Suudi Arabistan arasında Lübnan'da çatışmayı kontrol altına almak ve Filistin'de Müslüman taraflar arasında makul çözüm önerilerini görüşmek için Kral Abdullah'ın insiyatifinde Mekke'de bir zirve düzenlenmiştir. Fakat iki ülkenin birbirlerine güvensizlikleriyle birlikte Suudi Arabistan, İran'ın Cezayir ve Fas başta olmak üzere bölgede birçok Arap Sünni'yi Şiileştirdiği görüşünden dolayı çok verimli olmamıştır. Ahmedinejat'ın Mart 2007'de Suudi Arabistan'ı ziyaretinde ise bölgede artan mezhepçilik ve siyasi mücadeleler ele alınmıştır. Kral Abdullah, Ahmedinejat'ın ziyaretinden oldukça memnun olmakla birlikte Mayıs 2008'de İran destekli Hizbullah'ın Lübnan'da darbe girişiminde bulunması ile görüşmeler daha fazla ılımlı bir şekilde devam edemiştir.⁹²¹ Sedir Devrimi ve Suriye'nin Lübnan'dan çıkması ile güçlenen 14 Mart Hareketi kısa bir zamanda Hizbullah'ın etkinliğini kırmış olsa da Lübnan'da siyasetçilere yönelik devam eden suikastlar ve 2008 yılında Hizbullah'ın Beyrut kuşatması teşebbüsü ile tekrardan güçlenmiştir.⁹²²

İsrail hükümeti terör örgütü olarak kabul ettiği Hamas'ı Filistin yönetiminden uzaklaştırmak için Gazze'ye kara, hava ve deniz ablukası uygulamış aynı zamanda da Gazze üzerindeki askeri operasyonlarına devam ederek birçok Gazzelinin ölümüne neden olmuştur. 19 Haziran 2008'de taraflar arasında anlaşma sağlanarak İsrail ve Hamas saldırıları durduracağını taahhüt etmişse de 4 Ekim tarihinde İsrail varılan anlaşmayı Gazze'de bulunan Hamas üyelerine hava saldırısı yaparak ihlal etmiştir. Hamas'ın İsrail'e karşı saldırıya geçmesi ile İsrail Savunma Bakanlığı 27 Aralık'ta Gazze'ye yönelik

⁹²⁰ Hirst, a.g.e., s.394-395.

⁹²¹ Warnaar, a.g.e., s.120.

⁹²² Ceren Kenar, "Ortadoğu'nun Prova Odası Olarak Lübnan", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan C.6, S.61., s.82.

“dökme kurşun” operasyonu başlattığını duyurmuştur.⁹²³ Gerek İran gerekse Suudi Arabistan Gazze Savaşı’nda ilk saldırılardan itibaren Hamas’a destek vermişlerdir. İran; Lübnan ve Gazze’ye verdiği destek ile Arap rejimleriyle arası iyi olmayan fakat İsrail-Filistin anlaşmazlığı konusunda güçlü olan Arap kamuoyu nazarındaki popülaritesini arttırmayı başarırken, Arap halkların rejimleri ile de ilişkilerini bozmaya çalışmıştır.

İran, Mısır ve Suudi Arabistan’ın İsrail ve Amerika’nın Gazze’de ki durumu ciddiye almamasının yanında İsrail’e doğrudan destek verdiğini hatta Mısır istihbaratının İsrail’e bilgi akışı sağladığını Hamas’a destek vermeyen Arap rejimlerinin Venezüella Başkanı Chaves kadar İsrail’e karşı tepki göstermediğini farklı kesimler aracılığı ile dile getirmiştir.⁹²⁴ Hizbullah ve Hamas gibi iki örgütün İsrail karşısında güçlü mukavemet göstermesi ile bölge halkları tarafından da beğeni ve takdir edilerek desteklenmiştir.⁹²⁵ İran ile birlikte Gazze Savaşı sırasındaki Mısır-Suudi Arabistan’ın tutumu Suriye ve Katar tarafından da çok sert eleştirilmiş. Dolayısıyla bu savaş Arap Dünyasının tekrar ikiye bölünmesine neden olmuş ve İran’ın bölgede Filistin sorunu üzerinden güç devşirmesine katkı sağlamıştır. Suudi Arabistan ve Mısır ise Ocak 2009’da Doha’da yapılacak Arap Birliği zirvesine Ahmedinejat, Esat ve Halid Meşal’in katılacağından dolayı protesto ederek katılmamayı tercih etmiştir.⁹²⁶ İran, Hamas gibi Sünni bir örgütü askeri anlamda desteklemiş olsa da bunun en önemli nedeni İslam Dünyasına yönelik mezhep üstü bir politika yürüterek diğer Sünni ülkelerden ve gruplardan kendisine yöneltilen eleştirileri gidermektir.

2009 Lübnan genel seçimlerinde beklentinin aksine 14 Mart İttifakı Lübnan Parlamentosunda 71, 8 Mart ittifakı ise 57 milletvekilliği kazanmıştır. 2009 seçimlerinin kazanılmasında Suudi Arabistan ve Mısır’ın 14 Mart ittifakını özellikle Hariri taraftarlarını desteklemesi İran ve Suriye’nin Lübnan’daki etkinliğini kırmak için önemli bir gelişme olmuştur. Hizbullah’a rağmen seçimi kazanan 14 Mart ittifakı ilk yurtdışı gezisine ise Suudi Arabistan ve Mısır’dan başlamıştır. İran ise, Hizbullah ve

⁹²³ Ahmet Hamdi Topal, “27 Aralık 2008-18 Ocak 2009 Gazze Saldırısı ve Uluslararası Ceza Hukuku”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XII, S. 1-2, 2008, s.1094.

⁹²⁴ Sadegh Zibakalam, “Iran and the Gaza War”, 26.01.2009, <https://www.opendemocracy.net/article/iran-and-the-gaza-war>(25.03.2018)

⁹²⁵ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, 3b., Mana Yayınları, İstanbul, 2012, s.57.

⁹²⁶ Dalia Dassa Kaye and Frederic Wehrey, “Containing Iran?: Avoiding a Two-Dimensional Strategy in a Four-Dimensional Region”, *The Washington Quarterly*, July 2009, s. 42.

müttefiklerinin seçim kazanması durumunda hem İsrail üzerindeki mevcut baskısını arttıracak hem de Suudi Arabistan ve Mısır'ın Lübnan'daki etki alanını sınırlandıracaktı fakat seçimin kaybedilmesi ve İran cumhurbaşkanlığı seçiminde Tahran'da meydana gelen olaylar ile İran, Lübnan'daki mevcut gücüne rağmen başarılı olamamıştır.⁹²⁷

Bununla birlikte İran'ın Filistin'de Hamas'ı, Lübnan'da ise Hizbullah'ı desteklemesinin en önemli nedeni Amerika ve İsrail'in İran'a uyguladığı baskıyı azaltmak olmuştur. İran, bölgesel rakibi Suudi Arabistan'ın Amerika tarafından güçlenmesini ve bölgedeki hamlelerinin sınırlandırılmasına karşılık kendi askeri savunma sistemlerini güçlendirerek ve devlet dışı silahlı aktörler ile güçlü ilişkiler geliştirerek sağlamaya çalışmıştır.⁹²⁸ Fakat İran'ın kendi güvenlik endişelerini gidermek için Ortadoğu'da mevcut istikrarı bozucu hamleler yapması özellikle bunu yaparken de Şii Hilali gibi bloklar oluşturmaya çalışması Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer bölge devletlerini tedirgin etmektedir.

3.3.5. SUUDI ARABİSTAN'IN YEMEN'E MÜDAHALESİ VE İRAN'IN TEPKİSİ

1978 yılında iktidara gelen Ali Abdullah Salih, Yemen'de kendisine yakın olan kabileler ve askerlerin ittifakına dayanan bir sistem kurmayı başarmıştır. Kuzey'de denetimi ele almayı ve kısmi de olsa Yemen'i kalkındırmayı başarsa da Yemen'in tamamını kontrol etmeyi hiçbir zaman başaramamıştır.⁹²⁹ Suudi Arabistan, Güney ve Kuzey Yemen arasında birleşme görüşmeleri ortaya atıldıktan sonra Kuzey Yemenlileri desteklemeyi giderek azaltmıştır. Birleşik Yemen'i kendi çıkarları açısından daha çok olumsuz gören Riyad, bu fakir ülkenin Arap Yarımadası'nda gelecekte kendisine karşı güçlü bir rakip olacağı ve bir takım sosyal problemlerin Suudi Arabistan sınırlarına taşınacağından dolayı Yemen'in birleşmesini desteklememiş ve Selefilik'in artması için birçok grubu ve Güney Yemen'deki ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir.⁹³⁰ Güney ve Kuzey Yemen'de birleşmeye soğuk bakan farklı grupları desteklemeyi tercih eden Suudi Arabistan ayrıca, Yemen'in ABD öncülüğündeki koalisyonun Irak'a müdahalesi

⁹²⁷ Ayhan ve Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, s.261-271.

⁹²⁸ Dedeoğlu, a.g.e., s.24.

⁹²⁹ Lisa Wedeen, *Peripheral Visions Publics, Power, and Performance in Yemen*, London: The University of Chicago Press, 2008, s.51

⁹³⁰ Vassiliev, a.g.e., s.969.

konusunda destek vermemesi nedeni ile Suudi Arabistan'da çalışan bir milyondan fazla Yemenliyi ülkelerine geri göndererek işsizlik ve yoksulluğun yüksek olduğu Yemen'e bir ekonomik ve siyasi darbe daha vurmuştur. Suudi Arabistan'ın bu kararı almasında konjonktürel şartlar altında Zeydilerin desteklediği Abdullah Salih'i zayıflatma amacı etkili olmuştur.

Suudi Arabistan ve Yemen ilişkileri istikrarlı olduğu dönemlerde ise Riyad, Ali Abdullah Salih'e destek vermesi için birçok kabile ve komutana ekonomik yardımda bulunmuş ve Salih'in ayakta kalmasını sağlamıştır. Suudi Arabistan'a bağımlılığı artan Abdullah Salih, Suudi Arabistan'ın nüfuzu altında önemli bir aktör olarak Riyad'ın çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Suudi Arabistan, Abdullah Salih'i destekleyerek Güney Yemen'de demokratik bir sistemin de gelişmesini engellemiş olmuştur.⁹³¹ Suudi Arabistan, güneyde güçlü ve kendi toprak bütünlüğüne tehdit olabilecek bir komşu istemediğinden dolayı Yemen'in bağımsızlığı ve birleşmesinden sonra Yemen'e yönelik oldukça karmaşık ve değişken politikalar yürütmüştür.

Yemen her dönem Suudi Arabistan'ın önemli etki alanlarından birisi olmuştur. Suudi Arabistan, Yemen'i kendi kontrolünde ve kendisine tehdit olmayacak bir ülke olarak görmek istemesi de normal karşılanmaktadır. Özellikle Şiilerin bir kolu olan Zeydi⁹³² mezhebine tabi Husilerin Yemen'in büyük bir kısmında egemenliği ele geçirmeleri Suudi Arabistan açısından büyük bir endişe olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte İran'ın Husiler ile olan mezhepsel yakınlığı Suudi Arabistan'ın tehdit algılamasını doğrulamaktadır. Ayrıca Yemen'in Kızıl Deniz'in başında Bab el Mendeb gibi stratejik bir kontrol noktasına sahip olması ve bu suyunun petrol ve uluslararası deniz ticaretinde çok önemli stratejik mevkide bulunması Yemen üzerindeki İran-Suudi Arabistan rekabetini arttırmaktadır.⁹³³ Aynı zamanda Zeydi Husilerin kan bağları Haşimilere dayandığı için Yemen toplumunda Zeydilerin önemli bir mevkisi bulunmaktadır. Zeydiler Yemen'de Ali Abdullah Salih'in ülkeyi istikrara

⁹³¹ Kışlakçı, a.g.e., s.220.

⁹³² Zeydiler, Şiilerden farklı olarak İmamların yanılmaz ve insanüstü özelliklere sahip olduğunu kabul etmezler. Zeydiler için önemli olan İmam'ın Peygamber ailesinden olması ve ehliyetli biri olmasıdır. Zeydiler İran'ın hegemon mezhebi olan Caferilerden (İsnaaşeriyye) farklı olarak Muhammed Bakr'ı değil Zeynel Abidin'in diğer oğlu Zeyd'i beşinci imam olarak kabul etmektedir. Zeydiler, Şiiler arasında ehli sünnete en yakın mezhep olarak kabul edilmektedir. Bknz: Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.43

⁹³³ Mohamed Bin Huwaidin, "The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations", *Review of History and Political Science*, Vol. 3, No. 2, December 2015, s.76.

kavuşturamamasından fırsat elde ederek Kuzey Yemen’de siyasi ve sosyal hayatta güçlü nüfuz elde etmişlerdir. Aynı zamanda Husiler Cumhuriyetçi kanadı temsil eden İslah Partisi ile de hasımane ilişkilere sahip olmuştur.⁹³⁴ İran Devrimi sonrasında Yemen’deki Zeydiler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan İran, 1982 sonrasında politik partilerin üzerinde de nüfuza sahip olmaya başlamıştır. 11 Eylül sonrası Mümin Gençler Partisi’ni destekleyen İran 2003, 2005, 2007 yıllarında merkezi yönetim ile çatışmaya girmiştir. Yemen-İran diplomatik ilişkilerine de zarar veren bu gelişmeler dönem dönem tırmanış göstermektedir.⁹³⁵

1990 yılında Zeydi kültür ve eğitim taleplerinin yerine getirilmesi için kurulan Mümin Gençler (Shahab al-Mumin) isimli grup 2004 yılında hükümete karşı düzenlenen protestolar sonrası Sana tarafından tehdit olarak görmeye başlanmıştır. Ali Abdullah Salih’in anti Selefi politikaları nedeni ile uzun yıllar desteklenen bu grup hükümetin Amerika, İsrail ve Suudi Arabistan ile ilişkilerine karşı tepki olarak Hüseyin Bedreddin el Husi (el-Hak Partisi meclis sözcüsü) liderliğinde birçok çatışma yaşanmıştır. Sana hükümetinin 1000 kadar Husiyi öldürmesi sonrası Saada kentine daha fazla asker yığılması ile Hizbullah ve İran, Zeydileri (Husi) destekleyici açıklamalarda bulunsa da Husiler İran’ın doğrudan desteğini kabul etmemiş ve hükümet ile bir şekilde anlaşmaya çalışmıştır. 2007 yılında Katar Emiri Hamad’ın öncülüğünde taraflar arasında barış anlaşması görüşmesi yapılmış ve Doha Anlaşması olarak bazı noktalar ortaya çıksa da Suudi Arabistan Katar’ın Yemen’de güçlenmesinden rahatsız olup bunu engellemeye çalıştığı için anlaşma yürütülememiştir.⁹³⁶ Fakat Suudi Arabistan bu tarihten itibaren mezhepsel kimlikleri ve İran ile olan yakın ilişkileri nedeni ile Husilere karşı oldukça sert tedbirler almaya başlamıştır.

2009 yılının başlarında petrol fiyatlarının düşmesi ekonomisi petrole bağımlı olan Yemen’i ciddi derecede etkilemiştir. Yemen hükümeti krizi atlatmak için halka arz ettiği hizmetlerde kısıtlamaya gitmiş bu da Yemen’de gıda fiyatlarının yükselmesini, işsizlik ve terör olaylarının artmasını tetiklemiştir. Toplumsal açıdan etnik, dini, mezhebi ve tarihsel birçok fay hattında bölünmeler yaşayan Yemen’de şiddetin dozu giderek artmıştır.⁹³⁷

⁹³⁴ Abdulbaki Şemsan, “Suud ve BAE, Yemen Halkını Sırtından Bıçakladı”, *Timetürk*, 12.11.2018

⁹³⁵ Keskin, a.g.ç., s.34.

⁹³⁶ Cristopher Boucek, “War in Saada: From Local Insurrection to National Challenge”, *Carnegie Papers*, No:110, April 2010, ss. 5-8.

⁹³⁷ Açıkalın, Coşkun ve Laçiner, *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kıskaçında Bir Ülke*, s.17-34.

Yemen'in kuzeyinde bulunan Zeydi aşiretler İran ve Şii grupların da desteği ile Yemen merkezi hükümetine karşı silahlı eylemler başlatmıştır. İran'ın Zeydileri silah ve iletişim kanalları ile desteklemesi karşısında Suudi Arabistan, merkezi hükümete daha güçlü destek vermeye başlamıştır.⁹³⁸

2009 yılında yeniden İran destekli Husilerin, Suudi Arabistan sınırlarını geçerek Suudi Arabistanlı iki sınır muhafızını öldürmesi, Yemen'den Suudi Arabistan'a silah ve patlayıcı kaçakçılığı yapmaları üzerine Suudi Arabistan, Yemenli Husilere karşı geniş çaplı bir operasyon başlatmıştır. Operasyon neticesinde 133 Husi militanı öldürülmüş ve binlerce kişi de yaralanmıştır.⁹³⁹ İran olayı "Vahhabi devlet terörizmi" olarak tanımlamış ve Sana ile imzalanan gümrük işbirliğini sonlandırmıştır. Tahran ayrıca Husilere silah tedarik etme ittihamını da reddetmiştir.⁹⁴⁰ Suudi Arabistan ayrıca Yemen merkezi hükümetine ekonomik ve siyasi anlamda destek vererek Husilerin Yemen'de etkisinin kırılması için Yemen hükümeti ile koordineli bir şekilde iş birliği geliştirmiştir.

Suudi Arabistan, Kuzey Yemen'de yaşanan gelişmelere kendi devlet ve Körfez güvenliği için hayati önem verirken, İran'ı Husilere silah ve para desteğinde bulunduğunu ayrıca İran merkezli yayın yapan El-Alem, El-Kevser ve Tahran Radyosu aracılığı ile Husileri radikalize etmek ile suçlamıştır. İran ise, Suudi Arabistan'ın yönelttiği iddiaları reddederken Suudi Arabistan ve Yemen hükümetini sivilleri katlettiğini ve Husilere karşı mezhepsel ayrımcılık uygulandığını ifade etmektedir.⁹⁴¹ Ocak 2010'da Husilerin üzerine daha çok gitmeye başlayan Suudi Arabistan destekli Yemen hükümeti 40.000 kişilik bir ordu ile Husileri hedef almıştır; hatta bu çatışmalar esnasında Husiler ile arasında uzun yıllar problem bulunan diğer Zeydi ve Sünni aşiretleri de kullanmıştır. Bakil Kabilesinde yer alan Şakir ve Sufiyan aşiretleri, Haşid aşiretinde yer alan Harif kabilesi, Naccar ve Farhan kabileleri Yemen hükümetine oldukça önemli destekte bulunmuştur. Suudi

⁹³⁸ Downs, a.g.m., s. 223.

⁹³⁹ W.Andrew Terrill,"The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security", *Rivalry in the Middle East Saudi Arabia and Iran*, Ed.Mackenzie Tyler and Anthony M.Boone, Nove Publishers, New York, 2012, ss.15-16.

⁹⁴⁰ "Iran Military Denounces Saudi " Killing" in Yemen", 17.11.2009, <https://www.reuters.com/article/idUSDAH749814> (16.04.2018)

⁹⁴¹ Veysel Ayhan," Yemen'de İç Savaş: Ortadoğu'da Şii-Sünni Gerginliğinin Yayılması", 09.09.2009, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/12158?dil=tr> (16.04.2018)

Arabistan önderliğinde KİK üye ülkeleri de Yemen'in Husilere karşı başlattığı operasyonu desteklemiştir.⁹⁴²

Suudi Arabistan ve Yemen hükümetinin Husilere karşı operasyonda istediği başarıyı alamaması üzerine Amerikan askeri birliklerinden destek almış ve hem Güney hem de Kuzey Yemen'de yürütülen operasyonlarda Amerikan birlikleri kullanılmıştır. İran'ın büyük tepkisine neden olan bu girişim Yemen'de büyük bir krize de neden olmuş ve toplumsal ayrışmayı da derinleştirmiştir. Zeydi Husilerin Kuzey Yemen'de giderek etkisini arttırması, Hizbullah, Iraklı Şii milis gruplar ve İran'ın desteğini kazanması Suudi Arabistan'ın sınırlarındaki Şiilere örnek olma potansiyeli bakımından Riyad'ı oldukça rahatsız etmektedir.⁹⁴³ Bundan dolayıdır ki Riyad hükümeti, Husilerin bölgesel özerklik kazanmadan ve kendisine potansiyel tehdit olabilecek yeterli silahlı güç elde etmeden kendi yerel güçleri ve müttefiki olduğu Körfez ülkeleri tarafından sindirilmesine çalışmaktadır.

Önceki satırlarda da izah edildiği gibi 2001 yılından itibaren Orta Doğu'da güç dengesi Arap Devletlerinin aleyhine değişirken süreçten en fazla karlı çıkan ise İran olmuştur. Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın finansal ve ABD'nin güçlü askeri desteği ile de diğer Arap ülkeleri arasında en güçlü konuma geldiğinde görülmektedir. Katar, Kuveyt ve BAE gibi küçük ve zengin ülkeler ise diplomatik anlamda kendilerini güçlendirmeye çalışarak Suudi Arabistan'ın körfezdeki mutlak egemenliğinin önüne de taş koymaktadırlar.⁹⁴⁴ Fakat bu durum ilerleyen satırlarda görüleceği gibi taraflar arasında birçok sorunun çıkması ve İran'ın bundan faydalanmasını netice verecektir.

3.3. 2010-2016 ARAP BAHARI VE İRAN- SUUDİ ARABİSTAN'IN ORTADOĞU'DA ARTAN NÜFUZ MÜCADELESİ

⁹⁴² Boucek, a.g.e., s. 8-10.

⁹⁴³ Veysel Ayhan, "Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan'a Etkisi: Selefî-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşme Olasılığı" *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2, Sayı:14, Şubat 2010, ss:40-48.

⁹⁴⁴ Anoushivan Ehteshami, "Security and Strategic Trends in The Middle East", *Transformation of The Gulf: Politics, Economics and the Global Order*, Ed. David Held and Kristian Ulrichsen, New York: Routledge, 2012, s. 275

17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Buazizi isimli Tunuslu bir gencin Tunus polisi tarafından seyyar satıcılık yaptığı tezgâhının devrilmesi ve sonrasında şiddet görmesi olayını kendini yakarak protesto etmesi ile başlayan olaylar neticesinde Tunus Devlet Başkanı Zeynel Abidin bin Ali istifa ederek Tunus'u terk etmiştir. Çok kısa bir süre içerisinde Tunus'ta baş gösteren gelişmeler diğer Arap ülkelerine de yansyarak bu olaylar neticesinde Arap Baharı olarak tanımlanabilen eşitlik, insan haklarına saygılı, yönetimde şeffaflık, demokratik seçimler, iktidara katılım⁹⁴⁵ ve insan onuruna uygun bir yaşam taleplerinin dile getirildiği halk hareketleri başlamıştır.

Ortadoğu halkları için uzun süredir devam eden sosyoekonomik sorunlar, rejim ve halk arasında sosyopolitik uyumun tesis edilememesi, etnik ve mezhepsel yapılanmalar açısından ulus devlet denemelerinin başarılı olamayışı ve iktidarların kendi muhalif vatandaşlarını rejimlerinin bekası açısından tehdit olarak görmesi ile giderek artan baskı Arap Baharı hareketlerinin yaşanmasında katalizör rolü oynamıştır. Bununla birlikte demokrasi, özgürlük ve eşitlik talepleri amacı ile sokaklara dökülen halklara, rejimlerin sivil vatandaşlarına karşı silahlı güçler ile müdahale etmesi neticesinde bölge kısa bir zaman içinde iç savaş, göç ve katliamların yaşandığı bir alana dönüşmüştür. Dış askeri müdahaleler de eklendiğinde uzun yıllar sürecektir istikrarsızlıkların tohumları ekilmiş oldu.⁹⁴⁶ Arap Baharı olaylarının yaşanmasının bir başka önemli bir nedeni ise Suriye, Bahreyn, Tunus ve Mısır gibi ülkelerde yaşayan vatandaşların mezhepsel ve sınıfsal alt kimliklerinin uzun yıllar siyasi elitler tarafından görmezden gelinerek bastırılması ve devlet mekanizması ile kontrol edilmesi olmuştur.

Aynı zamanda Ortadoğu devletlerinin; özellikle Arap devletlerinin birbirleri ile etnik, dilsel, dini, mezhepsel ve kabilevi sınır aşırı bağlara sahip olmaları Arap Baharı'nda gözlemlendiği gibi kitlesel etkilere neden olan olayların ortaya çıkarmasını ve sınırları aşarak yayılmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁴⁷ Bölgede iki önemli güçlü ve hasım devlet olan İran ve Suudi Arabistan ise Ortadoğu'da giderek yayılan ayaklanma ve

⁹⁴⁵ Arap Baharının gerçekleştiği ülkeler birbirlerinden farklı özelliklere sahip olmak ile bu ülkelerin genellikle nüfuslarının %60'nın otuz yaş altı genç demografik yapıya sahip olması, Bununla birlikte gelecek beklentilerinin oldukça sınırlı olması ve iktidara yönelik gerçek anlamda herhangi bir katılım hakkına sahip olmamaları ortak özelliklerinin oluşturmaktadır. Shayegan, *Melez Bilinç*, s.9.

⁹⁴⁶ Caner Sancaktar, "Arap Baharı'nın Dış Faktörleri", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed. Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.119.

⁹⁴⁷ Michele Angrist "The Impact of International Politics, *Politics & Society in the Contemporary Middle East*, Ed. Michele Penner Angrist, Sec. Edt., Colarodo: Lynne Rienner Publishers, 2013, s.65.

protestoları kendileri lehine kullanmak için olayların ilk başladığı günden itibaren bütün süreçlere önem vererek takip etmiştir. İran ve Suudi Arabistan, Arap Baharı'nı kendileri açısından vekalet güçler ve bu güçlerin sahip oldukları etnik, dini ve kültürel kimlikler aracılığı ile fırsata çevirmek için zemin bulmaya çalışmıştır. Uzun yıllar bölgede iki önemli rakip olan İran ve Suudi Arabistan, Arap Baharı ile birlikte aralarındaki mücadelenin daha sert ve şiddet içeren bir evreye girdiğini söyleyebiliriz. Özellikle İran, uzun yıllardır güçlü ilişkiler kurduğu müttefiklerini (Esat rejimi, Hizbullah ve Husiler gibi) kaybetmemek ve sınır güvenliğini kendi sınırları ötesinde korumak için kendi açısından savunmacı; karşıtları açısından ise saldırgan bir şekilde Tahran kontrolünde olan vekil örgütleri de kullanarak 2014 sonrası sahada daha sert ve yoğun bir şekilde rol oynamaya başlamıştır.

Bu süreç içerisinde İran ve Suudi Arabistan yoğun bir şekilde Ortadoğu'nun birçok bölgesinde birbirleri ile vekil devletler, örgütler ve gruplar aracılığıyla mücadele etmişlerdir. İki devletin desteklediği vekil güçlerin belirlenmesinde ve sahaya sürülmesinde ise en önemli unsurlar etnisite, din ve mezhepsel kimlikler öne çıkmıştır. Hem İran hem de Suudi Arabistan'ın Arap Baharı öncesi Ortadoğu'da sahip olduğu mezhep kimlikli etki ve güç parametreleri sürecin çatışmalara evrilmesiyle birlikte sahadaki müttefiklerini daha güçlü bir şekilde desteklemelerine de neden olmuştur. Dış güçlerin müdahil olduğu protesto ve çatışmalar ise yerel ve birbirinden kopuk olan hükümet karşıtı eylemleri birleştirmiş ve daha geniş alanlara yayılmasına ve kontrol edilememesine neden olmuştur. Gerek İran gerekse Suudi Arabistan'ın müttefik olduğu küresel güçlerin çatışma süreçlerine müdahil olması ise bölgesel bir halk hareketinden kaynaklı çatışmaları; uzun yıllar devam edecek uluslararası bir krize çevirmiştir.

3.3.1. İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN ARAP BAHARI ALGILAMALARI VE TEPKİLERİ

İran ve Suudi Arabistan; her iki devletin Ortadoğu'da birbirlerine karşı kullandıkları söylem ve eylemler aracılığıyla birbirlerinin devlet kimliklerini inşa etmelerine katkıda bulunmaktadır. Suudi Arabistan, İran'ı teolojik anlamda sapkın ve siyasi anlamda revizyonist olarak tanımlarken, İran ise Suudi Arabistan'ı radikal ve bölgede Batı ajanı olarak görmektedir. Ayrıca, Suudi Arabistan kendisini Hadim'ul

Haremeyn ve bütün İslam dünyasının lideri olarak tanımlarken, İran ise kendisini doğal olarak Şii İslam dünyasının lideri ve diğer ülkelerdeki azınlık Şiiilerin vekili olarak görmektedir. İran ve Suudi Arabistan arasındaki söylem ve eylem bazındaki bu karşılıklı tanımlama ve algılamalar kendilerini de tanımlamakta etkili oldukları gibi birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları konusunda da önemli ve belirleyici olmaktadır. Karşılıklı algılama ve kimlik inşa politikası taraflar arasında Arap Baharı sürecinde de radikal bir şekilde devam ettiği gözlenmiştir.

Arap Baharı'na yönelik İran'ın bütün siyasi elitlerinin sunduğu ortak bir görüşün bulunduğu konusu abartılı olmayacaktır. İran'daki siyasi elitlerin bir kısmı rejime karşı protesto yapan halkların taleplerini demokratik halk talepleri olarak tanımlarken, bir diğer kesim yorumcular bu olayların İslam'ı daha iyi yaşamak ve İslam devleti kurmak amacıyla ortaya çıktığını savunmuştur. Başka bir diğer kısım ise, Arap halklarının sosyal ve siyasal ihtiyaçlarından kaynaklandığını ifade ederken az bir diğer kısmı ise bu hareketleri Batı destekli komplo hareketleri olduğunu düşünmüştür. Özellikle Ahmedinejat ve Rehber Hamaney Arap sokaklarında özellikle Suriye'de ortaya çıkan olayları Amerika, Batı ve Suudi Arabistan'ın da desteği ile bölge ülkelerinin istikrar ve huzurunu zedeleyici girişimler olarak tanımlamıştır.⁹⁴⁸

Bununla birlikte İran, kendi iç politika ve rejiminin güvenliği açısından da Arap halklarının protestolarda dile getirdiği söylemlerden de endişe duymuştur. Özellikle 2009 seçimlerinin şaibeli olması ve muhalefetin hali hazırda geçmişe dönük eleştirileri ve memnuniyetsizliği, İran içerisinde kontrolü güçlü bir sosyal patlama olasılığı devrim rehberliği kurumunu da oldukça rahatsızlık vermiştir. Aynı zamanda devam eden ambargoların halkın fakirleşmesine olan etkisi, İran rejiminin yurtdışındaki mütteliklerine kaynak aktarımı sağlaması, liberallerin rejim tarafından baskıya maruz kalması, İran'daki Sünni azınlığın İran'ın mezhep merkezli politikalarından memnuniyetsizliği ve etnik unsurların kendi kimliklerini net bir şekilde yansıtamadıklarından İran rejimi Arap Baharı talep ve ayaklanmalarının kendi sınırlarına yönelmesinden son derece tedirginlik duymuştur. Bununla birlikte İran toplumunda güçlü bir şekilde varlığını koruyan din ve mezhep algısı bu sürecin kontrol edilmesinde önemli rol oynamıştır. Shayegan'ın⁹⁴⁹ da

⁹⁴⁸ Hamid Ahmedi, "Iran and the Arab Spring: Why Haven't Iranians Followed the Arabs in Waging Revolution?", *Asian Politics & Policy*, Volume 5, Number 3, 2013, ss.408-409.

⁹⁴⁹ Shayegan, *Melez Bilinç*, s.15.

ifade ettiği gibi İran rejimi bölgedeki diğer baskıcı rejimlerden oldukça farklı olmaktadır. Ülkede yaşayan insanlarda rejim tarafından din ve mezhebin uzun yıllar yoğun propaganda ve sloganlar ile yıpratılmasına rağmen hala dinin İran toplumunda derin etkisi bulunmakta ve halk dini telkinlere cevap vermektedir.

İran'daki güçlü eğilim Arap Baharı ayaklanmalarının ilk günlerinde 1979 Devrimi'ne atfen İslam Devrimi olarak algılanmıştır. İranlı liderler Mısır, Libya ve Tunus'taki protestoları desteklemiş ve bunları Batı'dan bağımsız emperyalizme karşı baş kaldırış olarak kabul etmiştir.⁹⁵⁰ İranlı birçok siyasetçi ayrıca "Arap Baharı" yerine "İslami Uyanış Dalgası" temasını halk hareketlerini tanımlamada daha fazla kullanmıştır. İranlı yetkililer Batılıların diktatör lider Bin Ali'yi desteklediğini savunarak Tunus'taki Yasemin Devrimi'ni İran Devrimi'ne benzetmesini kolaylaştırmıştır.⁹⁵¹ İran, Suriye'de olayların başlaması ve giderek kontrolden çıkması ile Arap Baharı'na yönelik söylemlerini de hızlı bir şekilde değiştirmiştir. Suriye ve Esat rejiminin emperyalist bir kuşatma altında olduğunu, rejim karşıtlarının emperyalistlerin oyuncağı olduğu söylemlerini kullanmaya başlamıştır.⁹⁵²

Esat rejiminin giderek güç kaybetmesi ile İran, sahada kendi mezhepsel, politik ve stratejik çıkarlarına yakın olan bölgesel aktör ve gruplar ile stratejik açıdan oldukça etkinlik sağlamaya başlamıştır.⁹⁵³ Irak'ta IŞİD örgütünün ortaya çıkması ve Yemen'de iç savaşın tırmanması ile İran desteklemiş olduğu milis güçleri ile sahada oldukça güçlü köşe başlarına sahip olmaya başlamıştır. İran, Suriye ve Güney Lübnan gibi kendisine müttefik olan ülkelerde var olan ve İran tarafından desteklenen milis ve mezhep gruplarına karşı mücadele eden diğer grup ve devletleri (Suudi Arabistan gibi) İsrail'e karşı oluşturulan "Direniş Cephesini" yıkmaya çalışan devletler ve oluşumlar olarak tanımlayarak Sünni dünyadan gelen ve İran'a yöneltilen "mezhepçi" tepkileri azaltmaya çalışmaktadır.

İran'a karşı uygulanan ambargo, ekonomik durumun kötüye gidişi ve 2013 seçimlerinin yaklaşiyor olması İran'ı Arap Baharı ve bölgesel gelişmeler açısından daha

⁹⁵⁰ Akbarzadeh and Conduit, "Charting a New Course?" a.g.e., s.135.

⁹⁵¹ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Çev. Hande Güreli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013, s.22-23.

⁹⁵² Adıbelli, a.g.e., s.9.

⁹⁵³ Göktürk Tüysüzöğlü, "İran'ın Artan Bölgesel Etkinliği ve Yaşanan Krizler Özelindeki Uygulamaları", *Ankasam*, Analiz No: 3, 2017, s.7.

radikal kararlar almaktan sınırlandırmıştır.⁹⁵⁴ 2013 seçimlerinde Ruhani'nin başarı ile çıkması ve cumhurbaşkanı olması sonrasında İran'ın ilişkilerinin bozuk olduğu bölge ülkeleri ile tekrardan güvenilir ilişki kurmasını hedeflemiştir. Dünya Ekonomik Formu'nda bölge ülkelerine iş birliği çağrısı yaparak ikili ilişkilerini düzeltmek istediğini duyurmuştur. Umman kralı Sultan Kabus, Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra Tahran'ı ziyaret ederek Ruhani'nin çağrısına olumlu tepki vermiştir. Ruhani ayrıca BAE ile kronik sınır problemlerini çözmeye niyetli olduğunu ifade etmiştir. 2013 yılı sonuna doğru İran Dış İşleri Bakanı Zarif'in Körfez turu "komşularımız önceliğimizdir" söylemi çerçevesinde bu amaçla düzenlenmiştir.⁹⁵⁵ İran'ın diplomatik alanda pozitif ilişkiler yürütme isteği Umman, Kuveyt ve Katar gibi ülkeler tarafından olumlu karşılanmak ile birlikte İran'ın Şii yayılcılığı ve kendine yakın olduğu gruplar ile diğer bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmek için gayret göstermesi İran'ın Ortadoğu ülkelerinde yürütmeye çalıştığı barışçıl diplomatik sürece zarar vererek İran'ın bölge ülkeleri tarafından güvensiz bir komşu olarak algılanmasını sağlamıştır.

Uluslararası politikanın Arap Baharı'na yoğunlaşması İran üzerindeki dikkatin dağılmasını sağlayarak İran'ın nükleer çalışmalara daha yoğunlaşmasını sağlamıştır.⁹⁵⁶ Amerika ile de ilişkilerini düzeltmeye çalışan Ruhani çatışmadan ziyade uzlaşma ve yapıcı ilişkiler kurmayı tercih etmiştir. Amerika ile yapılan nükleer uzlaşma çabaları bunun en önemli yansıması olmuştur. Fakat Irak'ta IŞİD örgütünün ortaya çıkması ve Iraklı Şii milislerin silahlandırılması, Lübnan Hizbullah'ının Suriye'de savaşması ve Yemen'de Husilerin giderek güçlenmesi İran'ın bölgesel barışı koruma ve iş birliği söylemleri ile oldukça tezat teşkil etmiştir. Bu da İran'ın bölgesel barışı sağlamada rol oynama teklif ve teşebbüsünün Suudi Arabistan ve diğer bölge ülkeleri tarafından ciddiye alınmamasına sebep olmuştur.

Arap Baharı, Suudi Arabistan için ise bir tsunami etkisi yaratmıştır. Bu süreç ile birlikte Ortadoğu'da II. Dünya Savaşı ve yayılcı Sosyalizm tehlikesinden sonra en

⁹⁵⁴ Bayram Sinkaya, "Implication of The Arab Spring For Iran's Policy Towards The Middle East", *Ortadoğu Etüdüleri*, Vol.6, No.2, January 2015, s. 74-75.

⁹⁵⁵ Akbarzadeh and Conduit, "Rouhani's First Two Years in Office: Opportunities and Risks in Contemporary Iran", s.8.

⁹⁵⁶ Atilla Sandıklı ve Ali Semin, "Arap Uyanışı: Riskler ve Fırsatlar", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s. 109

önemli kriz dalgalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Suudi Arabistan rejimi Arap Baharı protestolarında rejimlerden istenilen temel talep ve söylemleri kendisine yönelik büyük bir tehdit olarak algılamıştır. Suudi Arabistan'da yükselen reform taleplerini ve işsizliğe karşı mücadeleyi Suud rejimi 2011 yılında işçilere çift maaş ödeyerek ve 40 milyar dolarlık nakit para piyasaya sürerek kısmen de olsa talepleri susturmuştur.⁹⁵⁷ Bunların yanında Suudi Arabistan'da Kral Abdullah'ın tahtına göz diken ve Krallığın birçok yerinde birbirleri ile mücadele içinde olan prensler arasındaki rekabet, genç nüfusun ülke nüfusunda çoğunluğa sahip ve rejimden memnuniyetsiz olmaları, eğitilmiş kadın nüfusun talepleri, radikal Vahhabi ulemanın toplumdaki etkisi, fakir tabakanın marjinalleşme eğiliminde olması, artan işsizlik, Suudi Arabistan'da çalışan yabancılara artan baskı Riyad'ın yakın gelecekte korkmaları adına oldukça haklı sebepler olmuştur.⁹⁵⁸ Suudi Arabistan'da rejime karşı devam edegelen memnuniyetsizlik, refah seviyesinin eşit bölünmemesi nedeni ile Suudi Arabistan Arap Baharı sürecinde Arap halklarının taleplerinin kendi sınırları içerisinde yükselmesinden önemli derecede endişe duymuştur.

Suudi Arabistan ayrıca, ekonomik açıdan halkın taleplerini gidermek adına son birkaç yıldır başlatmış olduğu kalkınma ve refah planlarını arttırmış bu projelere ortalama artı 130 milyar dolar para ayırmıştır. Ev sahibi olma, uzun vadeli kredi sağlama ve işçi ücretlerinin arttırılmasında önemli değişiklikler yapan Riyad, bu şekilde Arap Baharı'nın daha keskin demokratik taleplerinin bir şekilde önüne geçmeyi başarmıştır.⁹⁵⁹ Suudi Arabistan'da eğitilmiş ve işsiz gençlerin rejimden ekonomik ve politik beklentilerinin olması kadınların önlerindeki temel sosyal yaşam hakkına yönelik araba kullanma ve kamusal alanda kendini daha rahat ifade edebilme hak talepleri gibi konularda Riyad'ı oldukça rahatsız etmiş ve Arap Baharı hareketlerinin kendi sınırlarında hızlı bir şekilde yayılacağından korkmuştur.

Suudi Arabistan toplumunun geniş bir bölümünü oluşturan gençlerin önemli bir kısmı Arap dünyasında meydana gelen gelişmelere destek vermek ile birlikte Facebook ve Twitter gibi sosyal medya araçları ile Suud rejimini reform yapması taleplerini

⁹⁵⁷ Mason, a.g.e., s.43.

⁹⁵⁸ Madawi Al-Rasheed, "The Dilemmas of a New Era", *Salman's Legacy: The Dilemmas of a New Era in Saudi Arabia*, Ed. Madawi Al Rasheed, New York: Oxford University Press, 2018, s.3.

⁹⁵⁹ Gregory Gause, "Saudi Arabia in the New Middle East", *Council on Foreign Relations*, No:63, December 2011, s. 5-6.; Gelvin,a.g.e., s.331.

yenilemek ile birlikte Özgür Gençler Koalisyonu, Huneyn Devrim Hareketi adı altında reformdan daha fazlasını talep eden gruplar da ortaya çıkmıştır.⁹⁶⁰ Suudi Arabistan'da Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve petrolün alanlarının bulunduğu doğu bölgelerinde 2011 Şubat ayında başlayan gösteri ve protestolar modern Suudi Arabistan tarihinde yaşanan en uzun ve geniş katılımlı protestolar olmuştur. Bahreyn başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeler neticesinde ortak sorunlara sahip olan Suudi Arabistan'daki Şiiilerin de sokağa çıkmasını sağlamıştır.⁹⁶¹ Suud rejiminin protestoları bastırmaya çalışması esnasında can kayıpları, işkence ve tutuklamaların yaşanması rejim aleyhtarlığı Şiiilerin daha da geniş halk kitlelerine ulaşmalarını sağlamıştır.

Suudi Arabistan eski İçişleri Bakanı ve veliaht prens olan Nayef bin Abdulaziz al Suud ve Kraliyette Suudi Arabistan'daki Şiiilere karşı sert tavır alınmasını önceleyen diğer kişiler Şiiilerin bu olaylarda Suud güvenlik güçlerine karşı ateşli silahlar kullandığını ve ölüm oranını yükselttiklerini ifade etmiştir. Şiiilere karşı sıfır toleransa sahip olan bu kişiler Şii protestolarını bastırmak ve Bahreyn'de ayaklanmayı sona erdirmek için Manama'ya asker sevkiyatını onaylamıştır. Bu olaylar Suudi Arabistan ve Bahreyn'de Sünniler ve Şiiiler arasındaki ılımlı yönelimleri zedeleyerek Körfezde radikalizmin artmasına katkı sağlamıştır.⁹⁶² Yaşanan bu olaylar İran ve Suudi Arabistan'ın kontrolü altında tuttuğu vekil gruplar aracılığıyla iki ülke arasındaki kimliksel sorunların bölgesel sorunları derinleştirmesine sebep olmuştur.

Suudi Arabistan; Mısır, Tunus ve Bahreyn'deki protestolar karşısında statükocu bir tavır takınırken Suriye'de muhalefeti desteklemeyi tercih etmiştir. Bunun en önemli nedeni batısından Müslüman Kardeşler Örgütü; doğusundan ise İran, Irak, Hizbullah ve Suriye tarafından Şii eksenli çerçevesinde sınırlandırılma kaygısından kaynaklanmaktadır.⁹⁶³ Arap Baharı'nın ilk günlerinde 1970li yıllarda Suudi Arabistan'daki Selefilerden ekol olarak ayrılan Sahva (Uyanış) Hareketi içerisindeki âlimler de Arap Baharı'nı desteklemiştir. Sahva Hareketi demokrasiye mesafeli yaklaşırken aynı zamanda geleneksel Arap monarşilerini İslami uyanışın engelleri olarak

⁹⁶⁰ Hiro, a.g.e., s.28.

⁹⁶¹ Toby Matthiesen, "A "Saudi Spring?" The Shi'a Protest Movement in the Eastern Province 2011—2012", *Middle East Journal*, Vol.66, No.4, Autumn 2012, s.629-630.

⁹⁶² Yoel Guzansky, *The Arab and Gulf States and Reform in The Middle East*, New York, Palgrave Macmillian, 2015, s.46.

⁹⁶³ İsmail Akdoğan, "Suudi Arabistan'ın Suriye Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat Cilt: 7 Sayı: 66, 2015, ss.24-25.

görmektedirler. Bundan dolayı bu grup Arap Baharı'nın temel söylemleri olan adalet, hak ve özgürlük kavramlarını desteklemiştir.⁹⁶⁴ Suud hükümeti toplumun her tabakasından yükselen reform taleplerini dindirmek için toplumun birçok tarafının pozitif kazanım elde edeceği devlet teşvik ve desteklerini arttırarak halkın taleplerini satın almaya çalışmış ve büyük oranda da başarılı olmuştur.

Sahva Hareketi, post-kolonyal süreçte Ortadoğu'ya hâkim askeri ve seküler rejimlerin İslam'ın sosyal hayatta yaşanmasına engel olmasına karşı tavrı almıştır. İslam dininin dünya, din ve devlet eksenli bir yapısı olduğunu savunan hareket modern dönemde milliyetçilik eksenli seküler politikalar yerine temel kimliğin İslam olduğu bir devlet kurma hedefi taşımaktadır.⁹⁶⁵ Suudi Arabistan'da Vahhabilik'ten sonra en çok popüler ve etkili muhafazakâr akım olan Sahva Hareketi, Selefilik ve Müslüman Kardeşlerin birçok yönünden etkilenmiş melez bir aksiyonel harekettir. Gerek Vahhabililer gerekse Sahva Hareketinin temel otoriteleri ulemalar olmaktadır.⁹⁶⁶ Her iki ideolojik grubunda muhafazakâr yönleri bulunmak ile birlikte Sahva Hareketi'nin, Mısır temelli siyasi anlamda görüş ve amaçlara sahip İhvan yani Müslüman Kardeşler Hareketi'nden oldukça çok etkilendiğini söyleyebiliriz.

Farklı bir bakış açısı ile incelendiğinde Müslüman Kardeşlerin de içerisinde bulunduğu Sahva Hareketi bu neden ile Suud rejim tarafından öncelikli tehdit olarak belirlenmiştir. Suud rejiminin Müslüman Kardeşleri kendi açısından tehdit kaynağı olarak görmeye başlaması ile birlikte örgüte gerek kendi sınırları içerisinde gerekse de müttefik ilişkilere sahip olduğu devletlerde, yoğun baskı uygulamaya başlamıştır. Hatta Suudi Arabistan'ın Müslüman Kardeşlere yönelik bu politikası önemli bir Körfez komşusu olan Katar ile arasının açılmasına ve bölgesel bir krizin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bundan da anlaşılıyor ki Suudi Arabistan'ın yaşanan süreçlerdeki temel endişesi Ortadoğu'da demokrasi menşeli rejim değişikliklerinin Riyad zararına sahada jeopolitik daralmaya sebep olma olasılığı olmuştur. Müslüman Kardeşler ise, İslamcı bir örgüt olmak ile birlikte seçim, parti, demokrasi ve değişime sıcak bakması Suudi Arabistan için

⁹⁶⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "Arap Devrimleri Süreci ve Selefilik", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 7 Sayı: 70, Eylül-Ekim 2015, ss.10-11

⁹⁶⁵ Talip Özdoğan, "Suriye'de Din ve Siyaset: Ulema-Devlet İlişkileri", *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye*, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s.131.

⁹⁶⁶ İsmail Akdoğan ve Rıdvan Kalaycı, "Suudi Arabistan'da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vehhabilik", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014, s.157.

Müslüman Kardeşler'in faaliyetlerinin potansiyel tehdit olma sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Mısır ve Tunus gibi ülkelerde güçlü sempati ve taraflara sahip Müslüman Kardeşler Hareketinin yapılan seçimlerde büyük başarı ile çıkması Suudi Arabistan'ın daha da çok endişelenmesine ve kendi rejim güvenliğini sağlamak adına Müslüman Kardeşler'in aleyhine hareket etmesine neden olmuştur.

Suudi Arabistan'ın uzun yıllar çok büyük oranda silahlanmasını arttırması ve bu silahlanma faaliyetlerinin içeriden gelecek bir olası yerel tehdiye karşı bir cevap olacak şekilde dizayn edilmesi Suudi Arabistan vatandaşlarını devletlerinden temel hak ve özgürlük alanlarında taleplerinde bulunurken daha da mutedil olmalarına neden olmuştur. Suudi istihbaratının güçlü bir şekilde ülkenin birçok bölgesinde yapılanması ve muhtemel bir iç karışıklık durumunda halkına karşı acımasız olacağı izlenimi vermesi Arap sokaklarında yankılanan taleplerin Riyad sokaklarında daha kısık ses ile dile getirilmesine ve giderek kaybolmasına neden olmuştur.⁹⁶⁷ Suudi Arabistan'ın ABD ve diğer Batılı ülkeler ile güçlü ilişkilere sahip olması ve sahip olduğu petrolün kesintisiz bir şekilde Batı'ya akmasının önünde engel çıkmaması için Batılı ülkeler Suudi Arabistan'da yaşayan halkların demokratik taleplerini çok umursamamaktadırlar.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki devletlerin oluşumuna ve tarihsel gelişimine baktığımızda din ve etnik kimliklerden önemli oranda etkilendikleri tarih boyunca; özellikle Arap Baharı sürecinden itibaren tekrar anlaşılmıştır.⁹⁶⁸ İran-Suudi Arabistan geçmişte de uzun yıllar birbirleri ile rekabet halinde olmuş olsa da Arap Baharı ile birlikte bu rekabet tarihte gözükmemiş bir şekilde sertleşmiştir. Her iki taraf halk hareketlerinin organize edildiği ve çatışmaların yaşandığı ülkelerde farklı güç ve çıkar odaklarının arkasında bulunarak özellikle mezhepsel ve ideolojik argümanlarını güçlendirmeye çalışıp diğer tarafın nüfuz alanına doğrudan zarar vermeye çalışmıştır. Arap Baharı isyanları ve eylemleri sürecinde taraf olan ülkeler ortaklık ilişkileri kimliksel faktörlerin belirlediği çıkarsal etkenler tarafından belirlenmiştir. İran mezhepsel farklılığını kullanarak Bahreyn ve Yemen gibi Şii veya Şiiliğin fraksiyonlarından olan Zeydi veya Nusayri gibi Arapları desteklemiştir. Suudi Arabistan ise bu kimliklerin karşısında yer alan ve devlet yönetimini elinde bulunduran Sünni liderleri ve güç

⁹⁶⁷ Toby C. Jones, "Suudi Arabistan", *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.136.

⁹⁶⁸ Masad and Christie, a.g.e., s.15.

odaklarını desteklemiştir. Suriye ve Irak'ta ise Suudi Arabistan'ın desteklediği ana kişiler Selefi gruplar olacaktır.

3.3.2. DEVRİM'DEN DARBEGE MİSİR'DA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN'IN POLİTİKALARI

2005 yılında Müslüman Kardeşler Hareketi Mısır'da politik faaliyetleri yasaklı olmasına rağmen parlamentoda 88 bağımsız aday çıkarmayı başarmışlardır. Mısır halkının toplumsal desteğini arkasında bulan Müslüman Kardeşler bu tarihten itibaren Mısır siyasetinde giderek daha da etkin bir hale gelmeye çalışmıştır.⁹⁶⁹ Bununla birlikte 2004-2005'te Mısır'da Amerika'nın Irak işgali, rejime ve Mübarek'in Filistin ve diğer dış politika yönelimlerine karşı devam eden "kifaye hareketi" de devam etmekteydi. Özellikle Mübarek'in kendisinden sonra oğlu Cemal'i Mısır lideri olarak kabul ettirme çabaları Mısır'da bütün muhalif grupların rejim aleyhine daha sert karşı durmasını sağlamıştır.⁹⁷⁰ Fakat Müslüman Kardeşler'in Mısır'da sistematik ve güçlü bir şekilde muhalefet içerisinde yer aldığı düşünüldüğünde ilerleyen süreçte örgütün mevcut pozisyonundan dolayı örgüt baskı görmek ile birlikte önemli kazanımlar da elde edecektir. Tunus'ta başlayan Arap Baharı halk hareketleri ve taleplerinin çok kısa bir zamanda Mısır'a ulaşması ile uzun yıllar Mısır'ı yöneten Mübarek, kendisine karşı artan gösteri ve protestolar neticesinde sağlık sorunlarını bahane ederek iktidardan çekilmek zorunda kalmıştır.

25 Şubat 2011'de Tunus'taki olayların etkisi ile Mısır'da düzenlenen protestolarda binlerce kişi toplanmış, 28 Ocak'ta Kahire'de Mübarek ve rejimi aleyhine yapılan protestoda 200.000 kişi katılım sağlamıştır. 1 Şubat'ta Mısır'ın diğer bölgelerine yayılan protestolara ise bir milyona yakın kişi katılmış ve 2 Şubat'ta Mısır hükümeti göstericilerin dağılması için devali askeri birlikleri kullanmıştır. Mısır'da giderek hızla artan protestolar neticesinde 11 Şubat'ta Mübarek görevden çekildiğini ifade etmiştir.⁹⁷¹ İran, Mısır rejiminin devrimin hemen sonrasında Şah'a sahip çıkması ve İran Devrimi aleyhinde politikalar yürütmesi, İran ile ilişkilerini geliştirmek istememesi, İran-Irak

⁹⁶⁹ Yazar, a.g.e., s.204.

⁹⁷⁰ Hal Marcovitz, *The Arab Spring Uprisings*, San Diego: Reference Point Press, 2014, ss.23-24.

⁹⁷¹ Maryam Jamshidi, *The Future of Arab Spring*, Oxford: Elsevier, 2014, s.10.

Savaşı sürecinde Mısır'ın Irak'a destek çıkan açıklamalarda bulunması ve İran'ın Şiiliği yayma çabasına sahip olduğunu her platformda belirtmesi nedeni ile İran, uzun yıllar Mısır ile kötü ilişkilere sahip olmuştur.⁹⁷² Bu nedendir ki İran, Mısır'da Mübarek karşıtı protestoları desteklemiş, Devrim Rehberi Ayetullah Ali Hamaney protestoların ve yaşanan süreçlerin İran Devrimi'ni hatırlattığını ve Mısır'da da İran gibi bir İslam devletinin kurulmasının yakın olduğunu vurgulamıştır. Mısır Devrimi sonrası Nisan 2011'de buluşan Mısır ve Suudi Arabistan dışişleri bakanları ise, ikili ilişkilerin güçlendirilmesi ve ekonomik ilişkilere ivme kazandırılmasına yönelik açıklama yapılmış ve Mısır, Riyad tarafından ekonomik destek verilerek kontrol edilmeye çalışılmıştır.⁹⁷³

Suudi Arabistan ayrıca devrim öncesi süreçte Mısır'da Mübarek rejimine karşı protestoların yoğunlaştığı günlerde Mübarek'i arayarak rejime olan desteğini sunmuş Amerika'nın Mısır'a yönelik yardımlarını askıya alması durumunda ise kendisinin Mısır hükümetinin arkasında duracağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Suudi Arabistan, Mısır üzerinde en temel amacı rejimin devamını sağlamak, kendi içerisinde Müslüman Kardeşler ve benzeri Siyasal İslamcı hareketlerin güçlenmesini durdurmak ve kendi nüfuzunu Mısır içerisinde devam ettirmeye çalışmak istemiştir.⁹⁷⁴ Hüsnü Mübarek'in iktidardan çekilmesini korku ile izleyen Suudi Arabistan, Mayıs ayında Mısır'a 4 milyar dolar ekonomik yardım yapma kararı almıştır. Mısır'ın turizmden kaynaklı gelirlerinin düşmesi ve Batılı ülkelerin yatırımlarının yavaşladığı bir dönemde Suudi çıkarlarının Mısır'da korunması için bu para büyük bir anlam ifade etmektedir.⁹⁷⁵

İranlı yetkililerin Mısır'da yaşanan süreçleri İran'ın 1979 İslam Devrimi sürecine benzetmesi ile başlayan iyi ilişkiler İran savaş gemilerinin 1979'dan itibaren Süveyş Kanalı'ndan ilk defa geçmesine izin vermesi ile zirve yapmıştır. Mursi'nin İran'dakine benzer devrim muhafızları kurma girişimi söylemleri, Mısırlı diplomatların İran ziyaretlerini sıklaştırmaları devrik lider Mübarek'in müttefiki olan ve Müslüman Kardeşler ile sorunlu ilişkilere sahip Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı Körfez

⁹⁷² Djalili ve Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.28.

⁹⁷³ Terrill, a.g.e., ss.12-13.

⁹⁷⁴ Sherif Elashmawy, "The Foreign Policies of Saudi Arabia and Qatar Towards The Arab Uprisings The Cases of Egypt, Libya And Bahrain", *Gulf Research Center*, University of Cambridge, August 2011, s. 3.

⁹⁷⁵ Terrill, a.g.e., s.2.

ülkelerini ciddi bir şekilde endişelendirmiştir.⁹⁷⁶ İran ayrıca, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun en önemli ve güçlü Amerikan ve Batı müttefiki olan Mısır'ı; Tahran'ın İsrail karşıtı politikalarına yakın politikalar izleyebilecek bir hükümete dönüşmesi İran'ı fazlasıyla memnun etmeye yetmiştir. Suudi Arabistan ise, güçlenen bir Müslüman Kardeşler Hareketi ve İran ile dost olacak Mısır'ı gerek kimliksel gerekse politik çıkarları açısından son derece tehlikeli görmesi Mısır'da darbeye giden süreçte darbeci subaylara destek vermesi için Mursi karşıtı devletler için daha rasyonel nedenleri oluşturmuştur. Bu da Mursi yönetiminin Mübarek döneminden kalan İran ile mesafeli ilişkilerden ziyade Suudi Arabistan'a karşı yakın ilişkiler kuracağını göstermiştir ki Suriye krizine rağmen Mısır, İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Riyad yönetimi, Körfez ülkelerinde çalışan 4 milyon ve kendi sınırları içerisinde de 1,5 milyon Mısırlı işçiyi kullanarak Mısır politikalarının kendi politikalarından çok zıt bir şekilde evrildiğinde bu işçileri Mısır'a geri göndermek ve ekonomik açıdan Mısır'a büyük bir darbe vurmak gibi dolaylı yollardan tehdit etmiştir.⁹⁷⁷ Bu çeşit tehditler Suudi Arabistan için yeni bir strateji olmayıp, Kuveyt Savaşı'nda Irak'ın yanında duran Yemen'i cezalandırmak için de kullanılmıştır. Bundan dolayıdır ki, Suudi Arabistan'ın ekonomik hamlelerinden çekinen Mursi hükümeti siyasi sorunlar nedeniyle Riyad ile arasını açmamaya gayret göstermişse de kısa bir süre içerisinde ilişkilerin yavaş yavaş kötüye gitmesine de engel olamamıştır.

Mübareğin koltuğundan ayrıldığı ilk günlerde Arap Baharı'nı destekleyen Mısırlı Selefilere, Suudi Arabistan'ın da yönlendirmesiyle Nur isminde siyasi bir parti kurarak Mısır seçimlerine katılmışlardır. Suudi Arabistan'ın Mısırlı Selefilere Müslüman Kardeşlere bir denge olarak görmesine dayanan bu ittifak seçimlerde %24 lük bir oy almayı başarmıştır.⁹⁷⁸ Mısır'da Selefilere, Müslüman Kardeşlere karşı güçlenirken doğrudan devletin desteğini ve iznini almışlardı. Müslüman Kardeşler'in elinde olmayan özel televizyon, gazete, dergi ve bürokratik görevler doğrudan Selefilere tevzi edilmişti. Bu da özellikle 1990 sonrasında devletin Müslüman Kardeşler ile doğrudan

⁹⁷⁶ Yasmine Farouk, "More than Money: Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf", *Gulf Research Center*, April 2014, ss. 4-6.

⁹⁷⁷ Djalili ve Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.30.

⁹⁷⁸ Büyükkara, *Arap Devrimleri Süreci ve Selefilere*, s.11

uğraşmamasını ve Selefilere bir vekâlet örgüt olarak kullanmasını netice vermiştir.⁹⁷⁹ Müslüman Kardeşler menşeli birisinin Mısır Cumhurbaşkanı olması ilerleyen süreçte Suud destekli Selefî hareketlerin hem Mısır hem de diğer ülkelerde önünü keseceği için Suudi Arabistan çıkarları açısından Müslüman Kardeşleri İslam dünyasında Şiilerden sonra en önemli tehdit olarak algılanacaktır. Hatta bu tehdit algılaması bazen öncelik haline gelecektir.

Geleneksel Selefilere, Müslümanları kendi düstur edindikleri fikirlere davet ederek, onlara bu yönde temel dinî eğitim verir ve aktif olarak siyasal katılımı reddederler. Akideye karışmış bidat ve hurafeleri ortadan kaldırmaya çalışır İslam içerisinde bulunan diğer ekollerden Mutezile, Haricilik ve Şiilik gibi diğer fırkaları yoldan sapmış olduğundan kâfir olarak kabul eder.⁹⁸⁰ Selefilere kendi içlerinde ılımlı ve devrimci olmak üzere ikiye ayrılırlar. İlimliler daha çok İslam'ın teolojik kurallarının katı bir şekilde anlaşılması ve uygulanması üzerine yoğunlaşırken, devrimci Selefî ise, İslam ülkelerinde yönetimin başında olan kâfir yöneticilere ve Batı emperyalizmine karşı cihat faaliyetleri üzerine yoğunlaşırlar.⁹⁸¹ Fakat Mısır'daki Selefilere Suudi Arabistan'ın da telkinleri ile Mısır yönetiminin başında olan Mursi ve bağlı olduğu hareket olan Müslüman Kardeşleri mürtet yani İslam'dan çıkmış gruplar olarak gördükleri için öncelik olarak seküler yöneticilerden ziyade mürtedler ile mücadeleye odaklanmışlardır. Selefilere bu görüşü ise hem Suudi Arabistan hem de darbeci generaller tarafından Müslüman Kardeşlere bir denge olması nedeni ile desteklenmiştir. Ayrıca Mursi'nin İran ile göreceli iyi ilişkilere sahip olması Müslüman Kardeşlere karşı olan mücadeleyi Şiiliğe karşı mücadele olarak algılamalarını kolaylaştırmıştır.

Mursi'nin Mısır'da cumhurbaşkanı seçilmesinden sonraki altı ay içerisinde Mursi, muhalefetin eleştirisine aldırılmayarak hızlı bir şekilde yargısal süreçlerde değişikliğe giderek kendi yetkilerini arttırmış ve halkın ordunun bütçesi ve mali takibi ile ilgili sorunlara dokunulmamıştır. Ayrıca yargıda Mübarek döneminin en önemli adamlarından biri Mahmud Abdel Meguid'in görevine son vererek yerine Müslüman Kardeşler teşkilatının bir üyesi olan Talal Adullah'ı atamasıdır. Bu gelişmeler halk tarafından Mursi

⁹⁷⁹ Tarık Abdulcelil, *Mısır Devriminin Ayak Sesleri*, İstanbul: Yarın Yayınları, 2012, s.88-89.

⁹⁸⁰ Ramazan Yıldırım, "Cemaatten Pratiğe Dönüşen Selefilik", *Analiz*, Sayı 73, Aralık 2013, s.8.

⁹⁸¹ Hilmi Demir, "Bir Güvenlik Tehdidi Olarak Selefilik", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/09/29/7774/bir-guvenlik-tehdidi-olarak-selefilik> (02.10.2017)

ve partisinin Mısır üst kimliğinden ziyade “İhvan” üst kimliğine sarıldığı ve Mısır’ı “İhvanlaştırmak” olarak algılandığı için Mursi yönetimine karşı memnuniyetsizliklerin hızlı bir şekilde yükselmesini sağlamıştır. Suriye meselesi gibi sınır dışı gelişmelere Mursi yönetiminin verdiği destek nedeniyle uluslararası ortamda bölge ülkeleri ile ilişkilerini bozmaları Mısır’ı hem yalnızlaştırmış hem de halkın tepkisine neden olmuştur.⁹⁸²

Kasım 2012-Nisan 2013 tarihleri arasında Mısır’da Müslüman Kardeşler ve Mursi aleyhine “Mursi’nin devleti yeterince istikrarlı ve adil yönetemediği, toplumda var olan kutuplaşmayı arttırdığı” nedeniyle yapılan ve ülke dışı aktörlerin de desteklediği Temmerrud Hareketi Mursi’nin iktidarı bırakması için birçok gösteriler düzenlemiş ve iktidarın politikalarını eleştirmişlerdir. 30 Haziran’da tekrar başlayan gösterilerin giderek ülkeyi istikrarsızlaştıracağı bahanesi ile 3 Temmuz 2013 tarihinde Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülfettah el Sisi’nin emri ile Mısır ordusu iktidara el koyarak seçimle iktidara gelen hükümeti devirmiştir.⁹⁸³ İran ve Türkiye’nin büyük tepkisini çeken Sisi darbesinin ardından Müslüman Kardeşlerin Mısır ve Suudi Arabistan’ın müttefiki olan Kuveyt, BAE ve Ürdün’de varlığı hızlı bir şekilde silinmeye ve sivil toplum kuruluşları kapatılmaya başlanmıştır. Suudi Arabistan’ın terk etmiş olduğu Müslüman Kardeşler Hareketi’ni Körfez’de Katar’ın desteklemeye devam etmesi Suudi Arabistan ve diğer KİK üyesi komşu ülkeler ile diplomatik ilişkilerinin bozulmasını netice vermiştir. İlerleyen bölümlerde aktarılabileceği gibi bozulan Katar-Suudi Arabistan ilişkileri yakın gelecekte bölgedeki birçok gelişmeyi ve kutuplaşmayı ortaya çıkaracaktır.

2015 yılı hac mevsimi Mekke’de şeytan taşlama ritüeli esnasındaki izdihamda 140 İran vatandaşının ölmesi sonrasında 2012 yılında Suudi Arabistan’ın güney eyaletlerinde Şiiilerin protestolarına öncülük ederken tutuklanan ve 2016 yılında Suudi Arabistan’da yabancı güçler (İran) için ajanlıkta bulunma suçundan Şii din alimi Şeyh Nimr al Nimr’in idam edilmesinden sonra⁹⁸⁴ Suudi Arabistan’ın Tahran’daki büyükelçilik binasının taşlanmasına en sert tepkiyi veren ülkelere birisi Sisi’nin Mısır’ı olmuş ve İranlı yetkililerin olaylara göz yumduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda İran’ın Körfez ve

⁹⁸² Sika, a.g.m., s.81.

⁹⁸³ İsmail Numan Telci, “Mısır’da Devrim ve Karşı-Devrim: Başlangıç Noktasına Geri Dönüş Mü?”, *Orsam*, No: 21, Şubat 2015, s.9-11.

⁹⁸⁴ Axworthy, *Iran What Everyone Needs To Know* s..178.

bölgede mezhepsel çatışmaları kasten ateşlediğini ve Suudi Arabistan'ın Yemen'de istikrarı sağlayıcı en önemli unsur olduğunu bundan dolayı da Mısır askerinin Suudi Arabistan'ın talebi ile Yemen Savaşı'na gönderildiği açıklanmıştır.⁹⁸⁵ Mısır-Suudi Arabistan ilişkilerinin en önemli belirleyici noktası olan Suudi Arabistan ve Körfez ekonomik yardımlarının Mısır'a ulaştığı sürece ilişkilerin zedelenmemesine önem gösteren taraflar belirttiğimiz gibi İran ve desteklediği grupların da bölgede güçlenmesine karşı da ortak politikalar takınmaktadır.

3.3.3. ARAP BAHARININ BAHREYN'E SIÇRAMASI SONRASI İRAN-SUUDİ ARABİSTAN

İran'ın devrim sonrası Ortadoğu politikalarına bakıldığında temel politik motivasyonunun kimlik eksenli mi yoksa jeopolitik kaygılardan kaynaklı önceliklerden mi kaynaklandığını bulmak oldukça karmaşık bir durumdur. Çünkü İran'ın Ortadoğu politikasında hem kimlik hem de jeopolitik kaygılar karmaşık bir şekilde birleşmektedir. Bununla birlikte İran, Çeçenistan ve Doğu Türkistan sorununa ve bu bölgelerden kaynaklı radikal gruplara karşı mücadelelerinde jeopolitik kaygılara önem vermek ile birlikte Körfez'de kimlik ve ideolojik öncelikli politika ve söylemlere daha güçlü bir şekilde vurgu yapmayı tercih etmektedir. Fakat bu düşünce de birçok eleştiriye açık olmaktadır.

Hafeznia'ya göre, İran; Irak başta olmak üzere Arapların ve diğer etnik unsurların yaşadığı birçok ülkedeki Şiiler ile sahip oldukları tarihsel ve dini bağlar aracılığı ile harmonize olmuş sosyolojik bir yapıya sahiptir. Bunun en önemli göstergesi ise İran dışında yaşayan Arap ve diğer etnisiteye mensup Şiilerin bugün İran'daki bazı din adamlarını Merci-i Taklit olarak görmeleri ve İran'daki Şii kutsal mekânlarını ziyaret etmeleridir. Aynı zamanda Kürtler, Beluciler, Peştunlar, Tacikler, Afganlar, Hazaralar kendilerini antik İran medeniyetinin parçaları olarak görmektedirler. Bu da İran'ın sahip olmuş olduğu tarihsel ve sosyokültürel bağlar yardımı ile İran kültür havzasında yaşayan bu gruplar ile daha rahat ilişki kurmasını ve sahada daha güçlü müttefikler elde etmesini

⁹⁸⁵ Ahmed Goher and Ahmed Mansour, "How Saudi Arabia-Iran Tensions Could Impact Egypt, 28.02.2016, <https://www.egypttoday.com/Article/10/3039/How-Saudi-Arabia-Iran-Tensions-Could-Impact-Egypt> (20.01.2018)

sağlamaktadır.⁹⁸⁶ Özellikle 2003 Irak işgali ile birlikte İran'ın bölgede artan etki ve nüfuza sahip olması bu iddiayı doğrular niteliktedir. Aynı zamanda Irak'ta Şiiilerin devleti yönetmeye başlaması ile Ortadoğu'da halkın çoğunluğunun Şii nüfuza sahip olup azınlıkta olan Sünni idareciler tarafından yönetilen tek ülkenin Bahreyn olması⁹⁸⁷ Bahreyn'i Ortadoğu politikasında İran ve Suudi Arabistan nüfuz yayma çabasında daha önemli bir konuma ulaşmasını sağlamıştır.

Bahreyn Körfez'de devam eden İran-Suudi Arabistan rekabetinin en hassas odak noktasını oluşturan bir öneme sahip olmuştur. İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn mücadelesinde ülkede yaşayan çoğunluk Şii nüfus ve iktidarı elinde tutan Sünni el Halife ailesi iki aktör için de büyük önem ifade etmektedir. İran devrimden sonra Bahreyn'de muhafazakâr Şii nüfus üzerinden devrim ihracı güdüsü ile yaklaşırken, Suudi Arabistan Sünni yöneticiler aracılığı ile kendi güvenliği açısından statükonun devam etmesini desteklemektedir. El Halife ailesinin kontrolünden çıkan ve İran nüfuz alanına geçen bir Bahreyn'in hem Körfez ülkeleri hem de Suudi Arabistan için büyük bir güvenlik tehdidi olacağı düşünüldüğünden Suudi Arabistan Körfez politikasında Bahreyn'e özel önem vermektedir.⁹⁸⁸ Ayrıca İran'ın uzun yıllar Bahreyn'i gerek çoğunluk Şii nüfus açısından gerekse de tarihsel nüfuz alanı olması hasebiyle İran topraklarının on dördüncü eyaleti olarak tanımlaması ve bunu farklı platformlarda dile getirmesi Bahreyn üzerinden her dönem İran-Suudi Arabistan rekabetini dolayısıyla Sünni (Vahhabi) ve Şii rekabetini canlı tutmuştur. İran-Suudi Arabistan arasında tampon görevi olan Bahreyn'in İran'ın ilhaki durumunda ise Suudi Arabistan için telafisi mümkün olmayan güvenlik ve meşruiyet sorunlarına yol açabileceğinden dolayı Riyad her koşulda Bahreyn'e destek sağlamaya devam edecektir.

Arap Baharı öncesi Bahreyn'deki protesto ve küçük çaplı çatışmalar Sünni-Şii mezhep ekseninde olmuştur. Ülkenin çoğunluğu olan Şiiiler, Sünni yöneticilerin adaletsizlik yapması ve Bahreyn'in demografik yapısının Sünniler aracılığı ile değiştirilmesini, Sünni yabancıların Bahreyn vatandaşlığına alınmasını protesto etmişlerdir. Genç Şii aktivistler, yazarlar ve insan hakları savunucularının düzenlediği

⁹⁸⁶ Prof.Dr. Mohammad Reza Hafeznia, Tarbiat Modares Üniversitesi Siyasi Coğrafya&Jeopolitik Bölümü Öğretim Üyesi 26.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat

⁹⁸⁷ Frederic M. Wehrey, *Sectarian Politics in the Gulf: From The Iraq War to The Arap Uprisings*, New York: Columbia University Press, 2014, s.66.

⁹⁸⁸ Downs, a.g.e., s. 212

protestolarda yakalanan aktivistlerin işkence görmesi ve bazı kişilerin hayatını kaybetmesi özellikle 2008-2010 arası dönemdeki şiddetli çatışmaların fitilini ateşlemiştir.⁹⁸⁹ Bahreyn’de uzun soluklu muhalif hareketlerin aktif bir şekilde protestolara katılması Bahreyn rejimini zorladığı kadar Suudi Arabistan’ı da endişelendirmiştir. İran ise muhalefetin taleplerine adil bir şekilde yaklaşılması üzerinde durmuş ve Bahreyn rejimini insan haklarını ihlal etmek ile suçlamaya devam etmiştir.

14 Şubat 2011 tarihinde Bahreynli muhalifler 2001 yılında imzalanan Ulusal Hareket Tüzüğü’nün onuncu yılında daha büyük oranda siyasi katılımı güvence altına almak ve rejimin daha da sorumlu davranması için tekrar protesto düzenlemiştir. Fakat bu protesto, Bahreyn rejimine ve dolayısıyla Halife ailesine yönelik doğrudan bir saldırı olmamıştır. Bahreyn’de bunlar yaşanırken Tunus ve Mısır’da rejime yönelik daha sert tepkilerin verilmesi Bahreyn’deki protestocuları da etkilemiş olmalı ki kısa bir zamanda protestoların hacim ve şekli oldukça değişmiş; doğrudan rejim ve Halife ailesini hedef alan yeni bir aşamaya geçilmiştir. Protestoların çatışmaya dönüşmesi ile sivil can kayıplarının artması Bahreyn’i bir anda büyük bir krize sokmuştur.⁹⁹⁰ Kral Hamad ayaklanmaları bastırmak için KİK üye ülkelere çağrıda bulunmuş; buna karşılık Suudi Arabistan 1000 askerini, BAE ise 500 polisini Bahreyn’deki ayaklanmaları bastırmak için göndermiştir. Diğer KİK üye ülkelerinin de politik desteğinin alınması ihmal edilmemiştir. Körfez ülkelerinin Bahreyn’e destek vermesinin en büyük nedeni hızla artan İran tehdidi yanında İran’ın kendi ülkelerinin de iç işlerine karışma ihtimali olmuştur. İran ve Hizbullah, protestoları desteklerken Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini masum insanların kanını dökmek ile suçlamışlardır.⁹⁹¹

Kral Hamad protestocuları Bahreyn’de İran ajanlığı yapmak ve Bahreyn toplumsal düzenini bozarak insanları radikalize etmek ile suçlamıştır. Aynı zamanda Bahreyn’in İran Devrimi’nden itibaren komplolara maruz kaldığını ifade ederek Bahreyn’e Yarımada Kalkanı Komutanlığı (Peninsula Shield Command) tarafından yapılan 14 Mart müdahalesini meşrulaştırmaya çalışmaktadır.⁹⁹² Suudi Arabistan ordusunun 14 Mart 2011’de protestocuları engellemek için karayolunu kullanarak

⁹⁸⁹ Turan Kışlakçı, *Arap Baharı*, 3b., İstanbul: Mana Yayınları, 2012, s.136.

⁹⁹⁰ Kristian Coast Ulrichsen, "Bahrain's Uprising: Regional Dimensions and International Consequences, Stability", *International Journal of Security & Development*, Vol:2, No:1, 2013, s. 12.

⁹⁹¹ Terrill, a.g.e., ss.18-19.

⁹⁹² Hanieh, a.g.e., s.122.

Bahreyn'e girmesi İran'a tekrardan Bahreyn meselesi üzerinden karşı propaganda yapma imkânı vermiştir. İran tarafından, Suudi Arabistan ve diğer Arap monarşilerinin Bahreyn'e müdahale etmeleri Arap Baharı dalgasının kendilerini de yıkacak potansiyele sahip olması endişesinden kaynaklandığı şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁹³ İran Dışişleri Bakanlığı, Suudi Arabistan ve BAE müdahalesini kabul edilemez ve işgal fiili olarak nitelendirmiştir. Ahmedinejat ise durumu Saddam'ın Kuveyt'i işgaline benzeterek krizin bölgesel bir krize döneceğini ifade etmiştir.⁹⁹⁴

Arap Baharı hareketlerinin Suudi Arabistan ve Bahreyn başta olmak üzere diğer Körfez ülkelerinin birçoğuna ulaşması, rejimlerin geniş katılımlı protestoları bastırmak için kilit bir söylem olarak mezhepsel tehdit algısını kabul etmelerini kolaylaştırmıştır. İran'ın protestoları desteklemesi ile bir kez daha KİK-İran ilişkileri bozulmuştur.⁹⁹⁵ Arap Baharı sürecinin başlaması ile mezhepçilik ayrışması daha önce hiçbir şekilde olmadığı kadar Ortadoğu siyaseti ve bölge ülkelerinin dış politikalarına hâkim olmaya başlamıştır. İran'ın Şiiğin temsilcisi ve lideri olarak kendisini görmesi Körfez ülkelerinin ise Sünni monarşiler tarafından yönetilmesi bölgenin iki güçlü devleti olan İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel kazanımların sağlanmasında mezhepsel kimliklere endeksli politikalarını arttırmaktadır.⁹⁹⁶ Ortadoğu'da geçerli bir politika olan liderlerin kendi rejimlerinin güvenlik ve bekasını korumak için komşu ülkelerdeki etnik ve mezhep sınır aşırı kimliklerini kullanması tekrar ve daha güçlü bir şekilde Ortadoğu politikasında yerini aldığını söyleyebiliriz.

Taraflar arasında giderek artan sert söylemler nedeni ile Bahreyn ile İran birbirleriyle diplomatik ilişkilerini kesme kararı almıştır. Bu karar Bahreyn'i Suudi Arabistan'a daha fazla yakınlaştırırken İran ve Suudi Arabistan arasındaki adı konulmamış soğuk savaşın da doz ve şiddetini doğrudan arttırmıştır. Suudi Arabistan'ın Suriye muhalefetini destekleme ve diğer bölgelerde daha proaktif politikalar yürütmesinin arkasındaki en önemli motivasyonlarından biri de Bahreyn dışında da diğer bölgelerde İran-Suudi Arabistan mücadelesinde jeopolitik alan kazanma çabası

⁹⁹³ Henner Fürtig, "Iran: Winner or Loser of the Arab Spring", *Regional Powers in The Middle East*, Ed. Henner Fürtig, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s.33.

⁹⁹⁴ Djalili ve Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.64.

⁹⁹⁵ Matthiesen, *Sectarian Gulf*, s.20.

⁹⁹⁶ Khaled A. Beydoun and Hamada D. Zahawi, "Divesting From Sectarianism: Reimagining Relations Between Iran and The Arab Gulf States", *Journal of International Affairs*, Vol:69, No:2, Spring/Summer 2016, s.47.

olmuştur.⁹⁹⁷ Suriye muhalefetine destekleyerek İran ve Suriye Baas rejimine darbe vurmaya çalışan Riyad, aynı zamanda da Suriye’de Müslüman Kardeşler gibi problem yaşadığı Sunni örgütlerin de güçlenmesini istememektedir.

Bahreyn hükümeti 15 Mart’ta olağan üstü hal kararı almış ve rejime karşı ayaklanma çağrısında bulunan Bahreyn muhalefetine tamamını tutuklamaya ve faaliyetlerini askıya almaya başlamıştır. Bahreynli Şii’lerden protestolara katıldığı veya grev yaptığı saptanan 2000 kamu ve 2400 özel sektör çalışanı işlerinden çıkarılmıştır. Bunun yanında Şii toplum açısından en acı veren olayın Bahreyn’in başkentindeki Şii türbe ve camilerin büyük bir kısmının tahrip edilmiş ve Şii din adamlarından önde gelenlerinin tutuklanmış olmasıdır.⁹⁹⁸ Bahreyn’de yaşanan bu gelişmeler ve Şii’lerin yaşadıkları kimliksel travmayı, Sünniler de İran ve Hizbullah’ın agresif politikaları nedeniyle kısa bir süre sonra Suriye’de yaşayacaktır. Bu da Ortadoğu’daki mezhepsel kimliklerden kaynaklanan çatışmaların potansiyel yayılım alanına oldukça güçlü katkı sağladığını göstermektedir.

Bununla birlikte Bahreyn hükümeti kendi sınırları içerisindeki mevcut güvenlik ihtiyacını karşılamak için Pakistan, Ürdün, Yemen ve Irak’tan Sünni paralı asker ve aileleri Bahreyn vatandaşı yaparak Şii’lere karşı demografik dengeyi sağlamaya çalışmakta fakat bu da muhalefetin tepkisine neden olmaktadır. Diğer bir taraftan Şii’ler arasında artan işsizlik ve rejimden memnuniyetsizlik ise Bahreyn için her dönem problem oluşturma potansiyeline sahip olmuştur. Bahreyn’de yaşanan olaylar her ne kadar Sünni İslam dünyası ve Batı medyasında görmezden gelinmeye çalışılsa da İslam dünyasının diğer coğrafyalarında Sünni-Şii düşmanlığını da tetikleyici ve derinleştirici bir yaraya dönüşmektedir.⁹⁹⁹ Özellikle İran’ın sahip olduğu çok dilli yayın yapan televizyon ve diğer iletişim kanalları ile dünya çapında Bahreyn ve Suudi Arabistan Krallarının Şii Müslüman katliamı yaptıkları haberlerini geniş kitlelere ulaştırması Müslüman gruplarının birbirlerini ötekileştirmesini hızlandırmaktadır.

Jafar Javad’a göre ise bazı Batı ülkelerinin Bahreyn meselesine ilişkin İran hakkında kara propaganda yaptıklarını ve İran’ın Şii Hilali kurup bölgeye hegemon olma

⁹⁹⁷ Jones, “Suudi Arabistan”, s.145.

⁹⁹⁸Ulrichsen, a.g.m., 2013, s.13.; Bozarslan, a.g.e., s.26.

⁹⁹⁹ Cockburn, a.g.e., ss.326-327.

iddiasında bulunduğunu dünya kamuoyuna göstermeye çalışmaktadırlar. Bu propaganda sadece İran'a ve politikalarına zarar vermemiş Suudi Arabistan başta olmak üzere diğer Arap ülkelerinin de İran ile ilişkilerine zarar vermiştir.¹⁰⁰⁰ Bundan dolayı İran kendisine yöneltilen eleştiri ve ithamları ortadan kaldırmak ve karşı propaganda üretmek için kendi yerel medya şirketlerini özenli bir şekilde kullanmaya çalışmaktadır.

Kral Hamad al Khalife 19 Nisan 2011 tarihinde Washington Post'ta kaleme aldığı bir yazı da Bahreyn hükümetinin protestocuların şikâyetlerini meşru olarak algıladığı gibi güvenlik güçlerinin müdahalesini de normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Bahreyn'deki mevcut sürecin rejim ile muhalefetin birbirlerini anlama çabasının İran gibi dış mihraklar tarafından bozulmaya çalışıldığından dolayı bir netice alınmadığını buna rağmen hükümetin bütün Bahreyn vatandaşlarına karşı diyaloga açık olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰¹ Suudi Arabistan'ın Bahreyn'deki çıkarları için kırmızı çizgisi el Halife ailesinin¹⁰⁰² İran nüfuz girişimlerine karşı iktidarda durması olmuştur. Çünkü Bahreyn'de muhtemel bir rejim değişikliği sonrasında Suudi Arabistan nüfuzunun, %75 Şii ve İran'a yakın olan Bahreyn'i kaybetme ihtimali yüksek olacaktır. Bunun yanında Suud ve diğer Sünni ülkelerin askerlerinin Bahreyn'de bulunması Tahran-Riyad arasındaki ilişkileri de germeye devam edecektir.¹⁰⁰³

Suudi Arabistan her zaman İran'ın devrimci fikirlerinin ve Şii hamiliğinin Bahreyn'de tezahüründen rahatsız olmuştur. Bundan dolayıdır ki Riyad, Halife ailesini ekonomik, politik ve askerî açıdan desteklemektedir. Suudi Arabistan için İran'ı çevreleme alanı olarak da görülen Bahreyn'de her dönem İran tehdidi varlığını devam ettirmektedir. 14 Mart 2014 tarihinde Şiilerin yapmış olduğu eylemler sert bir şekilde

¹⁰⁰⁰ Mohammad Jafar Javad, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi ile 28.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹⁰⁰¹ King Hamad al Khalifa, "Stability is Prerequisite for Progress", 19.04.2011, <https://www.washingtontimes.com/news/2011/apr/19/stability-is-prerequisite-for-progress/> (23.09.2017)

¹⁰⁰² Suudi Arabistan müttefik ilişkilerini sadece askeri ve ekonomi bağlar ile değil evlilik bağları ile sağlamaktadır. Suudi Arabistan Kralları için her dönem evlilik bağları ile güç pekiştirmek geçerli bir strateji olmuştur. Özellikle Shammar, Banu Halid veya Rwala Kabileleri ile Suud ailesi arasında yapılan evlilikler kabilesel bağları ve rejimin güvenliğini pekiştirdiği için büyük başarı sayılmaktadır. Suudi Arabistan'ın yanında diğer Körfez ülkelerinin de evlilikler aracılığı ile güç kazanmak önemli bir gelenek olmaktadır. Özellikle Arap Baharı ayaklanmalarının Bahreyn'de ortaya çıkması ve sonradan Suudi Arabistan ve BAE güvenlik güçleri yardımı ile bastırılmasından sonra Bahreyn Kralı Halid bin Hamad'ın Suud Kralı Abdullah'ın kızı ile evlenmesi ve diğer oğlu Nasir bin Hamad'ın ise Dubai ve BAE krallarının kızları ile evlenmesi evlilikler aracılığı ile ittifak kurmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bknz: Maisel, a.g.e., ss.114-115.

¹⁰⁰³ Mabon, a.g.e., s.74

Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin askerleri tarafından bastırılmıştır.¹⁰⁰⁴ Bahreyn'in gerek İran gerekse de KİK ülkeleri açısından önemli bir jeopolitik alana sahip olması İran ve diğer bölge ülkelerini Bahreyn'i kendileri nüfuzu altında tutma güdüsünü tetiklemektedir.¹⁰⁰⁵ Tarafların ellerindeki en önemli araçlar olarak mezhepsel ve ideolojik kimliklerin algılanması Bahreyn'deki siyasi istikrarsızlığı daha da derinleştirmeye devam etmektedir.

Bunun yanında Bahreyn'in Suudi Arabistan kadar bir diğer önemli müttefiki olan Amerika için de Halife ailesi ve rejimi önem ifade etmektedir. Körfez güvenliğini sağlamak için görevlendirilen Amerikan 5. Filosunun Bahreyn açıklarında bulunması ve Suudi Arabistan petrolünün rafine edilmesi ve dünya piyasalarına Bahreyn'den pazarlanması Bahreyn'in jeopolitik önemini de göstermektedir.¹⁰⁰⁶ Gerek Bahreyn'in sahip olduğu jeopolitik konum gerekse rejim ve ittifak ilişkileri bağlamında ilerleyen dönemlerde de mezhepsel kimlikler üzerinden sosyopolitik sorunlarının devam edeceği gözükmektedir.

3.3.4. SURİYE VE LÜBNAN'DA İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN: STATÜKO & REVİZYON MÜCADELESİ

Suriye, Fransızlardan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı tarihten itibaren halk ve rejim arasındaki ilişkilerin git gellerin yaşandığı bir devlet olmuştur. Özellikle Hafız Esat'ın ölümü ile birlikte muhalefetin eşit vatandaşlık ve demokratik taleplerinin oğlu Beşar Esat tarafından karşılanamaması Suriye'nin 2011 Mart ayı ve sonrasındaki olayların yaşanmasının en önemli nedenlerinden biri olacaktır.¹⁰⁰⁷ Beşar Esat'ın sivil protestocuları bastırmak amacı ile ulusal ordu ve muhaberat (şebbiha) istihbarat teşkilatı aracılığı ile gösterileri sert bir şekilde insan hakları ihlali yaparak bastırmaya çalışması olayları kontrol edilmesi zor bir sürece sokmuştur. Suriye'de gerek muhalifleri gerekse de rejimi destekleyen tarafların sürece müdahil olması demokratik talepler için sokağa çıkan

¹⁰⁰⁴ Huwaidin, a.g.m., s.74.

¹⁰⁰⁵ Simon Mabon, "The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry", *Middle East Policy Council*, Vol:XIX, No:2, <http://www.mepc.org/battle-bahrain-iranian-saudi-rivalry> (10.01.2018)

¹⁰⁰⁶ Athina Tzemprin, Jugoslav Jozić and Henry Lambaré, "The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead", *Croatian Political Science Review*, Vol. 52, No. 4-5, 2015, ss.191-192

¹⁰⁰⁷ Ömer Faruk Topal, "Beşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş", *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye*, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s.67.

halkın radikalize olmasını ve kısa bir süre içerisinde Suriye’de bir iç savaş yaşanmasını netice verecektir.

Suriye İç Savaşı halkın yeteri kadarıyla demokratik katılım ve temel insani hakların yetersizliği ile alakalı temelde etnik kimlik dışında protesto yürüyüşleri ile başlamıştır. Başlangıçta makul nedenler ile aynı saflarda toplanan Arap, Kürt, Türkmen ve Alevi halklar düşük yoğunlukta başlayan çatışmaların uzun sürmesi ve çatışmalara yabancı unsurların müdahil olması ile etnik ve kimliksel bir savaşa dönüşmüştür. Kimlik temelli problemler Suriye’de yaşanan çatışmaları başlatmasa da çatışmanın savaşa dönüşmesindeki en önemli tetikleyici unsur olmuştur.¹⁰⁰⁸ Rejim kendi halkı olan Suriyeli muhalifler ile müzakere etmekten ve muhalefeti sınırlandırmaktan kaçınmış bunun yerine sivil göstericilere yönelik şiddet eylemlerini arttırmayı tercih etmiştir. Rejimin şiddetin dozunu arttırmasıyla rejim ve muhalifler arasındaki kutuplaşma artmış, özellikle rejimin göstericileri ülke bütünlüğüne karşı dahili düşmanlar ve iç tehdit olarak tanımlaması Suriye’de mevcut güvenlik istikrarsızlığının hızlı bir şekilde bozulmasını sağlamıştır.¹⁰⁰⁹

Arap Baharı öncesi Suudi Arabistan ve Suriye arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır, özellikle Suriye’nin Lübnan’dan çekilmesinden sonra, karşılıklı diplomatik ziyaretler artmış, Suriye, Suudi Arabistan tarafından dolaylı yollardan İran’dan uzaklaştırılmaya çalışılsa da çok başarılı olmamıştır. Suriye’de çatışmaların başlaması ve halkın kitleler halinde Esat rejimine karşı tavır alması Riyad yönetimini Katar ile birlikte muhalefetin inşa edilmesinde insiyatif almaya yöneltmiştir. Muhalefet askeri ve mali bakımdan desteklenirken Esat rejimini Arap Dünyasında daha da yalnız bırakmak için Şam’ın Arap Ligindeki üyeliği askıya alınmıştır.¹⁰¹⁰ Bu süreçte gerek İran gerekse de Suudi Arabistan mezhepsel ortaklık kurdukları gruplar ve örgütler aracılığı ile yerel ve ulus aşırı bağlantılarını da kullanarak rejim ve muhalefet arasındaki bölünmeyi derinleştirmeyi başarmıştır.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸ Nil Ş. Şatana, “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.313.

¹⁰⁰⁹ Adam Baczo, Gilles Dorronsoro ve Arthur Quesnay, *Suriye Bir İçsavaşın Anatomisi*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.30

¹⁰¹⁰ Guzansky, *a.g.e.*, s.50.

¹⁰¹¹ Hazal Musul el Berni, “Iran’s Security Dilemma in the Middle East: A Neorealist Approach to Iran’s Foreign Policy in Syria”, *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2017, s.127.

Suriye’de çatışmaların alevlenmesinde etnik ve mezhebi kimlikler önemli derecede rol oynamıştır. Suriye’de ortaya çıkan bu durumu İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin savaşın tarafları olması ve sahadaki yansımaları Onat şu şekilde açıklamıştır ¹⁰¹² “İktidar hırsını, bireysel ve toplumsal planda en iyi kamufle edebilecek aracın din olduğu gerçeği, egemenlik ve ekonomik çatışmaların mezhepler üzerinden meşrulaştırılmasını mümkün kılmaktadır. İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin egemenlik ve çıkar çatışmaları, her ne kadar Şii-Selefi kutuplaşması olarak isimlendirilmeye çalışılsa da mezhep farklılıklarının İslam dünyasını saracak bir biçimde çatışma sebebi haline gelmesini kolaylaştırmaktadır.” olarak ifade etmiştir. Alt kimlikler ulus aşırı bağlar ile kompleks bir şekilde büyük grup kimliklerine dönerken, ülke kimlikleri oldukça farklılaşarak bölünmeye uğramıştır. ¹⁰¹³

Suriye halkının ve protestocuların rejimden istediği reform taleplerinin gerçekleşmemesi ve ayaklanmaların toplumsal değişimi gerçekleştirmede netice vermemesi ülkede mezhepçiliğin taraflar arası temel çatışma alanına dönüşmesini ve Arap Baharı taleplerinin keskin bir şekilde yön değiştirmesini sağlamıştır. ¹⁰¹⁴ Bununla birlikte Suriye’de rejime karşı uzun vadede bütün muhalefetin temsilcisi olacak karizmatik bir lider olmayışı ve rejimin halka karşı müdahalede bulunması saldırısı Suriye muhalefetinin dağılmasını ve Esat’a karşı güç kaybetmesine neden olurken ülkede mezhep ve etnik kimlikler bağlamında Suriye’nin içerisinde birçok radikal silahlı örgütlerin ortaya çıkmasını ve Suriye halkının hızlı bir şekilde kendi arasında kutuplaşmasını ve çatışmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca Suriye hapishanelerinde tutulan ve radikal örgütler ile irtibatlı olduğu düşünülen mahkumların serbest bırakılması ve şiddetten uzak durmaya çalışan grupların şiddetli cezalandırılmalarına tabi tutulması halkın rejime karşı daha agresif tartışmalara girmesini kolaylaştırmıştır.

Suriye’de muhalifler ve rejim arasındaki çatışmaların hızlı bir şekilde artarak iç savaşa evrilmesiyle beraber birçok yerel ve bölge dışı devletler Suriye’den yayılan şiddet dalgasının bir şekilde tarafı olmuştur. Bu anlamda Rusya ve İran, Esat rejimine destek verirken Amerika ve müttefiklerinin önemli bir kısmı rejim karşıtı farklı grupları

¹⁰¹² Onat, a.g.e., s.224

¹⁰¹³ Deniz Ülke Arıboğan, *Duvar*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2017, s.38.

¹⁰¹⁴ Paul Amar ve Vijay Prashad, “Ortadoğu’da Devrim Yapmak”, *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.14.

desteklemeyi tercih etmiştir.¹⁰¹⁵ Özellikle İran'ın Suriye rejimine karşı kayıtsız şartsız ekonomik, askeri ve siyasi destek sunması, Suriye'ye Devrim Muhafızları ve Kudüs Tugaylarını göndermesi Suriye rejiminin muhalefet karşısında önemli oranda psikolojik ve askeri anlamda direnç kazanmasını sağlamıştır.¹⁰¹⁶ Bunun yanında milyonlarca mültecinin Suriye'nin komşuları olan Lübnan, Ürdün ve Türkiye'ye sığınması da Suriye sorununu bölgesel düzeye taşımıştır. Dış devletlerin kendi müttefiklerine çıkarlarına uygun politikaları dayatması şiddeti arttırırken toplumu da birbirine karşı oldukça radikalleştirmiştir. PKK hâkim olduğu bölgelerde etnik bir bölünme için mücadele ederken İŞİD ise fundamentalist Selefî bir ideoloji dayatmıştır. İran ve Suudi Arabistan'ın bölgesel liderlik elde etmek için Suriye'de mücadelesi ise mezhepsel ayrışmaları derinleştirmiştir.¹⁰¹⁷ Suudi Arabistan ayrıca, Suriye'de rejim karşıtı İslami grupları desteklerken Mısır ve Tunus'ta Müslüman Kardeşler ile bağlantılı politik partilerin giderek güçlenmesiyle Suriye'de Müslüman Kardeşler Hareketine bağlı olan gruplar ile ilişkisini keserek bu grupları zayıflatmaya çalışmıştır.

Suriye'de merkezi otoritenin güvenliği sağlamada yetersiz kalması ile ülke dışı aktörler olan İran ve Rusya'da oyuna dahil olmuştur. Bu anlamda Ortadoğu'da İran-Rusya iş birliği ise iki önemli nedene dayanmakta ve ilişkilerin geleceği açısından yol gösterici olmaktadır. Bunlardan birincisi, Rusya ve İran'ın topraksal bütünlüğünü tehdit eden Orta Asya, Ortadoğu ve Kafkasya da ki aşırı radikal grupların varlığı. İkincisi ise, Ortadoğu'da ve İran-Rusya sınırları etrafında geniş bir nüfuza sahip olan Amerikan etkisini sınırlandırma konusu olmaktadır. Ayrıca Rusya göre eğer Amerika, Ortadoğu'da krizler ile meşgul olmazsa doğrudan Moskova'nın güvenliğini tehdit edecektir. Bu durum da Rusların, Ortadoğu'da sürdürülebilir krizlere pozitif yaklaşmasını sağlamaktadır. İran ise, kendisini doğrudan tehdit eden Amerika'nın bölgede güçlenmemesi için Ruslar ile iş birliği yapmaya özen gösterme ve bu şekilde Amerika'nın baskılarını azaltmaya çalışmaktadır.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁵ Marcovitz, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰¹⁶ Hinai Ali Salih El Halici, *El Tedhil El İrani Fi Es Sirai Es Suri El Dahili*, El Kudüs: Dar El Cundi En Neşir ve Tevzia, 2018, s.54.

¹⁰¹⁷ Bacsko, Dorrnsoro ve Quesnay, *a.g.e.*, s.173-174

¹⁰¹⁸ Doç.Dr. Akbar Valizadeh, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ile 27.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

Arap Baharının Suriye'ye sıçraması ile birlikte Suudi Arabistan'ın Bahreyn kaynaklı duyduğu endişeyi İran, Suriye kaynaklı hissetmeye başlamıştır. Çünkü Suriye, İran'ın Ortadoğu ve güvenlik politikaları açısından çok stratejik bir konuma sahip olmuştur. Ayrıca İsrail ve Batılılara karşı Suriye, İran için bir ön cephe konumundadır. Özellikle İran ve Suriye arasında tesis edilen askeri iş birlikler her iki ülke içinde hayati derecede önem taşımaktadır. Suriye'yi yöneten %10 luk Nusayri¹⁰¹⁹ nüfusun İran Şiileri tarafından mezhepsel faktörler tarafından desteklenmesi ise bu ilişkiyi daha da güçlendirmektedir. Suudi Arabistan ise İran'ın nüfuzunun olmadığı bir Suriye hayali ile iç savaş sürecinde muhalefete önemli miktarda ekonomik ve silah desteği vererek revizyonist politikalara yönelmeyi tercih etmiştir.

İran ve Suudi Arabistan, Ortadoğu'da birbirlerinden oldukça farklı politik hedefleri, güç algıları ve uluslararası sisteme yönelik farklı bakış açılarına sahip olmaktadır. İki devletin birbirleri arasında yürüttüğü bölgesel rekabet oldukça olumsuz sonuçlar vermek ile birlikte tarafların Suriye Savaşı'nın farklı taraflarında yer almaları hem çatışmanın uzamasına hem de aralarındaki rekabet ve şiddetin artmasına neden olmuştur.¹⁰²⁰ Suudi Arabistan, Suriye yönetiminin başından Esat ve Nusayrilerin gitmesini isterken aynı zamanda kendi monarşisinin ve rejimin devamı açısından büyük bir potansiyel tehlike olacak Müslüman Kardeşler ve irtibatlı gruplarının Suriye'de iktidar olmamasına da dikkat etmektedir. Bundan dolayıdır ki Suudi Arabistan, Suriye iç savaşında hem İran hem de Müslüman Kardeşlere karşı alan kazanmak için her ikisine de alternatif olacak siyasi ve askeri güçleri desteklemeyi tercih etmektedir.¹⁰²¹ Katar'ın Suriye muhalefeti içerisindeki Müslüman Kardeşleri desteklemesi Arap Baharı hareketlerinin devam ettiği bir dönemde Suudi Arabistan-Katar'ın ilişkilerinin bozulmasının en önemli nedeni olmuştur. Bu gelişmelerde Ortadoğu'daki mevcut

¹⁰¹⁹ Arap Aleviliği olarak ta bilinen Nusayrilik, Muhammed Bin Nusayr'ın liderliğinde 883'de kurulmuş Gulat Şia olarak tabir edilen bir Batini tarikatıdır. Hakkında net bilgilere sahip olunamayan ve gizliliğin hakim olduğu Nusayrilikte Hüseyin Bin Nusayr'ın yazmış olduğu Kitab'ul Mecmua mezhep takipçileri açısından kutsal kitap olarak kabul edilmektedir. Nusayrilerin temeli nançlarında Hz Ali'nin ölmediği ve ilah olduğu düşüncesine inanılmaktadır. Ayrıca İslam'ın zahir ve batin hükümlere sahip olduğunu ve Batini kısmının ancak imamların bilebileceği inancını taşımaktadırlar. Nusayrilik uzun yıllar boyunca Şiiler açısından da makul karşılanılmamıştır. Bknz: Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul: Şura Yayınları, 1996, ss.63-64. ; Fiğlalı, a.g.e., ss.181-182.

¹⁰²⁰ Birthe Hansen, "Yıkıcı Bir Rekabet", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 73, Mart-Nisan 2016, s.10.

¹⁰²¹ Raphael Lefevre, "Saudi Arabia and the Syrian Brotherhood", 27.09.2013, <http://www.mei.edu/content/saudi-arabia-and-syrian-brotherhood> (20.04.2018)

çatışmaların etnik veya mezhepsel kimlikler üzerinden daha da fazla girift bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir.

İran'ın Suriye'ye bu kadar önem vermesinde bir diğer önemli nokta ise İran'ın sekiz senelik Irak Savaşı sırasında kazandığı tecrübelerine bağlıdır. İran, Ortadoğu coğrafyasında etik, mezhepsel, kültürel ve dilsel açıdan kendisini oldukça yalnız görmekte ve kendi kimliğinin ötekisi durumunda olan ülkeler ile çevrili olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayıdır ki İran kendi güvenliğini kendi sınırlarının dışında savunma hattı kurarak gidermeye çalışmaktadır.¹⁰²² İran'ın Suriye'deki savunma hattında gerek IŞİD terör örgütüne gerekse diğer silahlı Sünni rejim karşıtı muhaliflere karşı Hizbullah, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun gibi Şii milisleri Kudüs Gücü'nün altında birleştirerek doğrudan taraf olmakta ve ulusal kamuoyundan gelecek baskı ve insan kaybını yabancı lejyonerler üzerinden aza indirmeye çalışmaktadır.¹⁰²³ Özellikle Sovyetlere karşı yürütülen Afganistan Savaşı sırasında İran'a sığınan ve uzun zamandır İran'da yaşayan Şii mültecileri Hz. Zeynep'in¹⁰²⁴ Şam'da bulunan türbesini korumak ve Kudüs'ü Siyonistlerden kurtarmak propagandası ile Suriye Savaşına kanalize etmeyi başarmıştır.

Suudi Arabistan, IŞİD'in Suriye'de giderek güçlenmesi ve kendisine yönelik yıkıcı bir tehdit olması ile birlikte kendi tuttuğu Vahhabilik ateşinin kendi elini de yakacağını fark etmiştir. Riyad, 2014 yılında IŞİD'e karşı oluşturulan uluslararası askeri koalisyona katılmış ve kendi ordusundaki askerleri ile destekte bulunmuştur. Bununla birlikte 2015 yılında Suudi Arabistan Savunma Başkanlığı sözcüsü aracılığı ile Müslüman devletlerle IŞİD dahil bütün diğer terör örgütleri ile mücadelede koordinasyonun sağlanması için bir koalisyon kuracağını duyurmuştur.¹⁰²⁵ Suudi Arabistan'ın bu kararı almasında en önemli etkenlerden birisi; IŞİD terör örgütünün 2014

¹⁰²² Bayram Sinkaya, "İran'ın Suriye Stratejisi", *Akademik Ortadoğu*, Cilt 11, Sayı 2, 2017, s. 51

¹⁰²³ Rahimullah Farzam ve İsmail Sarı, "Fatimiyyun: İran'ın Afgan Milisleri", *USAD*, Sayı:6, Bahar 2017, ss. 285-286

¹⁰²⁴ İran, ulusal güvenliğini korumaya ve güçlendirmeye çalışırken ideolojik anlamda değerli olan şeyleri de korumaya çalışmaktadır. Özellikle din, mezhep veya kutsal addedilen diğer şeyler bu ideolojik değerleri ifade etmektedir. Ayrıca İran'ın Şiiliği anaysal bir değer olarak algılaması sonucu Suriye'de bulunan ve Şiilerin oldukça ehemmiyet verdikleri türbeleri koruyacağını ilan etmesi bunun bir göstergesi olmaktadır. Veysel Kurt, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.19.

¹⁰²⁵ Dilek Yiğit, "Suudi Arabistan'ın Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed.Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, ss.497-498.

yılında halifeliğini ilan ederek Mekke ve Medine dahil bütün Müslümanların yaşadıkları yerlere göz dikmesi, Suudi Arabistan monarşisini kendisine hedef alması ve birçok aşırı Vahhabi olan Suudi Arabistan vatandaşının örgüte sempati ile yaklaşarak saflarına katılması olmuştur.¹⁰²⁶ Bunun yanında Suriye’de rejime karşı çatışan birçok muhafazakâr veya seküler grubun Suudi Arabistan’ın Vahhabi/Selefi ekolünden ziyade kendi kültürel kimliklerine uygun mutedil İslamcılar ile birlikte çalışması ve Suudi Arabistan temelli radikal fikirlere karşı olması Riyad’ın sahadaki durumunun çıkarları lehine gittiğini göstermemektedir.¹⁰²⁷

Aralık 2015’te Suudi Arabistan’ın öncülüğünde kırka yakın ülkenin katılımıyla bölgede artan terörizme ve radikalizme karşı kurulan İslam Askeri Koalisyonu (Islamic Military Coalition) 100.000’e yakın askeri unsur ile büyük bir güç olarak algılanmıştır. P5+1 Antlaşması’nın imzalanması ile geleneksel müttefiklerinden güven konusunda endişe duyan Suudi Arabistan’ın güvenlik endişesini kendi çevresinde gidermesi olarak da anlaşılmıştır.¹⁰²⁸ Geçmişte bölgesel ve uluslararası krizlerde Amerikan güvenlik şemsiyesi Suudi Arabistan için yeterli olurken İran tehdidinin hızlı bir şekilde artması ve Amerikan’ın güvenli bir ortak olmayışının anlaşılması Riyad yönetimini oldukça endişelendirmektedir. Bununla birlikte Suudi Arabistan; İran ve Katar ile sorunlu ilişkiler yaşarken, İran ve Katar arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerinin ilerlemesi Suudi Arabistan’ı bölgede yalnızlaşmasına neden olmuştur.¹⁰²⁹

İslam ülkelerinden büyük bir çoğunluğunun desteğini arkasına alan Suudi Arabistan, İran’ı bölgeden izole etmek ve etkisini ortadan kaldırmak için oldukça güçlü bir destek elde etmiştir. Suudi Arabistan İran’a karşı motivasyonunun arkasında kendisini İslam dünyasının ve Sünnilerin lideri olarak tanımlaması da büyük rol oynamaktadır.¹⁰³⁰ Yeni kurulan ordu aracılığı ile oluşturulacak yeni stratejiler ile Suudi Arabistan; Yemen başta olmak üzere Ortadoğu’nun diğer bölgelerindeki başarısız girişimlerinden nazarları

¹⁰²⁶ Toby Matthiesen, “The Domestic Sources of Saudi Foreign Policy: Islamists and the State in the Wake of the Arab Uprisings”, *Brookings*, August 2015, s.1.

¹⁰²⁷ Daniel Wagner and Giorgio Cafiero, “Saudi Arabia’s Dark Role in the Syria Conflict”, 06.07.2013, https://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/saudi-arabias-dark-role-i_b_3402447.html (20.04.2018)

¹⁰²⁸ Florence Gaub, “Saudi Arabia and Its 40 Allies” Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2016, ss:1-2

¹⁰²⁹ Haoues Taguia, Aljazeera Center for Studies Research Department’de Araştırmacı, 10.10.2018 tarihinde Sakarya’da IV. Ortadoğu Kongresinde yapılan bir mülakat

¹⁰³⁰ Al-Rasheed, “The Dilemmas of a New Era, s.10.

uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte koalisyonda İran ve Irak'ın olmaması Suudi Arabistan'ın yeni inşa etmeye çalıştığı ordunun mezhepsel gailelerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.¹⁰³¹ Arap NATO'su olarak tanımlanan koalisyonun kurulmasının en önemli nedeni Suudi Arabistan'ın kendi askeri gücü ve mali kaynakları ile İran'ı sınırlandıramayacağına inandığı için maliyeti diğer Körfez ülkeleri ile paylaşmak istemesidir.¹⁰³²

Suudi Arabistan'ın, ayrıca Suriye'deki rejim aleyhtarı silahlı muhalefeti desteklerken Ürdün ve Kuveyt üzerinden el altından İslamcı grupları kullanarak Suriye'ye silah sevkiyatı gerçekleştirdiği bilinmektedir. Genellikle kaçak silahlar ile gerçekleştirilen bu sevkiyat ile silahlanan muhalifler giderek kendilerine silah yardımı yapan dış güçlerin kontrolü ve nüfuzu altına girmeye başlamış ve silah tedarikçisi ülkenin çıkarları adına sahada mücadele etmektedirler.¹⁰³³ Suriye'de birbirlerine rakip yabancı güçlere ait artan silahlı milis örgütlerin bulunması ile mezhepsel çatışma oran ve alanı daha da çok artmıştır. Birbirlerinden farklı ekol ve tarzlara sahip Sünni örgütlerin birbirleri ile çatışması kendi farklılıklarından ziyade örgütlere destek sağlayan devlet veya gruplar arasındaki temel anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır.

İran ise, Suriye iç savaşında tarihsel, ideolojik ve stratejik çıkarları açısından istikrarlı bir politika izlemektedir. Bunun nedeni Esat rejiminin Suriye yönetiminden uzaklaştırılması durumunda Hizbullah ve Filistin'e uzanan direniş ekseninde kopmalar olacağı ve stratejik alan kaybedeceği için. İran bölgedeki temel çıkarlarını muhafaza etmede kendisine müttefik tek Arap devleti olan Suriye'yi rejim değişikliğine gitmesini engellemesi ve demokratik seçim ve hak taleplerinde bulunan kitleleri rejimin ezmesine yardım etmesi İran'ın rasyonel çıkarları açısından önemlidir.¹⁰³⁴ İran'ın aksine Suudi Arabistan ve Suriye ilişkileri tarihsel açıdan oldukça sorunlu alanlara sahip olmuştur. Suriye'nin Arap Yarımadası'ndan koparılarak oluşturulan bir ülke olması zaman zaman kendisini monarşi karşıtı devrimci bir ülke olarak göstermesi, Suudi Arabistan'ın

¹⁰³¹ Ramy Aziz, "Purpose of Saudi Arabia's Islamic Military Coalition", The Jerusalem Post, 16.02.2016 <https://www.jpost.com/Opinion/The-purpose-of-Saudi-Arabias-Islamic-military-coalition-445113> (E.T.10.02.2018)

¹⁰³² Dr. Javad Heirannia, Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.

¹⁰³³ Yaşar Soyalan, *Emevi Hanedanlığından Esed Diktatörlüğüne Suriye*, İstanbul: Mana Yayınları, 2012, s.233-234

¹⁰³⁴ Doğan Şafak Polat, "İran'ın Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed.Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.489.

geleneksel İran ve Şii politikalarının karşısında olması ve iki ülkenin farklı büyük güçler ile müttefiklik ilişkilerine sahip olması sorunları derinleştirirken çözüm olanaklarını da azaltmaktadır.

Suudi Arabistan, Arap Baharı sürecinde doğrudan rejim güvenliğini sağlamak, Körfezde P5+1 (JCPOA-Joint Comprehensive Plan of Action (Ortak Eylem Planı)) anlaşması ile daha da rahat manevra imkânı bulan İran tehdidini sınırlandırmak ve ABD'nin Körfez ülkelerini koruma konusunda isteksiz davranması nedeni ile olağan üstü seviyede silahlanma faaliyetleri başlatmıştır.¹⁰³⁵ Suudi Arabistan, Batılı devletlerin İran ile nükleer anlaşmayı imzalamalarından sonra büyük bir şok yaşamıştır. Ayrıca İran'ın ambargolardan da kurtulup daha güçlü bir şekilde sahada olacağından korkan Riyad yönetimi bu süreçten sonra İran ile sahada kendi gücü ve vekalet güçleri aracılığı ile daha da fazla karşılaşacaktır. ¹⁰³⁶ İran'ın P5+1 Antlaşması'nı imzalaması ile bölgesel güç dengesinde önemli değişmelere yol açabileceği ihtimali Suudi Arabistan ve BAE'nin İran'a ve imzalanan anlaşmaya karşı daha agresif bir tutum almalarını sağlamıştır. Hatta İran'ın her geçen gün nükleer silah elde etme hedefine yaklaştığının bilinmesi Riyad'ı kendi güvenliğini kendi inşa edeceği nükleer savunma gücü ile sağlama kanallarına yönelteceği meselesi birçok uluslararası etkinlikte tartışılmaktadır.¹⁰³⁷

Javad Jafari'ye göre nasıl kötü giden İran-Amerika ilişkileri İran-Suudi Arabistan ilişkilerini etkilemişse, İran-Amerika arasında siyasi sorunların çözülmesi durumunda Suudi Arabistan'a da bu sürecin güçlü bir yansıması olacaktır. P5+1 Anlaşması'ndan sonra İran'ın muhtemel kazanımları ile gerek global gerekse bölgesel politikada güçlü bir pozisyon kazanma olasılığı Suudi Arabistan'a ciddi rahatsızlık vermiş ve bu anlaşmayı eleştirmesine sebep olmuştur. ¹⁰³⁸ Al Habil'e göre ise, nükleer anlaşma'nın imzalanmasıyla İran'ı bölgede sınırlandırmak için yapılan bütün faaliyetler akamete

¹⁰³⁵ Erboğa, "Suudi Arabistan'da Ordu ve Siyaset: İthal Güvenlik ve Hanedan Dengesi, s.201.; İsmail Sarı," İran'ın Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler: Şii Milis Örnekleri", 28-29 Kasım VIII. Uluslararası İlişkiler Kongresi, Bursa, 2016, s. 97

¹⁰³⁶ İran'ın nükleer güç gelişimini eleştiren tarafların temel eleştiri tarafı İran'ın dünyanın ikinci zengin petrol kaynaklarına sahip olmasına rağmen nükleer enerjiyi hangi ihtiyacını karşılamak için kullanacağı sorusudur. İran'ın bu soruya kolay verebileceği cevap olmadığında İran'ın güçlenmesinden endişe duyan Küresel güçler ve bölgesel rakipleri bunun cevabını nükleer silahta aramaktadırlar.

¹⁰³⁷ Paul Sonne, "Can Saudi Arabia Produce Ballistic Missiles? Satellite Imagery Raises Suspicions", *The Washington Post*, 23 January 2019

¹⁰³⁸ Mohammad Jafar Javad, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi ile 28.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

uğramıştır. Bu anlaşma neticesiyle özellikle iktisadi açıdan büyük bir kazanım elde edecek olan İran, hâlihazırda etkisi bulunduğu Bağdat, Şam, Sana ve Lübnan'da daha emin ve güçlü bir şekilde nüfuzunu arttırmaya çalışacaktır. İran'ın Körfez ve diğer Arap ülkelerinde güçlenmesinin engellenmesinin ise tek yolunun Türkiye ve Körfez Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilerek bölgesel güç dengesinin tekrardan sağlanması olmaktadır.¹⁰³⁹ Suudi Arabistan'ın İran'ı dengelemek için bölge içi ve dışından alternatif devletler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması İran'ın bölgedeki yayılmasını engellemek adına çok verimli olduğu da söylenemez.

İran ve Suudi Arabistan arasında hızla artan soğuk ilişkiler ve Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan'da farklı gruplar arasında yürüttükleri vekalet savaşları Suudi Arabistan'ı nükleer güç peşinde olan İran'a başka bir bölgesel nükleer güç olarak değerlendirilebilen Pakistan ile güçlü ilişkilerini kullanarak ileride nükleer silah teknoloji edinmesini sağlayabilme ihtimaline yönelteceği beklenmektedir.¹⁰⁴⁰ İran'ın nükleer silah sahibi olup, Riyad'ın nükleer güç sahibi olmadığı durumda ise Suudi Arabistan'ın ironik bir şekilde İran karşıtı Batı ve İsrail'e daha da yakınlaşacağı ve güvenlik açısından daha fazla bağımlı kalacağı düşünülmektedir. Suudi Arabistan'da uzun yıllar devam eden reform çalışmaları ve devlet kimliğinin yeniden tesis edilmesi tartışması Suudi Arabistan'ın bölgede gelecekte oynayacağı rol ile derinden alakalı gözükmektedir.

Suriye krizine küresel güçlerin müdahale etmesi ise çatışmanın şiddetini ve alanını önemli derecede arttırmıştır. Özellikle Rusya'nın Suriye'ye askeri anlamda destek vermesinin en önemli nedeni Tarsus'ta Doğu Akdeniz sınırlarında Rus etkinliği sağlayan Rus deniz üssünün varlığını devam ettirmek ve güçlendirmek olmuştur. Tarsus üssünün stratejik konumu aynı zamanda Rusya'ya gerektiğinde Aden Körfezi'ne kadar etkili olabilecek bir deniz gücü sağlamaktadır. Sovyetler ve Rusya, Suriye'nin bu stratejik jeopolitik öneminden dolayıdır ki uzun yıllardır Suriye'ye silah tedarik ederek bölge siyasetinde varlık göstermişlerdir.¹⁰⁴¹ Amerika ise, başta Kuzey'deki Kürt gruplar olmak üzere birbirlerinden oldukça farklı silah örgütlerini destekleyerek IŞİD ile mücadele etmek adına Suriye savaşındaki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. Ayrıca uzun bir

¹⁰³⁹ Al Habil, a.g.e., s.33.

¹⁰⁴⁰ Saikal, a.g.e., s.29.

¹⁰⁴¹ Stephen Blank and Edward Levitzky, Geostrategic aims of the Russian Arms Trade in East Asia and the Middle East, *Defence Studies*, Vol.15, No. 1, 2015, ss.76-77.

dönem Esat karşıtı ÖSO'nun farklı farklı yapılarında eğit-donat tarzında eğitim vererek desteklemişse de bu destek hiçbir zaman Kürt gruplara sunduğu askeri ve finansal destek olmamıştır. Suriye'de mücadele eden bütün aktörlerin ortak noktasında mezhepsel veya ideolojik kimlikler ve söylemler aracılığı ile sahada ve masada daha güçlü bir konum elde etme olmaktadır.

Arap Baharı'nın Lübnan'a sıçraması ile 27 Şubat 2011'de Beyrut'ta toplanan halk, mezheplerin konfederasyonu şeklinde inşa edilen Lübnan Devleti'nin yapısının değiştirilmesi için laik, sivil ve demokratik bir rejim talebinde bulunmak için sloganlar atarak beklentilerini ortaya koymuşlardır. Liyakata dayalı yeni bir sistemin getirilmesi talebinde bulunan halkın enerjisi kısa bir zaman içerisinde tükenmiş ve protestolar da sonlanmıştır. Bunun en büyük nedeni 14 ve 8 Mart İttifakı'nı oluşturan grupların Lübnan'ın istikrarını bozma potansiyelini ortaya çıkaran bu olayları desteklememesi olmuştur. Mikdashi bunu şu şekilde ifade etmektedir; "Lübnan'da birey kendi kimliğini yaratamaz. Tersine, siyasi kimlikler, karmaşık siyasi, sosyal ve iktisadi güçler arasındaki etkileşimler aracılığıyla şekillenir. Ne tarihin dışında olunabilir ne de sosyal ve siyasal kurumların kimlik inşasında oynadıkları rol inkâr edilebilir. Lübnanlı eylemciler mezhepçiliğin ve şiddetin mirasını, kirlenmiş giysilermişçesine üstlerinden atabileceklerini hayal etse de bu ikisi, gerçeklikte Lübnan'da yurttaş öznelliğinin kurucu ve kaçınılmaz veçheleri olmuştur."¹⁰⁴²

Suriye Savaşı'nın kontrolden hızlı bir şekilde çıkması ve Lübnan için giderek yıkıcı bir etkiye sahip olması Lübnan'ı tedirgin etmiştir. Özellikle artan intihar saldırıları, adam kaçırma ve yerel küçük çaplı çatışmaların yaşanması Lübnan'ı Suriye girdabına çekmiştir. İç politikada yaşanan zorluklara Suriye krizinin eklenmesi ve ülkenin dörtte birlik nüfusuna denk gelen Suriyeli sığınmacılara istemeyerek de olsa ev sahipliği yapması bölünmüş bir toplum olan Lübnan'da siyasi olduğu kadar sosyal rahatsızlığı da arttıracak bir potansiyele sahip olmaktadır.¹⁰⁴³ Özellikle Lübnan'da en güçlü siyasi ve askeri aktörlerden birisi olan İran destekli Hizbullah örgütünün İran Devrim Muhafızları ile birlikte Suriye'de 2012 yılının sonlarından itibaren aktif olarak rejimin yanında Sünni

¹⁰⁴² Maya Mikdashi, "Lübnan", Arap Baharından Kesitler, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.356.

¹⁰⁴³ Martin Wählisch and Maximilian Felsch, *Lebanon and the Arab Uprisings In the Eye of the Hurricane*, New York: Routledge, 2016, s.1.

muhalefete karşı savaşması Suriye’de yaşanan çatışmaların Lübnan sınırlarına daha kolay geçmesini ve devam etme potansiyelini sağlamaktadır. Bununla birlikte Hizbullah’ın Suriye Savaşı’na katılması ile birlikte Arap dünyasında 2006 savaşında elde ettiği popülaritesini de kaybetmesini sağlamıştır.

Suriye’deki çatışmaların artması ve Lübnan Hizbullah’ının Suriye’deki Sünni muhalefete karşı en güçlü ve askeri rakip olması ile Lübnan içerisindeki Sünnilerin, Hizbullah ve Lübnan’daki Şiiler ile ilişkilerine de zarar vermiştir. Özellikle Suriye’deki savaştan kaçan sivillerin bir milyona yakınının Lübnan’a sığınması Lübnan’ın ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından kırılganlığını daha da arttırmıştır. Bununla birlikte Wahliseh ve Felsch’in de ifade ettiği gibi Ortadoğu’nun bu dengesiz fakat Arap Baharı’nın bölgesel yıkıcı etkisi ile karşılaştırıldığında istikrarlı ülkesi kendisini bu süreçte çöküşten kurtarmayı başarmıştır. Lübnan, Arap Baharı’nın domino etkisinden etkilenmemek ile birlikte devlet sistemi tamamen çökmediği gibi Suriye’deki silahlı çatışmalar da Lübnan için ölümcül sonuçlar ortaya çıkarmamıştır.¹⁰⁴⁴ Bununla birlikte Hizbullah’ın Suriye Savaşı’nda IŞİD ve el Nusra gibi tekfirici grupları hedef aldığı hakkındaki açıklamaları; Lübnan’daki Hıristiyanların üçte ikisinin Hizbullah’ı ve Hizbullah’ın Suriye Savaşı’ndaki katılımlarını desteklemesi ve Lübnan istihbaratının Hizbullah’a yardım etmesi için yeterli neden olmuştur.¹⁰⁴⁵

Şubat 2015’te Kral Abdullah’ın vefatının ardından Prens Selman’ın tahta çıkması ile birlikte Krallık’ta Sudayriler tekrar güçlenmeye başlamıştır. Yeni kral ile birlikte savunma bakanı ve aynı zamanda ikinci veliaht olan oğlu Muhammed bin Selman, İran’a yönelik daha sert politikalar yürütmeye başlamış ve bunun Lübnan’a da yansımaları görülmüştür. Fakat, Suudi Arabistan’da Muhammed bin Selman ile birinci veliaht ve içişleri bakanı olan Prens Muhammed bin Nayef arasındaki rekabet nedeni ile Lübnan başbakanı Hariri, Suudi Arabistan’ın desteğini kaybedeceğini düşünmüştür. 2016 seçimlerinde Trablus’u kaybetmesinin ardından bu endişeleri artan Hariri, iki sene ardından Ekim 2016’da Micheal Aoun’un Hizbullah’ın cömert desteği ile Lübnan cumhurbaşkanı seçilmesi, Suudi Arabistan’ı da endişelendirmiş ve Krallığın Lübnan

¹⁰⁴⁴ Wählich and Felsch, *a.g.e.*, s.1.

¹⁰⁴⁵ Magnus Ranstorp, “The Role of Hizbollah in the Syrian Conflict”, *Lebanon and the Arab Uprisings In the Eye of the Hurricane*, Ed. Martin Wählich and Maximilian Felsch, New York: Routledge, 2016, s.45.

siyasetine yeniden keskin bir dönüş yapmasını sağlamıştır¹⁰⁴⁶ Bunun en önemli nedeni Yemen ve Suriye’de Suudi Arabistan’ın köşeye sıkıştırmak istediği İran ve Şii Hizbullah örgütünün Lübnan’da oldukça güçlenmesi ve kendi vekil güçlerine karşı baskı yapması olmuştur.

Lübnan, içerisinde barındırdığı dini ve mezhepsel sorunlar ve oldukça tuhaf devlet yapısının yardımı ile İran ve Suudi Arabistan’ın Ortadoğu’da ki en önemli mücadele alanı olarak bilinmektedir. Hariri’nin İran’ı Lübnan’ın iç işlerine karıştığı iddiası ve babasının katillerinin Hizbullah olduğu iddiasını mükerreren ifade etmesi, kendi hayatından endişe duyması ve Suudi Arabistan’da görevinden istifa ettiğini duyurması yeni bir krizi ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁴⁷ Hariri, Lübnan’da gerek dış politika gerekse savunma politikalarında başbakan olarak otoritesini kaybettiğinin farkına varmak ile birlikte Hizbullah ve Hizbullah’ın yakın müttefiki olan Hristiyan grupların stratejilerini çalışmaz hale getirmek için istifa ettiği tahmin edilmektedir. Öyle ki Michel Anoun’un Hizbullah’ın faaliyetlerinden rahatsız olmaması ve Hizbullah’ı Lübnan ordusunun bir parçası olarak görmesi bu tahmini güçlendirmekte ve Lübnan’da Sünnilerin etkinliğini doğrudan kısıtlanacağını göstermektedir.¹⁰⁴⁸

İran ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah, Hariri’nin istifasının arkasındaki güç odağının Suudi Arabistan olduğunu müteaddit defalar tekrar etmiş, Suudi Arabistan ise İran’ın Lübnan’a müdahalesini ve Hizbullah’ın siyasi organlara uyguladığı askeri baskının Lübnan’ı sürdürülemez bir krize soktuğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴⁹ Suudi Arabistan, Lübnan’ı siyasi bir krize sokarak mezhepsel eksenli Hizbullah ve İran’ın güç devşirme çabalarını boşa çıkarmaya çalışırken, Suudi Arabistan’ın yeni Veliht Prensi Muhammed bin Selman ise BAE başta olmak üzere Körfez ülkelerini ve Lübnan’daki Hizbullah’tan rahatsız olan Sünnileri İran’a karşı mücadele etmeye ve İsrail’i de İran’a karşı bir denge

¹⁰⁴⁶ Ziad Mahed, “Saudi Arabia Uncertainties in Lebanon (January 2011-January 2017)”, Foundation Recherche Strategique, April 2017, <https://www.frstrategie.org/web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/6.pdf>, pp:5-6. (E.T. 10.07.2018)

¹⁰⁴⁷ Martin Chulov, “Tensions Mounts in Lebanon as Saudi Arabia Escalates Power Struggle With Iran”, *The Guardian*, 11.11.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/11/lebanon-saudi-arabia-iran-power-struggle-saad-hariri-resignation>(E.T.10.09.2018)

¹⁰⁴⁸ “Saudi Policies in the Regional Landscape: Enhancing Opportunities and Reshaping Regional Alliances”, *Arab Center for Research and Policy Studies Doha Institute*, November 2017, s.1.

¹⁰⁴⁹ Ali Younes, “Lebanon Crisis: Iran-Saudi Power Struggle Over Hariri”, *Al Jazeera*, 8.11.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/saudi-iran-power-struggle-fill-void-lebanon-171108093252094.html> (E.T. 09.09.2018)

unsuru olarak kullanmaya çalışmaktadır.¹⁰⁵⁰ Hariri'nin istifasının hemen ardından Yemen'den Suudi Arabistan'ın başkenti Riyad'a fırlatılan roketler Suudi Arabistan tarafından İran'ın Hariri'nin istifasına karşı misilleme olarak algılanmıştır. Hariri'nin Lübnan'a geri döndükten sonra istifasını askıya aldığını açıklaması Lübnan'da devam eden gerginliği ortadan kaldırmaya yetmemiştir.

3.3.5. YEMEN'DE ARTAN ŞİDDET SARMALINDA İRAN-SUUDİ ARABİSTAN'IN ETKİSİ

İran ve Suudi Arabistan'ın, 1979 sonrası Güney ve Kuzey Yemen iki devletli dönemi ve sonrasında birleşik Yemen ile ilişkileri oldukça farklı şekillerde gelişmiştir. İran Devrimi'ne sıcak bakan Güney Yemenli Marksistler ile Tahran ilişkilerini geliştirirken Suudi Arabistan'a yakın Kuzey Yemenli aşiretler özellikle İran-Irak Savaşı'nda vekil gruplar olarak Yemen'de çatışmalarına neden olmuştur. Saddam'ı muharip güçleri ile destekleyen Kuzey Yemen'e karşı; Güney Yemen yönetimi Saddam'ı kınamış ve Arap Ligi toplantılarını boykot ederek İran'ı desteklemiştir. 1990 yılında Rafsancani İran'ın diplomatik etkinlik alanını arttırmak amacıyla Güney ve Kuzey Yemen'in birleşmesini desteklerken, Suudi Arabistan ise karşı çıkmış ve uzun bir dönem Güney Yemen'deki ayrılıkçıları desteklemiştir.¹⁰⁵¹ İran-Irak Savaşında Kuzey Yemen'in taraf olması neticesinde Suudi Arabistan başta olmak üzere Irak karşıtı Körfez ülkeleri kendi topraklarında işçi olarak çalışan Yemenlilerin iş akidlerini feshederek bu işçilerin oturma ve çalışma izinlerini iptal etmişlerdir. Yemen'e dönen işçi kitlesi ise Yemen'in büyük ekonomik krizlere girmesine neden olmuştur.

1990 yılında Güney ve Kuzey Yemen'in birleşmesi sonrasında cumhurbaşkanı seçilen Ali Abdullah Salih'e karşı ekonomik reform gerçekleştirme ve ülkeyi rüşvetten kurtarma adına 16 Ocak 2011 tarihinde protestolar başlamıştır. Mart ayında milyonlarca kişinin Salih aleyhine protestolara devam etmesinden endişelenen KİK ülkeleri muhalefet ile rejim arasında arabulucu olmayı talep etmiştir. Haziran ayındaki protesolar esnasında Yemen Cumhurbaşkanlığı Sarayı ve Salih'e saldırı sonrasında Salih Yemen'den ayrılarak

¹⁰⁵⁰ Yaroslav Tromifov, "Hariri Wants Lebanon Kept Out of the Saudi-Iranian Conflict", The Wall Street Journal, 11.02.2018, <https://www.wsj.com/articles/hariri-wants-lebanon-kept-out-of-the-saudi-iranian-conflict-1515697159> (E.T.10.10.2018)

¹⁰⁵¹ Djalili ve Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, ss:48-49.

koltuğunu Abdulsansur Hadi'ye bıraktığını açıklamış ve kasım ayında KİK'in teklifini kabul ederek görevinden istifa etmiştir.¹⁰⁵² Cumhurbaşkanlığı makamının el değıştirmesi ve medyada verilen iyi temenni içeren demeçler Yemen'deki tansiyonun düşmesi ve gerilimin kontrol altına alınması açısından çok da fayda sağlamamıştır.

18 Mart 2011 tarihinde askerlerin protestoculara ateş açması ile 45 kişi hayatını kaybetmiştir. Salih, olayların giderek büyümesi ve verilen toplumsal ve siyasi desteğin azalması ile 2013 yılında cumhurbaşkanlığı seçimi yapacağını ve kendi oğlunu da aday göstermeyeceğini açıklamıştır. Bu bildiri mevcut olayları durdurmak yerine daha da tırmandırılmış ve nihayetinde ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Uzun yıllardır Yemen'deki istikrarı korumak için Salih'i destekleyen kabileler de Salih'i yavaş yavaş terk etmiş ve orduda da Salih'in otorite ve meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Salih 2000li yılların başından itibaren Suudi Arabistan'ın Husilerin İran tarafından desteklendiği nedeni ile Riyad'ın desteğini kazanmıştır. Aynı şekilde Güney'deki el Kaide yapılanması bağlamında Amerikan desteğini alan Salih, güneyli ayrılıkçı kabilelerin tehlikesine karşı ise Kuzey Yemenli kabilelerin desteğini almıştır.¹⁰⁵³ Birbirinden oldukça farklı fraksiyonlar ile gücünü korumaya çalışan Salih, Yemen'de her dönem krizler ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Otuz yıl Yemen'de devleti kontrol altına almaya çalışan Ali Abdullah Salih iktidarına karşı gelen muhaliflerini en şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Hatta bazı önemli muhaliflerini El Kaide üyesi olarak Amerikalılara lanse etmiş ve arabalarını koordinatları verilerek Amerikalılara öldürtmüştür. Abdullah Salih aynı zamanda Yemen'i bir aile devletine çevirmiştir. Yemen Cumhuriyet Muhafızlarının başına oğlu Ahmet Ali Abdulah Salih'i, Özel Muhafızların başına yeğeni Tarık Muhammed, Kara Kuvvetler Komutanlığı'nın başına Salih el Hamer, Kuzey ve Batı Komutanlıklarını kardeşi Ali Muhsin, Hava Kuvvetlerinin başına Muhammed Salih el Hamer gibi devletin bütün stratejik yerlerinde Ali Abdullah Salih'in izi bulunmaktadır.¹⁰⁵⁴ Çalışmanın teorik kısmında açıklanan devlet kimliğinin Ortadoğu'daki bileşenlerinden olan aile-aşiret bağlantısı I. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar devletlerin ve kimliklerin, politikaların belirlenmesine önemli roller oynamaya devam etmektedir.

¹⁰⁵² Jamshidi, a.g.e., s.12.

¹⁰⁵³ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, s.516-518.

¹⁰⁵⁴ Kışlakçı, a.g.e., s.90.

Suudi Arabistan'ın 2009 müdahalesinden sonra ise Yemen'deki bölünmüşlük eskiden hiç olmamış bir şekilde; giderek ideolojik ve mezhepsel (Husi/Şii-Selefi/Şafii/Sünni) bir çizgiye indirgenmiş ve toplumun radikalize olma eğilimi hızlı bir şekilde artmıştır. Arap Baharı etkisinin Yemen'e ulaşması ile birlikte otuz yıldır iktidarda bulunan Ali Abdullah Salih görevini bırakıp yerine yardımcısı Abdullah Mansur Hadi geçmiştir.¹⁰⁵⁵ Ali Abdullah Salih'in görevi bırakmasında en önemli faktör KİK; özellikle de Suudi Arabistan olmuştur. Salih ile KİK ülkeleri arasında imzalanan geçiş anlaşmasına göre Salih iktidarını bırakacak buna karşılık kendisi ve rejiminde etkin olan akrabalarına dokunulmazlık tanınacaktır.¹⁰⁵⁶ Suudi Arabistan, Salih'i görevini bırakmaya ikna ederek Yemen'de Sünnilerin lehine olan statükoyu koruyacağını ve Husilerin nefretini dindireceğini düşünse de bu karar Husilerin kendilerinin haklı ve güçlü olduğu inancını pekiştirmiş ve sahada daha güçlü bulunmalarını sağlamıştır.

Hadi hükümetinin temel gıda ürünlerine büyük oranda zam yapması, taraflar arasında müzakerelerin başarısızlık ile sonuçlanması, Salih'in tekrar koltuğuna oturma isteği, Güney Yemen'deki ayrılıkçı hareketler, ülkenin bazı kısımlarının el Kaide'nin kontrolüne geçmesi ve Husilerin Saada kentinde başlattıkları ve hızla güneye ilerledikleri isyan Yemen'i birbirleri ile çatışan çok aktörlü bir krizin içerisine sokmuştur.¹⁰⁵⁷ Bununla birlikte Yemen'de merkezi hükümete karşı verilen aşiret düzeylerindeki desteğin birer birer çekilmesi ve bu grupların muhalefetin saflarına katılması Yemen'de devlet mekanizmasının işlevselliğini ortadan kaldıracak sonuçlar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Ali Abdullah Salih'in de mensubu olduğu Haşid kabilesi ve bir diğer önemli kabile olan Ahmar kabilesinin hükümetten desteğini çekmesi Yemen'deki fiili devlet otoritesinin ortadan kalkmasına neden olacaktır.¹⁰⁵⁸ Suudi Arabistan'ın ulusal çıkarları ve ülkesel bütünlüğü açısından her dönem ayrı bir öneme sahip olan Yemen'de Zeydilerin giderek güçlenmesi ve merkezi hükümetin Husileri kontrol etmekte zorlanması Suudi Arabistan'a Yemen'de daha rahat operasyonel alan kazandırmıştır.

¹⁰⁵⁵ Cockburn, a.g.e., s.307-308.

¹⁰⁵⁶ Christopher Stille, "Iran's Role in Yemen Civil War", *The Pardee Periodical Journal of Global Affairs*, Vol. II, Issue: 1, Spring 2017, s. 118.

¹⁰⁵⁷ Veysel Kurt, "Devrimden Askeri Müdahaleye Yemen", *Seta Analiz*, S.144, Aralık 2015, s. 8.

¹⁰⁵⁸ Tayyar Arı, "Yemen'de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlee mi?", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, No:8, Mart 2015, s.3.

Yemen’de Husilerin üzerinde giderek artan İran etkisi ve hatta tarihte görülmedik bir tarzda siyasi anlamda Şii fikhına, itikadi anlamda Sünni fikhına yakın olan Zeydilerin, İran’ın uzun yıllar çalışmalarının neticesiyle Yemen’deki Zeydilerin bir kısmının On iki İmam Şiiliği etrafında kümelenmesi Suudi Arabistan’ı daha da tedirgin etmiştir. Özellikle devrim sonrasında İran’ın Kum şehrinde uzun yıllar Şii fikhi ve siyasi eğitimine tabi tutulan Carudiye ve Husi aşiret üyeleri (Ehli Beyt’in torunları olduğu iddia edilen) tarafından Şii fikhi usullerini kabul edilip Yemen’de yayılmaya başlaması İran’ın sonraki yıllarda Yemen’de daha rahat hareket etmesinin en önemli stratejik nedeni olmuştur. Yemen’de Zeydiler ve Sünniler arasında tahammülsüzlük ve çatışmaların artmasında en önemli diğer faktörlerden birisi ise uzun yıllar Suudi Arabistan’ın da desteği ile Sünniler arasında giderek artan Selefilik akımının Zeydiliğe karşı tahammülsüzlüğü ve Zeydilerin de merkezi hükümette eşit temsil edilme taleplerine karşı muhatap bulamamaları olmuştur.

2011-2014 yılları arasında olan Husiler Arap Baharı halk hareketleri ve el Kaide’nin Yemen’de kontrolü güç bir tehdit olmasının da nedeni ile gerek kendi içlerinde silahlı birliklerini tamamlama ve gerekse de dış yardım alma konusunda milis anlamda çok iyi organize olmuşlardır. 2014 yılının başlarından itibaren ise Yemen’de birkaç önemli şehri ele geçirmiş ve Eylül ayında başkent Sanaa’yı kontrol altına almışlardır.¹⁰⁵⁹ Husilerin başkent Sanaa’yı ele geçirmesi ile birlikte 2005 yılından itibaren çeşitli politikacılar tarafından ifade edilen “Şii Hilali” söylemi daha fazla dikkate alınmaya başlanmıştır.

İran ve Suudi Arabistan arasında Yemen’de güç mücadelesi devam ederken Obama’nın¹⁰⁶⁰ ABD-İran ile ilişkilerini yumuşatmak istemesi ve Yemen’deki el Kaide militanlarının etkisiz hale getirilmesi gibi konular İran’ın Yemen’deki gücünü pekiştiren etkiler yaparken Suudi Arabistan’ı İran konusunda daha da tedirgin etmektedir.¹⁰⁶¹ Aynı zamanda Arap Baharı ayaklanmalarının ilk günlerde İslamcı halk hareketleri olarak

¹⁰⁵⁹ Stille, a.g.e., s.119.

¹⁰⁶⁰ Obama yönetimi Bush yönetiminin önceliği olan sert güç kullanımından ziyade yumuşak güç unsurlarını Amerikan güvenliği açısından önemsemiştir. Obama, Ortadoğu ve Avrupa’da off shore olarak tanımlanan bölgesel ülkeler aracılığıyla uzaktan dengeyi sağlama stratejisi yürütmeyi tercih etmiştir. İran konusunda da Bush’tan farklı olarak çatışman ziyade diyalog ve diplomasi yolunu tercih etmiştir. İsmail Sarı, “Devrimden Günümüze İran’ın Güvenlik Stratejisi” *Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.55.

¹⁰⁶¹ Kepsutlu, a.g.e., s.250.

gözükmesi İran'ın gerek Yemen'de gerekse Bahreyn'deki kendine yakın grupları destekleyerek nüfuzunu daha geniş bir alana yaymasını netice verecektir.¹⁰⁶² Bununla birlikte İran'ın Yemen'de stratejik açıdan nüfuz oluşturmaya çalışmasının en önemli nedeni Yemen'in tamamında muhtemel Suudi Arabistan hegemonyasını görmek istememesi ile birlikte Yemen'deki Zeydiler ile daha güçlü müttefiklik ilişkisi gerçekleştirerek Kızıl Deniz'in girişinde daha çok aktif olmak ve Suudi Arabistan'ı güney sınırlarından çevrelemektir. Bu amaç ise İran ve Suudi Arabistan'ın mezhepsel kimliklerini kullanarak Yemen'deki gruplar üzerinden siyasi mücadelelerini sürdürmelerini netice vermiştir.

Suudi Arabistan, İran'ın nükleer müzakereler ile birlikte Ortadoğu'da güçlenmesini sınırlandırmak için bir dizi politikalar izlemiştir. KİK'deki ihtilafı meseleleri giderme, silah tedarikçilerini çeşitlendirme ve diplomatik olarak İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır.¹⁰⁶³ Suudi Arabistan, İran'ın DAESH tehdidini kendi güvenliği açısından tehdit olarak görüp Irak ve Suriye'ye müdahale etmesini Şii Hilali söyleminin tamamlayıcı politikaları olarak kabul etmektedir. Şubat 2015'te İran'ın Yemen'deki Husilere destek olmak için Yemen'e de müdahale etmesi İran-Suudi Arabistan ilişkilerinde bardağı taşıran diğer bir damla olmuştur.¹⁰⁶⁴

Suudi Arabistan ve müttefikleri ile 26 Mart 2015 Kararlılık Fırtınası Operasyonu ve 21 Nisan'da Umudun Yeniden Tesisi Operasyonu çerçevesinde İran ve Husi karşıtı bir koalisyon ile Yemen'e müdahalede bulunmuştur. Bölgedeki Arap devletler ve petrole bağımlı Batılı ülkeler İran destekli Husilerin Mendeb Boğazı ve Aden Körfezi'ndeki petrol geçiş hatlarını kontrol etmesinden oldukça rahatsızlık duyduğundan bu operasyon birçok taraf açısından olumlu karşılanmıştır.¹⁰⁶⁵ Fakat Körfez Arap ülkelerinden stratejik anlamda önemli bir ülke olan Umman'ın bu operasyona destek vermeyeceğini açıklaması KİK arasında çatlağa neden olmuş Bununla birlikte Umman'ın sınırlarını Yemen'e kapatacağını duyurması Umman-KİK ilişkilerinin gerilmesine engel olmuştur.¹⁰⁶⁶ Amerika'nın da Suudi Arabistan'a aktif destek sağladığı Yemen Savaşı'nda Husilerin

¹⁰⁶² Nia and Seifi, a.g.m, s.92.

¹⁰⁶³ Abdullah Erboğa, "Suudi Arabistan'ın Suriye Stratejisi", Ed.Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, İstanbul: Seta Yayınları, 2016, s.237.

¹⁰⁶⁴ Akbarzadeh and Conduit, "Rouhani's First Two Years in Office: Opportunities and Risks in Contemporary Iran", s.10.

¹⁰⁶⁵ Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, s.534.

¹⁰⁶⁶ Hiro, a.g.e., s.283.

güçlenmesine karşı Yemen merkezi hükümetini de desteklemiştir. Yemen’de özellikle hava unsurları ile savaşa destek sağlayan Amerika, muhtemel ekonomik ve askeri kayıplardan dolayı savaşa doğrudan müdahil olmaktan kaçınmıştır.¹⁰⁶⁷

İran’ın Yemen’de Husileri desteklediği iddiaları bazen de oldukça spekülative olmaktadır. Yemen merkezi hükümeti Suudi Arabistan ve Amerika’nın yardımını daha fazla almak için İran’ın Yemen’deki etkinliğini abartılı bir şekilde tasvir etmiştir. Fakat İran’ın Bab-ul Mendeb girişindeki Afrikalı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesi ve korsanlara yönelik askeri operasyonlar gerçekleştirmesi İran’a karşı Suudi Arabistan ve Amerika baskısının yoğunlaşmasının başka bir diğer nedeni olmaktadır.¹⁰⁶⁸ Bununla birlikte Yemen iç savaşında İran’ın Husiler’in yanında Güney Yemen Bağımsızlık Hareketi olan Al Hirak ve lideriyle de dostça ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Hizbullah aracılığı ile Al Hirak grubuna eğitim ve finans desteği sağladığı bilinmektedir ki bu da bölge ülkelerinin İran’dan endişelenmelerine sebep olmuştur.¹⁰⁶⁹ Ayrıca İran’ın Bab-ul Mendeb’de mutlak kontrolü ele alması durumunda, halihazırda Hürmüz Boğazı’nı da kontrol ettiği düşünülse, jeopolitik açıdan bölgede en üstün konuma geleceği ve rakipleri olan Körfez Arap ülkelerini oldukça zor durumda bırakacağı için İran’ın Yemen’deki varlığı sadece bölge ülkeleri tarafından değil uluslararası toplum tarafından da dikkat ile takip edilmektedir. İran’ın Devrim Muhafızlarına Bağlı Kudüs Tugaylarının Yemen’deki Husilere Mendeb Boğazı’nı kontrol altına almaları için silah ve eğitim vermeleri ise İran’ın Yemen’de varlığının arkasındaki soru işaretlerini çoğaltmaktadır.¹⁰⁷⁰

Suudi Arabistan’ın hava saldırıları ve kendisine yakın grupları desteklemesi kısa vadede Riyad’a alan kazandırmış olsa da uzun yıllar devam edecek problemlerin de tohumu atılmıştır. Cockburn’a göre¹⁰⁷¹ “Eğer Suudiler Yemen’e müdahale etmemiş olsalardı, Husilerin bu ülkeyi uzun vadeli olarak hakimiyetleri altına almaları mümkün değildi, çünkü onlara karşı bir sürü din, parti ve kabile vardı. Yemen bir tek kesimin tam zafer kazanmasına imkân vermeyecek kadar bölünmüş bir ülkedir. Fakat Suudi Arabistan

¹⁰⁶⁷ Çağatay Özdemir, *Amerikan Grand Stratejisi: Obama’nın Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.169.

¹⁰⁶⁸ Djalili ve Kellner, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, s.53.

¹⁰⁶⁹ Stille, a.g.e., s.121.

¹⁰⁷⁰ Nader Uskowi, *Temperature Rising: Iran’s Revolutionary Guards and Wars in the Middle East*, London: Rowman&Littlefield, 2019, s.9.

¹⁰⁷¹ Cockburn, a.g.e., s.322.

hava saldırılarını, bunun İran ve Şii saldırılarına karşı bir karşı saldırı olduğunu ileri sürerek, kendi yurttaşları ve Sünni dünyanın gözünde meşrulaştırmaktadır.” Fakat bu gelişme Yemen’de yaşayan Husileri İran’ın kucağına daha güçlü bir şekilde bırakmak olduğundan Suudi Arabistan’a karşı bütün Şii İslam dünyasının kötü duygu beslemesine sebep olmuştur.

3.3.6. ABD ASKERLERİNİN ÇEKİLMESİ SONRASI IRAK’TA ARTAN BÖLÜNMEDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN’IN ROLÜ

2004 sonrası Irak’ta artan şiddet olayları etnik ve Sünni-Şii mezhep ayrılıkları Irak’ın yapay ve kırılğan bir devlet olmasına neden olarak gösterilse de bu olayların ortaya çıkmasının önemli bir diğer nedeni Irak’ın mevcut siyasi yapısından da kaynaklanmaktaydı.¹⁰⁷² 2005 yılında ABD’nin yardımı ile Nuri Maliki’nin Başbakan olması ve Sünnileri siyasi hayattan hızlı bir şekilde uzaklaştırılmaları Sünnilerin tepkisine neden olmuştur. 2011 yılında Irak’ın Sünni Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Tarık el Haşimi hakkında teröre destek ittihamı ile tutuklama kararı çıkarılmasının ardından Irak’ta kaos ortamı giderek artmıştır. Kürtler ve Sünnilerin Nuri Maliki’nin İran’a yakın Şii mezhep merkezli politikalarından oldukça rahatsız olmak ile birlikte Mukteda Sadr gibi Şiiilerin Başbakan Maliki’yi eleştirmesi ile de Maliki’nin en önemli destekçisi olan İran da Irak’ı istikrarsızlığa sürükleme ittihamına maruz kalmıştır. Hükümetin politikalarını eleştirilen Sünni protestocuların 2013 yılında kanlı bir şekilde bastırılması kısa bir süre sonra el Kaide bağlantılı IŞİD-Sünni aşiretler ve Irak Ordusu arasında çatışmalar başlamasına sebebiyet verecektir.¹⁰⁷³ Irak’ın mezhepsel alt kimlikler arasında bir savaş alanına dönüşmesinin en önemli nedeni Irak vatandaşlarının “İraklı” üst kimliği yerine etnik (Arap, Kürt ve Türkmen) ve mezhebi (Sünni-Şii) alt kimliklerle ayrıştırılarak diğer tarafa yaşam hakkı vermemesi olmuştur.

Amerika’nın Irak işgali ve sonrasında Irak’ta yaşanan gelişmelerden en kazançlı çıkan bölgesel güç İran olmuştur. İran-Irak arasındaki politik ilişkilerin 2003 sonrasında yükselmesi ile birlikte Irak, İran için önemli bir ekonomik partner de olmuştur 2013

¹⁰⁷² Salihi, a.g.e., s.16.

¹⁰⁷³ Cenk Tamer, “2011 Sonrası İran’ın Irak Politikası”, *Ankasam-İran Özel Sayısı*, 1 (2), Ekim 2017, s.177; Can Acun, Irak’ta İsyanın Haritası: Silahlı Gruplar, *SETA Perspektif*, Sayı:55, Haziran 2014, ss.2-3.http://file.setav.org/Files/Pdf/20140627155044_irkta_isyanin_haritasi_silahli_gruplar.pdf (01.12.2017)

yılında 12 milyar dolara yükselen toplam ticaret hacmi bunun en önemli göstergesi olmaktadır. Irak ticareti İran'a uygulanan ambargo döneminde ekonomik sıkıntıları bir nebze de olsa gidermesinde önemli bir yere sahip olmuştur.¹⁰⁷⁴ Uzun yıllardır kendi bölgesel ve mezhepsel çıkarları için sorun yaratan Saddam rejiminden kurtulan İran, ilerleyen süreçte iktidarı elinde tutan gerek Şiiler gerekse de Kürtler üzerinde büyük etkiye sahip olacaktır. Aralık 2011'de Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilme kararı alması İran'ın Irak'taki nüfuz alanını doğrudan güçlendirmiştir. Savunma ve güvenlik alanlarında olduğu gibi enerji alanında da ikili ilişkileri geliştiren taraflar Ortadoğu'nun birçok meselesinde ortak hareket etmeye başlamıştır.¹⁰⁷⁵ Bu gerçek ile birlikte İran ile yakın ilişkilerin yaşanıyor olması Irak'ta yaşayan bütün Şiilerin İran'ı desteklediği anlamına gelmemekte hatta İran Devrimi'nin simgesi olan Velayet-i Fakih teorisinin İran'da da milyonlarca tabii bulunan Merce-i Taklit Ayetullah Sistani dahil birçok İranlı Şii din adamı tarafından kabul edilmediği ve eleştirildiğini de söyleyebiliriz.

Amerika'nın Irak işgaline karşı pasif bir tepki veren Suudi Arabistan, Amerikan askerlerinin Irak'tan çekileceğini duyurması ile Irak'ın tamamen bir İran nüfuz alanına dönüşeceği ve Riyad'ın mevcut nüfuz alanını daha da sınırlandıracağı endişesi ile Suudi Arabistan'a daha yakın durabilecek Sünni siyasetçileri ekonomik; aşiret ve dini grupları ise silah ve istihbarat bilgileri ile desteklemeye başlamıştır. Ayrıca Bağdat hükümetine ve İran'ın Bağdat'ta nüfuz kazanmasına karşı olan Arap Şii gruplar da Suudi Arabistan tarafından doğrudan desteklemeye başlamıştır.¹⁰⁷⁶ Suudi Arabistan, bir yandan Irak'taki Sünni Arap kimliğini kendi çıkarları açısından muhafaza etme ve güçlendirmeye çalışırken diğer taraftan ise İran'ın aleyhine olacak şekilde Fars ve Arap Şiilerin arasını açmaya çalışarak İran'ın Irak'taki etkisini azaltmaya çalışmaktadır.

Amerika'nın uygun bir zamanda Irak'tan askerlerini çekeceğini belirtmesi ile Suudi Arabistan'ın Irak'taki İran etkisinin Körfez ülkelerindeki Şiiler aracılığı ile bölgede domino etkisi yaratacağından çekindiği için Amerika'nın Irak'tan çekilmesini istememiş

¹⁰⁷⁴ Dina Esfandiary and Ariane Tabatabai, "Yemen: an Opportunity for Iran–Saudi Dialogue?", *The Washington Quarterly*, Vol:39, No:2, 2016, s.161

¹⁰⁷⁵ Sinkaya, "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri", s.37-38.

¹⁰⁷⁶ Bassel F. Salloukh, "The Arab Uprising and the Geopolitics of the Middle East", *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2, June 2013, s.35

ve bunun Irak'taki anarşiyi güçlendireceğini savunmuştur.¹⁰⁷⁷ Amerika'nın Irak'tan ayrılma ihtimali hem Iraklı Sünniler hem de Suudi Arabistan gibi Sünnilere yatırım yapan ülkeler için İran'ın gücünü pekiştirmesi en istenilmez durum olacaktır. Özellikle Amerikan askerlerinin olası Irak'tan ayrılması durumunda taraflar arasında etnik ve mezhepsel çatışmaların tırmanması beklenmekteydi ki 2011 sonrası Irak bu süreçleri çok şiddetli bir şekilde yaşamıştır.¹⁰⁷⁸

2014 yazında Irak'ta IŞİD'in ortaya çıkması ile birlikte İran açık bir şekilde Irak'ın Basra bölgesindeki Şii Arapları askeri anlamda desteklemiştir. Bu tarihten itibaren İran, Irak'ta sahada bulunan milisleri aracılığıyla ve Irak ordusuna (Şii milis grupları) verilen destek ile kendi konumunu güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁷⁹ IŞİD, Ortadoğu coğrafyasında bulunan diğer terör örgütlerinden farklı olarak Suriye ve Irak'ta devlet yapısının ortadan kalkması ile ortaya çıkmıştır. Örgüt, devleti niteleyen bütün enstrümanlara, bürokrasi, eğitim-hukuk sistemi hatta propaganda ve bunların hepsini sağlayacak finansal güce sahip olmaktadır.¹⁰⁸⁰ Aynı zamanda halifelik gibi bir kavramı kendine mal ettiğinden dolayı dini fanatik bir terör örgütü olarak karşımıza çıkmaktadır. IŞİD aynı zamanda bölgede yaşanan mezhep gerilimlerinden beslenerek bu gerilimlerden kendisine imaj oluşturan soğukkanlı bir yapıya sahiptir.¹⁰⁸¹ 2014 yılında IŞİD terör örgütünün Irak'ta yayılmaya başladığı ilk günlerde İran Devrim Muhafızları Komutanı Kasım Süleymani'nin birçok İran destekli Şii militan ile Irak'a giderek savaşması Irak hükümeti ile İran arasındaki ikili ilişkileri de derinleştirmiştir.

IŞİD örgütü Afganistan'a Sovyetlere karşı savaşmak için giden Ebu Musa el-Zerkavi tarafından temeli atılmıştır. İlk olarak Tevhid ve'l Cihat Cemaati'ni oradaki birlikleri ile kurmuş sonra bu örgütün ismini Mucahidin Şura Konseyi olarak değiştirmiştir. Irak'ın işgali ile birlikte ABD ve Şia etkisini kırmak için Irak'a mobilize

¹⁰⁷⁷ Gause F. Gregory, "Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question", *StrategicInsight*, Vol VI, Issue 2, March 2007,

<https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/11181/gauseMar07.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
(15.03.2018) s.1

¹⁰⁷⁸ Gregory, a.g.m., ss.1-2.

¹⁰⁷⁹ Axworthy, *Iran What Everyone Needs To Know*, s.169.

¹⁰⁸⁰ Cengiz Tomar, "İŞİD Hakkında İştirmek İstemediğimiz Gerçekler",

<http://www.aljazeera.com/tr/gorus/isid-hakkinda-istirmek-istemedigimiz-gercekler-irrasyonelizmin-rasyonalitesi> (19.04.2015)

¹⁰⁸¹ Burak Kadercan, "İŞİD'in Çılgınlığının Arkasındaki Yöntem", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.7, Sayı. 70, Eylül-Ekim 2015, s. 21.

olan örgüt, Irak'ta yerel cihatçılar ile ilişki kurmasının yanında el-Kaide'ye de yakınlaşmıştır.¹⁰⁸² Nuri Maliki'nin Irak'ta yaşayan Sünnileri ötekileştirmeye ve haksız bir şekilde Sünnilerin tamamını Baas ile ilişkilendirmeye çalışması IŞİD terör örgütüne yerli Iraklı Sünnilerin bir kısmı tarafından sempati duyulmasını ve destek verilmesini kolaylaştırmıştır.

IŞİD'in 2014'ün sonlarına doğru Irak'ta yoğun bir şekilde etkinliğini göstermesi ile birlikte birkaç yıl öncesine kadar küçük düzensiz milis birlikleri olan örgüt düzenli bir askeri yapı kazanmıştır. IŞİD'in bölgede etkinliğini arttırması sonucu olarak Irak'ta diğer yerel militarist güçler olan Peşmerge ve Şii militanlar da ülkede IŞİD ve diğer rakip gruplara karşı güçlerini arttırmak için silahlanma oranlarını arttırmıştır. İran ise, IŞİD tehdidinden korkan yerel ve anti Amerikancı güçlerin silahlanmasını kolaylaştırmış ve onları desteklemiştir.¹⁰⁸³ IŞİD terör örgütü Musul'u işgal etmesi sonrasında Irak ordusunun cephanelerinde bırakmış olduğu silahlar ile oldukça güçlenmiş ve etkinliğini Suriye ve Irak'ın diğer bölgelerine de yaymaya çalışmıştır. İran, IŞİD tehdidini oldukça iyi kullanarak hem Irak hem de Suriye'deki etkinlik alanını önemli ölçüde genişletmeyi başarmıştır.

İran, Irak'ta Şii grupların birçoğunu desteklerken Suudi Arabistan, Irak'ta daha çok Nuri Maliki'nin sistemden dışladığı Sünnileri desteklemiştir. 2014 yılında IŞİD'in sadece Irak için değil Suudi Arabistan için de gerçek bir tehdiye dönüşmesi nedeniyle Riyad, 2006 yılında el Kaide'ye karşı pozisyon aldığı gibi Amerika ile özellikle askeri ilişkilerini geliştirme kararı almıştır.¹⁰⁸⁴ IŞİD'in Irak ve Suriye'deki ilerleyişini durdurmak için ABD, 250 askeri nakliye aracı, Bulgaristan 18 adet top, Almanya 500 anti tank roket, İran 7 savaş helikopteri ve Rusya 15 helikopter ve 5 savaş uçağı ile Irak hükümetinin IŞİD güçleri ile mücadele etmesine katkı sağlanmıştır.¹⁰⁸⁵ ABD, ayrıca 2015'in mayıs ayında Irak hükümetine IŞİD militanlarını püskürtmek amacıyla 1000'e

¹⁰⁸² Hilmi Demir, "Selefi ve Selefilere IŞİD Ne Kadar Sunnidir?", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Rapor No:21, Ağustos 2014, s.16.

¹⁰⁸³ Anthony H. Cordesman, "The Changing Security Balance in The Gulf: Joint and Asymmetric Warfare, Missiles and Missiles Defence, Civil War and Non State Actors, and Outside Powers", *CSIS*, 2015, s.203.

¹⁰⁸⁴ Baczo, Dorransoro ve Quesnay, *a.g.e.*, s.186.

¹⁰⁸⁵ Pieter D. Wezeman and Siemon T. Wezeman, "Trends in International Arms Transfers", 2014, *SIPRI Fact Sheet*, March 2015, s.8.

yakın anti tank roket göndermiştir.¹⁰⁸⁶ Bu süreç aynı zamanda IŞİD'e karşı mücadele ettiğini iddia eden diğer bir terörist grup olan PKK'nın Suriye yapılanması olan YPG/PYD'ye silah sevkiyatı yapılmasına meşruluk kazandırmak için de kullanılmıştır.

Irak'ta İran, Suudi Arabistan, Amerika ve diğer yabancı güçlerin silahlı milis gurupları desteklemesi Irak toplumunun şiddet ve sivil huzursuzluğunun artmasına üç cihet ile sebebiyet vermiştir. Bunlar: Milis güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda merkezi hükümet ve koalisyon güçlerine karşı açık ve kapalı düşmanlık besleme: Militanların Irak ordu ve diğer güvenlik güçlerine sızmayı başarmaları; Militan güçlerin birbirlerine karşı ölüm mangaları oluşturarak mezhep çatışmalarını tırmandırmaları.¹⁰⁸⁷ Özellikle Haziran 2014'de Irak ordusunun IŞİD'in ilerleyişini bastırmada yeterli kalmaması ve Şiiler için mukaddes addedilen mekânların IŞİD'in işgali altında kalacağı korkusundan dolayı Iraklı Şiilerin lideri olan Ayetullah Ali el-Sistani dünyadaki bütün Şiilerin IŞİD'e karşı savaşması için cihat ilan etmiştir. Daha önce kurulan Şii milis güçlerin yanında bu zamana kadar milis gücü olarak bulunmamış Şiilerin (az miktarda Hıristiyan ve Yezidi de dahil) oluşturduğu bu halk yığınları "Haşdi Şabi" olarak tanımlanmaktadır. Irak Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar ile örgütün ön saflarında savaşan kişiler maaşa bağlanmıştır. İran'ın bu örgütlere operasyonel, lojistik, siyasi, sosyal alalarda sahip çıktığı hatta bazı İranlı komutanların örgütün üyelerine askeri eğitimlerinde yardımcı olduğu bilinmektedir.¹⁰⁸⁸

İran, Iraklı farklı Şii grupları farklı çıkarları çerçevesinde desteklemeyi tercih etmektedir. Bunun en temel nedeni Irak'ın ortak paydalarda birleşerek İran'a karşı bölgesel bir rakip olma ihtimalini engellemektir.¹⁰⁸⁹ İran'ın Hizbullah gibi vekil örgütleri kullanırken temel motivasyonu ideolojik olmaktan çok pragmatik olmasıdır. Irak'ta da hem hükümet hem de Bedir Tugayları, Mehdi Ordusu, Asaib Ehli Hak gibi zaman zaman birbirleri ile ittifak eden zaman zaman çatışan grupları desteklemiştir.¹⁰⁹⁰ Bunların yanında Irak'ta Sünni-Şii grupların arasında artan bölünmenin yanında Şii gruplar ve

¹⁰⁸⁶ Eric Schmitt, "U.S. to Send Rockets to Iraq for ISIS Fight", (20.05.2015), <http://www.nytimes.com/2015/05/21/world/middleeast/us-to-send-rockets-to-iraq-for-isis-fight.html?rref=world/middleeast> (21.05.2017)

¹⁰⁸⁷ Andrew Hubbard, "Plague and Paradox: Militias in Iraq", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 18, No. 3, September 2007, s.348.

¹⁰⁸⁸ Bilgay Duman, "İŞİD Sonrası Irak'ta Tartışmalı Yeni Aktör: Haşdi Şaabi (Halk/Millet Yığınları)", *Orsam Rapor No: 198*, Mayıs 2015, ss.8-11.

¹⁰⁸⁹ Yeğin, *İran'ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, s.109.

¹⁰⁹⁰ Yeğin, *a.g.e.*, s.45.

liderler arasında da keskin bölünmeler olmaktadır. Irak'ta bilinen en güçlü Şii lider olan Ayetullah Ali Sistani, Mehdi Ordusu lideri Mukteda Sadr tarafından Saddam döneminde isyan etmediği için eleştirilirken; Sadr aynı zamanda da İran destekli Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi lideri olan Ayetullah Abdulaziz el Hekim'i de tehdit etmektedir. Irak'ta aktüel bir tartışma olan İran destekli inşa süreci ile bağımsız Irak paydalı yeni inşa dönemi devam etmektedir.¹⁰⁹¹ Ayrıca Irak'taki Şii milislerin IŞİD'e karşı yapmış olduğu birçok operasyonlarda yakalamış olduğu IŞİD zanlılarının büyük çoğunluğunun ise Sunni aşiretlere mensup siviller olması ise Irak'taki Şii milislerin yapmış olduğu eylemlere soru işareti koymaktadır.

Iraklı Şii milis örgütlerinden el Muhtar'ın 2012 yılında Suudi Arabistan sınırlarının kuzeyinde bulunan Hafar el Batin bölgesine yönelik havan saldırılarında bulunması Bağdat-Riyad ilişkilerini gerse de 2014 yılında yeni kurulan Bağdat hükümeti Riyad ile ilişkilerini düzeltmek istemiştir. Tahran ise IŞİD ile mücadele nedeni ile Irak'taki Şii milis gruplarını eğiterek yeni dönemde şekillenecek Irak'ta etkinliğini arttırmaya çalışırken Suudi Arabistan'ın da potansiyel nüfuz alanını sınırlandırmaya çalışmaktadır. Riyad, Tahran'ın Irak'ta giderek güçlenmesinden rahatsız olmuş ve rahatsızlığını Tahran için büyük tehdit olan Mücahidin-i Hak grubunu açık şekilde desteklemek ile cevap vermiştir. Hatta grubun liderinin fotoğrafını Daily al Riyad gazetesine koyarak birtakım röportajlara yer vermiştir.¹⁰⁹² Irak'ta giderek artan İran-Suudi Arabistan rekabetinde kullanılan mezhepsel paradigmlar Irak içerisindeki potansiyel bölünme sürecini hızlandıracak bir etkiye sahip olmanın yanında iki devletin arasındaki soğuk savaş sıcak bir çatışmaya dönüştürecek potansiyele de sahip olmaktadır.

İran'ın Irak'a aşırı müdahalesinden kendi çıkarları ve Arap Şii kimliği nedeni ile rahatsız olan bazı önemli Iraklı Şiiiler, İran'ın Irak'taki nüfuzundan giderek endişe duymuşlardır. Bunun önemli göstergelerinden birisi olan Mukteda Sadr'ın Suudi Arabistan veliaht prensi Muhammed bin Selman'a Ağustos 2017'de resmi bir ziyaret düzenleyerek Suudi Arabistan'dan Irak'ın yeniden imarı için yardım sözü alması ve

¹⁰⁹¹ Kepsutlu, a.g.e., s.148.

¹⁰⁹² Keynough, a.g.e., s.229.

Necef'e Suudi Arabistan'ın konsolosluk açmasına izin vermeleri olmuştur.¹⁰⁹³ Bu da Irak'ta İran'ı daha zor günlerin beklediğini ve İran'dan rahatsız olan kişilerin sayısının arttığını gösterirken aynı zamanda İran yayılmacılığına karşı Arap milliyetçiliğinin de Irak'ta önemli bir dinamik olduğunu göstermektedir.

Bu gelişmelere ek olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan özerklik ve bağımsızlık dalgası iki önemli sonucu ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi; ulus devletlerin küreselleşmeden kaynaklanan değişim ve fırtınalara karşı güçlü bir sığınak olmadığı, kincisi ise; zayıflayan devletlerin vatandaşlarından talep ettikleri sadakate karşılık sunabilecek güvenlik ve refah gibi imkânların inandırıcı olmamasıdır.¹⁰⁹⁴ Bu durumun en önemli örneklerinden birisi olan Irak, Ortadoğu'da zorlama Arap ulus devletlerinin maya tutmamasının, etnik, mezhepsel ve ekonomik anlamda kırılğan olmasının en çok hissedildiği yer olmaktadır. Irak'ın kırılğan yapısı I. Dünya Savaşı'ndan günümüze bazen Arap Şiiler, bazen Kürtler ve bazen de ideolojik siyasi grupların politikaları ile gün yüzüne çıkmıştır. Bunun en son göstergesi ise Kürdistan Bağımsızlık Referandumu olmuştur.

Körfez ülkeleri ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ilişkilerine baktığımızda ikili ilişkiler Irak merkezi yönetimini endişelendirmemek adına sınırlı olmak ile birlikte BAE, Erbil'de 2012 yılında konsoloslughunu açarak yoğun bir şekilde ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 2015 yılında Kuveyt, 2016 yılında Suudi Arabistan, İran'ın eleştirilerine rağmen diplomatik temsilciliğini açmıştır. Bununla birlikte Umman, Katar ve Bahreyn, Erbil'de diplomatik daimi temsilciliği bulundurmamayı tercih etmiştir.¹⁰⁹⁵ 25 Eylül Irak Kürt Bölgesel Yönetiminde yapılan referandum gerek uluslararası gerekse bölgesel anlamda önemli derecede kaygı ve endişelere sebep olmak ile birlikte Irak'ta rekabetin ön safalarında yer alan İran ve Suudi Arabistan açısından da farklı şekillerde karşılanmıştır.

Referandum çalışmalarının yapıldığı sürece körfez ülkeleri oldukça kararsız ve birbirleri ile çelişen söylemlere yönelmek ile birlikte İran ve Türkiye başta olmak üzere diğer önemli Kürt nüfusa sahip ülkeler referandumu tanımayacaklarını ifade etmişlerdir.

¹⁰⁹³ Robert Cusack, "Saudi Arabia Pays Iraqi Shia Cleric Sadr 10 Million USD to Set Up Consulate in Najaf", 02.08.2017, *The New Arab*, <https://www.alaraby.co.uk/english/news/2017/8/2/saudi-arabia-pays-iraqs-shia-cleric-sadr-10-million> (E.T.03.10.2018)

¹⁰⁹⁴ Bauman, a.g.e., s.71

¹⁰⁹⁵ Hussein Ibish, "The Gulf Countries and The Kurdish Referandum", 04. 10.2017, <https://worldview.stratfor.com/article/gulf-arab-countries-and-kurdish-referendum> (E.T. 20.10.2018)

BAE ve Suudi Arabistan her ne kadar İran'ı zayıflatacak bir alternatif bir oyuncu kazanmak istemesine rağmen Irak'ın parçalanması durumunda İran'ın Irak'ta ki ezici çoğunluğu oluşturan Şii Araplar aracılığı ile çıkarlarını koruyacağı ve kendilerine problem yaratacağı endişesi Irak'ın parçalanmaması için tam bağımsız bir Kürdistan devletini de desteklememelerini kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte Irak'ın Kuzeyin'de İran'ın sınırında Sünni Kürtlerin hâkim olduğu bir bölgesel yönetim Körfez ülkeleri için potansiyel nüfuz alanı olmak ile birlikte Kürtlerin özellikle Kürdistan Yurtsever Partisinin İran ile yakın ilişkilere sahip olması endişelerinin artmasına da neden olmaktadır.

3.3.7. MUHAMMED BİN SELMAN'IN VELİAHT SEÇİLMESİ SONRASI SUUDİ ARABİSTAN

2013 Haziran'ında Katar veliahtı ile başlayan Arap monarşilerinde veraset intikali süreci kısa bir süre sonra Suudi Arabistan'da yaşanacaktır. Kral Abdullah'ın 91 yaşında ve ilerleyen sağlık sorunlarının ortaya çıkması ve kardeşi olan veliaht prens Selman'ın ise 78 yaşında benzer devleti idare etmeye engel ağır sağlık sorunlarına sahip olması Kraliyet ailesine, özellikle iktidara talip prenslere oldukça endişe vermiştir.¹⁰⁹⁶ Kral Abdullah'ın 23 Ocak 2015 tarihinde vefatı sonrasında Suudi Arabistan Krallığının başına geçen Prens Salman, Prens Muqrin'i veliaht prens olarak seçmiş fakat üç ay sonra Muhammed bin Nayef'i veliaht seçerek Muqrin'i kraliyetten uzaklaştırmıştır. Bununla birlikte Kral Salman'ın oğlu olan Muhammed bin Selman ise Muhammed bin Nayef'in naibi olarak ikinci veliaht olarak atanmıştır.¹⁰⁹⁷ Kral Selman'ın birkaç ay gibi kısa bir zamanda önemli değişiklikler yapması ve kraliyet bürokrasisi açısından önemli prensleri stratejik görevlere getirmesi ve kısa bir zaman sonra onları azletmesi Kral Selman'a yönelik özellikle Suud ailesinde bir takım endişe ve korkulara neden olmuştur ki bunun ne kadar haklı bir gerekçe olduğu kısa bir zaman sonra daha da iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Suudi Arabistan, devrim niteliğinde bir değişikliğe giderek İbni Suud'un oğullarında olan veliahtlık makamını torununa kaydırarak Krallıkta iktidar değişimini

¹⁰⁹⁶ Guzansky, a.g.e., s.118.

¹⁰⁹⁷ Lindsay Hughes, "Mohammed bin Salman's Saudi Arabia: A Royal Revolution", *Future Directions International*, 14 December 2017, s.2.

oldukça farklı strateji kullanarak gerçekleştirilmiş ve Kral Salman, yeğeni Muhammed bin Nayef'i birinci veliaht, oğlu Muhammed bin Selman'ı ise ikinci veliaht olarak atamıştır.¹⁰⁹⁸ 21 Haziran 2017 tarihinde ise, daha sert bir hamle ile Kral Salman, bir kraliyet kararnamesi yayınlarak Muhammed bin Nayef'i görevden aldığını ve yerine oğlu Muhammed bin Selman'ı atadığını ilan etmiştir. Bu çeşit bir atama 1932 yılında kurulan Üçüncü Suud devletinde ikinci kez yeniden tekrarlanmıştır. 1933 yılında Abdulaziz İbni Suud kendi oğlu Suud'u veliaht prens ilan etmiş ve dolayısı ile kendi kardeşlerinin tamamını Krallığa naiplikten men etmiştir.¹⁰⁹⁹ Fakat sonra bu uygulama Kral Salman'a gelinceye kadar hiç kimse tarafından kullanılmamıştır. Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın yargı ve denetlemeden muaf ve mutlak monarşisinin başına Kral'ın oğlunun geçirilmesi birçok kesim tarafından sessiz bir devrim veya saray darbesi olarak algılanmasını sağlamıştır.¹¹⁰⁰ Bununla birlikte Kral Salman üç önemli faktörü de Suudi Arabistan siyaset ve rejimine dahil etmiştir. Bunlardan birincisi; Kraliyeti Sudayriler etrafında toplamak, İkincisi; genç bir Kral naibi atayarak ülkeyi uzun yıllar yönetecek siyasi idareyi belirlemiştir ve son olarak ise; Muhammed bin Selman'ın gelecekteki kraliyetinin önündeki bütün engelleri kaldırmıştır.¹¹⁰¹

Muhammed bin Selman'ın Suudi Arabistan devleti içerisinde hızlı bir şekilde yükselmesi ve bu süreç içerisinde devletin içerisinde önemli değişim ve dönüşümleri de birlikte yapmaya çalışması ilerleyen süreçte Suudi Arabistan'ın devlet kimliğinde önemli ve radikal değişimlerin yaşanacağını habercisi olmuştur. Bununla birlikte ilk Suud devletinin kurulmasından güzümüze kadar gelen süreçte Suud ailesi ve Vahhabi ulema ile kurulan ittifakın tamamen kopmaması adına İran karşıtlığı önemli bir ortak tehdit ve İran yayılcılığına karşı ortak hedef olmaya devam edeceği tahmin edilmektedir. Bunun da en önemli göstergesi Muhammed bin Selman'ın veliaht ilan edilmişinden sonra Suudi Arabistan'ın İran'a karşı hem eylem hem de söylem bazında giderek daha agresif politikalar hayata geçirmesi olmuştur.

¹⁰⁹⁸ Amir Hashim Alvi, "En Niza'a İstibdadati al Khatir el Muhammed bin Selman", 04.01.2018, *al Quds*

¹⁰⁹⁹ Madawi Al-Rasheed, "King Salman and His Son: Winning to US Losing to the Rest, *LSE Middle East Center Report*, September 2017, s.6.

¹¹⁰⁰ Jane Kinninmont, "Can Mohammad bin Salman Really Save Saudi Arabia?", *Prospect*, 19.03.2018, [https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/can-mohammed-bin-salman-really-save-saudi-arabia\(E.T.10.09.2018\)](https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/can-mohammed-bin-salman-really-save-saudi-arabia(E.T.10.09.2018))

¹¹⁰¹ Hiro, a.g.e., s.xxi

Suudi Arabistan devleti ile Vahhabi ulemanın ilişkileri; 1979 Kâbe baskını, İkinci Körfez Savaşı'ndaki rejime yönelik tutumları, 11 Eylül saldırılarından sorumlu tutulmaları ve ülkenin insan haklarına ilişkin karyesinin oldukça kötü olmasındaki fikirsel etkileri nedeniyle uzun yıllardır bir takım problem yaşadığı görülmektedir.¹¹⁰² Suudi Arabistan'ın yeniden şekillenecek devlet yapısı ve kimliğinde en önemli kaygının devlette uzun ve derin bir geçmişi olan Vahhabi ulema ve bunların etki alanlarından herhangi reaksiyon gelip gelmeyeceğidir. Suudi Arabistan'ın büyük bir kesimini oluşturan otuz yaş altı gençlerden ve kadınlardan güçlü destek alabileceğini uman Muhammed bin Salman, kendisine karşı fikir ve görüşleri savunan toplumun diğer bir kısmını oluşturan muhafazakâr grup ve kişiler ile birlikte yurtdışından veliahtın projelerini eleştiren birçok yerli ve yabancı da olmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan'da bir diğer önemli muhafazakâr güç olan Sahva Hareketi içerisinde bulunan kişilerin de Muhammed bin Selman hakkında çok iyi görüşlere sahip olmaması veliaht prensin önünde en sorun çıkarıcı unsurlar olarak muhafazakâr İslamcı kesimi göstermektedir.

Veliaht Muhammed bin Selman ve politikalarına karşı muhalefette yer alan bazı İslamcı ve Selevi kişiler hakkında örnek vermek gerekirse; Ocak 2017'de Abdulaziz el-Şeyh yeni kurulan Eğlence Genel İdaresi kurumunun konser ve film gibi etkinlikleri organize eden yönetimini ve buna izin veren veliaht prensi kınamış, Suudi Arabistan'da yaşananları kültürel ve dini ahlaksızlık olarak tanımlamıştır. Sosyal medya hesapları bulunan ve milyonlarca takipçileri bulunan bazı din adamları (15 milyondan fazla takipçisi olan Şeyh Muhammed el-Arifî ve Şeyh Awad el-Qarnî, 14 milyondan fazla takipçisi olan Şeyh Salman Oudah gibi) Krallıkta son seneler ortaya çıkan reform girişimlerini sıklıkla kınamaktadırlar.¹¹⁰³ Reformları eleştirilen din adamlarının hapis veya idam¹¹⁰⁴ dahil diğer baskı yolları ile konuşması engellenirken, reformlara destek olan ve Kraliyet ile olumlu ilişkilere sahip din adamlarının ise görünürlülüğü ve Kraliyet açısından makbul oldukları izlenimi arttırılmaya çalışılmaktadır.

¹¹⁰² Mabon, *Saudi Arabia and Iran: Power and Rivalry in the Middle East*, s.118.

¹¹⁰³ David B. Ottaway, "Will Saudi Arabia's Social Revolution Provoke a Wahhabi Backlash, *Middle East Fellow Wilson Center*, No:126, May 2018, s.1-2.

¹¹⁰⁴ Bethan McKernan, "Saudi Arabia Carries Out 100th Execution So Far This Year", *Independent*, 03.10.2017, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/saudi-arabia-executions-2017-number-latest-a7980916.html> (E.T.20.10.2018)

Suudi Arabistan'ın muhalif Şii ve Velihaht Prens Muhammed bin Selman karşıtı muhaliflerine karşı uyguladığı politikalar Uluslararası Af Örgütü tarafından “ıdam'ın siyasal bir silah olarak kullanıldığı” şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁰⁵ Kasım 2017'de Suud ailesine mensup ve Kraliyet makamına oldukça yakın olan kişilerin mahkeme edilmeksizin tutuklanmaları ve mal varlıklarına el konulmaları uluslararası toplum tarafından yeni velihaht prensin makamını güçlendirmek ve Kraliyet makamına geçmeden önündeki engelleri kaldırmak olarak görülmektedir. Muhammed bin Selman devlet içerisinde ve devletin politikalarında kendi varlığını hızlı bir şekilde yükselterek Krallığın de facto lideri olduğunu göstermekte ve muhaliflerini sindirerek monarşiyi kendisinden başka birisine kaptırmayacağını göstermektedir.¹¹⁰⁶ Ayrıca dış dünyaya karşı sergilediği ılımlı İslam (Moderate Islam) ve Modern hayat tarzının Krallıkta temsilciliğini yapması ile Amerika başta olmak üzere Batılı ülkelerden siyasi anlamda destek almaya ve Krallıktaki meşruiyetini güçlendirmeye çalışmaktadır.

Suudi Arabistan 1932 yılında kuruluşundan itibaren birçok sosyal, ekonomik ve siyasi anlamda yapısal değişiklikler geçirmiştir. Bunlardan Suudi Arabistan'ın kendi vatandaşlarının yaşam kalitesini arttırması, ekonomik gelirleri çeşitlendirmesi ve petrole bağımlı ekonomiden üretime dayalı ekonomiye geçiş önem arz etmektedir. Ayrıca diğer taraftan insan kaynağındaki kalitenin arttırılması, ulusal ekonomide özel sektörün güçlendirilmesi olmuştur. Son olarak ise Muhammed bin Selman'ın çok uluslu danışmanları ve kendini destekleyen uluslararası bankerlerin destekleri ile Suudi Arabistan yeni bir dönüşü geçirmeye hazırlanmaktadır.¹¹⁰⁷ Suudi Arabistan, uzun yıllar devletin bekasını; hanedanlığın rejimdeki devamlılığı ve Vahhabiliğin korunması ve ihracı arasındaki uyumunun istikrarlı bir şekilde korunması önceliğinde görmüştür. Muhammed bin Selman'ın velihaht prens olması ile birlikte Suudi Arabistan'ın sahip olduğu devlet kimliğinde de önemli değişimler meydana gelmiştir.¹¹⁰⁸ Muhammed bin

¹¹⁰⁵ “Saudi Arabia: Death penalty used as political weapon against Shi'a as executions spike across country”, *Amnesty International*, 12.07.2017, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/07/saudi-arabia-death-penalty-used-as-political-weapon-against-shia-as-executions-spike-across-country/> (E.T.22.10.2018)

¹¹⁰⁶ Patrick van der Heiden and Alex Krijger, “The Saudi-Iranian Rivalry”, *Atlantische Commissie*, April 2018, https://www.atlcom.nl/upload/trans-atlantisch-nieuws/AP_2_2018_Van_der_Heiden_and_Krijger.pdf, s.13

¹¹⁰⁷ Adel Abdel Ghafar, “A New Kingdom of Saudi”, *The Cairo Review of Global Affairs*, 28/ Winter 2018, pp:72-74.

¹¹⁰⁸ Sibel Bülbül Pehlivan, “Suudi Arabistan'ın Ulusal Güvenlik Politikaları”, *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.112.

Selman katı İslam'ın Vahhabi/Selefi yorumundan ülkesini uzaklaştıracağını ve ülkesinin petrole olan ekonomik bağımlılığını dolaysi ile rantiyer yapısını değiştireceğini açıklayarak “2030 Vizyonu” olarak isimlendirilen projesi için planlamalar yapmaya başlamıştır.¹¹⁰⁹ Bunun yanında Suudi Arabistan'da kadınlara ve seküler hayat tarzı yaşamı seçen vatandaşlarına yönelik belirli reformları gerçekleştirmeye başlaması ilerleyen yıllarda Suudi Arabistan'ın geleneksel devlet yapısında ve kimliğinde de derin değişimler geçireceğini göstermektedir.

Veliaht Prens Muhammed bin Selman ayrıca, 2030 Vizyonu çerçevesinde ekonomik çeşitliliği arttırmak ve dış yatırımcı için Suudi Arabistan'ı cazibedar hale getirmek için ARAMCO'nun %5 hissesini satışa çıkarmıştır. Suudi Arabistan ayrıca, dışarıdan gelecek silah ve teçhizat kaynaklarını yerli askeri endüstrinin gelişmesi ile kısaltarak ekonomiye pozitif girdi sağlamayı ve dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflemektedir.¹¹¹⁰ Bununla birlikte Suudi Arabistan'ın vatandaşlarını askere alma ve güvenliğe katkı sağlama konusunda ideolojik anlamda yetersizliği, Vahhabilere, Krallığın ilk yıllarında yaşadığı İhvan sendromu, güvensizliği nedeni ile vatandaşlarını harekete geçirme kabiliyeti oldukça kısıtlı olmaktadır. Bu durum da Suudi Arabistan'ın güvenlik anlamında zaaf hissetmesine neden olmaktadır.¹¹¹¹ Suudi Arabistan'ın Arap Baharı halk ayaklanmaları sürecinde gerek İran ve vekil gruplarını gerekse Müslüman Kardeşler Örgütü'nü sınırlandırmak için askeri ve lobcilik anlamında yüklü harcamalar yapması Suudi Arabistan'ın yerel askeri endüstriyi geliştirme hedefinin nedeni olarak anlaşılabilir. Fakat Bununla birlikte Suudi Arabistan'da devam etmekte olan yapısal sorunlar (ekonomik, siyasi ve toplumsal) bahsedilen ekonomik kalkınmanın önündeki en somut engeller olarak görülmektedir.

Suudi Arabistan'ın önemli ekonomik, siyasi ve toplumsal engeller ile uğraşmaya devam etmesi ve istenilen düzeyde başarı sağlanamaması Krallığı istikrarsızlığa sürükleyecek potansiyel sorunlar olduğunu göstermektedir. Bunlardan özellikle petrol fiyatlarının istenilen düzeyde yüksek olmaması, Ortadoğu'da devam eden çatışmalar, Katar'a yönelik ablukada istenilen sonuçların alınamaması ve Kraliyet ailesinde devam

¹¹⁰⁹ Gerald Butt, “Saudi Arabia's Quiet Revolution”, *Rusi Newsbrief*, Vol:36, No.4, July 2016, s.11.

¹¹¹⁰ Ely Karmon, “Muhammad bin Salman, A New Protagonist in The Middle East”, *2018 Herliya Conferance*, s.1.

¹¹¹¹ Hilmi Özev, “Suudi-Vehhabi Devlet ve Toplum Tasavvuru”, *Ortadoğu'da Çatışma ve İdeolojiler*, Ed. Necmettin Doğan, İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, s.224.

eden meşruiyet sorunu olmaktadır.¹¹¹² Özellikle Yemen’de devam eden operasyonların büyük maliyet tutması karşısında İran ve müttefiklerine karşı istenilen siyasi ve askeri başarıları sağlamaması Riyad’ı giderek endişelendirmektedir.

Suudi Arabistan’ın en önemli müttefiki olan Amerika ile yaşadığı ilişkilere baktığımızda da oldukça farklı ve değişken bir siyasi iletişim ağına sahip olduğu düşünülmektedir. Örneğin; Obama yönetimi Ortadoğu’da Suudi Arabistan başta olmak üzere eski müttefikleri ile ters düşme pahasına İran ile ortak çıkarlar çerçevesinde nükleer anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile İran, Ortadoğu’da daha rahat hareket etme kabiliyeti kazanmış ve Amerika tarafından Sünni devlet ve gruplara karşı dengeleyici olarak kabul görmüştür. İran ise, anlaşma sonrası Yemen, Lübnan ve Irak’ta daha kolay bir şekilde nüfuz alanı geliştirmeyi başarmıştır.¹¹¹³ Amerikan başkanı Donald Trump’ın nükleer anlaşmayı utanç kaynağı olarak tanımlayıp iptal etmesi ile birlikte¹¹¹⁴ Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri rahat bir nefes almaya başlamıştır. Ayrıca İran’a geçmişte uygulanan yaptırımların Trump’ın politikalarıyla artması İran’ı oldukça tedirgin etmiştir. Trump’ın, Obama döneminde Washington ile ilişkileri oldukça kötü bir seviyeye gelen Körfez’deki geleneksel müttefiklerini kazanmak için İran’a baskı uygulaması Suudi Arabistan ve İran’ın bölgesel politikalarını endişe ile karşılayan diğer Körfez ülkelerini kısmen rahatlatmış fakat İran’ın bölgedeki gücünü kısıtlaması açısından şu ana kadar çok gerçekçi olduğu söylenemez. Bununla birlikte Muhammed bin Salman ve Amerika başkanı Trump’ın ikili ilişkilerinin iyi olması ve bunun somut ticari ve askeri ilişkilere dönüşmesi yakın gelecekte Suudi Arabistan’ın İran’ı zorlayacak adımlar atmasını netice verebilir.

İran’ın olası nükleer silah elde etmesi Amerika için bir tehdit olmaktan oldukça uzaktır. Çünkü Amerika nükleer Rusya, Çin hatta Kuzey Kore ile uluslararası toplumda ilişkilerini sürdürebiliyor ve hayati bir tehdit hissetmiyorsa İran’ın sahip olacağı nükleer silahtan da kolay bir şekilde tehdit hissetmeyecektir. Fakat Amerika’da dış politikayı etkileme gücü hayli yüksek olan Amerikan-İsrail Kamu İlişkileri Komitesi (AIPAC) gibi Yahudi lobileri Amerika’nın Tahran ile ilişkilerinde önemli rol oynamakta ve İran’a

¹¹¹² Kamran Bokhari, “A Shake up in the Saudi Royal Family”, *Geopolitical Futures*, 22. 06. 2017, s.1.

¹¹¹³ Sarı, “Devrimden Günümüze İran’ın Güvenlik Stratejisi” a.g.m., s.60.

¹¹¹⁴ Saed Kamali Dehghan, “What is Iran Deal and Why Does Trump Want to Scrap It?”, *The Guardian*, 09.05.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/08/iran-nuclear-deal-what-is-it-why-does-trump-want-to-scrap-it>

baskıların arttırılmasını desteklemektedirler.¹¹¹⁵ Siyasi ve yapısal değişimlere ilişkin bir geçiş döneminde olan Suudi Arabistan, bu sürecin tamamlanması aşamasında ve sonrasındaki süreçte İran ile ilişkilerine de yansımaları olacaktır. Fakat yeni dönemde Suudi Arabistan'ın İsrail ve Amerika ile güçlenen ilişkileri İran ile bölgede sorun yaşamamasını daha da arttıran faktörlerde olma ihtimaline sahiptir.¹¹¹⁶ Bunun yanında İsrail ile ilişkileri oldukça istikrarlı olan Suudi Arabistan'ın kendisini Sünni ülkelere nasıl anlatacağı ve Müslüman halklar karşısında ne gibi argümanlar öne süreceğı ve en önemlisi İran'ın ithamlarına nasıl karşılık vereceğı soruları ise şimdiden Suudi Arabistan'ın dikkat çekmesini sağlamıştır.

Gharayagh Zandi gibi bazı akademisyenlere göre ise Suudi Arabistan, bugün Arap milliyetçiliğine sarılmaktadır. Fakat Suudi Arabistan'ın inşa etmeye çalıştığı bu Arap milliyetçiliğı, Nasır'ın Mısır merkezli mezhepsel ve dini kimlikten uzak inşa ettiği Arap Milliyetçiliğinden oldukça farklı olmaktadır. Suudi Arabistan, yeni Arap milliyetçiliğı perspektifinde Sünni Arapları merkeze alan oldukça kısıtlayıcı bir Arap milliyetçiliğini savunmaktadır.¹¹¹⁷ Fakat bu da Katar gibi Sünni hatta Vahhabiliğın etkin olduğu Arap monarşi ülkesini dışlama, ABD ve İsrail ile yürütölen ilişkiler nedeni ile birçok yönden eleştiriye ve Arap milliyetçiliğine yönelme söz konusu olmadığı konusunda eleştiriye açık olmaktadır.

Muhammed bin Selman'ın Nisan 2018'te Amerika'da iki haftalık diplomatik ziyaret esnasında AIPAC (the Jewish Federations of North America) ziyaret etmesi ve Yahudi din adamları ile buluşmasının yanında The Atlantik'e yapmış olduğu röportajda hem Filistinlilerin hem de İsraililerin kendilerine ait toprakların olması ve orada özgürce yaşama hakkına sahip olduğundan bahsetmesi Suudi Arabistan'ın yeni dönemde ağırlık vereceğı yerel güç merkezlerini de ortaya koymaktadır.¹¹¹⁸ Suudi Arabistan hem İran hem de Katar'ı köşeye sıkıştırmak hem de bunların bölgedeki nüfuzunu mümkün oldukça azaltmak için İsrail ile sanki bir Sünni dublör anlamında askeri, politik ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmektedir. Suudi Arabistan, İsrail ile bu ittifakını güçlendirmeye

¹¹¹⁵ Walt ve Mearsheimer, a.g.e., s.71.

¹¹¹⁶ Mohammad Jafar Javad, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyaset Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi ile 28.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹¹¹⁷ Davoud Gharayagh Zandi, Doç.Dr. Shahid Baheshti Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Dekanı, 26.08.2018 tarihinde Tahran Shahid Baheshti Üniversitesinde yapılan bir mülakat.

¹¹¹⁸ Karmon, a.g.ç, s.4.

çalışırken Suudi medyası İsrail hakkında daha az eleştirel, Filistin meselesine yönelik ise oldukça sessiz davranmayı tercih etmektedir.¹¹¹⁹

Suudi Arabistan, bu neden ile Amerika'nın Tel Aviv'deki konsolosluğunu Kudüs'e taşımasına karşı aldığı kararı da kısıp seste kınayarak geçirmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte Amerika, Suudi Arabistan ve İsrail'in de desteği ile İran'ın altından kalkamayacağı ambargoları ve yaptırımları uygulamada en karlı çıkacak olan ülkelerden birisi Suudi Arabistan'ın kendisi olacaktır. Bunun en önemli nedeni ise İran'ın bölgedeki vekil güçlerine sunduğu desteği kısıtlayacağı veya tamamen geri çekeceği ihtimali olmaktadır. Fakat İran'ın bölge politikasında keskin bir dönüş yapma olasılığı Rehber Hamaney'in vefatı veya veliaht prensin Suudi Arabistan kralı olması öncesi çok gerçekçi görünmemektedir.¹¹²⁰

Ancak 2 Ekim 2018 tarihinde İstanbul Suudi Arabistan Başkonsolosluğu'nda öldürülen Suudi Arabistanlı muhalif gazeteci Cemal Kaşıkçı gibi vakaların olması Muhammed bin Selman ve Suudi Arabistan'ın İsrail ve Amerika gibi müttefiklerinin de bazı politikalarını oldukça zora sokmakta, İran'a karşı propaganda ve Suudi Arabistan'ın meşruiyetini sorgulama imkânı vermektedir.¹¹²¹ Öyle ki İran, krizin birkaç gün sonrasında Suudi Arabistan'ın terör üreten bir yer olduğu, Suudi Arabistan'ın bedevi yapısının devam ettiği bir kabile devleti olduğu ifade edilmiş ve Suudi Arabistan'ın onayı ile vuku bulmuş bu cinayeti Yemen Savaşı ve ortaya çıkan insani krizler ile ilişkilendirmişlerdir. Fakat İran, bu olay neticesinde Suudi Arabistan'ın aşırı derecede yıpratılıp Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunun artmasından endişelendiği için ani açıklama ve tepki vermekten çekinmekte ve olayı çok boyutlu bir şekilde ele almaya çalışmaktadır.¹¹²²

3.3.8. KATAR KRİZİNDE İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN

¹¹¹⁹ Al-Rasheed, "The Dilemmas of a New Era", s19.

¹¹²⁰ Sanam Wakil, Iran and the GCC Hedging, Pragmatism and Opportunism, *Chatham House*, September 2018, s.15.

¹¹²¹ Mark Moore, "Iran: Saudi Arabia Wouldn't Kill Khashoggi Without US Blessing", 24.10.2018, New York Post, <https://nypost.com/2018/10/24/iran-saudi-arabia-wouldnt-kill-khashoggi-without-us-blessing/> (E.T.26.10.2018)

¹¹²² Serhan Afacan, "İran Kaşıkçı Cinayetini Nasıl Değerlendiriyor?", 30.10.2018) <https://iramcenter.org/iran-kasikci-cinayetini-nasil-degerlendiriyor/> (E.T.30.10.2018)

25 Haziran 2013 tarihinde Katar monarşisini yumuşak bir geçiş ile oğlu Prens Tamim'e bırakan Hamad bin Halife al Thani, böylece oğlunun Arap dünyasındaki en genç devlet başkanı olmasını da sağlamıştır. Yeni emirin tahta çıktıktan sonra en önemli politikası Katar toplumunun da beklentisi olan ülke içi sorunların giderilmesi olacaktır. Fakat Arap Baharı'nın ortaya çıkması ve Katar'ın bu süreçte elindeki güçlü maddi imkânlar ile bölgesel nüfuz artışına sahip olma potansiyeli Katar'ı yoğun bir şekilde dış politika stratejilerine tekrar döndürmüştür.¹¹²³ Katar'ın demografik ve coğrafi alan bakımından yetersizliği ile birlikte sahip olduğu ekonomik kaynaklar ve medya iletişim kanalları aracılığı ile krizlerin devam etmekte olduğu Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da daha müdahaleci ve etki alanını arttırıcı politikalar yürütmeye başlamıştır. Emir Tamim ile Katar, Ortadoğu'daki geleneksel arabuluculuk yolu ve yumuşak güç unsurlarını kullanma stratejisini, ekonomik kaynaklar ile desteklediği vekil gruplar aracılığı ile bölge ve küresel ilişkilere doğrudan müdahale eden bir aktöre dönüşmek için kullanmıştır.¹¹²⁴

Uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında Katar diğer Ortadoğu ve Körfez ülkelerinden oldukça farklı bir konuma sahip olmaktadır. Bölge sorunlarına arabuluculuk yapmak ile Katar'ın artan bölgesel etkisi, Al Jazeera gibi Arap dünyasında oldukça etkili bir kitle iletişim kanalı ile kitlelerin kendisine yönelik ilgisinin artmasını sağlamıştır.¹¹²⁵ Ayrıca, 2010 yılında FIFA yönetim kurulunun desteğini alarak 2022 futbol dünya kupasına ev sahipliğine aday olarak gösterilmesi gibi girişimleri ile Katar, son on yıldır dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır.¹¹²⁶ Bunun yanında Katar'ın Amerika, Rusya ve Çin gibi küresel güçler ile oldukça güçlü ekonomik ve siyasi ilişkilere sahip olması, Emirliği coğrafi açıdan oldukça küçük olmasına rağmen uluslararası politika açısından önemli bir ülke haline getirdiğini söyleyebiliriz. Bölgesel anlamda ise, Arap dünyasında önemli kişilere ülke sınırları içerisinde oturma vermesi, Vahhabi geleneğe sahip olmasına rağmen ulus aşırı bir İslamcı örgüt olan Müslüman Kardeşler'i siyasi ve ekonomik imkânları ile desteklemesi bazı bölge ülkeleri ve uluslararası güçler ile ilişkilerini

¹¹²³ Guzansky, a.g.e., pp:74-75.

¹¹²⁴ Aida Arosoaie, "Qatar", *Counter Terrorist Trends and Analyses*, Vol. 7, No. 1, January/February 2015, s. 88.

¹¹²⁵ Marc Lynch, "How Trump's Alignment with Saudi Arabia and the UAE is Inflaming the Middle East" *The Qatar Crisis*, Ed. Marc Lynch, POMEPS Briefings, No31, October 2017, s.33.

¹¹²⁶ Lina Khatib, *Qatar and The Recalibration Of Power In The Gulf*, Carnegie Middle East Center, September 2014, s.13.

bozmasına neden olurken diğer taraftan da Katar'a muazzam bir güç potansiyeline sahip olma getirisi de sağlamaktadır.

Katar'ın Ortadoğu'da sorunlu olarak algılanan İslamcı liderler ile uzun yıllar temasta olması nedeniyle Arap Baharı olayları esnasında Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen'de ortaya çıkan devrimci girişimler Katar'ın bu süreçlere müdahalesini kolaylaştırmıştır. Katar, elindeki ekonomik ve politik araçlar ile Arap Baharı'nın ilk günlerinden itibaren sahada varlığını hissettirmiştir. Bu da Katar'a muhtemel siyasi geçişlerin başarılı bir şekilde sonuçlanması durumunda çok önemli stratejik çıkar sağlama potansiyelini göstermektedir.¹¹²⁷ Arap Baharı öncesi Suriye ile güçlü ekonomik ve siyasi ilişkilere sahip olan Katar, Mart 2011'de ayaklanmaların başlaması ve silahlı çatışmaların artması neticesinde Suriye Devleti ile ilişkisini kesen ve bu ülkeye ekonomik yaptırımlarını ilk uygulayan Arap ülkesi olmuştur. Katar'ın bu kararı alması üzerine Şam büyükelçilik binası ve Şam'daki Al Jazeera ofisi rejim yandaşları tarafından taşlanmış ve tahrip edilmiştir. Katar'ın resmi ilişkilerini kesmesi ile Suriye rejiminin Arap dünyasında yalnız kalma dönemi de resmen başlamıştır.¹¹²⁸ Özellikle Al Jazeera televizyon kanalının sahada meydana gelen hadiseleri etkili bir şekilde ekrana taşınması ve protestocular tarafından taleplerinin rejimlere iletilmesinde güçlü bir araca dönüşmesi ile Katar, Arap Baharı olaylarını dünyaya tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Uzun yıllardır karşılıklı sorunların çözülemediği ve giderek arttığı Suudi Arabistan ve Katar arasındaki ikili ilişkiler Mısır'da meydana gelen askeri darbe sonrası giderek daha da sertleşmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni olan Katar'ın Mısır'da Mursi ve Müslüman Kardeşleri desteklemiş, darbe esnasında ve sonrasında ortaya çıkan ölüm, yaralanma ve tutuklanmalardan darbecileri sorumlu tutmuş; buna karşın Suudi Arabistan ise, darbeyi ve Mısır'daki darbecileri desteklemeyi tercih etmesi olmuştur. Kasım 2013'te Katar lideri Emir Tamim'in Suudi Arabistan'a Kral Abdullah ile görüşmesi için gittiğinde Suudi Arabistan'ın Katar'ın politikasındaki yönünü KİK üyeleri ile mutabık bir yöne çevirme talebi Katar Emiri tarafından kabul edilmemesi, aksine İran

¹¹²⁷ Kristian Coates Ulrichsen, *Qatar and the Arab Spring*, New York: Oxford University Press, 2014, s.103.

¹¹²⁸ Ulrichsen, a.g.e., 2014, s.131.

ile ilerleyen ilişkiler ve devamında yaşanan diplomatik sıkıntılar Mart 2014’de BAE, Bahreyn ve Mısır’ın Katar’dan elçiliklerini çekerek Katar’ı tam izole et¹¹²⁹

7 Mart 2014 tarihinde Suudi Arabistan ayrıca bir kararname yayınlarak Müslüman Kardeşler örgütünü el Kaide ile eşdeğer bir terör örgütü olarak tanımıştır. Suudi Arabistan’ın bu hamlesi özellikle Suriye’de Müslüman Kardeşlere yakın örgütlerin içerisinde çatışan Suudi Arabistanlı veya aileleri orada yaşayan kişileri oldukça rahatsız etmiştir. Suudi Arabistan, Mısır’ın asker lideri olan Sisi ile de Müslüman Kardeşlere karşı ortak politikalar belirleyeceğini ifade etmesi ve BAE ve Bahreyn’in Suudi Arabistan’ı desteklemesi bölgede yeni bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Katar ve Türkiye, Müslüman Kardeşleri desteklerken diğer bölge ülkeleri bundan oldukça rahatsız olmuştur.¹¹³⁰ Ayrıca, Suudi Arabistan ve BAE, Katar’ı kendi iç ilişkilerine karışmak, muhaliflerini desteklemek, İran ile ilişkilerini güçlendirerek kendilerine tehdit oluşturmak ve terör örgütü olarak tanımladıkları Müslüman Kardeşleri desteklemek ile suçlamışlardır. Katar yönetiminin bozulan ilişkileri düzeltmek için Katar’ın Yusuf el Kardavi’ye ve diğer teşkilat mensuplarına verdiği vatandaşlığı geri alması ile krizin tansiyonu düşürülmüşse de sorunlar tam anlamıyla çözülmemiştir.¹¹³¹

24 Mayıs 2017 tarihinde Katar Haber Ajansı’nın sisteminin hackerlar tarafından çökertilip, Katar Emiri Hamad el Sani’nin Hamas’ı ve İran’ı övücü, Körfez devletleri monarşileri hakkında kulağa hoş gelmeyen ağır ifadeler kullanması sonrasında KİK içerisinde ciddi bir diplomatik kriz ortaya çıkmış ve 5 Haziran’da Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır devletleri Katar ile diplomatik ilişkilerini kesme ve Katar’a hava, kara ve deniz aracılığı ile abluka uygulama kararı almıştır.¹¹³² Kara, hava ve deniz sınırlarını da Katar’a kapayan bu ülkeler krizin artmasını kasti bir şekilde istemişlerdir. Katar’a siyasi, ekonomik ve sosyal ambargo uygulanarak Katarlı vatandaşların Suudi Arabistan’a yaptıkları dini ziyaretler dahi yasaklanarak sınırlandırılmıştır.¹¹³³ Katar-Suudi Arabistan

¹¹²⁹ Birol Baskan, *Turkey and Qatar in the Tangled Geopolitics of the Middle East*, New York, Palgrave Macmillian, 2016, s.127.

¹¹³⁰ Robert Mason, “Obama Administration and Arab Spring: Waiting for a Doctrine”, *The International Politics of Arab Spring*, Ed.Robert Mason, New York: Palgrave Macmillian, 2014, s.51.

¹¹³¹ Ben Smith, “Qatar Crisis”, *House of Commons Library*, Number CBP: 8030, June 2017, s.7.

¹¹³² Marwan Kabalan, “The Gulf Crisis: Roots and Iplikations”, *Bilgesam Analysis Middle East*, No1369, August 2017, s.1.

¹¹³³ Betül Doğan Akkaş, “Katar Ulusal Güvenliği: Yumuşak Politikalar ve Önleyici Pragmatizm”, *Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.202

kara sınırı ve buradaki hudut kapılarından yapılan ticaret ve nakliye işlemleri Katar'ın ihtiyaç duyduğu gıdayı ithal etmesi için hayati pozisyona sahip olmaktadır. Katar'a karşı ambargo kararı alınmasından sonra kara sınırlarından gıda tedariki sağlayamayan Katar devleti Türkiye ve İran aracılığı ile gıda ihtiyacını gidermeye çalışmıştır.¹¹³⁴

Katar, diğer bölge ülkelerine göre jeopolitik açıdan küçük bir hacmi olmasına rağmen körfez ülkeleri arasında Suudi Arabistan'a alternatif bölgesel bir güç olmaya çalışmaktadır.¹¹³⁵ KİK içerisinde Suudi Arabistan, konsey içerisinde kendisinden sonraki en güçlü ülke olan Katar'a karşı yaklaşık on yıldır pasif hale getirme ve oyun dışına itmeyi amaçlamaktadır. Katar ise İran ve Türkiye gibi ülkeler ile yakınlaşarak ve ilişkilerini güçlendirerek, ayrıca ABD, Rusya ve Çin gibi süper güçler ile stratejik ilişkiler kurarak Suudi Arabistan'ı dengelemeye ve bölgesel güç dengesindeki konumunu kaybetmemeye çalışmaktadır.

Katar'a ambargo uygulayan ülkeler Doha'nın el Kaide ve IŞİD gibi radikal terör örgütlerine de finansman sağladığını iddia etmiş ve bundan Doha'nın vaz geçmesini talep etmişlerdir. Ayrıca, Katar'ın sahip olduğu İngilizce ve Arapça yayın yapan Aljazeera kanalını kapamasını, Hamas ve Hizbullah'ı terör örgütü tanımasını talep etmişlerdir.¹¹³⁶ Bunların yanında Katar'da bulunan Türk askeri üssünü bir an önce kapatması, Suudi Arabistan ve BAE'ne karşı tehdit oluşturan bütün organizasyon ve kişiler ile arasına mesafe alması, Katar'ın yanlış politikaları nedeni ile kaybedilen maddi zararların giderilmesi için tazminat verilmesi, KİK ülkeleri ile koordineli dış ve güvenlik politikaları yürütmesi ve bütün bu talepleri kabul ettiğini on gün içerisinde resmi devlet kanalları aracılığı ile ilan etmesi istenmiştir.¹¹³⁷ Ayrıca, Katar'a abluka uygulayan ülkelerin temel argümanları Katar'ın bölge ülkelerini istikrarsızlığa sürükleyen Müslüman Kardeşler gibi radikal gruplara son verip terör örgütü olarak tanımasıdır.

¹¹³⁴ Paul Rivlin and Brandon Friedman, "The Qatar Crisis", *Middle East Economy*, Vol. 7, No. 5 June 22, 2017, s.2.

¹¹³⁵ Doç.Dr. Akbar Valizadeh, Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ile 27.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

¹¹³⁶ Peter Salisbury, "In Qatar v Saudi Arabia, the West Cant Afford to Pick a Side", *Chatham House*, 7 June 2017

¹¹³⁷ Patrick Wintour, "Qatar Given 10 Days to Meet 13 Sweeping Demands by Saudi Arabia", *The Guardian*, 23.06.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade> (E.T.01.10.2018)

Katar, bu iddiaları asılsız olduğunu ifade etmiş ve reddetmiştir.¹¹³⁸ Katar'a abluka uygulayan ülkelerin İran ile de oldukça sorunlu ilişkiler yaşadığı düşünüldüğünde İran'a ve yakın duran müttefiklerine de bir gösteri niteliği de taşımıştır.

Taguia'ya göre ise Suudi Arabistan yönetimi bölge ülkelerine özellikle Körfez'deki Arap monarşilerine kendi rejimlerinin çıkarlarının zararına da olsa Riyad'ın tehdit algılamalarını öncelikli güvenlik sorunu olarak kabul etmelerini istemektedir. Bu anlamda Katar'a uygulanan ambargonun diğer KİK ülkelerine de bir mesaj olduğu anlaşılmaktadır. Suudi Arabistan güç kullanarak Körfez ülkelerini kendi uydusu haline getirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte İran, KİK'i kendisini sınırlandırmak için oluşturulan bir konsey olarak kabul ettiğinden bu tarz krizlerde Suudi Arabistan'ın karşısında durarak Suudi Arabistan'ın çabalarını boşa çıkartmaya çalışmaktadır.¹¹³⁹ İran, Arap monarşileri arasında çıkan problemlerden yararlanarak hem sorunun tarafı olmayı hem de sorunu derinleştirme potansiyeline sahip olduğu için bu tarz krizler İran ulusal çıkarı açısından önemli derecede kazanım sağlamaktadır.

İran ek olarak, Katar ambargosuna karşı çıkmış ve İran-Katar ilişkilerinin daha da ileri götürülmesi için tarafların pozitif düşüncelere sahip olduklarını ifade etmiştir. Katar, ise İran-Katar ilişkilerini daha ileri ve iyi bir seviyeye taşımak için herhangi bir engelin olmadığı yönünde açıklama yapmıştır.¹¹⁴⁰ İran, Katar Ambargosunu kınayarak Suudi Arabistan'ı bölge ülkelerinin iç işlerine müdahale etmekle suçlamıştır. İran, dış işleri bakanı Javad Zarif "komşularımız daimî, coğrafyamız değişmez. Baskı çözüm sunmaz diyaloglarımızı özellikle bu kutsal Ramazan ayında güçlendirmeliyiz" demiştir. Ayrıca aynı tarihlerde İran Devrim Muhafızları lideri Kasm Süleymani ile Katar Dışişleri Bakanı Muhammed al Thani'nin Bağdat'ta gizlice görüştüğü medya kanalları aracılığı ile sızdırılmıştır.¹¹⁴¹

¹¹³⁸ Matthias Sailer and Stephan Roll, "Three Scenarios for the Qatar Crisis", *SWP Comments*, July 2017, s.1.

¹¹³⁹ Haoues Taguia, Aljazeera Center for Studies Research Department'de Araştırmacı, 10.10.2018 tarihinde Sakarya'da IV. Ortadoğu Kongresinde yapılan bir mülakat

¹¹⁴⁰ Hassan Rouhani, "Continuing Cooperation with Persian Gulf Neighbours One of Iran's Basic Policies" 27.05.2017, <http://www.president.ir/en/99247> (E.T.06.10.2018)

¹¹⁴¹ Sami Moubayed, "Qatar's Iran Connection a Factor in the Gulf Crisis", *The Arab Weekly*, June 18, 2017, s.3.

Ortadoğu’da buna benzer olayların yaşanması devletler ve toplumlar arasındaki temel sorunun Şii-Sünni mezhepsel eksenden daha keskin bir şekilde siyasal İslamcılığın nasıl yorumlanması ile alakadar olmaktadır. Çünkü bölgenin önemli Sünni nüfusa sahip ülkeleri olan Suudi Arabistan, Katar, Mısır ve Türkiye’nin İslam’ın siyasal ve toplumsal hayatta yorumlamasını birbirlerinden oldukça farklı biçimde 1142 [1142] İran ve Suudi Arabistan arasında kimlikler üzerinden yürütülen siyaset ve etki alanı oluşturma çabası iki ülkeye has olmayıp Türkiye gibi bölgesel güç olarak tanımlanan devletlerde Ortadoğu siyasetinde normatif unsurlar aracılığıyla etki alanı oluşturmaya çalışmaktadır. Bu devletlerin her birinin kendine yönelik kimlik tanımlamaları olduğu gibi diğer devletlere yönelik devletsel kimlik tanımları da olmaktadır. Ayrıca İran, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerin kimlik tanımlamaları Ortadoğu’da ittifakların tesis edilmesi ve güç dengesinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle Selefi hatta Vahhabi ekolünü güçlü bir şekilde takip eden bazı bölge ülkeleri Şii karşıtlığından ziyade kendi İslam anlayışlarını sorunlaştırarak birbirlerine baskı uygulamaları en azından bunu sorun haline getirmeleri mezheptaş ülkeleri de birbirlerine düşmanlaştırmaktadırlar.

Amerikan başkanı Trump, Suudi Arabistan ve BAE’nin Katar’a karşı başlatmış olduğu ablukayı dolaylı olarak desteklemiş ve Suudi Arabistan’ın İran karşıtı tutumundan dolayı oldukça memnun kalmıştır.¹¹⁴³ Katar’a yeniden ve daha sert bir şekilde baskı göstererek abluka uygulayan devletler Körfez içerisinde önemli çatlaklıklara sebep olmuşlardır. Suudi Arabistan ve BAE, İran’a karşı bir blok oluşturma ve Amerikan yönetiminin desteğini almak için Amerika’dan 300 milyar dolarlık silah almanın yanında İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.¹¹⁴⁴ Trump liderliğinde yeniden İran karşıtı şekillenen Arap-İsrail Koalisyonuna endişe ile yaklaşan Türkiye, Arap dünyası ile İran arasında denge politikası yürütmeye daha da özen göstermiştir. Türkiye ve Katar Suriye ve Filistin meselesi gibi bölgesel konularda benzer jeopolitik yaklaşımlara sahip olduğundan ilişkilerini güçlendirmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca, Türkiye ve Katar’ın Arap Baharı sürecinde bağımsız politikalar yürütmeye çalışması birçok alanda ortak hareket etmelerini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, Libya, Mısır ve Suriye meselesinde Batılı müttefiklerinden

¹¹⁴² F. Gregory Gause, “What the Qatar crisis shows about the Middle East”, *The Qatar Crisis*, Ed. Marc Lynch, POMEPS Briefings, No31, October 2017, s.10.

¹¹⁴³ Cinzia Bianco, “The Intra-GCC Crisis: Domestic, Regional and International Layers”, *Istituto Affari Internazionali*, July 2017, s.3.

¹¹⁴⁴ Kurt, “Ortadoğu’da Güvenliğin Dönüşümü”, s.30.

oldukça farklı politikalar izlerken Katar ise Körfez'deki diğer Arap monarşilerinden oldukça farklı politikalar izlediği söylenebilir.¹¹⁴⁵ Bununla birlikte KİK içerisinde Suudi Arabistan ve Katar arasında başlayan krizin sonlandırılmaması ve giderek şiddetinin artması ve bunun giderek bir bölgesel soruna dönüşmesi Körfez'e yapılacak yatırım ve sıcak para akışının azalmasına engel olduğu söylenebilir. Öyle ki Muhammed bin Salman'ın 2030 projesini hayata geçirdiği günlerde Katar krizinin yaşanmaması ve sonrasında kriz nedeniyle Suudi Arabistan'ın konumlandığı pozisyon gelecek yatırımların önünü kesme potansiyeline sahip olmaktadır.¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁵ Bülent Aras and Pinar Akpınar, "Turkish Foreign Policy and the Qatar Crisis", *Istanbul Policy Center-Sabancı University-Stiftung Mercator Initiative*, August 2017, s.3.

¹¹⁴⁶ Ghafar, a.g.e., s.76.

SONUÇ

İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkileri ve bölgesel politikalarının devlet kimliği bağlamında incelendiği bu çalışmada birtakım önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan en önemlisi ise gerek İran gerekse Suudi Arabistan'ın tarihi, sosyal, dini, etnik ve ekonomik faktörlerin bileşenleri ile oluşan devlet kimliklerinin ikili ilişkilerin belirlenmesinde oldukça etkin rol oynamasıdır. Özellikle İran ve Suudi Arabistan'ın sahip oldukları tarihsel travmalar, mezhepsel aidiyetler ve etnik farklılıklar her iki ülkenin hem kendisini tanımlamasında ve hem de karşı tarafı algılamasında önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle mezhep olgusu her iki toplumunda var olan sosyal yapının inşa edilmesinde önemli rol oynamakla birlikte İran ve Suudi Arabistan'ın devlet inşasında da çok önemli roller oynadığı anlaşılmaktadır. Özellikle rejimlerin kendi meşruiyetlerini sağlamada ve toplumdan gelecek olası tepkilerin azaltılmasında mezhepsel kimliklerin kurtarıcı ve inşa edici rolü her dönem önemli olmuştur.

Çalışmada İran ve Suudi Arabistan'ın devlet inşa süreçlerinde devlet, din ve etnisiteye yapılan doğrudan ve dolaylı vurgularla ulusal orduların inşa edilmesinde rejimin en güçlü ortakları olan grup, aile ve klanların hayati desteği ve rejimin inşasını destekleyen dış güçlerin devlet kimliği tesisinde önemli işlevlere sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Modern İran ulus devlet inşasında Kaçarlar ötekileştirilirken, Suudi Arabistan devlet inşa sürecinde ise ötekileştirilen kimliklerin Osmanlı ve geleneksel Sünni/Sufi ekoller olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, öteki olgusunun günümüzde güncelliğini yitirmeyerek iki devlet ve rejim açısından problemleştirilmeye devam ettirilerek rejimlere meşruiyet sağlamayı sürdürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

İran'da Şah'ın laik devlet inşa etme süreci muhalif Şii ulemaya rağmen buna dahil olmuş ve iktidarın meşruiyeti din ile tesis edilmiştir. İran ve Suudi Arabistan'da dinin yanında devletlerin güçlü devletler ile ilişkisi de hem toplumun ve iktidarın yeniden inşa edilmesinde hem de devletin kimliğinin inşası ve uluslararası politikada belirli rolleri yerine getirmesinde önemli bir neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle her iki devletin Soğuk Savaş döneminde devlet kimliklerinin en önemli ve vaz geçilmez tarafı olan monarşilerini korumak adına Batı ile entegreli bir şekilde Sovyetler ile mücadele de bulunması bunun en önemli örneği olduğu çalışmada işaret edilmiştir. Ayrıca rejimlerine

yönelik Arap milliyetçiliğinden algıladıkları ortak tehdide karşı monarşi kimliklerini korumak için iş birliğinde bulunması benzer devlet kimliklerine sahip olan devletlerin dostane ilişkiler yürüteceği ve ortak çıkarlar etrafında politikalar yürütecekleri sonucuna ulaşmamızı sağlamıştır. Bununla birlikte mezhepsel ayrılıktan kaynaklı farklı dini kimlikler ikili ilişkilerin en iyi olduğu dönemlerde bile her iki devletin arasında sorun olmaya devam etmiştir.

İran Devrimi'ni ortaya çıkaran ekonomik, sosyal, kültürel ve kimliksel unsurlardan bahsedilerek İran Devrimi ile İran'da yaşanan dramatik değişimler normatif unsurlar perspektifinden ortaya konularak devrim ihracında rol oynayan mekanizmalar analiz edilmiştir. İran Devrimi'nin gerçekleşmesi İran'a etnik, monarşi ve Batı ile uyumlu siyasi ilişkiler ekseninde seyir eden bir devlet iken; İslam üst kimliği, teokrasinin (Rehber) ülke yönetiminde egemen olduğu bir devrimci cumhuriyet ve Batı karşıtı bir devlet kimliği kazandırdığı sonucuna varılmıştır.

Çalışmada kimliklerin çıkarları belirlediği, devletlerin kimliklerinin değiştiğinde yeni kimliklerine uygun olarak yeni çıkarlar belirlediği iddiası İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkileri üzerinden gösterilmiş ve kimliklerin çıkarların belirlenmesinde her dönem önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Devrim sonrası gerek İran'ın gerekse Suudi Arabistan'ın İslam dünyasında liderlik iddiasında bulunması ve bu iddiayı kendi devlet kimlikleri ve çıkarları ile bütünleştirmesi iki devlet arasındaki siyasi ve sosyal ilişkilerin bozulmasını hızlandırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Devrim sonrası inşa edilen ve zaman içerisinde bazı değişikliklere uğrayan İran devlet kimliğinin konstrüktivist teorinin en önemli iddialarından olan kimliklerin verili olmadığını süreç içerisinde inşa edilip değiştiğini gösteren önemli bir örnek olarak analiz edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bir diğer önemli sonuç ise İran Devrimi sonrası mezhep, ideoloji ve söylem gibi normatif unsurların iki devlet arasındaki rekabetin devam ettirilmesinde ve birbirlerine karşı vekil gruplar oluşturmada oldukça kullanışlı oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca İran ve Suudi Arabistan bu vekil örgütler ile kimliklerinin tanımladıkları çıkarlar peşinde koşarken Ortadoğu'nun da istikrarsızlaşmasına sebep oldukları sonucuna varılmıştır. Örneklendirmek gerekirse Bahreyn, Lübnan, Irak, Suriye ve Yemen'de taraflar kendi mezhepsel kimliklerine yakın vekil gruplar üzerinden mücadele etmesi bu ülkelerde daha fazla toplumsal bölünmüşlük ve siyasi istikrarsızlığa

etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun ile İran'ın devrimci kimliğini öncelik olarak kabul etmeyerek ikinci sıraya atan Rafsancani ve Hatemi gibi liderlerin İran siyasetini yönettiğinde ikili ilişkilerde yumuşama yaşanarak iş birliği çabalarının arttığı ve devlet kimliğinde reforma gidildiği çalışmada değinilmiş ve devlet kimliklerinin dinamik boyutu olduğu vurgulanmıştır.

Sınır aşırı kimlik, kültür ve aidiyet gibi sosyal unsurlar, İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin anlaşılmasında kaçınılmaz bir faktör olmaktadır. Oldukça kapsamlı bir anlama sahip olan kimlik, İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini anlamamız için dinsel kültürel, mezhepsel ve etniksel anlamlar ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmada İran ve Suudi Arabistan ilişkilerinin çoğunlukla mezhep gölgesinde kaldığını göstermektedir. İran Devleti'nin yeniden inşası ve yeni bir kimlik inşa edilmesi İran'ın devrim sonrası Suudi Arabistan ve bölge ülkeleri ile ilişkilerindeki sorunlu alanlarının da uzun yıllar belirleyicisi olduğu Irak, Lübnan ve Bahreyn'de yaşanan gelişmeler ile doğrulanmıştır. Devrim ihraç stratejisiyle bölge devletleri ile yürütmeye çalıştığı ilişkilerin giderek bozulması ve mezhep kimlikli politikaları, İran'ın birçok devlet ile ilişkilerini kopma derecesine getirmesi sonucunu vermiştir. İran'ın Şii kimliğini kullanarak Körfez ülkelerinde birtakım darbe ve devrim girişimlerine teşebbüs etmesi, Şiiiliğin ötekisi olarak görülen Vahhabiliğin/Selefilğin Körfez devletlerinin destekleri ile başta Ortadoğu olmak üzere dünyanın birçok bölgesine yayılması ve Sünni-Şii rekabet alanlarının oluşmasında büyük rol oynamak ile İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin de bozulmasına neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arap Baharı halk hareketlerinin Tunus'ta başlaması ve hızlı bir şekilde Mısır, Libya, Bahreyn ve Suriye'ye yayılması ile anti demokratik rejimlere karşı başlayan mücadeleler hızlı ve travmatik bir şekilde mezhepler arası uzun yıllar devam edecek bir çatışmaya dönüşmesine yol açmıştır. İran ve Suudi Arabistan gibi mezhep temelli inşa edilen devletlerin kendi çıkarlarını mezhepsel nüfuz bağlamında sağlamaya çalışması ise bölgede oluşan mezhep çatışmalarından kaynaklanan kırılmalıklarını daha da derinleştirdiği anlaşılmıştır. Aynı zamanda vekil örgütler ve devletler tarafından yürütülen mücadelelerin ilerleyen süreçte İran ve Suudi Arabistan arasında çatışma ihtimalini yükseltme potansiyeline sahip olması ve bölgesel istikrarı derinden etkileyecek bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Arap Baharı sürecinde İran ve Suudi Arabistan; Bahreyn,

Suriye, Libya, Yemen ve Mısır gibi önemli olayların yaşandığı ülkelerde sürekli karşı taraflarda durması ve vekil gruplar aracılığı ile yıkıcı hamlelerde bulunmaları iki devlet arasındaki ayrımı derinleştirmiştir.

Arap Baharı sürecindeki çatışmaların, mezhep temelli ayrışmalardan daha derin bir yapıya sahip olduğu konusunda çalışmada yer verilmiştir. Bu süreçte Sünnilik alt kimliğinde bölünmeler yaşanmıştır. Özellikle Mısır'da Müslüman Kardeşler ile Selefiler arasındaki bölünme Suudi Arabistan'ı gerek kendi sınırlarında gerekse diğer Arap ülkelerinde daha karmaşık bir sürece sokarken; İran, Mısır'da Müslüman Kardeşler ile iyi geçinirken Suriye ve Yemen'de farklı cephelerde yer almışlardır. Suudi Arabistan Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidara gelmesini ve giderek güçlenmesini engellemek için hem Mursi karşıtlarını hem de askeri darbeyi, açık bir şekilde desteklemiştir. Riyad'ın bu politikasının en önemli nedeni Müslüman Kardeşler'in Suudi Arabistan monarşisine tehdit olarak algıladığı siyasi söylemleri olduğu tespit edilip çalışmada irdelenmiştir. Bu da bize Ortadoğu'da muhafazakâr yapıya sahip devletlerin kendi rejimlerinin güvenliğini inançlarından daha ön planda tuttuklarını göstermiş olup konstruktivist teorinin çalışmadaki eksik yönlerini doğrulamaktadır.

Bölge dışı güçlerin müttefik ilişkilerini ve bölgesel çıkar maksimizasyonunu arttırmak için bölgedeki kimlik ve mezhep eksenli politikalar izleyen ülkelerin yanında yer almaları yerel ve bölgesel sorunları küresel krizlere çevirmektedir. Suriye krizinde de görüldüğü gibi demokratik ve temel insan haklarının iyileştirilmesi talepleri ile başlayan çatışmalar hızlı bir şekilde genişleyerek mezhepsel, etnik, dini, ideolojik ve dış güçlerin birbirleri ile mücadele ettiği bir krize dönüşme potansiyeli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum aynı zamanda Ortadoğu'daki çatışmaları körüklediği gibi bölge devletlerinin hızlı bir şekilde silahlanma ve güvenlik politikalarına yönelmelerine de neden olacağı gözükmektedir.

Çalışmanın en son kısmında ise Suudi Arabistan'da Kral Selman'ın iktidara gelmesinden sonra yaşanan süreçler özellikle Muhammed bin Selman'ın veliaht prens ve dolayısı ile de facto kral olmasının Suudi Arabistan'da ne gibi değişimleri tetiklediği ve Riyad'ın önümüzdeki yıllarda muhtemel yeni bir devlet kimliği inşa veya reforme etme sürecine gireceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Katar Krizi sonrası yaşanan süreçte İran ile Suudi Arabistan'ın krizin farklı taraflarında durması ve bunun ikili ilişkiler ve bölgesel

politikalara ne gibi etkisi olduğu açıklanmış ve bölgede yaşanan sorunların bazı noktalarda mezhep ve etnik kimlik üstü problemler yumağı olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma her ne kadar konstrüktivist perspektif açısından analiz edilmeye çalışılsa da teorik verilerin güç ve çıkar anlamında yetersiz açıklamalara sahip olması, Katar Krizinde görüldüğü gibi jeopolitik ve maddi unsurların bazı dönemlerde baskın öğeler olması bu çalışmanın konstrüktivist açıdan incelenmesini zorlaştırmıştır. Bununla birlikte İran ve Suudi Arabistan ikili ilişkilerinin son doksan yılının normativ unsurlar bağlamında analiz edildiği bu çalışma akademik çalışmalardaki önemli bir boşluğu doldurma ve alternative bir bakış açısı sağlama potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Mezhep ve etnik kimlik, İran ve Suudi Arabistan ilişkilerini anlama ve analiz etmede özellikle devrim sonrası ilişkilerin analizinde en baskın faktör olmaktadır. Bunun en önemli nedeni her iki ülkenin de kimliklerinde dinin hâlihazırda güçlü bir etkiye sahip olmasıdır. Ortadoğu'da yaşanan İran-İrak Savaşı, Kuveyt'in işgali, Irak Savaşı ve sonrasında Arap Baharı gibi hadiseler, İran'ın devlet kimliğinin inşa sürecine ve baskın söylemlerinde değişikliğe sebebiyet verdiği gibi Suudi Arabistan'ın ve diğer bölge devletlerinin temel politikalarını ve söylemlerini de etkileme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu da devletlerin kimliklerinin statik bir yapıya sahip olmadığını, dinamik etmenler ile değiştiğini, devletlerarası ilişkiler ile diğer devletlerin kimliklerini de değiştirebilecek potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Çalışma aynı zamanda ileride hazırlanacak yüksek lisans, doktora tez ve diğer akademik çalışmalarda İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin ve temel dinamiklerinin anlaşılması ve diğer Körfez ülkeleriyle ilgili yapılacak çalışmalara yön gösterme özelliği sunmakta olup daha farklı değerlendirmelere yönelmede akla kapı açma hedefine sahiptir.

KAYNAKÇA

- AARTS Paul and DUIJNE Joris van, "Saudi Arabia After U.S.-Iranian Detente: Left in the Lurch", *Middle East Policy*, Vol. XVI, No.3, Fall 2009, s.65.
- ABDUL AZIZ AL SAUD Turki Al Faisal bin, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 4, Winter 2013, s.40.
- ABDULCELİL Tarık, *Mısır Devriminin Ayak Sesleri*, İstanbul: Yarın Yayınları, 2012,
- ABRAHAMIAN Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008
- BUKSUR Abdullah, "Etniklik ve Uluslararası İlişkiler", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt. 6, Sayı. 12, Yaz 2013, s. 244.
- ARIBOĞAN Ülke, AYMAR Gülden ve DEDEOĞLU Beril, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der. Faruk Sönmezoğlu, 4b, Der Yayınları, İstanbul, 2010
- YILMAZ Muzaffer Ercan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007
- SMİTH *Milli Kimlik*, Çev.Bahadır Sina Şener, 8b, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016
- KÖSEOĞLU Nevzat, *Milli Kültür ve Kimlik*, 5b., Ötüken Yayınları, İstanbul ,2013
- EŞREF Ahmed, "İran'da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi", *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.90.
- KOWERT Paul A., "National Identities: Inside and Out", *Security Studies*,8:2-3,1998, p.1.
- BÜYÜKBAŞ Hakkı, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-1913 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, s. 251.
- KÖSEBALAN Hasan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnanç, BingBang Yayınları, Ankara, 2014
- RUMELİLİ Bahar, "Kimlik", ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 3b., Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.379.
- ASHIZAWA Kuniko, "When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy", *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008, s.575.

- ABRAHAMIAN Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, New Jersey: Princeton University Press, 1982
- ACUN Can, “İrak’ta İsyanın Haritası: Silahlı Gruplar”, *SETA Perspektif*, Sayı:55, Haziran,2014,s.1.http://file.setav.org/Files/Pdf/20140627155044_irakta_isyanin_haritasi_silahli_gruplar.pdf (10.04.2017)
- AÇIKALIN Serpil, Gamze Coşkun ve Sedat Laçiner, *Yemen Dosyası Fakirlik ve Terör Kıskaçında Bir Ülke*, Ankara: USAK Yayınları, 2010
- ADIBELLİ Barış, *Pax Persica: İran Jeopolitiği*, İstanbul: IQ Yayınları, 2017
- AFACAN Serhan, “İran Kaşıkçı Cinayetini Nasıl Değerlendiriyor?”,30.10.2018) <https://iramcenter.org/iran-kasikci-cinayetini-nasil-degerlendiriyor/> (E.T.30.10.2018)
- AFKHAMI Gholam Reza, *The Life and Times of the Shah*, London: University of California Press, 2009
- AGGESTAM Lisbeth, “Role Identity and The Europeanisation of Foreign Policy: A Political–Cultural Approach”, *Rethinking European Union Foreign Policy*, ed.Ben Tonra and Thomas Christiansen, Manchester: Manchester University Press, 2004, s.82.
- AGGESTAM Lisbeth, “Role Theory and European Foreign Policy”, *European Union’s Roles in International Politics Concepts and Analysis*, ed. Ole Elgström and Micheal Smith, Oxon: Routledge, 2006, ss.21-22.
- AHİN Tahereh, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Devlet Yapısı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 43 Sayı 2, Haziran 2010, s.82.
- AHMEDİ Hamid, “İran’da Din ve Milliyet: Dayanışma mı, Çekişme mi?”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, ss.28-43.
- AHMEDİ Hamid, “Iran and the Arab Spring: Why Haven’t Iranians Followed the Arabs in Waging Revolution?”, *Asian Politics & Policy*, Volume 5, Number 3, 2013, ss.408-409.
- ŞATANA Nil Ş., “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed. Evren Balta, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss:309-310.
- ASHIZAWA Kuniko, “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”, *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008, s.571

- KEYMAN Fuat, “Kimlik ve Demokrasi”, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, 8b, Der. Atilla Eralp, İletişim Yayınları, İstanbul, s.217.
- AKBAL Özdemir, “Evangelizmin Gelişim Süreci ve ABD’nin Ortadoğu Politikasına Etkisi”, *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013, ss.39-55.
- AKBARZADEH Shahram and BARRY James, “State Identity in Iranian Foreign Policy”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2016 Vol . 43, No. 4, ss.616-618.
- AKBARZADEH Shahram and CONDUIT Dara, “Charting a New Course? ,*Testing Rouhani’s Foreign Policy Agency in the Iran–Syria Relationship, Iran in the World President Rouhani’s Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, s.135.
- AKBARZADEH Shahram and CONDUIT Dara, “Rouhani’s First Two Years in Office: Opportunities and Risks in Contemporary Iran”, *Iran in the World President Rouhani’s Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, ss.2-3.
- AKÇAY Engin ve SEZGİN Fatih, “Dini Jeopolitiği Anlamak”, *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2013, s.31.
- AKDEVELİOĞLU Atay ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “1946-1960 İran’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 19 b., Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.651.
- AKDEVELİOĞLU Atay ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, *1923-1938 Ortadoğu’yla İlişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar:1919-1980*, Ed. Baskın Oran, 19 b., Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- AKDOĞAN İsmail ve KALAYCI Rıdvan, “Suudi Arabistan’da İhyacı Hareketler Olarak Sahve ve Vahhabilik”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014, s.157.
- AKDOĞAN İsmail, “Suudi Arabistan’ın Suriye Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Ocak-Şubat Cilt: 7 Sayı: 66, 2015, ss.24-25.
- AKHAVİ Şahruh, *Ortadoğu’da Laik ve Kutsal Politikalar*, Çev. Mustafa Topal, İstanbul: Asur Yayınları, 2012

- AKILLI Erman, *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Nobel Yayınları, Ankara, 2013
- AKKAŞ Betül Doğan, “ Katar Ulusal Güvenliği: Yumuşak Politikalar ve Önleyici Pragmatizm”, *Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.202.
- AKYOL Taha, *Osmani’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, 9b., İstanbul: Doğan Kitap, 2013
- AL AZMEH Aziz, *İslamlar ve Moderniteler*, 2b., çev.Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- AL BAZ Ahmad, *As Sawra wa Al Harb Tashakkal al Alaqat Iraniyyati al Khalijiyeti*, Kahire: Arabi Publishing, 2018
- AL HABİL Muhanna, *Al Khalic Al Arabi ve Al Zehf İrani*, Beyrut: Al Muassasat’ul Arabiyatu Al Dirasat ve Neşr Al Merkezil Arabi, 2017
- AL KHALIFA King Hamad, “Stability is Prerequisite for Progress”, 19.04.2011, <https://www.washingtontimes.com/news/2011/apr/19/stability-is-prerequisite-for-progress/> (E.T.23.09.2017)
- AL SAUD Faisal bin Salman, *Iran, Saudi Arabia and The Gulf, Power Politicsin Transition*, New York: I.B.Tauris, 2003
- AL TAHHAVI Abdulhakim Aamir, *Al Alaqat As Saudiyya wa Al Iraniyya wa Eseruha Fi Duwal al Khalic al Arabi, 1951-1981*, Riyadh: Maktabateh Abiiqa, 2004
- AL TIHAMI Nuqra, “Muhammad ibn Abd Al Wahhab and His Call For Monotheism”, *A History of Arabian Peninsula*, Ed. Fahd al Semmari, New York: I.B.Tauris, 2010, s.103.
- ALAM Shah, “The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami”, *Strategic Analysis*, Vol.24, No.9, 2000, s. 1631.
- ALAOLMOLKI Nozar Alaolmolki, *The Persian Gulf Region in the Twenty First Century*, Maryland: University Press of America, 1996
- ALDAKHIL Turki, “On Khaled al-Faisal’s Beirut Visit, What Do We Want from Lebanon?”, 28.11.2016, <https://english.alarabiya.net/en/views/news/middle-east/2016/11/28/On-Khaled-al-Faisal-s-Beirut-visit-what-do-we-want-from-Lebanon-.html> (E.T.04.12.2017)
- ALEMDARİ Cihangir Moini, “İran’da Kimlik, Tarih ve Anlatı”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.16.

AL-ENAZY Halwan "The International Boundary Treaty" (Treaty of Jeddah) Concluded between the Kingdom of Saudi Arabia and the Yemeni Republic on June 12, 2000", *The American Journal of International Law*, Vol. 96, No. 1, Jan., 2002, s.161.

ALEXANDER Yonah and HOENIG Milton, *The New Iranian Leadership Ahmadinejat, Terrorism, Nuclear Ambition, and the Middle East*, London: Praeger Security International, 2008

ALEXANDROS Simoglou, "İran: A Brief Study of the Theocratic Regime", <http://www.eliamep.gr/old/eliamep/files/PN05.07.Simoglou9612.pdf,s.3> (24.01.2015)

ALEXANDROV Maxym, "The Concept of State Identity in International Relations: A Theoretical Analysis", *Journal of International Development and Cooperation*, Vol.10, No.1, 2003

ALHASAN Hasan Tariq, "The Role of Iran in the Failed Coup of 1981: IFLB in Bahrain", *Middle East Journal*, Vol.65, No.4, Autumn 2011, s.607.

ALİZADE Tevhid, "Aşura, Siyaset ve Hayat", *İran Araştırmalar Merkezi*, 15.11.208, <https://www.iramcenter.org/asura-siyaset-ve-hayat/> (E.T.16.11.2018)

AL-KHRAISHA Mohamed J., Doç.Dr., Ürdün Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Fakültesi Öğretim Üyesi ile 11.04.2018 tarihinde yapılan bir mülakat

AL-RASHEED Madawi Al-, "The Dilemmas of a New Era", *Salman's Legacy: The Dilemmas of a New Era in Saudi Arabia*, Ed. Madawi Al Rasheed, New York: Oxford University Press, 2018, s.3.

AL-RASHEED Madawi, "King Salman and His Son: Winning to US Losing to the Rest, *LSE Middle East Center Report*, September 2017, s.6.

AL-RASHEED Madawi,"King Abdullah of Saudi Arabia Obituary", 22.01.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jan/22/king-abdullah-of-saudi-arabia> (E.T.02.02.2018)

AL-RASHEED Madawi, *A History of Saudi Arabia*, 2th ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2010

AL-RASHEED Madawi, *Contesting the Saudi State Islamic Voices From a New Generation*, New York: Cambridge University Press, 2007, ss.5-9.

ALTORAFI Adel, Understanding The Role Of State Identity in Foreign Policy Decision-Making The Rise And Demise Of Saudi–Iranian Rapprochement (1997–2009), *The London School Of Economics And Political Science*

- ALVANDI Roham, “Iran and the Cold War”, *Iranian Studies*, Vol.47, No.3, 2014, s.375.
- ALVİ Amir Hashim, “En Niza’a İstibdatı al Khatir el Muhammed bin Selman”, 04.01.2018, *al Quds*
- AMAR Paul ve PRASHAD Vijay, “Ortadoğu’da Devrim Yapmak”, *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014
- AMIRAHMADI Hooshang, “Iranian-Saudi Arabian Relations Since the Revolution”, *Iran and the Arab World*, Ed. Hooshang Amirahmadi and Nader Entessar, London: Macmillan Press, 1993
- AMİRİ Reze Ekhhtiari, “Security Cooperation of Iran and Saudi Arabia”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2 No. 16; September 2011
- ANDERSON Lisa, “The State in the Middle East and North Africa”, *Comparative Politics*, Vol. 20, No. 1 Oct., 1987, s.1.
- ANDREOTTI Sebastiano, “The Ikhwan Movement and Its Role in Saudi Arabia’s State-Building”, *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, ss.93-104.
- ANGRIST Michele Penner, “The Making of Middle East Politics”, *Politics & Society in the Contemporary Middle East*, Ed. Michele Penner Angrist, Sec. Edt., Colarodo: Lynne Rienner Publishers, 2013, s.20-65.
- ANLI İbrahim A., “İsrail: Bir Ulus-Ümmetin Dini Jeopolitiği”, *Dini Jeopolitik Yaklaşımıyla Ortadoğu*, ed. Engin Akçay ve diğerleri, Akçağ Yayıncılık, Ankara 2013
- ANTHONY John Duke, “Whither Saudi Arabia –Yemeni Relations Interests and Implications for U.S. Policies”, *U.S.-GCC Corporate Cooperation Commite*, No.3, Washington, 1999, s.18.
- ARAS Bülent and AKPINAR Pınar, “Turkish Foreign Policy and the Qatar Crisis, *Istanbul Policy Center-Sabancı University-Stiftung Mercator Initiative*, August 2017, s.3.
- ARI Tayyar, “Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler”, *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2*, Der. Tayyar Arı, Bursa: Dora Yayınevi, 2014, ss:3-16.
- ARI Tayyar, “Yemen’de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlee mi?”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, No:8, Mart 2015, s.3.

- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi Cilt 2*, Bursa: Alfa Yayınları, 2017
- ARI Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* , 6b., Bursa: Doray Yayınları, 2014
- ARI Tayyar, *Irak, İran ve ABD*, Bursa: Alfa Yayınları, 2004
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 8b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2013
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7b., Bursa: MKM Yayıncılık, 2008
- ARI Tayyar, *Yükselen Güç Türkiye ABD ilişkileri ve Ortadoğu*, Bursa: MKM Yayınları, 2010
- ARİBOĞAN Deniz Ülke, *Duvar*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2017
- ARIKAN Pınar, “İran İslam Cumhuriyetinde Anayasal Sistem ve Siyasi Partiler”, *ORSAM Rapor No:112*, Mart 2012, s.5.
- ARJOMAND Said Amir, *After Khomeini*, New York: Oxford University Press, 2009
- ARJOMAND Said Amir, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, Oxford: Oxford University Press, 1988
- ARKAN Zeynep, “‘Via Media’ vs. the Critical Path: Constructivism(s) and the Case of EU Identity”, *All Azimuth*, Vol: 3 No:2, July 2014
- ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl siyasi Tarihi 1914-1995*, 19b., İstanbul: Timaş Yayınları
- ARMAOĞLU Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap – İsrail Savaşları (1948-1988)*, 4b., İstanbul: Kronik Kitap, 2017
- AROSOAİE Aida, “Qatar”, *Counter Terrorist Trends and Analyses*, Vol. 7, No.1, January/February 2015, s.88.
- ASHIZAWA Kuniko, “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”, *International Studies Review*, Vol. 10, No. 3, Sep., 2008
- ASL Nasır Kashef, “İran İslam cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmeler: Bir İranlı Görüşü”, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ed.Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Barış Kitap, Ankara, 2011
- ATEŞ Davut, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı 1, Haziran 2008, s.223.
- ATEŞ Hamza ve ÜNAL Soner, “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat”, *Bilgi*, Cilt.8, No:1, 2004, s.21.

- ATLIOĞLU Yasin, *Savaşta ve Barışta Lübnan Marunileri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014
- AXWORTHY Michael, *A History of Iran: Empire of the Mind*, New York: Vasic Books, 2008
- AXWORTHY Michael, *Iran What Everyone Needs To Know*, New York: Oxford University Press, 2017
- AYHAN Veysel ve TÜR Özlem, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*, Bursa: DoraYayınları, 2009
- AYHAN Veysel, “Yemen Sorunu ve Suudi Arabistan’a Etkisi: Selefi-Şii Gerginliğinin Çatışmaya Dönüşme Olasılığı” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:2, Sayı:14, Şubat 2010, ss.40-48.
- AYHAN Veysel, *Ortadoğu ve Petrol*, 2b., Bursa: Dora Yayınları, 2009
- AYHAN Veysel, ” Yemen’de İç Savaş: Ortadoğu’da Şii-Sünni Gerginliğinin Yayılması”, 09.09.2009, <http://orsam.org.tr/orsam/DPAnaliz/12158?dil=tr> (E.T. 16.04.2018)
- AZIZ Mahir, *The Kurds of Iraq*, New York: I.B.Tauris, 2011
- BACIK Gökhan, *Modern Uluslararası Sistem*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007
- BACZKO Adam, DORRONSORO Gilles ve QUESNAY Arthur, *Suriye Bir İçsavaşın Anatomisi*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017
- BADEEB Saeed M., *Saudi–Iranian Relations: 1932–1982*, London: Centre For Arab And Iranian Studies And Echoes, 1993
- BAHGAT Gawdat, “Oil and Militant Islam: Strains on U.S.—Saudi Relations “,*World Affairs*, Vol. 165, No. 3 Winter 2003, s.121.
- BAKHASH Shaul, “Historical Settings”, *Iran a Country Study*, ed. Glenn E.Curtis and Eric Hooglund, Washington: Library of Congress Cataloging, 2008, ss.45-46.
- BALBAY Mustafa, *İran Raporu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2006
- BANCHOFF Thomas, “ German Identity and European Integration”, *European Journal of International Relations*, Vol. 5, No.3. 1999, ss.261-269.
- BANNERMAN M. Graeme, “Saudi Arabia”, *Lebanon in Crisis: Participants and Issues*, Ed. P.Edward Haley and Lewis W.Snider, New York: Syracuse University Press, 1979
- BARARI Hassan A., Doç.Dr., Ürdün Üniversitesi Uluslararası Çalışmalar Fakültesi Öğretim Üyesi ile 11.04.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.

- BARDAKÇI Murat, “Suriye’deki Aleviliğin Türk Aleviliği ile Hiçbir Alakası Yoktur”, *Habertürk*, 04.9.2018, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2128267-suriyedeki-aleviligin-turk-aleviligi-ile-hicbir-alakasi-yoktur> (E.T.04.09.2018)
- BARNETT Michael N., “Ortadoğu’da Kimlik ve İttifaklar”, *Milli Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev. İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014
- BARRETT Roby, “Intervention in Iraq, 1958-1959”, *The Middle East Institute Policy Brief*, No. 11, April 2008, ss.1-12.
- BAŞDEMİR Hasan Yücel, “Fundamentalizm”, *Dünya’da ve Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, Der. Ömer Çaha ve Bican Şahin, Ankara: Orion Yayıncılık, 2013, ss.527-591.
- BAŞKAN Birol, “Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, *Akademik Ortadoğu*, C.7, S.14,2013, s.50.
- BAŞKAN Birol, *Turkey and Qatar in the Tangled Geopolitics of the Middle East*, New York, Palgrave Macmillian, 2016, p.127
- BAUMAN Zygmunt, *Kimlik*, Çev.Mesut Hazır, Ankara: Heretik Yayınları, 2017, s.31.
- BEBLAWI Hazem, “The Rentier State in the Arab World”, *The Arab State*, Ed. Giacomo Luciani, Los Angeles: University of California Press, 1990, s.50.
- BENES Vit, “Role Theory: A Conceptual Framework For the Constructivist Foreign Policy Analysis?”, *Third Global International Studies Conference “World Crisis. Revolution or Evolution in the International Community?”*, Portugal: University of Porto, 17-20 August 2011, s.1.
- BERENSKOETTER Felix, “Identity in International Relations”, *The International Studies Encyclopedia*, Ed. Robert A. Denemark, Vol: VI, Wiley-Blackwell Publication, 2010, s.3595.
- BEŞİRİYYE Hüseyin, “İran’da Siyasal İdeoloji ve Toplumsal Kimlik”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.79.
- BEYDOUN Khaled A. and ZAHAWI Hamada D., “Divesting From Sectarianism: Reimagining Relations Between Iran and The Arab Gulf States”, *Journal of International Affairs*, Vol:69, No:2, Spring/Summer 2016, s.47.
- BIANCO Cinzia, “The Intra-GCC Crisis: Domestic, Regional and International Layers”, *Istituto Affari Internazionali*, July 2017, s.3.

- BILL James A., “Modernization and Reform From Above: The Case of Iran “,*The Journal of Politics*, Vol. 32, No. 1, Feb., 1970, ss.32-35.
- BIN HUWAIDIN Mohamed, “The Security Dilemma in Saudi-Iranian Relations”, *Review of History and Political Science*, Vol. 3, No. 2, December 2015, ss.74-76.
- BIN SALMAN Muhammed, “I Will Return Saudi Arabia to Moderate Islam, Says Crown Prince”, 24.10.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/i-will-return-saudi-arabia-moderate-islam-crown-prince> (E.T. 25.10.2017)
- BİNGÖL Vahdettin, *Ortadoğu Satrancında Yeni Oyun Sünni-Şii Çatışması*, Ankara: Orion Kitabevi, 2013
- BLAKE Kristen, *The U.S.-Soviet Confrontation in Iran, 1945-1962*, Maryland: Universty Press of America, 2009, ss.95-120.
- BLANKAND Stephen and LEVITZKY Edward, Geostrategicaims of the Russian Arms Trade in East Asia and the Middle East, *Defence Studies*, Vol.15, No. 1, 2015, ss76-77.
- BLEIKER Roland, “Postmodernism”, *An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007
- BMGK 242 sayılı kararı için bknz:United Nations, <http://www.un.org/Depts/dpi/palestine/ch3.pdf> (E.T.15.11.2017)
- BOKHARI Kamran, “A Shae up in the Saudi Royal Family”, *Geopolitical Futures*, 22. 06. 2017
- BOTH Ken, “Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice” , *International Affairs*, Royal Institute of International Affairs, Vol. 67, No. 3, July, 1991, s.533.
- BOUCEK Cristopher, “War in Saada: From Local Insurrection to National Challenge”, *Carnegie Papers*, No:110, April 2010, ss.5-10.
- BOULBY Marion, “Extra-Regional Interests, Authoritarian Elites, and Dependent State Formation in the Arab World”, *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, ss.48-49.
- BOZAN Metin, “Tarihi Hadiselerin Konjonktürel İnşası”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Kasım-2017 Cilt:9 Sayı:2 , ss.819-821.
- BOZAN Yıldırım, *Lübnan’daki İran Hizbullah*, İstanbul: Siyah Beyaz Kitap, 2007

- BOZAN Yıldırım, *Ortadoğu'da Direniş*, İstanbul: Siyah Beyaz Yayıncılık, 2011
- BOZARSLAN Hamit, *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*, 4b., Çev.Melike Işık Durmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, "Konstrüktivizm ve Rol Teorisi: Kimlik, Rol ve Dış Politika Analizi", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012
- BOZDAĞLIOĞLU Yücel, *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, New York: Routledge, 2003,
- BRANDENBURG Rachel, "Iran and the Palestinians", <http://iranprimer.usip.org/resource/iran-and-palestinians> (E.T.20.03.2018)
- BREUNING Marijke, "Role Theory in Foreign Policy", <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-334?print=pdf> p.1. (05.06.2017)
- BROWN Carl, *Religion and State The Muslim Approach to Politics*, New York: Columbia University Press, 2000
- BURCHILL Scott and LINKLATER Andrew, "Introduction", *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005
- BURTON John W., *World Society*, London: Cambridge University Press, 1972
- BUTT Gerald, "Saudi Arabia's Quiet Revolution", *Rusi Newsbrief*, Vol:36, No.4, July 2016, s.11.
- BÜLBÜL Kudret, "Kültür ve Medeniyet Tartışmalarına Türkiye'den Bakmak", *Küreselleşme Temel Metinler*, Ed. Kudret Bülbül, Ankara: Orion Kitabevi, 2009, s.264.
- BÜYÜKBAŞ Hakkı, "Kimlik, Güç ve Dış Politika: 1912-1913 Yıllarında Rusya'nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2013, ss.249-252.
- BÜYÜKKARA Mehmet Ali, "Arap Devrimleri Süreci ve Selefiler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 7 Sayı: 70, Eylül-Ekim 2015, ss.10-11.
- BÜYÜKKARA Mehmet Ali, *Geçmişten Günümüze Kabe'nin İşgali*, 3b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015
- BÜYÜKKARA Mehmet Ali, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vahhabilik*, 3b., İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2013

- BÜYÜKKARA Mehmet Ali, "Ortadoğu'da Mezhepler ve İslami Hareketler", *Ortadoğu Konuşmaları: Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Ed. Zahide Tuba Kor, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss.473-474.
- BYMAN Daniel, CHUBIN Shahram, EHTESHAMİ Anoushiravan and GREEN Jerrold, *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*, ed. Byman, Daniel, Pittsburg: RAND Corporation, 2001
- CANER Cantürk, "İran'da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, (Edt.Bariş Adıbelli), İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012
- CANER Cantürk, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim", *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, Ed. Bariş Adıbelli, İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012, ss.81-100.
- CHEHABI H. E., "The Anti-Shah Opposition and Lebanon", *Distant Relations: Iran and Lebanon in the Last 500 Years*, Ed. Houchang Chehabi and Rula Jurdi Abisaab, I.B.Tauris, 2006, ss.193-195.
- CHO Young Chul, State Identity Formation in Constructivist Security Studies: A Suggestive Essay. *Japanese Journal of Political Science*, Vol.13, Issue 03, September 2012
- CHOE Julia, "Fading Mirage: Illusory Reform in Saudi Arabia", *Harvard International Review*, Vol. 29, No. 2, Summer 2007, s.12
- CHULOV Martin, "Tensions Mounts in Lebanon as Saudi Arabia Escalates Power Struggle With Iran", *The Guardian*, 11.11.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/11/lebanon-saudi-arabia-iran--power-struggle-saad-hariri-resignation> (E.T.10.09.2018)
- CIORCIARI John D., "Saudi-U.S. Alignment After The Six-Day War", *MERIA Journal*, Vol. 09, No.02, (Jun 2005) <http://www.rubincenter.org/2005/06/ciorciari-2005-06-01/> (E.T. 16.11.2017)
- CITINO Nathan J., Eisenhower, *King Saud, and The Making of U.S.-Saudi Relations*, Bloomington: Indiana University Press, 2002
- CITRIN Jack, Cara Wong and Brian Duff, "The Meaning of American National Identity", *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ed. Richard D. Ashmore and others, Vol.3, New York: Oxford University Press, 2001, s.71.

- CLEVELAND William, *Modern Ortadoğu Tarihi*, çev.Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Yayınevi, 2008
- COCKBURN Patrick, *Kaos ve Halifelik*, Çev. Selim Özgül, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2017
- COMMINS David, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*, New York: I.B. Tauris, 2006
- COPELAND Dale C., “The Constructivist Challenge to Structural Realism”, *Constructivism and International Relations*, Ed. Stefano Guzzini and Anna Leander, New York: Routledge, 2006, p.1.
- CORDESMAN Anthony H., “Saudi Arabia-Iran”, *CSIS*, June 2001, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/saudi_iran.pdf, p. 5-6 (E.T.23.02.2018)
- CORDESMAN Anthony H., “The Changing Security Balance in The Gulf: Joint and Asymmetric Warfare, Missiles and Missiles Defence, Civil War and Non State Actors, and Outside Powers”, *CSIS*, 2015, s.203.
- CORDESMAN Anthony H., *Saudi Arabia Enters the Twenty-First Century*, London: Praeger, 2003
- CORDESMAN H. Anthony, *Western Strategic Interests in Saudi Arabia*, Hampshire: Croom Helm, 1987
- CRANE Keith and Others, “Imported Oil and U.S. National Security”, *RAND Corporation*, 2009
- CRANE Keith, LAL Rollie and MARTINI Jeffrey, *Iran’s Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*, Pittsburgh: Rand Corporation, 2008
- CROCKATT Richard, “The End of the Cold War”, *The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations*, Ed. John Baylis and Steve Smith, 2. Edt, New York: Oxford University Press, 2001
- CRONIN Stephanie, “İran’da Ordu, Sivil Toplum ve Devlet:1921-1926”, *Türkiye ve İran’da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemi*, Der. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss.115-144.
- CUSACK Robert, “Saudi Arabia Pays Iraqi Shia Cleric Sadr 10 Million USD to Set Up Consulate in Najaf”,02.08.2017, *The New Arab*,

<https://www.alaraby.co.uk/english/news/2017/8/2/saudi-arabia-pays-iraqs-shia-cleric-sadr-10-million> (E.T.03.10.2018)

ÇALIŞ Şaban, “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 13, Cilt 4 Kış 1999

ÇALIŞ Şaban, *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri*, 5b., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016

ÇETİNSAYA Gökhan ve ÖZHAN Taha, “İşgalin 6. Yılında Irak”, *Seta Yayınları IV*, Ocak 2009, s.30. <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/24299.pdf> (E.T.08.05.2017)

DABASHİ Hamid, *İran: Ketlenmiş Halk*, Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008

DAĞI İhsan D., *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, 2b., İstanbul: Boyut Kitapları, 2002

DAOUDI M. S. and DAJANI M. S., “The 1967 Oil Embargo Revisited”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 13, No. 2, Winter, 1984, s.72.

DAVIES Jennifer, “US US Challenges and Choices Saudi Arabia: A View From the Inside”, *The-Stanley-Foundation*,

<https://www.stanleyfoundation.org/publications/archive/EFCgulfh02.pdf>

DEDEOĞLU Beril, “11 Eylül Öncesi ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri”, *Ortadoğu'da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, Ed. Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, s.20.

DEHGHAN Saed Kamali, “What is Iran Deal and Why Does Trump Want to Scrap It?”, *The Guardian*, 09.05.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/08/iran-nuclear-deal-what-is-it-why-does-trump-want-to-scrap-it>

DELONG-BAS Natana J., “İslam and Power in Saudi Arabia” *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, s.411.

DEMİR A., “İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt.13, Sayı, 1, Mayıs 2014

DEMİR Hilmi, “Bir Güvenlik Tehdidi Olarak Selefilik”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/teostrateji-arastirmalari-merkezi/2014/09/29/7774/bir-guvenlik-tehdidi-olarak-selefilik> (E.T.02.10.2017)

DEMİR Hilmi, “Selef ve Selefler İŞİD Ne Kadar Sunnidir?”, *21 Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Rapor No:21, Ağustos 2014, s.16.

- DEMİRCAN Adnan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, 2b., İstanbul: Beyan Yayınları, 2015
- DEMİRTAŞ Birgül, “İnşacılık”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.156-160.
- DEMİRTAŞ Erdem, *Ortadoğu’da Devlet ve İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013
- DEVETAK Richard, *Postmodernism, Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005
- DEVETAK Richard, “Critical Theory”, *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s.137-160.
- DJALILI Mohammad Reza and KELLNER Thierry, *100 Soruda İran*, Çev. Reşat Üzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017
- DJALILI Mohammad Reza and KELLNER Thierry, *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Çev. Hande Güreli, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013
- DJALILI Mohammad Reza and KELLNER Thierry, *İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011
- DOBBINS James, Alireza Nader, Dalia Dassa Kaye and Frederic Wehrey, *Coping with a Nuclearizing Iran*, New York: Rand Corporation, 2011
- DOĞAN Hatice, “İran Siyasi Tarihi”, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014
- DOSTER Barış, “İran Dış Politikası ve Rusya”, *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran*, Edt. Barış Adıbelli, İstanbul: Bilim+Gönül Yayınları, 2012, ss.251-152.
- DOWNS Kevin, A Theoretical Analysis of the Saudi-Iranian Rivalry in Bahrain, *Journal of Politics & International Studies*, Vol. 8, Winter 2012/13, ss.214-223.
- DUMAN Bilgay, “İŞİD Sonrası Irak’ta Tartışmalı Yeni Aktör: Haşdi Şaabi(Halk/Millet Yığınları)”, *Orsam Rapor No: 198*, Mayıs 2015, ss.8-11.
- DURSUN Davut, “Cemal Abdunasır”, *DİA*, C.VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.297.
- DÜZGİT Senem Aydın, “Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46
- EBU ZEHRRA Muhammed, *İslam’da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul: Şura Yayınları, 1996

- EDELMAN Eric and TAKEYH Ray, *Revolution&Aftermath Forging a New Strategy Toward Iran*, California: Hoover Institution Press, 2018
- EHTESHAMI Anoushiravan and HINNEBUSCH Raymond A., *Syria And Iran Middle Powers in a Penetrated Regional System*, London: Routledge, 1997
- EHTESHAMI Anoushiravan, "Security and Strategic Trends in The Middle East", *Transformation of The Gulf: Politics, Economics and the Global Order*, Ed. David Held and Kristian Ulrichsen, New York: Routledge, 2012, s.275.
- EHTESHAMI Anoushiravan, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, London: Routledge, 2002
- EHTESHAMI, Anoushiravan, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Uluslararası İlişkiler*, Volume 11, No. 42, Summer 2014, s.31.
- EILTS Hermann Frederick, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Diplomacy In The Middle East*, Ed. L. Carl Brown, New York: I.B.Tauris, 2004, s.224.
- EISENHOWER Dwight D., *Eisenhower Doctrine*, January 5, 1957, https://www.eisenhower.archives.gov/education/bsa/citizenship_merit_badge/speeches_national_historical_importance/eisenhower_doctrine.pdf (E.T.10.11.2017)
- EKŞİ Muharrem, "İran'ın Transnasyonel ve Teopolitii – Şiilik – Temelli Kamu Diplomasisi, *Ankasam, İran Özel Sayısı* S. 1, No.2, Ekim 2017, ss.47-48.
- EL BERNİ Hazal Musul, "Iran's Security Dilemma in the Middle East: A Neorealist Approach to Iran's Foreign Policy in Syria", *İran Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, 2017
- EL HALİCİ Hinai Ali Salih, *El Tedhil El İrani Fi Es Sirai Es Suri El Dahili*, El Kudüs: Dar El Cundi En Neşir ve Tevzia, 2018
- El Kerim Muhammed Selim, *Al Alakat'ul Suudiyye ve Iraniyye 1979-2011*, Gayda: Darul Gayda, 2013
- EL LIBI Ayetullah, *Lübnan Hizbullahı ve Filistin Davası*, İstanbul: Küresel Kitap, 2014
- ELASHMAWY Sherif," The Foreign Policies of Saudi Arabia and Qatar Towards The Arab Uprisings The Cases of Egypt, Libya And Bahrain ", *Gulf Research Center*, University of Cambridge, August 2011, s.3.
- ENTESSAR Nader, "The Kurds in post revolutionary Iran and Iraq ",*Third World Quarterly*, Vol.6, No.4, 1984, ss.918-919.

- ERBOĞA Abdullah, “Suudi Arabistan’da Ordu ve Siyaset: İthal Güvenlik ve Hanedan Dengesi”, *Ortadoğu’da Ordu ve Siyaset*, Ed.Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017
- ERBOĞA Abdullah, “Suudi Arabistan’ın Suriye Stratejisi”, Ed.Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*, İstanbul: Seta Yayınları, 2016, s.237.
- ERDEM Demirhan Fahri ve Çiğdem, “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları’nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, Cilt.7, Sayı, 14, 2013, s.214.
- ERDOĞDU Hikmet, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar’ın Yumruğuna İran*, İstanbul: IQ Yayınları, 2008
- EREKER Fulya, “Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.9, Sayı.36, Kış, 2013, ss.47-60.
- ERIKSEN Thomas Hylland, “Ethnic Identity, National Identity, and Intergroup Conflict: The Significance of Personal Experiences”, *Social Identity, Intergroup Conflict and Conflict Reduction*, ed. Richard D. Ashmore and others, Vol.3, New York: Oxford University Press, 200, s.43.
- ERKİLET Alev, *Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015
- ERTEM Helin Sarı, “Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği””, *Güvenlik Stratejileri*, Sayı. 16, 2008
- ESFANDIARY Dina and TABATABAI Ariane, “Yemen: an Opportunity for Iran–Saudi Dialogue?”, *The Washington Quarterly*, Vol:39, No:2, 2016, s.161.
- EŞREF Ahmed, “İran’da Ulusal ve Etnik Kimlik Krizi”, *İran Ulusal Kimlik İnşası*, ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s.113.
- EYRE Dana P. ve SUCHMAN Mark C., “Statü, Normlar ve Geleneksel Silahların Zenginleştirilmesi: Kurumsal Bir Teori Yaklaşımı”, *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev.İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s.119.
- FAGHFOORY Mohammad H., “The Ulama-State Relations in Iran: 1921-1941”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 19, No. 4, Nov., 1987, ss.413-415.
- FAIN W. Taylor, *American Ascendance and British Retreat in The Persian Gulf*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008

- FARNDON John, *Iran*, Cambridge: Icon Books, 2006
- FAROUK Yasmine, "More than Money: Post-Mubarak Egypt, Saudi Arabia, and the Gulf", *Gulf Research Center*, April 2014, ss.4-6.
- FARROKH Kaveh, *Iran at War 1500-1988*, Osprey Publishing, 2011
- FARZAM Rahimullah ve SARI İsmail, "Fatimiyyun: İran'ın Afgan Milisleri", *USAD*, Sayı:6, Bahar 2017
- FATTAH Moataz A., "Islam and Politics in the Middle East", *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013
- FEKRİ Amir Ahmad, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*, İstanbul: Mızrak Yayınları, 2011, s.300.
- FIERKE K.M., "İnşacılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, ed. Tim Dunne ve diğerleri, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.200.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 3b, 1986
- FİSHER Greg, *Arabs and Empires Before Islam*, Oxford: Oxford University Press, 2015
- FURTIG Henner, "Iran: Winner or Loser of the Arab Spring", *Regional Powers in The Middle East*, Ed. Henner Fürtig, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s.33.
- GALASSO Vittorio Nicholas, "Honor and the Performance of Roman State Identity", *Foreign Policy Analysis*, Vol. 8., 2012
- GALBRAİTH Peter, *Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Çev. Mehmet Murat İnceyan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007
- GAOUP Florence, "Saudi Arabia and Its 40 Allies" Federal Academy for Security Policy, Security Policy Working Paper, No. 6/2016, ss:1-2
- GAOUP Florence, "War of Words: Saudi Arabia vs Iran", *European Union Institute for Security Studies*, February 2016
- GASIOROWSKI Mark, "Government and Politics", *Iran a Country Study*, ed. Glenn E. Curtis and Eric Hooglund, Washington: Library of Congress Cataloging, 2008
- GAURY Gerald De, *Faisal: King of Saudi Arabia*, London: Arthur Barker Limited, 1966, s.243.
- GAUSE Gregory III, *The International Relations of the Persian Gulf*, New York: Cambridge University Press, 2010

- GAUSE Gregory, "Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Secterian Question", *Strategic Insight*, Vol VI, Issue 2, March 2007, <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/11181/gauseMar07.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (E.T. 15.03.2018)
- GAUSE Gregory, "The Impact of International Politics, *Politics & Society in the Contemporary Middle East*, Ed. Michele Penner Angrist, Sec. Edt., Colarodo: Lynne Rienner Publishers, 2013
- GAUSE Gregory, "What the Qatar crisis shows about the Middle East", *The Qatar Crisis*, Ed. Marc Lynch, POMEPS Briefings, No31, October 2017, s.10.
- GAUSE Gregory, "Saudi Arabia in the New Middle East", *Council on Foreign Relations*, No:63, December 2011, ss.5-6.
- GELVIN James L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016
- GERGER Haluk, *ABD Ortadoğu ve Türkiye*, 5b., İstanbul: Yordam Kitap, 2012
- GEUSS Raymond, *Eleştirel Teori*, Çev. Ferda Keskin, 2b., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013
- GHAFAR Adel Abdel, "A New Kingdom of Saudi", *The Cairo Review of Global Affairs*, 28/ Winter 2018, pp:72-74.
- GHODS M. Reza, "Iranian Nationalism and Reza Shah", *Middle Eastern Studies*, Vol. 27, No. 1, Jan., 1991, s.43.
- GIDDENS Antony, *Central Problems in Social Theory*, London: Palgrave Mac Millan Publisher, 1990
- GIDDENS Antony, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambrdige: Polity Press, 1984
- GIRLING J. L. S., "Kissingerism': The Enduring Problems", *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 51, No. 3, Jul., 1975, ss.727-728.
- GOHER Ahmed and MANSOUR Ahmed, "How Saudi Arabia-Iran Tensions Could Impact Egypt, 28.02.2016, <https://www.egypttoday.com/Article/10/3039/How-Saudi-Arabia-Iran-Tensions-Could-Impact-Egypt> (E.T.20.01.2018)
- GOLDBERG Jacob, *The Foreign Policy of Saudi Arabia*, London: Harvard University Press
- GOLDSTEIN Joshua S. ve PEVEHOUSE Joh C., *Uluslararası İlişkiler*, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BigBang Yayınevi, 2015

- GOODE James F., “Assisting Our Brothers, Defending Ourselves: The Iranian Intervention in Oman, 1972–75”, *Iranian Studies* Vol. 47, No. 3, 2014, ss.242-249.
- GORDON Edward, Resolution of Bahrain Dispute, *The American Journal of International Law*, Vol. 65, No. 3, Jul., 1971, ss.561-562.
- GÖNLÜBOL Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, 10b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014
- GRIECO Joseph M., “Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization*, Vol. 42, No. 3, Summer, 1988, ss.498-499.
- GRIFFITHS Martin and CALLAGHAN Terry O’, “Realism”, *An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007, s.56 Singer
- GRIFFITHS Martin and O’CALLAGHAN Terry, *Al Mafhim’al Asasiyyah fi Al Alaqat’ul Duwaliyya*, Dubai: Markaz’ul Khalij Al Baahus, 2002
- GRIFFITHS Martin, ROACH Steven C. and M. SOLOMON Scott, *Fifth Key Thinkers in International Relations*, Ed 2nd., New York: Routledge, 2009
- GROSSMAN Micheal, “Role Theory and Foreign Policy Change: The Transformation of Russian Foreign Policy in the 1990s”, *International Politics*, No:42, 2005, s.335.
- GUZANSKY Yoel, *The Arab and Gulf States and Reform in The Middle East*, New York, Palgrave Macmillian, 2015
- GUZZINI Stefano, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations” *European Journal of International Relations*, Vol.6, No.2, 2000
- GÜNDÖĞAN Ünal, *İran ve Ortadoğu*, 2b., Ankara: Adres Yayınları, 2010
- GÜNDÜZ Tufan, *Kur’an ve Kılıç Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, İstanbul:Yeditepe Yayınları, 2018
- GÜNDÜZ Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 8b., İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018
- HABERMAS Jürgen, “Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak, 9b., Çev. İlknur Aka, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017
- HAFEZİNİYA Mohammad Reza, Prof.Dr., Tarbiat Modares Üniversitesi Siyasi Coğrafya&Jeopolitik Bölümü Öğretim Üyesi 26.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat
- HAFEZİNİYA Muhammed R., *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Çev.Kaan Dilek, Ankara: İraniyat Yayınları, 2017

- HAGSTROM Linus and GUSTAFSSON Karl, “Japan and Identity Change: Why it Matters in International Relations”, *The Pacific Review*, Vol. 28, No.1, 2015, ss.1-20.
- HALL Martin, “For a New Vocabulary of Theory in Political Science”, *What is Theory*, Ed. Herve Corvellec, Stockholm: Liber Copenhagen Business School Press, 2013, s.252.
- HALLIDAY Fred, *Arabia Without Sultans*, London: Penguin Press, 1974
- HALLIDAY Fred, *Ortadoğu Hakkında 100 Mit*, Çev. Can Cemgil, İstanbul: Ankara, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008
- HALLIDAY Fred, *Revolution and Foreign Policy: the Case of South Yemen 1967-1987*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990
- HALLIDAY Fred, “For an International Sociology”, *Historical Sociology of International Relations*, Ed. Stephen Hobden and John M.Hobson, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s.246.
- HANIEH Adam, “Bahreyn”, *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014
- HANSEN Birthe, “Yıkıcı Bir Rekabet”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 8, Sayı: 73, Mart-Nisan 2016,
- HANSEN Lene, *Security As Practice: Discourse Analysis of the Bosnian War*, London: Routledge, 2016
- HARPER Robert A., *Saudi Arabia*, 2ed., New York: Chelsea House Publishers, 2007
- HARRIS William, “Lebanon’s Roller Coaster Ride”, *Lebanon Liberation, Conflict and Crisis*, Ed. Barry Rubin, New York: Palgrave Macmillian, 2009, s.64.
- HASHIMI Nader, “The Green Movement and The Struggle For Democracy in the Islamic Republic” *Beyond The Arab Spring: Evolution Ruling Bargain in the Middle East*, Ed. Mehran Kamrava, New York: Oxford University Press, 2014, p.208.
- HASHMI Sohail, “Iran’s Second Revolution”, *Harvard International Review*, Vol. 4, No. 2, October 1981, s.4.
- HAURD Ian, “Constructivism”, http://faculty.wcas.northwestern.edu/~ihu355/Home_files/17-Smit-Snidal-c17.pdf, 2008
- HAWA Salam, *The Erasure of Arab Political Identity*, New York: Routledge, 2017
- HEGGHAMMER Thomas and LACROIX St’Ephane, “Rejectionist Islamism In Saudi Arabia: The Story Of Juhayman Al-Utaybi Revisited”, *Int. J. Middle East Stud.* No.39, 2007, s.118.

- HEGGHAMMER Thomas, "Islamist Violence and Regime Stability in Saudi Arabia", *International Affairs*, Vol.84, No.4, Jul., 2008, s.701.
- HEGGHAMMER Thomas, *Jihad in Saudi Arabia Violence and Pan-Islamism Since 1979*, New York: Cambridge University Press, 2010
- HEIRANNIA Javad, Dr., Mehr Haber Ajansı Uluslararası Ofis Başkanı, Tehran Times Gazetesi Analisti ve İran Ortadoğu Stratejik Çalışmalar Enstitüsü Üyesi 27.08.2018 tarihinde Tahran'da yapılan bir mülakat.
- HEIDEN Patrick van der and KRIJGER Alex, "The Saudi-Iranian Rivalry", *Atlantische Commissie*, April 2018, https://www.atlcom.nl/upload/trans-atlantisch-nieuws/AP_2_2018_Van_der_Heiden_and_Krijger.pdf, p.13
- HESS Gary R., "The Iranian Crisis of 1945-1946 and the Cold War", *Political Science Quarterly*, Vol. 89, No. 1, Mar., 1974, s.117.
- HEYWOOD Andrew, *Siyaset*, çev. Bican Şahin, Ankara: Adres Yayınları, 2007
- HINDS Matthew Fallon, *The US, The UK and Saudi Arabia in World War II: Middle East and the Origins of a Special Relationships*, London: I.B. Tauris, 2016
- HINNEBUSCH Raymond, *The International Politics of Middle East*, Manchester: Manchester University Press, 2003
- HIRO Dilip, *Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy*, London: Hurst Publication, 2018
- HIRST David, *Küçük Devletlerden Sakının: Lübnan Ortadoğu'nun Savaş Alanı*, Çev. Timur Demirtaş ve diğerleri, İstanbul, Matbuat Yayınevi, 2015
- HOBSON John M., *The State and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2000
- HOLSTI Karl, "National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy", *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, September 1970, ss.242-271.
- HOOGLUND Eric and ROYCE William, "The Shi'i Clergy of Iran and the Conception of an Islamic State", *State, Culture, and Society*, Vol. 1, No. 3, Spring, 1985, s.112.
- HOOK Steven W. ve SPAINER John, *Amerikan Dış Politikası İkinci Dünya Savaşından Günümüze*, çev. Özge Z. Tanırlı, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2014
- HOPF Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations", *International Security*, Vol. 23, No. 1 Summer, 1998, ss.172-181.
- HOURANI Albert, *Arap Halkları Tarihi*, 10b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2013

- HUBBARD Andrew, "Plague and Paradox: Militias in Iraq", *Small Wars & Insurgencies*, Vol. 18, No. 3, September 2007, s.282.
- HUDSON Valerie M. and VORE Christopher S., "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today, and Tomorrow" *Mershon International Studies Review*, Vol.39, No.2, Oct.,1995, s.226.
- HUGHES Geraint, "A Proxy War in Arabia: The Dhofar Insurgency and Cross-Border Raids into South Yemen", *The Middle East Journal.*, Vol. 69, No. 1, Winter, 2015, s.103.
- HUGHES Lindsay, "Mohammed bin Salman's Saudi Arabia: A Royal Revolution", *Future Directions International*, 14 December 2017, s.2.
- HUMEYİNİ Ayetullah, *İslam Fıkında Devlet*, Çev.Hüseyin Hatemi, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979
- HUMEYİNİ İmam, *Velayet-i Fakih İslam Devleti*, Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, Tahran
- HUNTER Shireen T., *Iran's Foreign Policy in the Post Soviet Era*, California: ABC Clio, 2010
- HÜSEYİN Asaf, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, 3b., Çev.Taha Cevdet, İstanbul: Pınar Yayınları, 2009
- IBİSH Hussein, "The Gulf Countries and The Kurdish Referandum", 04. 10. 2017, <https://worldview.stratfor.com/article/gulf-arab-countries-and-kurdish-referendum> (E.T. 20.10.2018)
- İBRAHİM Muhammed İsmail, *Tarih'ul Memleket'ul Arabiyet'ul Suudiye*, Cidde: Dar'ul Isfahani ve Şerkehu, 1973
- ICG, "Gaza's Unfinished Business," Gaza City, Ramallah, Jerusalem, Washington, and Brussels, 23 April 2009, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 38, No. 4, Summer 2009, s.207.
- İNAT Kemal ve Diğerleri, "İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları", *Seta Analiz*, Sayı:48, Ocak 2016, s.8.
- Iran Military Denounces Saudi "Killing" in Yemen", 17.11.2009, <https://www.reuters.com/article/idUSDAH749814> (E.T.16.04.2018)
- ISRAELİ Ofer, "Twilight of Colonialism: Mossadegh And the Suez Crisis", *Middle East Policy*, Vol. XX, No. 1, Spring 2013, s.150.

- İBRAHİM Halit, Lanet En Neft: Hal Tahattit Aruş El Halic El Arab, *TRT Arabia*, 15.09.2019, <https://www.trtarabi.com/explainers/العربي-الخليج-عروش-د-تهد-هل-النفط-لعنة/>
[17508](#)
- İNSEL Ahmet, “Bush ve Neo-Con’lar, Evanjelizm, Armageddon”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, Cilt: III, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.17.
- İŞYAR Ömer Göksel, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar*, Bursa: Dora Yayınları, 2009
- İZZETİ İzzetullah, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2005
- JACKSON Robert and Georg SORENSEN, *Introduction to International Relations Theories and Approaches*, 3rd ed, New York: Oxford University Press, 2006
- JAFARZADEH Alireza, *The Iran Threat*, New York: Palgrave Macmillian, 2007
- JAHANPOUR Farhang, “Iran after Khomeini”, *The World Today*, Vol. 45, No. 8/9, Aug. - Sep., 1989, s.152.
- JALINUSI Ahmad and ARAYEE Vahid Barari, “The Three Islands: (Abu Musa, the Greater & Lesser Tunb Islands) Integral Parts of Iran”, *The Iranian Journal of International Affairs*, Vol. XIX, No.4, Fall 2007, ss.1-10.
- JAMSHIDI Maryam, *The Future of Arab Spring*, Oxford: Elsevier, 2014
- JEPPERSON Ronald L., Alexander Wendt ve Peter J. Katzenstein, “Milli Güvenlikte Normlar, Kimlik ve Kültür”, *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev.İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014, s.37.
- JERVIS Rick, “Iraq Considers Arming Insurgents”, 07.04.2016
http://usatoday30.usatoday.com/news/world/iraq/2006-07-04-insurgents-weapons_x.htm
(E.T. 20.04.2017)
- JONES Richard Wyn, *Security, Strategy, and Critical Theory*, London: Lynne Rienner Publisher, 1999
- JONES Toby C., “Suudi Arabistan”, *Arap Baharından Kesitler*, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.136.
- JONES Toby Craig, “Rebellion on the Saudi Periphery: Modernity, Marginalization, and the Shi’a Uprising of 1979”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 38, No. 2, May 2006, ss.213-230.

- JONES Toby J, "Saudi Arabia's Not so New Anti-Shi'ism", *Middle East Report*, No. 242, The Shi'a in the Arab World, Spring, 2007, s.30.
- JONES Toby, "The Iraq Effect in Saudi Arabia", *Middle East Report*, No.237, Winter 2005, s.20.
- KABALAN Marwan, "The Gulf Crisis: Roots and Ipllications", *Bilgesam Analysis Middle East*, No1369, August 2017, s.1.
- KADERCAN Burak, "İŞİD'in Çılgınlığının Arkasındaki Yöntem", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.7, Sayı. 70, Eylül-Ekim 2015, s.21.
- KALAWOUN Nasser, *The Struggle For Lebanon: A Modern History of Lebanese-Egyptian Relations*, New York: I.B. Tauris, 2000
- KALIN İbrahim, *Ben, Öteki ve Ötesi*, 5b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2016
- KARABAT Ayşe, *Suriye Savaşları*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013
- KARACASU Nilüfer, "Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012, s.111-122.
- KARDAŞ Tuncay ve ERDAĞ Ramazan, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- KARIMIFARD Hossein, "Constructivism, National Identity and Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran", *Asian Social Science*, Vol. 8, No. 2, February 2012, s.240.
- KARMON Ely, "Muhammad bin Salman, A New Protagonist in The Middle East", *2018 Herliya Conferance*, s.1.
- KARSH Efraim, *The Iran-Iraq War1980-1988*, Nothhants: Osprey Publishing 2002
- KATOZİAN Homa, "Rıza Şah Döneminde Devlet ve Toplum", *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemi*, Der. Touraj Atabaki ve Erik J. Zürcher, Çev. Özgür Bircan, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.18.
- KATZ Mark N., "Yemeni Unity and Saudi Security", *Middle East Policy*, vol.1, No. 1, 1992, s.5-6.
- KATZENSTEİN Peter J., "Milli Güvenlik Üzerine Alternatif Perspektifler", *Mili Güvenlik Kültürü Dünya Siyasetinde Normlar ve Kimlik*, Der. Peter J. Katzenstein, Çev. İbrahim Efe, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2014
- KATZMAN Keeneth, "Iran-Iraq Relations", *CRS Report for Congress*, August 2010, p. 2., <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS22323.pdf> (E.T. 04.04.2017)

- KAUFMAN Burton and KAUFMAN Diane, *The A to Z of The Eisenhower*, The Scarecrow Press Maryland, 2009
- KAYA Sezgin, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar”, Ankara Üniversitesi SBS Dergisi, Cilt:63, No:3, 2008
- KAYE Dalia Dassa and WEHREY Frederic,” Containing Iran?: Avoiding a Two-Dimensional Strategy in a Four-Dimensional Region”, *The Washington Quarterly*, July 2009, s.42.
- KAYE Dalia Dassa, NADER Alireza and ROSHAN Parisa, “A Brief History of Israeli-Iranian Cooperation and Confrontation” *RAND Corporation*, 2011
- KECHICHIAN Josepf A., *Oman and The World The Emergence of An Independent Foreign Policy*, Santa Monica: RAND, 1995
- KECHICHIAN Joseph A., *Succession in Saudi Arabia*, New York: Palgrave, 2001
- KELKİTLİ Fatma Aslı, “İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk savaş Sonrası İran Dış Politikası”, *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.218.
- KENAR Ceren, “Ortadoğu’nun Prova Odası Olarak Lübnan”, *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan C.6, S.61, s.82.
- KEPSUTLU Benan, *Amerika’nın Ortadoğu Politikası*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2016
- KESKİN Arif, “Şii Jeopolitiği ve İran”, *Ortadoğu’da Güç Savaşları Hedef Neden İran?*, Ed. Mehmet Tuncel, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008, ss.47-48.
- KEYNOUSH Banafsheh, *Saudi Arabia and Iran Friends or Foes?*, London: Palgrave Macmillan, 2016
- KHATIB Lina, *Qatar and The Recalibration Of Power In The Gulf*, Carnegie Middle East Center, Sepember 2014
- KHOSROKHAVAR Farhad ve ROY Oliver, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, 2b.,Çev.İsmail Yerguz, İstanbul: Metis Yayınları, 2013
- KILIÇ Mahmud Erol, *Ayırmaya Değil Birleştirmeye Geldik*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015
- KINNINMONT Jane, “Can Mohammad bin Salman Really Save Saudi Arabia?”, *Prospect*, 19.03.2018, <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/can-mohammed-bin-salman-really-save-saudi-arabia>(E.T.10.09.2018)
- KISSINGER Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H.Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000

- KIŞLAKÇI Turan, *Arap Baharı*, 3b., İstanbul: Mana Yayınları, 2012
- KİBAROĞLU Mustafa, “İran’ın nükleer Programı: Aktörleri ve Etkileri” *Kaosu Doğru İran*, Ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, 2b., Ankara: Fark Yayınları, 2006, s.75.
- KOÇ Engin, “ABD Dış Politika Doktrinlerinin Ortadoğu’ya Yansıması”, 2. *Uluslararası Çin’den Adriyatik’e Sosyal Bilimler Kongresi*, (Ed. Ragıp Pehlivanlı ve Selçuk Demirkılınç), İksad Yayınları Mayıs 2017
- KOÇ Mehmet, “İran’da Bir Milli Güvenlik Sorunu Olarak Tarikatlar”,13.02.2017, [https://iramcenter.org/iranda-bir-milli-guvenlik-sorunu-olarak-tarikatlar/\(E.T.20.02.2017\)](https://iramcenter.org/iranda-bir-milli-guvenlik-sorunu-olarak-tarikatlar/(E.T.20.02.2017))
- KOÇ Mehmet, *İran’da Devlet Yapıları ve Kurumlar-I:Devrim Rehberliği*, Ankara: İRAM Yayınları, 2017
- KORKMAZ Yusuf, *İran-Suriye Bölgesel İttifakı*, İstanbul: Matbuat Yayınları, 2015
- KOSTINER Joseph, “Saudi Arabia and the Arab-Israeli Peace Process: The Fluctuation of Regional Coordination “,*British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 3, December 2009, s.422.
- KOSTINER Joseph, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften Media, 2009
- KOSTINER Joseph, *The Making od Modern Saudi Arabia 1916-1936*, Oxford: Oxford University Press, 1993
- KÖPRÜLÜ Nur ve EBREM İlker Salih,”Lübnan’da Çoklu Güç Paylaşımı ve Ortaklıkçı Demokrasi Zemininin Arap Ayaklanmaları Sonrası Geleceği”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 8, Sayı 1, 2013, s.4.
- KÖSEBALAN Hasan, *Türk Dış Politikası*, Çev. Hüsamettin İnanç, Ankara: BingBang Yayınları, 2014
- KRATOCHWIL Friedrich, ‘Errors Have Their Advantage’, *International Organization* , Vol.38, No.2 Spring 1984
- KRATOCHWIL Friedrich and J RUGGIE ohn, “International Organization: A State of the Art on an Art of the State”, *International Organization*, Vol.40, No.4, 1986
- KRATOCHWIL Friedrich, “Religion and (Inter-)National Politics: On the Heuristics of Identities, Structures, and Agents”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 30, No. 2 (Apr.-June 2005), p. 113.

- KUPCHAN Charles, *The Persian Gulf and the West: The Dilemmas of Security*, New York: Routledge, 1987
- KURŞUN Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti Vahhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998
- KURT Veysel, "Devrimden Askeri Müdahaleye Yemen", *Seta Analiz*, S.144, Aralık 2015, s.8.
- KURT Veysel, "Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018
- KURT Veysel, "Ortadoğu'da Ordu-Siyaset İlişkilerinin Dönüşümü", *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017, ss.7-30.
- KÜÇÜK Mustafa, "Uluslararası İlişkiler Kuramında "Konstrüktivist Dönüşü" Anlamak", *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, Cilt. 9, No.2, 2009
- KÜÇÜK Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- LABELLE Maurice Jr., "The Only Thorn": Early Saudi-American Relations and the Question of Palestine, 1945–1949", *The Journal of The Society for Historians of American Foreign Relations*, Vol.35, No.2, 2011, s.257.
- LACROIX Stéphane, *Awakening Islam The Politics of Religious Dissentin Contemporary Saudi Arabia*, London: Harvard University Press, 2011
- LEBOW Richard Ned, *National Identities and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, s.45.
- LEE Robert D., *Religion and Politics in the Middle East: Identity, Ideology, Institutions and Attitudes*, 2th ed., Boulde: Westview Press, 2014
- LEFEVRE Raphael," [Saudi Arabia and the Syrian Brotherhood](http://www.mei.edu/content/saudi-arabia-and-syrian-brotherhood)",27.09.2013, <http://www.mei.edu/content/saudi-arabia-and-syrian-brotherhood> (E.T.20.04.2018)
- LEWIS Bernard, *The Middle East*, New York: Scribner Press, 1995
- LEWIS Bernard,, Iran in History, <http://shahab.pe.wvu.edu/OtherFiles/IRAN-in-History.pdf> p:1-2 (10.02.2018)
- LINKLATER Andrew, "The Achievements of Critical Theory", *International Theory: Positivism&Beyond*, Ed.Steve Smith, Ken Both, and Marysia Zalewski, New York: Cambridge University Press, 1996

- LOUI Hadi Khodabandeh, "Siyasal Şiilikte Otorite Çatışması", *İram Analiz*, Nisan 2018, s.84-90.
- LU Lingyu and THIES Cameron G., "War, Rivalry, and State Building in the Middle East", *Political Research Quarterly*, Vol. 66, No. 2, June 2013, s.241.
- LYNCH Marc, "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and The Politics of State Identity", *Security Studies*, Vol.8, No:2-3,1998
- LYNCH Marc," How Trump's alignment with Saudi Arabia and the UAE is inflaming the Middle East" *The Qatar Crisis*, Ed. Marc Lynch, POMEPS Briefings, No31, October 2017, s.33.
- MAALOUF Amin, *Çivisi Çıkmış Dünya*, 17b, Çev.Orçun Türkay, İstanbul: YKY Yayınları, 2009
- MABON Simon, "The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry", *Middle East Policy Council*, Vol:XIX, No:2, <http://www.mepec.org/battle-bahrain-iranian-saudi-rivalry> (E.T. 10.01.2018)
- MABON Simon, *Saudi Arabia and Iran: Soft Power and Rivalry in the Middle East*, New York: I.B. Tauris, 2013
- MAHDAVI Mojtaba, "Ayatollah Khomeini", *Islam and Politics*, Ed.John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, ss.181-182.
- MAHED Ziad, "Saudi Arabia Uncertainties in Lebanon (January 2011-January 2017)", *Foundation Recherche Strategique*, April 2017, <https://www.frstrategie.org/web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/6.pdf> (E.T. 10.07.2018)
- MAISEL Sebastian,"The New Rise of Tribalism in Saudi Arabia", *Nomadic Peoples*, Vol. 18, No. 2, *Special issue: Reshaping Tribal Identities in the Contemporary Arab World*, 2014, ss.103-115.
- MAJIN Shokrollah Kamari, "Iranian and Saudi Cultural and Religious Identities: Constructivist Perspective", *Open Journal of Political Science*, No.7, 2016, s.68.
- MALONEY Suzanne, "Identity and Change in Iran's Foreign Policy", *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, Ed. Shibley Telhami and Michael Barnett," New York: Cornell University Press, 2002, p.89.

- MANN Joseph” King Faisal and the Challenge of Nasser's Revolutionary Ideology”, King Faisal and the Challenge of Nasser's Revolutionary Ideology, *Middle Eastern Studies*, Vol.48, No.5, 2012
- MARCOVITZ Hal., *The Arab Spring Uprisings*, San Diego:Reference Point Press, 2014
- MARSCHALL Christin, *Iran's Persian Gulf Policy From Khomeini to Khatami*, London: Rotledge Curzon, 2003
- MASAD Mohammad and CHRISTIE Kenneth, “State Formation, Religion, and Ethnicity in the Middle East and North Africa: An Overview”, *State Formation and Identity in the Middle East and North Africa*, Ed. Kenneth Christie and Mohammad Masad, New York: Palgrave Macmillan Press, 2013, ss.15-26.
- MASON Robert, “Obama Administration and Arab Spring: Waiting for a Doctrine”, *The International Politics of Arab Spring*, Ed.Robert Mason, New York: Palgrave Macmillian, 2014, s.51.
- MASON Robert, *Foreign Policy in Iran and Saudi Arabia : Economics and Diplomacy in the Middle East*, London: I.B.Tauris Press, 2015
- MATSUMURA Masahiro, “The Japanese State Identity as a Grand Strategic Imperative”, Brookings Institution Center for Northeast Asian Policy Studies, Washington, D. C., , May 2008,
- MATTHIESEN Toby, *Sectarian Gulf*, Stanford: Stanford University Press, 2013
- MATTHIESEN Toby, *The Other Saudis*, New York: Cambridge University Press, 2015
- MATTHIESEN Toby,” A "Saudi Spring?" The Shi'a Protest Movement in the Eastern Province 2011—2012”, *Middle East Journal*, Vol.66,No.4, Autumn 2012, ss. 629-630.
- MATTHIESEN Toby,” The Domestic Sources of Saudi Foreign Policy: Islamists and the State in the Wake of the Arab Uprisings”, *Brookings*, August 2015
- MEARSHEIMER John J., “Yapısal Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Disiplin ve Çeşitlilik*, ed. Tim Dunne ve diğerleri, Çev. Özge Kelekçi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, s.87.
- MEJCHER Helmut,”King Faisal Ibn Abdul Aziz Al Saud in the Arena of World Politics: A Glimpse from Washington, 1950 to 1971”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 1, May, 2004, ss.5-9.
- MELİKZADE Tohid, “I. Azerbaycan Cumhuriyeti (1918-1920) ve İran (Fars) Basımı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.4., Kış 2005

MENORET Pascal, "Fighting for the Holy Mosque", *Treading on Hallowed Ground: Counterinsurgency Operations in Sacred Spaces*, Edt. C. Christine Fair, and Sumit Ganguly, New York: Oxford University Press, 2008, s.134.

MENORET Pascal, *The Saudi Enigma*, New York: Palgrave Macmillan, 2005

MERCAN Muhammed Hüseyin, *Suriye Rejim ve Dış Politika*, İstanbul: Açılım Kitap, 2012

MIGLIETTA John P., *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*, New York: Lexington Books, 2002

MIKDASHI Maya, "Lübnan", Arap Baharından Kesitler, Ed. Paul Amar ve Vijay Prashad, İstanbul: İntifa Yayınları, 2014, s.356.

MILANI Mohsen M., "Iran's Policy Towards Afghanistan", *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, Spring, 2006, s.247.

MILANI Mohsen M., "Tehran's Take: Understanding Iran's U.S. Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 4., July/August 2009, ss.57-58.

MILANI Mohsen, "Iran and Afghanistan", *Middle East Journal*, Vol. 60, No. 2, Spring 2006, s.238.

MIRAK Muriel, "Saudi Arabia, Iran Sign Security Accord", *Executive Intelligence Review*, Vol. 28, No. 17, April 2001,

MNEIMNEH Hassan, *Saudi Arabia, Guide to Islamist Movements*, Ed. Barry Rubin, New York: M.E. Sharpe, 2010

MOAREFY Sahand, "Changing of the Guard: The Rise of Radicalism in Iran", *Harvard International Review*, Vol. 31, No. 3, Fall 2009, ss.12-13.

MOGHADDAM Arshin Adib, *The International Politics of the Persian Gulf*, Routledge, New York, 2006

MONSHIPOURI Mahmood Monshipouri, *Muslims in Global Politics*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2009

MOORE Mark, "Iran: Saudi Arabia Wouldn't Kill Khashoggi Without US Blessing", 24.10.2018, New York Post, <https://nypost.com/2018/10/24/iran-saudi-arabia-wouldnt-kill-khashoggi-without-us-blessing/> (E.T.26.10.2018)

MOUBAYED Sami, "Qatar's Iran Connection a Factor in the Gulf Crisis", *The Arab Weekly*, June 18, 2017, s.3.

- MURDEN Simon, *Emergent Regional Powers and International Relations in the Gulf 1988-1991*, Lebanon: Ithaca Press Reading, 1995
- MYHILL John, *Language, Religion and National Identity in Europe and the Middle East*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006
- NADER Alireza, David E. Thaler, S. R. Bohandy, *The Next Supreme Leader*, RAND Corporation, Pittsburgh, 2011
- Nadine Sika, "The Arab State and Social Contestation", *Beyond The Arab Spring: Evolution Ruling Bargain in the Middle East*, Ed. Mehran Kamrava, New York: Oxford University Press, 2014, ss.74-81.
- NASR Vali, "The Present and Future of Iranian Politics", *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 1, Winter, 2008, ss.37-28.
- NEVO Joseph, "Religion and National Identity in Saudi Arabia", *Middle Eastern Studies*, Vol.34, No.3, July 1998, s.37.
- NIA Mahdi Mohammad and SEIFI Abdolmajid, "The Identional Nature of Iranian-Saudi Interactions", *Iranian Review of Foreign Affairs*, Vol. 5, No. 4, Winter 2015
- NIA Mahdi Mohammad, "Holistic Construtivism: A Theoretical Approach to Understand Iran's Foreign Policy", *Perceptions*, Spring-Summer 2010, s.7.
- NIBLOCK Tim, *Saudi Arabia Power, Legitimacy and Survival*, New York: Routledge, 2006
- NONNEMAN Gerd, "Saudi-European Relations 1902-2001: A Pragmatic Quest for Relative Autonomy ", *International Affairs*, Vol. 77, No. 3, Changing Patterns of European Security and Defence, Jul., 2001, s.647.
- NUGROHO Ganjar, "Constructivism and International Relations Theories", *Global & Strategis*, Th. II, No. 1, 2008, s.89.
- NYE Joseph ve WELCH David A., *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Çev. Renana Akman, 3b., İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2009
- O'NEILL Kate, BALSIGER Jörg and VANDEVEER Stacy D.," Actors, Norms, and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of the Agent-Structure Debate" *Annu. Rev. Polit. Sci.* No.7, 2004, s.155.
- OCHSENWALD William, "Islam and Loyalty in the Saudi Hijaz 1926-1939", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 47, Issue 1, 2007, ss.7-8.

- OĞUZ Sami, *Gülümseyen İslam Hateminin Ağzından İran'da Değişim*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001
- OKTAV Özden Zeynep, *Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2011
- OKUR Mehmet Akif ve ONGUR Hakan Övünç, "Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- OKYAR Onur, *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014
- ONAT Hasan, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, VI/2, Güz 2013, s.225.
- ONAT Hasan, "Kerbelayı Doğru Okumak", *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 2, Sayı 1, 2007, s.4.
- ONGUR Hakan Övünç, "Post-Yapısalcılık", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014
- ONUF Nicholas, *Making Sense, Making Worlds Constructivism Social Science and International Relations*, New York: Routledge, 2013
- ONUF Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Carolina: University of South Carolina Press, 1989
- OTTAWAY David B., "Will Saudi Arabia's Social Revolution Provoke a Wahhabi Backlash", *Middle East Fellow Wilson Center*, No:126, May 2018, ss.1-2.
- OWEN Roger ve PAMUK Şevket, *20.Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, 2b, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2015
- OWEN Roger, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, 3th ed., London: 2004
- ÖZCAN Mesut, *Sorunlu Miras Irak*, İstanbul: Küre Yayınları, 2003
- ÖZDEMİR Çağatay, *Amerikan Grand Stratejisi: Obama'nın Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Seta Yayınları, 2018,
- ÖZDEMİR Özge, "İran'da Siyaset ve Toplumsal Yapının Dönüşümü" *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.66.

- ÖZDOĞAN Talip, "Suriye'de Din ve Siyaset: Ulema-Devlet İlişkileri", *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye*, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara: Nobel Yayınları, 2016, s.131.
- Özev Hilmi, "Suudi-Vahhabi Devlet ve Toplum Tasavvuru, *Ortadoğu'da Çatışma ve İdeolojiler*, Ed. Necmettin Doğan, İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, ss.213-224.
- ÖZEV Muharrem Hilmi, "İran-Suudi Arabistan İlişkileri, 1932-2014", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt.66, No., 2016, s.87.
- ÖZTÜRK Ebru Çoban, "İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 47, 2014, s.90.
- PAINE Chris and SCHOENBERGER Erica, "Iranian Nationalism and the Great Powers: 1872-1954", *Middle East Research and Information Project*, No. 37, May, 1975, s.16.
- PARKER Chad, *Making the Desert Modern: Americans, Arabs, and Oil on the Saudi Frontier, 1933-1973*, Boston: University of Massachusetts Press, 2015
- PARSI Trita, *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the United States*, London: Yale University Press, 2007
- PARTRICK Neil , "Domestic Factors and Foreign Policy", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.2.
- PARTRICK Neil, "Saudi Arabia and Iran", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, I.B.Tauris, London, 2016, s.112.
- PARTRICK Neil, "Saudi Arabia and Iraq", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016
- PARTRICK Neil, "Saudi Arabia's Relations With Egypt", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.56.
- PEHLİVAN Sibel Bülbül, "Suudi Arabistan'ın Ulusal Güvenlik Politikaları", *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.112.
- PELLAS Marc, "Armed Struggle in North Yemen", *MERIP Reports*, No. 22, Nov., 1973, ss.73-76.
- PETERSON J.E., *Historical Dictionary of Saudi Arabia*, second ed., Oxford: The Scarecrow Press, 2003
- PİRİNÇCİ Ferhat, *Silahlanma ve Savaş*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2010

- POLAT Doğan Şafak, "İran'ın Suriye Politikası", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed. Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.489.
- POLLACK Josh, *Saudi Arabia and the United States, 1931- 2002*, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 6, No. 3, September, 2002, ss.79-81.
- POPP Roland, "An Application of Modernization Theory During the Cold War? The Case of Pahlavi Iran", *The International History Review*, Vol:3, No:1, 2011, s.80.
- PRICE Richard ve REUS-SMİT Christian, "Dangerous Liaisons, Critical International Theory and Constructivism", *European Journal of International Relations*, Vol.4, No.3, 1998
- QUANDT William B., *Saudi Arabia in the 1980s*, Washington D.C.: The Brookings Institution, 1981
- RAE Heather, *State Identities and the Homogenisation of Peoples*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003
- RAKEL Eva Patricia, "Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979–2006", *The Greater Middle East in Global Politics*, ed. M. Parvizi Amineh, Brill NV, Danvers, 2007, ss.148-156.
- RAMAZANI R.K., "Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and Islamic Republic", Ed. Anoushivaran Ehteshami and Mahjoob Zweiri, *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejat*, Ithaca Press, 2008 , ss.4-13.
- RANSTORP Magnus, "The Role of Hizbollah in the Syrian Conflict", *Lebanon and the Arab Uprisings In the Eye of the Hurricane*, Ed. Martin Wählisch and Maximilian Felsch, New York: Routledge, 2016, s.45.
- RAUF İmad Abdussalam, *Mamlakat'ul Arabiat'ul Suudiyyah Bayna'l Harbayn Alamayn*, Jeddah: Dar'ul Akhzam, 2005
- RAZI Hossein, "Legitimacy, Religion, and Nationalism in the Middle East", *The American Political Science Review*, Vol. 84, No. 1, Mar., 1990, s.75.
- REUS-SMIT Cristian, "Constructivism", *Theories of International Relations*, 3th edition, Ed. Scott Burchill and others, New York: Palgrave Macmillan, , 2005
- RIEDEL Bruce, "How the 1967 War Dramatically Re-Oriented Saudi Arabia's Foreign Policy", 30.05.2017, <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/05/30/how-the-1967-war-dramatically-re-oriented-saudi-arabias-foreign-policy/> (E.T. 17.11.2017)

- RIEGER Rene, "Saudi Arabia' Relations With Israel and Palestine", *Saudi Arabian Foreign Policy*, ed.Neil Partrick, London: I.B.Tauris, 2016, s.150.
- RIVLIN Paul and FRIEDMAN Brandon," The Qatar Crisis", *Middle East Economy*, Vol. 7, No. 5 June 22, 2017, s.2.
- RIZWAN Muhammad, Muhammad Arshid and Muhammad Waqar, " From Rivalry to Nowhere: A Story of Iran-Saudi Ties ", *Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)* , Volume 19, Issue 9, Ver. IV Sep. 2014, ss.93-94.
- ROBERT M.A. Crawford, *Idealism and Realism in International Relations*, New York: Routledge, 2000
- ROBERTS Geoffrey, "Moscow's Cold War on the Periphery: Soviet Policy in Greece, Iran, and Turkey, 1943–8", *Journal of Contemporary History*, Vol. 46, No. 1, January 2011, ss.66-67.
- ROOSEVELT Kermit, *Karşı Darbe*, İstanbul: Nehir Yayıncılık, 1979
- ROUHANİ Hassan, "Continuing Cooperation with Persian Gulf Neighbours One of Iran's Basic Policies" 27.05.2017, <http://www.president.ir/en/99247> (E.T.06.10.2018)
- RUBIN Judith Colp, "The Republic of Islam", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed.Barry Rubin, London: M.E.Sharpe, 2012, s.357.
- RUMELİLİ Bahar, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar*, Teoriler, Süreçler, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- RUMELİLİ Bahar, "Kimlik", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 3b., İstanbul: Küre Yayınları, 2014, ss.380-381.
- SAIKAL Amin, "Iran and Changing Regional Strategic Environment", *Iran in the World President Rouhani's Foreign Policy*, Ed. Shahram Akbarzadeh & Dara Conduit, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016, ss.22-29.
- SAILER Matthias and ROLL Stephan, "Three Scenarios for the Qatar Crisis", *SWP Comments*, July 2017, s.1.
- SALAMEH Ghassane and STEIR Vivian, "Political Power and the Saudi State", *MERIP Reports*, No. 91, October 1980, ss.11-14.
- SALEHİ Sayyed Javad, Prof. Dr. 26.08.2018 tarihinde Tahran Ortadoğu Araştırmalar Merkezinde yapılan bir mülakat.

- SALISBURY Peter, "In Qatar v Saudi Arabia, the West Cant Afford to Pick a Side", *Chatham House*, 7 June 2017
- SALİHİ Emin, *Irak Devletin Çöküşü ve Çatışma Süreci*, İstanbul: Kaknüs Yayınevi, 2017
- SALIMI Hossein, "Foreign Policy as Social Construction", *Iran and International System*, Ed. Anoushiravan Ehteshami and Reza Molavi, New York: Routledge, 2012, p.132.
- SALLOUKH Bassel F., "The Arab Uprising and the Geopolitics of the Middle East", *The International Spectator*, Vol. 48, No. 2, June 2013, s.35.
- SAMI Abbas William (Bill), *Iran, Guide to Islamist Movements*, Ed. Barry Rubin, New York: M.E. Sharpe, 2010, s.252.
- SANCAKTAR Caner, "Arap Baharı'nın Dış Faktörleri", *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed. Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.219.
- SANCAR Serpil, *Din, Siyaset ve Kadın İran Devrimi*, 2b., Ankara: Nika Yayınevi, 2016
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18b., İstanbul: İmge Yayınevi, 2009
- SANDIKLI Atilla ve SEMİN Ali, "Arap Uyanışı: Riskler ve Fırsatlar", *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sisteem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.109.
- SARI İsmail, "Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi" *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, Ed. Veysel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2018, s.55.
- SARI İsmail," İran'ın Ortadoğu'da Devlet Dışı Aktörler: Şii Milis Örnekleri", 28-29 Kasım VIII. *Uluslararası İlişkiler Kongresi*, Bursa, 2016
- SARIKAYA Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008
- SARIOLGHALAM Mahmood, "Prospects for Change in Iranian Foreign Policy", 20.02.2018, <http://carnegieendowment.org/2018/02/20/prospects-for-change-in-iranian-foreign-policy-pub-75569> (21.02.2018)
- SASLEY Brent E., "Iran", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed.Barry Rubin, London: M.E.Sharpe, 2012, ss.78-79.
- SASLEY Brent E., "Lebanon", *The Middle East A Guide to Politics, Economics, Society, and Culture*, Ed.Barry Rubin, London: M.E.Sharpe, 2012

- SCHMITT Eric, “U.S. to Send Rockets to Iraq for ISIS Fight”, (20.05.2015), <http://www.nytimes.com/2015/05/21/world/middleeast/us-to-send-rockets-to-iraq-for-isis-fight.html?rref=world/middleeast> (E.T. 21.05.2017)
- SELA Avraham, “The 1973 Arab War Coalition: Aims, Coherence, and Gain- Distribution”, *Israel Affairs*, Vol.6, No.1, 1999, s.38.
- SEMİN Ali, “ABD’nin İşgali Sonrasında Irak’ta İran Etkisi ve Türkiye,” *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Ed. Soyalp Tamçelik, Ankara: Gazi Kitabevi, 2014, s.341.
- SEMİN Ali, “Irak’ta IŞİD’le Mücadelenin Başarıya Ulaşması Mümkün Mü?”, *BİLGESAM Analiz/Ortadoğu*, No:1208, Nisan 2015, s.1.
- SHAYEGAN Daryush, *Melez Bilinç*, çev. Haydun Bayrı, 3b., İstanbul: Metis Yayınları, 2018
- SHAYEGAN Daryush, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*, Çev. Haydun Bayrı, 5b., İstanbul: Metis Yayınları, 2017
- SHEVLIN Neil, “Velayat-e Faqih In The Constitution of Iran: The Implementation Of Theocracy”, *Journal of Constitutional Law*, Vol.1, No.2, Fall 1998, ss.365-382.
- SICK Gary, “The United States and the Persian Gulf in the Twentieth Century”, *The PERSIAN Gulf in History*, Ed. Lawrence G. Potter, New York: Palgrave Macmillian, 2009
- SILVERFARB Daniel, “Great Britain, Iraq and Saudi Arabia: Revolt of the Ikhwan, 1927-1930”, *The International History Review*, Vol.4, No.2, May 1982, ss.222-248.
- SILVERFARB Daniel, ”Britain, the United States, and the Security of the Sa’udi Arabian Oilfields in 1942”, *The Historical Journal*, Vol. 26, No. 3, Sep., 1983, ss.719-726.
- SİNKAYA Bayram, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim”, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2011, s.37.
- SİNKAYA Bayram, “İran’ın Suriye Stratejisi”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 11, Sayı 2, 2017
- SİNKAYA Bayram, “Ortadoğu’da Asker-Siyaset İlişkisi ve Askeri Darbeler”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt.8,Sayı. 76, Eylül-Ekim 2016, ss.51-52.
- SİNKAYA Bayram, "Implication of The Arab Spring For Iran’s Policy Towards The Middle East”, *Ortadoğu Etüdleri*, Vol.6, No.2, January 2015, ss.74-75.
- SİNKAYA Bayram, ”Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri”, *Seta Rapor*, No.9, Mayıs 2013

- SMART Ian, Oil, The Super –Powers and The Middle East, *International Affairs*, Vol. 53, No. 1, January, 1977, s.20.
- SMITH Antony D., *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, 8b, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016
- SMITH Ben, “Qatar Crisis”, *House of Commons Library*, Number CBP: 8030, June 2017, s.7.
- SMITH Steve, “Positivism and Beyond”, *International Theory: Positivism&Beyond*, Ed.Steve Smith, Ken Both, and Marysia Zalewski, New York: Cambridge University Press, 1996
- SMITH Steve and OWENS Patrica, “ Alternative Approaches to International Relations”, *The Globalization of World Politics An Introduction to Internatonal Relations*, Ed. John Baylis and Steve Smith, 2. Edt, New York: Oxford University Press, 2001
- SNYDER Jack, “One World, Rival Theories” *Foreign Policy*, No. 145, Nov. - Dec., 2004
- SONNE Paul, “Can Saudi Arabia Produce Ballistic Missiles? Satellite Imagery Raises Suspicions”, *The Washington Post*, 23 January 2019
- SORLI Mirjam E., Nils Petter Gleditsch and Havard Strand,” Why Is There so Much Conflict in the Middle East?”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49, No. 1, Feb., 2005, s.147.
- SOYALAN Yaşar, *Emevi Hanedanlığından Esed Diktatörlüğüne Suriye*, İstanbul: Mana Yayınları, 2012
- SÖNMEZOĞLU Faruk, GÜNEŞ Hakan ve KELEŞOĞLU Erhan, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 2015
- STEINBERG Guido and WOERMER Nils, “Exploring Iran & Saudi Arabia’s Interests in Afghanistan & Pakistan: Stakeholders or Spoilers - A Zero Sum Game?”, *CIDOB Policy Research Project*, April 2013, ss.3-11.
- STILLE Christopher,”Iran’s Role in Yemen Civil War”, *The Pardee Periodical Journal of Global Affairs*, Vol.II, Issue: 1, Spring 2017
- STORK Joe, “Iraq and the War in the Gulf”, *MERIP Reports*, No. 97, Iraq, Jun., 1981
- SUBHAN Taufiq,” US-Saudi Arabia Relations: Coming of Age”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 38, No. 37, Sep. 13-19, 2003, s.3887.

- SUBOTIC Jelena, “Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans”, *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, June 2011, s.312.
- ŞADI Muhammad bin Ahmad, “Hel Gaddem Iraq ala Tabbaq min Zeheb İran”, *Al-Jazirah*, 19.01.2012, <http://www.al-jazirah.com/2012/20120119/rj2.htm> (E.T.10.05.2018)
- ŞAHİN Mehmet, “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller”, *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ed.Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin, Ankara: Barış Kitap, 2011, s.118-139.
- ŞAHİN Mehmet, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, 2b., Ankara: Barış Patin Kitabevi, 2016
- ŞANEÇİ Kazım Mudir, “Dinler ve Mezhepler Tarihine Bir Bakış”, Çev. Şahin Ahmetoğlu, *Iğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Ekim 2013, s.183.
- ŞATANA Nil S.,” Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt.12, Sayı.46, 2015
- ŞATANA Nil Ş., “İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler”, *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, Ed. Evren Balta, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014
- ŞEMSAN Abdulkaki, “Suud ve BAE, Yemen Halkını Sırtından Bıçakladı”, *Timetürk*, 12.11.2018
- ŞEN Gülriz, *Devrimden Günümüze İran’ın ABD Politikası*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2016
- ŞERİATİ Ali, *İran ve İslam*, 2b., Ankara: Fecr Yayınları, 2014
- ŞÖHRET Mesut, “Ortadoğu’da Devlet Yapıları”, *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sisteem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Der. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2014, s.16.
- TAHERİ Amir, *Kanlı Terörün İçyüzü Hizbullah*, Çev. Hikmet Bila, İstanbul: Sel Yayıncılık, 1990
- TAKEYH Ray, *Guardians of The Revolution: Iran and The World in The Age of The Ayatollahs*, New York: Oxford University Press, 2009
- TAMER Cenk, “2011 Sonrası İran’ın Irak Politikası”, *Ankasam-İran Özel Sayısı*, 1 (2), Ekim 2017, s.177.
- TEITELBAUM Joshua, *Saudi Arabia and The New Strategic Landscape*, California: Hoover Institution Press, 2010

- TELCİ İsmail Numan, “Mısır’da Devrim ve Karşı-Devrim: Başlangıç Noktasına Geri Dönüş Mü?”, *Orsam*, No: 21, Şubat 2015
- TELHAMI Shibley and BARNETT Michael,” Introduction: Identity and Foreign Policy in the Middle East”, *Identity and Foreign Policy in the Middle East*, Ed. Shibley Telhami and Michael Barnett,” New York: Cornell University Press, 2002, p.3.
- TERRILL W.Andrew,”The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security”, *Rivalry in the Middle East Saudi Arabia and Iran*, Ed.Mackenzie Tyler and Anthony M.Boone, New York: Nove Publishers, 2012, ss.2-19.
- THEBERGE René ”Iran: Ten Years After The "White Revolution"” *MERIP Reports*, No. 18, June, 1973, s.10.
- TOMAR Cengiz, “İŞİD Hakkında İstemediğimiz Gerçekler”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/isid-hakkinda-istemedigimiz-gercekler-irrasjonalizmin-rasyonalitesi> (19.04.2015)
- TOMAR Cengiz, *Ortadoğu: Kıyametin Kapısı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018
- TOPAL Ahmet Hamdi,”27 Aralık 2008-18 Ocak 2009 Gazze Saldırısı ve Uluslararası Ceza Hukuku”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* C. XII, S. 1-2, 2008, s.1094.
- TOPAL Ömer Faruk,”Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş”, *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye*, Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, Ankara: Nobel Yayınları, 2016
- TROMİFOV Yaroslav, “Hariri Wants Lebanon Kept Out of the Saudi-Iranian Conflict“, *The Wall Street Journal*, 11.02.2018, <https://www.wsj.com/articles/hariri-wants-lebanon-kept-out-of-the-saudi-iranian-conflict-1515697159> (E.T.10.10.2018)
- TURAN Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003
- TURNER Louis and BEDORE James, “Saudi Arabia: The Power of the Purse-Strings”, *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), Vol. 54, No. 3, Jul., 1978, s.408.
- TÜRKMEN İlter, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2010
- TÜYSÜZOĞLU Göktürk,”İran’ın Artan Bölgesel Etkinliği ve Yaşanan Krizler Özelindeki Uygulamaları”, *Ankasam*, Analiz No: 3, 2017, s.7.

- TZEMPRIN Athina, Jugoslav Jozić and Henry Lambaré, “The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead”, *Croatian Political Science Review*, Vol. 52, No. 4-5, 2015,
- ULRICHSEN Kristian Coast,”Bahrain’s Uprising: Regional Dimensions and International Consequences, Stability”, *International Journal of Security & Development*, Vol:2, No:1, 2013, ss.12-20.
- ULRICHSEN Kristian Coates, *Qatar and the Arab Spring*, New York: Oxford University Press, 2014
- USKOWI Nader, *Temperature Rising: Iran’s Revolutionary Guards and Wars in the Middle East*, London: Rowman&Littlefield, 2019
- UYAR Mazlum,”Velayet-i Fakih’in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2., Ocak-Nisan 2006, s.85.
- UYGUR Hakkı, “1953 Darbesi ve Hatırlattıkları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:8, Sayı:76, Eylül-Ekim 2016, s.16.
- UYGUR Hakkı, “Devrim Muhafızları’nın Siyasetteki Rolü Bağlamında İran’da Ordu ve Siyaset”, *Ortadoğu’da Ordu ve Siyaset*, Ed.Veyssel Kurt, İstanbul: Seta Yayınları, 2017
- ÜSTÜN İsmail Safa, “İmamiye Şiasında Otorite Problemi Ayetullah Humeyni’nin Velayet-i Fakih Kavramı, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İlmî Neşriyat, 13-15 Şubat 1993, İstanbul
- VAKIL Sanam, Iran and the GCC Hedging, Pragmatism and Opportunism, *Chatham House*, September 2018, s.15.
- VALİZADEH Akbar, Doç. Dr., Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi ile 27.08.2018 tarihinde yapılan bir mülakat.
- VASSILIEV Alexei, *The History of Saudi Arabia*, London: Saqi Press, 1998
- VELİYEV Cavid, “Suudi Arabistan-İran İlişkileri” *Kaosa Doğru İran*, Ed. Osman Metin Öztürk ve Yalçın Sarıkaya, 2b., Ankara: Fark Yayınları, 2006, s.407.
- VOLGY Thomas J. and SCHWARZ John E., “Does Politics Stop at the Water’s Edge? Domestic Political Factors and Foreign Policy Restructuring in the Cases of Great Britain, France, and West Germany”, *The Journal of Politics*, Vol. 53, No. 3, Aug., 1991, s.623.
- VOLL John O., “Political Islam and The State”, *Islam and Politics*, Ed. John Esposito and Emad el-din Shahin, New York: Oxford University Press, 2013, ss.56-57.

- WAGNER Daniel and CAFIERO Giorgio,” Saudi Arabia’s Dark Role in the Syria Conflict “,06.07.2013,<https://www.huffingtonpost.com/daniel-wagner/saudi-arabias-dark-role-i b 3402447.html> (E.T. 20.04.2018)
- WAGNER Healter Lehr, *Creation of Modern Middle East: Iran*, 2th Edition, New York: Chelsea House Publishers, 2009
- WAGNER Heather Lehr, *The Iranian Revolution*, New York: Chelsea House Publishing, 2010
- WÄHLISCH Martin and FELSCH Maximilian, *Lebanon and the Arab Uprisings In the Eye of the Hurricane*, New York: Routledge, 2016
- WALT Stephan M., “International Relations: One World, Many Theories”, *Foreign Policy*, Spring 1998, s.4.
- WALT Stephen M ve MEARSHEİMER John, *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası*, İstanbul: Zodyak Yayınları, 2014
- WALT Stephen M., *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1987
- WALTZ Kenneth, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev.Osman S. Binaltı, Phoenix Yayınevi, 2015
- WARD Steven R., *A Military History of Iran and Its Armed Forces*, Washington: Georgetown University Press, 2009
- WARNAAR Waaike, *Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad İdeology and Actions*, New York: Palgrave Macmillian, 2013
- WEBER Martin, *Constructivism and Critical Theory, An Introduction to International Relations Australian Perspective*, Ed. Richard Devetak, Antony Burke, Jim George, New York: Cambridge University Press, 2007
- WEDEEN Lisa, *Peripheral Visions Publics, Power, and Performance in Yemen*, London: The University of Chicago Press, 2008
- WEHREY Frederic M., *Sectarian Politics in the Gulf: From The Iraq War to The Arap Uprisings*, New York: Columbia Unviersity Press, 2014, s.66.
- WEINRAUB Bernard, “Shah of Iran Urges Arabs To End Their Oil Embargo” 22.11.1973, <http://www.nytimes.com/1973/12/22/archives/shah-of-iran-urges-arabs-to-end-theirol-embargo-shah-of-iran-urges.html> (E.T. 20.11.2017)
- WENDT Alexander, “Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol. 46, No. 2 , Spring, 1992

- WENDT Alexander, "Collective Identity Formations and the International State", *American Political Science Review*, Vol.88, No.2 Jun 1994
- WENDT Alexander, "Identity and Structural Change in International Politics", *The Return of Culture and Identity in IR Theory*, ed. Yosef Lapid and Friedrich Kratochwill, London: Lynne Rienner Publishers, 1996, s.48.
- WENDT Alexander, "Ortak Kimlik Oluşumu ve Devlet", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Ed. Esra Diri, Çev.Emre Erşen, İstanbul: Der Yayınları, 2017
- WENDT Alexander, "The Agent-Structure Problem in International Relations Theory" *International Organization*, Vol. 41, No. 3, Summer 1987, ss.337-338.
- WENDT Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999
- WENDT Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, Çev.Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, 2b., İstanbul: Küre Yayınları, 2016
- WEZEMAN Pieter D. and Siemon T., "Trends in International Arms Transfers", 2014, *SIPRI Fact Sheet*, March 2015, s.8.
- WHITAKER Brian, "Yemen and Saudi Arabia", al-Bab, 05.03.2015, [http://al-bab.com/blog/2015/03/yemen-and-saudi-arabia#The Treaty of Taif, 1934](http://al-bab.com/blog/2015/03/yemen-and-saudi-arabia#The_Treaty_of_Taif,_1934) (E.T.30.10.2017)
- WINTOUR Patrick, "Qatar Given 10 Days to Meet 13 Sweeping Demands by Saudi Arabia", *The Guardian*, 23.06.2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/23/close-al-jazeera-saudi-arabia-issues-qatar-with-13-demands-to-end-blockade> (E.T.01.10.2018)
- WISH Naomi Bailin, "Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions", *International Studies Quarterly*, Vol. 24, No. 4, Dec., 1980, s.533.
- WYNBRANDT James, *A Brief History of Saudi Arabia*, New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2004
- YALVAÇ Faruk, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, Bahar 2011, ss. 71-99.
- YALVAÇ Faruk, "Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçeklik", *Uluslararası İlişkilerde Postmodern Analizler-1*, ed. Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayınları, 2012, ss.27-31.

- YAPHE Judith S., “The United States and Iran in Iraq: Risks and Opportunities”, Ed. Anoushivan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, *Iran’s Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejat*, Lebanon: Ithaca Press, 2008, s.40.
- YAZAR Yusuf, *Ortadoğu’nun Son Yüzyılı*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017
- YEĞİN Abdullah, *İran Siyasetini Anlama Klavuzu*, Ankara: Seta Yayınları, 2013
- YEĞİN Abdullah, *İran’ın Bölgesel Faaliyetleri ve Güç Unsurları*, İstanbul: Seta Kitapları, 2017
- YELTİV Steve A., *The Absence of Grand Strategy The United States in The Persian Gulf 1972-2005*, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 2008
- YERASIMOS Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, 6b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2010
- YILDIRIM Emre, “Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma”, *İNSAMER*, 2015,
- YILDIRIM Ramazan, “Cemaatten Pratiğe Dönüşen Selefilik”, *Analiz*, Sayı 73, Aralık 2013, s.8.
- YILDIZ Kerim, *Kurds in Iraq The Past, Present and Future*, London: Pluto Press, 2004
- YILMAZ Muzaffer Ercan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007
- YİĞİT Dilek, “Suudi Arabistan’ın Suriye Politikası”, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*, Ed.Hasret Çomak ve Diğerleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2016
- YOUNES Ali, “Lebanon Crisis: Iran-Saudi Power Struggle Over Hariri”, *Al Jazeera*, 8.11.2017, <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/saudi-iran-power-struggle-fill-void-lebanon-171108093252094.html> (E.T. 09.09.2018)
- ZANDİ Davoud Gharayagh, Shahid Baheshti Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Araştırma Enstitüsü Dekanı, 26.08.2018 tarihinde Tahran Shahid Baheshti Üniversitesinde yapılan bir mülakat.
- ZEHFUSS Maja, *Constructivism in International Relations*, Cambridge: University of Cambridge Press, 2004
- ZIBAKALAM Sadegh, “Iran and the Gaza War”, 26.01.2009, <https://www.opendemocracy.net/article/iran-and-the-gaza-war>(E.T. 25.03.2018)
- ZIRINSKY Michael P., “Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 24, No. 4, Nov., 1992, s.639.

ZISSER Eyal, "Hizballah in Lebanon: Between Tehran and Beirut, Between the Struggle with Israel, and the Struggle for Lebanon", *Lebanon Liberation, Conflict and Crisis*, Ed. Barry Rubin, New York: Palgrave Macmillan, 2009, s.158.

ZUHUR Sherifa, *Saudi Arabia*, California: ABC Clio, 2011

ZWEIRI Mahjoob, "Arab-Iranian Relations: New Realities?", , *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejat*, Ed. Anoushivan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Lebanon: Ithaca Press, 2008, s.115.

"Nixon's Strategy in the Middle East", *MERIP Reports*, No. 13, Nov., 1972

"Saudi Arabia: Death penalty used as political weapon against Shi'a as executions spike across country", *Amnesty International*, 12.07.2017, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/07/saudi-arabia-death-penalty-used-as-political-weapon-against-shia-as-executions-spike-across-country/> (E.T.22.10.2018)

"Saudi Policies in the Regional Landscape: Enhancing Opportunities and Reshaping Regional Alliances", *Arab Center for Research and Policy Studies Doha Institute*, November 2017, p.1

"Suudi Siyasetinde Dini Otoritenin Rolü" <http://aa.com.tr/tr/analiz-haber/suudi-siyasetinde-dini-otoritenin-rolu/851641> (E.T. 02.07.2017)

"The 1973 Oil Embargo: Its History, Motives, and Consequences", *Oil and Gas Journal*, 05/02/2005, <http://www.ogj.com/articles/print/volume-103/issue-17/general-interest/the-1973-oil-embargo-its-history-motives-and-consequences.html> (E.T.01.12.2017)

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Engin KOÇ		
Doğum Yeri ve Yılı	Bursa-1984		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2003	BURSA YILDIRIM EMİRSULTAN LİSESİ
Lisans	2004	2008	KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ, İİBF KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
Yüksek Lisans	2011	2014	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ, SBE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI, ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
Doktora	2014	2019	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ, SBE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI, ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce	KPDS(71)	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2015	2019	Dicle Üniversitesi
Yurtdışı Görevleri	Mısır		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	--		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Tubitak 2214-A Yurtdışı Doktora Tez Dönemi Araştırma Bursu (6Ay) Mısır-Kahire Amerikan Üniversitesi		
Yayımlar:	<ul style="list-style-type: none"> - AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, (Ed. Seyfettin Aslan ve Yılmaz Demirhan), <i>Türk Siyasal Hayatında AK Parti Dönemi</i>, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, ss: 107-149. (Kitap Bölümü) - Relations Between U.S. and Northern Iraqi Kurds in Wake of Cold War, (Ed. Hasan Karacan), <i>Kürdoloji 2</i>, Yargı Yayınevi, Ankara, 2016, ss:345-360.(Kitap Bölümü) - Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal ilişkilerinin Analizi:1931-1970, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42. Sayı 		

	<p>Ekim 2014 ss.225-231(Prof.Dr. Tayyar ARI ile birlikte)</p> <ul style="list-style-type: none">- China's Middle East Energy Policies, International Journal of Social Sciences and Education Research, Vol. 1 No. 1, 2015 ss.346-354- The Algiers Accord, The Kurds An Encyclopedia of Life, Culture, and Society, Ed.Sebastian Maisel, California: ABC Clio, 2018, ss: 337-340- Nizamülmülk ve Siyaset Düşüncesi, Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi, 8-10 Ekim 2015, Aksaray, Türkiye, http://turkdusuncesi.com/Bildiriler%20Kitabi.pdfISBN: 978-605-030-160-1 ss:493-502- Çin'in Savunma Stratejisi Bağlamında Uluslararası İlişkilerde Yeni Denge Arayışları, VII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı (Uluslararası İlişkilerde Yeni Düzen Arayışları), 21-22 Ekim 2015, Bursa, Türkiye- China's Middle East Energy Policies, International Conference on Social Sciences and Education Research, 29-31 Ekim 2015, Antalya, Türkiye- Dış Politikada Yumuşak Güç Unsurlarının Kullanılması: AK Parti Hükümetinin Balkan Dış Politikası Örneği, Second Sarajevo International Conference: EU Integration&Balkan Countries, 17-20 May 2016, Saraybosna, Bosna Hersek, Proceedings Book Volume 2, pp:392-403.- Turkey and Romania Multidimensional Relations in Wake Of Cold War, Multidimensional Education and Professional Development. Ethical Values. LUMEN MEPDEV2015, 12-14 Kasım 2015, Targovişte, Romanya- ABD Dış Politika Doktrinlerinin Orta Doğu'ya Yansıması, 2. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi, 5-7 Mayıs 2016, Payas-Hatay- Çin'in Orta Doğu Politikası ve Stratejik Opsiyonları, III. Middle Eastern Congress on Politics and Society, 11-13 October 2016, Sakarya University, Sakarya, Türkiye- Müslüman Kardeşler ve Mısır Askeri Darbeleri, VIII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler, 28-29 Kasım 2016, Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye- Uluslararası İlişkilerde Devlet Kimliği ve Dış Politika İlişkisi, Şarkiyat Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 14-15 Eylül, 2017, Diyarbakır, Türkiye- Mahathir'in Siyasi Liderliği ve Filistin Sorunu: İç Politikaya Yansıyan Stratejik Bir Mesele Olarak Filistin Meselesi, Filistin Meselesi ve Türkiye, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 20-22 Ekim 2017, Konya, Türkiye (Süleyman Temiz ile birlikte)- II. Dünya Savaşı Sonu Oluşturulan Nuremberg Ve Tokyo Uluslararası Askeri Ceza Mahkemeleri Ve
--	---

	<p>Uygulamaları, 1. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi, 9-11 Mart 2018, Mardin, Türkiye</p> <ul style="list-style-type: none">- Ulus Birliğinden Berlin Duvarın Çöküşüne Alman Dış Politikası, 1. Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi, 9-11 Mart 2018, Mardin, Türkiye- Affecting Factors of Iran State Identity Shah Period and Post Revolution, III. International Symposium on New Trends in Social Sciences: Middle East in the Context of Past and Future, 12-15 Nisan 2018, Al-Salt/Ürdün- Iran and Saudi Arabia’s Power Search in Eastern Mediterranean: The Case of Lebanon, Euro-Med Conference 2019: “The EU, Middle East and Africa in the 21st Century”, 1th-2th April 2019, American University of Cairo, Egypt
Diğer:	
İletişim (e-posta):	engin.dicle16@gmail.com
Tarih	24.07.2019
İmza	
Adı Soyadı	Engin KOÇ

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Engin KOÇ
Tez Adı	İRAN VE SUUDİ ARABİSTAN İLİŞKİLERİNİN VE BÖLGESEL POLİTİKALARININ DEVLET KİMLİĞİ BAĞLAMINDA ANALİZİ
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Doktora Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Prof.Dr. Tayyar Arı
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :18.06.2019

İmza :

